

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het Nederlandse prefix ge- in historisch perspectief : 'Ge- +werkwoordstam' -afleidingen in grammatica's, woordenboeken en teksten

Tálasi, Z.

Citation

Tálasi, Z. (2009, May 12). *Het Nederlandse prefix ge- in historisch perspectief : 'Ge-
+werkwoordstam' -afleidingen in grammatica's, woordenboeken en teksten. LOT
dissertation series*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/13792>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the
Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/13792>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HET NEDERLANDSE PREFIX GE- IN HISTORISCH PERSPECTIEF

‘Ge-+werkwoordstam’-afleidingen in grammatica’s,
woordenboeken en teksten

Published by
LOT
Janskerkof 13
3512 BL Utrecht
The Netherlands

phone: +31 30 253 6006
fax: +31 30 253 6406
e-mail: lot@let.uu.nl
<http://www.lotschool.nl>

Cover illustration:
The library of the *Abdij van 't Park* in Heverlee (Belgium) from the 17th century.
The illustration is borrowed from <http://www.parkabdij.be/bibliotheek.jpg>.

ISBN: 978-90-78328-82-7
NUR 616

Copyright © 2009: Zsófia Tálasi. All rights reserved.

HET NEDERLANDSE PREFIX GE- IN HISTORISCH PERSPECTIEF

‘Ge-+werkwoordstam’-afleidingen in grammatica’s,
woordenboeken en teksten

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op dinsdag 12 mei 2009
klokke 16.15 uur

door
Zsófia Tálasi
geboren te Budapest, Hongarije
in 1978

Promotiecommissie

Promotor: Prof. dr. M.J. van der Wal

Co-promotor: Prof. dr. C. van Bree

Referent: Prof. dr. M. Hüning (Freie Universität Berlin)

Overige leden: Prof. dr. G. Booij
Prof. dr. R.H. Bremmer
Dr. E. Mollay (ELTE Budapest)
Dr. A. van Santen

Ter herinnering aan mijn moeder

Woord vooraf

Mijn interesse voor de grammatica begon zich al heel vroeg, tijdens mijn basisschooljaren te ontwikkelen. Dit uitte zich voornamelijk in een snel groeiende belangstelling voor de structuur van de Hongaarse taal en die van het toen op iedere school ‘verplicht’ onderwezen Russisch. Op de middelbare school waar ik Duits en Engels heb geleerd, ging ik me steeds meer richten op de Germaanse talen. Dat bepaalde uiteindelijk mijn vakkeuze aan de universiteit: ik wilde ook met ‘kleinere’ Germaanse talen kennismaken, en daarom ging ik Scandinavische en Nederlandse taal- en letterkunde studeren. Tijdens de universitaire jaren werd langzamerhand duidelijk dat de historische taalkunde mij het meest boeide.

Dit proefschrift is het resultaat van een onderzoek dat grotendeels in Leiden werd verricht, waar ik tweeënhalf jaar kon doorbrengen. Tijdens deze periode leerde ik niet alleen de Nederlandse taal en cultuur beter kennen, maar ik ontmoette ook interessante mensen en kon een beetje als het ware ‘vanbinnen’ ervaren dat Nederland veel meer is dan het land van water, kaas, tulpen, molens, klompen en fietsen. Ik denk aan de in Leiden doorgebrachte tijd, de prachtige wandelingen langs de grachten en de mooie historische gebouwen en het inspirerende universitaire milieu met veel plezier en verlangen terug.

Dit boek had uiteraard niet tot stand kunnen komen zonder de hulp en medewerking van een aantal instellingen en tal van mensen. Bij de voltooiing van mijn proefschrift dank ik het NUFFIC, de Taalunie en het College van Bestuur van de Universiteit Leiden voor de beurzen die mij in staat stelden promotieonderzoek in Leiden te verrichten. Wat betreft de personen, wil ik in de eerste plaats mijn vader en zus danken die altijd achter mij stonden en in mij geloofden. Maar natuurlijk heb ik aan andere familieleden, vrienden en kennissen ook veel te danken. Enkele van hen wil ik hier graag noemen. De docenten van de onder leiding van prof. dr. Judit Gera staande Vakgroep Nederlands (Universiteit ELTE) hebben tijdens mijn universitaire jaren gezorgd voor een inspirerend milieu waarin mijn wetenschappelijke interesse en ambities voortdurend werden geprikkeld. Toen ik in Nederland was, kon ik altijd op Irene Spelt Pupp-Lőrincz en haar familie en Jan Scheerder, zijn vrouw Mireille en zijn vader Henk rekenen, waarvoor mijn hartelijke dank. Verder wil ik Lydeke van Beek mijn dank betuigen voor het verstrekken van materiaal voor mijn proefschrift toen ik niet meer in Nederland was. De mooie lay-out van het bijlagemateriaal dank ik aan Gábor Kovács die bereidwillig al mijn technische wensen uitvoerde. Bij de Engelse vertaling van de samenvatting van het proefschrift werd ik geholpen door Ferenc Cserháti en Roland Nagy. Verder gaat mijn dank ook uit naar Marianne Hidvégi en dr. Gábor Kovács die mij al vele jaren bijstaan in het verwezenlijken van mezelf.

Boedapest, 2009

Inhoudsopgave

1	INLEIDING	1
1.1	Het onderwerp.....	1
1.2	Theoretische achtergrond	2
1.2.1	Morfologische begrippen en onderscheidingen.....	2
1.2.2	Synchronie en diachronie.....	12
1.2.3	Taalverandering	16
1.2.3.1	Taalverandering als een onbewust proces: een onbedoeld gevolg van communicatieve handelingen ..	16
1.2.3.2	Doelbewust ingrijpen in de taalontwikkeling: standaardisering.....	20
1.2.3.3	Mogelijke onderzoeksmethoden bij taalverandering.....	22
1.3	Korte inhoud en vooruitblik	23
DEEL I: EEN EERSTE KENNISMAKING MET HET PREFIX <i>GE-</i> EN EEN OVERZICHT VAN DE IMPRODUCTIEVE EN WEINIG PRODUCTIEVE <i>GE-</i>AFLEIDINGEN		
2	EEN GLOBAAL OVERZICHT VAN DE ONTWIKKELING VAN HET PREFIX <i>GE-</i> IN DE GERMAANSE TALEN.....	27
2.1	De aard van de klemtoon (woordaccent).....	27
2.2	De Germaanse accentverschuiving als voorwaarde voor en katalysator van de reductie van de onbeklemtoonde syllaben	28
2.3	Het lot van het onbeklemtoonde prefix <i>ge-</i> in de Germaanse talen: uiteenlopende ontwikkeling in de verschillende takken	29
2.3.1	De Oost-Germaanse tak	29
2.3.2	De Noord-West Germaanse tak	30
2.3.2.1	De Noord-Germaanse tak: de Centraal-Scandinavische talen en het IJslands.....	30
2.3.2.2	De West-Germaanse tak: de Noordzee-Germaanse talen en de Continentaal-Germaanse talen.....	32
2.4	De ontwikkeling van de functies van <i>ge-</i>	34
3	DE IMPRODUCTIEVE EN WEINIG PRODUCTIEVE WOORDVORMINGSPATRONEN MET HET PREFIX <i>GE-</i> IN HET NEDERLANDS.....	41
3.1	Inleidende opmerkingen	41
3.2	Duidelijk improductieve woordvormingspatronen met <i>ge-</i>	42
3.2.1	De werkwoordelijke <i>ge-</i> afleidingen.....	42
3.2.1.1	Synchroon overzicht	42
3.2.1.1.1	Groep 1: <i>ge-</i> werkwoorden met een ongeleed correlaat.....	42
3.2.1.1.2	Groep 2: <i>ge-</i> werkwoorden zonder een ongeleed correlaat.....	44
3.2.1.2	Diachroon overzicht	45
3.2.1.2.1	<i>Ge-</i> als markerder van collectiviteit ('samen', 'mede-')	46
3.2.1.2.2	<i>Ge-</i> als markerder van perfectiviteit	46
3.2.1.2.3	Het negatief polair <i>ge-</i> : een bijzonder geval van het perfectieve <i>ge-</i> of een aparte functie?	47

3.2.1.3	Conclusie	53
3.2.2	De naamwoordelijke <i>ge</i> -afleidingen	53
3.2.2.1	De <i>ge</i> -adjectieven	53
3.2.2.1.1	Synchroon overzicht	53
3.2.2.1.2	Diachroon overzicht	54
3.2.2.2	De <i>ge</i> -substantieven	56
3.2.2.2.1	Synchroon overzicht	56
3.2.2.2.2	Diachroon overzicht	58
3.2.2.3	Het type <i>ge</i> - + substantief + <i>-te</i>	60
3.2.2.3.1	Synchroon overzicht	60
3.2.2.3.2	Diachroon overzicht	64
3.2.2.4	Conclusie	65
3.3	Woordvormingspatronen met <i>ge</i> - tussen 'improductiviteit' en 'productiviteit'	66
3.3.1	Het type <i>ge</i> -+telwoord	67
3.3.1.1	Synchroon overzicht	67
3.3.1.1.1	Morfologische, semantische en syntactische eigenschappen	67
3.3.1.1.2	De productiviteitsgraad en de productiviteitsbeperkende factoren	68
3.3.1.2	Diachroon overzicht	73
3.3.2	De pseudo-deelwoorden	74
3.3.2.1	Synchroon overzicht	74
3.3.2.1.1	Morfologische en semantische eigenschappen	74
3.3.2.1.2	De productiviteitsgraad	79
3.3.2.2	Diachroon overzicht	82
3.4	Afsluiting Deel I	83

DEEL II: HET PARTICIPIAAL *GE*-

4	EEN SYSTEMATISCH DIACHROON-SYNCHROON OVERZICHT	87
4.1	Synchroon overzicht	87
4.1.1	De vorming van het voltooid deelwoord: regels voor het voorvoegsel <i>ge</i> -	87
4.1.2	De samenstelling 'substantief + voltooid deelwoord'	92
4.1.3	De grammaticale status van het voltooid deelwoord en zijn productiviteitsgraad	93
4.2	Diachroon overzicht	95
4.2.1	De oorspronkelijke grammaticale status van het voltooid deelwoord	95
4.2.2	De oorsprong van het prefix <i>ge</i> - bij het voltooid deelwoord	98
4.2.3	Verschillen en overeenkomsten tussen twee temporele functies van <i>ge</i> -: het temporeel <i>ge</i> - vs. het participiaal <i>ge</i> -	99
4.2.4	Het wegblijven van het prefix <i>ge</i> - bij de voltooid deelwoorden van <i>bliven</i> , <i>brenge</i> , <i>comen</i> , <i>liden</i> , <i>vinden</i> en <i>werden</i>	100
4.2.5	Het participiaal <i>ge</i> - in tijd en ruimte	103
5	ONDERZOEKSVRAGEN EN HET ONDERZOEKSMATERIAAL	109
5.1	Kritische beschouwingen en onderzoeksvragen	109
5.2	Het onderzoeksmateriaal	113
6	ONDERZOEKSRÉSULTATEN: HET STANDAARDISATIEPROCES ALS MOGELIJKE EXTRA FACTOR BIJ HET BEWAARD BLIJVEN VAN HET PARTICIPIAAL <i>GE</i> -	117
6.1	Inleidende opmerkingen	117
6.2	Onderzoeksresultaten	118
6.2.1	Vraag 1: bewijzen/aanwijzingen voor (het tegen de norm bezigen van) gereduceerde vormen in het algemene taalgebruik of in bepaalde dialecten	118

6.2.2	Vraag 2: het al dan niet afwijzen van de voltooide deelwoordvormen met <i>e-</i> of zonder <i>ge-</i>	123
6.2.3	Vraag 3: Het al dan niet aanwezig zijn van pogingen tot het codificeren van vormen met <i>e-</i> of vormen zonder <i>ge-</i>	128
6.2.4	(Aanvullende) vraag 4 over de perfectiva simplicia	129
6.3	Afsluiting Deel II	130

DEEL III: DE ‘*GE-*+*WERKWOORDSTAM*’-AFLEIDINGEN

7	EEN SYSTEMATISCH DIACHROON-SYNCHROON OVERZICHT	133
7.1	Synchroon overzicht	133
7.1.1	Morfologische en semantische eigenschappen	133
7.1.2	De productiviteitsgraad en de productiviteitsbeperkende factoren	138
7.1.2.1	De inherente talige productiviteitsbeperkende factoren	138
7.1.2.2	De niet-inherente talige productiviteitsbeperkende factoren	146
7.1.2.2.1	Blokkering door een bestaande morfologische categorie met dezelfde betekenis: de nomina actionis nader bekeken	147
7.1.2.2.2	Blokkering door een morfologische categorie met dezelfde vorm: de improductieve deverbale <i>ge</i> -afleiding (het type <i>gebouw</i>) nader bekeken	155
7.2	Diachroon overzicht	161
8	ONDERZOEKSVRAGEN EN HET ONDERZOEKSMATERIAAL	165
8.1	Kritische beschouwingen over de vakliteratuur en de onderzoeksvragen	165
8.2	Het onderzoeksmateriaal	173
8.2.1	Inleiding	173
8.2.2	De Middelnederlandse periode (1200-1550)	174
8.2.3	De periode tussen 1550-1900	175
8.2.3.1	De grammatica's	175
8.2.3.2	De woordenboeken	176
8.2.3.3	De teksten	178
9	ONDERZOEKSRESULTATEN I: DE MIDDELNEDERLANDSE PERIODE (1200-1550)	183
9.1	Inleiding	183
9.2	Vorm- en betekenisbijzonderheden van de <i>ge</i> -afleiding	183
9.3	De behandeling van de <i>ge</i> -afleiding in de woordenboeken over het Middelnederlands: informatie uit de lemma's	188
9.3.1	De gegeven hedendaags Nederlandse equivalenten	188
9.3.2	Het in de woordenboeken gegeven commentaar op de betekenseigenschappen van de <i>ge</i> -afleiding	193
9.4	Het voorbeeldmateriaal van de Middelnederlandse woordenboeken systematisch bekeken: het grondwoord	194
9.4.1	Werkwoorden als grondwoorden van de <i>ge</i> -afleiding	194
9.4.1.1	De connotatie van het grondwoord	195
9.4.1.2	De geledheid van het grondwoord	197
9.4.1.3	Frequentiviteit bij de ongelede werkwoorden	199
9.4.1.4	Overige kenmerken van de werkwoorden als grondwoorden	201
9.4.1.4.1	Durativiteit – perfectiviteit bij de werkwoorden als grondwoorden	201
9.4.1.4.2	Transitiviteit bij de werkwoorden als grondwoorden	203
9.4.2	Probleemgevallen	204
9.5	Conclusie	206

10 ONDERZOEKSRESULTATEN II: DE PERIODE TUSSEN 1550-1900: DE BEHANDELING VAN DE <i>GE</i>-AFLEIDING IN DE GRAMMATA'S EN ANDERE TAALKUNDIGE WERKEN	207
10.1 De beginfase (1550-1650)	207
10.2 De middenfase (1650-1800)	211
10.3 De eindfase (1800-1900)	221
10.4 Conclusie	228
11 ONDERZOEKSRESULTATEN III: DE PERIODE TUSSEN 1550-1900 — DE BEHANDELING VAN DE <i>GE</i>-AFLEIDING IN DE WOORDENBOEKEN: INFORMATIE UIT DE LEMMA'S.....	229
11.1 De beginfase (1550-1650)	230
11.1.1 Nederlandstalige synoniemen	230
11.1.2 Vreemdtalige equivalenten	230
11.2 De middenfase (1650-1800)	232
11.2.1 Nederlandstalige synoniemen, omschrijvingen	232
11.2.1.1 Nederlands-Engelse woordenboeken	232
11.2.1.2 Nederlands-Franse woordenboeken	233
11.2.1.3 Nederlands-Duits woordenboek	236
11.2.2 Vreemdtalige equivalenten, omschrijvingen	236
11.2.2.1 Nederlands-Engelse woordenboeken	237
11.2.2.2 Nederlands-Franse woordenboeken	238
11.2.2.3 Nederlands-Duits woordenboek	240
11.3 De eindfase (1800-1900)	241
11.3.1 Nederlandstalige synoniemen, omschrijvingen	241
11.4 Conclusie	245
12 ONDERZOEKSRESULTATEN IV: DE PERIODE TUSSEN 1550-1900 — HET VOORBEELDMATERIAAL VAN DE GRAMMATA'S EN WOORDENBOEKEN SYSTEMATISCH BEKEKEN: HET GRONDWOORD	247
12.1 Inleiding	247
12.2 De connotatie van het grondwoord	248
12.3 De geledheid van het grondwoord	252
12.3.1 Type geledheid	253
12.3.1.1 Voorvoeging	254
12.3.1.2 Achtervoeging	255
12.4 Frequentativiteit bij ongelede grondwoorden	255
12.5 Frequentativiteit en negativiteit vanuit de aard van het grondwoord verklaard	257
12.6 Overige kenmerken van de grondwoorden	258
12.6.1 Durativiteit – perfectiviteit bij de grondwoorden	259
12.6.2 Transitiviteit bij de grondwoorden	260
12.7 Conclusie	262
13 ONDERZOEKSRESULTATEN V: DE PERIODE TUSSEN 1550-1900: HET TEKSTCORPUS — VOORBEELDEN VAN DE <i>GE</i>-AFLEIDING SYSTEMATISCH BEKEKEN	263
13.1 Inleiding	263
13.2 Het grondwoord	267
13.2.1 Werkwoorden als grondwoorden van de <i>ge</i> -afleiding	268
13.2.1.1 De connotatie van het grondwoord	268

13.2.1.2	De geleeheid van het grondwoord	271
13.2.1.2.1	Type geleeheid	273
13.2.1.2.1.1	Voorvoeging	273
13.2.1.2.1.2	Achtersvoeging	276
13.2.1.3	Frequentiviteit bij ongelede werkwoorden	276
13.2.1.4	Overige kenmerken van de werkwoorden	278
13.2.1.4.1	Durativiteit-perfectiviteit bij de werkwoorden	278
13.2.1.4.2	Transitiviteit bij de werkwoorden	280
13.2.2	Zelfstandige naamwoorden als grondwoorden	281
13.2.3	Andere woordsoorten als grondwoorden	284
13.2.4	Productiviteitstoename weerspiegeld in de getallen: een analyse van de frequentiegegevens	285
13.2.4.1	De frequentietoename van onze <i>ge</i> -afleiding als deel van een samenstelling: een geval apart	289
13.3	Conclusie	291
14	ONDERZOEKSRESULTATEN VI (AANVULLING): AANWIJZINGEN UIT DE	
	CONTEXT IN HET “LACUNE”-TIJDPERK (1200-1900).....	293
14.1	Inleiding	293
14.2	Aanwijzingen uit de context met betrekking tot de aanwezigheid van de additionele betekeniselementen	296
14.2.1	Frequentiviteit/voortdurendheid	296
14.2.2	Negativiteit	297
14.3	Aanwijzingen uit de context met betrekking tot het netwerk van nomina actionis en plaats van onze <i>ge</i> -afleiding erin	300
14.4	Conclusie	305
15	BESLUIT	307
	BIBLIOGRAFIE	315
	SAMENVATTING	335
	SUMMARY	345
	DE BELANGRIJKSTE AFKORTINGEN.....	353
	CURRICULUM VITAE.....	355

1 INLEIDING

1.1 Het onderwerp

Ik heb een heel klein maar veelzijdig element van de Nederlandse grammatica als onderzoeksonderwerp gekozen, het voorvoegsel *ge-*. Dit prefix speelt een rol in verschillende woordvormingspatronen. Met behulp ervan worden zowel werkwoorden (bijv. *geraken*, *genieten*, *gedanst*, *geschreven* enz.) als naamwoorden (*gezel*, *gebergte*, *geblaf*, *getweeën*, *gelaarsd* enz.) afgeleid. Er zijn dus zowel werkwoordelijke *ge*-afleidingen als naamwoordelijke *ge*-afleidingen. In de loop der eeuwen werden weliswaar bepaalde patronen improductief, zoals bijv. het type *ge*-+werkwoord (*geraken*) of het type *ge*-+substantief+-*te* (*gebergte*). Twee patronen zijn echter nog heden ten dage productief: de vorming van voltooid deelwoorden (*gedanst*) en het type *ge*-+werkwoordstam (*geblaf*).

Bij de bestudering van de bestaande secundaire literatuur heb ik een zekere onevenwichtigheid ontdekt. Naar bepaalde aspecten van het gecompliceerde netwerk van de verschillende woordvormingspatronen met *ge-* werd en wordt uitgebreid onderzoek gedaan (hier moeten we vooral aan de werkwoordelijke *ge*-afleidingen – in eerste instantie aan de voltooid deelwoorden¹ – denken), terwijl het bestuderen van andere aspecten, vooral de ontwikkeling van de naamwoordelijke patronen met *ge-* werd en wordt verwaarloosd. Zo is het niet verrassend dat er eigenlijk nog geen systematisch overzicht van de ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van dit prefix bestaat.

Dit proefschrift dat descriptief van aard is, heeft daarom een tweeledig doel: enerzijds een algemeen overzicht te bieden van de ontwikkeling van de woordvormingspatronen met *ge-* in het Nederlands, anderzijds een bijdrage te leveren aan onderzoek naar tot nu toe verwaarloosde aspecten. Om het eerste doel te bereiken maak ik gebruik van de bestaande studies over het voorvoegsel *ge-*. Door

¹ Hier moet genoemd worden dat het voltooid deelwoord – zoals we in 4.1.3 zullen zien – in het hedendaags Nederlands doorgaans niet als afleiding, maar als flexie wordt beschouwd. Maar omdat het prefix *ge-* in dit proefschrift – zoals in de titel aangeduid – in historisch perspectief wordt bestudeerd en het voltooid deelwoord in oorsprong afleiding en geen flexie is (zelfs nog in de 17-18de eeuwse grammatica's wordt het deelwoord als een aparte woordsoort beschouwd; voor meer informatie over de oorsprong van het voltooid deelwoord verwijs ik naar 4.2), wordt – net als in geval van de andere *ge*-patronen, waarbij ook heden ten dage geen vraag is dat ze afleidingen zijn – ook in geval van het voltooid deelwoord van een *ge*-afleiding gesproken. Verder behoeft de bepaling 'werkwoordelijk' in geval van het voltooid deelwoord ook verklaring. Van oorsprong is het voltooid deelwoord in de Germaanse talen een *adverbiaal ge*-afleiding, maar gezien het feit dat de belangrijkste functie ervan, het vormen van de voltooid werkwoordstijden, – zoals we in 4.2 zullen zien – kort voor of aan het begin van de schriftelijke overlevering in de West-Germaanse talen als werkwoordelijk wordt geherinterpreteerd en deze functie dus in de „gedocumenteerde” Nederlandse taal al als werkwoordelijk beschouwd moet worden, wordt het voltooid deelwoord in dit proefschrift tot de werkwoordelijke *ge*-afleidingen gerekend.

de vakliteratuur te inventariseren en kritisch te beschouwen wil ik in een historisch kader laten zien dat het prefix *ge-* in het Nederlands nog steeds een belangrijke rol speelt bij de woordvorming, d.i. productief kon blijven – terwijl dit voorvoegsel in de meeste andere Germaanse talen niet stand kon houden (zie hoofdstuk 2). Gezien het feit dat de productiviteit van een affix uiteraard het best aan de hand van de productiviteit van de woordvormingsprocédés getoetst kan worden waavan het affix in kwestie deel uitmaakt, wordt bij de beschrijving van de verschillende *ge-*afleidingen de huidige productiviteit als ordeningsprincipe en uitgangspunt gehanteerd.

Het tweede doel wordt bereikt met mijn eigen onderzoek dat ik wil toespitsen op de hoofdvraag waaraan het kan liggen dat het prefix *ge-* tot op heden productief kon blijven. Uit het bovengenoemde feit volgt dat we ons bij onze zoektocht naar antwoord op deze vraag moeten richten op de productieve woordvormingspatronen waarvan dit voorvoegsel deel uitmaakt. Omdat de ontwikkeling van de enige heden ten dage productieve werkwoordelijke *ge-*afleiding, het voltooid deelwoord al – zoals het uit het systematische overzicht (hoofdstuk 4) zal blijken – uitgebreid werd bestudeerd, is het zonder meer mogelijk om ons er uitsluitend op te concentreren waarom het zgn. participiaal *ge-* zich kon handhaven, terwijl de andere werkwoordelijke gebruiksmogelijkheden niet konden standhouden. Over de enige heden ten dage eenduidig productieve naamwoordelijke *ge-*afleiding, het type *ge-+werkwoordstam* werd – zoals we in hoofdstuk 7 zullen zien – tot nu toe echter in diachroon opzicht weinig onderzoek gedaan. Zo kunnen we geen antwoord zoeken op de geformuleerde hoofdvraag zonder eerst de geschiedenis van dit woordvormingspatroon nader te verkennen. Daarom ga ik – en dit vormt het eigenlijke zwaartepunt van mijn eigen onderzoek – bestuderen hoe de *ge-+werkwoordstam*-afleiding zich ontwikkelde vanaf de Middelnederlandse periode (waarin we al op grotere schaal over schriftelijke bronnen beschikken) tot aan de in de vakliteratuur al bestudeerde huidige periode. Mijn onderzoek beslaat dus een periode tussen 1200 en 1900.

1.2 Theoretische achtergrond

1.2.1 *Morfologische begrippen en onderscheidingen*

De tak van de taalwetenschap die zich met het beschrijven en het analyseren van de woordstructuur en woordvormingspatronen bezighoudt, is de morfologie.

The term ‘morphology’ has been taken over from biology where it is used to denote the study of the forms of plants and animals. Its first recorded use is in writings by the German poet and writer Goethe in 1796. It was first used for linguistic purposes in 1859 by the German linguist August Schleicher, [...] (Booij 2005:6)

Het woord *morfologie* wordt echter niet alleen als de benaming van een tak van de taalwetenschap gebezigd, het kan ook een deel van de grammatica van een taal aanduiden: morfologie is in deze betekenis een overkoepelende term voor de regels voor flexie (flexionele morfologie) en woordvorming (lexicale morfologie) (Booij 2005:13, 23). Morfologie, waarvan de taak is te “specify the predictable properties of the complex words listed in the lexicon, and indicate how new words and word forms can be made.” (Booij 2005:24 en vgl. ook Booij 2005:61), heeft in de traditionele grammatica en de historische en typologische taalkunde altijd in het middelpunt van de interesse gestaan, maar ze heeft met het opkomen van de generatieve taalkunde haar centrale positie – tenminste voorlopig – verloren. In de generatieve taalkunde ging men aanvankelijk op twee andere onderdelen van de grammatica, fonologie en syntaxis, focussen. In de laatste tijd is in de opvatting over het belang van de morfologie echter weer verandering opgetreden en “[...] morphology is in full swing again, and forms an exciting area of present-day linguistic research.” (Booij 2002:1).

In de morfologische literatuur van de afgelopen decennia zijn in principe twee verschillende benaderingen te vinden (vgl. onder andere Booij-Van Santen 1998:5-8, Kaldewaij – Koefoed 1979:93-119, Booij 2005:6-13): de syntagmatische resp. de paradigmatische. De syntagmatische morfologie kan opgevat worden als morfeemsyntaxis, als ‘syntaxis beneden het woordniveau’. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat een geled woord langs een horizontale lijn is opgebouwd uit betekenisdragende stukjes, morfemen. De nadruk ligt dus op de morfemen en hun betrekkingen, vandaar dat deze benadering in de vakliteratuur ook “morpheme-based morphology” genoemd wordt (vgl. Booij 2005:8). De syntagmatische morfologie heeft vooral in de opkomende generatieve (naar de Amerikaanse taalkundige Noam Chomsky ook wel “chomskyaans” genoemde) taalkunde (jaren 1950, Amerika) gedomineerd (bijv. Aronoff 1976), maar zij heeft in de daarop volgende decennia ook in veel Europese landen, waaronder ook in Nederland, meer weerklank gevonden (vgl. bijv. Don-Zonneveld 1994). In de huidige generatieve taalkunde is de dominantie van de syntagmatische morfologie niet meer zo eenduidig, er zijn in de loop der tijd verschillende varianten ontstaan van deze taalkundige stroming.

Bij de paradigmatische morfologie staat de systematiek in de vorm-betekenis-correspondenties tussen de woorden van een taal centraal. Deze benadering wordt daarom ook met de term “lexeme²-based morphology” aangeduid (vgl. Booij 2005:13). Hierbij gaat het dus:

niet om de relatie tussen de binnen het geled woord aanwezige morfemen, zoals in de syntagmatische morfologie, maar om de oppositierelatie van geled woorden tot de daarmee corresponderende minder geled woorden, en om de relatie tussen de geled woorden onderling. (Booij-Van Santen 1998:6)

² Lexeem is een woord in de abstracte zin (d.i. te onderscheiden van de term *woord* in de zin van ‘concreet woord zoals het in de zinnen wordt gebruikt’ (vgl. Booij 2002:4 en Booij 2005:4).

Vermeld dient te worden dat bij de paradigmatische benadering niet ontkend wordt dat woorden uit morfemen bestaan; maar bij de morfologische analyse wordt daar een secundaire status aan toegekend (vgl. Booij 2005:10). Verder kan de paradigmatische analyse ook een syntagmatische interpretatie krijgen:

[The] paradigmatic pattern can be interpreted as a morphological rule for the attachment of bound morphemes to words. That is, paradigmatic relationships can be projected onto the syntagmatic axis of language structure. (Booij 2005:10-11)

De paradigmatische morfologie is de traditionele benadering in Europa, die we ook al bij de neogrammatici (Paul 1880) terugvinden. In Nederland werd het theoretische kader van die benadering vooral door Uhlenbeck (1953, 1978), Schultink (1962), Van Marle (1985) en Koefoed (1993) uitgewerkt.

Wat de plaats van de morfologie in de grammatica betreft, wordt morfologie in het paradigmatische kader uiteraard als een zelfstandig onderdeel van de grammatica beschouwd, dat tussen de fonologie en de syntaxis geplaatst moet worden (vgl. bijv. Lewandowski 2 1976: 461-462). In het syntagmatische kader dat dus voor de opkomende generatieve taalkunde, d.i. de – vanuit het heden geziene – „traditionele” generatieve taalkunde karakteristiek is, vervaagt – zoals uit de definitie duidelijk blijkt – als het ware de grens als het ware tussen morfologie en syntaxis. Binnen dit kader wordt daarom vaak (vgl. Anderson 1977, 1982, 1988) gepleit voor een zgn. ‘Split Morphology’ (gesplitste morfologie) waarin morfologie onder twee grammaticale onderdelen wordt ingedeeld, namelijk het lexicon en de syntaxis. Het lexicon produceert morfosyntactische woorden (lexemen met hun grammaticale eigenschappen), d.w.z. derivatie vindt in het lexicon plaats. De syntaxis organiseert deze woorden vervolgens tot een structuur die bepaalt welke van het geheel van de grammaticale eigenschappen actueel gerealiseerd wordt, d.i. flexie vindt eigenlijk plaats, nadat het syntactische component in werking heeft getreden. In deze visie wordt morfologie dus in twee componenten verantwoord: in een pre-syntactisch woordvormingsdeel en in een post-syntactisch flexioneel deel³.

In dit boek gaat mijn voorkeur uit naar de traditionele paradigmatische benadering van de morfologie. Preciezer gezegd: wat mijn eigen onderzoek betreft kies ik voor de traditionele paradigmatische benadering. Bij het overzicht van (de ontwikkeling van) de verschillende *ge*-afleidingen, waarbij ik me op de bestaande literatuur baseer, moeten we er echter rekening mee houden dat bepaalde woordvormingspatronen met *ge-* ook in het generatieve kader bestudeerd werden. Die studies wil ik natuurlijk niet buiten beschouwing laten, alleen omdat het kader generatief is. Integendeel. Die informatie verwerk ik ook in het overzicht (bijv.

³ Genoemd moet worden dat niet iedereen die de taalkunde in het kader van een van de huidige varianten van de generatieve stroming beoefent een voorstander is van zo’n splitsing van de morfologie, d.i. zo’n verantwoording van derivatie en flexie in twee aparte componenten. Vgl. bijv. Booij 1993:27-50, Booij-Van Santen 1998:112-113, Booij 2002:83-85 en Booij 2005:120-122. Dit neemt echter niet weg dat het ook volgens de „tegenstanders” nodig is om onderscheid te maken tussen flexie en derivatie – alleen kunnen ze niet in twee aparte componenten verantwoord worden. Als argument hiervoor worden vaak de grammaticale eigenschappen van het (voltooid) deelwoord aangevoerd. Gezien het feit dat het prefix *ge-* deel uitmaakt van het voltooid deelwoord, zullen we hier nog gedetailleerd op terugkomen bij de behandeling van het participiaal *ge-*.

3.2.1.2.3 en), ik vergelijk en contrasteer die met het traditionele kader (vgl. 3.2.1.2.3) en ik geef er – waar ik het als nodig zie – kritiek op (vgl. 3.3.2.1.1). Dit ga ik dan uiteraard vanuit het traditionele paradigmatische kader doen.

Bij de paradigmatische benadering speelt het begrip *analogie* een wezenlijke rol. De woordenschat wordt opgevat als een systeem van analogieën, een netwerk van systematische relaties tussen woorden. Analogie heeft – zoals Paul (1880) al constateert – twee aspecten:

1) proportionele analogie: het bestaan van gelijke/analoge relaties tussen (bestaande) taalelementen, vgl. *blaffen* : *geblaf* = *janken* : *gejank* – om maar een voorbeeld te geven met *ge*-substantieven.

2) analogievorming: het gebruik maken van deze relaties, het oplossen van een proportionele vergelijking, om (nieuwe) taalelementen te begrijpen en om ze zelf te vormen, vgl. bijv. *blaffen* : *geblaf* = *googlen* : *X*, waarbij *X* = de nieuwvorming *gegoogle*.

(Voor een gedetailleerde uiteenzetting van de analogie verwijs ik naar Van Bree 1996a:104-107 en Hüning 1999:24-33).

Vermeld dient te worden dat de analogie-benadering als taalkundig instrument volgens de aanhangers van de generatieve taalkunde (vgl. bijv. Kiparsky (1974)), die met geabstraheerde woordvormingsregels opereren – niet restrictief genoeg is: de proportieformule laat ook “onmogelijke” vormen toe, vgl. bijv. *ear* : *hear* = *eye* : *X*, waarbij *X* = **heye* ‘to see’ (Kiparsky 1974:201 en Booij 2005:7). Als reactie op deze kritiek zeggen Becker (1990) en Hüning (1999) – en ik sluit me daarbij aan –, dat er – als men naar het mechanisme, naar het psychische proces kijkt dat leidt tot een nieuwvorming, eigenlijk geen onmogelijke analogievormingen zijn. Elke taalkundige theorie moet echter tegelijk ernaar streven om duidelijk te maken waarom sommige woorden wél, maar andere niet gevormd of geaccepteerd worden door de taalgemeenschap. In principe “kan alles”, maar niet alle vormen zijn even waarschijnlijk en niet alle vormen hebben dezelfde “overlevingskansen”. Het is dus waar dat de proportieformule in descriptief opzicht niet restrictief genoeg is, daarom moet men ook onderzoeken, welke factoren een analogievorming bevorderen of juist belemmeren. (vgl. Becker 1990:23, Hüning 1999:32-33, 239). De mogelijke woorden die – gegeven de veelheid aan factoren die de bruikbaarheid van een geleed woord bepalen – meer in aanmerking komen voor realisering dan andere, noemen we – in navolging van Van Santen 1992:87 – waarschijnlijke woorden.

Bij de factoren moeten we zowel aan interne, d.w.z. talige als aan externe, d.w.z. niet-talige (zoals sociale en geografische factoren) denken (zie bijv. Baayen 1991:109-110, Booij 2002:91 of Booij 2005:65, 69). Binnen de talige factoren moeten we een onderscheid maken tussen inherente factoren, die betrekking hebben op de vormelijke en semantische eigenschappen van het procédé zelf (vooral in de vorm van fonologische, morfologische, syntactische of semantische beperkingen bij het grondwoord), en niet-inherente factoren, die betrekking hebben op de relatie die

de leden van een morfologische categorie⁴ onderhouden met andere woorden in het lexicon. Ter illustratie van de twee soorten talige factoren kunnen we bijv. het productieve woordvormingspatroon *ge-+werkwoordstam* in de betekenis ‘voortdurend iets doen’ (*geblaf, gejuich*) nemen. Een inherente factor bij dit procédé is bijv. een fonologische beperking:

Op basis van een werkwoord met een onscheidbaar prefix lijken deze nomina moeilijk gevormd te kunnen worden: *?ge-bedot, ?ge-ontsnap* [...]. (Booij-Van Santen 1998:65 en Booij 2005:65)

Als een niet-inherente factor bij dit procédé moet blokkering gezien worden. Een bestaand woord kan – in eerste instantie om pragmatische (taaleconomische) redenen (homonymie- of synonymievermijding) – een nieuw woord hinderen, dat gevormd wordt volgens een productief procédé (vgl. Booij-Van Santen 1998:68): het bestaande woord *gedicht* (‘dichtstuk’, ‘vers’) kan een nieuw woord *gedicht* (‘het voortdurend dichten’), gevormd naar het bovengenoemde productieve woordvormingspatroon, belemmeren. Belangrijk hierbij is nog te noemen, dat de realisatie en in gebruik komen van het nieuwe woord *gedicht* echter niet uitgesloten kan worden. Blokkering werkt dus niet absoluut⁵. Op een andere manier kunnen we dit ook onder woorden brengen, namelijk dat het woord *gedicht* in de betekenis ‘het voortdurend dichten’ op basis van inherente talige factoren een mogelijk woord is van het Nederlands, maar de realisatie ervan vanwege een niet-inherente talige factor (blokkering) toch niet waarschijnlijk is.

In verband met het vormen van nieuwe woorden moeten we nog nader ingaan op het begrip *productiviteit*, dat we kunnen opvatten als “de mogelijkheid tot uitbreiding van de woordenschat [d.i. tot het produceren van nieuwe woorden (vgl. Brinton-Traugott 2005:16 en Booij 2002:10)] volgens een bepaalde vorm-betekenisystematiek die zich voordoet in bestaande gelede woorden” (Booij-Van Santen 1998:46, in navolging van Schultinks definitie (1961) en vgl. ook Booij 2005:18). Een productieve morfologische categorie bevat twee soorten leden:

bestaande woorden, dat wil zeggen leden die niet alleen gerealiseerd zijn, maar ook ‘ingeburgerd’ zijn, deel uitmaken van de woordenschat van de taalgemeenschap, en potentiële leden, die (nog) geen algemeen geaccepteerde woorden zijn, maar wel op elk moment wanneer daar behoefte aan bestaat, gevormd kunnen worden. (Booij-Van Santen 1998:49, onderstreping van mij)

Productiviteit waarbij systematiek dus een belangrijke rol speelt, is niet te verwarren met twee andere manieren waarop nieuwe woorden gevormd kunnen worden:

⁴ Een morfologische categorie omvat alle woorden die gekenmerkt zijn door een gelijk vormmoment corresponderend met een identiek betekenismoment. De betekenis die de leden van een morfologische categorie gemeen hebben, noemen we hun categoriale waarde.

⁵ Later zal ik natuurlijk gedetailleerd terugkomen op de factoren, die een rol spelen bij het hier ter illustratie van de morfologische terminologie gebruikte woordvormingspatroon met *ge-*.

a) woordvorming door afkorting (*bios(-coop)*) en letterwoorden (*meao*) of door het maken van lettergreepwoorden (*CDA*), waarin geen sprake is van een bepaalde correspondentie tussen vorm en betekenis.

b) het maken van nieuwe woorden, waarbij sprake is van een minder strakke systematiek, zoals bij *brabo* (brabander), *limbo* (limburger), *zeebo* (zeelander), *dombo* (dom iemand); de taalgebruiker kan hierbij niet terugvallen op een duidelijk patroon, al ontbreken systematische trekken niet. Maar hoe de woordenschat met overeenkomstige gevallen kan worden uitgebreid, kan – in tegenstelling tot de gevallen, waarbij er sprake is van productiviteit – (nog) niet worden voorspeld. Bij zulke gevallen spreken we ook wel van creativiteit (vgl. Booij-Van Santen 1998:46-47, Booij 2002:13-14 en Booij 2005:20-21).

In dit verband mag echter ook niet ongenoemd worden gelaten dat systematiek waarvan fonologische en semantische transparantie⁶ of coherentie van het resultaat van het woordvormingsprocédé een teken zijn (Baayen 1992:182), weliswaar (zoals net gezien⁷) een belangrijke, maar op zich niet voldoende voorwaarde is voor productiviteit (zie Baayen 1992:197, 199).

For instance, the Dutch de-adjectival suffix *-te* is unproductive or at best marginally productive even though it is phonologically and semantically regular and transparent. (Baayen 1992:198 en voor verdere voorbeelden zie Baayen 1992:199-200 en Baayen-Renouf 1996:93)

Een verder kenmerk van productiviteit is dat een nieuwvorming onopzettelijk in haar werk gaat (vgl. Schultink 1962:39). Als een morfologische categorie alleen maar met bewust en opzettelijk tot leven gebrachte vormen wordt uitgebreid – welke overigens vooral voor het literair taalgebruik karakteristiek zijn, vgl. Schultink 1962:39 –, wordt die categorie dus nog niet productief. Onder de woordvormingspatronen met *ge-* zullen we in 3.2.2.3 een voorbeeld van zo'n categorie zien. Er is bovendien ook geen sprake van productiviteit als de uitbreiding van een morfologische categorie een incidenteel karakter draagt:

wanneer iemand bij wijze van taalgrap zegt: *daar ben ik zwoegzaam* (in plaats van *werkzaam*). Er is hier sprake van een incidentele uitbreiding, via analogie, van de tegenwoordig improductieve categorie van adjectieven die met *-zaam* van werkwoorden zijn afgeleid: *werkzaam*, *arbeidzaam*, *zwijgzaam*. We komen hier dus weer bij de analogie terecht. Omdat het resultaat een geheel nieuw woord is

⁶ Dat semantische transparantie een teken is van productiviteit werd al door Schönfeld 1970(1921¹):212 geconstateerd en deze gedachte duikt in Aronoff 1976:45 weer op waarin eraan toegevoegd wordt dat het onduidelijk is welke van de twee primair is, d.i. of een morfologische categorie semantisch transparant moet zijn om productief te kunnen zijn/worden/blijven of dat het productiviteit is die tot semantische transparantie leidt. Andere onderzoekers zoals Taeldeman (in 1985) en Van Marle (in 1988) doen over de richting van de relatie tussen productiviteit en semantische transparantie duidelijkere uitspraken en komen tot de conclusie dat semantische transparantie gezien moet worden als voorwaarde voor productiviteit (vgl. ook Hüning 1999:69-70, Booij 2002:132 en Booij 2005:270).

⁷ Hierdoor onderscheidt productiviteit zich van de twee andere manieren waarop nieuwe woorden worden gevormd.

(een nieuwvorming, *neologisme*), kunnen we hier spreken van *scheppende analogie*. (Van Bree 1996a:117, onderstrepingen van mij, vgl. veder Schultink 1962:39)

In de morfologische literatuur zijn verder twee benaderingen in verband met productiviteit gangbaar: een kwalitatieve en een kwantitatieve. Bij de kwalitatieve benadering is er sprake van een scherp onderscheid tussen improductieve en productieve categorieën; productiviteit wordt dus als een absolute notie opgevat.

Bij de kwantitatieve benadering wordt productiviteit niet als een absolute notie beschouwd, maar men kent aan dit begrip een gradueel karakter toe: er zijn geen scherpe grenzen, we kunnen verschillende graden van productiviteit (vgl. De Vries 1975:185, Bauer 1988:57 en Hüning 1999:33-34) onderscheiden,

[...] ranging from [improductieve, d.i.] relatively idiosyncratic patterns (e.g., [in het Engels] the voice alternation of the fricative in the pair *north* - *northern*) to [weinig productieve, d.i.] relatively regular ones (e.g. [in het Engels] the derivation of an adjective from a noun by *-y* as *earth* - *earthy*) to [zeer productieve, d.i.] highly regular ones (e.g., [in het Engels] the derivation of an agent noun from a verb by *-er* as in *sing-singer*). (Brinton-Traugott 2005:17)

Bij de kwantitatieve benadering moeten we dus van productiviteitsgraad spreken die dus de mate is “waarin van een bepaald procédé gebruik gemaakt wordt.” (Van Santen 1992:91 en vgl. ook Booij 2005:68) of anders geformuleerd:

[...] the notion ‘degree of productivity’, [can be] understood as the likelihood of observing new types, as the conditional probability that the next token sampled belongs to the required morphological category, given that we know that this token represents a new type. (Baayen 1992:192)⁸

Het is al lang duidelijk dat de hierboven geïntroduceerde talige en niet-talige factoren de productiviteit van een woordvormingsprocédé beïnvloeden. Tot het begin van de jaren 1990 werd er bij het vaststellen van de productiviteit eigenlijk uitsluitend gefocust op de “kwalitatieve” vraag aan welke beperkingen de woorden die als grondwoorden optreden bij een woordvormingsprocédé onderhevig zijn (vgl. Baayen 1991:109-110, Baayen 1992:194) en op die manier werd vastgesteld of een procédé productief is (d.i. met behulp van het procédé in kwestie kunnen nieuwe woorden onopzettelijk gevormd worden; de betreffende morfologische categorie is uitbreidbaar) of improductief (d.i. geen nieuwe woorden kunnen gevormd worden, behalve opzettelijk op basis van analogie met bestaande woorden van de morfologische categorie in kwestie; d.i. de betreffende morfologische categorie is niet uitbreidbaar) (vgl. Booij 2002:10-11). Vanuit deze kwalitatieve benadering werden en worden soms uitspraken gedaan in kwantitatieve zin:

⁸ Token kan omschreven worden als ‘alle voorkomens van één woord’; type betekent het aantal verschillende woorden (ook wel woordtype genoemd), zie Booij-Van Santen 1998:9.

In a qualitative sense, the productivity of a word formation rule can be said to be inversely proportional to the number of conditioning factors in force (Booij 1977, geciteerd naar Baayen 1991:110; en vgl. ook Van Marle 1985 en Booij 2002:101).

Volgens Baayen is het

[...] too imprecise to have any quantitative validity for the simple reason that the number of different types removed from the input domain of an affix by such restrictions may vary widely from restriction to restriction. Without additional qualification of the restrictive weight of these restrictions, the claim that the degree of productivity and the number of restrictions are inversely related is simply vacuous. (Baayen-Renouf 1996:81 en vgl. ook Baayen 1991:110)

In de jaren 1990, waarin de gedachte “productiviteit als gradueel begrip” steeds meer terrein won, ontwikkelde Baayen (1991, 1992, 1996) een op een (groot) corpus gebaseerde statistische methode, waarmee (de graden van) productiviteit, d.i. hoe productief een procédé is, gemeten kan worden. Voordat we op de bevindingen van deze kwantitatieve methode nader ingaan, dient vermeld te worden dat de kwantitatieve benadering het belang van de kwalitatieve factoren niet in twijfel trekt. Die zijn natuurlijk belangrijk bij het onderscheiden van de productieve procédés van de improductieve procédés. Met behulp van de kwantitatieve methode kunnen we een genuanceerd beeld krijgen van de graden die tussen “productief” en “improductief” in liggen, wat met een uitsluitend kwalitatieve benadering niet mogelijk is.

Baayen gaat er bij zijn statistische methode van uit dat er tussen productiviteit en frequentie een nauwe correlatie bestaat (zie Baayen 1991:111). Binnen frequentie moet er uiteraard een onderscheid worden gemaakt tussen typefrequentie, d.i. het aantal verschillende types van één morfologische categorie en tokenfrequentie, d.i. alle voorkomens van één type van een morfologische categorie, vgl. Brinton-Traugott 2005:17 en Booij 2005:69). De relatie tussen productiviteit en frequentie zit uiteraard ingewikkelder in elkaar dan bijv. hoge typefrequentie automatisch hoge productiviteit zou suggereren (hoge typefrequentie kan namelijk ook een morfologische categorie tonen die min of meer gesloten is en niet of slechts incidenteel wordt uitgebreid (vgl. Booij 2005:69). In de corpusanalyses van Baayen (vgl. Baayen 1991, 1992, 1996) wordt daarom aan de ene kant op de morfologische categorie zelf gefocust waarvan het aantal potentiële types wordt geschat. Aan de andere kant staat het aantal hapax legomena⁹ centraal, en op basis daarvan wordt de productiviteitsgraad van een procédé¹⁰ bepaald (Baayen 1992:194, 205). Op basis van de resultaten van zijn analyses trekt Baayen

⁹ Hapax (legomenon) is een woord dat in een corpus of zelfs binnen een taal slechts éénmaal voorkomt (Booij-Van Santen 1998:73 en vgl. ook Booij 2005:69).

¹⁰ Hier moet vermeld worden dat het eigenlijk de nieuwvormingen (neologismen) zijn op basis waarvan we de productiviteitsgraad van een procédé kunnen bepalen. Maar gezien het feit dat we de neologismen onder de laagst frequente woorden vinden (vgl. Baayen-Renouf 1996:76) en het feit dat uit de definitie van de hapaxen volgt dat de tokenfrequentie ervan 1 (dus de laagst mogelijke frequentie) is, kunnen we met het tellen van de hapaxen daarom toch een goed beeld krijgen van de productiviteitsgraad van een bepaald procédé.

dan de volgende conclusies in verband met de relatie tussen productiviteit en frequentie:

High-frequency words are more likely to be stored in the mental lexicon¹¹ than are low-frequency words. [...] If a word-formation pattern is unproductive, no rule is available for the perception and production of novel forms. All existing forms [net als de ongelede woorden] will depend on storage in the mental lexicon. [vgl. ook Baayen 1991:126, Baayen 1992:181] Thus, unproductive morphological categories will be characterized by a preponderance of high-frequency types, by low numbers of low-frequency types, and by very few, if any, hapax legomena, especially as the size of the sample (corpus or text) increases. Conversely, the availability of a productive word-formation rule for a given affix in the mental lexicon guarantees that even the lowest frequency complex words with that affix can be produced or understood. Thus large numbers of hapax legomena are a sure sign that an affix is productive. (Baayen-Renouf 1996:74 en vgl. ook Baayen 1991:140, Booij-Van Santen 1998:72-74, Booij 2002:12, Booij 2005:69-70, 72-73)

Dus:

High frequencies of use ensure that these words remain available to the language user. Conversely, the large numbers of extremely low frequency types in the frequency spectra of typically productive processes suggest that whole-word storage is less relevant here. In fact, since the memory traces of low-frequency complex words are weak at best, the likelihood of morphological rules being involved in the production and perception of these words is high. (Baayen 1992:181 en vgl. ook Booij 2002:10)

Aan deze conclusies moeten we nog toevoegen dat het feit dat hoogfrequente types vooral karakteristiek zijn voor de improductieve procédés, niet betekent dat er bij productieve procédés geen sprake kan zijn van hoogfrequente types en opname in het mentale lexicon (vgl. Booij 2002:10).

[...] the crucial point [...] is [...] that the native speaker does not have to rely on the storage of such words, unlike what is the case for words of unproductive categories. (Booij 2002:10)

Bij de productieve morfologische categorieën is er – al dan niet naast hoogfrequente types – namelijk een groot aantal laagfrequente types (zoals al genoemd: in eerste instantie hapaxen waarvan de tokenfrequentie 1 is) die niet in het mentale lexicon opgenomen zijn, maar volgens een bepaalde procédé afgeleid worden. Met behulp van kijken naar het aantal laagfrequente types is het overigens

¹¹ Op dit punt moet genoemd worden dat het mentale lexicon niet hetzelfde is als het in deze paragraaf – in verband met de theorie rondom morfologie – enkele malen genoemde lexicon.

The notion 'lexicon' refers to the repository of all information concerning the established words and other established expressions of a language. (Booij 2005:18) [and is] an abstract component of the grammar [...]. (Booij 2002:13)
[The mental lexicon is] the mental representation of lexical knowledge in the brain of the individual language user. The mental lexicon of an individual is always smaller than the lexicon in the linguistic sense: nobody knows all the established words of a language. (Booij 2005:18)

niet alleen mogelijk om de productiviteitsgraad van één procédé te bepalen, maar ook om de verschillende woordvormingsprocédés te rangschikken op de scala van productiviteit (Booij 2002:12).

Productiviteit betreft overigens niet alleen derivatie, maar ook samenstelling en inflectie (vgl. Booij 2005:68). Wat betreft de scala van de productiviteit kunnen we over het algemeen zeggen dat volle productiviteit een karakteristiek is van inflectie (vgl. Booij 2002:81-82 en Brinton-Traugott 2005:16-17):

As far as Dutch is concerned, this is true for verbal inflection; nouns, however, may not have a plural form, and many adjectives do not have comparative and superlative degree forms. That is, in the domain of inherent inflection there is not always full productivity, just like in the domain of derivation. (Booij 2002:81-82)

Een verdere kenmerk van zeer productieve procédés is dat die „tend to extend their domain of application to new categories.” (Booij 2005:270). Aan het andere eind van de scala zijn de minst productieve categorieën, namelijk „(„idiosyncratic”) items [...] certain lexical formatives (such as the [English] prefix *be-* in *befriend*) and most lexical items roots or stems)” (Brinton-Traugott 2005:16-17).

Een verdere algemene opmerking over de graden van productiviteit, vastgesteld door Aronoff, is dat

the more productive a word formation pattern is, the less likely it is that a speaker or listener will be able to distinguish between new formations and existing ones. Controversely, as the productivity of a pattern decreases, the likelihood increases that speakers are aware of the fact that they are coining a new word (Baayen-Renouf 1996:81).

Op dit punt, d.i. na de beschrijving van de aard van de productiviteit en van de verschillende opvattingen erover, moeten we even terugkomen en nader ingaan op de in paragraaf 1.1 geformuleerde doelstelling, namelijk dat ik wil laten zien dat het prefix *ge-* in het Nederlands nog steeds een belangrijke rol speelt bij de woordvorming, wat het best aan de hand van de productiviteit van de woordvormingsprocédés getoetst kan worden waarvan *ge-* deel uitmaakt. Het is dus nodig om van de productiviteit van de verschillende woordvormingspatronen met *ge-* een zo precies mogelijk beeld te krijgen. Hiervoor is de kwalitatieve benadering van productiviteit niet nuancerend genoeg. We zullen in 3.3 zien dat bij een tweetal *ge-*patronen wel degelijk problematisch is om vast te stellen of ze al dan niet productief zijn. We kunnen dus niet met een benadering werken die een scherpe grens trekt tussen productieve en improductieve categorieën. De kwantitatieve benadering leent zich echter uitstekend voor ons doel. In dit boek gaat mijn voorkeur daarom uit naar deze benadering. Hoe hoger de productiviteitsgraad van een woordvormingspatroon met *ge-* is, des te productiever is het prefix *ge-* in het Nederlands. Zelfs bij de *ge-*afleidingen die heden ten dage al improductief zijn, moeten we – zoals uit hoofdstuk 3 duidelijk zal blijken – twee graden van elkaar onderscheiden: *ge-*afleidingen, die nog duidelijk één morfologische categorie vormen resp. *ge-*afleidingen, waarbij we slechts van resten van bepaalde

morfologische categorieën kunnen spreken, maar waarbij geenszins meer sprake is van een eenheidscategorie.

1.2.2 *Synchronie en diachronie*

Taalgebruikers maken voor de vorming van nieuwvormingen – zoals we net hebben gezien – productief gebruik van de systematiek binnen de woordenschat. Het lexicon kent dus een synchrone dynamiek. Maar we moeten niet vergeten dat de mogelijkheden tot uitbreiding van de woordenschat zelf ook onderhevig zijn aan veranderingen. In zo'n geval spreken we van productiviteitsverandering. De productiviteit van een woordvormingsprocédé kan toenemen of afnemen. Productiviteitsafname is bijv. met de *ge-...-te*-afleidingen (*gebergte* enz.) gebeurd: het procédé volgens welke deze *ge*-woorden zijn gevormd, is in de loop van de tijd improductief geworden. Productiviteitstoename zien we bijv. bij de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen. In het hedendaags Nederlands is het vormen van een woord als *gelees* in de betekenis 'voortdurend of vervelend lang lezen' bijv. zonder meer mogelijk. In een vroeger stadium van het Nederlands was dit woord met deze betekenis echter niet denkbaar, omdat de mogelijkheid om een afleiding te vormen waarbij de vorm *ge-+werkwoordstam* met de betekenis 'voortdurend of vervelend lang iets doen' correspondeert, toen nog niet ontwikkeld was.¹² Bij de woordenschat moeten we dus ook rekening houden met een diachrone dynamiek¹³.

Voordat we dieper ingaan op de termen *synchronie* en *diachronie* en de relatie ertussen, wil ik hier in het kort nog twee verschijnselen theoretisch afbakenen die eveneens bij (kunnen) dragen aan de verandering van de productiviteit en daardoor die van het lexicon en die in verband met de ontwikkeling van het prefix *ge-*, zoals we zullen zien, een belangrijke rol spelen. Deze verschijnselen, die beide betrekking hebben op de semantiek, zijn: lexicalisatie resp. polysemie.

Lexicalisatie kent veel, vaak nogal brede definities in de vakliteratuur en dit begrip wordt zowel vanuit synchroon als vanuit diachroon perspectief benaderd:

Synchronically it has been used for the coding of conceptual categories. [...] The term "lexicalization" in the synchronic sense refers to the extent to which there are links between conceptual representation and syntax, and how the nature of such links may be formalized. (Brinton-Traugott 2005:18, cursivering van mij)

¹² In mijn onderzoek zal ik precies trachten vast te stellen sinds wanneer deze vorm-betekenis-correspondentie ontwikkeld is bij dit woordvormingsprocédé.

¹³ In dit kader dient vermeld te worden dat

Lexicale veranderingen en morfologische veranderingen [...] niet hetzelfde [zijn], maar ze hangen wel nauw samen: zonder lexicale veranderingen (conventionalisering van nieuwe woorden) geen morfologische veranderingen (conventionalisering van een nieuwe systematiek). (Hüning 1999:38)

In dit kader kunnen we verder ook productiviteit vanuit een ander invalshoek benaderen, namelijk die in verband brengen met conventionalisering:

Ook productiviteit is in deze visie niets anders dan een conventie. [...] De graad van productiviteit van een morfologisch procédé is een conventie binnen de taalgemeenschap en productiviteitsverandering is een verandering van deze conventie. (Hüning 1999:38-39)

In the context of very broad characterizations of lexicalization, little or no distinction has been made between word formation and lexicalization. (Brinton-Traugott 2005:33)

[...] because ordinary processes of word formation create new lexemes in language, they are treated as instances of "lexicalization." (Brinton-Traugott 2005:44)

This is the broadest definition and from a historical perspective, probably the least satisfactory because it tells us little or nothing about what kinds of changes the products of different kinds of word formation can undergo over time. (Brinton-Traugott 2005:33)

Many who associate lexicalization with word formation restrict [therefore] their attention to precisely those processes of word formation that have become synchronically unproductive, and thus result in frozen, irregular, unpredictable, or idiosyncratic forms. [...] (Brinton-Traugott 2005:50)

Diachronically it has been used variously for "adaption into the lexicon" or "falling outside the productive rules of grammar." (Brinton-Traugott 2005:18, cursivering van mij)

Lexicalization is [diachronically] on the one hand viewed from its starting point, [...] (i.e., as "falling outside the productive rules of grammar") or on the other from its endpoint, [...] (i.e., as "adoption into the inventory"). (Brinton-Traugott 2005:142)

Genoemd moet worden dat de identificatie van lexicalisatie met idiomatisering in de diachrone benadering zeer verspreid is:

Bussmann considers idiomatization [the loss of identifiable compositional meaning (Brinton-Traugott 2005:69) for example] to be the diachronic element of lexicalization, which occurs when "the original meaning can no longer be deduced from its individual elements" or "the original motivation of [a] unit can only be reconstructed through historical knowledge," (Brinton-Traugott 2005:56)

Verder wordt lexicalisatie soms geïdentificeerd met institutionalisatie, "the spread of a usage to a community and its establishment as the norm" (Brinton-Traugott 2005:45), en soms beschouwd als precursor of lexicalization:

[...] institutionalization [...] [is] conventionalization of a complex word which remains semantically completely predictable [...] [while] lexicalization [...] [is] subsequent demotivation or idiomatization of the complex word, [...] (Brinton-Traugott 2005:47, vgl. ook Brinton-Traugott 2005:45 en Booij 2005:17-18).

In plaats van de veelzijdige, vaak tot heel brede definities leidende aanpak van lexicalisatie is het doeltreffender om te komen tot een minder brede definitie met een duidelijke afbakening van de betekenis van deze term:

Lexicalization is the [historical] change whereby in certain linguistic contexts speakers use a syntactic construction or word formation as a new contentful/[lexical] form with formal and semantic properties that are not completely derivable or predictable from the constituents of the construction or the word formation pattern. [...] [and therefore the] output of lexicalization is a

“lexical,” i.e., contentful item that is stored in the inventory and must be learned by the speakers. (Brinton-Traugott 2005:96)

Over time there may be further loss of internal constituency and the item may become more lexical. (Brinton-Traugott 2005:96, vgl. $L1 > L2 > L3$: Formally, contentful items range from fixed or idiomatic phrases (L1), to [semi-idiosyncratic] compounds and derived forms (L2), to lexical simplexes and idiosyncratic, fossilized forms (L3). (Brinton-Traugott 2005:97 en vgl. ook Brinton-Traugott 2005:94)

Een verdere belangrijke eigenschap van lexicalisatie dat die “typically involves decrease in pattern productivity and may involve decrease in token productivity.” (Brinton-Traugott 2005:97).

Het andere verschijnsel, *polysemie*, kan omschreven worden als “meerdere betekenistoepassingen die echter niet los staan van elkaar, maar onderlinge verbanden vertonen” (Hüning 1999:169 en vgl. ook Booij 2005:220). Achter deze verbanden ligt in de meeste gevallen metonymie, d.i.

Ersatz eines Ausdrucks durch eine sachlich verwandte Bezeichnung [...]. Häufige (auch umkehrbare) Substitutionstypen sind Autor/Werk: Goethe lesen, Produkt/Material: Semde tragen, Gefäl/Inhalt: ein Glas trinken, Ort/Bewohner: das Weiße Haus schweigt, Person/Funktion: Bacchus huldigen, Konkretum/Abstraktum: das Zepter niederlegen. (Bussmann 1990:487, geciteerd naar Hüning 1999:172)

In verschillende onderzoeken (vgl. Aprešjan in 1974, Moerdijk in 1990 enz.) werd aangetoond dat polysemie niet alleen lexicaal kan verantwoord worden, maar ook categoriaal. In het laatste geval kunnen we met een zgn. uitbreidingsschema werken:

een in verschillende woorden terugkerende betekenisuitbreiding die zijn oorsprong vindt in een betekenis die woorden gemeenschappelijk hebben (Booij-Van Santen 1998:137 en zie ook Hüning 1999:172 en Booij 2002:106, 226).

De drijvende kracht achter de woordvorming is in feite conceptueel van aard (vgl. Baayen-Renouf 1996:90). De realisering van een bepaalde betekenis is daarom primair en daarbij is het secundair hoe de afleiding die deze betekenis uitdrukt, tot stand komt:

Taalgebruikers selecteren semantisch materiaal voor de realisering van conceptuele schema's en ze nemen daarbij op de koop toe dat de basiscategorieën niet eenduidig bepaald zijn. Veel belangrijker zijn de categorie en de ‘Gestalt’ van de afleiding zelf (Plank 1981:64, geciteerd naar Hüning 1999:235-236).

Moerdijk beschouwt bijv. alle nomina actionis als één conceptuele categorie, waarvan de kernbetekenis ‘handeling’ is. De nomina actionis kennen verder dezelfde metonymische betekenistoepassingen. Hierbij moeten we echter niet denken dat alle mogelijke betekenistoepassingen bij alle nomina actionis daadwerkelijk gerealiseerd worden, maar er is sprake van dat ‘het semantisch potentieel’ van nomina actionis door de uitbreidingsschema's (Moerdijk spreekt van

handelingsframes) afgebakend kan worden; welke aspecten uit het semantisch potentieel van een nomen actionis daadwerkelijk gerealiseerd worden, is afhankelijk van de aard van de handeling zelf. (vgl. Hüning 1999:173)

In verschillende onderzoeken (vgl. bijv. Hüning voor de *-erij*-afleidingen en Rainer voor de *-er*-afleidingen enz.) werd echter ook aangetoond dat we niet alleen van polysemie van een conceptuele categorie kunnen spreken, maar ook van polysemie van een morfologische categorie. De op metonymische toepassingen berustende polysemie speelt – zoals in 7.1.2.2.2 zal aangetoond worden – ook bij het *ge*-patroon van het type *gebak*, *gebouw* een belangrijke rol en draagt, zoals we in 8.1 zullen zien, bij aan het ontstaan van een zelfstandig, synchroon gezien zeer productief woordvormingsprocédé en daardoor ook aan de (synchrone en dyachrone) dynamiek van het lexicon.

Na de afbakening van deze semantische termen kunnen we nu nader ingaan op de begrippen *diachronie* en *synchronie*. De onderscheiding ertussen gaat – zoals algemeen bekend – terug op de Saussure (vgl. zijn *Cours de linguistique générale*, 1916). De twee begrippen kunnen op de volgende manier worden gedefinieerd:

- Synchronische taalwetenschap houdt zich bezig met de beschrijving en de verklaring van de systematiek van een taal op een bepaald moment in de tijd.
- De taak van de diachronische taalwetenschap is de beschrijving en de verklaring van de historische ontwikkeling van de systematiek van een taal. (de definities zijn gebaseerd op Dik 1984:43 en De Groot 1968:6)

Betreffende de relatie tussen synchronie en diachronie kunnen we zeggen, dat de synchrone taalbeschrijving over het algemeen bij de beschrijving van een ontwikkeling aan de diachrone voorafgaat. Het taalsysteem moet eerst per fase vastgesteld worden en dan is het pas mogelijk om na te gaan, hoe het systeem van de ene fase naar de andere is veranderd. De diachrone taalwetenschap is dus alleen mogelijk op de grondslag van synchrone taalbeschrijving. (zie Van Bree 1990:30, Dik 1984:271, Beekes 1990:26-27 en De Groot 1968:7). Maar omgekeerd heeft de synchrone taalkunde ook de diachrone nodig, zodra die van het beschrijven van het taalsysteem tot het verklaren ervan overgaat. Synchrone en diachrone taalwetenschap zijn dus principieel verschillend in doelstellingen en methoden van onderzoek, maar kunnen niet zonder elkaar. (vgl. De Groot 1968:6)

Hoewel het al een lang bekend feit is dat er tussen synchronie en diachronie een zekere interactie is, was het toch vooral de synchrone benadering van de dynamiek van de woordenschat, die in de afgelopen decennia sterk in de belangstelling stond. De aandacht ging er dus in eerste instantie naar uit, welke mogelijkheden er zijn om het lexicon uit te breiden en hoe die gebruikt worden. Het diachrone aspect, waarbij de nadruk op de verandering van deze mogelijkheden ligt, werd verwaarloosd. Dit resulteerde volgens Hüning 1999:13 (en enkele andere taalkundigen zoals bijv. McMahon, Koefoed) vaak in een a-historische benadering van taal. Hüning 1999 pleit en kiest daarom in zijn proefschrift over het suffix *-erij* voor een gecombineerd synchroon-diachrone aanpak. Hij neemt daarbij zowel de mogelijkheden die er zijn om de woordenschat met nieuwe *-erij*-afleidingen uit te breiden als de woordvorming met *-erij* in de oudere fasen van het Nederlands gedetailleerd onder de loep. Voor mijn onderzoeksonderwerp, de

woordvormingspatronen met *ge-*, wil ik me bij deze gecombineerde aanpak aansluiten en zowel de synchrone als de diachrone dynamiek van de woordvormingspatronen met *ge-* bekijken.

1.2.3 *Taalverandering*

De taal is in principe voortdurend in beweging, verandering en dynamiek zijn wezenlijke kenmerken ervan. Uiteraard doet de vraag zich voor hoe we ons dit proces precies moeten voorstellen? In de negentiende eeuw heeft men gedacht dat een taal een natuurlijk organisme is dat zich onafhankelijk van de taalgebruikers ontwikkelt en tijden van opkomst, bloei en verval kent (vgl. de Duitse taalgeleerde August Schleicher (1821-1868) en in navolging van hem ook de Nederlandse taalkundige Matthias de Vries (1820-1892)). Het is echter onwaarschijnlijk dat taalverandering helemaal buiten de taalgebruikers om, d.i. buiten diegenen om die de taal gebruiken, zou plaatsvinden. Maar dat de taal grotendeels het resultaat zou zijn van de vrije wil van de mens (Coseriu 1958, 1983), is eveneens moeilijk aan te nemen. Taalgebruikers zijn over het algemeen, d.i. afgezien van bijzondere gevallen zoals standaardisering – waarover meer in 1.2.3.2 –, immers niet erop uit om de taal te veranderen (Van Bree 2000:341). Ze willen slechts communiceren en dat zo succesvol mogelijk doen en daarvoor maken ze gebruik van de taal. Taalverandering moet dus voor het grootste deel als een proces worden beschouwd dat zich wel door het toedoen van de taalgebruikers voltrekt, maar buiten hun bedoelingen om en de taalgebruikers zijn er zich niet (of weinig) van bewust dat ze door hun communicatieve handelingen taalverandering (kunnen) veroorzaken.

1.2.3.1 *Taalverandering als een onbewust proces: een onbedoeld gevolg van communicatieve handelingen*

Een theorie die het zojuist genoemde karakter van taalverandering adequaat kan verklaren, is de zgn. *onzichtbare hand-theorie*¹⁴ (Keller 1990). Het uitgangspunt is dus dat taal wel het (veranderlijke) resultaat is van communicatieve handelingen van taalgebruikers, maar niet ontstaan is volgens een van tevoren bedacht menselijk plan. Van intenties (finaliteit) is er dus alleen maar sprake op het niveau van de individuele sprekers (het microniveau): ze willen in een bepaalde situatie een bepaald communicatief doel bereiken en maken daarvoor gebruik van talige middelen en wijken – indien voor het bereiken van hun doel nodig blijkt – af van de traditie¹⁵. Taalhandelingen van het individu met een bepaalde intentie hebben echter

¹⁴ De term *onzichtbare hand* (*invisible hand*) stamt uit een werk van Adam Smith (*The Wealth of Nations*, 1776) (Hüning 1999:16 en Booi 2005:260)

¹⁵ In dit opzicht moet genoemd worden dat het afwijken van de bestaande norm wel bepaalde grenzen kent: bij afwijking moeten context en situatie voldoende verduidelijkend zijn en de nieuwe realisering of gebruikswijze moet bij de oude aansluiten (Janssen 2002:237)

noodzakelijkerwijs bepaalde onbedoelde gevolgen in de taal (het macroniveau). Taalverandering is dus eigenlijk de causale en cumulatieve consequentie van individueel taalgebruik oftewel het als zodanig onbedoelde gevolg van een groot aantal individuele afwijkingen van de traditie die verricht worden met een bepaalde (grotendeels voor iedereen dezelfde) bedoeling – maar dus niet met de bedoeling om taal te veranderen. Het is alsof er een onzichtbare sturende hand in het spel is¹⁶ (Keller 1992, Van Bree 1996a:305, Hüning 1999: 16-21).

Bij ‘bepaalde bedoeling of intentie’ moeten we in eerste instantie natuurlijk denken aan het streven van de taalgebruiker om misverstand te vermijden, d.i. het communicatieve principe: “spreek zo dat je in sociaal opzicht succes hebt, in casu dat je goed begrepen wordt” (Van Bree 1996a:306). Hierbij is het ook belangrijk om dit met zo min mogelijk moeite (het economische principe) te bereiken waarvoor een gemakkelijke uitspreekbaarheid van taalvormen ook onontbeerlijk is (vgl. Van Bree 1996a:306-307). Het economische principe mag echter niet ten koste van het communicatieve principe gaan: het communicatieve principe gaat dus altijd voor het economische principe. Ter illustratie van een verandering die een (onbedoeld) gevolg is van het streven van de taalgebruiker om misverstand te voorkomen kunnen we het Duitse woord *englisch* nemen. Oorspronkelijk bestonden er twee woorden *englisch* (homoniemen) naast elkaar: ‘uit Engeland’ en ‘als van een engel’. In de 18de eeuw neemt het gebruik van beide woorden toe (vgl. de opkomst van de industriële revolutie met als gevolg dat steeds meer producten uit Engeland kwamen resp. de opkomst van de romantiek met het daarvoor karakteristieke taalgebruik waarin *englisch* ‘als van een engel’ uitstekend past). Door de frequentietoename van beide woorden wordt de kans op misverstand groter en dit leidt ertoe dat de taalgebruikers homonymie gaan vermijden door het ene woord *englisch*, namelijk *englisch* als ‘als van een engel’ niet te gebruiken en deze betekenis anders uit te drukken. Het resultaat is geworden dat het woord *englisch* heden ten dage alleen maar in de betekenis ‘uit Engeland’ wordt gebruikt en *englisch* ‘als van een engel’ verloren is gegaan (voor een gedetailleerde uiteenzetting van de geschiedenis van de betekenissen van het woord *englisch* zie Van Bree 1996a:306). Genoemd moet ook in dit verband worden dat de taalgebruikers er niet op uit waren om het woord *englisch* ‘als van een engel’ uit de taal te halen; ze wilden slechts misverstand voorkomen waarvan het onbedoelde gevolg is geworden dat dit woord uit de taal verdwenen is.

In dit verband dient nog vermeld te worden dat deze verandering in het taalgebruik die dus door een vergrote kans op misverstand gekatalyseerd werd, op het niveau van de taal een verandering is waarbij een stap wordt gezet in de richting van de als “ideaal” beschouwde één-op-één-verhouding tussen vorm en betekenis. Twee dingen moeten hierbij echter benadrukt worden:

¹⁶ Vermeld dient te worden dat niet alleen taalverandering maar ook taalbehoud met de onzichtbare hand verklaard kan worden: de taalgebruiker wil begrepen worden en houdt zich daarom aan de voor hem geldende taalnorm. Het onbedoelde gevolg daarvan is dat de taal blijft zoals ze is terwijl de bedoeling van de taalgebruiker slechts was om te communiceren. (vgl. Janssen 2002:237)

1) de taalgebruiker zelf streeft niet naar het bereiken van de “ideale” één-op-één-verhouding, hij past zijn taalgebruik aan de veranderde behoeften aan om succesvol te kunnen communiceren. Op het niveau van het taalgebruik (of met een Humboldtiaanse term uitgedrukt: de *energeia*) speelt zoiets als een isomorfieprincipe dat naar de 19e-eeuwse Duitse taalgeleerde Wilhelm von Humboldt ook wel het Humboldtiaanse principe wordt genoemd (vgl. Hüning 1993:286 en Geeraerts 1989:191 enz.), dus geen rol (Van Bree 2000:344).

2) Op het niveau van de taal (of met een Humboldtiaanse term uitgedrukt: het *ergon*) kunnen de communicatieve handelingen van de taalgebruikers – zoals gezien – echter (onbedoeld) wel het gevolg hebben dat op een of ander punt een “ideale” één-op-één-verhouding tot stand komt. Dat een tendens waarbij er een stap wordt gezet naar de “ideale” één-op-één-verhouding, in de taal slechts op een aantal punten bestaat en niet op alle punten, d.w.z. dat we ook op het niveau van de taal niet van een isomorfieprincipe (een streven naar de “ideale” één-op-één-verhouding) kunnen spreken, maar slechts van isomorfie-effecten (Van Bree 2000:344-347), blijkt al duidelijk uit het simpele feit dat synonymie en homonymie bestaan en dat in het laatste slechts verandering in optreedt als er een kans op misverstand ontstaat (beide woorden *englich* konden immers eeuwenlang zonder problemen naast elkaar bestaan).

Tot nu toe hebben we de kwestie van taalverandering vanuit de taalgebruiker benaderd. Onze hypothese over de intenties van het individu was dus gericht op het spreken, de taalproductie (zie ook Van Bree 2000:346). De kwestie van de intentie van het individu kunnen we echter niet alleen vanuit de communicerende taalgebruiker benaderen, maar ook vanuit de taalverwerver die het gezegde probeert te begrijpen¹⁷: de taalverwervers¹⁸ analyseren met het oog op hun eigen taalgebruik datgene wat zij bij anderen horen. Ze leiden door middel van abductie de modellen (eigen interne grammatica én lexicon) af volgens welke ze vervolgens hun taaluitingen modeleren (Andersen 1973, 1989 en ook Hüning 1993:292-293 en Van Bree 1996a:100, 307-308). Hierbij worden de taalverwervers gedreven door de maxims ‘leer de taal van degenen met wie je wilt communiceren zodat je dat succesvol kunt doen’ en ‘probeer die taal zo eenvoudig mogelijk aan te leren’, d.i. ‘probeer zoveel mogelijk te generaliseren’ (vgl. Van Bree 1996a:307 en Van Bree 2004:305). Ook bij de handelingen van de taalverwerver zijn het dus het communicatieve en het economische principe die we als de belangrijkste “drijvende kracht” moeten beschouwen. Bij het proces van de taalverwerving is het belangrijk dat de taalverwervers ontdekken dat er in de taal bepaalde correspondenties bestaan

¹⁷ Hier gaan we focussen op de zgn. eerste taal-verwerving, d.i. het verwerven van de moedertaal. Dit wil echter niet zeggen dat de zgn. tweede taal-verwerving, d.i. het verwerven van een vreemde taal ook niet een bron kan zijn van taalverandering (denk bijv. aan de substraatwerking), maar gezien het feit dat we bij de woordvormingspatronen met *ge-* er niet rekening mee hoeven te houden, laat ik de tweede taal-verwerving verder buiten beschouwing en versta ik onder taalverwerver en taalverwerving de eerste taal-verwerver en de eerste-taalverwerving.

¹⁸ Vermeld dient te worden dat niet alleen kinderen aan wie we het eerst denken als we het woord *taalverwerver* horen, bezig zijn met het analyseren van wat zij horen, maar ook volwassen ermee doorgaan (eigenlijk zijn zij – zij het veel minder opvallend – ook nog steeds met taalverwerving bezig), zodat we in plaats van taalverwervers eigenlijk ook van hoorders kunnen spreken, en in plaats van verwervershypothesen van hoordershypothesen (vgl. Van Bree 1996:307 en Van Bree 2000:346).

tussen vorm en betekenis of functie. Hierbij kan het echter voorkomen dat zij overgeneraliseren, d.i. dat zij vormen produceren die weliswaar uitstekend in de geldende taalsystematiek passen maar sociaal (nog) niet geaccepteerd zijn¹⁹.

Zo hebben de [taalverwervende] kinderen in een bepaalde fase de neiging om alle werkwoorden zwak te vervoegen. Voor de verleden tijd van *kijken* maken ze *kijkte* (hoewel ze in een eerder stadium *keek* al van de ouderen kunnen hebben overgenomen). (Janssen 2002:238)

In zo'n geval spreken we van analogie: *kijkte* ontstaat naar analogie van zwakke werkwoorden als *maakte* enz.²⁰ Analogie zal – zoals we in 3.3.2 en 13.1 zullen zien – ook bij sommige woordvormingspatronen met *ge-* een belangrijke rol spelen.

Andere gevallen waarbij de verhouding tussen vorm en betekenis een rol speelt zijn bijv. de zgn. volksetymologie waarbij men ervan uitgaat dat 'aan een betekenisovereenkomst wel een vormovereenkomst zal beantwoorden' (vgl. het bezigen van de vorm *rondtonde* in plaats van *rotonde* uit de overweging dat een rotonde rond is) en betekenisdifferentiatie waarbij men ervan uitgaat dat 'aan een gehoord vormverschil (wat over het algemeen inderdaad zo is) wel een betekenisverschil zal beantwoorden'. Een voorbeeld voor dit verschijnsel is *duf* tegenover *dof*. Oorspronkelijk vormden deze bijvoeglijke naamwoorden een doublet (twee gelijkwaardige vormen naast elkaar, d.i. synoniemen), maar later is er verschil opgetreden in de betekenis: *dof* betekent in het hedendaags Nederlands '(letterlijk) niet sterk lichtend, niet helder; (figuurlijk) niet opgewekt, ongevoelig, geheel passief' (GVD), terwijl *duf* als 'muf, vochtig, met een benauwende, schimmelachtige reuk (smaak)' (GVD) kan worden omschreven (Van Bree 1987:97, Janssen 2002:238). Betekenisdifferentiatie zullen we ook onder de *ge-*afleidingen aantreffen (vgl. 3.2.2.1).

Bij al deze verschijnselen (d.i. analogie, volksetymologie en betekenisdifferentiatie) die dus allemaal te maken hebben met de verhouding van vorm en betekenis of functie, kunnen we van herinterpretatie spreken. Dat wat iemand hoort wordt anders geïnterpreteerd dan door de spreker bedoeld. De "juiste" interpretatie van de in de taal aanwezige systematiek wordt dus als het ware geherinterpreteerd (Van Bree 2000: 346, Janssen 2002:238, Booij 2005:258). Herinterpretatie zal – zoals we zullen zien – een belangrijke rol spelen bij de *ge-*+*werkwoordstam*-afleidingen. Belangrijk is nog om te noemen dat de verschillende

¹⁹ Genoemd moet worden dat dit niet alleen bij de taalverwerver kan voorkomen, maar ook bij de taalgebruiker (vgl. vorige noot): hij weet soms niet hoe hij iets moet benoemen en in nood komt hij (volgens bestaande modellen) tot nieuwe woorden of nieuwe betekenis-toepassingen waarbij er zowel sprake kan zijn van een concept waarvoor al een gevestigde benaming is als van een concept waarvoor nog geen gevestigde benaming bestaat. In zulke gevallen „schept” de taalgebruiker als het ware een nieuw naam voor het uit te drukken concept, daarom noemen we dit verschijnsel *taalschepping* (vgl. Van Bree 1996:308).

²⁰ In het geval *kijkte* wordt er dus een nieuwe flexievorm van het grondwoord *kijken* afgeleid. Vermelding dient dat het tegenovergestelde ook voor kan komen, namelijk dat uit een flexievorm (of een vorm die als zodanig wordt opgevat) een nieuw grondwoord wordt afgeleid. Sommige mensen gebruiken bijv. *cyclaam* als enkelvoud omdat ze in *cyclamen* -en als een meervoudsuitgang opvatten. In zo'n geval spreken we met een Duitse term van *rückbildung*. Dit verschijnsel speelt echter – in tegenstelling tot de analogie geen rol bij de woordvormingspatronen met *ge-*, daarom wordt er hier niet dieper op ingegaan.

herinterpretaties pas indirect, via het taalgebruik, d.i. wanneer de taalverwerver (de hoorder) tot spreker wordt, aan het licht komen (Van Bree 2000:346). Meestal worden zulke innovaties²¹ gecorrigeerd, maar als dat niet gebeurt dan leidt dit – gedurende het overdragen van de taal van de ene naar de andere generatie – tot een nieuwe taalvorm, een verandering in de taal dus. Benadrukt moet ook hier worden dat de taalverwerver zich – net als de taalgebruiker – op het microniveau bevindt: uiteindelijk is het het onzichtbare handproces dat tot een verandering leidt in de op het macroniveau aanwezige taal (vgl. Janssen 2002:239).

Als de ontwikkeling van de taalstructuur over een lange periode in een bepaalde richting gaat (dit is bijv. het geval bij het deflexieproces dat al in de voorstadia van het Nederlands aanwezig was en nog heden ten dage voortduurt), spreken we – in navolging van de Amerikaanse taalkundige Edward Sapir – van een drift. Het is in feite niets anders dan een ingewikkeld onzichtbare-handproces dat veroorzaakt wordt door een oneindig veel kleine taalhandelingen, met communicatieve en andere (vooral taaleconomische) bedoelingen, van taalgebruikers en taalverwervers (Janssen 2000:240, Booij 2005:260). Hierbij moet echter nog vastgesteld worden dat het over het algemeen niet mogelijk is om alle relevante feiten en factoren te achterhalen die een rol hebben gespeeld bij een taalveranderingsproces. Daarom kan men niet proberen te reconstrueren hoe een fenomeen ontstaan is, maar hoe het ontstaan zou kunnen zijn. Hier is de term *conjectural history* ‘vermoedende geschiedenis’ van toepassing. Een onzichtbare hand-verklaring heeft dus een diagnostische, en nooit een voorspellende waarde: het is altijd een verklaring achteraf. (Keller 1992, Van Bree 1996a:305, Hüning 1999: 16-21).

Al kunnen we niet alle factoren achterhalen, we moeten in ieder geval nog één factor naast het al behandelde communicatieve en taaleconomische principe noemen, namelijk een sociale factor, de factor prestige: ‘richt je naar mens en groepen met prestige’. Deze sociolinguïstische factor is in eerste instantie van belang bij de strijd tussen concurrerende vormen²². Met de prestige-factor zijn we eigenlijk bij het volgende punt terecht gekomen, namelijk het standaardisatieproces waarbij het politiek, cultureel en economisch overwicht van een bepaalde regio eveneens een belangrijke factor is.

1.2.3.2 Doelbewust ingrijpen in de taalontwikkeling: standaardisering

Tot dusver hebben we ons uitsluitend beziggehouden met de taalgebruikers en taalverwervers die – door de taal voortdurend te gebruiken en te interpreteren – onbewust veranderingen erin veroorzaken. Het is echter ook mogelijk dat

²¹ Innovaties zouden we eigenlijk tussen aanhalingstekens moeten zetten „omdat ook nu de taalgebruikers er niet op uit zijn hun taal te vernieuwen. [...] Hun enige bedoeling is op sociaal juiste wijze te communiceren. En bij hun interpretaties was hun bedoeling slechts de ander zo goed mogelijk te begrijpen.” (Van Bree 2000:346)

²² Vgl. de expansietheorie van Kloeke 1927.

taalgebruikers heel bewust ingrijpen in de taalontwikkeling. Een voorbeeld daarvan is standaardisering.

Standaardisatie is globaal te omschrijven als het proces waarbij uit een toestand van dialectverscheidenheid een eenheidstaal ontstaat. (Van der Wal 1995:1)

Achter het standaardisatieproces gaat overigens weer de ‘communicatienorm’ schuil: “om binnen een bepaald gebied met elkaar te communiceren is het handig zo veel mogelijk dezelfde taal te gebruiken.” (Janssen 2002:257).

In navolging van Haugen 1966 onderscheidt men de volgende kenmerken van het standaardisatieproces:

Selectie: op het macroniveau betekent dit de keuze van één dialect, dat als prestige-dialect, als ‘standaard’ gaat functioneren en op het microniveau gaat het dan om het selecteren van één bepaalde taalvariant (woord of woordvorm) uit verschillende regionale (of sociale) varianten.

Codificatie: het reglementeren en de normering van de taal in grammatica’s en spellingboeken en het vastleggen van de woordenschat in woordenboeken.

Functieuitbreiding: het hanteren van de taal op terreinen, waarop die eerder niet in gebruik was (bijv. op het gebied van de wetenschappen)

Acceptatie: het verbreiden van de geselecteerde en voorgeschreven standaardvormen over grotere delen van de taalgemeenschap.
(Voor meer informatie zie Van der Wal 1995:1-2, Van der Wal 1992:200 vgg., Van Bree 1996a:243-246.)

Het resultaat van dit proces is het ontstaan van een standaardtaal die dus als ‘norm’ beschouwd wordt binnen het gegeven taalgebied. Hier moeten we er de aandacht op vestigen dat de standaardtaal – net als iedere andere taal – onderhevig is aan verandering. Men hoort bijv. steeds meer “*zij worden verzocht*” in plaats van “*hun wordt verzocht*”²³. Het meewerkend voorwerp wordt in deze zin en vergelijkbare passieve zinnen steeds meer opgevat als het onderwerp (Janssen 2000:258). De geldende norm is in dit opzicht dus in verandering.

De zaak kunnen we echter ook omkeren en zeggen dat een verandering in feite altijd een afwijking is van de geldende norm, of het nu een endogene (interne) norm is die in het taalgebruik impliciet aanwezig is, en die we ons in het proces van taalverwerving spelenderwijs eigen maken (d.i. de syntactische en morfologische regels die niet aangeleerd maar verworven zijn, d.w.z. uit het taalaanbod zijn afgeleid), dan wel een exogene (externe) norm die van buitenaf is opgelegd en die op een schoolse manier – met behulp van voorschriften – geleerd moeten worden. Daarom kunnen we zeggen dat een taalverandering eigenlijk tegelijk een (endogene

²³ Deze verandering werd al in Van der Horst 1985:61-62 geconstateerd en wordt gezien als deel van de leegloop van het meewerkend voorwerp” die een ingewikkeld proces is dat in feite al vanaf de Middelnederlandse periode duurt en in verschillende gedaantes opduikt (voor meer informatie zie Van der Horst 1985:60-62).

of exogene) normverandering is (Van Bree 1996b:30-44, Janssen 2002:252, 256-258).

Ter afsluiting moet nog gezegd worden dat er voordat een verandering in de taal optreedt, altijd een periode is van *variatie* waarin het oude en het nieuwe naast elkaar voorkomen (vgl. Van Bree 1996a:310, Janssen 2002:235, Brinton-Traugott 2005:5). Hiervoor zullen we in 9.2 duidelijke voorbeelden zien. Welke taalvormen uiteindelijk in gebruik blijven, is – zoals gezien – afhankelijk verschillende factoren. De selectie van de taalvormen doet zich meestal onbewust voor (vgl. de ‘onzichtbare hand’-theorie), maar ‘bewust ingrijpen’ gebeurt er ook (vgl. het standaardisatieproces). Taalverandering is dus een complex gebeuren wat – naar ik hoop – ook uit mijn studie over de woordvormingspatronen met *ge-* duidelijk naar voren zal komen.

1.2.3.3 Mogelijke onderzoeksmethoden bij taalverandering

Nu we de aard van de taalverandering in kaart hebben gebracht, doet de vraag zich uiteraard voor hoe we een taalverandering kunnen constateren, hoe we onderzoek kunnen verrichten naar taalverandering. Er worden in principe in navolging van Labov twee methodes onderscheiden: het zgn. werkelijke-tijdonderzoek en het zgn. schijnbare-tijdonderzoek. Bij het onderzoek in werkelijke tijd (in real time) worden taalgegevens uit twee periodes met elkaar vergeleken²⁴. Het onderzoek in de schijnbare tijd (in apparent time) is gebaseerd op de aanname dat mensen rond hun twintigste jaar hun taal hebben verworven en dat daarin geen belangrijke wijzigingen meer optreden.

Als we daarvan uitgaan, dan kunnen we stellen dat anno 2000 taalgebruikers van 70 jaar de taal vertegenwoordigen van toen zij 20 waren, van 1950 dus, en taalgebruikers van 20 jaar de taal van 2000. Door het taalgebruik van deze twee groepen te vergelijken, onderzoeken we op die manier de veranderingen over een periode van 50 jaar. (Janssen 2002:240-241).

Bij beide onderzoeksmethoden is van belang dat er (qua stijl, register enz.) gelijksoortig materiaal wordt gebruikt. Verder hebben beide onderzoeksmethoden voor- en nadelen. De schijnbare-tijdmethode is alleen te gebruiken voor taalverschijnselen van de afgelopen vijftigjaar: een onderzoek met informanten boven de 70 stuit op allerlei problemen (Janssen 2002:242). Voor taalverandering is dat een erg korte periode en voor oudere fasen kan deze methode uiteraard niet gebruikt worden. Wat echter als een voordeel beschouwd moet worden, is dat we met enquêtes kunnen werken waarbij het onderzoeksmateriaal met het oog op het te bestuderen verschijnsel geselecteerd en voor alle meetpunten vergelijkbaar gehouden kan

²⁴ Genoemd moet worden dat een alternatief binnen de werkelijke-tijdmethode is dat men longitudinaal onderzoek verricht; hierbij wordt een bepaalde groep taalgebruikers over een langere periode gevolgd om hun taalgebruik uit op een bepaald tijdstip (bijv. 1950) te vergelijken met dat uit een ander tijdstip (bijv. 2000) (Janssen 2002:240)

worden. Met een onderzoek in de werkelijke tijd kunnen we – in tegenstelling tot de schijnbare-tijdonderzoek – juist heel goed uit de voeten als er over een lange periode, en in een ver verleden onderzoek gedaan moet worden. Een beperking bij deze methode is dat we in de meeste gevallen moeten volstaan met geschreven materiaal omdat we voor een werkelijke-tijdonderzoek op bandopnames aangewezen zijn en die pas ongeveer sinds een halve eeuw bestaan (Janssen 2002:242).

Zoals in 1.1 gezegd is het ene doel van het tweeledige doel van mijn proefschrift een bijdrage te leveren aan tot nu toe verwaarloosde aspecten in verband met de productieve woordvormingspatronen met *ge-*, waarbij ik me aan de ene kant op de factoren – nader gespecificeerd: op het standaardisatieproces als mogelijke extra factor – concentreer die er een rol in hebben kunnen spelen dat het participiaal *ge-* bewaard is gebleven, aan de ander kant op de ontwikkeling van de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen tussen 1200 en 1900. Gezien het feit dat we de factoren bij het participiaal *ge-* in het verre verleden moeten zoeken en de te onderzoeken periode bij de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen ook in het verre verleden ligt, kunnen we hier uiteraard alleen maar met de werkelijke-tijdmethode werken, d.i. gelijksoortig geschreven materiaal van verschillende fases uit de te onderzoeken periode met elkaar te vergelijken. Dit zullen we in verband met het participiaal *ge-* in hoofdstuk 6 en in verband met de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen de hoofdstukken 9 t/m 14 doen.

1.3 Korte inhoud en vooruitblik

Na deze algemene inleiding ga ik mijn onderwerp, de ontwikkeling van de woordvormingspatronen met het prefix *ge-* in het Nederlands, in drie delen gedetailleerd uitwerken. In het eerste deel wordt eerst een globaal overzicht gegeven van de ontwikkeling van het prefix *ge-* in de Germaanse talen (hoofdstuk 2), waarbij de rol van de klemtoon speciale aandacht zal krijgen. Dit hoofdstuk baseer ik op bestaande – vooral recente – secundaire bronnen zoals taalhistorische boeken en artikelen. Na het globale overzicht ga ik inzoomen op het voorvoegsel *ge-* in het Nederlands. In hoofdstuk 3 wordt een systematisch overzicht gegeven van de improductieve en bijna improductieve/(weinig productieve) *ge*-afleidingen. Ik zal per afleiding uitgaan van de huidige situatie (synchroon overzicht) en baseer me daarbij in eerste instantie op de elektronische versie van het standaardwerk op het gebied van de beschrijvende grammatica in het Nederlands, de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (E-ANS) en recente taalkundige werken over de morfologie. Na het synchrone overzicht van elke *ge*-afleiding wordt gekeken welke diachrone verwijzingen we in de zojuist genoemde bronnen vinden. Hierbij betrek ik bovendien historische grammatica's en artikelen, die een woordvormingspatroon met *ge-* vanuit diachroon perspectief onderzoeken.

In de twee andere delen wordt gefocust op de productieve *ge*-afleidingen. In het tweede deel (hoofdstukken 4 t/m 6) komt het participiaal *ge-* uitgebreid aan de

orde, terwijl in het derde deel (hoofdstukken 7 t/m 14) het type *ge-+werkwoordstam* centraal zal staan. Beide delen volgen dezelfde opbouw: eerst geef ik een synchroon-diachroon overzicht (hoofdstuk 4 resp. hoofdstuk 7), dat volgens dezelfde principes en op dezelfde basis wordt samengesteld als de overzichten van de improductieve *ge*-afleidingen. Deze systematische beschrijving vormt het uitgangspunt voor het formuleren van specifieke vragen in verband met de voor het eigen onderzoek gekozen aspecten. De onderzoeksvragen over het participiaal *ge-*, die in concreto toegespitst worden op het standaardisatieproces als mogelijke extra factor bij het bewaard blijven van *ge-* bij de voltooidde deelwoorden, komen in hoofdstuk 5 aan bod. De onderzoeksvragen over de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen, in concreto: over de ontwikkeling van de *ge-+werkwoordstam*-afleiding in de periode tussen 1200-1900, formuleer ik in hoofdstuk 8. In deze hoofdstukken wordt eveneens aandacht besteed aan het onderzoeksmateriaal: de selectie – bij het participiaal *ge-* ga ik met grammatica's en andere taalkundige werken werken, bij de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen met grammatica's en andere taalkundige werken, woordenboeken en literaire en niet-literaire teksten – wordt daarin beschreven en beredeneerd. Zowel het tweede deel als het derde deel eindigt ten slotte met een gedetailleerde uiteenzetting van de verkregen onderzoeksresultaten. Bij het participiaal *ge-*, waarbij ik mijn onderzoek op één aspect toespits, kunnen de resultaten in één hoofdstuk samengevat worden (hoofdstuk 7), de uiteenzetting van de onderzoeksresultaten die het eigenlijke zwaartepunt vormen van mijn onderzoek (vgl. 1.1), beslaat uiteraard meerdere hoofdstukken (vgl. hoofdstukken 9 t/m 14).

Aan het eind van het uit drie delen bestaande proefschrift worden de belangrijkste punten in een apart hoofdstuk (hoofdstuk 15) samengevat en de slotconclusies getrokken. In dit hoofdstuk worden de (voorlopig) open gebleven vragen eveneensesignaleerd die verder onderzoek vergen.

**DEEL I: EEN EERSTE
KENNISMAKING MET HET
PREFIX *GE*- EN EEN OVERZICHT
VAN DE IMPRODUCTIEVE EN
WEINIG PRODUCTIEVE *GE*-
AFLEIDINGEN**

2 EEN GLOBAAL OVERZICHT VAN DE ONTWIKKELING VAN HET PREFIX *GE-* IN DE GERMAANSE TALEN

Ge- (oorspronkelijk **ga-*) is een onbeklemtoond voorvoegsel. Wat zijn oorsprong, zijn etymologie betreft, is er een duidelijke betekenisovereenkomst met het Sanskritisch *sa*, *sam* en het Latijns *cum*, *con-*, *co-*, maar een vormovereenkomst is in fonetisch opzicht niet aan te wijzen. Op grond hiervan neigen sommigen ertoe verwantschap aan te nemen (Van Swaay 1901, Van Dale 1999 enz. – bij hen weegt de duidelijke betekenisovereenkomst als argument zwaarder), anderen zijn geneigd om de verwantschap af te wijzen (Kern 1877, WNT enz. – bij hen weegt de niet aantoonbare vormovereenkomst als argument zwaarder). De etymologie van het voorvoegsel *ge-* is in de taalkunde dus nog steeds een open vraag. Gezien het feit dat deze vraag bij de woordvormingspatronen met *ge-* zelf geen cruciale rol heeft, besteed ik er verder geen aandacht aan. Wat hier echter wel behandeld moet worden en wat een heel belangrijke rol in de geschiedenis van de gebruiksmogelijkheden van dit prefix speelt, is de klemtooneigenschap, d.w.z. de onbeklemtoondheid ervan. We moeten dit overzicht daarom met een kleine uiteenzetting over de aard van het woordaccent beginnen.

2.1 De aard van de klemtoon (woordaccent)

Traditioneel wordt er een onderscheid gemaakt tussen ‘stress’ (of druk-/expiratorisch) en ‘pitch’ (of muzikaal) accent (vgl. bijv. Pei 1966:2, De Vooys 1967:22, Trask 1996:4). Deze onderscheiding is echter problematisch, omdat beide termen zowel voor een taalkundig begrip als voor een van de mogelijke fysische correlaten van dit begrip worden gebruikt. Er wordt dus geen verschil gemaakt tussen het abstracte taalkundige niveau en de fysische correlaten ervan. De laatste tijd heeft men daarom geprobeerd tot een adequatere, genuanceerdere onderscheiding te komen. Volgens Van Coetsem (1988:124-125, 1996:31-61) bevat het woordaccent twee dimensies, een paradigmatische en een syntagmatische dimensie. Bij de syntagmatische dimensie is er sprake van de distributie van de prominente syllabe en niet-prominente syllaben binnen het woord (zie bijv. het woord ‘*va-der*’, waarvan de eerste lettergreep prominent, de tweede niet-prominent is).

De paradigmatische dimensie heeft betrekking op de prominente positie (syllabe). Die kan dominerend of niet-dominerend zijn (of met een andere terminologie: het accent kan sterk centraliserend of zwak centraliserend zijn). Deze

onderscheiding is echter niet absoluut, we kunnen eerder van een continuüm spreken. Hoe groter de graad van de dominantie van de prominente syllabe is (of hoe sterker het accent centraliserend is), des te meer de syllabehiërarchie (de mate van de ondergeschiktheid van de onbeklemtoonde syllaben aan de syllabe met hoofdaccent) tot uitdrukking komt. Belangrijk is verder dat de dominerende prominentie (meestal) noodzakelijk met de reductie van de onbeklemtoonde segmenten en syllaben gepaard gaat (dit is het geval in de Germaanse talen), terwijl er bij de niet-dominerende prominentie geen sprake is van segment- en syllabereductie (dit zien we bijv. in Fins en het Tsjechisch, vgl. Van Coetsem 1996:39-40).

2.2 De Germaanse accentverschuiving als voorwaarde voor en katalysator van de reductie van de onbeklemtoonde syllaben

In de tweede helft van of aan het eind van het laatste millennium vóór Christus vindt in het Oergermaans (de eerste fase in de ontwikkeling van het gereconstrueerde Germaans) een belangrijke modificatie in de accentuatie (zie de gangbare term Germaanse accentverschuiving) plaats, die bepalend is voor de ontwikkeling van de zelfstandige Germaanse talen (vgl. Hutterer 1986, 1993, Van Bree 1996a:67). De accentverschuiving bevat twee veranderingen: een paradigmatische verandering, waarbij het accent van zwak centraliserend in sterk centraliserend verandert (intensivering), en een syntagmatische verandering, waarbij het accent van plaats verandert: de klemtoon komt op de eerste syllabe te liggen (relocatie), vgl. Van Coetsem 1996:23. Vroeger was het accent vrij, d.w.z. het lag afwisselend op de wortelsyllabe, de suffixen en de uitgangen (Schönfeld 1970:108). In het Gemeengermaans, de tweede fase in de ontwikkeling van het gereconstrueerde Germaans, ligt het sterk centraliserend accent dus al altijd op de eerste syllabe, met andere woorden is het altijd de eerste syllabe, die de prominente positie inneemt en deze lettergreep is dominerend.

Bij deze accentverschuiving is er dus sprake van het ontstaan van dominerende prominentie, die dan automatisch gepaard gaat met reductie van onbeklemtoonde segmenten en syllaben. Ten gevolge hiervan gingen bijv. bepaalde flexie-uitgangen verloren, wat ook een verandering in de structuur van de Germaanse talen met zich meebracht: een ontwikkeling van synthetisch naar analytisch. Alle Germaanse talen hebben deze ontwikkeling meegemaakt, in het tempo en de graad van de reductie zien we echter wel verschillen. Dit is vanwege het feit dat de katalysator ervan, d.w.z. de dominantie van de prominente syllabe niet in alle Germaanse talen even sterk is, of anders geformuleerd: het accent is niet in alle Germaanse talen even sterk centraliserend. Over het algemeen kunnen we zeggen dat het accent in het centrale gedeelte van het gebied van de in Europa gesproken Germaanse talen sterker centraliserend is dan in de periferiegebieden

(vgl. het IJslands in het noorden en het in Zwitserland en Oostenrijk gesproken Duits in het zuiden) en zo is de reductie in het centrale gedeelte verder gegaan dan in de periferiegebieden. (Van Coetsem 1996:69). We moeten eveneens constateren dat het centrale gedeelte zelf geen homogeen geheel vormt: in het kustgebied hebben we met een sterker centraliserend accent (en diensgevolge en snellere reductie van onbeklemtoonde syllaben) te maken dan in het binnenland (vgl. bijv. Engels vs. Duits).

2.3 Het lot van het onbeklemtoonde prefix *ge-* in de Germaanse talen: uiteenlopende ontwikkeling in de verschillende takken

Het ligt voor de hand dat de door het nieuwe, sterk centraliserende accent gekatalyseerde reductie ook het onbeklemtoonde voorvoegsel *ge-* (**ga-*) niet onaangetaast heeft gelaten. Het Germaans splitste zich eerst in twee takken: de Oost-Germaanse en de Noord-West-Germaanse tak.

2.3.1 *De Oost-Germaanse tak*

Het Gotisch, waarvoor de belangrijkste bron een fragmentarisch bewaard gebleven bijbelvertaling van bisschop Wulfila (uit de 4de eeuw) is, is de oudst bewaarde Germaanse taal en de enige representant van de Oost-Germaanse tak. Van andere Oost-Germaanse volkeren (de Vandalen, Rugiërs, Gepiden en Bourgondiërs) is geen schriftelijk materiaal bewaard gebleven (vgl. Haugen 1976, 1982, Hutterer 1986, 1993, Schönfeld 1970, Van der Wal 1992, Van Bree 1996a).

Het Gotisch heeft heel veel oude kenmerken bewaard en is daarom in menig opzicht representatief voor het Gemeengermaans. Ook wat de accentverhoudingen betreft, weerspiegelt deze taal nog de Gemeengermaanse toestand (d.i. de klemtoon ligt altijd op de eerste syllabe) met als uitzondering echter dat het accent bij een met een prefix, of beter gezegd: een bijwoord²⁵, samengesteld werkwoord op de stam valt, dus niet op het eerste deel, vgl. *andwàúrdjan* 'antwoorden'²⁶ (Van Bree 1977:117 en 1987:77). Naamwoorden met prefix (of een

²⁵ Hier moeten we denken aan vormen als *at-*, *ga-*, *uf-*, *us-* enz., die in de latere ontwikkeling van de Germaanse talen weliswaar prefixen werden, maar die in het Gotisch nog aan het werkwoord gehechte zwak geaccentueerde bijwoorden waren, die gemakkelijk van het werkwoord gescheiden konden worden, vgl.: *ga-saihvān* 'zien' vs. *ga-u-hva-sēhvi* (letterlijk: GA-afhankelijke vraagpartikel-iets-zagOPTATIEF) 'of hij iets zag' (Bennett 1970:468, Van Dijk 1998:37 en WNT, lemma *ge-*)

²⁶ Dit verschijnsel heeft overigens zijn sporen ook in het moderne Nederlands achtergelaten, vgl. de gevallen als *voorzorg* tegenover *verzòrgen* (Van Bree 1987:77 en Van Bree 1977:117)

dergelijk voorgeplaatst bijwoord) krijgen het accent echter wel gewoon op de eerste syllabe, vgl. bijv. *àndawaúrdi* ‘antwoord’ en *àndanems* ‘aangenaam’ (Van Bree 1987:19). De accentuatie van de voorgeplaatste bijwoorden hangt dus in het Gotisch af van het woordsoort van het basiswoord: bij werkwoorden zijn ze onbeklemtoond, terwijl ze in combinatie met naamwoorden wel klemtoondragend zijn (vgl. Bennett: 1970:465). Gezien het feit dat *ga-* oorspronkelijk ook een dergelijk bijwoord was, dat later een prefix is geworden, dacht men – in navolging van Kluge 1883:30 – lang (vgl. bijv. Schönfeld 1970:245)²⁷, dat de in het Gotisch aanwezige dichotomie *werkwoord* vs. *naamwoord* bij de accentuatie van de voorgeplaatste bijwoorden ook voor *ga-* van toepassing was. Men probeerde deze dichotomie in geval van *ga-* met vage etymologische relaties, uitgaande van niet bestaande woorden en woordvormen aan te tonen (vgl. Bennett 1968:54). Het is echter gebleken dat dit noch door fonologisch onderzoek, noch door contrastief onderzoek te ondersteunen valt. Op grond van deze onderzoeken wordt nu aangenomen, dat **ga(n)-* waarschijnlijk al in het Oergermaans altijd zwak geaccentueerd was (vgl. Van Coetsem – Kufner 1972:109, Bennett 1968:59) en zo ook in het Gotisch – onafhankelijk van het woordsoort van het basiswoord (vgl. Bennett 1968:60, Van Bree 1987:19, 1977:33). Niet alleen bij werkwoorden met *ga-* lag het accent dus in het Gotisch op de stam, maar ook bij naamwoorden met *ga-* (bijv. *galéiks* ‘gelijk’, *gajúk* ‘paar’).

2.3.2 *De Noord-West Germaanse tak*

Bekijken we nu de ontwikkeling van de andere tak van het Germaans, dan zien we dat **ga-* tot de onbeklemtoonde prefixen behoort, die rond 700 door hun wegval uit het Noord-Germaans een soort kloof in de zgn. Noord-West-Germaanse eenheid – hebben veroorzaakt (vgl. Haugen 1976, 1982). Omdat de overgebleven schriftelijke documenten van deze tak van veel later (rond 900-1000) dateren dan die van de Oost-Germaanse tak, namelijk het Gotisch, is het niet mogelijk om het tijdstip precies vast te stellen.

2.3.2.1 *De Noord-Germaanse tak: de Centraal-Scandinavische talen en het IJslands*

Het zijn de Scandinavische talen, waarin de door het sterk centraliserende accent gekatalyseerde reductie het eerst en het sterkst heeft gewerkt. Het verdwijnen van het voorvoegsel **ga-* heeft zich in de zgn. Centraal-Scandinavische talen (Deens, Noors, Zweeds) volledig voltrokken (vgl. bijv. De. *nok*, *ringe* (het prefix is geprocopeerd) vs. Ndl. *genoeg*, *gering*; Du. *genug*, *gering* enz.). Er zijn tegenwoordig weliswaar woorden, die met het voorvoegsel *ge-* beginnen (zie bijv.

²⁷ Voor een uitgebreide lijst met de grammatica's en taalkundige werken waarin deze gedachte gevolgd wordt, verwijs ik naar Bennett 1968:53 en 1970:470.

De. *gemak*, *gebyr* enz.), maar het zijn allemaal latere ontleningen aan het Duits (vgl. *gemach* (*gemächlich*) ‘comfortabel, gemakkelijk’, *Gebühr* ‘bijdrage; kosten, leges’). In de Middeleeuwen stonden deze talen onder zeer sterke Nederduitse invloed (vgl. de macht van de Hanze in de handel), die natuurlijk zijn sporen in de verdere ontwikkeling van deze talen heeft achtergelaten. Ook de onbeklemtoonde voorvoegsels *be-*, *er-*, *ge-*, *for-* zijn in die tijd aan het Middelnederduits (her)ontleend, waardoor de oorspronkelijke toestand (d.w.z. de waarschijnlijke aanwezigheid van de onbeklemtoonde prefixen in het Oernoordgermaans) enigszins is hersteld (vgl. Haugen 1976). Maar gezegd moet worden dat het (her)ontleende *ge-* in de Centraal-Scandinavische talen tot enkele ontleningen beperkt bleef en tegenwoordig geen enkele rol speelt bij de woordvormingsprocessen.

Het IJslands sluit zich op dit punt bij de Centraal-Scandinavische talen aan. Het onbeklemtoonde prefix **ga-* is ook in deze taal verdwenen. Maar er zijn toch sporen en resten van dit voorvoegsel te vinden (vgl. Haugen 1976, 1982, Noreen 1970, Van Coetsem – Kufner 1972:223): **ga-* is als deel van een medeklinkerverbinding (**ga- >g-* vóór *nasalen* en *l, r*) in bepaalde woorden bewaard gebleven, bijv. *glíkur* ‘gelijk’, *gnógur* (al is het archaïsch, zonder *g* is het algemener) ‘genoeg’, *granni* (vgl. Got. *garazna*) ‘buurman’ enz.²⁸.

Voordat we verdergaan, moet de aandacht nog op een schijntegenstelling gevestigd worden: dat het voorvoegsel *ga-* niet bewaard is gebleven lijkt in strijd te zijn met het feit dat het IJslands in veel opzichten heel archaïsch en behoudend is, vgl. bijv. het bewaren van het oorspronkelijke morfologische systeem (Haugen 1976, 1982, Hutterer 1986, 1993). Het archaïsche en behoudende karakter kan echter verklaard worden uit het feit dat het IJslands zich na de 8-9de eeuw uit Oud-West-Noorse dialecten geïsoleerd op een eiland (IJsland) heeft ontwikkeld. Daar heeft zich een secundaire ontwikkeling in de accentuatie afgespeeld: het sterk centraliserende accent is zwak of (ten minste) minder sterk is geworden. Deze verandering heeft het bewaren (oftewel het niet of minder snelle reduceren) van de onbeklemtoonde elementen in de hand gewerkt (vgl. Van Coetsem 1996:73, 78). Maar deze secundaire ontwikkeling heeft eeuwen later plaatsgevonden dan het verdwijnen van de onbeklemtoonde prefixen (waaronder ook het prefix **ga-*) uit de Noord-Germaanse tak. De nieuwe ontwikkeling heeft dus op het al dan niet verdwijnen van de onbeklemtoonde prefixen geen invloed kunnen uitoefenen.

Vermeld dient nog te worden dat ook het IJslands – net als de andere Scandinavische talen – aan de grote invloed van het Nederduits (en de minder grote invloed van het Hoogduits) in de 15-16de eeuw niet kon ontsnappen: er werden Duitse woorden met onbeklemtoonde prefixen ontleend, maar blijvende invloed konden ze niet uitoefenen; later werden de betreffende woorden ‘teruggepuriseerd’ (vgl. Haugen 1976).

²⁸ Voor een gedetailleerde beschrijving van de Noord-Germaanse resten van het prefix **ga-* zie Wadstein 1895.

2.3.2.2 De West-Germaanse tak: de Noordzee-Germaanse talen en de Continentaal-Germaanse talen

Binnen de West-Germaanse dialecten ontwikkelt de variant *gi-* zich (via de tussenvorm *ge-* [gɛ-]) snel uit **ga-* (vgl. palatalisatie van de korte *a* van **ga-* tot *e* en vervolgens tot *i*). In de 9de eeuw heerst de *gi*-variant die later verzwakt is tot *ge-* [gə-], al overal in de West-Germaanse dialecten (vgl. bijv. *gi-winnan* ‘gewinnen’, *gi-wennen* ‘gewinnen’ enz., Braune – Reiffenstein 2004:73-74).

a) De Noordzee-Germaanse (Ingweoonse) tak

Wat betreft de verdere ontwikkeling van het prefix *gi-*(>*ge-*) zien we een splitsing binnen de tegenwoordige West-Germaanse talen. Het is de Noordzee-Germaanse (Ingweoonse) tak van het West-Germaans, waarin de reductie zich in een sneller tempo heeft voorgedaan (de Noordzee-Germaanse talen worden in het kustgebied gesproken, waar we – zoals in 2.2 gezien – met een sterker centraliserend accent, d.w.z. met een sterkere katalysator voor reductie te maken hebben dan in het binnenland). In het Fries is het voorvoegsel *ge-* na de Oud-Friese periode weggevallen en in het Engels tijdens de Middel-Engelse periode. Het is echter – in tegenstelling tot de Noord-Germaanse tak – wel gedocumenteerd dat dit prefix in het Oud- en Middel-Engels resp. in het Oud-Fries over velerlei functies beschikte (vgl. bijv. Stanley 1982, Dollinger 2001 resp. Günther 1880, Gooses 1952, Bremmer 2009:37-38, 86).

In het Nieuw-Engels speelt *ge-* helemaal geen rol meer. Sporen ervan zijn echter nog wel in bepaalde Nieuw-Engelse woorden te zien, vgl. bijv. de *a-* in *aware* < Oeng. *gawaer* ‘zich bewust’ (vgl. Nnl. *gawaar* in *gawaarworden*!), de *e* in *enough* < Oeng. *genoh* ‘genoeg’, de *i* in *handiwork* en *handicraft* < Oeng. *handgeweorc* ‘handwerk’ en *handgecraft* ‘ambacht’ of de *y* in het voltooid deelwoord van het (archaïsche) werkwoord *clepe* ‘noemen’: *yclept/ycleped* naast *clept/cleped* (Stanley 1982:26, Pyles – Algeo 1993:268, Dollinger 2001:5).

Het Nieuw-Fries is echter een apart geval. In de Nieuw-Friese woordenschat vinden we een niet gering aantal woorden met *ge-* zoals bijv. *gedaante*, *gewach*, *getuge*, *geduld*, *gedachte*, *geriif*, *gesprek*, *gemien*, *genêze* enz. (Van der Veen band 7, 1990:81-82), maar die zijn grotendeels aan het Nederlands (terug)ontleend, vgl. *gedaante*, *gewag*, *getuigen*, *geduld*, *gedachte*, *gerief*, *gesprek*, *gemeen* (*gemeenschappelijk*), *genezen*. In de loop van de geschiedenis kwamen de beide talen steeds weer met elkaar in contact. Dit taalcontact werd bepaald door de machtsverhoudingen in de Lage Landen en is van grote invloed geweest op de huidige taalsituatie in Friesland. Gedurende de hele Middeleeuwen was Friesland eentalig en autonoom, het Oud-Fries²⁹ was niet alleen spreektaal maar officiële taal van bestuur en rechterlijke macht. Oud-Friese rechtsteksten zijn overgeleverd vanaf de 13de eeuw. In de loop van de 16de eeuw verloor Friesland echter zijn

²⁹ Tot rond 1550 spreken we van Oud-Fries, omdat het nog kenmerken vertoont, die voor de oudste fase van andere West-Germaanse dialecten karakteristiek zijn.
(vgl. <http://www.ned.univie.ac.at/publicaties/taalgeschiedenis/nl/fries.htm#top>)

onafhankelijkheid. In 1579 werd het deel van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het Nederlands werd de taal van het openbare leven, d.i. het werd gebruikt als schrijf-, bestuurs-, school- en kerktaal. Tot in de 19de eeuw ontwikkelde het Fries zich voornamelijk als gesproken taal verder. Eerst met de romantiek ontstond weer zoiets als een Fries taalbewustzijn en er verschenen langzaam weer geschreven teksten in het Fries. In de tussenperiode heeft deze taal echter sterke invloed ondergaan van Nederlands – vooral op het lexicaal niveau³⁰. Deze invloed zien we dus ook bij de *ge*-woorden in de Nieuw-Friese woordenschat. De invloed van het Nederlands is bij dit prefix zelfs zo sterk geweest, dat het productieve woordvormingspatroon *ge-*+*werkwoordstam* in de betekenis ‘voortdurend iets doen (met al dan niet een negatieve connotatie)’ ook in het Fries productief is geworden, vgl. *geäai* ‘geaai’, *gedokter* ‘gedokter’, *gedonder* ‘gedonder’, *gefimel* ‘gefemel’ enz. (vgl. Van der Veen band 7, 1990:82). Dit is dus een secundaire ontwikkeling in deze taal, die gekatalyseerd werd door het productieve Nederlandse equivalent. Gezien het feit dat de ontwikkeling van dit woordvormingspatroon – zoals we in Deel III zullen zien – zelfs in het Nederlands (om niet te spreken van het Fries) tamelijk onder-onderzocht is, kan ik hier alleen maar signaleren, dat dit een apart geval in het Fries is, maar er is geen mogelijkheid om daar dieper op in te gaan. Het zou het onderwerp kunnen zijn van een apart onderzoek.

b) De Continentaal-Germaanse tak

De reductie van *gi-* heeft ook de Continentaal-Germaanse tak van de West-Germaanse talen, bestaande uit het Duits (en de dochtertaal Jiddisch) en het Nederlands (en de dochtertaal Afrikaans), aangetast (vgl. *ge-* > *g-* voor *nasalen* en *l* in Duitse woorden als *Glück* en *Gnade*). Maar hier heeft dit prefix zich in bepaalde functies toch kunnen handhaven. Het heeft een ingewikkeld grammaticalisatieproces³¹ meegemaakt. Als resultaat van dit proces is de tegenwoordig meest karakteristieke productieve functie ervan, namelijk het vormen van het voltooid deelwoord, ontstaan (zie Nnl. *maken* > *gemaakt*; Du. *machen* > *gemacht*). Hiernaast moeten we voor deze talen met een aantal andere – namelijk naamwoordelijke – functies rekening houden, zoals bijv. het vormen van de zgn. pseudo-deelwoorden: *ge-* + *substantief* + *-d/t* (Nnl. *gespoord* en Du. *gespornt*). In dit verband moet nog op het feit gewezen worden dat binnen de Continentaal-Germaanse tak een duidelijk verschil in het tempo van reductie te observeren valt tussen de Nederlandse en Duitse dialecten in het kustgebied en de Nederlandse en Duitse dialecten in het binnenland. In de dialecten in het kustgebied, die duidelijke

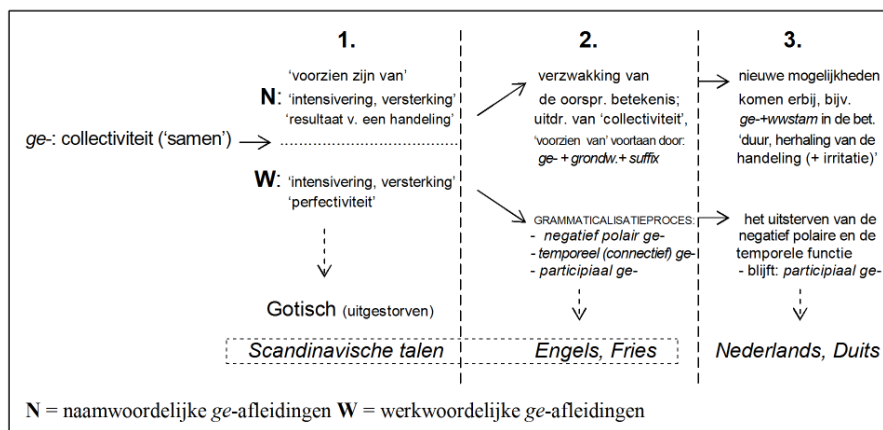
³⁰ Zie <http://www.ned.univie.ac.at/publicaties/taalgeschiedenis/nl/fries.htm>

³¹ Grammaticalization is [...] [a gradual historical] change whereby in certain linguistic contexts speakers use parts of a construction with a grammatical function. [...] The output of grammaticalization is [thus] a “grammatical,” i.e., functional form. [...] Over time the resulting grammatical item may become more grammatical by acquiring more grammatical functions and expanding its host-classes. (Brinton-Traugott 2002:99 en vgl. ook 2005:86) (vgl. Brinton-Traugott 2002:100: G1: grammatical constructions or periphrases – G2: function words and clitics – G3: inflections) In advanced cases it may become semantically contentless, i.e., “bleached,” and even non-referential (e.g., do in Did she leave?), or phonologically contentless but meaningful (e.g., zero inflection); (Brinton-Traugott 2002:99)

Ingweoonse trekken vertonen, is het accent sterker centraliserend, en de reductie doet zich in deze dialecten dientengevolge in veel sneller tempo voor dan in de dialecten van het binnenland. Ter illustratie zie de volgende voorbeelden uit een Nederlands kustdialect, het West-Vlaams: *yheten* (1286), *ygeven* (1287), *jdaen* (1294), *ymene* (1281), *ybod* (1284), *ystade* (1287) enz. (Van Haverbeke 1955:73-75, Van Royen 1990:34).

2.4 De ontwikkeling van de functies van *ge-*

We moeten globaal gezien twee lijnen van elkaar onderscheiden bij de ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van het prefix *ge-* in de Germaanse talen: die van de naamwoordelijke *ge*-afleidingen en die van de werkwoordelijke *ge*-afleidingen. In een schematische afbeelding ziet de ontwikkeling als volgt eruit³²:

Schema 1

De oorspronkelijke betekenis van het prefix *ge-* is volgens de algemene opvatting (vgl. Bernhardt 1870:158, Van Swaay 1901:35, Schönfeld 1970:244, Hutterer 1992 enz.) 'samen, vereniging' geweest. Het werd – onafhankelijk van de aard van de afleiding – ter uitdrukking van collectiviteit gebruikt, vgl. Got. *garazna* (zelfst.nw.) 'buurman', *gamains* (bijv.nw.) 'gemeenschappelijk'; *gaqiman* (ww.) 'letterlijk samenkomen, d.i. zich verzamelen' enz. De betekenis 'voorzien zijn van'

³² Bij het maken van Schema 1 heb ik de fase-indeling en het schema van de ontwikkeling van de werkwoordelijke *ge*-afleidingen gevolgd van Van Dijk 1998:29. Bij de ontwikkelingen van de naamwoordelijke *ge*-afleidingen kon ik echter geen beroep doen op een vroeger uitgewerkt schema. Zo is Schema 1 - voorzover ik weet - het eerste schema dat zowel de ontwikkeling van de naamwoordelijke als die van de werkwoordelijke *ge*-afleidingen integreert en tegelijk laat zien.

sluit zich onmiddellijk aan de ‘collectiviteit’-betekenis, vgl. Got. *gaskohs* ‘geschoend’. Door verschuiving van de oorspronkelijke betekenis ‘vereniging’ naar ‘kracht’ (d.i. het resultaat van de vereniging) krijgt *ge-* de functie om het in het basiswoord genoemde concept te intensiveren en te versterken: Got. *gahails* (bijv.nw.) ‘helemaal onbeschadigd; geheel’, *gabindan* (ww.) ‘vastbinden’ (Van Swaay 1901:35-44).

Bij de werkwoordelijke *ge*-afleidingen ontwikkelt de functie ‘uitdrukking van perfectiviteit’ zich door verdere verschuiving in de betekenis van het prefix, vgl. Got. *gasaizlep* ‘is ontslapen’. In verband met deze functie van *ge-* wordt door Lenz (1886:12), Van Swaay (1901:44) en Pilch (1952/53:135) ook een zeker transitiverend effect gesignaleerd, waarvan men het bestaan recent heeft proberen te bewijzen, vgl. Trobevšek Drobnak 1994:136-138 en Van Dijk 1998:32-36: Ohd. *kuolen* vs. *gikuolen*:

“*nu lazet kúelen iu thaz múat*” (Otfrid IV,23,14)

‘letterlijk: nu laat koelen U (dat.plur.) het gemoed, d.w.z. laat het uw gemoed bekoelen’.

vs.

“*Thaz sie gikúaltin in thaz múat*” (Otfrid III,18,71 – Johannes 8:59)

‘letterlijk: Dat zij bekoelden daarbij het gemoed, d.w.z. Dat zij daarbij een gemoed koelden’.

In het eerste voorbeeld hebben we te maken met een permissief/causatief werkwoord (*lazet*) met een infinitiefcomplement (*kúelen*); *iu* lijkt te fungeren als datief subject van het hoofdwerkwoord *kúelen*, terwijl *thaz múat*, dat in de accusatief staat, een ergatief subject is bij het hulpwerkwoord *lassen*. *Kúelen* is dus niet transitief, het is het hulpwerkwoord *lassen*, dat het transitieve element (*thaz múat*) in de zin brengt. In het tweede voorbeeld staat *that múat* in de accusatief en hoort bij het werkwoord *gikuolen* dat dus duidelijk transitief is. Op grond hiervan lijkt het erop dat het prefigeren met *ge-* als markeerder van perfectiviteit inderdaad een zeker effect heeft op *transitiviteit* (vgl. Van Dijk 1998:33).

Een vergelijkbare functie van *ge-* als die van perfectiviteit bij werkwoorden komt ook bij de naamwoordelijke *ge*-afleidingen tot stand: *ge-* als middel om ‘het resultaat van een handeling uit te drukken’, bijv. Got. *gafilh* ‘letterlijk het resultaat van het graven, d.w.z. de begrafenis’. We zien dat de ontwikkeling van de functies van *ge-* zich in deze fase, namelijk de EERSTE FASE, bij de naamwoorden en werkwoorden niet door scherpe grenzen onderscheidt (aangeduid met in Schema 1): bij beide soorten afleidingen hebben we te maken met woordvormend *ge-*, waarbij we bepaalde verschuivingen in de oorspronkelijke betekenis kunnen ontdekken. De eerste fase van de ontwikkeling (de oorspronkelijke betekenis van *ge-* met betekenisverschuivingen) kan – zoals ik heb gedaan – het gemakkelijkst aan voorbeelden uit het Gotisch worden geïllustreerd. Dit betekent echter niet dat we deze betekenissen in de oudere fasen van de andere Germaanse talen niet terugvinden, zie bijv. Ohd. *girinnan* ‘samenlopen, stollen’, Oeng. *gehueder*

‘beide(=twee dingen/mensen *bij elkaar*)’, Mnl. *geselle* ‘gezel, makker, partner (*medestander*)’³³.

De ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van *ge-* in het Gotisch blijft tot de eerste fase beperkt, beter gezegd: het wordt aangenomen dat deze taal zich in de overgang van de eerste fase naar de tweede fase bevindt, wanneer ze (en daarmee ook de Oost-Germaanse tak) in de 6-8ste eeuw geleidelijk uitsterft³⁴ (vgl. Van Dijk 1998:26). De perfectiverende kracht van *ga-* in het Gotisch is al aan het verzwakken en het prefix is vaak semantisch leeg (vgl. bijv. Scherer 1964:227, Pollak 1975:131, Leiss 2000:154) en wordt steeds meer als vormelement gebruikt. *Ga-* is dus bezig zijn woordvormende productiviteit te verliezen en is aan het begin van een ingewikkeld en geleidelijk grammaticalisatieproces dat pas in de volgende fase in volle gang komt wanneer het Gotisch ophoudt te bestaan. Dit betekent in concreto dat de eerste voorbeelden van de voor de volgende fase karakteristieke werkwoordelijke functies ook al bij deze taal gesignaleerd worden (voor voorbeelden zie de tweede fase).

Wat betreft de Scandinavische talen (dus de Noord-Germaanse tak) wordt van de veronderstelling uitgegaan, dat de ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van *ge-* in de eerste fase verkeerde, toen de onbeklemtoonde voorvoegsels (waaronder ook *ge-*) in deze talen verloren gingen (vgl. Haugen 1976, 1982, Wadstein 1895), maar bij gebrek aan schriftelijke bronnen is het niet duidelijk aan te tonen.

In de West-Germaanse tak gaat de ontwikkeling van het prefix echter verder. In de TWEEDE FASE loopt de ontwikkeling van de functies van *ge-* op de werkwoorden-lijn en op de naamwoorden-lijn duidelijk uit elkaar. Het voorvoegsel ondergaat bij de werkwoorden – zoals zojuist gesignaleerd – een ingewikkeld, langzaam en geleidelijk grammaticalisatieproces: *ge-* verliest zijn lexicale betekenis en daardoor zijn woordvormende productiviteit, het wordt voortaan steeds meer als vormelement gebezigd. *Ge-* gaat drie grammaticale functies vervullen³⁵ (vgl. Van Dijk 1998:27, 38 vgg.):

1) het zgn. negatief polair *ge-* (vgl. ook Postma 1997), waarbij het voorvoegsel in infinitiefcomplementen bij modale werkwoorden (*kunnen* en *mogen*) wordt gebruikt; *ge-* fungeert als een semantisch versterkingselement van bepaalde negatieve zinnen, bijv.:

Dar waren pilaren ende columnen./So vele en can niemen ghesummen. ‘Daar waren pilaren en kolommen./Zo veel – niemand kan ze tellen’ (Rijmbijbel 744.22) (Van Dijk 1998:39)

³³ Als interessant feit kan hier genoemd worden, dat *ge-* met de oudste betekenis ‘samen’ ook in de grammatica van de door Ludovich Zamenhof ontwikkelde kunsttaal, het Esperanto, werd opgenomen: dit voorvoegsel wordt gebruikt ter vereniging van de mannelijke en vrouwelijke geslachten, vgl. *mastro* (baas) – *gemastroj* (de baas en zijn vrouw), *patro* (vader) – *gepatroj* (ouders), *sinjoro* (meneer) – *gesinjoroj* (dames en heren), vgl. bijv. Uitterdijk 1902:34.

³⁴ Een vorm van het Gotisch heeft nog tot in de 18de eeuw op de Krim standgehouden (gesproken door de daar achtergebleven Oost-Goten), vgl. Van der Wal 1992:77, Hutterer 1986, 1993

³⁵ In hoofdstuk 3 en 4 zullen deze functies nog uitgebreid aan de orde komen.

2) het zgn. temporeel (connectief) *ge-*, dat een stijlmiddel is van vroege epische teksten ter verlevendiging van een verhaal, d.i. ter uitdrukking van een plotselinge wending in het handelingsverloop, vgl.

Daer so vant hi up die aerde / Liggen tswaert metten twee ringhen / Dat niemen van dane mochte bringen / Ende alse mijn her Walewein ghesach / Sijn herte verlichte als die dach / Hi beette ende naemt int gras (*Walewein* 9444-9449)
'Daar vond hij het zwaard met de twee ringen. Het lag op de aerde en niemand kon ervandaan halen. En toen mijn heer Walewein het zag, werd zijn hart zo stralend als de dag, hij steeg (van zijn paard) af en nam het zwaard op van het gras' (Van Dijk 1998:39, onderstreping van mij)

3) het participiaal *ge-*, d.w.z. het prefix *ge-* wordt onderdeel van het voltooid deelwoord (*gedaan*, *gelezen* enz.).

We kunnen – zoals genoemd – de eerste voorbeelden van de voor deze fase karakteristieke werkwoordelijke functies van *ge-* al in het Gotisch signaleren. Hier moeten we denken aan voorbeelden als

jah ni mahta jainar mahte gataujan (Marcus 6:5) 'En Hij kon aldaar geen kracht doen' (het negatief polair *ge-*, vgl. Van Dijk 1998:38 en Bernhardt 1870:165-166)
resp.

qap ei atlagidedeina jah pans. gamatidedun (Marcus 8:7,8) 'hij gaf het bevel dat die [vissen] ook voor hen moeten worden geplaatst. En ze aten.' (het temporeel *ge-*, vgl. Scherer 1964:244 en ook Scherer 1964:229 vgg.)
resp.

bipe gasveraips vas Jesus (Johannes 12:16) 'toen Jezus werd verheerlijkt' (het participiaal *ge-*, vgl. Bernhardt 1870:164-165 en ook Pollak 1975:131, 132-133).

Bij de naamwoorden blijven de functies van *ge-* – net als voorheen – ook in de tweede fase uitsluitend woordvormend. Er vindt echter een geleidelijke verzwakking in de oorspronkelijke betekenissen van het prefix plaats. De betekenissen 'collectiviteit' en 'voorzien zijn van' worden daarom voortaan niet alleen door toevoeging van het prefix *ge-* aan het grondwoord uitgedrukt, maar door middel van een discontinu affix (oftewel circumfix) waarbij *ge-* versterkt wordt door een of ander suffix: *ge-* + *grondwoord* + *suffix* (vgl. Van Swaay 1901:37-40), bijv. Mnl. en Nhd. *Gebirge*, Mnl. *geberge*, Nnl. *gebergte*; Oeng. *gehyrned* 'gehoornd', Ohd. *gihelmit* 'gehelmd', Mnl. *gebaert* (Nnl. *gebaard*) enz.

In deze fase vindt binnen de West-Germaanse tak een zekere splitsing plaats wat betreft de ontwikkeling van het voorvoegsel *ge-*. In de Noordzee-Germaanse talen (Engels, Fries) vindt het grammaticalisatieproces bij de werkwoorden weliswaar plaats³⁶ en *ge-* speelt ook een rol bij het vormen van

³⁶ Voor het Engels zie het signaleren van het negatief polair *ge-* in Pilch 1955:46-47, dat van het temporeel *ge-* in Wedel 2001:210 en dat van het participiaal *ge-* in Dollinger 2001. Wat betreft het Fries, is het moeilijker om het grammaticalisatieproces aan te tonen, gezien het feit dat de oudere fases van deze taal nogal weinig onderzocht zijn. Maar de aanwezigheid van het participiaal *ge-* is ook in het Oud-Fries duidelijk gesignaleerd (vgl. Gosses 1952:16, Bremmer 2009:37-38, 86), en zo mogen we waarschijnlijk

naamwoorden, maar tegelijkertijd is er een tendens tot verzwakking van *ge-* > *ð-* > *Ø* te zien, vgl. bijv. Meng. *ibrohte* > Neng. *brought* ‘gebracht’ (Dollinger 2001:5), *ibod* ‘bevel’ (Stanley 1982:27) en Ofri. *efaren* ‘gevaren’, *enōch* ‘genoeg’ (Günther 1880:20, Bremmer 2009:37). Zo brokkelt het systeem van de functies van dit prefix – zowel bij de werkwoordelijke als bij de naamwoordelijke *ge*-afleidingen – langzaam af³⁷. De functies van *ge-* worden steeds meer door andere middelen uitgedrukt, vgl. bijv. *gehæbben* – *forhabbon*; *gelimpð* – *belimpð*; *gebræc* – *tobræc*; *geiēwde* – *ætywde* en *geteoðian* – *teoðian* (d.w.z. in het laatste voorbeeld neemt het basiswoord de functie van het afgeleide woord over) enz. (vgl. Horgan 1980:128-129). Aangenomen wordt dat de grote invloed van het Frans op het Middel-Engels het verdwijnen van het onbeklemtoonde *ge-* mede in de hand heeft gewerkt (Dollinger 2001:24). Bij het Engels moeten we dus met het Frans als een soort extra factor rekenen.

In de andere tak van de West-Germaanse talen, de Continentaal-Germaanse tak (Nederlands en Duits) gaat de ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van *ge-* verder. Op beide lijnen spelen zich in de DERDE FASE belangrijke veranderingen af: bij de werkwoorden houdt *ge-* slechts in één functie stand, namelijk in het participiaal *ge-*. De twee andere functies verdwijnen, alleen in versteende uitdrukkingen vinden we nog resten ervan terug, zoals bijv. Nnl. *iets niet kunnen gebeteren* (negatief polair *ge-*). Bij de naamwoordelijke *ge*-afleidingen worden sommige procédés improductief, zoals bijv. de Nederlandse afleidingen van het type *ge-* + *grondwoord* + *-te* ter uitdrukking van collectiviteit, maar er komen ook nieuwe mogelijkheden bij, zoals het bijv. bij het woordvormingsprocédé van het type *ge-* + *werkwoordstam* het geval is: de betekenis *herhaling*, *duur* (+irritatie) ontwikkelt zich, vgl. Du. *Geklopf(e)*, Ndl. *Geklop* ‘het voortdurend kloppen, dat al dan niet als irritant wordt ervaren’. In het Nederlands ontwikkelt de mogelijkheid zich ook om van bepaalde niet-Nederlandse substantieven door middel van het woordvormingsprocédé van het type *ge-* + *basiswoord* + *-eerd* adjectieven te vormen, bijv. *geaccidenteerd*, *geaffecteerd*.

Er is dus – samengevat – sprake van een driefasige ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van het prefix *ge-* in de Germaanse talen. De *ga*-afleidingen in het in de 6-8ste eeuw uitgestorven *Gotisch* zijn representatief voor de eerste fase van de ontwikkeling. Aangenomen wordt – zoals we hebben gezien –, dat dit prefix ook in deze fase uit de Scandinavische talen verdwijnt. In de tweede fase van de ontwikkeling maken de West-Germaanse talen een belangrijke verandering in de functies van *ge-* mee: er begint bij de werkwoorden een belangrijk grammaticalisatieproces, maar daarna zien we in de Noordzee-Germaanse talen (Engels, Fries) een geleidelijke vormverzwakking van *ge-*, die tot het afbrokkelen van het systeem van zijn functies en uiteindelijk tot zijn verdwijnen leidt. Wat het resultaat betreft, is de situatie in deze talen dezelfde als in de Scandinavische talen,

aannemen dat beide andere functies (het negatief polair *ge-* en het temporeel *ge-*) in het Oud-Fries ook aanwezig waren.

³⁷ Over de precieze afloop ervan werden er voor het Engels meerdere theorieën uitgewerkt. Hier is echter geen plaats om deze theorieën te beschrijven. Voor meer informatie hierover verwijs ik daarom naar Pilch 1952-1953, 1955, Lindemann 1965, Stanley 1982, Trobevšek Drobnak 1994, Dollinger 2001, Wedel 2001.

waaruit dit prefix dus een fase eerder verdwijnt³⁸ (het vergelijkbare resultaat wordt in Schema 1 door de uit streeplijnen bestaande rechthoek rondom deze talen gesuggereerd). In de Continentaal-Germaanse talen (Duits (+ zijn dochtertaal, het Jiddisch) en Nederlands (+ zijn dochtertaal, het Afrikaans)) houdt het voorvoegsel *ge-* echter stand en de functies ervan ontwikkelen zich nog steeds verder, het proces is nog niet afgesloten.

³⁸ Voor Van Dijk is het de aanleiding geweest om ook een vierde fase – of stadium, zoals hij noemt – aan te nemen (vgl. *het ge-loze stadium*), waarin dus de Scandinavische talen, het Engels en het Fries zich bevinden. (vgl. Van Dijk 1998:28-29)

3 DE IMPRODUCTIEVE EN WEINIG PRODUCTIEVE WOORDVORMINGSPATRONEN MET HET PREFIX GE- IN HET NEDERLANDS

3.1 Inleidende opmerkingen

Na het globale overzicht van de ontwikkeling van het prefix *ge-* in de Germaanse talen wordt in dit hoofdstuk al volledig gefocust op de gebruiksmogelijkheden van *ge-* in het Nederlands. Op basis van – zo zorgvuldig mogelijk – geselecteerde vakliteratuur komen de *ge*-afleidingen aan bod, die in het hedendaags Nederlands improductief of bijna improductief/weinig productief zijn. Bij de beschrijving ga ik van de huidige situatie uit en zal ik eerst per afleiding een synchroon overzicht geven. Hierbij baseer ik me in eerste instantie op de E-ANS, d.i. de elektronische versie van het standaardwerk op het gebied van de beschrijvende grammatica in het Nederlands, de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, en op twee recente, in het Nederlands geschreven werken over de morfologie, namelijk De Haas – Trommelen 1993 en Booij – Van Santen 1998. In deze werken zijn de resultaten van losse artikelen over de verschillende gebruiksmogelijkheden van *ge-* grotendeels verwerkt. Mocht het bij zekere verschijnselen niet het geval zijn, dan doe ik wel een beroep op andere bronnen. Na het synchrone overzicht van de betreffende *ge*-afleidingen ga ik bekijken welke diachrone verwijzingen we in de zojuist genoemde bronnen vinden. Hierbij zal ik ook de belangrijkste historische grammatica's – Schönfeld 1970, De Vooys 1967 en Van Bree 1987 – en artikelen betrekken die een woordvormingspatroon met *ge-* vanuit het diachrone perspectief onderzoeken. Zo kunnen we verantwoord systematiseren over welke diachrone informatie van de betreffende woordvormingspatronen met *ge-* in het Nederlands we beschikken.

Hierbij moet opgemerkt worden dat er een improductieve deverbale *ge*-afleiding is (vgl. het type *gebouw*) die in vormelijk opzicht sterke overeenkomst vertoont met een productieve deverbale *ge*-afleiding (vgl. het type *geblaf*). Gezien het feit dat we naast de aanwezigheid van een vormelijke overeenkomst – zoals uit hoofdstuk 8 zal blijken – waarschijnlijk ook het bestaan van een historische band moeten aannemen, ga ik deze patronen samen behandelen. Zo komt het type *gebouw* niet bij de improductieve afleidingen aan de orde, maar bij de beschrijving van het productieve woordvormingsprocédé van het type *geblaf*.

3.2 Duidelijk improductieve woordvormingspatronen met *ge-*

3.2.1 De werkwoordelijke *ge-*afleidingen

3.2.1.1 Synchroon overzicht

In de E-ANS wordt niet meer dan één alinea gewijd aan de improductieve werkwoordelijke *ge-*afleidingen, namelijk de volgende:

Enkele werkwoorden beginnen met het duidelijk als voorvoegsel herkenbare onbeklemtoonde *ge-*, dat niet productief is. Bij *gebruiken*, *geloven*, *genieten*, *geschieden* bestaat geen basiswerkwoord zonder *ge-*, bij *(ge)leiden*, *(ge)lukken*, *(ge)raken* zijn de vormen met *ge-* alleen gangbaar in formeel of regionaal (namelijk Belgisch Nederlands) taalgebruik.

Uit deze uiterst beknopte uiteenzetting kunnen we toch belangrijke informatie halen: hier gaat het om een aantal³⁹ met *ge-* geprefigeerde werkwoorden. We zien verder dat deze vormingen vanuit synchroon perspectief in twee groepen vallen in te delen: werkwoorden, waarnaast een ongeleed werkwoord bestaat (groep 1) en werkwoorden, waarnaast geen ongeleed werkwoord aanwezig is (groep 2). De werkwoorden van groep 1 zijn stilistisch en /of dialectaal gemarkeerd.

3.2.1.1.1 Groep 1: *ge-*werkwoorden met een ongeleed correlaat

De Haas-Trommelen 1993 gaan op beide groepen veel gedetailleerder in. In verband met groep 1 merken ook zij op dat de werkwoorden in sommige gevallen gekenmerkt worden door de aanwezigheid van een “plechtige” gevoelswaarde (of betekenisaspect zoals zij het noemen) die ontbreekt bij het ongelede werkwoord, vgl. *geleiden* vs. *leiden*, *gelukken* vs. *lukken*, *gevoelen* vs. *voelen*, *gewinnen* vs.

³⁹ In de GVD (1999) vinden we 38 werkwoorden met *ge-* (sommige ervan worden alleen maar *dialectaal* gebruikt): *gebaren*, *gebeteren*, *gebeuren*, *gebieden*, *gebreken*, *gebruiken*, *geburen* (dial.), *gedenken*, *gedijen*, *gedogen*, *gedragen*, *gehengen*, *geheugen* (dial.), *gelasten*, *geleiden*, *gelieven*, *gelijken*, *geloven*, *gelukken*, *gemissen* (dial.), *gemoeten*, *genaken*, *genezen*, *genieten*, *genoegen*, *geraken*, *gerieven*, *geschieden*, *getroosten*, *getuigen*, *gevallen*, *gevinden* (dial.), *gevoelen*, *gewagen*, *gewinnen*, *gewinnen*, *geworden*, *gezeggen*. Gezien het feit dat het hier om een improductief woordvormingsproédé gaat, zullen er geen nieuwe leden bij komen. Het aantal kan daarom niet vermeerderen, hoogstens verminderen, als enkele leden in onbruik raken.

wennen (De Haas-Trommelen 1993:81)⁴⁰. Tussen deze woordparen is er dus geen verschil in de betekenis, maar wel in de gevoelswaarde. Tegelijk wordt in dit boek echter ook geconstateerd dat voor het merendeel van de deverbale *ge*-werkwoorden geldt dat er geen systematisch bepaalde betekenisrelatie is tussen de afleiding en het ongelede werkwoord, vgl. de woordparen als *denken* – *gedenken* ('zich herinneren'), *dragen* – *zich gedragen* ('op een bepaalde manier handelen, optreden, reageren'), *troosten* – *zich getroosten* ('met gelatenheid zich in iets schikken') en *worden* – *geworden* ('ten deel, te beurt vallen')⁴¹. De betekenis van deze *ge*-werkwoorden vertoont allerlei onvoorspelbare eigenschappen. Een ander werkwoord, *gebieden*, is bijv. synchroon gezien semantisch en systematisch verwant aan het geprefigeerde werkwoord *verbieden* en niet aan het ongelede werkwoord *bieden* (De Haas-Trommelen 1993:81).

De Haas-Trommelen onderzoeken verder of er in groep 1 een zekere samenhang is tussen het prefigeren met *ge-* en de transitiviteit en komen tot de conclusie dat het prefigeren met *ge-* synchroon gezien geen effect heeft op de transitiviteit. We vinden in deze groep transitieve werkwoorden, waarnaast de ongelede werkwoorden ook al transitief zijn (*gebieden* – *bieden*, *geleiden* – *leiden*), ergatieve werkwoorden, waarnaast de ongelede werkwoorden ook al ergatief zijn (*gelukken* – *lukken*, *geworden* – *worden*) en onergatieve werkwoorden, waarnaast de ongelede werkwoorden ook al onergatief zijn (*gelijken* – *lijken*). De observatie dat er in het huidige Nederlands geen samenhang is tussen het prefix *ge-* en transitiviteit, krijgt pas haar volle relevantie, als we terugverwijzen naar het vorige hoofdstuk, waarin we kort hebben genoemd dat er bij de ontwikkeling van het prefix *ge-* wel een zeker transitiverend effect werdesignaleerd (vgl. 2.4). Het lijkt er dus op dat de samenhang tussen *ge-* en transitiviteit die diachroon bekeken wel aanwezig was, synchroon gezien niet meer bestaat.

Ten slotte wordt in De Haas-Trommelen 1993 in verband met groep 1 nog opgemerkt dat we drie *ge*-werkwoorden vinden (*getroosten*, *geraken* en *gebeteren*), waarbij in principe niet alleen werkwoorden (*troosten*, *raken*, *beteren*) als basis kunnen fungeren, maar ook naamwoorden (het substantief *troost* resp. de adjectieven *raak* en *beter*). De auteurs komen tot de conclusie dat het toch onwaarschijnlijk is dat deze afleidingen een non-verbaal correlaat hebben. Als argument hiervoor wordt aangevoerd dat we (naast de drie mogelijke voorbeelden) geen voorbeelden vinden van *ge*-werkwoorden, waarbij de denominale of de-adjectivische oorsprong eenduidig aan te tonen is (De Haas-Trommelen 1993:82).

⁴⁰ Meer voorbeelden vinden we in De Vries 1975:127: *lijken/gelijken*, *naken/genaken*, *raken/geraken* en *worden/geworden* (maar *geworden* als plechtig woord voor *worden* is verouderd en regionaal (Zuid-Nederlands)).

⁴¹ Verdere woordparen zie in De Vries 1975:127: *dijen/gedijen*, *beteren/gebeteren* (alleen als infinitief), *vallen/gevallen*, *winnen/gewinnen*, *zeggen/gezeggen* (alleen als infinitief).

3.2.1.1.2 Groep 2: *ge-werkwoorden zonder een ongeleed correlaat*

Hoewel er naast de *ge-werkwoorden* van groep 2 geen ongelede werkwoorden⁴² voorkomen, moeten we ze in vormelijk opzicht toch als geled beschouwen. Dit moeten we doen, omdat de onbeklemtoonde string ‘*ge-*’ zich erin duidelijk als een prefix gedraagt. Daarom kunnen de werkwoorden van groep 2, net als de overige *ge-werkwoorden*, niet opnieuw geprefigeerd worden met *ge-*. Dit blijkt duidelijk uit het feit dat het prefix *ge-* in de voltooid deelwoorden van deze werkwoorden⁴³ ontbreekt (De Haas-Trommelen 1993:82, Booij 2002:15, 74 en Booij 2005:17).

Tot deze groep behoren bijv. werkwoorden als *genieten*, *getuigen*, *gebeuren*⁴⁴, *gelieven*, *geschieden*⁴⁵. We vinden ook twee *ge-werkwoorden* (*gebruiken* en *gebaren*), waarbij het onduidelijk is of zij ook hier thuis horen. Deze werkwoorden correleren namelijk met de substantieven *gebruik* en *gebaar* en daarom kan het – volgens De Haas-Trommelen – niet uitgesloten worden geacht dat deze werkwoorden van de genoemde substantieven zijn afgeleid. Ook het werkwoord *gehoorzamen* is problematisch: het is namelijk semantisch verwant aan het afgeleide adjectief *gehoorzaam*, daarom hoort het misschien niet hier thuis, maar bij de de-adjectivische werkwoorden (De Haas-Trommelen 1993:82).

Net als de *ge-werkwoorden* van groep 1 worden ook die van groep 2 in De Haas-Trommelen 1993 onderzocht op transitiviteit. Ook hier gaat transitivering synchroon gezien niet gepaard met het prefigeren met *ge-*: de *ge-werkwoorden* kunnen zowel transitief (zoals *gedogen*, *genieten* enz.) als ergatief (zoals *gebeuren*, *geschieden* enz.) zijn.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de *ge-werkwoorden* synchroon gezien geen duidelijke morfologische categorie vormen met een duidelijke categoriale waarde. Wat het vormelijke aspect betreft, vallen deze werkwoorden – zoals we zojuist hebben gezien – in twee groepen uiteen (vgl. de aan- resp. afwezigheid van een ongeleed correlaat: groep 1 vs. groep 2). Van een categoriale waarde die op basis van de oppositie van de *ge-werkwoorden* tot de corresponderende ongelede werkwoorden kan bepaald worden, zouden we uiteraard alleen maar in geval van groep 1 kunnen spreken. Hier valt echter geen gemeenschappelijke betekenismoment te ontdekken. We kunnen slechts bij een klein aantal *ge-werkwoorden* een zekere plechtige gevoelswaarde constateren, dat bij de correlaten ontbreekt.

⁴² De Haas-Trommelen beschouwen vanuit puur synchroon perspectief niet-zelfstandig voorkomende wortels als basis van deze werkwoorden, vgl. *gedogen* dat afgeleid lijkt te zijn van *√doog-* en *genezen* van *√neez-*.

⁴³ Bij een werkwoord als *generaliseren*, waarin *ge-* geen prefix is, is het voltooid deelwoord *gegeneraliseerd* (vgl. MNW, lemma *ge-*, 939-943).

⁴⁴ In het mondelinge taalgebruik kan dit werkwoord *ge-* verliezen, vgl. *beuren* (De Vries 1975:127).

⁴⁵ Verdere voorbeelden zien we in De Vries 1975:127: *gehengen*, *gelasten* (in de gesproken taal ook zonder *ge-* gebezigd: *lasten* – het prefix wordt weggelaten), *genoegen* en *gewagen*.

3.2.1.2 Diachroon overzicht

Proberen we er nu achter te komen, waarom de *ge*-werkwoorden in het hedendaags Nederlands geen eenheidscategorie vormen, dan moeten we een beroep doen op de ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van het prefix *ge-* bij de werkwoorden. De mogelijke oorzaken kunnen alleen maar vanuit het diachrone perspectief achterhaald worden.

De eerste verwijzingen naar de oorzaak van de vormelijke verschillen tussen de werkwoorden van groep 1 en groep 2 vinden we in Booij-Van Santen 1998:17: de reden dat de geleedheid bij werkwoorden van groep 2 niet meer direct te waarnemen valt, is dat het grondwoord verloren is gegaan (vgl. ook Schönfeld 1970:245, MNW, lemma *ge-*, 939-943). De huidige afwezigheid van ongelede correlaten naast een aantal *ge*-werkwoorden betekent dus niet, dat de ongelede werkwoorden nooit bestonden. Hierdoor wordt gesuggereerd dat de leden van groep 2 oorspronkelijk op dezelfde manier van ongelede werkwoordelijke correlaten zijn afgeleid als de leden van groep 1. In vormelijk opzicht vormen de werkwoorden van groep 1 en groep 2 – vanuit het diachrone perspectief – dus wel degelijk een eenheidscategorie: ze zijn allemaal tot stand gekomen door het prefigeren van een ongeleed werkwoord met *ge-*.

Op dit punt moeten we even stilstaan bij de door De Haas-Trommelen apart behandelde werkwoorden *gebruiken*, *gebaren* en *gehoorzamen*. De Haas-Trommelen sluiten – zoals we zojuist hebben gezien – vanuit het synchrone perspectief de mogelijkheid niet uit dat we in geval van *gebruiken* en *gebaren* met desubstantivische werkwoorden te maken hebben. Bekijken we deze werkwoorden vanuit het diachrone perspectief, dan zien we dat de ongelede werkwoorden *bruiken* ‘zich van iets bedienen’ en *baren* ‘zich vertonen’ vroeger⁴⁶ eveneens bestonden als de ongelede werkwoorden bij de andere *ge*-werkwoorden. Dit wijst erop dat we ook bij deze werkwoorden met werkwoordelijke oorsprong te maken hebben (vgl. WNT). Wat echter het werkwoord *gehoorzamen* betreft, vinden we ook diachroon geen bewijs of aanwijzing voor een werkwoordelijke oorsprong. Bij dit werkwoord moeten we dus inderdaad aannemen dat het niet deverbaal is, maar – zoals De Haas-Trommelen suggereren – de-adjectivisch. Het werkwoord *gehoorzamen* is dus naar alle waarschijnlijkheid van het adjectief *gehoorzaam* afgeleid. We mogen hierbij echter niet onbenoemd laten dat we in dit geval dan niet met een “echt” *ge*-werkwoord te maken hebben, maar met een “oneigenlijk” *ge*-werkwoord. Dit is vanwege het feit dat het prefix *ge-* bij *gehoorzamen* – in tegenstelling tot de echte *ge*-werkwoorden, waarbij het deel uitmaakt van het procédé (vgl. bijv. *ge-* + *lukken* → *gelukken*) – tot het grondwoord *gehoorzaam* behoort. Bij *gehoorzamen* gaat het dus om een procédé, waarbij van (gelede en ongelede) adjectieven werkwoorden worden afgeleid.

Na het vormelijke opzicht diachroon onderzocht te hebben, kunnen we overgaan tot het semantische opzicht. We vinden in het MNW de verwijzing dat *ge-*

⁴⁶ Vermeld dient te worden dat het ongelede werkwoord *bruiken* in het Noord-Oosten van Nederland nog steeds voorkomt (vgl. De Vooys 1967: 250). In de hedendaags Nederlandse standaardtaal is het echter niet meer in gebruik.

bij werkwoorden als *gebeuren*, *gedijen*, *geraken*, *gewennen*, *gebieden*, *geleiden* als versterkend element bewaard is gebleven (vgl. MNW, lemma *ge-*, 939-943).

Bij de ontwikkeling van de verschillende gebruiksmogelijkheden van het prefix *ge-* bij de werkwoorden is er bij twee semantische functies – *ge-* als markeerder van *collectiviteit* ('samen', 'mede-') resp. *ge-* als markeerder van perfectiviteit – sprake van het tot stand komen van een zekere intensiverende functie (vgl. WNT, lemma *ge-*). In het vervolg worden beide functies nader bekeken.

3.2.1.2.1 *Ge- als markeerder van collectiviteit ('samen', 'mede-')*

De oerbetekenis van het prefix *ge-* is – zoals we in hoofdstuk 2 hebben gezien – 'samen'. Bij het werkwoord *gevallen* (oorspronkelijk 'samenvallen', 'medevallen') ontwikkelt de huidige betekenis 'behagen' zich, waarbij collectiviteit een overdrachtelijke dimensie krijgt. Dit kan het best gekarakteriseerd worden met het begrip in overeenstemming met iemands lust, smaak of begeerte. Ook *gelieven* en *gelusten* laten dezelfde opvatting toe, al kunnen we hier slechts van versterkende, intensiverende kracht spreken, gezien het feit dat de neiging van de handelende persoon reeds in de grondwoorden *lieven* en *lusten* is uitgedrukt (vgl. WNT, lemma *ge-*).

Aanvankelijk werd *ge-* in de betekenis van 'samen' aan alle soorten werkwoorden voorgevoegd, zowel aan transitieve als aan intransitieve. In het hedendaags Nederlands vinden we slechts heel weinig voorbeelden van dit gebruik van het prefix. Het meest geciteerde voorbeeld is *geronnen* (vgl. de uitdrukkingen *geronnen bloed* 'gestold bloed', *geronnen melk* 'gestremde melk' en zo *gewonnen*, zo *geronnen* 'wat snel en gemakkelijk verkregen wordt, wordt weer snel uitgegeven', GVD, lemma *geronnen*). Dit is het voltooid deelwoord van het al verloren gegane werkwoord *gerinnen* 'samenlopen, stollen' (vgl. WNT, lemma *ge-*, Schönfeld 1970:244, De Vooys 1967:250).

De op 'samen' sterk lijkende betekenis 'mede-' vinden we nog terug in het werkwoord *geleiden*, waarin *ge-* een zekere 'vergezelling' uitdrukt die door de handeling wordt geïmpliceerd, vgl. *leiden* 'voeren' vs. *geleiden* 'op weg naar een zeker punt of doel *met* iemand *meegaan*'. Hierbij is er dus sprake van dat de werking door de handelende persoon in verbinding met, en tevens in betrekking tot een andere persoon wordt verricht (vgl. WNT, lemma *ge-*). In minder zuivere vorm kunnen we de betekenis '*met*, *mede-*' nog in de werkwoorden *geheugen* en *gedenken* ontdekken waarbij eigenlijk te kennen wordt gegeven dat de handelende persoon *met* of *bij* zichzelf iets denkt, herinnert (WNT, lemma *ge-*).

3.2.1.2.2 *Ge- als markeerder van perfectiviteit*

De andere semantische functie van het prefix *ge-*, waaruit in de loop der tijd in bepaalde gevallen een intensiverende functie kon ontstaan, is het perfectieve aspect (d.w.z. het tot uitdrukking brengen ervan dat 'de handeling ten volle, helemaal tot

stand komt'). Bij een aantal werkwoorden zoals bijv. *gewennen* werd het begrip ten volle, geheel en al uitgebreid tot een algemener begrip, waarbij het prefix zuiver intensiverend werd: uiteindelijk werd *ge-* slechts een versterkend element naast het grondwoord *wennen* (WNT, lemma *ge-*).

In het hedendaags Nederlands bewaren alleen maar werkwoorden als *gewennen* een spoor van de perfectieve functie van *ge-*; in zuivere vorm is die nergens bewaard gebleven. In het Middelnederlands diende dit prefix echter nog duidelijk ter uitdrukking van het perfectieve aspect. Van ongelede duratieve werkwoorden⁴⁷ werden door middel van prefigering met *ge-* perfectieve werkwoorden afgeleid, vgl.: *bidden* vs. *gebidden* ('door bidden verkrijgen'), *crighen* ('streven') vs. *gecrighen* ('verwerven'), *doen* vs. *gedoen* ('tot stand brengen'), *noemen* vs. *genoemen* ('opsommen, opnoemen'), *tellen* vs. *getellen* ('optellen, dus alle getallen bij elkaar nemen') (De Vooy 1967:139, 250, MNW, lemma *ge-*, 939-943, Van Dijk 1998:31). In het Middelnederlands werden niet alleen op basis van ongelede inheemse werkwoorden op die manier perfectieve werkwoorden afgeleid, maar ook ongelede uitheemse werkwoorden konden de basis vormen voor prefigering met het perfectieve *ge-*: *gefinieren*, *gebediën* (vgl. De Vooy 1967:250).

In het hedendaags Nederlands wordt het perfectieve aspect door andere middelen, met behulp van andere prefixen en bijwoorden uitgedrukt, vgl. door *af-* in *afmaken*; door *be-* in *begrijpen*, *behalen*, *bereiken*; door *op-* in *opeten* resp. door *ver-* in *verwerven*, *verteren* enz. (De Vooy 1967:139).

We hebben zojuist gezien dat de intensiverende, versterkende functie van *ge-* bij de werkwoorden vanuit het diachrone perspectief teruggaat op twee verschillende functies: markering van collectiviteit resp. van perfectiviteit. Bekijken we de samenhangen in hun geheel, dan moeten we niet vergeten dat de perfectiverende functie historisch gezien juist door verschuiving van de oorspronkelijke betekenis van *ge-*, 'samen, vereniging' is ontstaan (voor details verwijs ik terug naar hoofdstuk 2).

3.2.1.2.3 *Het negatief polair ge-: een bijzonder geval van het perfectieve ge- of een aparte functie?*

Apart moeten we de *ge*-werkwoorden behandelen die in vaste uitdrukkingen bewaard zijn gebleven, vgl. *iets niet kunnen gebeteren*, *(zich) laten gezeggen*, *(iemand) laten geworden*, (WNT lemma *ge-*, Schönfeld 1970:159), *niet met iets kunnen geworden* (MNW lemma *ge-*, 939-943) en *hij en kan 't geloochenen* (Zuid-Nederlands) (De Vooy 1967:139).

⁴⁷ De meeste ongelede werkwoorden waren (en zijn nog steeds) niet-perfectief. Toch bestaat er een klein aantal ongelede perfectieve werkwoorden, vgl. bijv. *brengen* (tegenover duratief: *dragen*), *komen* (tegenover *gaan*), *worden* (tegenover *zijn*), *vinden* (tegenover *zoeken*), *sterven*, *barsten*, *smelten* (vgl. De Vooy 1967:139).

Deze uitdrukkingen worden in de traditionele Europese benadering (vgl. de historische grammatica's Schönfeld 1970:159 en De Vooy's 1967:139, 250 en de woordenboeken het WNT en het MNW, het lemma *ge-*) allemaal opgevat als resten van een bijzonder gebruik van het perfectieve *ge-*, namelijk het gebruik ervan in ontkennende constructies. Het is opvallend dat in de grammaticale werken (met uitzondering van De Vooy's 1967:139⁴⁸) tot de resten ook twee uitdrukkingen – (*zich*) *laten gezeggen* en (*iemand*) *laten geworden* – worden gerekend, waarbij we in hun geciteerde vormen geen negatiepartikel vinden. De afwezigheid van het negatiepartikel duidt er heel waarschijnlijk op dat deze twee uitdrukkingen in het hedendaags Nederlands niet meer uitsluitend in ontkennende zinnen voorkomen. In geval van *zich laten gezeggen* blijkt uit een steekproef op www.google.nl dat de verdeling van de aan- resp. afwezigheid van een negatiepartikel bij deze uitdrukking 50-50% is⁴⁹. In geval van *iemand laten geworden* 'iemand erover laten beschikken, het aan iemand overlaten'⁵⁰ werkt zo'n steekproef op www.google.nl echter niet effectief, omdat deze uitdrukking in het hedendaags Nederlands een lage frequentie vertoont. De enige vindplaats die we op de zojuist genoemde weblocatie vinden, is uit de bijbel afkomstig en daar komt de uitdrukking zonder negatiepartikel voor, vgl. Johannes 11:48: Indien wij hem alzo laten geworden, zij zullen allen in Hem geloven [...]. Als we het lemma *geworden* opslaan in het WNT, dan is het uit de voorbeeldzinnen duidelijk te zien dat deze uitdrukking ook al in de 17de eeuw toen de gebruiksfrequentie ervan blijkbaar hoger was, niet meer als negatief polair werd ervaren, vgl. *Laat men de scheepen en 't geval met het leeven des Roomschen volx geworden.* (Hooft, Tacitus 196); *Laat my hier mê, sloeg Venus voor, geworden.* (Vollenhove, Poëzy, 405) enz.

De historische grammatica's (Schönfeld 1970:159, De Vooy's 1967:250) en de woordenboeken (het WNT en het MNW) die de traditionele Europese opvatting

⁴⁸ Hierin wordt de uitdrukking *zich laten gezeggen* wel met het negatiepartikel vermeld (*zich niet laten gezeggen*).

⁴⁹ Vgl. de eerste twee pagina's van de resultaten op www.google.nl, zoekterm: 'zich laten gezeggen' met negatie: 1. zij zouden zich niet laten gezeggen; 2. Ons niet laten gezeggen door het Woord des Heren; 3. [...] zullen zij ook [...] zich niet laten gezeggen; 4. [...] hoe licht ontvlambaar de zoon is voor koningen en machthebbers die zich niet door hem laten gezeggen; 5. fanatieke mensen [...] die zich [...] door niets en niemand laten gezeggen; 6. [...] behoefde hij zich noch door partijbestuur noch door partijfunctionarissen of directie in politiek opzicht ook maar iets te laten gezeggen; 7. omdat je jezelf ten diepste niet wilt laten gezeggen door de Schrift; 8. zich door de Staat niets te hoeven laten gezeggen; 9. burgers die zich van bovenaf niets meer laten gezeggen; 10. de mensen zouden zich niet laten gezeggen; 11. [...] zullen ze zich ook niet laten gezeggen door iemand die [...].

zonder negatie: 1. zich laten gezeggen, d.w.z. zich laten overreden; 2. Het is goed [...] je dan door het vreemde getuigenis van deze liederen te laten gezeggen; 3-4. Linkse politiek betekent mede je laten gezeggen, je kunnen laten gezeggen; 5. zich weer laten gezeggen door God en Zijn Woord; 6. Door dat Woord willen wij en zij zich laten gezeggen; 7. dat zij zich door Gods eigen Woord wil laten leiden en laten gezeggen; 8. Misschien moet ik [...] bereid zijn mij voor de duur van tenminste tien minuten door Paulus te laten gezeggen; 9. zich daar door een a/Ander te laten gezeggen; 10. je door de Schrift laten gezeggen.

⁵⁰ De uitdrukking in kwestie is niet te verwarren met de uitdrukking (*aan*) *iemand iets laten geworden* 'iemand iets laten toekomen' die in het Zuid-Nederlands nog frequent hoorbaar is, maar waarin de betekenis van *ge-* tot 'mede-' en niet tot het aanduiden van het perfectieve aspect terug te voeren is (vgl. WNT, lemma *geworden*: de handeling vindt in betrekking tot een persoon plaats: 'ten deel, te beurt vallen').

vertegenwoordigen dat het optreden van *ge-* bij werkwoorden in ontkennende zinnen een bijzonder gebruik is van het perfectieve *ge-*, geven duidelijk te kennen dat dit gebruik in het Middelnederlands dé karakteristieke toepassing van het perfectieve *ge-* was. Het WNT verklaart een Middelnederlandse zin als *Ic en conste of mochte dat niet ghesegghen* uitgaande van de perfectieve functie van *ge-* als volgt:

[...] [de zin] beteekent eigenlijk *ik kon dat niet ten volle, niet geheel en al zeggen*, doch werd gemeenlijk in ruimeren zin genomen voor *ik kon dat niet zeggen*.” (WNT, lemma *ge-*).

In deze opvatting gaat het dus in oorsprong duidelijk om een semantische functie (vgl. het uitdrukken van het perfectieve aspect) die in zekere syntactische contexten, namelijk in ontkennende zinnen gebezigd wordt.

In de bovengenoemde historische grammatica's en woordenboeken wordt 'de negatieve context' nader bekeken en de volgende gevallen worden gesignaleerd:

- de infinitief van het hoofdwerkwoord wordt door *ge-* voorafgegaan bij de hulpwerkwoorden *kunnen* en *mogen* (en later ook bij de andere, nl. *willen*, *moeten*, *laten*, *sullen*) – vooral als deze met de negatie (vgl. de ontkennende woorden *ie* (*nie*), *emmer* (*nemmer*), *oit* (*noit*, *noint*)) of met partikels en woorden verbonden zijn waarin het begrip van ontkenning ligt opgesloten (bijv. *amper* = 'maar net', d.w.z. 'bijna niet'), vgl. de (al geciteerde) zin *Ic en conste dat niet ghesegghen* 'Ik kon dat niet zeggen' (Schönfeld 1970:159).
- Dit gebruik van *ge-* komt verder bij het finiete of infiniete (het laatste indien vergezeld met een hulpwerkwoord) werkwoord voor:
 - in indirecte vragen (bijv. *In weet hoe ict u gheloven sal* 'Ik weet niet hoe ik het u moet geloven' (De Vooy 1967:250, MNW, lemma *ge-*, 939-943));
 - in de potentialis (bijv. *En es geen clerc diet ghescreve* 'Er is geen klerk die het zou schrijven' (De Vooy 1967:250) en
 - in zinnen met het voegwoord *eer* waarin ook het begrip van een ontkenning ligt opgesloten, vgl. *Eer ic u gesach*, [...] 'Voordat ik u heb gezien, [...]' (MNW lemma *ge-*, 939-943).

Verder moet vermeld worden dat in De Vooy 1967:139 bij dit bijzondere gebruik van het perfectieve *ge-* een zekere functie-uitbreiding wordt gesignaleerd:

Eigenaardig is, dat de vorm met *ge-* bij de infinitief in bepaalde gevallen ingedrongen is, ook waar het aspekt daarmee niet overeenstemt; 'Cume mach hi ghespreken van moede (De Vooy 1967:139) 'Nauwelijks(=bijna niet) kan hij spreken/praten vanwege zijn vermoeidheid'. (onderstrepingsen van mij)

Hierdoor wordt duidelijk aangegeven dat het perfectieve *ge-* in dit specifieke gebruik ook bij werkwoorden doorgedrongen is waarbij geen sprake kan zijn van perfectief aspect. Deze constatering blijft hier echter op het niveau van observatie: er wordt niet dieper ingegaan op de problematiek.

In het (“traditionele”, oorspronkelijk in Amerika opgekomen) generatieve kader waarin de grens tussen morfologie en syntaxis als het ware vervaagt⁵¹, wordt bij de behandeling van dit gebruik van *ge-*, echter juist van deze problematiek uitgegaan. Er wordt geprobeerd om aan de hand van de toepassingsmogelijkheden van dit *ge-* die bij het perfectieve *ge-* niet denkbaar zijn, aan te tonen dat het hier om een aparte functie gaat, waarbij geen sprake is van een lexicaal element (zoals het bij het perfectief *ge-* het geval is), maar van een syntactisch (gebruik van een vorm)element. Het negatief polaire *ge-*, zoals in de generatieve vakliteratuur wordt genoemd, komt bijv. bij een werkwoord als *komen* voor, dat het perfectieve *ge-* nooit aan kan nemen, omdat het al op zich perfectief is, vgl. *Van eenen goeden boom en kan niet dan goede vruchten ghecomen* ‘Van een goede boom kan niets anders dan goede vruchten komen’ (Postma 1997:313). Het negatief polaire *ge-* vinden we verder in de Middelnederlandse teksten ook bij het werkwoord *zijn*, vgl. *Hy en can niet ver’ gezijn* ‘Hij kan niet ver zijn’ (Postma 1997:315). *Zijn* is een van de weinige werkwoorden, die in het Nederlands onmogelijk een *lexicaal* prefix bij zich kunnen hebben, zoals *be-*, *ver-*, *ont-*, *g(h)e-* en *te-*, vgl. **(ic) beben, ontben, verben, g(h)eben, teben*. Daarom kan dus in geval van *ghezijn* – menen de aanhangers van de generatieve taalkunde (Postma 1997 en Van Dijk 1998) – geen sprake zijn van een bijzonder gebruik van het duidelijk lexicaal perfectief *ge-*. Het negatief polair *ge-* moet als een aparte functie beschouwd worden, waarbij *ge-* geen lexicaal element is.

Als een verder belangrijk argument voor de opvatting dat het negatief polaire *ge-* een syntactisch (gebruikt vorm)element moet zijn, wordt de mogelijkheid voor cliticum-verplaatsing aangevoerd: *ge-* kan vanuit de ingebedde infinitief verplaatst worden naar het dominerende modale werkwoord, vgl.: *Ende hi niet geconste castien coninc Arold* ‘En hij kon koning Arold niet kastijden (straffen)’. De verplaatsing van *ge-* lijkt verplicht in die gevallen waarin het ingebedde werkwoord zelf al een lexicaal prefix heeft, zoals *ghebeteren* in *Hoe ghesal ic dit emmermeere ghebeteren mogen binnen minen live?* ‘Hoe kan ik dit ooit goedmaken in mijn leven?’ (vgl. Postma 1997:320-321)⁵².

Wat de precieze aard van de syntactische status van het negatief polaire *ge-* betreft, zijn de meningen onder de generatieve taalkundigen echter verdeeld. Postma 1997 beschouwt *ge-* in de negatief polaire context als een syntactisch middel dat in het Middelnederlands gebruikt werd om een werkwoord in een negatief polair werkwoord te veranderen. Het bereik van *ge-* is dus volgens Postma het verbale

⁵¹ Vgl. de syntagmatische benadering van morfologie en de theorie van de zgn. ‘Split Morphology’ (gesplitste morfologie) die we in 1.2.1 hebben behandeld.

⁵² In de grammatica’s en woordenboeken die de traditionele Europese opvatting vertegenwoordigen dat *ge-* in ontkennende zinnen een bijzonder gebruik is van het duidelijk lexicale perfectieve *ge-*, wordt deze eigenaardige mogelijkheid nergens behandeld. Maar in een persoonlijk gesprek interpreteerde Prof.dr. Cor van Bree die eveneens de traditionele Europese opvatting vertegenwoordigt, het verschijnsel van de cliticum-verplaatsing op de volgende manier: het modale hulpwerkwoord en het hoofdwerkwoord worden samen als eenheid, als één constructie opgevat en daarom is het mogelijk een lexicaal element, namelijk het prefix *ge-* aan het geheel toe te kennen, vgl. *ge-+ [hulpww.+hoofdww.]*. Waar het hoofdwerkwoord al van *ge-* voorzien is (vgl. *ghebeteren*), is er zo een extra optie om het perfectieve *ge-* in dit bijzondere gebruik toch aan het geheel toe te kunnen kennen, vgl. **hoe sal ic dit emmermere gheghebeteren mogen*, maar *hoe ghesal ic dit emmermeere ghebeteren mogen*, vgl. *ghe-+[sal + ghebeteren]*.

domein. Aan het eind van de 15de eeuw verdwijnt dit prefix echter in negatief polaire werkwoorden (Postma 1997:325), er blijven – zoals we hebben gezien – slechts resten over. Het huidige Nederlands kent – zo lezen we in Postma 1997:317 – niet meer zo’n productieve strategie om negatief polaire werkwoorden te vormen, maar wel andere productieve strategieën van negatieve polariteit⁵³, alleen niet in het verbale domein, vgl. bijv. een lexeem als *ook maar*. Van Dijk 1998:40 kent aan het in het Middelnederlands productief negatief polaire *ge-* echter juist een syntactische status toe die te vergelijken is met de status van *ook maar*. Van Dijk pleit er dus voor dat het negatief polair *ge-* niet alleen over het werkwoord, maar ook over andere elementen van de zin bereik heeft (Van Dijk 1998:40). Hij gaat er echter niet op in, hoe aangetoond kan worden dat het negatief polaire *ge-* ook over andere elementen in de zin bereik heeft dan alleen maar over het werkwoord. Zo blijft deze bewering op het niveau van observatie.

Genoemd moet nog worden dat ook in het generatieve kader onderzocht wordt, bij welke soorten hulpwerkwoorden en in welke contexten het negatief polair *ge-* precies voorkomt. Er blijkt sprake te zijn van een modaal hulpwerkwoord in de deontische lezing (vgl. Grieks *déontos* ‘wat gedaan moet worden’, d.w.z. waarbij een wilsverklaring wordt uitgesproken). In deze lezing komt het vermogen, de inzet, de bereidheid om iets te verrichten, van de persoon zelf. Zo hebben we bij deze constructie meestal te maken met *connen* (‘kunnen’), maar ook met *moghen* (in de ‘kunnen’-lezing), *sullen*, *dorren* (‘durven’), *willen* (zeer zeldzaam) en *laten* (in de zin ‘toelaten’, zeldzaam), vgl. Postma 1997:315. Ter illustratie zie de volgende voorbeelden uit Postma 1997:314-315:

connen: Meer dan ic can ghenomen ‘Meer dan ik kan opnoemen’, d.w.z. Meer dan ik in staat ben om op te noemen.

moghen: Dat wire gecomen moghen no zitten ‘Dat we er konden komen (‘ons bewegen, rijden’) noch zitten’, d.w.z. Dat we niet in staat waren om ons te bewegen noch te zitten.

sullen: Hoe ic daer ghecome sal ‘Hoe ik daar komen moet’

dorren: Dat hijt wale doerste ghedoen ‘Dat hij het wel durfde te doen’, d.w.z. Dat hij de moed had om het te doen.

willen: Dander en wilde niet hem geantwerden ‘Dander wilde hem niet antwoorden’, d.w.z. Dander was niet bereid om hem een antwoord geven.

laten: Sodat gi die liede gelaten [vgl. cliticum-verplaatsing] niet en cont neven u geliden voren noch achter no besiden ‘Zodat u die mensen niet naast, voor of achter uw gelid kunt laten [staan]’, d.w.z. Zodat u die mensen niet kunt toelaten om naast, voor of achter uw gelid te staan’

Verder blijkt het om contexten te gaan waarin een negatieve operator voorkomt, die echter ook verborgen kan zijn. Zo zijn de volgende contexten vastgesteld waarin het negatief polair *ge-* op kan treden (vgl. Postma 1997:318-319 en voor de voorbeeldzinnen zie Postma 1997:314-316):

⁵³ Meer hierover zie in Postma 2001:283-330.

- 1 in het kernbereik van negatie, vgl. *So en cant gheen doodzonde ghezijn* 'Zo kan het geen doodzonde zijn'.
- 2 in de beperkende verzameling van universele kwantoren, bijv. *alle...*, vgl. *Alle die duvels die noyt ghewaren* 'Alle de duivels die er nooit waren'.
- 3 bij comparatieven als eer, enz., vgl. *Aleer sy te Steenvoerde ghequamen* 'Voordat zij in Steenvoerde zijn aangekomen'.
- 4 in conditionele zinnen, vgl. *En konden sy van den elften niet eens ghesijn, so sullen die thiene den elften kiezen* 'En als ze het over de elfde niet eens konden zijn, dan zullen de tieners de elfde kiezen'.
- 5 in retorische vragen, vgl. *Hoe soude sy allen ghesijn, die soe vele boeke by haer hadde* 'Hoe zou zij alleen zijn, die zo veel boeken bij zich had'.
- 6 in concessieve zinnen en subjunctieven, vgl. *Hoe groot, hoe wijs, hoe heyligh, sy oock connen gezijn* 'Hoe groot, hoe wijs, hoe heilig zij ook mogen zijn'.
- 7 bij woordjes zoals zonder, voordat, totdat... [hiervan wordt in het artikel geen voorbeeld gegeven].

In deze paragraaf hebben we de *ge*-werkwoorden nader onder de loep genomen die in het hedendaags Nederlands in zekere uitdrukkingen voorkomen. Er bleek sprake te zijn van resten van een bijzonder gebruik van het prefix *ge-* dat in het Middelnederlands nog heel frequent werd toegepast, namelijk het optreden van *ge-* in ontkennende zinnen. We hebben gezien dat er over de grammaticale status van dit *ge-* twee opvattingen zijn: in de traditionele Europese (taalhistorische) benadering wordt *ge-* in ontkennende zinnen beschouwd als een bijzonder gebruik van het perfectieve *ge-* dat duidelijk een lexicaal element is, terwijl dit *ge-* in het generatieve kader als een aparte functie wordt gezien. Zelf wil ik niet voor een van beide opvattingen kiezen. Ik wil liever benadrukken dat de twee benaderingen in mijn opinie – ondanks het meningsverschil over de grammaticale status van dit *ge-* – elkaar eerder aanvullen dan tegenspreken. Uit de traditionele Europese benadering komen we te weten dat het negatief polair *ge-* in oorsprong een bijzonder gebruik van het perfectief *ge-* was: het perfectief *ge-* werd opvallend vaak in negatieve context gebezigd, zo vaak zelfs, dat het in het Middelnederlands uiteindelijk dé karakteristieke toepassing van het perfectieve *ge-* werd⁵⁴. Er vond dan – en zo komt de generatieve benadering in het beeld – een soort functie-uitbreiding plaats: het perfectieve *ge-* werd in deze speciale context, d.w.z. in de ontkennende zinnen steeds meer ook aan werkwoorden toegekend waarbij geen sprake kon zijn van aspectfunctie (vgl. bijv. het werkwoord *comen* dat al op zich perfectief is en dat daarom het perfectieve *ge-* niet kon aannemen, maar in negatieve context kreeg het – zoals we hebben gezien – toch dit prefix). Zo raakte het negatief polaire *ge-* geleidelijk los van het perfectieve *ge-* en werd een aparte functie waarbij de gedachte van perfectiviteit niet meer werd opgeroepen: de voorwaarde voor het

⁵⁴ In de historische grammatica's en de woordenboeken vinden we er geen informatie over waarom het perfectieve *ge-* juist in de negatieve context zo frequent werd gebruikt. Uit een gesprek met Prof.dr. Cor van Bree die – zoals genoemd – eveneens de traditionele Europese opvatting vertegenwoordigt, bleek dat de reden in zijn opinie het volgende zou kunnen zijn: het is gemakkelijker om eenduidig vast te stellen dat iets helemaal niet is gebeurd dan om eenduidig vast te stellen dat iets helemaal gebeurd is. In positieve context hebben we heel vaak te maken met graden – het is dus vaak moeilijk te beoordelen of iets helemaal gebeurd is of slechts ten dele.

gebruik van dit *ge-* was de aanwezigheid van een negatieve context, waarvan de aard in het generatieve kader grondig werd verkend.

In het kort kunnen we dus zeggen dat de traditionele Europese benadering bij de ontwikkeling van het perfectief *ge-* naar het polaire *ge-* op het begin (d.i. op de oorsprong van het negatieve polaire *ge-*: een bijzonder gebruik van het perfectieve *ge-*) focust, terwijl de generatieve benadering zich op het resultaat van deze ontwikkeling concentreert (het negatief polaire *ge-* heeft zich door functie-uitbreiding tot een aparte functie ontwikkeld en dus niet meer slechts een specifiek gebruik is van het perfectief *ge-*, maar staat er los van). Vandaar dat beide benaderingen in geval het negatief polair *ge-* elkaar niet tegenspreken, maar aanvullen.

3.2.1.3 Conclusie

Samenvattend kunnen we concluderen dat gebleken is dat de hedendaagse improductieve *ge*-werkwoorden vanuit het diachrone perspectief allerlei resten uit de verschillende fases van de ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van *ge-* (vgl. collectief *ge-*, perfectief *ge-* en negatief polair *ge-*) weerspiegelen en dat we daarom synchroon gezien niet van een eenheidscategorie kunnen spreken.

3.2.2 De naamwoordelijke *ge*-afleidingen

3.2.2.1 De *ge*-adjectieven

3.2.2.1.1 Synchroon overzicht

In het hedendaags Nederlands vinden we een klein aantal *ge*-adjectieven. Ze worden in De Haas-Trommelen 1993:53 kort behandeld. Deze adjectieven kunnen net als de *ge*-werkwoorden in tweeën worden verdeeld: groep 1 met woorden als *geheel*, *gestreng*, *getrouw* en *gewis* waarnaast er ongelede adjectieven (*heel*, *streng*, *trouw* en *wis*) bestaan resp. groep 2 met woorden als *gedwee*, *gemeen*, *gering* en *gestaag* (*gestadig*) die niet gerelateerd kunnen worden aan zelfstandig voorkomende woorden⁵⁵. Sommige woorden van groep 1 bezitten (in sommige gebruikgevallen)

⁵⁵ In De Haas-Trommelen 1993:53 wordt verder in deze context nog op de met *ge-* beginnende adjectieven *geheim*, *gelijk* en *gerecht* gewezen. Deze adjectieven staan echter mogelijk in een conversierelatie tot de substantieven *geheim*, *gelijk* en *gerecht* en zijn daarom geen “echte” *ge*-adjectieven, maar afleidingen van een met *ge-* geprefigeerd grondwoord. Ze horen dus waarschijnlijk niet bij een van beide groepen thuis.

– net als bij groep 1 van de *ge*-werkwoorden het geval is – in tegenstelling tot de ongelede correlaten een “plechtig” betekenisaspect, vgl. *gestreng*, *getrouw*, en *geheel*. Wat echter de betekenis van *gewis* betreft, is er geen enkele relatie (meer) met die van *wis* (De Haas-Trommelen 1993:53). Van de adjectieven van groep 2 wordt geconstateerd dat die wellicht als formeel geleed kunnen beschouwd worden (vgl. De Haas-Trommelen 1993:53).

3.2.2.1.2 *Diachroon overzicht*

De *ge*-adjectieven vormen in het hedendaags Nederlands – net als de *ge*-werkwoorden – geen eenheidscategorie met een duidelijke categoriale waarde. Als we nu deze adjectieven vanuit het diachrone perspectief bekijken, dan blijkt dat de vormelijke verschillen tussen groep 1 en groep 2 ook hier te verklaren zijn uit het feit dat de ongelede correlaten van de adjectieven van groep 2 in de loop van de tijd verloren zijn gegaan (vgl. WNT, het lemma *ge-*). De huidige afwezigheid van ongelede correlaten naast een aantal *ge*-adjectieven betekent dus niet dat de ongelede correlaten nooit bestonden. De leden van groep 2 zijn dus oorspronkelijk op dezelfde manier van ongelede correlaten afgeleid als de leden van groep 1.

Over de oorzaak van de semantische verschillen vinden we bij lemma *ge-* van het WNT de informatie dat het prefix *ge-* in de betekenis *ten volle*, *geheel* niet alleen vóór werkwoorden en werkwoordelijke afleidingen, maar ook vóór adjectieven werd gevoegd. Later kreeg deze betekenis echter in ruimere toepassing een zuiver intensiverende kracht, die in de loop der tijd geleidelijk verbleekte en tegenwoordig nauwelijks of in het geheel niet meer gevoeld wordt. Dit laatste is natuurlijk het geval bij de adjectieven van groep 2, waarvan de grondwoorden niet meer voorkomen: in *gedwee*, *genoeg*, *gering* en *gewaar* is de betekenis van het prefix en het stamwoord tot één begrip versmolten (vgl. WNT, lemma *ge-*, De Vooy 1967:239). Bij de adjectieven van groep 1 waarnaast de ongelede correlaten – zoals we zojuist hebben gezien – bleven bestaan, is de betekenis van de gelede en die van de ongelede adjectieven ten gevolge van het verbleken van de intensiverende kracht van *ge-* samengevallen. Er ontstonden dus doubletten. Gezien het feit dat het economische principe bij de taalontwikkeling een belangrijke rol speelt (vgl. 1.2.3.1), komt zuivere synonymie zelden voor. Er treedt meestal stijl- en/of betekenisdifferentiatie op, en zo verdwijnen de doubletten (vgl. Van Bree 1996a:112,115). Dit is ook met de adjectieven van groep 1 en hun ongelede correlaten gebeurd: in geval van de woordparen *geheel* – *heel*, *geruim* – *ruim*, *gestreng* – *streng*, *getrouw* – *trouw* is er stijldifferentiatie opgetreden, namelijk “plechtig, formeel” vs. “gewoon” en in geval van het woordpaar *gewis* – *wis* is er sprake van betekenisdifferentiatie (vgl. *gewis* ‘zeker van iets’ vs. *wis* ‘stellig, zeker’) (WNT, lemma *ge-*).

In het WNT wordt er ten slotte nog de aandacht op gevestigd dat er *ge*-adjectieven zijn die ook nog van andere voor- of achtervoegsels zijn voorzien, als *aangenaam*, *gestadig*, *gedienstig*, *gewillig* enz. Voor informatie erover hoe deze adjectieven tot stand zijn gekomen, wordt naar de lemma’s van die woorden verwezen. Bestuderen we deze lemma’s, dan zien we dat deze adjectieven op basis

van de vorming in tweeën kunnen worden verdeeld: “eigenlijke” of “echte” *ge*-adjectieven waarbij *ge-* deel uitmaakt van het procédé, waarbij het grondwoord een geleed adjectief is dat geprefigeerd wordt met *ge-*, vgl.: *ge-* + *dienstig* → *gedienstig*, resp. “oneigenlijke” of “onechte” *ge*-adjectieven waarbij *ge-* eigenlijk niet tot het procédé, maar tot het grondwoord behoort: een met *ge-* geprefigeerd grondwoord wordt hier van een affix (d.i. een suffix of een ander prefix) voorzien. Van (verdere) prefigering is er bijv. sprake bij een woord als *aangenaam*:

aan + *genaam* (in het Middelnederlands is *genaam* een nog zelfstandig voorkomend woord, oorspronkelijk van *genemen* (ww.)) → *aangenaam*.

Suffigering zien we – en dit is het meest voorkomende type bij de “oneigenlijke” *ge*-adjectieven – in het procédé, waarbij het met *ge-* geprefigeerde grondwoord van *-ig* wordt voorzien, vgl. *geduld* + *-ig* → *geduldig*. Het grondwoord is bij dit type meestal een zelfstandig naamwoord, vgl.

geboortig (van *geboorte*), *gebrekkig* (van *gebrek*), *gedachtig* (van *gedachte*), *geduldig* (van *geduld*), *gehorig* (van *gehoor*), *gelukkig* (van *geluk*), *gemoelig* (dialectaal, vroegere vorm: *gemoedig* ‘zacht, soepel, handelbaar’ van *gemoed*), *genadig* (van *genade*), *geniepig* (van *geniep*), *gerechtig* (van het niet meer zelfstandig voorkomende substantief *gerecht*), *geruchtig* (literair taalgebruik voor ‘luidruchtig’ van *gerucht*), *gevallig* (van *geval*), *geweldig* (van *geweld*), *gewichtig* (van *gewicht*) en *gewillig* (van het in het Middelnederlands nog zelfstandig voorkomende substantief *gewille*).

Maar het grondwoord kan ook een werkwoord zijn, vgl. *gebrekig* (van *gebreken*), *gelovig* (van *geloven*), *gevoelig* (van *gevoelen*) en *gedurig* (van het niet meer zelfstandig voorkomende werkwoord *geduren*, maar waarvan het onvoltooid deelwoord (*gedurende*) als voorzetsel wel nog heden ten dage in gebruik is).

Wat het resultaat betreft, is het soms moeilijk om de eigenlijke *ge*-adjectieven van de oneigenlijke *ge*-adjectieven te onderscheiden. We hebben zowel bij het eigenlijke *ge*-adjectief *gedienstig* als bij het oneigenlijke *ge*-adjectief *geduldig* met dezelfde twee affixen te maken: het prefix *ge-* en het suffix *-ig*. Als we echter naar het procédé kijken, volgens welk deze adjectieven tot stand zijn gekomen, dan zien we dat *ge-* bij *gedienstig* deel uitmaakt van het procédé zelf (en *-ig* tot het grondwoord behoort: *ge-*+*dienstig* → *gedienstig*), terwijl het bij *geduldig* tot het grondwoord behoort (en *-ig* deel uitmaakt van het procédé: *geduld*+*-ig* → *geduldig*). Verder moet opgemerkt worden dat het soms niet alleen moeilijk, maar zelfs onmogelijk is om eenduidig te achterhalen en vast te stellen volgens welk procédé een woord tot stand is gekomen, d.w.z. of het om een eigenlijk of om een oneigenlijk *ge*-adjectief gaat. Zo’n woord is *gestadig*. In het EWN⁵⁶ wordt het als een eigenlijk *ge*-adjectief opgevat en zo van het adjectief *stadig* afgeleid, vgl. *ge-*+*stadig* → *gestadig*. Het prefix *ge-* wordt als een versterkend element gezien. In het WNT wordt *gestadig* daarentegen als een oneigenlijk *ge*-adjectief behandeld waarbij *ge-* deel uitmaakt van het grondwoord *gestade* (van het werkwoord *gestaan*) en niet

⁵⁶ Bron: www.etymologie.nl

van het procédé zelf, vgl. *gestade*+*-ig* → *gestadig*. Deze opvatting veronderstelt dus dat *gestadig* en het verouderde woord *stadig* – hoewel ze verwant zijn in betekenis ‘voortdurend, aanhoudend, bestendig’⁵⁷ – niet met elkaar in afleidingsrelatie staan: *gestadig* is niet een afleiding van *stadig*, maar beide zijn apart afgeleid van een werkwoord door suffigering van *-ig*, vgl. *gestadig* – via de tussenstap *gestade* – van *gestaan* en *stadig* – via de tussenstap *stade* – van *staan*.

3.2.2.2 De *ge*-substantieven

3.2.2.2.1 *Synchroon overzicht*

Gaan we in Nederland of Vlaanderen de straat op, dan stuiten we telkens weer op opschriften als ‘Straalbedrijf Gebr. Cruijpers’, ‘Jachtwerf Gebr. Langenberg’ of ‘Transportbedrijf Gebr. Joosten’⁵⁸. De afkorting *Gebr.* staat voor *gebroeders*. In het hedendaags Nederlands wordt dit woord meestal als benaming van een handelsfirma gebezigd. De vrouwelijke tegenhanger *gezusters* komt in firmabenamingen ook voor (vgl. GVD, lemma *gezusters*: *de gezusters A., in garen en band*), maar minder vaak. Deze woorden komen we verder in spreekwoorden als “slaap en dood zijn twee gezusters” of “alle harten zijn gezusters, alle beurzen geen gebroers” tegen. *Gebroeders* en *gezusters* zijn duidelijke *ge*-substantieven en lijken volgens hetzelfde procédé tot stand te zijn gekomen. Dit procédé wordt echter in geen van de drie geselecteerde werken met synchrone opzet behandeld. Dit wijst er waarschijnlijk op dat dit procédé al lang niet meer productief is en dat de meeste leden van de morfologische categorie die ontstaan is volgens dit woordvormingsprocédé, in de loop der tijd in onbruik moeten zijn geraakt. Voor meer synchrone én diachrone informatie over de bovengenoemde woorden (bijv. of er andere resten zijn, hoe het procédé beschreven kan worden, volgens welk die woorden zijn gevormd resp. waar dit procédé in de ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van *ge-* geplaatst kan worden, wanneer de andere leden van deze categorie zijn verdwenen enz.) moeten we ons tot de woordenboeken en historische grammatica’s wenden.

In De Vooys 1967:22 worden *gebroeders* en *gezusters* als voorbeelden gegeven voor persoonsnamen, waarin *ge-* de kracht heeft van ‘samen’. Van deze woorden wordt gezegd dat ze pluralia tantum zijn (d.w.z. woorden, die alleen in het meervoud voorkomen). Er worden echter ook woorden als voorbeelden gegeven die ook in het enkelvoud voor kunnen komen, vgl. *gebuur*, *gezel*, *genoot*, *genan*. In het WNT worden nog *gespeel* en *gemaal* tot deze categorie gerekend. Als we deze woorden in de GVD opzoeken, dan zien we dat ze op een of andere manier allemaal gelabeld zijn (vgl. *gebuur*: Belgisch Nederlands; *gezel*: gildewezen, verouderd; *genoot*: alleen in samenstellingen: *coalitiegenoot*, *buurtgenoot*; *genan*: weinig

⁵⁷ Een verdere gemeenschappelijke trek is overigens dat er zowel bij *gestadig* als bij *stadig* sprake kan zijn van het uitstoten van de intervocale *d* en zo ontstaan de vormen *gestaag* en *staag*.

⁵⁸ Bron: www.google.nl

gebruikt; *gespeel*: verouderd, literair taalgebruik en *gemaal*: echtgenoot van vorsten en aanzienlijken), wat erop wijst dat deze woorden in het hedendaags Standaardnederlands – in tegenstelling tot *gebroeders* en *gezusters* – weinig worden gebruikt. Daarom is het niet verrassend dat deze woorden in werken met een puur synchrone opzet niet worden behandeld.

In het WNT vinden we onder het lemma *ge-* echter wel gedetailleerdere informatie over deze groep woorden. Er wordt naar het type grondwoord gekeken en vervolgens worden deze woorden in twee groepen behandeld: a) woorden, waarbij het grondwoord een concrete of abstracte zaaknaam is resp. b) woorden, waarbij het grondwoord een persoonsnaam is.

a) *ge-* ‘samen, mede’ + zaaknaam → persoonsnaam

In het WNT worden de volgende woorden tot deze groep gerekend: *gebuur*, *gezel*, *gespeel*, *genan* en *gemaal*. De betekenis van deze woorden wordt als volgt omschreven: “[...] namen van personen welke gedacht worden met een of meer anderen deel te hebben aan datgene, wat het grondwoord aanwijst.” (WNT, lemma *ge-*), vgl.

gebuur van het verouderde woord *buur* voor ‘woning’, *gezel* van het woord *zaal*, dus eigenlijk oorspronkelijk *zaal-* of huisgenoot, *gespeel* van *spel* en *genan* of met toegevoegde *-t*: *genant* (‘iemand die dezelfde naam draagt, d.w.z. naamgenoot’, vroegere vorm: *genanne*) van *naam* (*namen*). Het laatstgenoemde woord heeft de volgende vormontwikkeling doorgemaakt: *genamene* > (syncope van *e*) *genamne* > (assimilatie van *n* en *m*) > *genanne* > (apocope van *-e*) > *genan*.

Het woord *gemaal* is een beetje apart geval. Dit woord is weliswaar tot stand gekomen volgens het bovengenoemde procédé: het grondwoord is namelijk een Oud-Germaanse zaaknaam, die in het Oud-Hoogduits *mahal* luidde en oorspronkelijk *vergaderplaats*, *vergadering* betekende⁵⁹, maar dit woord is in het Nederlands door ontlending aan het Duits (vgl. *Gemahl*) in de 16de eeuw terecht gekomen.

Vermeld dient nog te worden dat er bij deze groep woorden synchroon gezien duidelijk sprake is van de vervaging van de collectiverende kracht van *ge-*. Hiervan getuigt het volgende: het gewone woord voor *gezel* is *metgezel*, een tautologische afleiding met ‘met’ + ‘ge- (samen, mede)’, wat erop duidt dat de collectiverende kracht van *ge-* niet meer (sterk genoeg) gevoeld wordt. Bij *gebuur* is er zelfs meestal sprake van het afvallen van *ge-*, vgl. *buur*. En in plaats van *gespeel* en *genan* wordt meestal een samenstelling op *-genoot* gebezigd, vgl. *speelgenoot*, *naamgenoot*. De collectiverende kracht van *ge-* wordt nu dus in bepaalde gevallen door het niet meer zelfstandig voorkomende woord *-genoot* uitgedrukt.

⁵⁹ Hieruit ontwikkelde zich de betekenis van openbare handeling, en daaruit de bijzondere opvatting van verlovings-, huwelijksverdrag, omdat oudtijds de verlovings- in het openbaar verklaard en bevestigd werd. Zo werd de afleiding met *ge-*, *gimahelo* als benaming van de verloofde, de bruidegom gebezigd, welke betekenis zich vervolgens tot die van *echtgenoot* uitbreidde (vgl. WNT, lemma *gemaal*).

b) *ge-* ‘mede’ + persoonsnaam → persoonsnaam

Het WNT geeft aan dat *ge-* in de betekenis *mede* “in tweeledige opvatting” vóór persoonsnamen tot vorming van andere persoonsnamen wordt gevoegd:

1) Er is een subgroep waarin de afleidingen personen te kennen geven die in de door het grondwoord aangewezen hoedanigheid met anderen overeenkomen. Het hedendaags Nederlands kent slechts één voorbeeld, namelijk *gevader*, eigenlijk *medevader*, in de bijzondere opvatting van *doopvader*, maar dit enige voorbeeld wordt ook al als *verouderd* beschouwd.

2) Er is een subgroep waarin de afleidingen personen te kennen geven die onderling verbonden zijn door de betrekking die door het grondwoord wordt aangewezen. Deze afleidingen worden uitsluitend in het meervoud gebruikt. We hebben dus te maken met pluralia tantum. Tot deze subgroep behoren de in het begin van deze paragraaf genoemde *gebroeders* en *gezusters*. In de GVD komt verder nog het woord *gezwagers* voor, maar dit wordt als ‘weinig gebruikt’ gemarkeerd. Het MNW verwijst nog naar de huidige Vlaamse en Brabantse dialecten, waarin – in tegenstelling tot de (Noord-)Nederlandse standaardtaal – nog meer zulke *ge-*afleidingen in gebruik zijn gebleven, vgl. bijv. West-Vlaams *gerechtzweirs* (rechtzweer= ‘volle neef of nicht’, dus: ‘volle neven of nichten (samen)’ en *gevienden*. Wat het grondwoord betreft, vinden we in deze subgroep één uitzondering: *gelieven* (vgl. het spreekwoord: *brieven van gelieven zijn met boter verzegeld*, GVD). Hier is het grondwoord wel een substantief (*lief*), maar geen persoonsnaam.

Ter afsluiting van het synchrone overzicht van de *improductieve ge-*substantieven dient opgemerkt te worden dat het prefix *ge-* in tegenstelling tot de meeste andere prefixen niet genusneutraal is, maar genusbepalend: de door middel van prefigering met *ge-* tot stand gekomen substantieven zijn over het algemeen *het-*woorden (vgl. *het gebouw*, *het gepraat* enz.). Bij de *ge-*substantieven in kwestie hebben we echter met persoonsnamen te maken. In geval van deze persoonsnamen – voor zover ze geen pluralia tantum zijn⁶⁰ – is het het natuurlijk (of biologisch) geslacht dat ook het grammaticale geslacht bepaalt: deze woorden nemen daarom het gemeenschappelijk lidwoord, ze zijn *de-*woorden, vgl. *de gezel*, *de gespeel*, *de gevader* enz. Het natuurlijk geslacht weegt dus bij het bepalen van het grammaticale geslacht in dit geval zwaarder dan de genusbepalende eigenschap van het prefix *ge-*.

3.2.2.2 Diachroon overzicht

Gaan we terug in de tijd, dan zien we dat we in het Middelnederlands en in de 16-17de eeuw nog meer voorbeelden vinden van de zojuist behandelde *ge-*substantieven, vgl.

⁶⁰ In het meervoud wordt namelijk geen onderscheid gemaakt tussen het onzijdige en gemeenschappelijke genus: het lidwoord is altijd *de*.

subgroep a): *gemaat* (*gemate*) ('makker') van het Middelnederlandse woord *met* 'spijs' (vgl. Engels *meat*), oorspronkelijk is *gemaat* dus 'iemand met wie men samen eet/met wie men de tafel deelt'

subgroep b) 1) *gheërve* ('mede-erfgenaam') van *erve* 'erfgenaam'.

Vooraf is het de subgroep b) 2) die veel uitgebreider is geweest dan nu: vroeger konden de meeste familiebetrekkingen door middel van dit procédé worden weergegeven, vgl. *gemagen* '(bloed)verwanten', *geneven*, *genichten* (WNT), maar minder vaak ook andere betrekkingen tussen personen, vgl.: *gevianden*, *gevianden*, *gemakkers* (WNT en MNW, lemma *ge-*).

Het is moeilijk om te zeggen wanneer het procédé volgens hetwelk deze *ge*-substantieven zijn gevormd, improductief is geworden. In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat 'samen, mede' de oerbetekenis van het prefix *ge-* is en dat deze semantische functie voor de eerste fase van de ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van *ge-* karakteristiek is. Het procédé moet daarom in de voorperiode van de geschiedenis van het Nederlands als zelfstandige taal en (misschien nog) in het Oudnederlands productief zijn geweest. Het is echter moeilijk om de productiviteit aan te tonen, gezien het feit dat de eerste Nederlandse schriftelijke documenten pas uit 900-1000 dateren (nogal laat dus) en zij tamelijk schaars zijn. Daarom kunnen we slechts veronderstellen dat de ontwikkeling van dit procédé in het Nederlands ongeveer op dezelfde manier is gelopen als in andere Germaanse talen, bijv. het Duits, waarvan de oudere periodes beter zijn gedocumenteerd. Zo blijkt dat het procédé in het Middel-Hoogduits – hoewel we nog duidelijk meer voorbeelden tegenkomen dan in het Nieuw-Hoogduits – niet meer productief was: in het Oud-Hoogduits zijn er namelijk nog meer voorbeelden aan te wijzen, vgl. Van Swaay 1901:35-37. Het Middel-Hoogduits weerspiegelt dus een toestand waarin er geen nieuwe leden meer bij komen en waarin de bestaande leden in onbruik beginnen te raken. Waarschijnlijk geldt hetzelfde ook voor het Middelnederlands. Dit is een vervalproces dat in het Nieuw-Hoogduits resp. Nieuw-Nederlands verdergaat, en daarom kunnen we synchroon gezien (in beide talen) niet meer van een morfologische categorie spreken, slechts van resten ervan.

Ter afsluiting van de paragraaf over de *ge*-substantieven dient nog vermeld te worden wat voor woordvormingspatro(o)n(en) in het hedendaags Nederlands gebruikt worden in plaats van het improductieve patroon met *ge-* 'samen'. In eerste instantie wordt *mede-* in de betekenis 'gezamenlijk, samen' voor substantieven gevoegd, vgl. *medebewoner*, *medegevangene*, *medepassagier* (E-ANS). In één woord komt *mede-* in de vorm van *met-* voor, namelijk in (het al vroeger genoemde) *metgezel*. De vorm *mee-* komt in de betekenis 'gezamenlijk' voor in persoonsnamen als *mee-eter*, *meeloper* enz. Die moeten echter niet als afleidingen van substantieven beschouwd worden, maar als afleidingen van samengestelde werkwoorden, vgl. *mee-eten*, *meelopen* (maar ook *medewerker* van *me(d)ewerken*). *Mede-* kan niet alleen aan inheemse woorden, maar ook aan uitheemse worden toegevoegd, vgl. *medeauteur* (E-ANS). In vreemde persoonsnamen kan verder het aan het Latijn ontleende prefix *co-* in de betekenis 'gezamenlijk, gemeenschappelijk' worden

gebezigd, bijv. *co-auteur*, *coproducent*, *copromotor* en co-ouderschap enz. (vgl. Booij-Van Santen 1998:75, Booij 2002:99, E-ANS)⁶¹.

3.2.2.3 Het type *ge-* + substantief + *-te*

3.2.2.3.1 *Synchroon overzicht*

In tegenstelling tot de zojuist behandelde *ge*-substantieven waarvan in het hedendaags Nederlands zo weinig resten zijn overgebleven dat de grammaticale werken met een puur synchrone opzet die niet eens noemen, vormen de substantieven die met behulp van het voorvoegsel *ge-* en het achtervoegsel *-te* van substantieven zijn afgeleid (vgl. E-ANS en Booij 2002:119) nog een duidelijk herkenbaar morfologische categorie. Het voorvoegsel *ge-* en het achtervoegsel *-te* worden aan het grondwoord, een bestaand substantief, tegelijkertijd toegevoegd, vgl. *ge-berg-te* (**geberg* of **bergte* zijn niet mogelijk). *Ge-...-te* moeten we daarom als één discontinu affix beschouwen (vgl. Booij-Van Santen 1998:4). Het is het enige discontinu affix in het Nederlands dat nominaliserend is, d.i. door middel waarvan *substantieven* worden afgeleid (vgl. De Haas-Trommelen 1993:256).

Bij de afgeleide substantieven is het over het algemeen het suffix dat het genus bepaalt en niet het prefix (vgl. Booij-Van Santen 1998:122). In geval van de *ge*-afleiding in kwestie is er echter sprake van een prefix noch van een suffix, maar – zoals gezegd – van een discontinu affix, een prefix én een suffix tegelijk dus. Het kan daarom niet anders dat het discontinu affix *ge-...-te* is dat het genus van deze *ge*-afleidingen bepaalt. Het is echter wel de vraag of het suffix *-te* is dat binnen het discontinu affix *ge-...-te* doorslaggevend is voor het bepalen van het genus. Gezien het feit dat het suffix *-te* op zich *de*-woorden produceert, vgl. *de hoogte*, *de diepte* enz., maar deze substantieven het onzijdige lidwoord nemen, *het gebeente* (van *het been*), *het gebergte* (van *de berg*), *het geboefte* (van *de boef*), *het geboomte* (van *de boom*), *het gevogelte* (van *de vogel*), *het (on)gedierte* (van *het dier*)⁶² enz. (E-ANS), blijkt snel dat dit suffix in geval van de *ge-...-te*-afleidingen niet het genus bepaalt. Binnen het discontinu affix *ge-...-te* moet het dus het prefix *ge-* zijn dat doorslaggevend is voor het bepalen van het genus. Zoals in de vorige paragraaf vermeld is het prefix *ge-* in tegenstelling tot de meeste prefixen niet geslachtsneutraal, maar geslachtbepalend: *ge-* produceert over het algemeen *het-*

⁶¹ Hier wijs ik nog eens op het feit dat er wat de etymologie van het prefix *ge-* betreft, door een aantal taalkundigen gedacht wordt, dat er verwantschap bestaat tussen *ge-* en het Latijn *co-*. Het is interessant te zien dat het Nederlands het prefix *co-* in een latere periode aan het Latijn heeft ontleend.

⁶² Voor meer voorbeelden zie Schultink 1986:105 en 1987:483-484 (sommige van deze afleidingen komen in het hedendaags Nederlands slechts in literair taalgebruik voor): *het gebinte* (van *de bint*), *het gebloemte* (van *de bloem*), *het gedarmte* (van *de darm*), *het geduinte* (lit.) (van *het duin*), *het gemuurte* (lit.) (*de muur*), *het gepluimte* (lit.) (van *de pluim*), *het gesteente* (van *de steen*), *het gesternte* (van *stern(e)*, een al in onbruik geraakte nevenvorm van *ster* (vgl. Duits *Stern*)), *het gestarnte* (lit.) (van *star*, een eveneens in onbruik geraakte nevenvorm van *ster* (vgl. Engels *ster*)), *het gevederte* (lit.) (van *de veder*), *het gewolkte* (lit.) (van *de wolk*), *het gewormte* (van *de worm*).

woorden en bepaalt het genus dus blijkbaar ook bij de door middel van *ge-...-te* afgeleide substantieven⁶³.

Deze substantieven zijn in oorsprong allemaal verzamelnamen die een ondeelbare en ontelbare veelheid uitdrukken en laten daarom geen meervoudsuitgang toe. Enkele van deze substantieven hebben echter nu al een wat gelexicaliseerde of gemodificeerde betekenis, waardoor ze als telbaar worden beschouwd. Die substantieven kunnen wel in het meervoud worden gebruikt. De meervoudsuitgang is in dit geval *-n* (*gebeente* ‘het samenstel van beenderen van het menselijk of dierlijk lichaam’ - *gebeenten*) of er is een keuze tussen *-n* en *-s* (*gedeelte* ‘deel’ - *gedeeltes/gedeelten*) (vgl. De Haas-Trommelen 1993:256). Tot de eigenschappen van de *ge-...-te*-substantieven hoort nog dat die geen diminuerend toelaten, vgl. **gebergtetje*, **geraamtetje* (De Haas-Trommelen 1993:282):

[...] the lack of a diminutive noun may have to do with the semantics or pragmatics of the relevant words. For instance, the semantic appropriateness and pragmatic usefulness of the diminutive noun *gebergtetje* are not very obvious. (Booij 2002:92)

Wat de eigenschappen van het grondwoord betreft, kunnen we zeggen dat de basis vrijwel altijd een ongeleed inheems substantief is dat of monosyllabisch is, vgl. bijv.

gedeelte, gestoellte, geboomlte, geraamlte, gebeente, gesteente, gemuurlte, gewormlte, gebloemlte

of bisyllabisch is met een *schwa* in de tweede lettergreep, vgl. bijv.

gevogelete, geheuvelete, gevederete, gehemelete, gevleugelete (vgl. De Haas-Trommelen 1993:256).

Bekijken we de laatste klank van de grondwoorden nader, dan kunnen we constateren dat de grondwoorden in vrijwel alle gevallen op een sonorante consonant (*l*, *r*, *n* of *m*) eindigen (De Haas-Trommelen 1993:256). De weinige uitzonderingen hierop zijn *geboefte*, *gebergte* en *gezenuwte*. Verder is de vorm *gebladerte* in dit opzicht interessant: de klankvorm *blader* correleert morfologisch gezien eigenlijk niet met het enkelvoud van het substantief *blad*, maar met de (synchroon gezien onregelmatige, twee meervoudsuitgangen (*-er* resp. *-en*) bevattende) meervoudsvorm *bladeren* (in het Middelnederlands was het meervoud alleen met de uitgang *-er* gevormd: *blader*). Morfologisch gezien lijkt het erop dat we dus met een uitzondering te maken hebben, maar als we de fonologische opbouw van *blader* bestuderen, dan zien we dat die juist door toevoeging van de sequentie -

⁶³ Op basis van wat we over het geslacht van *ge*-substantieven resp. over dat van de *ge-...-te*-substantieven weten, moeten we de genusbepalende eigenschap van het prefix *ge-* als volgt karakteriseren: die eigenschap geldt als maatgevend als *ge-* in dit opzicht met een suffix concurreert (vgl. *het gebergte* en niet *de gebergte*). Moet het prefix *ge-* een „grammaticaal genus”-strijd met het natuurlijke geslacht van het betreffende woord aangaan, dan moet wel *ge-* het onderspit delven (*de gevader* en niet *het gevader*).

er aan de conditie voldoet dat de basis op een sonorante consonant dient te eindigen (De Haas-Trommelen 1993:256). In het hedendaags Nederlands moet *blader* in *gebladerte* daarom dus waarschijnlijk als een fonologisch geconditioneerde vorm, d.i. een allomorf van het woord *blad* worden beschouwd.

Vermeld dient nog te worden dat in geval van drie afleidingen, *gedoente*, *getimmerde* en *gevaarte*, het moeilijk is te achterhalen of hier sprake is van de “gewone” substantivische grondwoorden (de gesubstantiveerde infinitief *doen*, het verouderde substantief *timmer* en het substantief *vaart*, vgl. WNT) of we met uitzonderingen te maken hebben: we kunnen hier ook aan de werkwoorden *doen*, *timmeren* en *varen* denken als mogelijke grondwoorden (vgl. De Haas-Trommelen 1993:256, E-ANS)⁶⁴. In fonologisch opzicht passen deze grondwoorden overigens helemaal in de categorie (vgl. de sonorante slotmedeklinkers).

Na de uiteenzetting van morfologische eigenschappen van de afgeleide substantieven en de morfofonologische kenmerken van het grondwoord (d.i. morfologische kenmerken van het grondwoord die (tegelijk) ook fonologisch geconditioneerd zijn) kunnen we nader ingaan op het semantische aspect. Het prefix *ge-* heeft bij de afgeleide substantieven een collectiviserende functie die door het suffix *-te* wordt versterkt; het zijn meestal – zoals bij de behandeling van de meervoudskwestie al kort aangestipt – verzamelnamen (E-ANS, De Haas-Trommelen 1993:256). De afleidingen drukken of een zekere verzameling van personen (mensen of dieren) uit, vgl. *geboefte*, *gedierte*, *gevogelte*, *gewormte*, of een verzameling van verschillende voorwerpen, vgl. *gebergte*, *gebloemte*, *geboomte*, *gedarmte*, *gesteente*, *gevederte* enz. (WNT, lemma *ge-*).

Sommige *ge-...-te*-substantieven hebben echter – zoals bij de meervoudskwestie gezien – een (sterk) gelexicaliseerde betekenis. Verdere voorbeelden zijn *gehemelte* (oorspronkelijk ‘zoldering’, nu: ‘de gewelfde bovenwand van de mondholte, waardoor deze van de neusholte gescheiden wordt’) of *geraamte* (oorspronkelijk ‘gestel van hout, latwerk, de gezamenlijke droogramen voor het laken’, nu: ‘skelet’) (De Haas-Trommelen 1993:256, WNT, lemma *ge-*).

In overeenstemming met de betekenis van de afgeleide substantieven – die dus in eerste instantie verzamelnamen zijn voor personen, dieren en voorwerpen – zijn de grondwoorden namen van personen (vgl. *boef* → *geboefte*), namen van dieren (vgl. *vogel* → *gevogelte*) en namen van verschillende voorwerpen die in menigte bijeen of in zekere verbinding met elkaar worden aangetroffen (vgl. *berg* → *gebergte* van *berg*) (WNT, lemma *ge-*).

Ter afsluiting van de verkenning van de morfologisch-morfofonologische en semantische eigenschappen van de *ge-...-te*-substantieven moet genoemd worden dat we, hoewel we met een duidelijk improductieve morfologische categorie te maken hebben, een klein aantal nieuwvormingen tegenkomen, vgl.

het getakte (van *de tak* (in concreto) door de dichter *Bilderdijk* gebezigd, vgl. WNT), *het gebilte* (van *de bil*), *het gebuikte* (van *de buik*), *het getwijgte* (van *de twijg*), *het gezaalte* (van *de zaal*).

⁶⁴ Bij *gevaarte* laat het NEW de kwestie van het grondwoord in het midden en zegt dat *gevaarte* een afleiding is van *varen* en *vaart* (NEW, blz. 202).

Deze neologismen zijn echter allemaal voorbeelden van opzettelijk, literair gebruik of streven naar komisch effect (Schultink 1986:105, 1987:484). Opzettelijke nieuwvormingen vallen – volgens onze definitie (zie 1.2.1) – niet onder het begrip *productiviteit*. Er is dus geen sprake van productiviteit, maar slechts van een incidentele uitbreiding van een improductieve morfologische categorie.

Aan het eind van het synchrone overzicht van de *ge-...-te*-substantieven moet verder nog te berde worden gebracht dat we in het hedendaags Nederlands ook afgeleide substantieven aantreffen die weliswaar het prefix *ge-* en het suffix *-te* bevatten, maar waarbij er geen sprake is van het discontinue affix *ge-...-te*, met andere woorden waarbij het prefix *ge-* en het suffix *-te* niet tegelijkertijd aan het grondwoord zijn toegevoegd. Zulke oneigenlijke *ge-...-te*-substantieven zijn de substantieven die van met het prefix *ge-* beginnende adjectieven met behulp van het suffix *-te* zijn afgeleid, vgl. *gemeen* + *-te* → *gemeente*; *gewoon* + *-te* → *gewoonte* en *gezind* + *-te* → *gezindte*; *genoeg* + *-te* → *geneugte*⁶⁵ (Schultink 1986:105, 1987:484-485, E-ANS). Er is ook een klein aantal door middel van *-te* afgeleide substantieven waarbij de grondwoorden met het prefix *ge-* beginnende woorden of niet zelfstandig voorkomende stammen zijn die aan voltooid deelwoorden doen denken: *geboor-* (vgl. het voltooid deelwoord *geboren*) in *geboorte*⁶⁶, *gedaan* in *gedaante* en *gedacht*⁶⁷ in *gedachte*⁶⁸ (vgl. Schultink 1986:105, 1987:485, E-ANS, EWN). Verder moeten we *geloofte* en het in de standaardtaal als verouderd geldende woord *gebuurte* ook als een oneigenlijk *ge-...-te*-substantief beschouwen. *Geloofte* is van het werkwoord *geloven* in de oude betekenis ‘beloven, toestemmen’ afgeleid door suffigering met *-te*, vgl. *geloof-* (vgl. de infinitief *geloven*) + *-te* → *geloofte*⁶⁹. Bij *gebuurte* is het grondwoord het substantief *gebuur* dat gesuffigeerd wordt met *-te*, vgl. *gebuur* + *-te* → *gebuurte* (WNT, Schönfeld 1970:245).

⁶⁵ Dat er in het afgeleide substantief een klankwijziging (Umlaut) (vgl. *oe* → *eu*) is opgetreden duidt op hoge ouderdom van het woord. Umlaut is namelijk al lang niet meer werkzaam in het Nederlands.

⁶⁶ In het WNT wordt het afleidingsprocédé van het woord *geboorte* zo genuanceerd dat het een afleiding is van het verouderde werkwoord *geberen* met de klinker van het voltooid deelwoord. In dit werk wordt *geboorte* dus beschouwd als een deverbale *-te*-afleiding waarvan de stamvocaal [e:] op invloed van het voltooid deelwoord van het grondwoord [o:] werd. Met andere woorden verschijnt de stam van het werkwoord *geberen* in *geboorte* in een ablautsvorm.

⁶⁷ Hoewel ik er in de etymologische naslagwerken geen verwijzing naar heb gevonden, moet de mogelijkheid volgens mij overwogen worden dat we hier te maken hebben met de ablautende stam van het werkwoord *gedenken* en niet met het voltooid deelwoord van *denken*. Dit verandert het feit echter niet dat er bij *gedachte* sprake is van een oneigenlijke *ge-...-te*-afleiding.

⁶⁸ In het WNT, het NEW en het VMNW wordt *gedachte* afgeleid van de ablautende stam van het werkwoord *denken* met het prefix *ge-* en het suffix *-te*. D.w.z. in deze werken wordt *gedachte* niet als een oneigenlijk *ge-...-te*-substantief beschouwd, maar als een eigenlijk *ge-...-te*-substantief dat bij wijze van uitzondering – net als mogelijk bij *gedoente*, *getimmerte* en *gevaarte* het geval is – niet van een substantief is afgeleid maar van een werkwoord. Wat echter deze etymologie onwaarschijnlijk maakt, is dat *gedachte* een *de*-woord is en zo zou dit woord het *enige* eigenlijk *ge-...-te*-substantief zijn dat niet het onzijdige lidwoord zou nemen, d.w.z. waarbij het genus niet door het prefix *ge-* zou zijn bepaald. Vanuit de in de lopende tekst beschreven opvatting dat *gedachte* een oneigenlijk *ge-...-te*-substantief is, is het feit dat het een *de*-woord is wel te verklaren, vgl. de volgende alinea in de lopende tekst.

⁶⁹ Dat de lange stam klinker van het werkwoord *geloven* in het afgeleide substantief *geloofte* kort werd (vgl. *o*: → *o*) wijst op hoge ouderdom van het woord. Verkorting is al lang niet meer werkzaam in het Nederlands.

Deze oneigenlijke *ge-...-te*-substantieven verschillen ook in die zin van de eigenlijke *ge-...-te*-substantieven dat ze niet *het*-woorden zijn, maar *de*-woorden, vgl. *de gemeente*, *de gewoonte*, *de gezindte*, *de geneugte*, *de geboorte*, *de gedaante*, *de gedachte*, *de gelofte* en *de gebuurte*. Bij de eigenlijke *ge-...-te*-substantieven is het – zoals we hebben gezien – het eerste deel van het discontinue affix, d.w.z. het prefix *ge-* dat het genus bepaalt, ze zijn daarom *het*-woorden. Bij de oneigenlijke *ge-...-te*-substantieven maakt het prefix *ge-* echter geen deel uit van het procédé, het behoort tot het grondwoord. Hier is daarom het suffix *-te* dat het genus bepaalt en dit suffix produceert zoals al genoemd *de*-woorden (Schultink 1987:487, E-ANS).

Ten slotte moet nog opgemerkt worden dat de woorden (*het*) *gehalte* en (*de*) *gestalte* ook het uiterlijk hebben van een *ge-...-te*-substantief. Ze zijn echter beide aan het Duits ontleend waarin die woorden luiden als *Gehalt* (van het werkwoord *halten* ‘inhouden, bevatten’) en *Gestalt* (van het werkwoord *stellen* ‘plaatsen, zetten’). In het Nederlands werd aan deze woorden een *-e* toegevoegd naar analogie van *ge-...-te*-substantieven.

3.2.2.3.2 *Diachroon overzicht*

In 2.4 hebben we geconstateerd dat er in de loop der tijd een geleidelijke verzwakking in de oorspronkelijke betekenis van *ge-* ‘samen, mede’ plaats heeft gevonden. *Ge-* is niet meer sterk genoeg om op zichzelf ‘collectiviteit’ uit te drukken. Deze betekenis wordt daarom voortaan niet alleen door toevoeging van *ge-* aan het grondwoord tot uiting gebracht, maar tegelijkertijd wordt er – ter versterking – een suffix aan het grondwoord gehecht (vgl. het ontstaan van een discontinu affix: *ge-* + *grondwoord* + *suffix*). In het hedendaags standaard-Nederlands is dit suffix in ons geval – zoals we hebben gezien – *-te*, *gebeente*, *gesteente*, *gehemelte* enz. Het suffix *-te* gaat heel waarschijnlijk terug op *-īpa* dat (zoals genoemd) vooral gebezigd wordt om van adjectieven abstracte substantieven af te leiden (*diepte*, *hoogte*, *breedte* enz.), maar dat vroeger incidenteel ook na substantieven op kon treden, vgl. *beende* (*beente*), collectivum bij het neutrum **baina-* ‘bot, been, knook’ en *boochde* (‘buiging’) (VMNW, lemma *beende*). Door dit incidentele gebruik van het suffix *-te* (d.i. vorming van collectieve substantieven) was het dus een mogelijke kandidaat als “hulpsuffix” bij de “collectieve” *ge*-afleidingen.

Genoemd moet echter worden dat in het Middelnederlands ook nog een ander suffix, namelijk *-e* werd aangetroffen dat bij de “collectieve” *ge*-afleidingen dezelfde “hulpfunctie” vervulde als *-te*, vgl. het zo ontstane discontinue affix *ge-...-e* in *gemoede*, *gezinde*, *getouwe* en *gewade* (Schönfeld 1970:245). Dit type discontinu affix (*ge-...-e*) kwam in de oudere, nog niet verzwakte vorm van *ga-...-i* reeds in het Gotisch voor (vgl. *ga-skōhi* ‘één paar schoenen’, *ga-waúrdi* ‘gesprek’, *ga-waúrki* ‘winstzaken’, *ga-rúni* ‘advies’) en in het Duits is overigens juist dit type discontinue affix dat algemeen is geworden, vgl. *Gebirge* ‘gebergte’, *Gefilde* ‘rijk (z.nw.)’ enz. (Schönfeld 1970:245) en niet *-te* (vanaf de Middel-Hoogduitse periode

in de verschoven vorm $-ze^{70}$), hoewel het weleens ook wordt aangetroffen, vgl. Mhd. *gebeinze*, *gesteinze* en *gehimmelze* (WNT, lemma *ge-*).

In een vroegere fase van het Nederlands was er dus blijkbaar een concurrentie tussen $-te$ en $-e$ die allebei kandidaten waren als suffixen die te hulp geroepen konden worden bij de “collectieve” *ge*-afleidingen (mogelijk kwamen er ook nog andere suffixen als kandidaten voor “hulpsuffix” in aanmerking, daarvan getuigen de huidige Nederlandse dialecten, waarin onder andere $-s$ en $-sel$ bij de “collectieve” *ge*-afleidingen voorkomen, bijv. het Limburgs *gederms* (gedarmte, ingewanden), het West-Vlaams *gevogelsel* (gevogelte), en zie ook voetnoot 208). De *ge*-...-*e*-afleidingen zijn in het hedendaags Nederlands vanwege het toonloos worden en het daarop volgende afslijten van het suffix echter niet meer als zodanig te herkennen, vgl. *gemoed*, *gezin*, *getouw* en *gewaad* (WNT, het lemma *ge-*). Het suffix $-e$ ($< -i$) kon dus de “hulpfunctie” niet lang vervullen, omdat het zelf aangetast werd door (verdere) verzwakking ($-e > \text{ə} > \emptyset$).

Verzwakking heeft ook het andere “te hulp geroepene” suffix, $-te$ niet onaangetast gelaten, vgl. bijv. *gehucht* ‘een aantal bij elkaar staande huizen en hoven, woningen en erven’ van *gehuchte* dat tot stand is gekomen van het woord *hof* waaraan het prefix *ge-* en het suffix $-te$ tegelijk werden toegevoegd, vgl. *ge-* + *hof* + $-te \rightarrow$ *gehuchte*⁷¹. (WNT, lemma *ge-*, Schönfeld 1970:245), maar dit – een dentaal bevattende – suffix heeft meer weerstand geboden tegen verzwakking en afslijting, vandaar dat een groep *ge*-...-*te*-substantieven ook nog in het hedendaags Nederlands bewaard is gebleven en dat ze ook in het hedendaags Nederlands nog één morfologische categorie vormen.

3.2.2.4 Conclusie

We hebben gezien dat in het hedendaags Nederlands – buiten de deverbale *ge*-afleiding van het type *gebouw* die om de in 3.1 aangegeven redenen samen met de productieve deverbale *ge*-afleiding van het type *geblaf* wordt behandeld – eigenlijk slechts één type improductieve naamwoordelijke *ge*-afleiding is dat een duidelijke morfologische categorie vormt, namelijk de groep van de *ge*-...-*te*-substantieven. Synchroon gezien is *ge*-...-*te* het enige discontinue affix, met behulp waarvan substantieven worden afgeleid. Vanuit het diachrone perspectief konden we achterhalen hoe het is ontstaan en daarbij is ook gebleken dat het Nederlands vroeger ook over een ander substantiverend discontinu affix, namelijk het *ge*-...-*e*

⁷⁰ Vgl. de tweede Germaanse klankverschuiving die tussen de 3-4de eeuw en de 9de eeuw plaats vond in de zuidelijke Germaanse talen (hierdoor ook bekend als Hoogduitse klankverschuiving). De verschuiving had betrekking op de stemloze plofklanken *p*, *t*, *k* die uiteindelijk afhankelijk van hun positie in het woord (in de anlaut en geminatie, na consonant/na vokaal) in *pf/ff* of *f*, *(t)s/ss* en *k/ch* veranderden, vgl. Duits *Pfund* (Nederlands *pond*), *Apfel* (*appel*), *offen* (*open*), *schlafen* (*slapen*); *ziehen* (*trekken*), *setzen* (*zetten*), *Fuß* (*voet*), *Wasser* (*water*); *wecken* (‘wakker maken’), *machen* (*maken*), *ich* (*ik*), *Buch* (*boek*). Bron: <http://www.ned.univie.ac.at/Publicaties/taalgeschiedenis/nl/germaans.htm>

⁷¹ Op de hoge ouderdom van het woord *gehuchte* ($>$ *gehucht*) wijst dat erin klankwetten hun sporen hebben achtergelaten die al lang niet meer actief zijn in het Nederlands, vgl. *ft > cht*: *ge-+hof+ te*; umlaut en raising, vgl. *o > u* [*y*] *hof* $\rightarrow$ *gehuchte*.

beschikte. Het suffix *-e* is echter in de loop der tijd toonloos geworden en afgesleten, zodat het in het hedendaags Nederlands niet meer te herkennen is dat het om een discontinu affix gaat: de afleidingen in kwestie lijken – zoals we hebben gezien – alleen door *ge-* geprefigeerd te zijn.

De andere types improductieve naamwoordelijke *ge*-afleidingen, de groep van de *ge*-substantieven en die van de *ge*-adjectieven, vormen in het hedendaags Nederlands geen eenheidscategorie. De diachronie leert ons echter dat deze types afleidingen vroeger wel degelijk een eenheidscategorie vormden. Vanuit het diachrone perspectief is ook te verklaren waarom het synchroon gezien niet zo is. Bij de *ge*-substantieven is het namelijk het uiterst klein aantal bewaard gebleven leden dat ons niet toelaat om ze als één morfologische categorie te beschouwen. Bij de *ge*-adjectieven is er aan de ene kant sprake van morfologische oorzaken, namelijk dat het grondwoord in een aantal gevallen verloren gaat, waardoor het onherkenbaar wordt dat deze *ge*-adjectieven ook volgens hetzelfde procédé tot stand zijn gekomen als de *ge*-adjectieven waarnaast de ongelede grondwoorden zijn blijven bestaan. Aan de andere kant hebben we hier ook te maken met semantische oorzaken: de betekenis van het prefix *ge-* is in de loop der tijd volledig verzwakt, waardoor dubletten zijn ontstaan (vgl. betekenis grondwoord = betekenis *ge*-substantief) die vervolgens stijl- en/of betekenisdifferentiatie hebben ondergaan, zodat synchroon gezien niet mogelijk is om aan de *ge*-adjectieven een duidelijke categoriale waarde toe te kennen.

3.3 Woordvormingspatronen met *ge-* tussen ‘improductiviteit’ en ‘productiviteit’

De tot nu toe in dit hoofdstuk behandelde (werkwoordelijke en naamwoordelijke) *ge*-afleidingen zijn duidelijk improductief. Onopzettelijke nieuwvormingen zijn bij deze *ge*-afleidingen ondenkbaar. We treffen – zoals gezien – hoogstens een uiterst beperkt aantal opzettelijke nieuwvormingen aan (zoals bijv. de neologismen *getakte* of *gebuike* bij de *ge*-...-*te*-afleidingen) die we als een incidentele uitbreiding van een improductieve morfologische categorie moeten beschouwen. We vinden in het Nederlands echter twee types naamwoordelijke *ge*-afleidingen, de *ge*-telwoorden en de pseudo-deelwoorden, waarvan de productiviteit(sgraad) weliswaar dichtbij de improductiviteit ligt, maar waarbij een (beperkt) aantal onopzettelijke nieuwvormingen toch mogelijk is. Vandaar dat we over de al dan niet productiviteit van deze *ge*-afleidingen in de vakliteratuur verschillende meningen kunnen lezen en vandaar dat bij het synchrone gedeelte van ons overzicht – in tegenstelling tot de tot nu toe behandelde afleidingen – naast de grammaticale (morfologische, semantische (en syntactische)) eigenschappen aparte aandacht moet worden besteed aan de productiviteit(sgraad en de productiviteitsbeperkende factoren).

3.3.1 *Het type ge-+telwoord*

3.3.1.1 Synchroon overzicht

3.3.1.1.1 *Morfologische, semantische en syntactische eigenschappen*

In de vakliteratuur (De Haas-Trommelen 1993:53, E-ANS enz.) worden aan de beschrijving van het type *ge-+telwoord* (*getweeën*, *gedrieën* enz.) over het algemeen slechts enkele zinnen besteed. De *ge*-telwoorden worden gevormd van het prefix *ge-* en een bepaald hoofdtelwoord en ze hebben een collectieve betekenis die overeenkomt met die van de constructie ‘*met + onbeklemtoond bezittelijk voornaamwoord + telwoord*’ (*met zijn tweeën*, *met zijn vijven* enz.). Het als grondwoord fungerende telwoord is altijd voorzien van *-en*. In de grammaticale werken met synchrone opzet wordt getwijfeld of hier sprake is van een gesuffigeerd telwoord (De Haas-Trommelen 1993:53) of van een verbogen telwoord (de aanduiding ‘toevoeging *-en*’ in de E-ANS suggereert dat we hier te maken hebben met een buigingsuitgang en zodoende met een verbogen vorm van het telwoord). Om over de grammaticale status van de grondwoorden duidelijkheid te verschaffen, moeten we de oorsprong van dit *-en* kennen, waarvoor we uiteraard diachrone informatie nodig hebben. We zullen dus op deze kwestie in het diachrone overzicht nog terugkomen.

Over het syntactische gebruik van de *ge*-telwoorden komen we in de E-ANS te weten dat het in de standaardtaal uitsluitend predicatief wordt gebezigd:

Ze liepen *getweeën* door het park.

Gedrieën bijeen zitten de fractievoorzitters van het CDA, de PVDA en D66 vanuit de studio een innige verbondenheid uit te stralen. (E-ANS)

In het regionale taalgebruik (vooral in het Zuid-Nederlands⁷²) kennen de *ge*-telwoorden echter een bredere toepassing: ze kunnen als een soort alternatief worden gebruikt voor de standaardtalige vormen (= de van *-en* voorziene telwoorden) in de constructie ‘persoonlijk voornaamwoord van de 1ste, 2de of 3de persoon meervoud + telwoord’ (*wij tweeën*) resp. in de constructie ‘met + onbeklemtoond bezittelijk voornaamwoord + telwoord’ (*met z’n drieën*). Ter illustratie zie:

(1) Dat doen wij *getweeën* wel. (Zuid-Nederlands)
(de standaardtalige constructie is: Dat doen wij *tweeën* wel.)

⁷² d.i. de variant van het Nederlands dat in het Nederlandstalige gedeelte van België wordt gesproken.

(2) Ze hadden het met z'n/hun *gedrieën* uitgewerkt. (Zuid-Nederlands)
 (de standaardtalige constructie is: Ze hadden het *met hun drieën*
 uitgewerkt.) (E-ANS)

In (1) moet het telwoord worden opgevat als een zekere nabepaling, d.i. een speciaal geval van attributief gebruik (het telwoord dat het persoonlijke voornaamwoord bepaalt staat niet vooraan, maar achteraan). Bij (2) is er eigenlijk sprake van een combinatie (oftewel contaminatie) van twee synonieme constructies: 'met + onbeklemtoond bezittelijk voornaamwoord + telwoord' en '*ge-*+telwoord'. In verband met het syntactisch gebruik mag ten slotte niet ongenoemd gelaten worden dat andere taalkundige werken (WNT, De Voos 1967:256, Weijnen 1966:331) het bezigen van de *ge*-telwoorden in alle gevallen (dus ook in het predicatief gebruik) als Zuid-Nederlands bestempelen.

3.3.1.1.2 *De productiviteitsgraad en de productiviteitsbeperkende factoren*

Er zijn oneindig veel getallen en ieder getal moet door een telwoord benoemd worden (d.i. telwoorden vormen een open klasse). Op basis hiervan zouden we een hoge – of ten minste een duidelijk signaleerbare – productiviteit verwachten van de *ge*-telwoorden. De vakliteratuur (E-ANS, De Haas Trommelen 1993:53) suggereert echter – zonder de behandeling van de mogelijke oorzaken ervan – een (zeer) lage productiviteit die al bijna aan de improductiviteit grenst. Een snel 'google'-onderzoek naar de type- en voorkomensfrequentie van de *ge*-telwoorden⁷³ bevestigt dit: we vinden slechts 12 types (woordtypes=het aantal verschillende woorden, Booij-Van Santen 1998:9). In concreto zijn dit – met uitzondering van de *acht*⁷⁴ – de

⁷³ d.i. een onderzoek met behulp van de zoekmachine *google* waarbij we ons uitsluitend op de aantallen richten. Bij dit onderzoek kijken we dus niet naar de weblocatie waarop de afleiding voorkomt (of er sprake is van een Noord- of Zuid-Nederlandse weblocatie), en eveneens niet naar de *context* waarin die te vinden is (vgl. attributief of predicatief gebruik van de afleiding) enz.

⁷⁴ Ons snelle onderzoek (d.i. kijken naar het aantal voorkomens van een bepaald *ge*-telwoord) kan op het mogelijke *ge*-telwoord *geachten* niet worden uitgevoerd. Aan de vorm *geachten* kan in principe namelijk niet alleen de betekenis 'met z'n achten' worden gekoppeld, maar *geachten* wordt ook gebruikt als een beleefdheidsformule bij aanspreking en in briefopschriften, vgl.:

Geachten,

Gelet op het feit dat de cursus bij syntra West zeer snel volgeboekt was [...] (Bron: www.google.nl)

Hier gaat het dus om homoniemen (één vorm (*geachten*) – twee betekenissen ('met z'n achten' en 'beleefdheidsformule') die niets met elkaar te maken hebben). Gezien het feit dat de zoekmachine *google* bij het tellen van de voorkomens van de gezochte term alleen de vorm in acht neemt en de betekenis buiten beschouwing laat, betreft het aantal voorkomens dat *google* ons geeft voor de vorm *geachten* beide betekenissen samen, zodat we niet kunnen weten, bij hoeveel van het totale aantal voorbeelden van *geachten* (12.500) sprake is van de betekenis 'met z'n achten'. De voorkomensfrequentie van de (mogelijke) *ge*-+telwoord-afleiding *geachten* kan dus met behulp van *google* niet vastgesteld worden. Daarvoor zou een diepere analyse, namelijk het kijken naar de context van de gevonden 12.500 voorbeelden van de vorm *geachten* nodig zijn. Maar om een idee te krijgen of het mogelijke type *geachten* 'met z'n achten' inderdaad bestaat, d.i. gebruikt wordt, heb ik de context in geval van de eerste 100 voorbeelden van de vorm *geachten* doorzocht en is gebleken dat de vorm *geachten* nergens

telwoorden *twee* tot en met *twaalf*. Daarboven zijn slechts twee telwoorden, *twintig* en *vijftig*, aangetroffen die beide ronde getallen uitdrukken, wat boven de twaalf een voorkeur lijkt te suggereren voor ronde getallen.

Wat de voorkomingsfrequentie van de gevonden 12 types betreft, kunnen we op basis van www.google.nl 4 graden van elkaar onderscheiden, waarbij we een zekere omgekeerde evenredigheid zien tussen het grondwoord en de voorkomingsfrequentie van de daarvan gevormde *ge*-afleiding: hoe hoger getal het grondwoord uitdrukt, des te lager de graad van de frequentie van de daarvan gevormde *ge*-afleiding is:

extreem hoog (boven de 10.000 voorbeelden): bij grondwoorden *twee*, *drie* en *vier*
hoog (tussen de 100 en 1000 voorbeelden): bij grondwoorden *vijf* en *zes*
redelijk (tussen de 10 en 100 voorbeelden): bij grondwoorden *zeven*, *negen* en *tien*
laag (tussen het 1 voorbeeld en de 10 voorbeelden): bij grondwoorden *elf*, *twaalf*, *twintig* en *vijftig*

(Voor het precieze aantal voorbeelden verwijs ik naar Bijlage 1)

Om erachter te komen waaraan de uiterst lage typefrequentie resp. de zojuist geziene omgekeerde evenredigheid tussen het grondwoord en de voorkomingsfrequentie van de *ge*-afleiding kan liggen, ga ik hier de verschillende factoren systematiseren die de realisatie en het gebruik van de *ge*-telwoorden kunnen hinderen.

Beginnen we het systematiseren met de inherente talige (interne) factoren die de realisatie, d.i. de typefrequentie hinderen, dan laat zich op basis van het in de vorige paragraaf gezegde een semantische beperking meteen vaststellen, namelijk dat de telwoorden nul en een niet als grondwoorden kunnen optreden vanwege het feit dat die geen collectiviteit uitdrukken (**genullen*, **geënen/ge-enen*). Een andere inherente talige factor kunnen we ontdekken, als we de morfologische opbouw van de bepaalde hoofdtelwoorden onder de loep nemen:

gekoppeld kan worden aan de betekenis ‘met z’n achten’. Het homonymiegeval lijkt hier dus als hinderende factor te fungeren, zodat de mogelijke *ge*-+*telwoord*-afleiding *geachten* niet gerealiseerd wordt. Verder moet genoemd worden dat deze *ge*-afleiding blijkbaar (zie 19.100 gevonden voorbeelden) door de constructie ‘met z’n achten’ gemakkelijk vervangen kan worden.

⁷⁵ In verband hiermee moet genoemd worden dat de met *-tig* gelede telwoorden in oorsprong samenstellingen zijn, maar in het hedendaags Nederlands moeten we *-tig* al als suffix beschouwen, vgl.

Dit suffix, dat in het Got.[=Gotisch] en het On.[=Oudnederlands] nog een zelfstandig woord was (got. *tigjus* mv. van een *u*-stam, on. *tigir* mv.), hangt ten nauwste samen met *tien* [...]. Het werd in het Oergerm.[=Oergermaans] gebezigd om de tientallen van 20 tot 60 te vormen; later kwam de formatie ook voor de hogere tientallen (70—90) in zwang. (WNT)

De volgende ontwikkeling mag echter ook niet ongenoemd worden gelaten, waardoor de woordstatus van *tig* in het hedendaags Nederlands in zekere zin en in bepaalde toepassingen hersteld wordt:

Moreover, the suffix *-tig* /-tɔy/ that occurs in number names such as *twintig* ‘twenty’ and *dertig* ‘thirty’ has been reinterpreted as a word with the meaning ‘undetermined number of’, but with a concomitant change of the vowel, from schwa to [ɪ], because a word cannot have schwa as its only vowel. Hence, used as a word it will be pronounced as [tɪx]. (Booij 2002:174)

MORFOLOGISCHE OPBOUW				
GETAL	0-12	13-100		
		ronde getallen	niet-ronde getallen	
TELWOORD	ONGELEED (bijv. 3 – drie, 4 – vier, 10- tien enz.)	GELEED, gesuffigeerd met –tig ⁷⁵ (bijv. 20 – twintig, 30 – dertig, 50 – vijftig enz.)	SAMENGESTELD	
			13-19	vanaf 21
			geen <i>-en-</i> als verbindingsmorfeem (bijv. 15 - vijftien, 16 - zestien enz.)	tussenvoeging van het voegwoord <i>en</i> verplicht (bijv. 21 - eenentwintig, 48 – achtenveertig enz.)
PREFIGERING MET <i>GE-</i>	ZONDER MEER MOGELIJK	MOGELIJK, zie het op die manier ontstane lettergreppatroon (onbekl. lettergreep + bekl. lettergreep + een aantal onbekl. lettergrepen (bijv. <i>ge-'der-tig-en</i>) is in het Nederlands <i>niet ongewoon</i> , vgl. ook bij andere types <i>ge-</i> afleidingen, bijv. <i>ge-'vog-el-te</i> .	IN PRINCIPE NIET ONDENKBAAR, zoiets zien we in een aantal gevallen ook bij andere types <i>ge-</i> afleidingen gebeuren, vgl. bijv. het voltooid deelwoord van het samengestelde werkwoord <i>rechtvaardigen</i> : <i>gerechtvaardigd</i> .	PROBLEMATISCH vanwege het tussengevoegde voegwoord <i>en</i> dat ondanks het feit dat het hier als een verbindingsmorfeem beschouwd moet worden (zie de toonloze uitspraak) aan deze samenstellingen toch een woordgroeps- karakter geeft ⁷⁶ . Het is in het Nederlands <i>ongewoon</i> om aan het begin van woordgroepen die uiteraard een veel gecompliceerder syllabestructuur en klemtoonpatroon tonen dan de ongelede en gelede woorden, nog onbeklemtoonde prefixen als <i>ge-</i> te plaatsen.

Tabel 1

De morfologische opbouw kan verklaren waarom de niet-ronde getallen vanaf de 21 wat betreft de *ge*-telwoorden niet gerealiseerd worden en dat er een voorkeur bestaat voor ronde getallen boven de twintig. Dat de *ge*-telwoorden, waarbij sprake is van telwoorden die de getallen 13 tot en met 19 uitdrukken, niet gerealiseerd worden, kunnen we hier echter niet mee verklaren. De oorzaak ervan moet dan in niet-inherente talige factoren worden gezocht die de realisatie van de *ge*-telwoorden beïnvloeden. Hier zullen we straks op terugkomen.

Wat betreft de inherente talige factoren die het gebruik (d.i. de voorkomingsfrequentie) van de *ge*-telwoorden kunnen hinderen, moeten we terugverwijzen naar de in de vorige paragraaf geziene syntactische beperking dat deze afleidingen in de standaardtaal slechts predicatief kunnen worden gebezigd. Deze beperking is algemeen van aard, d.i. betreft het gebruik van alle gerealiseerde *ge*-telwoorden. Hiermee kunnen de verschillen in voorkomingsfrequentie die we tussen deze afleidingen hebben gezien, dus niet verklaard worden. We moeten daarom ook de niet-inherente talige factoren bekijken die de voorkomingsfrequentie beïnvloeden.

Voordat we dat doen, moet ook een niet-talige (externe) factor vermeld worden. Deze factor is, net als de zojuist genoemde inherente talige factor, op zich

⁷⁶ Genoemd moet worden dat het woordgroepkarakter van telwoorden boven de 100 die niet de veelvouden van 100 aanduiden, nog eenduidiger tot uitdrukking komt: de leden van deze samengestelde telwoorden worden niet eens aaneengescreven, vgl. *tweehonderd vijfendertig*, *vijftienduizend negenhonderd (en) twaalf* (E-ANS)

algemeen van aard, maar de verschillen in voorkomensfrequentie kunnen er ten dele toch mee verklaard worden. Deze niet-talige factor kan gekoppeld worden aan het denksysteem van de mens. In concreto gaat het erom hoe het getallensysteem waarin de getallen door telwoorden worden aangeduid, opgebouwd en gebruikt wordt: de eenvoudigste getallen zijn de bouwstenen, de telwoorden die deze uitdrukken, worden daarom uiteraard het frequentst gebezigd (hoe eenvoudiger het getal is, hoe frequenter het betreffende telwoord wordt gebezigd). De oorzaak van de hoge tot extreem hoge voorkomensfrequentie van de *ge*-telwoorden, waarvan het grondwoord een telwoord is dat een van de eenvoudige getallen 2, 3, 5 en 6 aangeeft, moet waarschijnlijk hierin gezocht worden. Dit feit kan echter de slechts redelijke voorkomensfrequentie van de *ge*-afleidingen, op basis van de telwoorden *zeven*, *negen* en *tien*⁷⁷ niet verklaren. Het kan ook niet verklaren dat de door inherente talige factoren niet belemmerde *ge*-afleidingen op basis van telwoorden die hogere ronde getallen aangeven, zo'n lage voorkomensfrequentie tonen.

De enige factoren die tot nu toe nog onbesproken zijn gebleven, zijn de niet-inherente talige factoren. Een vaak voorkomend niet-inherente talige factor is het in hoofdstuk 1 al kort te berde gebrachte verschijnsel *blokkering* waarbij een reeds bestaand woord het tot stand en in gebruik komen van een mogelijk woord op een van beide volgende manieren hindert: a) het bestaand woord heeft dezelfde vorm als een potentiële nieuwvorming; b) het bestaand woord heeft dezelfde betekenis als een potentiële nieuwvorming. “Vaak gaat de remmende werking” – volgens Booijs-Van Santen 1998:69 – “uit van gelede woorden, en zijn dus geen individuele woorden, maar leden van twee of meer verschillende morfologische categorieën met elkaar in concurrentie”⁷⁸. Wat de *ge*-telwoorden betreft, vinden we geen ander woordvormingsprocédé met *ge-* dat in vormelijk opzicht systematisch⁷⁹ in gelijke woorden resulteert of zou resulteren. In semantisch opzicht hebben we echter in de vorige paragraaf gezien dat de *ge*-telwoorden dezelfde betekenis hebben als de constructie ‘*met + onbeklemtoond bezittelijk voornaamwoord + telwoord*’⁸⁰. Deze constructie die op basis van de beschrijving van de E-ANS duidelijk een brede toepassing⁸¹ kent en nogal productief is, moet dus als een potentiële belemmerende factor worden gezien.

⁷⁷ Voor 8, zie voetnoot 74.

⁷⁸ Als de blokkering uitgaat van individuele woorden, wordt ook wel van token-blokkering gesproken en als de blokkering uitgaat van gelede woorden, spreken we ook wel van type-blokkering, vgl. Booijs 2002:11, 101-102 en Booijs 2005:17, 61) Voor de definitie van token en type verwijs ik terug naar 1.2.1.

⁷⁹ Voor het individuele geval van het *ge*-telwoord *geachten* dat dezelfde vorm heeft als een als beleefdheidsformule bij aanspreking gebruikt woord verwijs ik terug naar voetnoot 74.

⁸⁰ In de E-ANS kunnen we over de vorm van de constructie lezen dat niet alleen de meervoudige bezittelijke voornaamwoorden (*ons*, *jullie* en *hun*) er deel van uit kunnen maken wat vanwege de collectieve betekenis van de constructie vanzelfsprekend is, maar ook de gereduceerde vorm van het bezittelijke voornaamwoord *z'n* er – ongeacht de persoon en het natuurlijke geslacht – in gebruikt kan worden, vgl. De rovers waren *met z'n/hun dertigen*.

⁸¹ Tot 100 kunnen de bepaalde hoofdtelwoorden er zonder meer in voorkomen (E-ANS). Verder kunnen niet alleen de bepaalde telwoorden de kern vormen van de constructie, maar ook het onbepaald voornaamwoord *allen*, vgl. Laten we *met z'n/ons allen* een lied aanheffen (E-ANS) en de vragende pedant van het onbepaald telwoord *veel*, namelijk *hoeveel*: *Met z'n hoevelen* waren jullie? (E-ANS). De eveneens onbepaalde telwoorden *veel* en *weinig* worden in deze betekenis eenvoudig met het voorzetsel *met* verbonden, vgl. *met velen* en *met weinigen* (E-ANS).

Het is duidelijk dat deze constructie in die gevallen waarin de realisatie van de *ge*-telwoorden door inherente talige factoren belemmerd is, zonder meer gebruikt kan worden. Maar om erachter te komen of deze productieve constructie niet alleen een potentiële, maar een daadwerkelijke dreiging is voor de productiviteit van de *ge*-telwoorden, moeten we juist de gevallen bekijken waarin de realisatie en het gebruik van de *ge*-telwoorden door inherente factoren niet gehinderd worden. In concreto moeten we aan de gevallen denken waarin het grondwoord een ongeleed telwoord (d.w.z. een telwoord van de eenvoudige getallen), een geleed telwoord (d.i. een telwoord van de ronde getallen vanaf twintig) of een samengesteld telwoord van de getallen 13 tot en met 19 is. We moeten de voorkomensfrequenties van de *ge*-telwoorden en die van de bovengenoemde constructie met elkaar vergelijken:

VOORKOMENSFREQUENTIE (op basis van www.google.nl)		
Graad (Grondwoord)	Getalmatig	
	ge-+telwoord	met+b.vnw.+telwoord
extreem hoog (twee, drie, vier)	boven de 10.000	boven de 100.000
hoog (vijf, zes)	tussen de 100 en 1000	tussen de 40.000 en 50.000
redelijk (zeven, negen, tien)	tussen de 10 en 100	tussen de 10.000 en 20.000 (behalve bij <i>negen</i> : ruim 600)
laag (elf, twaalf, twintig, vijftig) (dertien t/m negentien, dertig, veertig, zestig, zeventig, tachtig, negentig, honderd)	tussen de 1 en 10 0	tussen de 500 en 10.000 tussen de 5 en 2.000

Tabel 2

(Voor het precieze aantal voorbeelden zie Bijlage 2)

We zien dat het over het algemeen ook voor de ‘met+bezittelijk voornaamwoord+telwoord’-constructie geldt dat hoe eenvoudiger het getal is dat het als kern fungerende telwoord uitdrukt, des te hoger de voorkomensfrequentie van de constructie is. Hier kunnen we eigenlijk dezelfde vier graden (van laag tot extreem hoog) onderscheiden als het bij de *ge*-telwoorden het geval was. Getalmatig vinden we echter grote verschillen tussen de voorkomensfrequenties van de constructie en die van de *ge*-telwoorden: het aantal gevonden voorbeelden is in alle gevallen beduidend hoger bij de constructie dan bij het betreffende *ge*-telwoord. Dit moet wel een belemmerende invloed uitoefenen op de voorkomensfrequentie van de *ge*-telwoorden waarvan de realisatie en het in gebruik komen door andere factoren niet gehinderd zouden zijn. Bij de telwoorden van de getallen 13 tot en met 19 en de telwoorden van de hogere ronde getallen 30, 40, 60, 70, 80, 90 en 100 is deze belemmerende werking blijkbaar zo sterk, dat de betreffende *ge*-telwoorden niet eens gerealiseerd worden (zie de ‘nul’-frequentie). We moeten concluderen dat het woordvormingsprocédé ‘*ge*-+telwoord’ – hoewel de als grondwoord fungerende telwoorden op zich oneindig in getal zijn – wel aan sterke remmingen onderhevig is.

Vandaar dat dit procédé als weinig productief, als bijna improductief beschouwd moet worden.

3.3.1.2 Diachroon overzicht

Na een synchroon overzicht te hebben gegeven van de *ge*-telwoorden moeten we ons richten op de vraag welke diachrone informatie we in de vakliteratuur vinden. Vanwege het feit dat de *ge*-telwoorden collectiviteit uitdrukken, is het duidelijk dat de oorspronkelijke betekenis van het prefix *ge-* ‘*samen, vereniging*’ in deze afleidingen nog goed voelbaar is (vgl. WNT, MNW). Dit duidt erop dat we met een ‘oud’ woordvormingsprocédé te maken hebben. Dit lijkt tegengesproken te worden door het feit dat uit het Middelnederlands – volgens het MNW – geen *ge*-telwoorden zijn opgetekend⁸². Deze tegenstelling wordt echter door het MNW zelf opgelost met behulp van de veronderstelling dat de *ge*-telwoorden toch wel ook al in het Middelnederlands aanwezig moeten zijn geweest, alleen kenden ze hoogstwaarschijnlijk ook toen al een beperkte toepassing en waren ze niet in het algemene taalgebruik⁸³ opgenomen. Het was dus – net als heden ten dage – een marginaal verschijnsel. Deze veronderstelling wordt op het feit gebaseerd dat de *ge*-telwoorden in sommige dialecten nog heden ten dage voorkomen en in het Zuid-Nederlands zelfs zeer gebruikelijk zijn (vgl. het MNW en paragraaf 3.3.1.1). In het Zuid-Nederlands zijn zelfs *ge*-telwoorden gangbaar die in de hedendaagse standaardtaal vanwege bepaalde inherente en niet-inherente talige factoren niet mogelijk zijn, vgl. bijv.: *gezestienen, gedertigen, gezestigen, gehonderden* en zelfs de van een onbepaald telwoord gevormd *ge*-afleiding *gevelen*! (MNW).

Ten slotte moeten we terugkomen op de grammaticale status (gelede vorm of verbogen vorm?) van het als grondwoord fungerende telwoord dat altijd voorzien is van *-en*. Om erover duidelijkheid te verschaffen, moeten we de oorsprong van de ‘toevoeging’ *-en* nader onder de loep nemen. De historische grammatica Schönfeld 1970:226 geeft voor het Middelnederlands slechts één suffix *-en* aan, namelijk het suffix met behulp waarvan heden ten dage ook nog van stofnamen adjectieven worden gevormd, zie:

Germ. *-īn-* > Mnl. *-ijn* (*-in*, *-ēn*) [> Nnl. *-ən*], in Middelnederlandse stofadjectieven als *erdiĳn* (Nnl. aarden), *silveriĳn* (Nnl. zilveren), *sidĳn* (Nnl. zijden), *steniĳn* (Nnl. stenen).

Bij andere woordsoorten wordt er nergens van een suffix *-en* gesproken, van een buigingsuitgang *-(e)n* echter des te meer. *-(E)n* was in het Middelnederlands als buigingsuitgang niet alleen bij de zelfstandige naamwoorden (vgl. de

⁸² Genoemd moet worden dat de *ge*-telwoorden in het aan het Nederlands dicht verwante Nederduits wel opgetekend zijn, vgl. Mnd. *gezwei*. In de hedendaagse Duitse standaardtaal worden de *ge*-telwoorden echter niet meer gebruikt.

⁸³ In het algemene taalgebruik bleek de concurrent ‘met+bezittelijk voornaamwoord+telwoord’ – zoals *gezien* – veel productiever.

meervoudsuitgang *-en* wordt nog heden ten dage uitgebreid gebezigd⁸⁴) zeer gebruikelijk, maar ook bij de telwoorden, vgl. de datiefuitgang *-(e)n* in *hem twee*, *ons vieren*, *met hem twee*, *met ons vieren* (Schönfeld 1970:154, De Vooy 1967:110-111) en de meervoudsuitgang *-en* in het gesubstantiveerde telwoord *tweeën* in *in tweeën* = in twee stukken, onder invloed waarvan we ook in *bij tweeën* de meervoudsvorm vinden in plaats van de oorspronkelijke datiefvorm *tween*⁸⁵ (Schönfeld 1970:154). Als buigingsuitgang was *-en* in het Middelnederlands dus zeer gewoon. Het WNT vermeldt onder de lemma's met *ge*-telwoorden als *getweeën*, *gedrieën*, *gevier*, *gezessen* en *getwaalven* enz. expliciet dat het bij deze telwoorden om de meervoudsuitgang *-en* gaat. Diachroon gezien is het dus duidelijk dat er bij deze *ge*-afleidingen sprake is van verbogen vormen, en niet van gelede telwoorden. In het hedendaags Nederlands worden de telwoorden echter niet meer verbogen, vandaar dat de “resten” van de Middelnederlandse verbogen vormen synchroon gezien interpretatiemoeilijkheden veroorzaken, die dus vanuit een diachrone invalshoek verduidelijkt kunnen worden.

3.3.2 De pseudo-deelwoorden

3.3.2.1 Synchroon overzicht

3.3.2.1.1 Morfologische en semantische eigenschappen

De pseudo-deelwoorden⁸⁶ zijn – zoals de naam eigenlijk het al zegt – denominale vormingen (in concreto: denominale adjectieven) die uiterlijk gelijk zijn aan (historisch gezien “zwakke”) voltooid deelwoorden, hoewel er geen werkwoorden aan beantwoorden. De betekenis van de pseudo-deelwoorden kan over het algemeen als ‘voorzien van het door het substantief genoemde’ beschreven worden, vgl. *gebekt* ‘voorzien van een bek’ enz. (E-ANS). In een aantal afleidingen hebben deze vormingen echter de iets gemodificeerde betekenis ‘het uiterlijk of de vorm hebbend van wat het grondwoord noemt’, vgl. *(een) gevorkte (staart)* [het uiterlijk hebbend van een vork] enz. (E-ANS) of ‘de kleur hebbend van wat het grondwoord noemt’, *gepurperd* (purperkleurig) enz. (WNT).

⁸⁴ vgl. bijv. *bij* - *bijen*, *kooi* - *kooien*, voor de algemene regels voor het gebruik van de meervoudsuitgang *-en* zie E-ANS.

⁸⁵ Verder kan in de uitdrukking *wij tweeën* de toevoeging van de meervoudsuitgang in plaats van de datiefuitgang verantwoord worden door het meervoudig begrip (Schönfeld 1970:154).

⁸⁶ De pseudo-deelwoorden worden in navolging van Van Haeringen 1949 soms ook participia praeverbalia genoemd.

Op basis van de vorming onderscheidt de E-ANS 3 types pseudo-deelwoorden⁸⁷ die in De Haas-Trommelen 1993:326-327 (en zie ook Booij 2002:77-78) nader gekarakteriseerd worden waarbij ook aan een fonologische eigenschap, namelijk de klemtooneigenschap aandacht wordt besteed:

TYPE	KLEMTONEIGENSCHAP	GRONDWOORD	OPMERKING	
1	ge- + subst. + -d/-t, bijv. <i>gebekt, gedast, gejast</i>	accent op het subst. (vgl. ge- is een onbeklemtoond prefix)	voornamelijk ongelede inheemse subst., maar incidenteel ook: gelede(/samengestelde) (bijv. <i>gehandschoend</i>) of niet- inheemse subst. (bijv. <i>gemanierd</i>)	HET VOORNAAMSTE TYPE
2	be-, ont-, ver- + subst. + -d/-t bijv. <i>behuisd, ontwereld, verkiokerd</i> ⁸⁸	accent op het subst. (vgl. be-, ont-, ver- zijn onbeklemtoonde prefixen)	inheemse subst.	Net als we bij de 'echte' deelwoorden bepaalde gevallen vinden waarin het prefix ge- ontbreekt (vgl. beloofd < beloven, verkocht < verkopen enz. ⁸⁹), bestaan er ook pseudo-deelwoorden die een onbeklemtoond voorvoegsel bevatten en waarin het voor de deelwoorden kenmerkende prefix ge- ontbreekt.
3	ge- + subst. + -eerd, bijv. <i>geaccidenteerd, gedesillusioneerd, geroutineerd</i> ⁹⁰	bij dit type wordt niet alleen het discontinue affix ge-...- d/-t aan het subst. gehecht, maar ook het suffix -eer (<i>accident</i> (een werkwoord <i>accidenteren</i> bestaat niet) > ge-+ <i>accident</i> + -eer + -d) dat bovendien ook het accent naar zich toetrekt.	uitheemse subst.	Hier gaat het om slechts een aantal 'geleerde' pseudo-deelwoorden. De als grondwoord fungerende substantieven ondergaan vaak vormmodificatie tijdens het procédé (<i>desillusie</i> > <i>gedesillusioneerd</i> ⁹¹).

Tabel 3

Enkele eigenschappen van de substantieven die als grondwoorden van de pseudo-deelwoorden kunnen fungeren, blijken duidelijk uit Tabel 3 (het zijn

⁸⁷ Vermeld dient te worden dat in De Haas-Trommelen 1993:327 ook adjectieven als pseudo-deelwoorden worden beschouwd die in vormelijk opzicht wel op deelwoorden lijken, maar waarvan de oorsprong niet met zekerheid vast te stellen is (vgl. *gezond, bewust* enz.). Verder worden in dit werk ook zulke „echte” deelwoorden als pseudo-deelwoorden behandeld waarnaast de werkwoorden in de loop der tijd verloren zijn gegaan (vgl. bijv. *verknocht* of *geboren*). Ik beschouw net als de E-ANS alleen maar die woorden als pseudo-deelwoorden die duidelijk denominaal zijn. De hier genoemde voorbeelden worden dus verder buiten beschouwing gelaten.

⁸⁸ Type 2 wordt in Van Haeringen 1948 gedetailleerd onder de loep genomen en Van Haeringen concludeert dat we type 2 net als het voornaamste type (type 1) als pseudo-deelwoorden moeten beschouwen. Van Lessen 1949 meent daarentegen dat alleen maar de voorbeelden van type 1 pseudo-deelwoorden genoemd mogen worden, terwijl de voorbeelden van type 2 volgens hem „echte” deelwoorden zijn waarnaast geen infinitieven meer bestaan. Hij is echter niet in staat om overtuigend te bewijzen dat de voorbeelden van type 2 oorspronkelijk van werkwoorden zijn afgeleid, zo wordt dit standpunt verder buiten beschouwing gelaten.

⁸⁹ Voor de precieze regels voor het ontbreken van het prefix *ge-* verwijs ik naar hoofdstuk 4.

⁹⁰ Voor verdere voorbeelden van de drie types verwijs ik naar de E-ANS, De Haas-Trommelen 1993:326-327, Booij-Van Santen 1998:288, het WNT, Schönfeld 1970:160 en Smedts-Van Belle 1997:77.

⁹¹ *Desillusie* is een woord dat oorspronkelijk aan het Frans ontleend is (*désillusion*), maar dat zich min of meer al aan het Nederlands heeft aangepast. Wanneer dit woord echter als basis optreedt van een pseudo-deelwoord, krijgt het – zoals we zien – zijn oorspronkelijke (aan het Nederlands vreemde) vorm terug.

namelijk voornamelijk ongelede inheemse substantieven). De semantische eigenschappen komen in Tabel 3 niet ter sprake. In eerste instantie kunnen we op basis van Dort-Slijper 1997:40 twee semantische groepen van elkaar onderscheiden, waarbij aan de hand van het WNT verschillende subgroepen kunnen worden vastgesteld:

Inherente eigenschap		Toevallige, incidentele eigenschap	
In concreto:	Voorbeelden:	In concreto:	Voorbeelden:
menselijke of dierlijke lichaamsdelen	<i>ader, bek, borst in geaderd, gebekt, geborst</i> enz.	subgroep a	voorwerpen van kleding of wapenrusting <i>broek, harnas, helm, laars, mijter</i> in <i>gebroekt, geharnast, gehelmd, gelaarsd, gemijterd</i> enz.
	OPMERKING: komt meestal in samenstelling (preciezer gezegd: samenstellende afleidingen ⁹²) met adjectieven of bijwoorden van hoedanigheid voor ⁹³ : <i>fijngebekt, breedgeborst, langgeneusd</i> enz. (WNT, lemma <i>ge-</i>) ⁹⁴	subgroep b	verschillende voorwerpen in de natuur of het dagelijks leven <i>bloem, parel, wolk</i> in <i>gebloemd, gepareld, gewolkt</i> enz.
		subgroep c	voorwerpen die vorm of kleur aanwijken <i>hoek, kartel, plek, schaduw</i> in <i>gehoekt, gekarteld, geplekt, geschaduwd</i> enz.
		subgroep d	abstracte begrippen <i>manier</i> in <i>gemanierd</i> enz.

Tabel 4

In verband met deze binaire onderscheiding (inherente eigenschap vs. incidentele eigenschap) moet vermeld worden dat Van Dort-Slijper in de pseudo-deelwoorden met de ‘incidentele eigenschap’-betekenis iets werkwoordelijks meent te ontdekken. Deze veronderstelling wordt erop gebaseerd dat er contexten kunnen voorkomen waarin deze woorden niet zomaar ‘voorzien van de in het grondwoord genoemde eigenschap’ betekenen, maar ‘voorzien worden van de in het grondwoord genoemde eigenschap’, vgl. *gemijterd* in de zin “De door Piet gemijterde hulpsint struikelde over de drempel.” (Van Dort-Slijper 1997:40, cursivering en onderstreping zijn van mij). Van Dort-Slijper, die de pseudo-deelwoorden vanuit de voor de “traditionele” generatieve taalkunde karakteristieke syntagmatische morfologie (zie 1.2.1) benadert, wil het werkwoordelijke karakter waarvan volgens haar in bepaalde contexten sprake is, ook in het woordvormingsprocédé weerspiegeld zien. Zo stelt zij een procédé voor waarbij van een – van een substantief door impliciete transpositie⁹⁵ afgeleid – werkwoord een deelwoord wordt

⁹² Voor een gedetailleerde analyse van de morfologische structuur van deze samenstellende afleidingen verwijs ik naar Booij-Van Santen 1998:171-179, Van Dort-Slijper 1997:38-41 en Duinhoven 1988:167.

⁹³ *Geneusd, geborst* enz. zijn in morfologisch opzicht op zich „well-formed. However, they violate the pragmatic Non-Redundancy Constraint” (Booij 2005:218): een levend wezen heeft normaliter *neus* en *borst* enz.

⁹⁴ Worden ze niet in samenstellende afleidingen gebruikt, dan drukken ze niet alleen het bezit van het door het grondwoord aangewezen lichaamsdeel uit, maar ze impliceren ook dat het lichaamsdeel bijzonder groot, dik, zwaar enz. ontwikkeld is. Zo is een *gespierd* man, niet een man die spieren heeft (dat hebben de mensen allemaal, dus de vermelding ervan zou overbodig zijn), maar een man die bijzonder sterke, krachtige spieren heeft (vgl. WNT, het lemma *ge-*)

⁹⁵ Vgl. de overgang van woorden van de ene woordsoort naar de andere op zo’n manier dat er geen (zichtbare) affixen aan worden toegevoegd (E-ANS, Booij 2002:134-140 en Booij 2005:38-39 en 57-58). Andere gebruikelijke termen voor impliciete transpositie zijn: conversie, klassenverhuizing, woordsoortverhuizing, en nul-afleiding.

gevormd (de (door piet) *gemijterde* hulpsint), dat door (een verdere) impliciete transformatie tot adjectief kan worden (een *gemijterde* sint):

mijter (subst.) →(impl. transp.) *mijter* (ww(stam)) →(vorming volt. deelw.) *gemijterd* →(impl.transp.) *gemijterd* (adj.)

Hiermee wordt gesuggereerd dat we in wezen bij de ‘incidentele eigenschap’-betekenis niet met pseudo-deelwoorden te maken hebben, maar met “echte” deelwoorden (met de betekenis ‘voorzien worden van de in het grondwoord genoemde eigenschap’) die tot adjectieven (met de betekenis ‘voorzien van de in het grondwoord genoemde eigenschap’) kunnen worden (*gemijterd*, *gerokt*, *gejast* enz.). Zo’n aan een werkwoord gerelateerde interpretatie is volgens Van Dort-Slijper bij pseudo-deelwoorden met de ‘inherente eigenschap’-betekenis niet mogelijk (*gesnaveld*, *gebekt* enz., vgl. Van Dort-Slijper 1997:40). Het problematische aan de analyse van Van Dort-Slijper is mijns inziens het volgende:

a) ingeburgerde adjectieven met de ‘incidentele eigenschap’ als *gerokt*, *gejast* ‘voorzien van een rok, jas’ enz. worden afgeleid van denominale werkwoorden *rokken*, *jassen* enz. die weliswaar mogelijke woorden van het Nederlands zijn, maar tot nu toe geen burgerrecht hebben gekregen. Bij werkwoorden als *rokken* en *jassen* enz. moeten we dus van nieuwvormingen spreken waarvan de deelwoorden – als ze gevormd worden – weliswaar uiteraard in een context als ‘een door de stylist gerokte/gejaste vrouw’ (d.i. een vrouw die door de stylist voorzien wordt van een rok/jas) kunnen voorkomen. Maar hoe zouden de deelwoorden van deze nieuwvormingen door impliciete transpositie tot adjectief worden zonder eerst burgerrecht te hebben gekregen in het Nederlands? Het is namelijk weliswaar niet ongewoon dat een deelwoord tot adjectief wordt, maar dan hebben we in semantisch opzicht met lexicalisatie te maken, vgl. bijv. *sluiten* (ww.) ‘dichtmaken’ → *gesloten* (deelw.) ‘dichtgemaakt’ → *gesloten* ‘niet geopend, dicht’, waarvoor een voorwaarde is dat het deelwoord al een ingeburgerd woord van het Nederlands is. Het tot stand komen van de bovengenoemde al lang ingeburgerde adjectieven met de ‘incidentele eigenschap’ kan dus met het adjectief worden van het deelwoord van een nieuwvorming als *rokken* of *jassen* niet worden verantwoord. (Dit neemt echter niet weg dat het deelwoord van *rokken* of *jassen* enz. – indien zo’n nieuwvorming burgerrecht zou krijgen – in de toekomst eventueel tot adjectief zou kunnen worden dat in vormelijk en semantisch opzicht helemaal overeenkomt met de bovengenoemde al lang ingeburgerde adjectieven met de ‘incidentele eigenschap’...)

b) gezien het feit dat het woordvormingsprocédé waarbij van substantieven door impliciete transpositie werkwoorden worden afgeleid, productief is (vgl. E-ANS en Booij 2002:135⁹⁶), is een werkwoord als *bekken* (< *bek*) door analogievorming (fiets : fietsen = bek : X, waarbij X= *bekken*) net zo goed mogelijk als bijv. *rokken* (fiets : fietsen = rok : X, waarbij X= *rokken*). En het deelwoord van de nieuwvorming *bekken*, *gebekt* draagt wel degelijk dat werkwoordelijke karakter

⁹⁶ Vgl. „[...] in principle, each Dutch noun can be converted into a verb, whereas the opposite is not the case: it is not possible to convert any verb whatever into a noun. For instance, we cannot convert the verbal stem *eet* ‘to eat’ into the noun *eet* ‘food’, nor the verbal stem *schrijf* ‘to write’ into the noun *schrijf* ‘writing’.”

waarvan Van Dort-Slijper spreekt in geval van *gemijter* en kan het dus wel degelijk in een context als ‘een door de timmerman gebekte (houten) eend’ voorkomen. Het is dus niet waar dat aan een werkwoord gerelateerde analyse bij adjectieven met de ‘inherente eigenschap’-betekenis niet mogelijk is, beter gezegd: dan hebben we ook hier met “echte” deelwoorden te maken en niet met pseudo-deelwoorden, alleen hebben ze dezelfde vorm: *gebekt* (voltooid deelwoord) van de nieuwvorming *bekken* resp. *gebekt* (pseudo-deelwoord).

Het door Van Dort-Slijper gesuggereerde verschil in het woordvormingsprocédé tussen adjectieven met de ‘incidentele eigenschap’-betekenis (*gemijterd*, *gerokt*, *gejast* enz. – werkwoordelijke oorsprong) en adjectieven met de ‘inherente eigenschap’-betekenis (*gebekt*, *gesnaveld* enz. – substantivische oorsprong) kunnen we dus niet als adequaat beschouwen. In beide gevallen, d.i. zowel bij een ‘incidentele eigenschap’ aangevend woord als *gerokt* als bij een ‘inherent eigenschap’ aangevend woord als *gebekt* kan er namelijk sprake zijn van een werkwoordelijk oorsprong, maar dan hebben we met echte deelwoorden ‘voorzien geworden van een rok resp. bek’ van nieuwvormingen *rokken* ‘iemand/iets voorzien van een rok’ resp. *bekken* ‘iemand iets voorzien van een bek’ te maken die in vormelijk opzicht weliswaar gelijk zijn aan de ingeburgerde adjectieven *gerokt* ‘voorzien van een rok’ resp. *gebekt* ‘voorzien van een bek’, maar die het tot stand komen ervan niet kunnen verantwoorden. De deelwoorden van de bovengenoemde nieuwvormingen zouden eerst tot ingeburgerde woorden van het Nederlands avanceren, voordat ze gelexicaliseerd zouden kunnen raken en tot adjectieven zouden kunnen worden, de adjectieven *gejast* en *gebekt* zijn echter al lang ingeburgerde woorden van het Nederlands. Zowel het – een ‘incidentele eigenschap’ aangevende – adjectief *gerokt* als het – een ‘inherent eigenschap’ aangevende – adjectief *gebekt* kunnen dus slechts door een rechtstreekse vorming op basis van een substantief verantwoord worden.

In het vervolg gaan we het zojuist gezegde in een schema overzichtelijk maken en samenvatten:

Processen volgens Dort-Slijper:	
Het tot stand komen van adjectieven die een ‘inherente eigenschap’ uitdrukken:	
bek (subst.)	→ (ge-...+d/-t) gebekt (‘voorzien van een bek’)
Het tot stand komen van adjectieven die een ‘incidentele eigenschap’ uitdrukken:	
rok (subst.)	→ (impl. transp.) rok (ww., nieuwvorming) → (vorming volt. deelw.) gerokt (deelw.) (‘voorzien geworden van een rok’) → (impl. transp.) gerokt (adj.) (‘voorzien van een rok’)
Maar op basis van het bovenuiteengezette hebben we in de werkelijkheid met de volgende processen te maken:	
1) Het tot stand komen van adjectieven die een ‘inherente eigenschap’ of een ‘incidentele eigenschap’ uitdrukken:	
bek, rok (subst.)	→ (ge-...+d/-t) gebekt (inherente eig.), gerokt (incidentele eig.) (‘voorzien van een bek resp. rok’)
2) Het tot stand komen van gelijkvormige nieuwvormingen:	
bek, rok (subst.)	→ (impl. transp.) bek, rok (ww., nieuwvorming) → (vorming volt. deelw.) gebekt, gerokt (deelw.) (‘voorzien geworden van een bek resp. rok’) —→ gebekt, gerokt (adj.) (‘voorzien van een bek resp. rok’) (mogelijke verdere ontwikkeling na inburgering/lexicalisatie)

Schema 2

Woordvormingsprocédé 1) en 2) mogen niet met elkaar verward worden. De behandeling van woordvormingsprocédé 2) waarbij van – van substantieven afgeleide – werkwoorden deelwoorden worden gevormd, hoort hier niet thuis. In deze paragraaf moeten we ons op het eerste woordvormingsprocédé concentreren waarbij van substantieven direct adjectieven (de zgn. pseudo-deelwoorden) worden gevormd die zoals eerder gezegd de vorm hebben van een deelwoord en of een inherente eigenschap of een incidentele eigenschap uitdrukken.

3.3.2.1.2 De productiviteitsgraad

Na de behandeling van de morfologische en semantische eigenschappen van de pseudo-deelwoorden moet de productiviteitsgraad van deze morfologische categorie ter sprake worden gebracht. Volgens de E-ANS is dit woordvormingsprocédé niet eenduidig te bestempelen met “productief” of met “improductief”. Andere grammaticale en taalkundige werken hebben er wel een duidelijke, maar geen uniforme mening over: volgens Smedts-Van Belle 1997:77 en De Vooy 1967:239-240 vormen de pseudo-deelwoorden een productieve morfologische categorie, terwijl de pseudo-deelwoorden in De Haas-Trommelen 1993:326 en Van Dort-Slijper 1997:40-41 als improductief worden bestempeld. Hoe verschillend de beoordeling van de productiviteit van de pseudo-deelwoorden in de vakliteratuur moge lijken, toch wordt ze op dezelfde overwegingen gebaseerd: men is het er namelijk over eens dat de pseudo-deelwoorden op zich improductief of weinig

productief zijn. In het algemene taalgebruik beperkt men zich over het algemeen tot de al bestaande vormen, alleen in de dichtelijke stijl of in scherts worden er nieuwvormingen gebedacht of vormen die in het algemene taalgebruik vreemd aandoen, vgl. bijv. *gevoorhoofd* (WNT, lemma *ge-*). Hier hebben we echter te maken met opzettelijke neologismen die we als incidentele uitbreiding moeten beschouwen van de op zich niet (of weinig) productieve categorie van de pseudo-deelwoorden.

Het aantal voorbeelden kan echter wel aanzienlijk worden uitgebreid als we ook de vormen bestaande uit een adjectief/adverbium en een pseudo-deelwoord in ogenschouw nemen. Enkele voorbeelden voor zulke samenstellende afleidingen hebben we al in Tabel 4 gezien. Het ging daarbij om pseudo-deelwoorden die een inherente eigenschap te kennen geven, vgl. *fijngebekt*, *breedgeborst*, *langgeneusd* enz. (WNT). Zulke samenstellende afleidingen zijn echter ook met pseudo-deelwoorden mogelijk die een incidentele eigenschap beschrijven, vgl. bijv. *witgedast*, *kortgerokt*, *hooggehakt*, *welgemanierd* enz. (De Haas-Trommelen 1993:326, De Vooy 1967:240, Booij 2002:159 enz.)⁹⁷. Deze vormen⁹⁸ zijn zeer productief⁹⁹ en zijn vooral kenmerkend voor het verzorgd schriftelijk, bij voorkeur verhalend taalgebruik, vgl. bijv. de voor sprookjes karakteristieke voorbeelden: *wredgemuide* monsters, *blondgelokte/witgesluierde* maagden enz. (Van Dort-Slijper 1997:37, 44).

De grammaticale en taalkundige werken die de pseudo-deelwoorden als improductief bestempelen, baseren hun oordeel dus op het feit dat men zich in het

⁹⁷ Vermelding dient dat deze vormen niet te verwarren zijn met samenstellingen, die er vormelijk zeer op lijken, maar waarbij het tweede lid een „echt” deelwoord is, vgl. bijv. *goedgemaakt* (goed + gemaakt (< kleden)), *hooggeleerd* (hoog + geleerd (< leren)), *lichtgemaakt* (licht + gemaakt (< raken)), *welgevuld* (wel + gevuld (< vullen)) enz. (E-ANS, Van Dort-Slijper 1997:42).

⁹⁸ Genoemd moet worden dat zulke vormen ook in het Engels gangbaar zijn, vgl. *thick-heeled* (shoes), *gold-rimmed* (glasses) (Booij-Van Santen 1998:174). Gezien het feit dat het prefix *ge-* in het Engels helemaal verdwenen is (vgl. hoofdstuk 2), is het niet verrassend dat de pseudo-deelwoorden in deze samenstellingen zonder *ge-* verschijnen. Ook in het hedendaags Nederlands vinden we echter een klein aantal samenstellingen waarin het pseudo-deelwoord zonder *ge-* optreedt, vgl. *platboomd*, *eigenersd* (WNT). Voordat het standaardiseringsproces begon, waren vormen waarin het pseudo-deelwoord prefixloos optrad, ook in het Nederlands gangbaar, vgl. *kromrugde*, *tweeoogde* enz. (Paardekoper 1990:292). Later werden ze echter door die vormen teruggedrongen waarin het pseudo-deelwoord wel voorzien is van het prefix *ge-*. Voor meer informatie over het type *platboomd* zie Paardekoper 1990, Schönfeld 1970:181.

⁹⁹ Weliswaar vinden we vormen, namelijk de samenstellende afleidingen met *-ig* als *blauwig*, *roodwangig* enz. (vgl. Van Booij-Santen 1998:71, 171-179 en Booij 2002:158-159) die we op basis van de betekenis als potentiële concurrenten van deze vormen moeten beschouwen. Uit Van Dort-Slijper 1997:43, 44 en Hoeksema 1983:51 blijkt echter dat we in plaats van concurrentie, eerder een zekere terreinverdeling zien tussen beide types samenstellende afleidingen. Gaat het om een inherente eigenschap, bijv. het hebben van bruine ogen, dan wordt de voorkeur over het algemeen aan de samenstellende afleidingen met *-ig* gegeven (vgl. *bruinogig*), terwijl de een pseudo-deelwoord bevattende samenstellende afleidingen worden geprefereerd indien er spake is van een incidentele eigenschap, bijv. het dragen van een rode jurk (vgl. *roodgejurkt*). Verder lijken de samenstellingen met *-ig* meer geschikt te zijn om een soort of type te karakteriseren, terwijl de een pseudo-deelwoord bevattende samenstellende afleidingen meer gebruikelijk lijken te zijn, indien men een afwijkend exemplaar in één groep moet karakteriseren. “Zo kan een fokker *kortstaartige* (*kortgestaarte) honden fokken, maar de exemplaren die uit de toon vallen worden bij voorkeur gekarakteriseerd als *langgestaard*.” (Van Dort-Slijper 1997:44).

algemene taalgebruik over het algemeen tot de al bestaande voorbeelden van de pseudo-deelwoorden beperkt. De grammaticale en taalkundige werken die de pseudo-deelwoorden als productieve categorie beschouwen, baseren hun oordeel daarentegen op het feit dat het aantal voorbeelden aanzienlijk uitgebreid kan worden als we ook de gevallen in ogenschouw nemen waarin de pseudo-deelwoorden als deel van samenstellende afleidingen (vgl. het type *fijngebekt*) voorkomen. Deze visie oftewel deze formulering impliceert dat we met behulp van één woordvormingsprocédé zowel pseudo-deelwoorden als samenstellende afleidingen, bestaande uit een adjectief/adverbium en een pseudo-deelwoord, kunnen vormen, en dit is natuurlijk onmogelijk. Mijns inziens moeten we ze dus wel degelijk als twee aparte categorieën beschouwen, dit neemt echter niet weg dat het rechterlid, d.i. de in deze samenstellende afleidingen voorkomende pseudo-deelwoorden bestaande of mogelijke woorden van het Nederlands moeten zijn (d.i. dit is een voorwaarde), anders zouden deze samenstellende afleidingen geen productieve categorie kunnen vormen. (vgl. Booij-Van Santen 1998:174-175). En als het bij de pseudo-deelwoorden van bestaande of mogelijke woorden moet gaan, betekent dat uiteraard tegelijk dat ze deel uitmaken van een productieve categorie. Dat men zich in het algemene taalgebruik in hoofdzaak toch tot de bestaande pseudo-deelwoorden beperkt en dat de mogelijke “pseudo-deelwoorden” niet worden gerealiseerd, d.i. dat dit *ge*-patroon in de werkelijkheid weinig productiviteit toont, heeft – zoals we er al in geval van de pseudo-deelwoorden die een inherente eigenschap aanduiden (zie voetnoot 93) op hebben gewezen – pragmatische redenen. Dit betekent echter niet dat de in het hedendaags Nederlands vanwege pragmatische redenen niet gerealiseerde pseudo-deelwoorden niet zonder meer gevormd zouden kunnen worden, indien er in de toekomst behoefte voor zou ontstaan. Levende wezens hebben normaliter bijv. *neus* (een inherente eigenschap), daarom wordt het pseudo-deelwoord *geneusd* ‘voorzien van een neus’ – in tegenstelling tot samenstellende afleidingen als *langgeneusd* enz. – over het algemeen om pragmatische redenen niet gevormd. Zouden echter bijv. olifanten die, zoals we weten, normaliter slurf hebben, ter wereld komen die een gewone neus hebben, zouden we ze zonder meer als *geneusde olifanten* kunnen beschrijven. Of als een nieuw kledingstuk in zwang komt, waarvoor men een nieuw woord gaat gebruiken, dan is het zonder meer mogelijk om mensen die zo’n kledingstuk dragen met het van het voor dit kledingstuk gebezigde substantief afgeleide pseudo-deelwoord te karakteriseren. De lange zwembroek is bijv. onlangs in zwang gekomen onder de wedstrijdzwemmers en die wordt in het Nederlands doorgaans met de Engelse term *legskin* aangeduid. Uiteraard komt dit woord nog niet in de woordenboeken voor. Dit neemt echter niet weg dat men de zwemmers die niet de traditionele zwempak dragen, maar die lange zwembroek, zonder meer met het “nieuwe” pseudo-deelwoord *gelegskind* ‘voorzien van een legskin’ (incidentele eigenschap) kan aanduiden.

3.3.2.2 Diachroon overzicht

De mogelijkheid om van substantieven adjectieven af te leiden waarvan de betekenis met ‘voorzien van het door het substantief genoemde’ omschreven kan worden, bestaat al lang in de Germaanse talen. In de oudere fasen van de Germaanse talen, zo ook in die van het Nederlands werden zulke adjectieven uitsluitend gevormd met behulp van het prefix *ge-* (vgl. Got. *ga-skōh-s*¹⁰⁰ ‘voorzien van schoen’ of Mnl. *gehaer* ‘voorzien van haar’) waarin de oorspronkelijke betekenis ‘samen, vereniging’ nog duidelijk tot uitdrukking komt (WNT, Schönfeld 1970:160, De Vooy 1967:239).

Bij de aanpassing aan de vorm van de deelwoorden kan aanvankelijk categorieverwarring en daaruitvoortvloeiende herinterpretatie een rol hebben gespeeld:

Vele werkwoordstammen zijn gelijkvormig aan de zelfstandige naamwoorden (vgl.: dood: doden, groei: groeien enz.) In deze gevallen is niet uit te maken of gedood, gegroeid enz. van het zelfstandige naamwoord of van het werkwoord zijn afgeleid. Dat heeft de mogelijkheid geopend tot toevoeging van het suffix aan onmiskenbare zelfstandige naamwoorden als bloem, harnas, manier, tand, vlam: gebloemd, geharnast, gemanierd, getand, gevlamd enz.¹⁰¹ (Duinhoven 1988:166-167)

This pattern has very probably arisen through reanalysis of conversion pairs of nouns and verbs. For instance, since Dutch has both the noun *stroomlijn* ‘streamline’ and the converted verb *stroomlijnen* ‘to stream-line’, the participle *gestroomlijnd* can be reinterpreted as being derived directly from the noun *stroomlijn*. Hence, this pattern *ge-N-t/d* could be extended to other nouns without a verbal intermediate step. (Booij 2002:77)

Verder kan de aanpassing – volgens De Vooy 1967:240 – ook bevorderd zijn door die – van substantieven met behulp van het prefix *ge-* afgeleide – adjectieven die toevallig op /t/ eindigden, waardoor ze op zich al de vorm van een deelwoord hadden, vgl. bijv. *gegoed* (Mnl. *ghegoet*), *getand*, *gebaard* enz. (De Vooy 1967:240)¹⁰².

De vormen zonder het suffix *-d/-t* (Mnl. *gehaer* enz.) werden verdrongen door de vormen met het suffix *-d/-t* (Nnl. *gehaard*), vgl. Duinhoven 1988:167. De grote toename aan vormen met *-d/-t* dateert volgens Schönfeld 1970:160 uit de 16-17de eeuw en het geruk van deze vormen moet als een typisch renaissancestisch of

¹⁰⁰ De *-s* is geen suffix, maar een buigingsuitgang: die markeert dat het adjectief in de nominatief enkelvoud staat.

¹⁰¹ Vermeld dient te worden dat de op die manier tot stand gekomen vormelijke gelijkenis ook ertoe kan leiden dat pseudo-deelwoorden als vormen van een werkwoord worden geïnterpreteerd wat het gebruik van andere werkwoordsvormen dan bevordert: „[...] gemaskerd [kwam] waarschijnlijk eerder in gebruik als maskeren ‘met een masker bedekken’” (Duinhoven 1988:167)

¹⁰² Een vergelijkbare ontwikkeling doet zich voor bij de pseudo-deelwoorden die met behulp van de ontbklemtoonde prefixen *be-*, *ont-*, *ver-* enz. worden gevormd (voor meer informatie zie De Vooy 1967:240).

klassicistisch verschijnsel worden beschouwd waarbij vaak het klassieke Latijn tot voorbeeld diende (vgl. bijv. *barbatus*). Zo'n woord dat rond die tijd (hoogstwaarschijnlijk in het laatste kwart van de 16de eeuw) een plaats in het Nederlands heeft gekregen, is *genabuurd* (< *nabuur* z.nw.) dat oorspronkelijk in (gereformeerde) kerkelijke context werd gebezigd. Heden ten dage wordt dit woord ook in seculiere context gebezigd (bijv. *genabuurde campings*), hoewel het geen algemene ingang heeft gevonden in deze taal, het synonieme naburig is duidelijk gewoner (vgl. Bremmer 2005:39-43)

3.4 Afsluiting Deel I

In Deel I hebben we eerst een globaal overzicht gegeven van de ontwikkeling van het prefix *ge-* in de Germaanse talen. Daarna gingen we op het Nederlands focussen. We hebben de (werkwoordelijke en naamwoordelijke) *ge*-afleidingen op basis van de vakliteratuur systematisch en kritisch bekeken, die in het hedendaags Nederlands improductief of bijna improductief/weinig productief zijn. Het is gebleken dat drie types – ondanks hun improductiviteit/(weinig productiviteit) – nog duidelijk als morfologische categorieën vallen te herkennen, namelijk de *ge*-...-*te*-substantieven, de *ge*-telwoorden en de pseudo-deelwoorden. Bij de andere drie types is er niet meer sprake van één eenheidscategorie (vgl. de *ge*-adjectieven en de *ge*-substantieven) of is er nooit sprake van geweest (vgl. de *ge*-werkwoorden).

DEEL II: HET PARTICIPAAL *GE-*

4 EEN SYSTEMATISCH DIACHROON-SYNCHROON OVERZICHT

Deel II wordt in z'n geheel gewijd aan het participiaal *ge-*, de enige werkwoordelijke functie waarin dit voorvoegsel nog heden ten dage productief is. In dit hoofdstuk geef ik een synchroon-diachroon overzicht dat volgens dezelfde principes en op dezelfde basis wordt samengesteld als de overzichten van de improductieve *ge-*afleidingen in Deel I. Op deze manier kunnen we er een duidelijk beeld van krijgen welke aspecten van het participiaal *ge-* al uitgebreid werden bestudeerd. Verder wordt het zo ook mogelijk om het eigen onderzoek dat in de volgende hoofdstukken aan de orde zal komen, nauwkeurig af te stemmen op de tot nu toe verwaarloosde punten van het gekozen onderzoeksaspect *waarom het participiaal ge- zich kon handhaven, terwijl de andere werkwoordelijke functies van dit prefix niet konden standhouden*.

4.1 Synchroon overzicht

4.1.1 *De vorming van het voltooid deelwoord: regels voor het voorvoegsel ge-*

De E-ANS geeft een duidelijke beschrijving van de vorming van het voltooid deelwoord waarbij speciale aandacht wordt geschonken aan de regels voor het gebruik van het prefix *ge-*. Het voltooid deelwoord wordt bij de onregelmatige en regelmatige werkwoorden (of met de termen uit de historische taalkunde: zwakke en sterke) werkwoorden eigenlijk volgens hetzelfde patroon gevormd. In beide gevallen wordt de werkwoordstam aan de ene kant voorzien van het voorvoegsel *ge-* (dat in bepaalde gevallen echter van plaats kan veranderen of wegblijven), aan de andere kant van een bepaalde uitgang. Bij de zwakke werkwoorden hebben we te maken met een dentale uitgang, die in een abstracte (met andere woorden: “onderliggende”) vorm als D kan worden aangegeven (Booij-Van Santen 1998:103). Deze D wordt in het schrift over het algemeen als <d> weergegeven, behalve als de (abstracte) werkwoordstam eindigt op *t*, *k*, *f*, *s*, *ch* of *p*¹⁰³ dan is de schrijfwijze <t>¹⁰⁴, vgl.

¹⁰³ Vgl. het bekende ezelbruggetje 't *kofschip* of 't *fokschaap* dat veel taalgebruikers in hun schooljaren hebben geleerd (E-ANS) om de uitzonderingen gemakkelijker onder de knie te krijgen, maar dat ook gebruikelijk is in het onderwijs van het Nederlands voor anderstaligen.

geschrobd (stam: *schrob-*), *gedood* (*dood-*)⁷⁵, *gezegd* (*zeg-*), *geleefd* (*leev-* en niet *leef-*), *gereisd* (*reiz-* en niet *reis-*), maar *gewerkt* (*werk-*) en *gezet*¹⁰⁵ (*zet-*) enz.¹⁰⁶ Bij de sterke werkwoorden is de uitgang over het algemeen *-en*¹⁰⁷ en kunnen we te maken hebben met klinkerwisseling (*ablaut*) in de stam, vgl. (wel klinkerwisseling) *gegrepen* (van *grijpen*), *geholpen* (van *helpen*) resp. (geen klinkerwisseling) *gegraven* (van *graven*), *gelezen* (van *lezen*)¹⁰⁸ enz.

VOORVOEGSEL	STAM	UITGANG (geschreven)
GE-	van zwakke werkwoorden	altijd -D , behalve bij stam op <i>t, k, f, s, ch, p</i> , dan -T
	van sterke werkwoorden (± <i>ablaut</i>)	-EN

Tabel 5

¹⁰⁴ Achter de keuze tussen *-d* en *-t* gaat in eerste instantie een fonologisch verschijnsel schuil, namelijk progressieve assimilatie: de uitgang kunnen we met het foneem /d/ weergeven dat in alle gevallen als [d] wordt gerealiseerd behalve als de stam van het regelmatige werkwoord op een stemloze medeklinker eindigt, dan wordt /d/ als [t] gerealiseerd: wat de stem betreft assimileert /d/ zich aan de voorafgaande stemloze slotmedeklinker van de stam. Gezien het feit dat er in het Nederlands ook een regel in werking is die stelt dat de stemhebbende medeklinkers – zo ook de *d* – aan het eind van een woord stemloos worden (vgl. *Auslautverscherping*), komen de twee manifestaties van /d/ ([d] en [t]) in de werkelijkheid alleen maar tot uiting als het voltooid deelwoord in adjectivisch gebruik met een buigings-*e* voorzien wordt (d.w.z. wanneer de dentale uitgang niet meer in auslautpositie is), vgl. *gedode* [ɣədoːdə] vs. *gezette* [ɣəzətə]. Als de voltooid deelwoorden niet voorzien zijn van een buigings-*e*, d.w.z. als de dentale uitgang in auslautpositie staat, kunnen de twee manifestaties van /d/ vanwege de Auslautverscherping niet tot hun recht komen: de uitspraak van de dentale uitgang is altijd stemloos, d.w.z. [t], vgl. *gedood* [ɣədoːt] en *gezet* [ɣəzət]. Dat we de uitgang in deze woorden toch op verschillende manieren schrijven, berust op het beginsel van vormovereenkomst dat stelt dat eenzelfde woord, stam, voor- of achtervoegsel zo veel mogelijk op dezelfde wijze wordt geschreven (gelijkvormigheid). Zo wordt *gedood* ondanks het feit dat we aan het eind een *t* horen met een *d* geschreven naar analogie van *gedode*, waarin we inderdaad een *d* horen (zie ook Booij 2002:73 en Booij 2005:145).

¹⁰⁵ Vgl. *ge- +dood- -d* resp. *ge- +zet +t*, de vorm zou dus *gedoodd* resp. *gezett* moeten zijn, maar er is een regel die zegt dat medeklinkers aan het eind van een woord niet worden verdubbeld, daarom is de vorm *gedood* resp. *gezet*.

¹⁰⁶ Een probleem bij het kiezen tussen *-d* en *-t* vormen veel deelwoorden van aan het Engels ontleende werkwoorden, zoals *racen*, *choken* en *timen*. Ook hier moeten we uitgaan van de laatste klank van de stam: bij *racen* en *leasen* is dat de *-s*, bij *choken* de *-k*, waarna volgens de regels van de Nederlandse grammatica de *-t* volgt, dus: *geracet*, *geleest*, *gechoekt*. Bij *timen* is de slotklank van de stam een *-m*, hier moeten we dus de stemhebbende variant, de *-d* gebruiken: *getimed*. Als de laatste klank van de stam zowel stemloos als stemhebbend uitgesproken kan worden, dan kunnen we zowel *-d* als *-t* als voltooid-deelwoorduitgang bezigen, vgl. *gebridged* of *gebridget*. Bij de voltooid deelwoorden van *skiën*, *kanoën* en *bingoën* wordt de klinker in de spelling aan de geldende regels aangepast. Zo schrijven we *geskied*, *gekanood*, *gebingood* (vgl. E-ANS).

¹⁰⁷ In geval van *gaan*, *staan* en *zien* echter slechts *-n*, vgl. *gegaan*, *gestaan*, *gezien*.

¹⁰⁸ Vermeld dient te worden dat deze werkwoorden in tegenstelling tot hun voltooid-deelwoordsvormen in het preteritum wel klinkerwisseling ondergaan, vgl. *groef* en *las*.

Bij de vorming van het voltooid deelwoord ligt het verschil tussen de zwakke en sterke werkwoorden dus niet in de voorvoeging van het prefix *ge-*, maar in de aard van de uitgang. *Ge-* wordt in het voltooid deelwoord aan de stam van beide soorten werkwoorden toegevoegd en de regels die vastgesteld kunnen worden voor het van plaats veranderen of wegblijven van *ge-* zijn ook dezelfde bij beide soorten werkwoorden:

a) Het voorvoegsel *ge-* wordt in de meeste gevallen aan het begin van de werkwoordsvorm geplaatst, zo bij alle ongelede werkwoorden (vgl. bijv. *leven - geleefd*, *reizen - gereisd*, *grijpen - gegrepen* enz.) en bij alle onscheidbaar samengestelde werkwoorden waarbij de klemtoon op het eerste lid valt (vgl. bijv. *'raadplegen - geraadpleegd*, *'stofzuigen - gestofzuigd*).

b) *Ge-* wordt vóór het oorspronkelijke werkwoord geplaatst, d.i. het komt tussen het eerste lid en het werkwoord te staan als we met scheidbaar samengestelde werkwoorden te maken hebben, waar de klemtoon op het eerste lid (een voorzetsel, bijwoord, substantief of adjectief) valt, vgl. bijv. *'aanbranden - aangebrand*, *'doorlopen - doorgelopen*, *'goedkeuren - goedgekeurd*, *'vastmaken - vastgemaakt*, *'ademhalen - ademgehaald*, *'pianospelen - pianogespeeld*. Dat het prefix *ge-* direct voor het werkwoord staat en niet voor het eerste lid (vgl. **geopbeld* enz.), laat zien dat de scheidbaar samengestelde werkwoorden een zeker woordgroepkarakter vertonen (Booij-Van Santen 1998:164).

c) Verder zijn er goed definieerbare gevallen waarin het prefix *ge-* vervalt¹⁰⁹, waarvan de oorzaak in een algemene tendens in het Nederlands moet gezocht worden, namelijk in een verbod op een sequentie van onbeklemtoonde prefixen en bijwoorden (De Haas 1990:2). *Ge-* verschijnt daarom niet (oftewel: manifesteert zich niet in een zichtbare vorm) in de voltooid deelwoordsvormen¹¹⁰:

1) van onscheidbaar samengestelde werkwoorden, waar de klemtoon niet op het eerste lid, d.i. niet op het bijwoord valt: *door'lopen - doorlopen*, *weer'leggen - weerlegd*, *mis'bruiken - misbruikt*, *vol'doen - voldaan*¹¹¹.

2) van afgeleide werkwoorden, die beginnen met de onbeklemtoonde voorvoegsels *be-*, *er-*, *ge-*, *her-*, *ont-* of *ver-*¹¹², vgl. bijv. *be'delen* 'iemand iets als zijn deel toewijzen' – *bedeeld*¹¹³, *er'kennen - erkend*, *ge'lasten - gelast*, *her'roepen -*

¹⁰⁹ Booij-Van Santen 1998:103 spreekt hier van nul-allomorfie: *ge-* kan volgens dit boek een nul-allomorf hebben omdat het deelwoord-karakter toch hoorbaar blijft door de aanwezigheid van een suffix, *-t/d* of *-en* (en bij de sterke werkwoorden ook door de klinkerwisseling in de stam).

¹¹⁰ In een reeks artikelen (de Rooij-Bronkhorst 1980:159-203, en naar aanleiding hiervan: Smith 1982:269-273, De Haas 1990:2-18) wordt uitgebreid aandacht besteed aan de gevallen van wegblijven van *ge-* bij de voltooid-deelwoordsvorm.

¹¹¹ De aan- resp. afwezigheid van het prefix *ge-* bij de samengestelde werkwoorden wordt gedetailleerd behandeld in Vanden Wyngaerd 1994.

¹¹² „It is crucial that the first unstressed syllable of the stem has the status of prefix, otherwise the prefix *ge-* is added. In this respect, Dutch differs from German where the only condition for the absence of the participial prefix *ge-* is that the first syllable does not bear the main stress of the verb [vgl. Ndl. *stud'eren - gestudeerd* vs. Du. *stud'ieren - studiert* (*stud-* is een onbeklemtoonde syllable, maar heeft niet de status van een prefix)].” (Booij 2002:74)

¹¹³ Als *be-* geen onbeklemtoond prefix is, maar gewoon de eerste lettergreep van het werkwoord (uitgesproken met [be:]), dan vervalt *ge-* natuurlijk niet, vgl. *'bedelen* 'aalmoezen vragen' - *gebedeld*).

herroepen, *ont'raadselen* - *ontraadseld*, *ver'delen* - *verdeeld*¹¹⁴; alsook bij scheidbare werkwoorden, waar het oorspronkelijke werkwoord met een dergelijk prefix begint, vgl. *afgelasten* - (hij *gelastte af*) - *afgelast* (en niet **afgegelast*), *ondervdelen* - (hij *verdeelde onder*) - *onderverdeeld* (en niet **ondergeverdeeld*)¹¹⁵.

DE PLAATS VAN GE-	TYPE WERKWOORD	VOORBEELD
vooraan	in de meeste gevallen (in concreto: ongelede ww-en, onscheidbaar samengestelde ww-en met klemtoon op het eerste lid)	gereisd , geraadpleegd
tussenin	scheidbaar samengestelde ww-en	goedgekeurd
geen zichtbare manifestatie (d.w.z. <i>ge-</i> vervalt) ¹¹⁶	onscheidbaar samengestelde ww-en met klemtoon op een ander lid dan het eerste	weerlegd
	van <i>be-</i> , <i>er-</i> , <i>ge-</i> , <i>her-</i> , <i>ont-</i> , <i>ver-</i> afgeleide ww-en	verdeeld

Tabel 6

In de E-ANS worden de werkwoorden apart behandeld die met het beklemtoonde voorvoegsel *her-* (vgl. ook Booij 2002:74) beginnen (die in getal weliswaar veel minder zijn dan de werkwoorden met het onbeklemtoonde *her-*).

¹¹⁴ Hier moet opgemerkt worden dat er enkele werkwoorden zijn waar het onbeklemtoonde prefix samengesmolten is met het werkwoord, en het werkwoord dus niet meer als geleed gevoeld wordt. Zo nemen deze werkwoorden *ge-* aan in de voltooid-deelwoordsvorm, vgl. b[e]lussen - *geblust*, g[e]lunnen - *ge Gund* en v[e]reten - *gevreten* enz. (vgl. De Vooys 1967:166, Schönfeld 1970:160, 244). In dit opzicht is verder ook het werkwoord *eten* interessant. Dit werkwoord is - in tegenstelling tot de zojuist genoemde voorbeelden - weliswaar altijd ongeleed geweest, maar de oorspronkelijke voltooid-deelwoordsvorm ervan, *geēten*, is door samentrekking (contractie) tot *geten* geworden, dat in het Middelnederlands de gewone vorm was. Het prefix *ge-* van het voltooid deelwoord was niet duidelijk meer te herkennen. Naar analogie van de andere voltooid deelwoorden kreeg *geten* daarom nogmaals *ge-*: *gegeten*. Historisch gezien bevat het voltooid deelwoord van *eten*, *gegeten*, dus tweemaal het (participiaal) prefix *ge-* (Van Bree 1996a:105, Verdenius 1946:210). Waarom deze ontwikkeling zich slechts bij de voltooid-deelwoordsvorm van *eten*, en niet bij de voltooid-deelwoordsvorm van *eren*, *ge-eerd*, en/of *evenaren*, *ge-evenaard*, enz. die in principe er eveneens voor vatbaar zouden zijn, heeft afgespeeld, ligt waarschijnlijk aan het feit dat deze werkwoorden en hun voltooid-deelwoordsvormen veel minder frequent worden gebruikt dan *eten* en zijn voltooid-deelwoordsvorm. De hoge frequentie betekende in dit geval dus dat de voltooid-deelwoordsvorm van *eten* meer blootgestaan heeft aan vervormingen dan de minder gebruikte voltooid-deelwoordsvormen van *eren*, *evenaren* enz. (Verdenius 1946:210)

¹¹⁵ Genoemd moet worden dat de oorzaak van het wegblijven van *ge-* bij deze werkwoorden in De Vooys 1967:166 en Schönfeld 1970:160 niet in een fonologisch verbod wordt gezocht, maar in de perfectiviteit: de onscheidbaar samengestelde werkwoorden met onbeklemtoond eerste lid nemen vermoedelijk geen *ge-* aan, omdat ze in oorsprong perfectief zijn. Dit kan vroeger wel gegolden hebben, toen men nog meer "gevoel" had voor perfectiviteit, maar synchroon gezien kunnen we het wegblijven van dit voorvoegsel uitsluitend vanuit de bovengenoemde algemene klemtoontendens van het Nederlands verklaren.

¹¹⁶ Vermeld dient te worden dat het feit dat het prefigeren van *ge-* afhankelijk is van de interne morfologische structuur van de werkwoordelijke stam, ook relevantie heeft voor een zeker theoretisch voorstel. Dit feit is namelijk een tegenvoorbeeld voor de zgn. „A-morphous Morphology”, voorgesteld door Anderson (1992), welke theorie beweert dat „[...] once a derived word has been formed, its internal morphological structure is no longer visible to further morphological operations.” (geciteerd naar Booij 2002:32 en vgl. ook Booij 2002:74)

Deze vormen het voltooid deelwoord in principe met *ge-* dat óf – volgens a) – vóór *her-* wordt geplaatst (vgl. *gehercatalogiseerd*, *geherdefinieerd*, *geherstructureerd*), óf – volgens b) – tussen de samenstellende delen van het werkwoord (vgl. *heringedeeld*, *heruitgegeven*). Als het beklemtoonde *her-* voorafgaat aan een van de onbeklemtoonde voorvoegsels, vervalt *ge-*: *herbegraven*, *herontgonnen* (vgl. c1)). De E-ANS vermeldt echter dat in de praktijk onzekerheid bestaat over de beklemtoning van de *her-*werkwoorden (vgl. '*hertrouwen* naast *her'trouwen*) – en zo ook over de vorming van het voltooid deelwoord, vgl. *geherkapitaliseerd* naast *herkapitaliseerd* en *geherwaardeerd* naast *herwaardeerd*¹¹⁷. De bestaande onzekerheid heeft – zo de E-ANS – tot gevolg dat de voltooide deelwoorden van de *her-*werkwoorden vermeden worden¹¹⁸.

Eveneens vermeld moet worden dat er ook leenwerkwoorden zijn die in de taal waaraan ze ontleend zijn, als afgeleid of samengesteld gelden, maar in het Nederlands niet als zodanig behandeld worden. Ten opzichte van de voltooid-deelwoordvorming is dit vooral van belang voor leenwerkwoorden die een uitheems prefix of bijwoord enz. bevatten en op *-eren* eindigen. Bij deze werkwoorden ligt de klemtoon op *-eren*, het prefix of het bijwoord enz. is dus onbeklemtoond. Zo zouden deze werkwoorden onder c) moeten vallen en dus geen *ge-* moeten aannemen, maar gezien het feit dat die in het Nederlands niet als afgeleid of samengesteld worden beschouwd¹¹⁹, worden hun voltooide deelwoorden er toch mee gevormd, vgl. *excommuniceren* - *geëxcommuniceerd*, *transcriberen* - *getranscribeerd*, *componeren* - *gecomponeerd*, *modificeren* - *gemodificeerd*¹²⁰. Als

¹¹⁷ De E-ANS vermeldt deze voorbeelden op basis van de Woordenlijst Nederlandse taal, waarin bij *herkapitaliseren* en *herwaarderen* beide voltooide-deelwoordsvormen staan aangegeven. In een artikel van het tijdschrift *Onze Taal* (bron: <http://www.onzetaal.nl/advies/herroepen.html>) wordt geadviseerd om de vormen met *ge-* (*geherkapitaliseerd* en *geherwaardeerd*) te gebruiken, omdat die aansluiten bij de andere werkwoorden van het type *her-*+ *-eren* (vgl. *gehercatalogiseerd* enz.). Verder worden in het artikel vraagtekens gezet bij het werkelijke bestaan van deze dubbele vormen, vgl.

De vormen zonder *ge-* worden ook niet in Van Dale (1999/2000) genoemd, en komen volgens ons in de praktijk niet of nauwelijks voor. Waarom ze in het Groene Boekje [=populaire naam voor de Woordenlijst Nederlandse Taal] staan, is ons dan ook niet duidelijk.

Doen we een streekproefje op www.google.nl, dan blijkt dat de vormen *geherkapitaliseerd* (ongeveer 290 vindplaatsen) en *geherwaardeerd* (ongeveer 38100 vindplaatsen) inderdaad duidelijk de voorkeur krijgen in het taalgebruik, maar dat de vormen *herkapitaliseerd* (ongeveer 50 vindplaatsen) en *herwaardeerd* (ongeveer 510 vindplaatsen) ook voorkomen. Ze zijn dus in de Woordenlijst Nederlandse Taal terecht opgenomen.

¹¹⁸ Voor een gedetailleerde behandeling van de *her-*werkwoorden verwijs ik naar De Haas-Trommelen 1993:89-94, Van Haeringen 1962, Schultink 1964 en Pauwels 1979.

¹¹⁹ D.w.z. het in deze werkwoorden voorkomende vreemde prefixen/bijwoorden in het Nederlands niet als zodanig worden herkend.

¹²⁰ Genoemd moet worden dat de vreemde prefixen *ex-*, *trans-* en *co-* in andere contexten (d.i. als ze geen deel uitmaken van werkwoorden) ook wel in het Nederlands als zodanig herkend worden, al wijken ze van de inheemse prefixen in die zin af dat ze „[...] form prosodic words of their own [...], have a word-like appearance” (Booij 2002:100), vgl. GVD, de betreffende lemma's:

ex- in substantieven als *ex-burgemeester*, *ex-vriend* enz. ter aanduiding dat de genoemde de in het tweede lid genoemde hoedanigheid niet meer bezit;
trans- in geografische namen als *Trans-Jordanie* enz. (om aan te geven dat het bedoelde aan gene zijde ligt van het door het tweede lid genoemde) resp. in adjectieven als *transatmosferisch* enz. (die betekenen: dwars door het door het tweede lid genoemde gaand) resp. in adjectieven als *Trans-Atlantisch* enz. (die betekenen: het door het tweede lid genoemde overschrijdend, overstijgend) resp. in scheikundige

de leenwerkwoorden echter voorzien worden van een inheems voorvoegsel of bijwoord enz., dan worden ze wel als afgeleide resp. samengestelde werkwoorden beschouwd en worden hun voltooid deelwoorden volgens de bovenvastgestelde regels gevormd, vgl. *uitbalanceren* - *uitgebalanceerd*, *vast solderen* - *vastgesoldeerd*, maar *beconcurreren* - *beconcurrerd* (vgl. ook De Haas-Trommelen 1993:61).

4.1.2 De samenstelling ‘substantief + voltooid deelwoord’

In de laatste decennia wordt vooral in de taal van reclame en techniek intensief gebruik gemaakt van samenstellingen waarvan het eerste lid een substantief, het tweede lid een voltooid deelwoord is, vgl. bijv. *computergestuurd*, *zonovergoten*, *zongedroogd* (Booij-Van Santen 1998:74). Deze samenstellingen mogen – ondanks de vormelijke gelijkenis – niet verward worden met de zojuist behandelde voltooid deelwoorden van scheidbaar samengestelde werkwoorden waarbij het eerste lid een substantief is, vgl. *ademhalen* - *ademgehaald*, *pianospelen* - *pianogespeeld* enz. In geval van *computergestuurd*, *zonovergoten* en *zongedroogd* enz. bestaan geen samengestelde werkwoorden **computersturen*, **zonovergieten*, **zondrogen*. Hier is dus geen sprake van voltooid deelwoorden van scheidbaar samengestelde werkwoorden, maar wel van een samenstelling van een substantief en een voltooid deelwoord.

Dit patroon is eigen aan het Nederlands: in het Middelnederlands zijn er ook al voorbeelden te noemen van ‘substantief+deelwoord’-samenstellingen, vgl. *godegelaten* ‘zich aan God overgevend’ en *huusgeboren* ‘als akkerman geboren’¹²¹. Maar in de laatste tijd vindt er een zekere productiviteitsuitbreiding plaats naar Engels en Duits voorbeeld, in welke talen dit type met talrijke exemplaren vertegenwoordigd is, vgl. bijv. Eng. *architect-designed* ‘door een architect ontworpen’, *rain-interrupted* ‘door/vanwege de regen onderbroken’ en Du. *angsterfüllt* ‘vol angst’ en *mondbeglänzt* ‘door de maan bestraald’ (vgl. Booij-Van Santen 1998:74 en Van den Toorn 1984:405-416).

begrippen (om aan te geven dat atoomgroepen zich aan weerszijden van het referentievlak van een dubbele binding, van een ring of van een centraal atoom in een molecule bevinden; antoniem: *cis-*)

co- in in persoonsaanduidende substantieven als *coassistent*, *coauteur* enz. ter aanduiding dat de bedoelde samenwerkt met, collega is van de in het tweede lid genoemde (– in verband hiermee vgl. ook 3.2.2.3.2).

¹²¹ Op hoge ouderdom van dit type samenstellingen wijst dat er in het Middelnederlands ook voorbeelden zijn, waarin het deelwoord zonder prefix voorkomt, vgl. bijv. *godevolen* ‘aan Gods bescherming aanbevolen’ en *huusbacken* ‘in huis gebakken’ (Van den Toorn 1984:407).

4.1.3 *De grammaticale status van het voltooid deelwoord en zijn productiviteitsgraad*

De voltooiden deelwoorden worden synchroon gezien in de recentste taalkundige werken als een flexie categorie van het werkwoord opgevat (vgl. ANS, Booij-Van Santen 1998:84). Flexie kan gedefinieerd worden als het geheel van morfologische relaties tussen woorden die als vormen van één lexeem (voor definitie *lexeem* zie 1.2.1) worden beschouwd (Booij 2005:112). In de vakliteratuur wordt er onderscheid gemaakt tussen inherente en contextuele flexie. Van het laatstgenoemde type spreken we als de flexie uitsluitend door de syntactische context wordt bepaald waarin een woord voorkomt (vgl. bijv. de persoons- en getalsaanduiding van het werkwoord). Bij het eerstgenoemde type wordt de flexie echter niet door de syntactische context bepaald, maar door wat de spreker wil zeggen. Dit is onder andere het geval bij het vormen van de voltooiden deelwoorden. Door het discontinue affix *ge-+...-d/-t/-en* aan de werkwoordstam te hechten wordt de tijd van de door het werkwoord uitgedrukte handeling/gebeurtenis aangegeven, waarbij de spreker wil zeggen dat het om een handeling/gebeurtenis in het verleden gaat.

De belangrijkste kenmerken van de flexie kunnen we het best beschrijven door die te contrasteren met de eigenschappen van een ander morfologisch proces, de derivatie, vgl. Booij-Van Santen 1998:111-112:

- a) flexie is verplicht, derivatie niet;
- b) bij flexie verandert de woordsoort van het grondwoord nooit, terwijl dat bij derivatie wel mogelijk is;
- c) flexie is productiever dan derivatie (vgl. ook het gedeelte over productiviteitsgrad onder 1.2.1); bij flexieprocédés zijn de basiswoorden aan minder beperkingen onderhevig; de mogelijke flexievormen worden ook vrijwel altijd gerealiseerd;
- d) flexie levert semantisch transparante vormen op, terwijl er bij derivatie onvoorspelbare betekenissen kunnen optreden en vandaar dat “derivation is usually considered crucial to lexicalization, the other principal type of bound element, inflection, is not.” (Brinton – Traugott 2005:35 en vgl. Brinton – Traugott 2005:86-87);
- e) flexie is perifeer ten opzichte van derivatie, d.w.z.: in een afgeleid woord komt het flexiesuffix¹²² achter het derivatiesuffix en dit betekent ook dat flexie geen input kan vormen voor derivatie.

Bekijken we nu in hoeverre het voltooid deelwoord dat zoals zojuist gezegd tot de inherente flexie wordt gerekend, deze kenmerken vertoont, dan zien we dat de

¹²² Om het flexiesuffix van het derivatiesuffix dat meestal kortweg ‘suffix’ wordt genoemd, te onderscheiden, wordt het flexiesuffix meestal – zoals ook wij in dit boek tot nu toe hebben gedaan – met ‘uitgang’ aangeduid.

kenmerken slechts ten dele kloppen: a) en c) wel, maar b), d) en e) niet in alle gevallen. Bij c) moet genoemd worden dat het vormen van het voltooid deelwoord heden ten dage weliswaar de enige werkwoordelijke *ge*-functie is die productief is, maar in die functie is *ge-* wel hoogproductief: behalve zekere fonologische beperkingen (zie paragraaf 4.1.1) wordt *ge-* in alle voltooid deelwoorden daadwerkelijk gerealiseerd (alleen zijn plaats binnen de voltooid-deelwoordvorm is nog zoals we zojuist hebben, gezien aan bepaalde regels onderhevig, maar dit heeft natuurlijk geen invloed op zijn productiviteit).

Wat betreft b), d) en e), kunnen we zeggen dat de voltooid deelwoorden wel degelijk *input* kunnen zijn voor verdere flexie (bijv. de gebogene of het voltooid) en derivatie (bijv. de van voltooid deelwoorden met behulp van het suffix *-heid* afgeleide substantieven gebogenheid, geslotenheid) enz., wat in tegenspraak is met e). De voltooid deelwoorden kunnen bovendien gebruikt worden als adjectieven¹²³ (dus als een andere woordsoort) wat volgens b) niet mogelijk is (vgl. bijv. *gebonden* ‘niet vrij’). Sommige van zulke deelwoorden hebben bij adjectivisch gebruik een idiosyncratische betekenis, wat volgens d) bij flexie niet voorkomt (vgl. bijv. *gesloten* ‘niet openhartig’ of *opgewonden* ‘van de wijs gebracht’ enz.) (over de verschillen en overeenkomsten tussen flexie en derivatie zie ook Booij 2002:19-20, 80-85 en Booij 2005:112-115).

De voltooid deelwoorden illustreren dus dat de verschillen tussen flexie en derivatie – hoewel het onderscheid maken ertussen wel degelijk nodig is – geen absoluut karakter hebben: we kunnen hoogstens van een *gradueel* karakter spreken¹²⁴. In dit verband kan genoemd worden dat de taalkundigen die weliswaar in het kader van een van de huidige varianten van de generatieve taalkunde werken, maar de in de “traditionele” generatieve taalkunde opgekomen visie ‘verantwoording van derivatie en flexie in twee aparte componenten van de grammatica’ (vgl. de zgn. ‘Split Morphology’, voor meer informatie zie 1.2.1) niet aanvaarden, vaak de eigenschappen van de deelwoorden als argument nemen. Om te kunnen achterhalen wat in geval van het voltooid deelwoord de concrete oorzaak ervan is dat het – hoewel het tot de flexie categorieën van het werkwoord behoort – toch veel verwantschap vertoont met de derivatie, moeten we de diachronie in onze beschouwingen betrekken. In het vervolg worden de voltooid deelwoorden daarom vanuit het diachrone perspectief bekeken.

¹²³ In adjectivisch gebruik kunnen de deelwoorden zelfs comparatie ondergaan, vgl. bijv. *gebonden* - *meer gebonden* - *meest gebonden*.

¹²⁴ In dit kader verwijs ik naar twee wat oudere artikelen, Van de Poel 1972:30 en Van Bakel 1972:49-50 waarin de synchrone grammaticale status van het voltooid deelwoord wordt bediscussieerd, d.w.z. of er sprake is van een flexievorm of een afgeleide vorm. In de recentste werken worden de deelwoorden zoals genoemd echter – op basis van verplichtheid en productiviteit – duidelijk tot de flexie categorieën van het werkwoord gerekend. Voor de reden waarom ik de voltooid deelwoorden in dit proefschrift toch “*ge-afleidingen*” noem, zie voetnoot 1.

4.2 Diachroon overzicht

4.2.1 *De oorspronkelijke grammaticale status van het voltooid deelwoord*

De deelwoorden worden in de oude grammatica's (zelfs nog in Ten Kate 1723) als een aparte woordsoort beschouwd (vgl. Duinhoven 1988:157). In de hedendaagse grammatica's worden ze echter bij het werkwoord ondergebracht en ze worden – zoals in de vorige paragraaf behandeld – over het algemeen gezien als een vorm van het werkwoord. In de hedendaagse grammatica's wordt echter ook gezegd dat de morfologische valentie en (daardoor) ook zekere syntactische functies van het deelwoord vergeleken kunnen worden met die van het adjectief. Bij de morfologische valentie moeten we denken aan het vermogen om de buigings-*e* aan te nemen, om comparatie te ondergaan en om van het prefix *on-* voorzien te worden; bij de syntactische functies moeten we denken aan het vermogen tot attributief en predicatief gebruik. De deelwoorden hebben in het hedendaags Nederlands dus wel een zeker hybride karakter (met eigenschappen van werkwoord en adjectief) bewaard, maar het feit dat ze niet meer vanzelfsprekend als een aparte woordsoort worden geacht, wijst erop dat ze in de loop der tijd van karakter veranderd zijn (vgl. Duinhoven 1988:157). In oorsprong zijn de deelwoorden – zo ook de voor ons belangrijke voltooid deelwoorden die de werking als een voldongen feit representeren (Duinhoven 1988:170) – adverbiale afleidingen van werkwoordstammen. Oorspronkelijk was er dus geen sprake van flexie, maar van derivatie bij de voltooid deelwoorden. Ze dienden niet als hoofdwerkwoorden in de zin, maar releveerden een bijkomende werking of het effect van een werking. Ze fungeerden als een bijwoordelijke bepaling bij de persoonsvorm (pv) in de zin, maar ze konden ook adnominaal, d.w.z. attributief bij een substantief (=adjectivische functie), worden gebruikt (vgl. Duinhoven 1988:157, 170).

Zo is de functie van het voltooid deelwoord in de voltooid werkwoordstijden¹²⁵, waarbij het werkwoordelijke karakter zich synchroon gezien het zuiverst manifesteert, in oorsprong ook adverbiaal. Zowel bij de constructie 'hebben + voltooid deelwoord' als bij de constructie 'zijn + voltooid deelwoord' hebben we te maken met een syntactisch herinterpretatieproces, waarbij het voltooid deelwoord zijn adverbiale functie verliest en een puur werkwoordelijk karakter krijgt. In de constructie 'hebben + voltooid deelwoord' is *hebben* oorspronkelijk een zelfstandig werkwoord, dat met een lijdend voorwerp voorkomt, waaraan een voltooid deelwoord als een predicatieve toevoeging verbonden is, vgl. *ik heb* [hoofdwkwoord] *het huis* [lijdend voorwerp] *gekocht* [predicatieve toevoeging], d.w.z. 'ik bezit het huis in gekochte toestand'. De gekochte toestand komt voort uit de door de handelende persoon verrichte handeling (kopen). In *gekocht* zijn dus

¹²⁵ De voltooid werkwoordstijden zijn samengestelde tijden die door de persoonsvorm van het hulpwerkwoord van tijd (*hebben / zijn*) en het voltooid deelwoord (van een hoofdwkwoord) worden gevormd.

eigenlijk tegelijk twee aspecten (toestand vs. handeling) aanwezig. De nadruk ligt oorspronkelijk op de toestand, maar de aanwezigheid van beide aspecten biedt de mogelijkheid om de combinatie ‘hebben + gekocht’ als een handeling te interpreteren en het lijdend voorwerp *het huis* niet meer op te vatten als object bij *hebben*, maar bij *hebben gekocht* waarbij het oorspronkelijke hoofdwerkwoord *hebben* als hulpwerkwoord wordt geïnterpreteerd en het voltooid deelwoord als het hoofdwerkwoord van de zin wordt ervaren. Zo ontstaat het nieuwe patroon waarbij aan het voltooid deelwoord dus een puur werkwoordelijke functie wordt toegekend. Genoemd moet nog worden dat het geleidelijke verbleken van de concrete betekenis van *hebben* (‘bezitten’) ook aan deze ontwikkeling moet hebben bijgedragen (Van der Wal, 1992: 35, 152-153)¹²⁶.

Ook bij de combinatie ‘zijn + voltooid deelwoord’ is *zijn* oorspronkelijk een zelfstandig werkwoord en de constructie drukt een toestand uit, zoals in: *de ruiten zijn* [hoofdwkwoord] *gebroken* [bepaling van gesteldheid] ‘de ruiten bevinden zich in een gebroken toestand’ en *hij is* [hoofdwkwoord] *gesneuveld* [bepaling van gesteldheid] ‘hij bevindt zich in een gesneuvelde toestand’. De twee aspecten, *toestand* en *gebeuren*, zijn echter in principe in het voltooid deelwoord ook bij deze constructie aanwezig. Zo wordt de toestand in de loop der tijd ook hier – net als bij de *hebben*-constructie – als een gebeuren geherinterpreteerd, ten gevolge waarvan het hoofdwkwoord *zijn* als hulpwerkwoord wordt beschouwd en het voltooid deelwoord als het hoofdwkwoord. Aan het voltooid deelwoord wordt dus ook hier een puur werkwoordelijke functie toegekend. (vgl. Van der Wal 1992:153). Het resultaat van beide herinterpretatieprocessen is eigenlijk dat beide werkwoorden (*hebben* en *zijn*)¹²⁷ een rol gingen spelen bij de vorming van de voltooid werkwoordstijden en dat het voltooid deelwoord voortaan in beide gevallen als puur werkwoordelijk werd ervaren. Deze ontwikkelingen speelden zich in de West-Germaanse talen¹²⁸ waarschijnlijk kort voor of aan het begin van de schriftelijke overlevering af.

Het voltooid deelwoord heeft zijn adverbiaal karakter bij de combinatie ‘hebben/zijn + voltooid deelwoord’ dus al heel vroeg verloren. In de verdere ontwikkeling van de Nederlandse taal moest het voltooid deelwoord echter nog meer van zijn adverbiale functies opgeven. Dit kan goed geïllustreerd worden aan de hand

¹²⁶ Vermeld dient nog te worden, dat de constructie ‘hebben + predicatieve toevoeging’ in bepaalde oostelijke Nederlandse dialecten nog heden ten dage voortleeft: *In Oosterhout hebben ze de straten genummerd.* (Van Bree 1981).

Verder kan hier ook nog gesignaleerd worden dat de constructie ‘hebben + voltooid deelwoord als predicatieve toevoeging’ in het IJslands dat zoals gezegd veel archaïsche kenmerken heeft bewaard, nog steeds beperkt gebruikelijk is, al geldt die als verouderd (vgl. *ég hef gluggann lokaðan* ‘letterlijk ik bezit het raam in geopend toestand’ of *ég hef bókinu lesna* ‘letterlijk ik bezit het boek in gelezen toestand’ (dat het voltooid deelwoord in deze constructie een predicatieve toevoeging is bij het lijdend voorwerp, blijkt duidelijk uit het feit dat het er in geslacht en getal mee congrueert).

¹²⁷ Er zijn algemene regels en richtlijnen voor het gebruik van *hebben* resp. *zijn*. Gezien het feit dat het voor ons onderzoeksonderwerp niet relevant is, worden deze hier buiten beschouwing laten. Voor een gedetailleerde behandeling van deze regels en richtlijnen kan naar de E-ANS worden verwezen, zie de paragraaf *De keuze tussen hebben en zijn bij de vorming van de voltooid werkwoordstijden*.

¹²⁸ In het Engels heeft zich later een verdere ontwikkeling ten gunste van *hebben* (to have) voorgedaan (Van der Wal 1992:153). Daar wordt *zijn* dus niet meer in de voltooid tijden als hulpwerkwoord gebezigd.

van de combinatie ‘comen + voltooid deelwoord’ die in het Middelnederlands nog heel vaak gebezigd werd, vgl. bijv. *Doe quam gereden op een paert een page* (Couchy 1, 312) [Toen kwam een page (dienaar van een ridder) te paard [=letterlijk rijdenderwijs op een paard]]. *Gereden* is een bijwoordelijke bepaling bij *quam* en bepaalt uiteindelijk als secundaire bepaling via *quam* de toestand van de handelende persoon (*een page*) (vgl. Duinhoven 1988:165). In het Middelnederlands kon *comen* nog met allerlei – vooral een beweging uitdrukken – voltooid deelwoorden gecombineerd worden, vgl. *ghelopen*, *ghegaan*, *ghevaren*, *gheronnen* (‘gerend’) enz. In het hedendaags Nederlands is het voltooid deelwoord aan allerlei beperkingen onderhevig met betrekking tot de combineerbaarheid met *komen*:

het voltooid deelwoord moet gevormd zijn van een werkwoord van beweging

(a) dat samengesteld is met een bijwoord van richting (*binnengelopen*, *voorbijgefietst* enz.),

(b) dat vergezeld is van een bepaling van richting (*naar boven gesneld*, *naar Nijmegen gereden* enz.)

(c) dat gecombineerd is met het bijwoord aan (*aanlopen*, *aanfietsen*, *aanrijden* enz.)¹²⁹ (vgl. E-ANS).

In het hedendaags Noord-Nederlands wordt de voorkeur echter over het algemeen ook in de zojuist genoemde drie gevallen aan een andere constructie gegeven, namelijk aan ‘*komen* + infinitief’, vgl. *komen* (a) *voorbijfietsen* in plaats van *voorbijgefietst* / (b) *naar Nijmegen rijden* in plaats van *naar Nijmegen gereden* / (c) *aanlopen* in plaats van *aangelopen*. Alleen in het Zuid-Nederlands wordt de constructie ‘*komen* + voltooid deelwoord’ in de drie gevallen geprefereerd boven de constructie ‘*komen* + infinitief’.

In het voorafgaande hebben we enerzijds kunnen zien hoe de adverbiale functie van het voltooid deelwoord in de voltooid tijd-constructies als werkwoordelijk werd geherinterpreteerd, anderzijds hebben we aan de hand van de constructie ‘*komen* + voltooid deelwoord’ kunnen constateren hoe het adverbiale gebruik van het voltooid deelwoord in de loop der tijd steeds meer op de achtergrond raakt. Gezien het feit dat het de vorming van de voltooid tijden is die synchroon gezien als de belangrijkste functie van het voltooid deelwoord wordt beschouwd en dat die functie als werkwoordelijk wordt ervaren, is het ook niet verrassend dat het voltooid deelwoord – zoals gezegd – in de hedendaagse grammatica’s als een vorm van het werkwoord wordt behandeld. Verder is het zo ook begrijpelijk dat het voltooid deelwoord vanuit de synchrone invalshoek tot de flexie categorieën van het werkwoord wordt gerekend. Het voltooid deelwoord is echter van zijn adverbiale oorsprong – hoewel deze oorsprong dus wel verbleekt is – toch niet helemaal afgekomen. Daarvan getuigen de in de vorige paragraaf

¹²⁹ In het laatste geval kunnen ook andere werkwoorden (d.i. niet alleen werkwoorden van beweging) gecombineerd worden met *komen*. Deze werkwoorden duiden ‘de manier van komen’ aan door aan te geven wat degene die komt tijdens het komen doet (*aangefloten*, *aangezwaaid*) enz., vgl. In de verte kwam een dronken matroos *aangezwaaid* (E-ANS).

behandelde eigenschappen van het voltooid deelwoord die op die van een afleiding lijken, en niet op een flexie categorie (input voor derivatie, adjectivisch gebruik, idiosyncratische betekenis). Vanuit het diachrone perspectief kan het hybride karakter van het voltooid deelwoord dus gemakkelijk begrepen worden.

4.2.2 *De oorsprong van het prefix ge- bij het voltooid deelwoord*

Het prefix *ge-* bij het voltooid deelwoord, d.w.z. het zgn. participiaal *ge-*, is – zoals onder 2.4 kort aangestipt – ten gevolge van een geleidelijk en ingewikkeld grammaticalisatieproces ontstaan uit het perfectieve *ge-*. Het was het voltooid deelwoord waar de perfectieve betekenis van *ge-* (waarbij de nadruk ligt op de voltooiing, voltooidheid van de handeling) gemakkelijk op de voorgrond kon treden. Men ging *ge-* daarom voelen als een integraal deel van het voltooid deelwoord. Zo smolten “tijd” en “aspect” langzaam samen: het prefix *ge-* werd in het West-Germaans – zo ook in het Nederlands – het vaste prefix bij het voltooid deelwoord, waardoor het tevens een onderscheidingsmiddel werd bij de werkwoorden, bij welke infinitief en participium gelijkvormig waren. *Ge-* moest zijn aspectuele betekenis inboeten en ging uitsluitend als tijdsmarkering fungeren bij de voltooid deelwoorden (Schönfeld 1970:159-160, Van Swaay 1901:77).

Vermeld moet worden dat Duinhoven 1988 en Van Dijk 1998 bij (het begin van) dit grammaticalisatieproces de nadruk leggen op de adverbiale(-adjectivische) oorsprong van het voltooid deelwoord (Duinhoven 1988:167-168, Van Dijk 1998: 40). Het voltooid deelwoord was oorspronkelijk gevormd van een werkwoordstam met de suffixen *-d/-t* (in geval van zwakke werkwoorden) of *-en* (in geval van sterke werkwoorden), maar deze suffixen vervaagden naar vorm en betekenis en de formatie als geheel werd ervaren als een werkwoordsvorm. Het voltooid deelwoord liep daarmee het gevaar zijn adverbiaal-adjectivische karakter te verliezen. Het prefix *ge-* werd in het West-Germaans aan het voltooid deelwoord toegevoegd om het bepalende, ondergeschikte en vooral het bijwoordelijke aspect ervan te versterken, d.w.z. om zijn oorspronkelijke functie te kunnen behouden (Duinhoven 1988: 167-168). Het voltooid deelwoord kon – volgens Duinhoven – slechts als bijvoeglijk naamwoord dienst doen als de handeling een nieuwe gesteldheid (d.w.z. een verandering in de toestand) van het subject bewerkte (Duinhoven 1988:164). Van Dijk 1998:40 formuleert dit criterium betreffende het voltooid deelwoord met de term *teliciteit* die op hetzelfde neerkomt: een toestandsverandering (en daardoor het bereiken van een doel). Zo kunnen we de oorspronkelijke oorzaak van voorvoeging van *ge-* aan het voltooid deelwoorden ook op die manier onder woorden brengen namelijk dat *ge-* de taak moest vervullen om van een *niet-telisch* voltooid deelwoord een telisch voltooid deelwoord te maken, zodat het deelwoord als bijwoordelijke/bijvoeglijke bepaling gebruikt kon worden. Dit betekent dat *ge-* aanvankelijk uitsluitend aan voltooid deelwoorden toegevoegd kon worden die afgeleid waren van werkwoorden die vatbaar waren voor “telicisatie”. Zulke werkwoorden waren handelings- of bewegingswerkwoorden, maar nooit statische en

intransitieve werkwoorden (vgl. Van Dijk 1998:40). De voorvoeging van *ge-* heeft – lezen we in Duinhoven 1988 – het tijt echter niet kunnen keren. Het voltooid deelwoord werd ondanks *ge-* steeds meer als een werkwoordsvorm ervaren. *Ge-* verloor zijn woordvormende kracht (en daardoor ook zijn onderschikkende kracht: d.w.z. zijn kracht om een voltooid deelwoord geschikt te maken om als bijvoeglijke/bijwoordelijke bepaling te fungeren) en werd aan alle voltooid deelwoorden toegevoegd, ook wanneer ze slechts een werkwoordelijke functie hadden. Dit voorvoegsel ontwikkelde zich tot een kenmerk van het voltooid deelwoord zonder meer (Duinhoven 1988:168) en kreeg daardoor een puur grammaticale functie.

4.2.3 *Verschillen en overeenkomsten tussen twee temporele functies van ge-: het temporeel ge- vs. het participiaal ge-*

Uit het perfectieve *ge-* is dus door een ingewikkeld grammaticalisatieproces het zgn. participiaal *ge-* ontstaan dat een vast kenmerk werd van de voltooid deelwoorden en deel ging uitmaken van het temporele systeem van het Nederlands. Genoemd moet echter worden dat uit het perfectieve *ge-* zich ook een andere temporele functie ontwikkelde. Deze functie hebben we onder 2.4 genoemd als het temporeel *ge-*¹³⁰ en in het kort gekarakteriseerd als een stijlmiddel van vroege epische teksten ter verlevendiging van een verhaal. Het temporeel *ge-* wordt – in tegenstelling tot het participiaal *ge-* dat aan voltooid deelwoorden wordt voorgevoegd – uitsluitend aan de preteritumsvorm van het werkwoord gehecht. Hier gaat het erom dat een bepaalde tekst in het imperfectum wordt beschreven zolang er een neutrale beschrijving wordt gegeven van de situatie en het handelingsverloop. Zodra er echter een plotselinge wending optreedt in het handelingsverloop wordt de preteritumsvorm van het werkwoord geprefigeerd met *ge-*. Dit stijlmiddel brengt dus tot uitdrukking dat er plotseling iets markants gebeurt in een handelingsverloop (Van Dijk 1998:27). Hieruit volgt dat een voorwaarde voor dit gebruik van *ge-* is dat voorafgaande handelingen afgerond zijn: pas dan kan er plotseling een vervolg optreden. *Ge-* treedt daarom altijd op in een sequentie van handelingswerkwoorden, en altijd als laatste, nooit als eerste. (vgl. Van Dijk 1998:39).

Gezien het feit dat het temporeel *ge-* een stijlmiddel was, werd het veel minder frequent gebruikt dan het participiaal *ge-*, maar in het Middelnederlands waren beide uit het ‘perfectieve’ *ge-* ontwikkelde functies nog duidelijk aanwezig. Genoemd moet worden dat hetzelfde geldt voor de derde uit het ‘perfectieve’ *ge-* ontwikkelde functie, het in 3.2.1.2.3 behandelde negatief polaire *ge-*. We kunnen het ook zo formuleren dat deze drie functies in het Middelnederlands karakteristiek waren voor de werkwoorden. Na de Middelnederlandse periode was het negatief polaire *ge-* echter – zoals onder 3.2.1.2.3 genoemd – verdwenen. Van de negatief polaire constructies zijn slechts enkele idiomatische uitdrukkingen overgebleven en

¹³⁰ Het temporele *ge-* werd al in 1914 door Overdiepesignaleerd, alleen noemde hij het het aoristisch gebruik van *ge-*.

het huidige Nederlands kent niet meer zo'n productieve strategie binnen het verbale domein (slechts erbuiten – zoals we hebben gezien). Ook het temporele *ge-* verdween na de Middelnederlandse periode, en – in tegenstelling tot het negatief polaire *ge-* – wel spoorloos: de *ge-*praeterita hebben geen enkel spoor achtergelaten in het moderne Nederlands, ze zijn vervangen door gewone omschreven voltooid werkwoordsvormen, namelijk door het perfectum (vgl. Van Dijk 1998:47). Ter illustratie zie een zin uit de Wachtendonckse Psalmen (10de eeuw) en zijn equivalent uit de Statenbijbel (1637):

Uuanda fan allin arbeidi generedos tu mi, in ouir fiunda mina scouuuota oga min
(Wachtendonckse Psalmen)

Want hy heeft my geredt uyt alle benauwtheyt: ende mijn'ooge heeft gesien op
mijne vyanden (Staten-Bijbel)
(De voorbeelden zijn geciteerd naar Van Dijk 1998:45)

Vermeld dient te worden dat het hedendaags Nederlands wel over een stijlmiddel beschikt dat ongeveer dezelfde functie vervult, namelijk het zgn. *praesens historicum*. Dit wordt in concreto gebruikt voor het weergeven van gebeurtenissen uit het verleden om de presentatie te verlevendigen, vgl. “Gisteren liep ik over de markt, daar *hoor* ik tot mijn grote schrik plotseling een knal...” (De Vooy 1967:147 en vgl. ook Booij 2005:134).

Samengevat moeten we constateren dat van de drie zich uit het ‘perfectieve’ *ge-* ontwikkelde functies na de Middelnederlandse periode slechts het participiaal *ge-* standhoudt.

4.2.4 *Het wegblijven van het prefix ge- bij de voltooid deelwoorden van bliven, brengen, comen, liden, vinden en werden*

We hebben gezien dat de aanwezigheid van het prefix *ge-* bij de voltooid deelwoordvormen van de werkwoorden in het Middelnederlands al een vaste regel was. Net als in het hedendaags Nederlands waren de werkwoorden die van onscheidbare voorzetsels of partikels voorzien waren, ook toen uitgezonderd van deze regel. Wat echter een kenmerkend verschil is tussen het Middelnederlands en het hedendaags Nederlands, is dat we in het Middelnederlands ook nog een kleine groep werkwoorden – *bliven, brengen, comen, liden, vinden* en *werden* – vinden die in hun voltooid-deelwoordvormen – in tegenstelling tot het hedendaags Nederlands – geen *ge-* aannamen:

bleven (nu: *gebleven*), bracht (nu: *gebracht*), comen (nu: *gekomen*), leden (nu: *geleden*), vonden (nu: *gevonden*) en werden (nu: *geworden*)

Volgens de algemene opvatting ligt de oorzaak van het wegblijven van het prefix *ge-* in het feit dat deze werkwoorden op zich al perfectieve betekenis hadden of

hadden verkregen¹³¹. Deze werkwoorden worden ook wel ‘perfectiva simplicia’ genoemd, d.w.z. ongelede perfectieve werkwoorden¹³². Gezien het feit dat het perfectieve aspect in het voltooid deelwoord oorspronkelijk sterk aanwezig was, konden de genoemde werkwoorden in hun voltooid-deelwoordvormen *ge-* missen (het prefix was eigenlijk overbodig) (Booij-Van Santen 1998:288, WNT, Van Bree 1987:224, Schönfeld 1970:160, De Vooy 1967:166, MNW). Later hebben de voltooid deelwoorden van de perfectiva simplicia echter door systeemdwang (analogiewerking) toch het prefix *ge-* aangenomen (Van Bree 1987:224, Pijnenburg 1982:114).

Het proces waarin het prefix *ge-* ook in de voltooid deelwoorden van de perfectiva simplicia werd veralgemeend, begon in de provincies Holland en Utrecht (vgl. Pijnenburg 1982:114, Berteloot 2004:70, 74). Eerst kwamen vormen met én zonder het voorvoegsel *ge-* naast elkaar voor¹³³, maar uiteindelijk hebben de analogische voltooid deelwoordvormen (die met *ge-* dus) de strijd gewonnen. De vormen met *ghe-* zijn – behalve bij *werden* dat van de perfectiva simplicia het langst prefixloos was gebleven – in deze provincies al vanaf het einde van de 13de eeuw opgetekend (Pijnenburg 1982:110, Berteloot 2004:70, 74). Het proces is hier in de 15de eeuw al bijna afgesloten, zelfs de “achterblijver” *werden* heeft zijn achterstand ingehaald. In de sterk door het Hollands bepaalde grammatica’s van het 17de-eeuwse Nederlands vormen de perfectiva simplicia geen aparte groep meer, waaruit ook blijkt dat ze zich helemaal bij de overige hebben aangesloten en dus regelmatig zijn geworden wat betreft de voltooid-deelwoordvorming (Berteloot 2004:67, 74).

Van de regio Holland/Utrecht straalde de ontwikkeling uit naar het oosten, vooral naar het noordoosten, waarin het prefix *ge-* bij de voltooid deelwoorden van de perfectiva simplicia in de 15de eeuw – weliswaar nog in de minderheid – al aanwezig was en in de 16de eeuw de overhand kreeg (Berteloot 2004:69-70). In Berteloot 2004:73 wordt hieraan toegevoegd dat deze verhoudingen alleen representatief kunnen zijn voor de schrijftaal, gezien het feit dat in een aantal van de dialecten van het noordoosten vandaag de dag nog prefixloze participia gebruikt worden. In de regio Limburg/Nederrijn zien we ook een vrij vroege invloed van het

¹³¹ Voor een gedetailleerde behandeling van het perfectieve aspect van de leden van deze groep werkwoorden verwijs ik naar Van Swaay 1909:1-47.

¹³² We hebben er al in voetnoot 47 op gewezen dat de meeste ongelede werkwoorden duratief waren en zijn. Van de ongelede duratieve werkwoorden kan door middel van bepaalde prefixen, voorzetsels en partikels perfectieve werkwoorden worden gemaakt. Zo’n prefix was (zoals we hebben besproken) *ge-*, maar in de loop van de tijd hebben andere prefixen en partikels deze functie overgenomen (*af-*, *be-*, *ver-*, enz.). Verder moet genoemd worden dat het werkwoord *blijven* oorspronkelijk niet tot de perfectiva simplicia behoorde, d.w.z. dat *blijven* geen ongeleed perfectief werkwoord is geweest, maar een met *be-* geprefigeerd werkwoord, vgl. Ohd. *bilīban*, dat door de prefigering perfectief is geworden. Oorspronkelijk miste het voltooid deelwoord van *blijven* het prefix *ge-* vanwege de aanwezigheid van het onbeklemtoonde, over perfectieve kracht beschikkende prefix *be-*. (Hol 1941:258). In de loop der tijd is het prefix echter samengesmolten met het grondwoord (vgl. Mnl. *bliven*) en daardoor is het onherkenbaar geworden dat het in oorsprong om een geleed werkwoord ging. *Blijven* werd voortaan als een ongeleed perfectief werkwoord opgevat en op één rij gezet met de bovengenoemde “echte” perfectiva simplicia.

¹³³ Hierbij moeten we ook rekening houden met de rol van de verschillende soorten teksten: het aantal geprefigeerde voltooid deelwoorden van de werkwoorden in kwestie is in de prozateksten over het algemeen aanzienlijk hoger dan in de versteksten, waarin de voltooid deelwoorden van de perfectiva simplicia dus vaker zonder *ge-* voorkomen. Als oorzaak achter dit verschil wordt vermoed dat de dichters een conservatievere taalvariant gebruikten dan de prozaschrijvers (vgl. Berteloot 2004:74).

Hollands. In de Limburgse en Brabantse dialecten werd het prefix *ge-* bij de voltooide deelwoordvormen van deze werkwoorden na een voorlopige stagnatie in de 16de eeuw snel doorslaggevend (Berteloot 2004:74-75). Vlaanderen (uiteraard in de “historische” zin van het woord¹³⁴) is echter lang immuun tegen de prefigering¹³⁵ en blijft ook later het conservatiefst¹³⁶ (Berteloot 2004:73).

Ten slotte moet genoemd worden dat Duinhoven – uitgaande van de observatie dat er ook andere werkwoorden zijn die al op zich perfectief waren en toch het voorvoegsel *ge-* aannamen in hun voltooide deelwoordvormen (vgl. bijv. *gegrepen, gelaten, geraakt, geschapen, gestorven, getroffen, gevangen*) – de zojuist uiteengezette algemene opvatting over de oorzaak van de aanvankelijke prefixloosheid van de voltooide deelwoorden van de werkwoorden in kwestie afwijst (Duinhoven 1988:voetnoot 313 bij blz. 168). Bij zijn verklaring van de oorzaak gaat hij uit van de adverbiale(-adjectivische) oorsprong van het voltooid deelwoord (d.w.z. zijn functie als (ondergeschikte) bepaling van toestand) die aan het verbleken was en die door het toevoegen van *ge-* behouden moest worden. Maar er waren voltooide deelwoorden die niet als (ondergeschikte) bepaling van toestand dienst konden doen, namelijk juist onze groep werkwoorden: *bleven, bracht, comen, leden, vonden, worden*, en daarom kwamen ze – zo redeneert Duinhoven – in het Middelnederlands nog algemeen zonder *ge-* voor. (Duinhoven 1988:168). Op een andere plek stelt Duinhoven het mutatieve oftewel perfectieve karakter van het werkwoord echter als een voorwaarde voor het attributieve gebruik van het voltooid deelwoord (Duinhoven 1988:164-165). Zo belandt hij eigenlijk in een tegenspraak: hij wil de algemene theorie die stelt dat *bliven, brengen, comen, liden, vinden* en *werden* in hun voltooide deelwoordvormen oorspronkelijk geen *ge-* aannamen, omdat ze al op zich perfectief waren, afwijzen door te beweren dat het hier in hoofdzaak niet om de perfectiviteit gaat, maar om de al dan niet aanwendbaarheid van de voltooide deelwoorden als ondergeschikte bepaling van toestand. Tegelijk stelt hij echter het perfectieve karakter van het werkwoord als voorwaarde om het voltooid deelwoord als bijvoeglijke bepaling te kunnen worden gebruikt. Waarschijnlijk om onder deze redenering uit te komen voegt hij eraan toe dat het perfectieve karakter van het werkwoord niet de enige voorwaarde is, maar de door het werkwoord tot stand gebrachte nieuwe gesteldheid ook als een kenmerk van het zelfstandig naamwoord moet worden gevoeld: zo is *het gevallen paard* mogelijk, maar *het gekomen paard* niet (Duinhoven 1988:165). Deze bewering van Duinhoven klopt echter ook alleen maar ten dele, omdat het voltooid deelwoord van *vinden* bijv. wel degelijk als bijvoeglijke bepaling voor kan komen, vgl. bijv. *de gevonden voorwerpen*.

¹³⁴ d.i. Vlaanderen als een dialectgeografische eenheid, een dialectgeografisch regio, en niet Vlaanderen als overkoepelende benaming voor het Nederlandstalige deel van België.

¹³⁵ De prefigering in Limburg en Brabant kwam aanvankelijk weliswaar nog langzamer op gang dan in Vlaanderen, maar in die provincies was de ontwikkeling daarna snel voltooid, terwijl die in Vlaanderen langdurig stagneerde. (Berteloot 2004:68-69, 73).

¹³⁶ Sommige zuidelijke dialecten die overigens het participiaal *ge-* kennen, hebben het voltooid deelwoord van een (of meer) van de perfectiva simplicia zonder *ge-* tot op heden bewaard (Schönfeld 1970:160, Hol 1941:258- 259).

De verklaring van Duinhoven heeft vanwege de tegenspraak dus minder overtuigende kracht dan de algemene theorie. Verder kunnen we volgens mij ter verdediging van de algemene theorie ook naar voren brengen dat de prefixloosheid van de zes perfectiva simplicia de Middeleeuwse toestand weerspiegelt, terwijl het prefix *ge-* bij de voltooid-deelwoorden al vroeger – nog voor het begin van de schriftelijke overlevering – een kenmerk is geworden. Zo moeten we er waarschijnlijk van uitgaan dat er in het begin nog meer uitzonderingen waren die in de loop van de tijd regelmatig zijn geworden. De schriftelijke overlevering wijst ten minste in die richting: in het Middelnederlands hebben we nog met meer uitzonderingen te maken dan in het hedendaags Nederlands. Zo moeten we vermoeden dat het prefix *ge-* in de niet of schaars gedocumenteerde perioden vóór het Middelnederlands nog bij de voltooid-deelwoordvormen van meerdere werkwoorden achterwege bleef dan in de Middelnederlandse periode. In het Middelnederlands hebben we dus waarschijnlijk met de resten te maken van een vroegere algemene uitzondering, namelijk dat de voltooid-deelwoorden van perfectieve werkwoorden geen *ge-* aannamen. Op de vraag waarom juist de bovengenoemde zes werkwoorden in het Middelnederlands nog immuun waren tegen de prefigering, terwijl *ge-* bij de voltooid-deelwoorden van andere perfectieve werkwoorden heel gewoon waren (vgl. de observatie van Duinhoven), kan waarschijnlijk geantwoord worden dat die zes allemaal een tamelijk hoge frequentie bezitten, waardoor ze langer tegenstand konden bieden aan de analogiewerking dan de niet zo frequent gebruikte perfectieve werkwoorden als *raken* of *scheppen* enz. Iets dergelijks zien we nog steeds bij de over tamelijk hoge frequentie beschikkende hulpwerkwoorden: ze weren zich nog heden ten dage met succes tegen analogiewerking.

4.2.5 *Het participiaal ge- in tijd en ruimte*

In een aantal grammaticale werken (Van Royen 1990:37, het WNT en het MNW enz.) wordtesignaleerd dat we in het Middelnederlands niet alleen de voltooid-deelwoorden van de zojuist behandelde perfectiva simplicia zonder *ge-* aantreffen, maar ook de voltooid-deelwoorden van bepaalde andere werkwoorden, vgl. bijv. *boren*, *daen*, *heeten*, *screven* in plaats van *geboren*, *gedaen*, *geheeten*, *gescreven*. Het verschil met de perfectiva simplicia is dat hier geen sprake is van aanvankelijke immuniteit tegen het aannemen van het participiaal *ge-*, maar van het wegvallen ervan. Het prefix *gi-* (de oorspronkelijke vorm van *ge-* in de West-Germaanse talen) kon namelijk bij de voltooid-deelwoorden¹³⁷ langs fonetische weg – door

¹³⁷ Deze ontwikkeling is kenmerkend voor de voltooid-deelwoorden, maar we vinden er bewijzen voor dat het verzwakken en verdwijnen van *ge-* ook andere woordsoorten – weliswaar in mindere mate – heeft getroffen of aangetast, vgl. bijv. *ymanc* in plaats van *gemanc* ‘gemengd’, *ysonde* in plaats van *gesonde* ‘gezond’, *ymac* in plaats van *gemac* ‘gemak’ (WNT, Van Royen 1990:34) resp. *duldich* in plaats van *geduldich* ‘geduldig’, *meen* in plaats van *gemeen*, *sont* in plaats van *gesont* ‘gezond’ (Schönfeld 1970:115).

palatalisatie – tot *ǝ* verzwakken, vgl. *gi* >, *ji*¹³⁸ > *i* > *ǝ* en daarna helemaal verdwijnen¹³⁹ (De Vooys 1967:166, Van Bree 1987:166). De *ge-*, de *i-/e-* en de prefixloze vormen kwamen in de Middelnederlandse periode in verschillende delen van het Nederlandse taalgebied tegelijk voor, d.w.z. we hebben hier met geografisch (bepaald)e varianten te maken.

Uit de teksten van de 13-14de eeuw komt duidelijk naar voren dat de verzwakte vorm *i-* in West- en Frans-Vlaanderen het gewone voorvoegsel is geweest bij de voltooidde deelwoorden, vgl. bijv. *idaen* in plaats van *gedaen* ‘gedaan’ of *idragen* in plaats van *gedragen* enz. (WNT, De Vooys 1967:166, Van Royen 1990:34, Hol 1941:264). In Holland (en Zeeland) blijkt *i-* in de 13de eeuw al verder verzwakt te zijn tot *e-* [ǝ-], terwijl de toonloze *ǝ-* in het noordelijke gedeelte van het Nederlandse taalgebied (het noorden van Noord-Holland, dus een groot deel van het kustgebied langs de Noordzee, hoorde er ook bij) helemaal verdween, vgl. bijv. *zegt* in plaats van *gezegd* ‘gezegd’ (De Vooys 1967:166, Van Bree 1987:166, Hol 1941:265, 268, Verdenius 1942:161-162, 167). In andere gebieden, namelijk Brabant, Limburg en Utrecht (Hol 1941:291, Schönfeld 1970:161), bleven de *ge-*vormen. Door invloed van de teksten uit deze gebieden werden bovendien de speciaal West/(Frans)-Vlaamse *i-*vormen in de eerste helft van de 15de eeuw ook vervangen door de *ge-*vormen en daarmee verdween *i-* uit de geschreven taal en langzamerhand ook steeds meer uit de spreektaal (Hol 1941:264, 289).

De zojuist geschetste Middeleeuwse situatie werd in de 17-18de eeuw met de opkomst en ontwikkeling van de standaardtaal belangrijk gewijzigd: op het *e-*gebied begon een strijd tussen de *e-*vorm en de (als gevolg van de invloed van de zuidelijke schrijftaal) steeds meer als beschaafd ervaren *ge-*vorm, waarbij de laatste op den duur op een steeds groter gebied de overhand kreeg. De kern van deze ontwikkeling lag in de steden en zette zich voort in de omringende dorpen. Verder blijkt uit de 17de-eeuwse Amsterdamse bronnen duidelijk dat we hierbij rekening moeten houden met een zekere sociale factor: het eerst werden de *e-*vormen in de taal van de hogere klassen (die zich steeds meer gingen richten naar de standaardtaal in wording) vervangen door de *ge-*vormen. In de taal van de lagere klassen drongen de *ge-*vormen pas later door (Hol 1941:274-289, Verdenius 1942:168).

We moeten wat de *ge-*vormen betreft dus duidelijk twee gebieden van elkaar onderscheiden: een gebied, namelijk Brabant, Limburg en Utrecht, waarin de *ge-*vormen altijd behouden zijn gebleven (d.w.z. waarin *ge-* nooit verder verzwakt is tot *e-* of helemaal verdwenen is) en een gebied waarin *ge-* tijdens de Middelnederlandse periode (of ervóór) gereduceerd was, maar waarin het later (in of na de 17-18de eeuw) – als resultaat van de uitbreiding van de standaardtaal in wording – van bovenaf weer is doorgedrongen (Hol 1941:291)¹⁴⁰.

¹³⁸ Het tussenstadium *ja-* is in het zuidoosten van Limburg (Vaals) bewaard gebleven (Schönfeld 1970:161).

¹³⁹ Het prefix *e-* kon eerst na woorden die op een klinker uitgingen, verdwijnen, daarna ook in andere positie, d.w.z. *e-* werd in het begin geabsorbeerd door het voorafgaande op een klinker eindigende woord, vgl. ‘k Heb altijt hondert gulden *mē nomen* (Teeuwis 1559), vgl. Verdenius 1942:164-165.

¹⁴⁰ Hier moet genoemd worden dat we volgens Heeroma eigenlijk ook in geval van het *ge-*gebied van Brabant, Limburg en Utrecht niet van “het bewaard blijven van de *ge-*vormen” kunnen spreken, maar dat

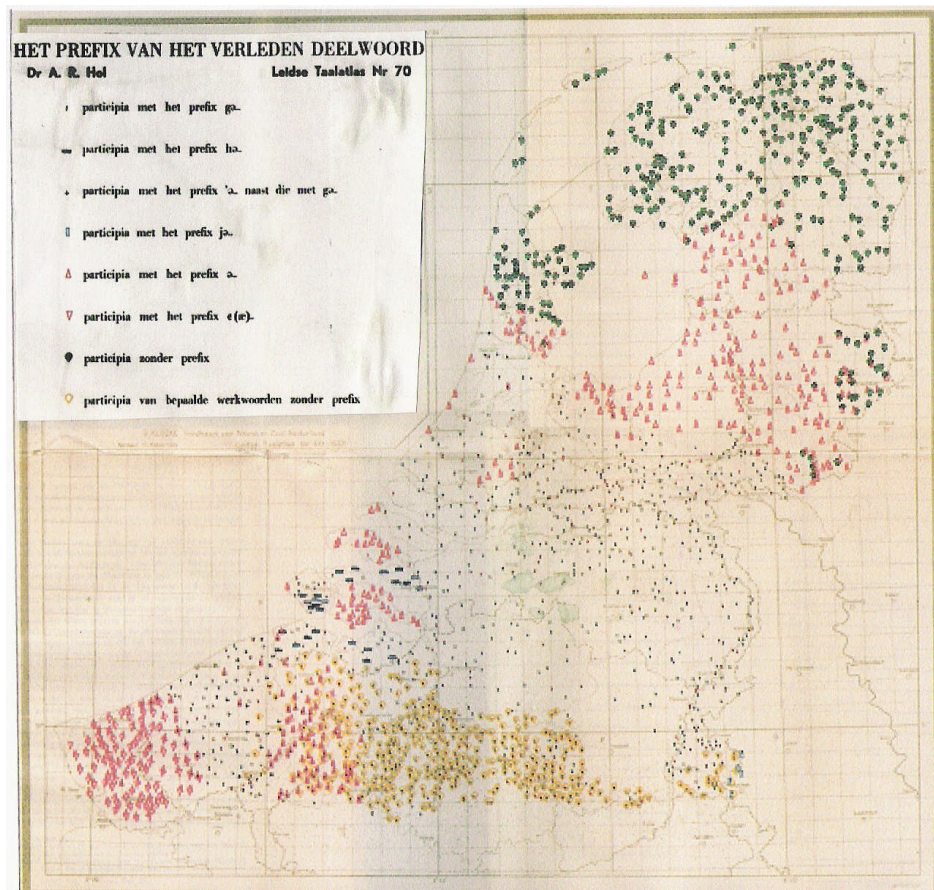
Bekijken we de huidige¹⁴¹ geografische verspreiding van de *ge-/e-* en prefixloze voltooidde deelwoordvormen, dan zien we dat het *ge-*gebied behoorlijk uitgebreid is: de *ge-*vormen worden nu gebezigd in de dialecten van Vlaanderen, Brabant, Limburg, Zeeland (ten dele in de vorm *hə-*), Zuid-Holland en Noord-Holland tot het IJ, Utrecht en het grote-rivierengebied (Schönfeld 1970:161, Hol 1941:254). De uitbreiding van het *ge-*gebied gebeurde – zoals we hebben gezien – ten koste van het *e-*gebied, dat met het doordringen van de als beschaafd ervaren *ge-*vormen vanaf de 17-18de eeuw steeds meer ingekrompen is. Van het oorspronkelijk aaneengesloten *e-*gebied vinden we slechts resten: de *e-*vormen werden nog in de eerste helft van de 20ste eeuw gebezigd in (het grootste deel van) Gelderland en Overijssel en relictten ervan vinden we nog in Zuid-Holland, op de Zeeuwse eilanden, in West- en Frans¹⁴²-Vlaanderen en in het westelijk deel van Oost-Vlaanderen. (Hol 1941:252-253). Het noordelijke gedeelte van het Nederlandse taalgebied is – in tegenstelling tot het *e-*gebied – grotendeels resistent gebleven tegen de opkomende ‘beschaafde’ *ge-*vormen en vormt nog steeds een aaneengesloten prefixloze regio¹⁴³. Ter ‘visuele’ samenvatting van de huidige situatie ontleen ik hier de door Hol samengestelde dialectkaart:

we ook hier te maken hebben met het resultaat van een herstelproces. Heeroma geeft toe dat het op de eerste blik meer voor de hand lijkt te liggen om aan te nemen dat het prefix in het *ge-*gebied bezuiden de grote rivieren vanouds een onaangetaast gebied is geweest (Heeroma 1941:18), maar hij gaat toch ervan uit dat het prefix *gi-* ook hier in een vroege periode (vóór 400) via de fonologische weg (palatalisatie) van *gi* > *ji* > *i* > *ə* sterk verzwakt was geraakt, zodat het niet meer op eigen kracht hersteld kon worden (Heeroma 1941:18-19). Volgens Heeroma werd het prefix *ge-* op dit gebied hersteld door een dubbele Keulse expansie, d.w.z. twee opeenvolgende Keulse expansies: 1) rond 400 (zonder succes, omdat de palataliseringsregel toen nog actief was); 2) rond 800 (met succes, gezien het feit dat de palataliseringsregel toen niet meer werkte. (Heeroma 1941:22-23). Vanwege het gebrek aan documentatie blijft de theorie van Heeroma hypothetisch, en daarom wordt die hier verder buiten beschouwing gelaten.

¹⁴¹ „Huidig” moet in ons geval als „midden twintigste-eeuws” begrepen worden. Het is namelijk Hol 1941 dat in eerste instantie de basis vormt voor het overzicht van de huidige geografische verspreiding. Helaas is deel 2 van de MAND-atlas met werkwoordelijke vormen nog niet verschenen.

¹⁴² Hier wordt de *e* echter niet toonloos uitgesproken maar als [æ] of [ɛ]. Volgens De Bo 1892:301 hebben we in het Frans-Vlaamse dialect verder met de volgende systematiek te maken: begint het werkwoord met een medeklinker, dan wordt het prefix in de vorm van *e-* gebruikt, vgl. *gedreven* – *edreven*, *gelaten* – *elaten* enz. Maar als het werkwoord met een klinker of met een *h* begint (hier gaat het slechts om de schriftelijke vorm, omdat *h* in het Vlaams niet uitgesproken wordt: in de uitspraak beginnen zulke woorden dus altijd met een klinker), dan valt het prefix helemaal weg, vgl.: *geasemd* – *asemd*, *gehoord* – *hoord*. Het prefix *ge-* heeft dus in het West-Vlaams twee allomorfen (*e-/* Ø), waarvan het gebruik puur fonologisch geconditioneerd is: het is afhankelijk van de beginklank van het werkwoord.

¹⁴³ Voor meer gedetailleerde informatie over de eerste helft van de 20ste eeuw verwijs ik naar Hol 1941.

Kaart 1 (Bron: Hol 1941:288)

Ten slotte moet hier benadrukt worden dat het duidelijk van verschillende talige (interne) en niet-talige (externe) factoren afhankelijk is of

- het participiaal *ge-* in een bepaald dialect gereduceerd of helemaal afgesleten kan raken
- *ge-* juist met succes weerstand kan bieden aan de reductie en afslijting
- het herstelproces van *ge-* in een bepaald dialect succesvol kan zijn.
(vgl. Verdenius 1942:167)

Één niet-talige factor, de rol van het sociale milieu (hoge klassen tegenover lage klassen), hebben we hierboven kort al aangestipt. Verder kan als niet-talige factor nog een zekere tegenstelling tussen oud en jong in aanmerking komen: ouderen zijn over het algemeen conservatiever dan jongeren en we zien daarbij ook vaak een

verschil in spreektempo: jongeren spreken over het algemeen sneller dan ouderen, ten gevolge waarvan het onbeklemtoonde participiaal *ge-* gemakkelijk „ingeslikt” kan worden (Verdenius 1942:168-169).

Wat betreft de (inherente) talige factoren, moeten we in eerste instantie rekening houden met de aard van de syntactische functie die het voltooid deelwoord vervult, waarvan *ge-* deel uitmaakt. Op basis van de huidige “*e*-dialecten” is aan te tonen dat er geen sprake is van een algemene verzwakking van het participiaal *ge-*, maar *ge-* verzwakt slechts in het geval waarin het voltooid deelwoord als verbaal (d.w.z. als bestanddeel van een werkwoordsvorm) gevoeld wordt.

[...] dit bestanddeel [...] [kon] blijkbaar zonder bezwaar voor de duidelijkheid [...] verzwakken of geheel vervallen. We zullen moeten aannemen dat de werkwoordsvorm die het hielp uitdrukken, ook zonder dat *ge-* voldoende was gekarakteriseerd door een ander kenmerk. En dat andere kenmerk kan moeilijk anders zijn dan het hulpwerkwoord, dat immers bij het perfectum, de voltooid tegenwoordige tijd (en ook bij het plusquamperfectum) onafscheidelijk en onmisbaar is. (Van Haeringen 1962:71)

Wordt het voltooid deelwoord echter als adjectivisch ervaren, dan heeft *ge-* over het algemeen weerstand geboden aan de verzwakking¹⁴⁴. (Van Haeringen 1962:70-72).

Toen *ge-* bij de verbale participia ging verzwakken, bleef het [...] in de adjectivische gespaard, omdat daar *ge-* [...] als onmisbaar deel van het woord werd gevoeld [...]. Misschien is de weerstand bij de adjectivische vooral uitgegaan van participia die vaak in vaste verbindingen als *gestampde pot* e.d. voorkwamen. Maar het besef dat zulke participia ook verbaal konden voorkomen, moet dan toch zo levend zijn gebleven, dat andere participia in vrijer gebruik zich daarnaar hebben kunnen richten, en dezelfde formele differentiatie tussen verbaal en adjectivisch gebruik bleven behouden. (Van Haeringen 1962:72)

Hieraan dient echter het volgende toegevoegd te worden: als de verzwakking van het participiaal *ge-* eenmaal ook het adjectivisch gebruikte voltooid deelwoord (vooral in vaste uitdrukkingen) heeft aangetast, dan wordt het prefix minder gemakkelijk hersteld dan in de duidelijke werkwoordelijke werkwoordsvormen (Verdenius 1942:169). Een andere (inherente) talige factor die

¹⁴⁴ In deze context moet genoemd worden dat het voltooid deelwoord ook in het passief gebezigd kan worden: in de onvoltooiden tijden wordt het samen gebruikt met het hulpwerkwoord *worden*, in de voltooiden tijden met het hulpwerkwoord *zijn*. Het passiverende effect moet als een eigenschap van het deelwoord zelf worden beschouwd en niet als die van de combinatie ‘passief hulpwerkwoord *worden* of *zijn* + voltooid deelwoord’, omdat de passieve betekenis ook aanwezig is, wanneer het deelwoord zonder een „passief” hulpwerkwoord wordt gebruikt, vgl. bijv. het prenominaal gebruik in de *door mij gevolgde agenten* (Klooster 2001:42). Vanwege dit feit (vanwege semantische redenen dus) wordt er vaak een onderscheid gemaakt tussen voltooid deelwoord en passief deelwoord (bijv. Booij 2002:75-77), d.i. het gebruik van het voltooid deelwoord in het passief wordt als een aparte categorie gezien. In dit proefschrift wordt echter niet zo’n onderscheiding gebezigd en wordt dus van voltooid deelwoord gesproken, omdat wat voor het bewaren resp. het verzwakking van het participiaal *ge-* van belang is, is hetzelfde: aan de ene kant de vorm van het deelwoord, aan de andere kant – zoals hierboven zojuist gezien – de syntactische functie ervan (verbaal of adjectivisch gebruik). Zo zie ik vanuit mijn invalshoek geen noodzaak om een onderscheid te maken tussen voltooid en passief deelwoord.

we niet buiten beschouwing kunnen laten, is de morfologische functie van het participiaal *ge-*, preciezer geformuleerd: de vraag hoe belangrijk de morfologische functie ervan¹⁴⁵ in een bepaald dialect is. Er zijn dialecten waarin bijv. bij het voltooid deelwoord en de infinitief duidelijk ook andere vormverschillen aanwezig zijn dan het prefix *ge-*. In deze dialecten is de morfologische functie van *ge-* daarom in de reductie van *ge-* geen remmende kracht (Verdenius 1942:167-168), vgl. bijv. het Twents *geavn* (infinitief 'geven') – *govn* (voltooid deelwoord 'gegeven') – hier vervult de ablaut de functie om de vormverschillen aan te geven (Van der Velde 1994:68).

¹⁴⁵ D.i. het – in de vorm van tijdsmarkering – aangeven dat het om een voltooid deelwoord gaat, en niet om een andere vorm van het werkwoord.

5 ONDERZOEKSVRAGEN EN HET ONDERZOEKS-MATERIAAL

5.1 Kritische beschouwingen en onderzoeksvragen

We hebben in het vorige hoofdstuk in verband met het participiaal *ge-* gezien dat in de vakliteratuur aan veel aspecten ervan – zoals bijv. de oorsprong ervan, het wegblijven ervan bij de perfectiva simplicia in het Middelnederlands en de ontwikkeling ervan in tijd en ruimte – ruimschoots aandacht werd besteed. Dit geldt in principe ook voor de factoren die een rol spelen of gespeeld kunnen hebben in de verzwakking of totale verdwijning van het participiaal *ge-* of juist in het weerstand bieden aan de verzwakking ervan resp. in het succes van het herstelproces van *ge-*. De observaties in verband met de genoemde factoren richtten zich echter – zoals we zojuist hebben gezien – in eerste instantie op de situatie in de dialecten en niet (direct) op het ontstaan van de tegenwoordige situatie in het standaard-Nederlands waarin *ge-* het vaste voorvoegsel is bij de voltooide deelwoorden.

Wat betreft het ontstaan van de tegenwoordige situatie moeten we mijns inziens van de overweging uitgaan dat het participiaal *ge-* eigenlijk tegen de verwachting in deel uit maakt van het morfologische systeem van het standaard-Nederlands. Ik zeg: tegen de verwachting in, omdat we hier met twee sterke algemene tendenties rekening moeten houden die het verdwijnen van het participiaal *ge-* in de hand werken:

1. Er is een sterke tendens onbeklemtoonde syllaben, segmenten en elementen als het prefix *ge-* te reduceren (vgl. Van Coetsem 1996:34). Deze reductie wordt in de Germaanse talen – zo ook in het Nederlands – door het sterk centraliserende accent gekatalyseerd (vgl. 2.2).

2. Over het algemeen wordt een onbeklemtoond element gemakkelijker en sneller gereduceerd, als het element een functie-element („functor”, d.w.z. een element met zuiver grammaticale functie) is en niet een inhoudselement („contentive”, d.w.z. een element met semantische functie) (Van Coetsem 1996:76). De onbeklemtoonde inhoudselementen bieden meer tegenstand tegen de reductie, vooral als het wegvallen ervan niet gemakkelijk door andere middelen kan worden gecompenseerd¹⁴⁶ (Van Coetsem 1996:76), terwijl de onbeklemtoonde functie-elementen tegen de reductie minder resistent zijn, vooral indien er ook andere middelen zijn waardoor ze kunnen worden vervangen (Van Coetsem 1996:77). Als een functie-element een geïntegreerd deel van een woord is (d.w.z. als er sprake is van een gebonden of geaffigeerde vorm – zoals bij het prefix *ge-* het geval is), kan

¹⁴⁶ Dit is waarschijnlijk – in tegenstelling tot de werkwoordelijke functies van *ge-* – een belangrijke factor geweest bij het handhaven van de verschillende semantische functies van *ge-* bij de naamwoorden.

de reductie niet alleen een gedeelte van het functie-element aantasten¹⁴⁷, maar het gehele functie-element¹⁴⁸. Het wegvallen van het functie-element wordt dan over het algemeen door het gebruik van ongebonden vormen gecompenseerd (vgl. 3.2.1.2.3 en 4.2.3), als dat al nodig is (Van Coetsem 1996:77).

Halen we ons de situatie in het Middelnederlands nog een keer voor de geest, dan zien we dat er in het Middelnederlands nog drie werkwoordelijke functies waren waarin het prefix *ge-* productief was, de negatief polaire, de temporele en de participiale functie. Beide eerstgenoemde grammaticale functies zijn – in overeenstemming met de aard ervan (d.w.z. minder resistentie tegen reductie) – na de Middelnederlandse periode uit het Nederlands voorgoed verdwenen. De functies ervan worden in het hedendaags Nederlands – zoals we hebben gezien – door andere middelen uitgedrukt¹⁴⁹. Het participiaal *ge-* houdt in de huidige standaardtaal echter nog steeds stand, terwijl ook hier andere middelen te vinden zijn, die de functie van *ge-* bij het voltooid deelwoord – d.w.z. het (in de vorm van tijdsmarkering) aangeven van vormdifferentiatie ten opzichte van andere werkwoordsvormen – kunnen (of zouden kunnen) uitdrukken, namelijk de uitgangen *-d/-t/-en* en/of de ablaute. De kans van verwarring van het voltooid deelwoord zonder voorvoegsel met andere werkwoordsvormen is gering¹⁵⁰. Slechts in de volgende gevallen zou überhaupt sprake kunnen zijn van samenval met andere werkwoordsvormen:

¹⁴⁷ Denk bijv. aan de eerste stap van de reductie van *ge-* in het Engels en het Fries en in bepaalde Nederlandse dialecten: *ge-* > *a*.

¹⁴⁸ Denk bijv. aan de tweede stap van de reductie van *ge-* in het Engels en het Fries en in bepaalde Nederlandse dialecten: *a* > $\emptyset$.

¹⁴⁹ Genoemd moet worden dat het verdwijnen van deze beide functies van *ge-*, – als we deze verandering vanuit de taalgebruiker benaderen – verklaard kan worden door de in 1.2.3.1 behandelde „onzichtbare hand”- theorie: het negatief polair *ge-* en het temporeel *ge-* waren niet resistent tegen reductie, waardoor ze steeds minder geschikt waren om hun grammaticale functies uit te drukken. Steeds meer taalgebruikers gingen daarom onbewust beide soorten *ge-* vermijden en middelen gebruiken die meer geschikt waren om deze grammaticale functies tot uitdrukking te brengen (zie 3.2.1.2.3 en 4.2.3). Dit resulteerde er op den duur in dat het negatief polair *ge-* en het temporeel *ge-* – als het ware door een onzichtbare hand gestuurd – uit het Nederlands werd gehaald.

¹⁵⁰ Hierover zie ook Hol 1941:257.

Soort werkwoord		Voltooid deelwoord	Volt. deelw. zonder <i>ge-</i>	zou samenvallen met
Zwak werkwoord (waarvan de stam uitgaat op <i>t, k, f, s, ch, p</i>)		gewerkt (van <i>werken</i>) gezet (van <i>zetten</i>) gelakt (van <i>lakken</i>)	<i>werkt</i> <i>zet</i> <i>lakt</i>	2/3.pers.ev.pres.
Sterk werkwoord	Klasse ¹⁵¹ 1 t/m 4	gebeten (van <i>bijten</i>) geboden (van <i>bieden</i>) gebonden (van <i>binden</i>) geschoren (van <i>scheren</i>)	<i>beten</i> <i>boden</i> <i>bonden</i> <i>schoren</i>	mv.pret.
	Klasse 5 t/m 7	gegeven (van <i>geven</i>) gefallen (van <i>vallen</i>) gedragen (van <i>dragen</i>)	<i>geven</i> <i>vallen</i> <i>dragen</i>	infinitief

Tabel 7

Maar dat de gelijkkluidendheid in deze gevallen een probleem zou veroorzaken is niet aannemelijk. De context sluit over het algemeen misverstand uit: het voltooid deelwoord is immers in predicatief gebruik altijd vergezeld van een hulpwerkwoord (hoewel dat ver weg kan staan), in attributief gebruik volgt er een substantief op en bij substantivering (ten minste in het enkelvoud) gaat een lidwoord vooraf. De morfologische functie van het participiaal *ge-* speelt in de standaardtaal dus slechts een geringe rol.

Naast de hierboven genoemde twee algemene tendensen die het handhaven van het participiaal *ge-* tegenwerken, moeten we er als „tegenwerkend” feit ook rekening mee houden dat het participiaal *ge-* in de spreektaal van de 16de en 17de eeuw – zoals we onder 4.2.5 hebben gezien – al op een aanzienlijk gedeelte van het Nederlandse taalgebied verzwakt (of verdwenen) is (*ge-* > *ə-* > $\emptyset$), zelfs in Holland, waarvan de dialecten bij het standaardisatieproces een dominerende rol hebben gespeeld (het Hollands is immers het basisdialect bij het standaardiseringsproces). Als het Hollandse voorbeeld bij het standaardisatieproces ook in dit opzicht zou zijn gevolgd, zou het Nederlands waarschijnlijk een vergelijkbare ontwikkeling hebben meegemaakt als het Engels en het Fries waarin het participiaal *ge-* voorgoed is verdwenen en waarin de vormdifferentiëring door de uitgangen en de ablaut wordt aangegeven.

Zo rijst de vraag waarom het participiaal *ge-* zich – tegen de verwachting – in de Nederlandse standaardtaal kon handhaven. De in de vakliteratuur – in eerste instantie voor de dialecten – genoemde factoren (de rol van de morfologische functie van *ge-*, de syntactische functie van het voltooid deelwoord (verbaal vs. adjectivisch)¹⁵², het sociale milieu, de tegenstelling tussen oud en jong en het daarmee samenhangende verschil in spreektempo) kunnen niet alleen verantwoordelijk zijn voor het standhouden van het participiaal *ge-* in de

¹⁵¹ Gebaseerd op de klassenindeling van De Vooy 1967:117-118.

¹⁵² Vgl. ook voetnoot 144.

standaardtaal. Daarvoor zijn er – zoals net gezien – te veel tegenwerkende krachten. We moeten hier waarschijnlijk een extra factor, namelijk de rol van het standaardisatieproces zelf aannemen.

Factoren		Standaardtaal: reducering van het participiaal <i>ge-</i>	
		PRO	CONTRA
Talig (inherent)	klemtoon	reductie van onbekl. elementen	?
	morf. functie (aanduiding van vormdifferentiatie in de vorm van tijdsmarkering)	ook andere middelen ter beschikking: de uitgangen –d/-t/-en en/of ablaut	
	synt. functie v. het volt. deelw.	Verbaal gebruik: de kans op verwarring met andere vormen gering	Adjectivisch gebruik (vooral in vaste uitdrukkingen)
Niet-talig	soc. milieu	lage klassen	hoge klassen: conservatiever dan de lage klassen
	leeftijd	jongeren	ouderen: conservatiever dan jongeren
	spreektempo	snel: kans op het inslikken van het onbekl. <i>ge-</i>	langzaam
	basisdialect	het Hollands van de 17de eeuw (e-vormen, resp. in het noorden: prefixloze vormen)	?

EXTRA
(niet-talige)
FACTOR
CONTRA
standaardisatie-
proces
?

Schema 3

Aan de mogelijke rol van het standaardiseringsproces bij het handhaven van het participiaal *ge-* in de standaardtaal werd tot nu toe weinig aandacht besteed. Ik wil daarom het eigen onderzoek afstemmen op het nader verkennen van het standaardisatieproces als waarschijnlijke factor bij het in gebruik komen en bewaren van het participiaal *ge-* in het (standaard-)Nederlands. Hierbij ga ik van de veronderstelling uit dat het handhaven van het participiaal *ge-* in een niet geringe mate op een (eerst waarschijnlijk minder bewuste) keuze berust van de uit de zuidelijke schriftelijke traditie bekende vormen met *ge-* boven de verzwakte of *ge-loze* spreektaalige vormen van het Hollands. Met andere woorden veronderstel ik dat het participiaal *ge-* als een soort erfenis van de (als verheven beschouwde) zuidelijke schriftelijke traditie bij het standaardisatieproces (eerst onbewust dan steeds bewuster) verder wordt gehanteerd. Het verloop van de standaardisatie kan het best getraceerd worden aan de hand van de grammaticale werken uit die tijd die de regulering en normering van de taal beogen resp. aan de hand van de observaties die de toenmalige grammatici maakten met betrekking tot de verschillen tussen de schrijf- en spreektaal (voor de lijst van de geraadpleegde werken en voor de verantwoording van de keuze zie de volgende paragraaf). Hierbij ga ik uit van de volgende concrete vragen:

Zijn er bewijzen en aanwijzingen voor te vinden dat het voltooid deelwoord in het algemene taalgebruik of in bepaalde dialecten met een gereduceerde vorm van *ge-*

of helemaal zonder *ge-* voorkwam (terwijl de voltooide deelwoorden „volgens de regel” met *ge-* moeten worden gevormd)?

Worden de voltooide deelwoordvormen met *e-* of zonder *ge-* in de oude grammatica's ronduit afgewezen?

Zijn er aanwijzingen voor te vinden dat er ook pogingen hebben bestaan tot het codificeren van de gereduceerde vormen van het participiaal *ge-* of vormen zonder *ge-* in de (eenheids)schrijftaal (in wording)?

Verder zal ik er bij het bestuderen van de oude grammatica's speciaal opletten of we observaties vinden betreffende de perfectiva simplicia waarvan de voltooide deelwoorden in het Middelnederlands nog zonder *ge-* voorkwamen. Uit Berteloot 2004:67, 74 blijkt – zoals onder 4.2.4 behandeld – duidelijk dat de perfectiva simplicia in de 17de-eeuwse grammatica's geen aparte groep meer vormen. Ik denk dus niet aan observaties in verband hiermee, maar aan observaties die mijn veronderstelling zouden kunnen bevestigen (of eventueel op losse schroeven zetten) dat de prefigering van de voltooide deelwoorden van de perfectiva simplicia zoals die in de regio Utrecht-Holland begon, in eerste instantie alleen voor de schrijftaal gegolden kan hebben, hoewel Berteloot zelf (in tegenstelling tot de noordoostelijke regio waarvoor hij het wel doet) dat nergens zegt. Als dat niet zo is komen we in tegenspraak met de onder 4.2.5 geschetste dialectsituatie in de Middelnederlandse periode, namelijk dat het participiaal *ge-* in het Hollands tot *e-* verzwakt was of (vooral in Noord-Holland) helemaal verdwenen was. Daarom is het – zo veronderstel ik ten minste – oorspronkelijk waarschijnlijk aan hypercorrectie in de schrijftaal van de Hollanders te danken dat ook de perfectiva simplicia geprefigeerd werden. De hypercorrectie in de schrijftaal moet een gevolg zijn geweest van hun onzekerheid omtrent het participiaal *ge-* dat in hun eigen dialect al verzwakt of verdwenen was.

5.2 Het onderzoeksmateriaal

Deze paragraaf beoogt het onderzoeksmateriaal zo duidelijk mogelijk af te bakenen en de gemaakte keuzes zo goed mogelijk te verantwoorden. Gezien het feit dat het standaardisatieproces zich over een nogal lange periode, namelijk over de periode tussen rond 1550 en rond 1900, uitstrekt (vgl. van der Wal 1995:101-103), wordt die periode bij het bestuderen van de contemporaine grammatica's en andere taalkundige werken in drie kleinere fases onderverdeeld: begin- (rond 1550-1650), midden- (rond 1650-1800) en eindfase (rond 1800-1900). Achter het vaststellen van de fasegrenzen gaat de volgende gedachte schuil: de beginfase begint met het tijdstip rond 1550 wanneer de eerste spellingsgidsen en grammatica's (maar ook de eerste woordenboeken) op het Nederlandse taalgebied verschijnen waarmee de codificatie van de Nederlandse taal in gang is gezet (vgl. van der Wal 1995:39-40) en eindigt

met het tijdstip rond 1650 wanneer het standaardisatieproces in volle gang is en een duidelijk karakter begint te krijgen.

Omstreeks 1650 kan men zeggen dat op het gebied van codificatie een zekere consolidatie is bereikt: [...]. Omstreeks 1650 is duidelijk dat de standaardtaal gevormd wordt uit het Hollands, van een bepaald niveau, en zuidelijke taalelementen. (van der Wal 1995:40, onderstreping van mij)

De wat ruimere middenfase beslaat de periode waarin we te maken hebben met een steeds verdergaande reglementering en normering van de Nederlandse eenheids(schrijf)taal (vgl. van der Wal 1995:103). En ten slotte vertegenwoordigt de eindfase de periode waarin de geschreven standaardtaal zich verder verspreidt en waarin ook een gesproken standaardtaal zich gaat ontwikkelen.

Voordat ik op de selectie van de grammaticale werken inga, moet nog vastgelegd worden welk principe ik hanteer voor het betrekken van Zuid-Nederlandse teksten in het onderzoek. Bij de beginfase maak ik naast Noord-Nederlandse werken wél gebruik van Zuid-Nederlandse grammatica's en andere taalkundige werken, terwijl ik dat bij beide laatste fases niet doe. Dit kan vanuit de externe taalgeschiedenis van de Lage Landen gemotiveerd worden. In de Middelnederlandse periode ligt het zwaartepunt van de schriftelijke overlevering in het Zuiden. Na de val van Antwerpen in 1585 wordt het echter samen met het politiek-economische zwaartepunt naar het Noorden verplaatst. De beginfase (1550-1650) moeten we hierbij als een zekere overgangsfase beschouwen; vandaar dat ik zowel van Zuid- als van Noord-Nederlandse bronnen gebruik ga maken. Na de overgangsfase slaan het Noorden en het Zuiden in politiek, economisch en taalkundig opzicht verschillende wegen in: in het Noorden bloeit de economie op en er ontwikkelt zich geleidelijk een standaardtaal, terwijl het Zuiden in verval raakt. Dat gebied wordt door vreemde heersers geregeerd en de taalevolutie staat stil: de onderste bevolkingslagen blijven (Zuid-Nederlandse) dialecten spreken, en de hogere klassen worden verfranst. Van de ontwikkeling van een Nederlandse standaardtaal is daar geen sprake. Bij de midden- (1650-1800) en de eindfase (1800-1900) beperk ik me om die redenen tot de Noord-Nederlandse grammaticale en taalkundige werken (vgl. bijv. van der Wal 1992:184-186).

De selectie van de grammatica's en andere taalkundige werken uit de begin- en middenfase berust in concreto op Ruijsendaal 1991, Bakker-Dibbets 1977, Maas 1977 en Knol-Maas 1977 waarin we overzichten krijgen over de grammatica's die uit deze tijd bewaard zijn gebleven. Op dit punt moet genoemd worden dat het grootste deel van het onderzoeksmateriaal uit grammatica's bestaat; andere taalkundige werken zoals bijv. Ten Kate 1723 zijn er slechts weinig in het materiaal. Zo ga ik in het vervolg voor dit materiaal – waar het niet storend is – overkoepelend de term *grammatica's* gebruiken. Uit deze overzichten blijkt dat het aantal grammatica's die een volledige beschrijving van de Nederlandse taal beogen, relatief klein is. Daarom heb ik bij mijn onderzoek ook de school- en vreemdetaalgrammatica's betrokken en verder ook de grammaticale werken die zich slechts met één onderdeel van de Nederlandse taal bezighouden, maar wel een onderdeel ervan dat met betrekking van het prefix *ge-* informatief kan zijn (zoals bijv. zoals bijv. de spelling of klankleer).

In de eindfase neemt het aantal grammatica's en andere taalkundige werken echter enorm toe en ook de omvang en de uitvoerigheid is aanzienlijk. Ik heb me daarom moeten beperken tot het bestuderen van de belangrijkste grammaticale werken. Bij de selectie heb ik rekening gehouden met een zo veel mogelijk gelijke verdeling in tijd. Zo heb ik uiteindelijk één grammatica van rond 1800, één van rond 1850 en twee grammatica's van rond 1900 bij het onderzoek betrokken. In Tabel 8 wordt – ter afsluiting van deze paragraaf – een precies overzicht gegeven van de grammaticale werken waarvan ik bij mijn onderzoek gebruik heb gemaakt.

Beginfase (ca. 1550-1650)	Middenfase (ca. 1650-1800)	Eindfase (ca. 1800-1900)
Lambrecht 1550 Meurier 1558 Voorreden 1568 Sexagius 1576 De Heuiter 1581 Twe-spraack 1584 Basson 1586 Le Mayre 1606 Van der Schuere 1612 De Hubert 1624 Van Gherwen 1624 Van Heule 1625 Dafforne 1627 Ampzing 1628 Van Heule 1633 Montanus 1635 Plomp 1637 Hooff ca. 1638 Kók 1649 Atteveld 1650 Van der Weyden 1651 Leupenius 1653	The Dutch-Tutor [1659] Hillenius 1664 Pielat 1673 Richardson 1677 Hexham 1678 Winschooten 1683 Van Helderer 1683 Duykerius 1696 Hilarides 1705 Moonen 1706 Batavus 1707 Nyloë 1707 Ten Kate 1710 Van Hoogstraten 1711 Séwel 1712 Ten Kate 1723 Huydecoper 1730 Hakvoord 1743 De la Grue 1744 Van Belle [1748] Van Belle 1755 Burman 1761 De Haes 1764 Vander Palm 1769 Pieterse 1774 Stijl 1778 Stijl 1787 Zeydelaar 1791 Van Bolhuijs 1793-1796	Weiland 1805 Brill 1846 Terwey 1890 ⁸ (1878) Den Hertog 1915 ⁴ (1897)

Tabel 8

6 ONDERZOEKSRESULTATEN: HET STANDAARDISATIE- PROCES ALS MOGELIJKE EXTRA FACTOR BIJ HET BEWAARD BLIJVEN VAN HET PARTICIPIAAL *GE-*

6.1 Inleidende opmerkingen

Zoals in het vorige hoofdstuk uiteengezet ga ik bij het participiaal *ge-* mijn onderzoek toespitsen op de rol die het standaardisatieproces gespeeld kan hebben in het proces dat het participiaal *ge-* zich in de standaardtaal – ondanks de sterke tendensen die het tegenwerken – kon handhaven. Hierbij heb ik de grammatica's en andere taalkundige werken uit de tijd van 1550-1900 als informatiebronnen gekozen en ik heb de volgende vier onderzoeksvragen geformuleerd:

VRAAG 1	Zijn er bewijzen en aanwijzingen voor te vinden dat het voltooid deelwoord in het algemene taalgebruik of in bepaalde dialecten met een gereduceerde vorm van <i>ge-</i> of helemaal zonder <i>ge-</i> voorkomt (terwijl de voltooid deelwoorden „volgens de regel” met <i>ge-</i> moeten worden gevormd)?
VRAAG 2	Worden de voltooid deelwoordsvormen met <i>e-</i> of zonder <i>ge-</i> in de oude grammatica's ronduit afgewezen?
VRAAG 3	Zijn er aanwijzingen voor te vinden dat er ook pogingen hebben bestaan tot het codificeren van de gereduceerde vormen van het participiaal <i>ge-</i> of vormen zonder <i>ge-</i> in de (eenheids)schrijftaal (in wording)?
VRAAG 4 (aanvullende vraag)	Vinden we directe of indirecte aanwijzingen over de perfectiva simplicia die mijn veronderstelling zouden kunnen bevestigen (of eventueel op losse schroeven zetten) dat de prefigering van de voltooid deelwoorden van de perfectiva simplicia die in het regio Utrecht-Holland begon, oorspronkelijk alleen voor de schrijftaal gegolden kan hebben?

Tabel 9

Bij het onderzoek moest er rekening mee worden gehouden dat het standaardisatieproces zich – tenminste wat de schrijftaal betreft – ongeveer tussen de 16de en 18de eeuw afspeelt. De antwoorden op de onderzoeksvragen moesten daarom in eerste instantie in de grammatica's uit de begin- (1550-1650) en middenfase (1650-1800) van de periode 1550-1900 gezocht worden. De grammatica's uit de eindfase (1800-1900) zijn echter in een tijd verschenen waarin de normen van de Nederlandse standaard(schrijf)taal al meer vaststonden. Deze

grammatica's werden daarom eigenlijk alleen maar – waar van toepassing – contrastief bij het onderzoek betrokken.

6.2 Onderzoeksresultaten

6.2.1 *Vraag 1: bewijzen/aanwijzingen voor (het tegen de norm bezigen van) gereduceerde vormen in het algemene taalgebruik of in bepaalde dialecten*

In een taalkundig werk uit de beginfase, Montanus 1635, vinden we een korte observatie waaruit duidelijk blijkt dat de spreektaalige vorm van het participiaal *ge-* verschilt van de schrijftalige (als norm gebezigde) vorm ervan. Voor het door Montanus met de term *Voorblooting*¹⁵³ aangeduide verschijnsel wordt het volgende voorbeeld gegeven:

By de gemeene man edaen voor gedaen (Montanus 1635:120, onderstreping van mij)

De “gemene man”, d.w.z. de “doorsnee-Nederlander”, gebruikt dus in de voltooide deelwoorden de gereduceerde *e*-vormen in plaats van de in de schrijftaal gebezigde *ge*-vormen: Petrus Montanus (1595-1638) zelf hanteert in de tekst (ook) overal de *ge*-vormen. Genoemd moet hier worden dat Petrus Montanus in zijn boek de uitspraak van het Nederlands beoogt te beschrijven, waarbij hij zich natuurlijk baseert op zijn eigen spreektaal en die van zijn omgeving. Montanus is uit Delft afkomstig en later wordt hij predikant te Nieuwenhoorn. We moeten hem dus in Zuid-Holland situeren en zo is het Zuid-Hollands als basis te beschouwen van zijn observaties over de uitspraak. De “gemeene man” moet dus opgevat worden als de doorsnee man van zijn omgeving, d.i. de doorsnee Zuid-Hollander. De observatie dat de doorsnee Zuid-Hollander van zijn tijd (17de eeuw) de gereduceerde *e*-vormen bezigt, komt er helemaal mee overeen wat de huidige dialectonderzoekingen naar deze periode ons hebben laten zien (vgl. 4.2.5).

In een taalkundig werk uit de middenfase, Ten Kate 1723, vinden we een enigszins vergelijkbare observatie, maar die heeft niet betrekking op Zuid-Holland, maar op het noordelijke gedeelte van het Nederlandse taalgebied:

Wijders word bij 't *Præt: Partic:* het Voorwerpsel *GE* / nu eens al, en dan weêr niet gevonden bij een-en-dezelfde Woorden; ter oorzaak dat het Angel-Saxisch, uit hoofde van de nabuerschap, iet van 't Kimbrisch of Oud-Noordsch heeft, waer bij dit Voorwerpsel in geen gebruik is: gelijk ook

¹⁵³ De moderne term hiervoor is *procope*, d.w.z. uitstoting van een klinker of medeklinker vóór in een woord.

huiden onze Gebueren de Vriezen, als van Oud-Angel-Saxische af-komst, in 't spreken zelf van ons Nederduitsch [=Nederlands] de Præterita Partic: gewoonlijk zonder GE vooraen maken, zeggende Hij heeft seid / voor HY HEEFT GEZEID, enz: (Ten Kate 1723:629-630, onderstrepingen van mij)

Ten Kate spreekt hier over de vorming van het voltooid deelwoord in het Angelsaksisch, waarin hij variatie ontdekt in het gebruik van de *ge*-vormen en *ge*-loze vormen, en deze situatie vergelijkt hij met de situatie in het noordelijke gedeelte van Nederland van zijn tijd (18de eeuw). De observatie van Ten Kate betreft de Friezen die Nederlands spreken: de Friezen bezigen (voor invloed van hun taal, het Fries waarin *ge-* verdwenen is, vgl. 2.3.2.2) over het algemeen de *ge*-loze vormen van het voltooid deelwoord (bijv. *seid*) in plaats van de als norm beschouwde *ge*-vormen wanneer ze Nederlands spreken. Om deze observatie goed te kunnen plaatsen, moeten we het in 2.3.2.2 behandelde feit in de herinnering terugroepen dat Friesland in de loop van de 16de eeuw zijn onafhankelijkheid verliest en deel gaat uitmaken van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het bestuur komt in Hollandse handen, de taal van de (stads)bovenlaag wordt dus Nederlands en het gestandaardiseerde Nederlands wordt schrijf-, bestuurs-, school- en kerktaal. De Friezen moeten dus Nederlands leren, waarvan het resultaat het ontstaan van een zekere mengtaal wordt, die men later Stadsfries zou noemen. Dit wordt de taal van de “steeds meer vernederlandsende” middenlaag: Friezen die zich proberen aan te passen aan de nieuwe Hollandse bovenlaag. Het ‘zuivere’ Fries wordt (tot in de 19de eeuw) eigenlijk alleen maar op het platteland – en uitsluitend als gesproken taal – verder gebruikt¹⁵⁴. Tegen deze historische achtergrond mogen we aannemen dat Ten Kate hier over de ‘vernederlandsende’ Friese middenlaag spreekt, die het (standaard-)Nederlands probeert te hanteren, maar die daarbij van bepaalde eigenschappen van zijn taal – als de afwezigheid van het prefix *ge-* – niet los kan komen. Deze observatie krijgt extra gewicht als we bedenken dat men in het noorden van Nederland – en niet alleen in de Fries gekleurde dialecten – nog heden ten dage van deze eigenschap niet kan loskomen: hier worden nog steeds de *ge*-loze vormen van het voltooid deelwoord gebezigd (vgl. 4.2.5). Deze vormen zijn hier resistent gebleven tegen de zich verspreidende standaardtalige *ge*-vormen.

Uit de middenfase vinden we ook een andere grammatica, de Idea 1707 door Anonymus Batavus (pseudoniem voor Adriaen Verwer), waarin eveneens geobserveerd wordt dat de Friezen het prefix *ge-* weglaten:

Successit deinde seculum anomalum, sub quo praepositio *ge* / per aphaeresin auferri invaluit in Belgico, eam tamen Hollandi, Provinciaeque aliae, retinuerunt in participio passivo: Frisii auferunt ubique. (BATAVUS 1707: 38)

[Vertaling 1: *Daarna is het tijdperk der anomalie gevolgd, waarin het in de Nederlanden gangbaar geworden is, het ‘voorvoegsel’ ge- door aferesis weg te laten, maar de Hollanders en de andere gewesten hebben het bewaard in het participium van het passivum; de Friezen hebben het overal weggelaten.* (Knol 1996:639)]

¹⁵⁴ vgl. <http://www.ned.univie.ac.at/publicaties/taalgeschiedenis/nl/fries.htm>

[*Vertaling 2*: hierop volgde de onregelmatige eeuw, in welke het in Nederland de manier wierd het voorzetsel ge by voor afkorting weg te laten. Dat hebben echter de Hollanders en andere Nederlandsche gewesten in het lydelyk deelwoord behouden: maar de Friezen laten het overal weg. (Kluit 2000:46)] (cursiveringen van mij)

Dit gedeelte is echter eerder vanuit een andere invalshoek interessant. Er wordt namelijk in het eerste deel van de eerste zin ronduit gezegd dat er een tijd (“het tijdperk der anomalie” of “de onregelmatige eeuw”) was, waarin *ge-* in de Nederlanden duidelijk aan het verdwijnen was, d.w.z. de *ge-loze* vormen gangbaar werden. Welk tijdstip met de onregelmatige eeuw precies wordt bedoeld, wordt niet verduidelijkt. Maar in ieder geval moet het – gezien het feit dat het werk zelf in het begin van de 18de eeuw tot stand is gekomen – om een periode vóór of rond het begin van het standaardisatieproces zijn. Dit is er dus een nogal duidelijke aanwijzing voor dat *ge-* uit het algemene taalgebruik al vóór of rond het begin van het standaardisatieproces aan het verdwijnen was. Hierna komt echter het tweede gedeelte van de zin die ingeleid wordt met een “maar”: de Hollanders en de bewoners van andere provincies hebben het prefix *ge-* bij het voltooid deelwoord bewaard. Hoe kunnen we dit interpreteren? Interpreteren we het zo, dat *ge-* bij het voltooid deelwoord in de Hollandse en bepaalde andere dialecten bewaard is gebleven, dan komen we in conflict met de resultaten van de huidige dialectonderzoekingen naar de 16-17de eeuw, volgens welke men rond die tijd in Holland de gereduceerde *e*-vormen en in het noorden van Noord-Holland de *ge-loze* vormen bezigde. Mogelijk moeten we het tweede deel van de zin dus eerder zo interpreteren dat het prefix *ge-* bij het voltooid deelwoord in de standaardtaal in wording bewaard is gebleven (of verder gehanteerd werd). Dan is de uitdrukking “de Hollanders en andere gewesten” gemakkelijker te interpreteren: er is waarschijnlijk sprake van het uitbreidingsproces van de norm: de (schrijftalige) *ge*-vormen werden in het prestigieuze Holland steeds meer als norm/als beschaafd ervaren en vanuit deze provincie breidt de norm zich langzaam uit en bereikt andere provincies. Wat de oorspronkelijke bedoeling van de tweede deel van de zin is geweest, is niet meer (precies) te achterhalen. Dit neemt echter niet weg dat het eerste deel van de zin duidelijk de observatie beschrijft dat de Nederlandse taal een periode kende, waarin het prefix *ge-* over het algemeen sterk aan het verzwakken/verdwijnen was.

Verder kunnen we ook bij de behandeling van de stijlfiguren en/of poëtische vrijheid in de grammatica's uit de begin- en middenfase constateren dat de grammatici van die tijd er bewust van zijn dat men in de spreektaal over het algemeen de gereduceerde vormen gebruikt in plaats van de steeds meer als beschaafd ervaren schrijftalige *ge*-vormen van de voltooid deelwoorden, die de grammatici zelf (voorzover ze in het Nederland schrijven) in hun werken ook consequent hanteren. Ter illustratie van het verschijnsel *procope* worden namelijk niet zelden voltooid deelwoorden aangegeven, vgl. één voorbeeld uit een in Nederland geschreven grammatica en één uit een grammatica die in een vreemde taal is:

Als men van het voorste eenes woort iet afneemt zo wort het Aflatinge genaemt als Komen, voor Gekomen¹⁵⁵. (Van Heule 1625:66, onderstrepingen van mij)

Aphérèse, [...], se dit quand on ôte quelque lettre ou syllabe au commencement d'un Mot, comme, hy heeft egeten, 'il a mange', pour hy heeft gegeten. (La Grue 1744: 289, onderstrepingen van mij)

[Procopé, [...]] wordt gezegd wanneer men enkele letters of syllaben van het begin van een woord wegneemt zoals hy heeft *egeten* voor hy heeft *gegeten*. (eigen vertaling)]

Deze voorbeelden worden door de auteurs verder niet becommentarieerd. Als ze echter zo'n weglating of reducering van *ge-* als een verschijnsel in strijd met de aard van de Nederlandse (spreek)taal zouden beschouwen, zouden ze er zeker hun oordeel over geven, gezien het feit dat Van Heule elders (blz. 91) wel zijn negatieve oordeel formuleert over een ander verschijnsel, namelijk het weglaten van *-n* uit de uitgang *-en* in de Hollandse dialecten. Hij accepteert het weglaten van *-n* ook niet als het om poëtische vrijheid gaat. Op grond hiervan mogen we waarschijnlijk aannemen dat deze auteurs de weglating of reducering van *ge-* uit het voltooid deelwoord in de poëzie niet als vreemd ervaren. Zoiets zou in de hedendaagse – op de standaardtaal gebaseerde – poëzie niet meer mogelijk zijn. Maar de weglaatbaarheid of reduceerbaarheid van *ge-* in de voltooid deelwoorden wordt ook in de grammatica's uit onze eindfase (1800-1900)¹⁵⁶ – uit de tijd dus waarin het standaardisatieproces (tenminste wat de schrijftaal betreft) al (min of meer) afgelopen is – bij de behandeling van de stijlfiguren (vgl. Brill 1846:98-99, Terwijn 1890:164) ook al niet meer genoemd of als voorbeeld aangegeven.

Terwijl we uit de bovengenoemde voorbeelden slechts kunnen vermoeden dat de poëtische vrijheid waarbij het prefix *ge-* gereduceerd kan worden, zich op een (kenmerkend) verschijnsel uit de (algemene) spreektaal baseert, vinden we uit de begin- en middenfase grammatica's, waarin dit bij de behandeling van het verschijnsel van *procopé* expliciet gezegd wordt, vgl. bijv.:

To the Etymological handling of words appertaineth the due Observation of such Figures as are ordinarily used in writing and speaking; however both the Rules and terms of Art (being derived from the Greek) be to the generality unknown. [...] Aphaeresis is the taking of somewhat away from the beginning of a word: as komen¹⁵⁷ com'd for gekomen [...]. (Richardson 1677: 159, onderstrepingen van mij)

¹⁵⁵ Op het bezigen van *komen* in plaats van *gekomen* komen we nog bij vraag 4 gedetailleerd terug.

¹⁵⁶ In Weiland 1805:193 wordt de reduceerbaarheid van *ge-* (*ge-* > *g-*) in een woord als *geluk* > *gluk*, waar het prefix in alle opzichten (d.i. vormelijk en semantisch) als helemaal leeg wordt ervaren, in de poëzie wel als mogelijk beschouwd. Zo'n reduceerbaarheid van *ge-* als deel van een voltooid deelwoord wordt echter niet genoemd. Dat wordt blijkbaar niet (meer) als mogelijk gezien.

¹⁵⁷ Vgl. voetnoot 155. We moeten bij de vreemdetaalgrammatica's er rekening houden dat er voorbeeldmateriaal ontleend wordt aan de grammatica's die geschreven worden door Nederlandse grammatici (bijv. Van Heule).

[Tot de etymologische behandeling van de woorden behoort de precieze observatie van (stijl)figuren die in het schrijven en spreken algemeen gangbaar zijn; hoewel de meesten de regels en de (uit het Grieks afkomstige) vaktermen [voor deze stijlfiguren] niet kennen. [d.i. de mensen gebruiken bepaalde stijlfiguren in hun taal zonder zich ervan bewust te zijn] [...] Apocope wordt genoemd als er iets van het begin van een woord weggenomen wordt, bijv. *komen* for *ghekomen* (eigen vertaling)]

Ten slotte wil ik nog in het kader van vraag 1 de aandacht vestigen op een merkwaardige vorm waarop we stuiten in de Twee-spraack, de eerste gedrukte Nederlandse grammatica uit 1584:

Let op des voors. Wóórds vervoeghing dattet inde eerste persoon maar vyf veranderinghen in zich zelven heeft als ick min, minde, minnen, mint ende ghemint. vóórt wortet met help-wóórden ick heb ick had ick zoude ick zal ick heb ghehad inde vervoeghingen onderscheiden" (blz. 50, onderstreping van mij). [Dit is] „de eerste alghemene vervoeghing daer de middelklincker niet en verandert, in ghenereley wyze van vervoeghing." (Twee-spraack 1584:51, onderstreping van mij)

De in dit gedeelte behandelde eerste klasse van de werkwoorden komt in de moderne terminologie met de zwakke werkwoorden overeen. Bij deze klasse wordt genoemd, welke vormen een werkwoord in de eerste persoon aan kan nemen en welke hulpwerkwoorden van tijd er zijn. Er wordt echter niet expliciet gezegd, welke vorm van het werkwoord bij welke hulpwerkwoord hoort. Dit verband moet de lezer zelf leggen: het is duidelijk dat de vormen *ick min* en *ick minde* geen hulpwerkwoord nodig hebben. De vorm *minnen* (infinitief) moet bij *ick zoude* en *ick zal* horen, vgl. *ick zoude minnen* en *ick zal minnen*. De vorm *ghemint* moet natuurlijk met *ick heb* en *ik had* (en *ick heb ghehad*) worden gecombineerd: *ick heb ghemint*, *ick had ghemint* (en *ick heb ghemint ghehad*).

Maar hoe moeten we de vorm *mint* interpreteren? Het is niet helemaal duidelijk. Het is wel duidelijk dat het in de eerste persoon geen zelfstandige vorm (*ick mint*) kan zijn, niet alleen in de aantonende wijs, maar ook niet in de andere wijzen: de gebiedende wijs wordt niet in de eerste persoon gebruikt en de vormen van de eerste persoon (enkelvoud) in de aanvoegende wijs gaan op een *-e* uit (*minne* in de tegenwoordige tijd en *minde* in de verleden tijd). We moeten dus aannemen, dat de vorm *mint* deel uitmaakt van een analytische constructie, maar bij welk hulpwerkwoord hoort die vorm dan? Het hulpwerkwoord *zouden/zullen* valt meteen af, want daarachter kan alleen maar een infinitiefvorm worden geplaatst en de infinitief gaat op *-en* uit. De vorm *mint* kan dan alleen maar bij het hulpwerkwoord hebben (*ick heb*, *ick had*) behoren, en in dit geval kunnen we die vorm niet anders interpreteren dan een voltooid deelwoord zonder het voorvoegsel *ge-*, d.w.z. een verzwakte vorm van *ghemint*. Zo bekeken kan de vorm *mint* een voorbeeld zijn van onbewuste invloed van de eigen spreektaal van de auteur(s), waaruit het participiaal *ge-* sterk aan het verzwakken/verdwijnen is. De Twee-spraak werd door H.L. Spiegel (1549-1612) geschreven in samenwerking met andere leden van de Amsterdamse rederijderskamer *Eglantier* en uit dialectonderzoekingen naar de 17de eeuw is – zoals onder 4.2.5 gezien – gebleken

dat *ge-* bij de voltooide deelwoorden in het Hollands sterk aan het verzwakken was. Dit ondersteunt de mogelijkheid van onbewuste invloed van de spreektaal. Wat de oorspronkelijke bedoeling van de vorm *mint* is geweest (of er misschien sprake is van een foutje die tijdens het drukproces binnengeslopen is), is echter niet meer precies te achterhalen.

Dit laatste voorbeeld dat niet helemaal eenduidig geïnterpreteerd kan worden, neemt echter niet weg dat we op basis van de hierboven in deze paragraaf behandelde andere voorbeelden uit de verschillende grammatica's van de begin- en middenfase vraag 1 positief mogen beantwoorden: we vinden er aanwijzingen voor dat bij het voltooid deelwoord in bepaalde dialecten en in de gesproken taal (wel degelijk) de gereduceerde of prefixloze vormen werden gebruikt, terwijl men in de schrijftaal de *ge*-vormen bezigde en als norm beschouwde.

6.2.2 *Vraag 2: het al dan niet afwijzen van de voltooide deelwoordvormen met e- of zonder ge-*

Uit de antwoorden op vraag 1 is gebleken dat de grammatici van die tijd zich er wel degelijk bewust van zijn dat er een verschil bestaat tussen de in de schrijftaal gehanteerde voltooide deelwoordvormen (*ge*-vormen) en de vormen die in de spreektaal worden gebezigd (gereduceerde of prefixloze vormen). In een tijd waarin men bezig is met de reglementering en normering van de taal, zouden we verwachten dat de grammatici hun oordeel geven over de van de schrijftaal afwijkende spreektaalige vormen. De gereduceerde *e*-vormen en prefixloze vormen van het voltooid deelwoord worden in de grammatica's uit die tijd echter nergens ronduit afgewezen. Alleen in één werk, Huydecoper 1730, waarin het taalgebruik van Vondel wordt becommentarieerd, wordt er een negatief oordeel geveld over het feit dat Vondel en sommige andere tijdgenoten (zoals bijv. Hooft) in een prozatekst soms prefixloze voltooide deelwoordvormen bezigen:

OVERBLEVEN) voor overgebleven. beneden B.III.v. 906. [in de Ovidius-vertaling van Vondel en vgl. andere voorbeelden als] *overkomen*, voor *overgekomen*, *overgeeven*, voor *overgegeeven*: [...] en in de dagelyksche taal hoort men noch dikwils spreken van een overgeeven booswicht, het welk ik ook, doch niet zonder verwondering, geschreeven vind van Hooft in de Medicis, p. 188. want in vaarzen deeze vryheid te gebruiken, kan misschien door de vingeren gezien worden, omdat *overgegeeven*, enz. zich naar de voetmaat onzer vaarzen niet wil vlyen: doch in ongebonden styl behoorde men hierop acht te geeven, want datmen dagelyks zo spreekt, spruit daar uit, dat de tong, zich doorgaans haastende, de twee greepen *gege* in een smelt¹⁵⁸, *overgeeven* voor *overgegeeven* (Huydecoper 1730: v. 429, onderstrepingen van mij)

¹⁵⁸ Huydecoper formuleert hier eigenlijk de factor bij het weglaten van *ge-* die – zoals onder 4.2.5 behandeld – later door Verdenius „snelle spreektempo” wordt genoemd.

De kritiek van Huydecoper betreft dus uitsluitend de schrijftaal. Wat de spreektaal (en de poëzie) betreft, heeft hij tegen het gebruik van prefixloze vormen geen bezwaar: ook hij keurt die dus niet af.

Bekijken we vraag 2 vanuit een andere invalshoek, namelijk vanuit de karakterisering van het voltooid deelwoord en de beschrijving van de vorming ervan, dan zien we ook iets merkwaardigs: in de tekst en in de voorbeelden worden weliswaar de *ge-* vormen van de voltooid deelwoorden gebezigd, maar het prefix *ge-* zelf wordt niet meteen vanaf de eerste grammatica uit de beginfase als een vast kenmerk van de voltooid deelwoorden genoemd en/of behandeld. In de Tweespraak 1584 worden de werkwoorden in verschillende klassen behandeld, waarbij het verschil in de uitgangen ((-d/-t/-en) wel als iets belangrijks wordt opgemerkt, maar het voorvoegsel *ge-* als kenmerk blijkbaar niet: nergens wordt het apart vermeld. In latere grammatica's uit de beginfase wordt *ge-* eveneens niet genoemd (vgl. bijv. Kók 1649), maar tegelijk zien we in de vroege grammatica's (Van Heule 1625, Van Heule 1633) *ge-* al wel als kenmerk verschijnen:

Hier dan de silbe *Ge* voorgesteld (welke silbe is het by-vougsel des verleden tijts).”
(Van Heule 1633:60, onderstrepingen van mij)

Hier wordt echter niet alleen aan *ge*, maar – ten onrechte – ook aan *be-* en *ver-* een functie toegekend bij het vormen van de voltooid deelwoorden:

[...] de PARTICIPIA ACTIVA TEMPORIS PRÆTERITI beginnen met het AUGMENTUM SILLABICUM *Ge*, als *Gemint* [...] en met het SILLABICUM AUGMENTUM *Be* worden de PARTICIPIA PASSIVA beschreven als *Bemint* [...] of *Ver* [...] (Van Heule 1633:64)

De met *be-* en *ver-* geprefigeerde werkwoorden worden dus niet als uitzonderingsgevallen (vgl. geen *ge-* in het voltooid deelwoord van die werkwoorden) beschouwd, maar in plaats daarvan worden *be-* en *ver-* ook als vast kenmerk van het voltooid deelwoord opgevat. Dit komt later ook nog voor, vooral in de vreemdetaalgrammatica's, vgl. bijv.

Note that the Participles of the preterperfect, and preterpluperfect, are commonly compounded with these Participles, *Ge*, *be* and *ver*.

As	Ick hebbe beschreven,	I have described.
	Ick hebbe geschreven,	I have written.
	Ick hebbe verloren.	I have lost.

(The Dutch tutor 1659:15 en vgl. ook Hexham 1678: z.p.nr.)

[Merk op dat de deelwoorden van het perfectum en plusquamperfectum zijn over het algemeen samengesteld met de partikels *ge*, *be* en *ver*. Zoals Ick hebbe beschreven / Ick hebbe geschreven / Ick hebbe verloren. (eigen vertaling)]

Maar tegelijk verschijnen aan het eind van de beginfase en aan het begin van de middenfase de eerste grammatica's, waarin heel expliciet wordt gezegd dat het prefix *ge-* een vast kenmerk is van de voltooid deelwoorden en waarin *be-* en *ver-*

(en nog andere onbeklemtoonde voorvoegsels) adequaat als uitzonderingen worden beschouwd, vgl. bijv. het volgende gedeelte uit Leupenius 1653:

Daar syn ook vaste kennteecken van den voorleeden en voorvoorleeden tyd alsoo dat het onderscheid van den tyd aangeweesen wordt van het woord *hebben*, in sulker voeu-gen dat de teegenwoordigen tyd van *hebben* maakt den voorleeden en de onvoorleedene tyd van *hebben* den voorvoorleeden tyd van het woord daar het bygevoeugt wordt: als *ik hebb geleert*, *ik hadd geleert*. Daar komt by dat beide deese tyden gekennt worden aan het bevattsel *ge*, dat alle woorden aanneemen uitgesondert die van on, ge, be, ver, beginnen: als *ik beminne*, *ik geloove*, *ik verdraage*, *ik ontvange*: daar by soude het bevattsel *ge* voor aan seer quaalyk schikken *ik hebb gebemint*, *ik hebb gegeloof*, en soo voorts daarom laten sy het naa: maar alle andere woorden neemen het aan: *ik hebb geleert*, *ik hadd geleert*.” (Leupenius 1653:44) (onderstrepingen van mij)

Uit de grammatica's van de middenfase komt langzamerhand een duidelijk besef naar voren, dat het prefix *ge-* bij de voltooiden deelwoorden een belangrijke onderscheidend kenmerk van de Nederlandse (schrijf)taal is; een kenmerk dat het Nederlands met het Duits gemeen heeft (vgl. Ten Kate 1723:653), maar dat tegelijkertijd het Nederlands van de andere (Germaanse) talen onderscheidt. Verder krijgen we een steeds meer systematische behandeling van de uitzonderingsgevallen. In Moonen 1706 wordt niet alleen de uitzonderingspositie van de altijd onbeklemtoonde prefixen *be-*, *ver-* enz. apart vermeld, maar het al dan niet scheidbare voorvoegsel *mis* komt ook aan de orde:

Men ziet hier uit, dat zy gevormt worden door het Lettergreepigh Byvoegsel *GE* voor zich aen te neemen; als *Gehoort*, *Geleezen*; uitgezondert in de Werkwoorden, die met *BE*, *HER*, *ONT* en *VER*, Onscheidbaere Voorzetselen beginnen; waerom men zegt, *Bestoolen*, *Hertimmert*, [...].

Die met *MIS* aenvangen, worden ook ten meesten deele zonder *GE* gevormt, als, *Misbruikt*, *Misdaen*, *Misdraegen* [...].

Andere, waer in *MIS* een Scheidbaer Voorzetsel schynt [...], neemen achter *MIS* somtyds het Voorzetsel *GE* aen; doch zoo, dat *Mis* als op zig zelf schyne te staen; als *Mis genaen*, *gegreepen*, [...]. (Moonen 1706:239-240)

De aan- of afwezigheid van het voorvoegsel *ge-* bij de samengestelde werkwoorden krijgt vanaf de tweede helft van de middenfase over het algemeen steeds meer aandacht. Men probeert er regels voor te formuleren. Deze poging is goed te zien uit het volgende gedeelte:

[...] dat alle onze Werkwoorden, die in onbepaalende Wyze een der onscheidbaare Voorvoegsels, BE, GE, ONT of VER, an 't hoofd hebben, in den Verleeden Tyd het gewoone *GE*, zonder eenige uitzonderinge, weigeren aan te nemen: als *Beminnen*, *BE*-mind: *Gelooven*, *GE*-loofd: *Ontvonken*, *ONT*-vonkt: *verhoorden*, *VER*-hoord: enz. maar, als 'er een Voorvoegsel, dat scheidbaar is, voorkomt, dan weigeren de Werkwoorden niet meer, ook daarenboven, in den Verleeden Tyd, GE aan te neemen, omdat het dan zulks geplaatst kan worden, dat het, zo wel in de gemeene uitspraak, als in den Trant der vaarzen, altyd kort is, en flauwelyk gehoord wordt, als *Aan zoeken*, AAN-*GE*-zocht: *Inleiden*, IN-

GE-leid: voorneemen, VOOR-GE-nomen: enz. (Huydecoper 1730: 188-189, onderstrepingen van mij)

Even later in deze fase verschijnt er zelfs een grammatica, Pieterse 1774, die helemaal gewijd is aan de kenmerken van de scheidbare en niet-scheidbare werkwoorden, waarbij natuurlijk gedetailleerd de aan- of afwezigheid van het prefix *ge-* bij hun voltooide deelwoorden wordt behandeld. En aan het eind van de middenfase krijgen we dan eigenlijk een uiteenzetting van de regels, waarbij al die gevallen worden genoemd die ook in de hedendaagse grammatica's behandeld worden (onscheidbaar resp. scheidbaar samengestelde werkwoorden en werkwoorden die van onbeklemtoonde prefixen als *be-*, *ge-*, *ver-* enz. voorzien zijn):

De voorzetsels verkeerden dikwijls met de werkwoorden. De onbepaalde wijze heeft ze voor aan met zich vereenigd. Doch sommige vereischen met het (-) koppelteken verbonden, of geheel afgescheiden gebruikt te worden. Ze worden deswege verdeeld in *onscheidbaare* en *scheidbaare*: als ter eene zijde, *overleggen*, *overweegen*, *overloopen*, *volmaaken*, *misdoen* enz. (124); ter andere zijde *over-leggen*, *over-wegen*, *over-loopen*, [...] in het verleeden deelwoord: het eerste heeft, een voorgestelde zaak *overlegd hebbende*; het tweede scheidt wederom, en neemt *ge* tusschen in; als, een deken zich *overgelegd hebbende*.

(124) De voorvoegsels van deze genoemde werkw. zijn eigenlijk scheidbaar, maar worden als onscheidbaare aangemerkt. *Onafscheidelijke* in den sterksten zin zijn *be*, *ge*, *her*, *ont*, *ver*, in *beminnen*, *gebieden*, *herwinnen*, *ontzeggen*, *verliezen*. (Stijl 1778: 142-143)

(Pas) aan het eind van de middenfase (rond 1800) wordt dus eigenlijk de toestand bereikt dat de regels, volgens welke het prefix *ge-* al dan niet toegevoegd moet worden aan de werkwoordstam bij het vormen van de voltooide deelwoorden, in de grammatica's duidelijk zijn vastgelegd. Het lijkt erop dat men zich er in de 17-18de eeuw geleidelijk van bewust wordt dat het prefix *ge-* niet maar een "partikel" is dat in de schrijftaal keurig wordt gehanteerd, terwijl het in de spreektaal zonder meer gereduceerd of helemaal afgesleten kan worden, maar een vast kenmerk is van de eenheidstaal in wording en daarom aparte vermelding en verdere uiteenzetting van de speciale en problematische gevallen verdient. In de grammatica's uit de eindfase (Weiland 1805:122, 174-175; Brill 1846:541-542, 569; Terwey 1890:125-126; den Hertog 1915 I:182, II:128-129) ondergaan de aan het eind van de middenfase duidelijk vastgelegde regels geen wezenlijke wijziging meer. Alleen maar aanvullende informatie wordt er hier en daar toegevoegd, vgl. bijv. de volgende opmerking:

Bij verholandschte vreemde ww. wordt *ge-* steeds vóórgeplaatst: *geïncasseerd*, *geïnviteerd*, *geopteerd*, *gemacadamiseerd*, enz. (Den Hertog 1915 I:182)

In dit verband dient echter vermeld te worden dat juist die eigenschappen van *ge-*, waardoor het gemakkelijk vatbaar is voor reductie (vgl. 5.1), interessant genoeg wel vanaf de eerste grammatica's gesignaleerd worden:

1) indicatie van onbeklemtoondheid:

De vreemde “klemtooneigenschap”, d.i. de “onbeklemtoondheid” van *ge-* komt in de oudste grammatica’s op een indirecte manier bij de behandeling van de klankmaat aan de orde:

Daer en zyn niet veel zelfstandighe woorden die op het eynde langhe silben hebben / maer daer komen veel Werkstammighe woorden ende Deel-neminghen / die op het eynde lange silben hebben / als Onverstaen, Ōngêzēyt, Gêwrōcht, Bêvreest ende dezer woorden laetste silben zyn lang / om datter de silben Ver, **Ge** ende Be voorstaen / want deze silben sijn in alle woorden kort / behalven in Gêvên ende Gêvêl, ende Gêvêr. (Dafforne 1627: Fol. 42, onderstreping van mij)

Gezien het feit dat het hier om klankmaat gaat, kunnen we de begrippen kort en lang aan onbeklemtoond resp. beklemtoond koppelen.

2) indicatie van semantische leegte (d.w.z. dat het hier om een puur functie-element gaat):

In Van Heule 1625 resp. 1633 wordt *ge-* een „meerderende silbe” resp. een „vermeerderde silbe” genoemd, wat er een aanwijzing voor is dat dit prefix als „leeg” wordt ervaren, als een prefix dat het deelwoord alleen maar langer maakt.

3) karakterisering als gebonden element:

In de oude grammatica’s worden de voorvoegsels en de voorzetsels onder één noemer¹⁵⁹ gebracht, maar binnen deze groep worden de voorvoegsels duidelijk onderscheiden van de voorzetsels, juist door hun *gebondenheid*. Ter illustratie zie het volgende gedeelte:

Sommige deeser voorzetsels zijn onscheidbaar, dat is datze nooit op zigzelven alléén, maar altijd voor Naam- en Werkwoorden gezet en daarmede **verbonden** blijven, als daar zijn: [...] *Be, Ge, Er, Her, On*, [...] (Zeydelaar 1791: 254, vet gezet door mij)

Concluderend kunnen we over vraag 2 het volgende vaststellen: niet alleen wordt het gebruik van de gereduceerde en prefixloze vormen in de spreektaal door de grammatici van die tijd nergens afgewezen, maar het duurt duidelijk ook een tijd, voordat men zich er bewust van wordt dat *ge-* als een belangrijk kenmerk van het voltooid deelwoord beschouwd moet worden in de eenheids(schrijf)taal in wording. De eigenschappen van dit prefix, waardoor het gemakkelijk gereduceerd kan worden, worden echter zoals zojuist gezien al vanaf het begin gesignaleerd.

¹⁵⁹ De eerste grammatica’s, die de voorzetsels en de voorvoegsels apart behandelen vinden we vanaf het midden van de eindfase (rond 1800-rond 1900), zie bijv. de grammatica van W.G. Brill.

6.2.3 Vraag 3: *Het al dan niet aanwezig zijn van pogingen tot het codificeren van vormen met e- of vormen zonder ge-*

Directe aanwijzingen dat er pogingen hebben bestaan tot het codificeren van de gereduceerde of prefixloze vormen van de voltooid deelwoorden, heb ik tijdens het bestuderen van de contemporaine grammatica's niet gevonden. In een in het Latijn geschreven spellingboek, Plemp 1637, ben ik echter wel op een gedeelte gestuit dat indirect laat vermoeden dat er wel (vage) pogingen bestaan hebben tot het codificeren van de gereduceerde vormen:

Pariter ut haec verba proferimus, nec malè, *op-gseid*, *op-estaen*: nō quidem *oppeseid*, *oppestaen* ut & recte *om-elache*, non autem *ommelache*, pro *gelache*, γεγάλαχε: ut etiam bene, *an-esien*, non *aennesian*, pro *angesien*. (Plemp 1637:6, onderstrepingen van mij)

[Evenzo vinden we deze werkwoorden juist, *op-eseid*, *op-estaen* zijn niet slecht, *oppeseid*, *oppestaen* echter wel, evenzo is *om-elache* juist, maar *ommelache* niet voor *gelache*, γεγάλαχε: eveneens is *an-esien* juist, maar *aennesien* niet voor *angesien*. (eigen vertaling)]

In dit gedeelte gaat het weliswaar in eerste instantie om de juiste spelling van de voltooid-deelwoordvorm van de zgn. scheidbare werkwoorden, waarvan de basis het herkennen van de bij elkaar horende eenheden is (d.w.z. de 'e' in *op-eseid* hoort bij 'seid' en niet bij 'op', daarom wordt de vorm 'oppeseid', waarbij de 'e' met 'op' samensmelt, niet goedgekeurd). Maar tegelijkertijd blijkt ook duidelijk, dat het gebruik van de voltooid deelwoordvormen met *e-* (*-elache*, *-esien* enz.), d.i. de gereduceerde vorm van *ge-* (*gelache*, *gesien*), door Plemp (1574-1638) in de schrijftaal (NB. hier gaat het om een spellingboek) volledig wordt aanvaard. Bedenken we dat we de auteur in het eind 16de-eeuwse-begin 17de-eeuwse Amsterdam moeten situeren, dan is het waarschijnlijk dat hij zich hierbij baseert op zijn eigen spreektaal en de spreektaal van zijn omgeving, waarin de *e*-vormen – zoals uit de dialectonderzoekingen naar de 17de eeuw is gebleken (vgl. 4.2.5) – algemeen gangbaar zijn.

Op grond van het voorbeeld uit Plemp 1637 moeten we dus aannemen dat er aan het begin van het standaardisatieproces wel pogingen moeten hebben bestaan tot het codificeren van de gereduceerde vormen van *ge-* bij het voltooid deelwoord, maar deze pogingen waren blijkbaar niet sterk genoeg: wat de schrijftaal betreft, hebben de uit de zuidelijke schrijftraditie bekende *ge*-vormen de 'strijd' vrij snel gewonnen.

6.2.4 (Aanvullende) vraag 4 over de *perfectiva simplicia*

Bij deze vraag ga ik – zoals in 5.1 uiteengezet – uit van de veronderstelling dat de prefigering van de voltooid deelwoorden van de *perfectiva simplicia* die in de regio Utrecht-Holland begon, oorspronkelijk alleen voor de schrijftaal gegolden kan hebben, gezien het feit dat we anders in tegenspraak komen met de in 4.2.5 geschetste resultaten van de dialectonderzoekingen, volgens welke het participiaal *ge-* in de Middelnederlandse periode in het Hollands al tot *e-* verzwakt was of (vooral in Noord-Holland) helemaal verdwenen was. Directe aanwijzingen ter ondersteuning van mijn veronderstelling heb ik in de contemporaine grammatica's niet gevonden, maar dat is niet zo verrassend, gezien het feit dat de *perfectiva simplicia* – zoals Berteloot al constateerde (vgl. 4.2.4) – nergens als aparte groep worden behandeld. Een indirecte aanwijzing die waarschijnlijk als ondersteunend feit voor mijn veronderstelling geïnterpreteerd kan worden, heb ik echter wel gevonden.

In 6.2.1 hebben we gezien dat het gebruik van *komen* in plaats van *ghekomen* bij de behandeling van de stijlfiguren, die zowel karakteristiek zijn voor de poëzie als voor de spreektaal, graag als voorbeeld wordt genoemd voor het verschijnsel van *procope* (vgl. Van Heule 1625:66, Richardson 1677:159). *Komen* behoort – zoals onder 4.2.4 behandeld – tot de groep *perfectiva simplicia* die in hun voltooid deelwoordsvormen oorspronkelijk geen *ge-* aannamen. Het is duidelijk dat deze grammatica's de *ge-*vorm (*ghekomen*) als norm voor de schrijftaal beschouwen en het is begrijpelijk dat de grammatici van die tijd de in de poëzie en in de spreektaal gebruikelijke prefixloze vorm (*komen*) ten opzichte van deze schrijftalige norm als *procope* (wegnemen van *ge-*, oftewel afslijten van *ge-*) interpreteren. Maar als we de in het volgende gedeelte – overigens eveneens voor het verschijnsel *procope* – aangegeven voorbeelden met elkaar vergelijken, blijkt het dat het moeilijk aan te nemen valt dat er bij '*komen* in plaats van *ghekomen*' inderdaad sprake is van wegnemen of afslijten van het prefix:

By taking away ought from the beginning of a word: as *komen* / for *ghekomen* / *gedaan* / for *ghedaan*. This Figure [...] is named *Aphaeresis*. (Hillenius 1664:97, onderstrepingen van mij)

[Als een gedeelte van het begin van een woord weggenomen wordt, zoals bijv. *komen* for *gekomen*, *edaan* voor *ghedaan*, [...] wordt deze (stijl)figuur als *apocope* genoemd.]

In dit gedeelte vinden we één voorbeeld voor het voltooid deelwoord van een werkwoord dat oorspronkelijk tot de *perfectiva simplicia* behoort (*komen*) en één voorbeeld voor het deelwoord van een "gewoon" werkwoord (*doen*). De schrijftalige vorm van het voltooid deelwoord is in beide gevallen duidelijk de *ge-*vorm: *ghekomen*, *ghedaan*. Tussen de (door de auteur als) "geprocopeerd" geïnterpreteerde dichterlijke/spreektalige vormen vinden we echter een duidelijk verschil: *komen* is prefixloos, terwijl bij *edaan* het prefix in een gereduceerde vorm aanwezig is. Als er inderdaad geen verschil meer zou bestaan tussen de behandeling van deze werkwoorden, dan zouden we in geval van *procope* of bij beide de

prefixloze voltooiden deelwoorden verwachten (*komen*, *daan*) of bij beide de *e*-vormen (*ekomen*, *edaan*). Dit is dus blijkbaar niet het geval. Zo moeten we aannemen dat er bij het gebruik van *komen* in de spreektaal (en in de poëzie) in plaats van *ghekomen* in de werkelijkheid van de oude prefixloze vorm sprake is, d.w.z. dat het prefix niet weggenomen of afgesleten wordt, maar het niet eens aan het werkwoord wordt toegevoegd.

6.3 Afsluiting Deel II

In Deel II hebben we eerst op basis van de vakliteratuur een diachroon-synchoon overzicht gegeven van het participiaal *ge-*. Deze systematische beschrijving vormde het uitgangspunt voor het eigen onderzoek dat gericht was op de vraag *welke factoren er een rol in kunnen hebben gespeeld dat het participiaal ge- zich kon handhaven, terwijl beide andere Middelnederlandse productieve werkwoordelijke functies niet konden standhouden*. Hierbij ging ik van de veronderstelling uit dat het participiaal *ge-* als een soort erfenis van de (als verheven beschouwde) zuidelijke schriftelijke traditie bij het standaardisatieproces (eerst onbewust dan steeds bewuster) verder werd gehanteerd. De onderzoeksresultaten, d.w.z. de in de contemporaine grammatica's van het standaardisatieproces gevonden aanwijzingen en observaties wijzen er – zoals zojuist gezien – inderdaad sterk op dat we bij het handhaven van het participiaal *ge-* en de productiviteit ervan in het hedendaags standaard-Nederlands met het standaardisatieproces als een (extra) factor rekening moeten houden.

DEEL III:
DE ‘*GE*-+*WERKWOORDSTAM*’-
AFLEIDINGEN

7 EEN SYSTEMATISCH DIACHROON-SYNCHROON OVERZICHT

In Deel III gaan we ons richten op de enige naamwoordelijke *ge*-afleiding die in het hedendaags Nederlands duidelijk productief is. Dit betreft de *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen in de ‘voortdurend of vervelend lang iets doen’-betekenis, die we in het vervolg gemaks- en overzichtelijkheidshalve meestal kortweg met „de/deze/onze *ge*-afleiding” of „de(ze) *ge*-substantieven”¹⁶⁰ zullen aanduiden. De opbouw van Deel III volgt – zoals in 1.4 aangegeven – die van Deel II. Ik geef eerst een op de bestaande vakliteratuur gebaseerd overzicht van deze *ge*-afleiding, waarbij zowel het *synchrone* als het *diachrone* perspectief uitgebreid aandacht zal krijgen. Op basis hiervan kan ik dan specifieke vragen formuleren in verband met mijn eigen onderzoek dat afgestemd wordt op de „ontbrekende stukjes” uit de geschiedenis van deze *ge*-afleiding. Hierbij zullen we ook aandacht geven aan de selectie van het onderzoeksmateriaal. Ten slotte worden de onderzoeksresultaten gepresenteerd waarbij de gegevens en feiten uitgebreid met bijlagemateriaal worden ondersteund.

7.1 Synchroon overzicht

7.1.1 Morfologische en semantische eigenschappen

De E-ANS karakteriseert dit woordvormingsprocédé als een productieve manier om van werkwoordstammen door middel van het voorvoegsel *ge-* *abstracta* af te leiden die soms een wat pejoratieve bijklank hebben. Verder geeft de E-ANS enkele voorbeelden (*geblaf*, *gedoe*, *gejank*, *gejuich*, *geloop*, *geschrijf*, *gezanik*, *gezeur*), maar voor een verdere analyse van de grammaticale eigenschappen moeten we ons tot andere taalkundige werken wenden. Zo komen we in Booij-Van Santen 1998:121-124 te weten dat het prefix *ge-* een uitzonderlijke morfologische eigenschap heeft, wat blijkt uit de mogelijkheid om met behulp ervan van een werkwoord (bijv. *janken*) een substantief (bijv. *gejank*) te vormen. Over het algemeen is namelijk een verschil tussen suffigering en prefigering dat het suffix

¹⁶⁰ NB. Bij het gebruik van deze term in Deel III moeten (en mogen) we natuurlijk niet (meer) denken aan de in Deel I behandelde en afgehandelde woorden van het type *gebroeders* en *gezusters* die toen ook met deze term werden aangeduid. Wordt het begrip *ge*-substantief om gemakshalve in dit deel gebruikt, dan heeft het uitsluitend betrekking op de *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen in de ‘voortdurend of vervelend lang iets doen’-betekenis.

categoriebepalend is, terwijl het prefix categorieneutraal is (Booij 2002:87, Booij 2005:35, 53-54). In concreto betekent dit dat het het suffix is dat de woordsoort van het gevormde woord bepaalt. In de generatieve taalkunde wordt dit verschijnsel met de zgn. RIGHTHAND HEAD RULE (RHR; rechterhand hoofdregel) beschreven die zegt dat het in een geleed woord de rechterconstituent¹⁶¹ is die het hoofd is en die dus de woordsoort¹⁶² bepaalt. Deze regel werd oorspronkelijk voor het Engels (door Williams in 1981) geformuleerd, maar ook voor het Nederlands door sommigen wordt verdedigd:

The relevance of the RHR for Dutch is defended by Trommelen and Zonneveld (1986). They are, however, forced to introduce certain ad hoc rules in order to cope with the cases of category-changing prefixation. Another attempt to save the RHR as a generalization for Dutch is Neeleman and Schipper (1993) [...] (Booij 2002:88)

Voor de Nederlandse prefixen klopt de regel dus maar ten dele. Er komen namelijk enkele categoriebepalende prefixen voor: de verbaliserende prefixen *be-*, *ont-* en *ver-*¹⁶³ (vgl. ook Booij 2002:113) en het nominaliserend prefix *ge-* (*gehuil* van het werkwoord *huilen*, *gemopper* van het werkwoord *mopperen*) vormen systematische uitzonderingen. In plaats van te werken met ad hoc-regels voor deze prefixen moeten we eerder in verband met het Nederlands tot de conclusie komen dat “[...] the RHR is not a valid generalization with respect to affixation.” (Booij 2002:88). Uit het feit dat *ge-* categoriebepalend is, vloeit verder voort dat het tegelijkertijd ook genusbepalend is: dit prefix produceert – zoals onder 3.2.2.2.1 en 3.2.2.3.1 al behandeld – *het*-woorden en zo is onze *ge*-afleiding ook onzijdig, vgl. *het gejangk*, *het gejuich*, *het gezeur* enz.¹⁶⁴

¹⁶¹ (In de Germaanse talen bevinden de suffixen zich aan de rechterkant van het gelede woord en de prefixen aan de linkerkant.)

¹⁶² The generalization expressed by the RHR has a historical explanation. In languages with right-headed phrases, the univerbation of such phrases has led to the emergence of right-headed compounds. Subsequently, some right constituents of compounds have developed into suffixes. [...] such suffixes could start functioning as morphological heads. On the other hand, prefixes often derive from words functioning as left, non-head constituents of compounds or from preverbal adverbs. [...]. Due to their origin from words in a (morphological or syntactic) non-head position, such prefixes do not function as heads [...] (Booij 2005:54-55)

¹⁶³ Vgl. *bedijken* van het substantief *dijk*, *ontbloten* van het adjectief *bloot* of *verfilmen* van het substantief *film*.

¹⁶⁴ In deze context dient vermeld te worden dat er voor de met het Nederlands verwante taal, het Duits twee artikelen (Plank 1986 en Olsen 1991) gewijd werden aan de vraag of we het prefix *ge-* bij de verschillende *ge*-afleidingen daadwerkelijk als categorie- en genusbepalend moeten beschouwen en daardoor als uitzondering van de RHR-regel. Met betrekking tot onze *ge*-afleiding komt Olsen tot de volgende conclusie:

[...] synchron [ist] der Stamm als der Kopf der Struktur anzusehen. Es wäre völlig verfehlt, das Präfix als Kopf aufzufassen und ihm ausnahmsweise in diesen Strukturen eine genus- und kategoriebestimmende Funktion zuzuweisen. Genauso unrichtig ist es aber, die *Ge*-Bildungen als kopflös gelten zu lassen. [...] bei den deverbalen Bildungen muß der konvertierte Stamm [also] als Kopf des Derivats gelten, so daß eine nominale Variante der verbalen Basis neben dem entsprechenden Verbalstamm (vgl. *brüll_V[en]* und [*Ge-*]*brüll_N*) im synchronen Lexikon vorkommt genauso wie beim Paar *kauf_V(en)* und *Kauf_N*.

Ge-Präfixbildungen widersprechen [also] keineswegs der (revidierten) Righthand Head Rule. Im Gegenteil: Die Umstrukturierung des alten *gi-i*-Musters nach der Apokope des reduzierten Endvokals und dem dadurch verursachten Zusammenfall von Wurzel und Stamm zu dem heute produktiven Affix *Ge-*,

Om de verdere morfologische eigenschappen te kunnen behandelen, moeten we eerst – gezien het feit dat die van de semantische eigenschappen afhankelijk zijn – op basis van de bestaande vakliteratuur de betekenis van de *ge*-afleiding nader beschrijven. In het WNT staat dat deze abstracte begrippen *werkingen* uitdrukken en hoewel het WNT zelf niet dieper ingaat op de betekenis, is uit de overvloed van voorbeelden die onder het lemma *ge-* worden gegeven toch af te leiden dat het grondwoord vaak al zelf een negatieve connotatie of een storend, ongunstig, onaangenaam enz. betekenselement bevat, waardoor de *ge*-afleiding natuurlijk ook een negatieve bijklank krijgt:

Afleiding	Grondwoord	Betekenis grondwoord ¹⁶⁵
gebabbel	<i>babbelen</i>	veel praten over onbelangrijke dingen uit lust tot praten
gebons	<i>Bonzen</i>	hevig (m.n. met de vuist) kloppen
gebroddel	<i>broddelen</i>	slecht, slordig werken (door onvoldoende kennis of vaardigheid)
gebrom	<i>brommen</i>	een dof, laag grommend natuurlijk geluid maken
gedraal	<i>Dralen</i>	met de uitvoering van iets wachten
gedribbel	<i>dribbelen</i>	met kleine snelle passen lopen (vaak met het bijdenkbeeld van bedrijvigheid, ook van onbeholpenheid)
gegrijs	<i>Grijzen</i>	het gezicht tot een grijs vertrekken, m.n. vals lachen
gehuil	<i>Huilen</i>	tranen laten stromen van verdriet
gejammer	<i>jammeren</i>	zijn pijn of leed in klagende geluiden of luide weeklachten uiten
gekraak	<i>kraken</i>	een vrij scherp, onregelmatig geluid maken of laten horen zoals men b.v. hoort wanneer hout breekt, of wanneer delen van een voorwerp over elkaar schuiven of wringen
gelispel	<i>lispelen</i>	de s en z onduidelijk , met een eigenaardig zacht gesis uitspreken; met onduidelijke zwakke stem uiten
gemors	<i>morsen</i>	vuil wezen, met vuiligheid knoeien; door achteloosheid laten vallen en daardoor iets bevuild

die für das Überleben des Musters nötig war, ist ein eindeutiges Zeugnis für die ausnahmslose Gültigkeit der Kopf-Funktion in der Wortstruktur [...]. (Olsen 1991:364-365)

Olsen doet bij haar conclusie een beroep op de geschiedenis, maar laat daarbij buiten beschouwing dat het discontinue affix *ge-...-i* – net als in het Nederlands (ook al wordt in de geringe vakliteratuur over de geschiedenis van onze *ge*-afleiding, zoals we in 7.2 zullen zien, het tegenovergestelde vermoed) – niet het oorspronkelijke stadium is geweest bij de ontwikkeling van het prefix *ge-*, maar een tussenstadium (vgl. 2.4 en 8.1): de verbaalabstracta werden oorspronkelijk alleen met behulp van het prefix *ga-* gevormd, vgl. het voor het Gemeensgermaans representatieve Gotisch: *ga-filh*. De betekenis van het prefix *ga-(ge-)* verzwakte echter in de loop der tijd en daarom ging men ter versterking naast het prefix ook een suffix gebruiken en zo ontstond het discontinue affix, waarop Olsen beroep doet. Gezien het feit dat we *ga-* bij de Gotische verbaalabstracta (*ga-filh*, *ga-liug* enz.) als genus- en categoriebepalend moeten beschouwen (er is geen suffix dat deze eigenschappen zou kunnen hebben en bij het verslijten ervan deze eigenschappen op de stam over zou kunnen dragen), valt de RHR-regel met de theorie dat het in de loop van de tijd afsluitende suffix *-i* is waarvan de *ge*-afleidingen de categorie- en genusbepalende eigenschap hebben geërfd. Mijns inziens moeten de *ge*-afleidingen ook in het Duits als uitzonderingen worden beschouwd.

¹⁶⁵ De betekenisomschrijvingen zijn op de GVD gebaseerd. De erin voorkomende negatieve, ongunstige elementen zijn **vet** gezet.

geschreeuw	<i>schreeuwen</i>	luid en doordringend roepen , m.n. om uiting te geven aan nood of pijn of ander onbehagen, en dan niet of weinig gearticuleerd
getjilp	<i>tjilpen</i>	een zacht, piepend geluid maken (als sommige vogels en krekels)
gevloek	<i>vloeken</i>	een vloek uitspreken over iets
gewauwel	<i>wauwelen</i>	vervelend praten
gezeur	<i>zeuren</i>	een eentonig, vervelend geluid voortbrengen; langdurig of telkens op vervelende toon of lastige wijze over iets spreken, veelal om zich te beklagen ofwel om een verlangen te uiten

Tabel 10

Naast zo veel voorbeelden met grondwoorden die een negatieve connotatie hebben, vinden we in het WNT onder het lemma *ge-* slechts vier voorbeelden waarbij het grondwoord zelf een neutrale connotatie heeft, vgl. *gefluister* (fluisteren: zacht, nauwelijks hoorbaar spreken, namelijk zo dat de stembanden niet trillen), *geloop* (lopen: zich op de benen snel voortbewegen), *gepraat* (praten: zijn gedachten hardop uiten), *gerijm* (rijmen: in dichtmaat schrijven). Zo rijst de vraag of de door de E-ANS bij onze *ge-*afleiding soms gesignaleerde negatieve connotatie uitsluitend uit de lexicale betekenis van het grondwoord voortvloeit (d.w.z. of de negatieve connotatie bij deze *ge-*afleiding uitsluitend aanwezig is, als het grondwoord zelf een negatief betekenselement bevat) of dat deze ook deel uitmaakt van de categoriale waarde van de *ge-*afleiding. Deze vraag wordt in Booij – Van Santen 1998:129-130 nader onderzocht en de auteurs komen tot de conclusie dat de categoriale waarde bij de *ge-*afleiding weliswaar vaak sterk vervlochten is met de lexicale betekenis van het grondwoord (vgl. ‘negatief’ grondwoord → ‘negatieve’ *ge-*afleiding), maar dat uit het concrete gebruik (d.i. onze *ge-*afleiding in context geplaatst) blijkt dat de negatieve connotatie in veel gevallen¹⁶⁶ ook bij de van een ‘neutraal’ grondwoord afgeleid *ge-*substantief aanwezig is (vgl. ook Booij 2002:117-118). Zie het in Booij-Van Santen 1998:129 geciteerd voorbeeld:

Toen Roland Holst vijfenzeventig jaar werd, vroeg hij Jacques alleen met hem aan alle *gehuldig* te ontvluchten en samen naar Vianen te gaan. (cursivering van mij)

De negatieve connotatie kan daarom wel als een element van de categoriale waarde worden beschouwd, die Booij en Van Santen ook preciezer omschrijven dan de E-ANS en het WNT, vgl. ‘de handeling dan wel voortdurend van de werking genoemd door het werkwoord’. De (denotatieve) basisbetekenis ‘handeling’ bevat dus ook nog een zeker denotatief additioneel element: durativiteit. Durativiteit kan zich uiten in een eenmalige langdurige handeling of een handeling die meermalen herhaald wordt. Dit laatste geval kunnen we ook met de term *iterativiteit* of met de term

¹⁶⁶ maar niet noodzakelijk altijd, vgl. ‘Uit het stadion klonk een luid *gejuich* op’ (Booij-Van Santen 1998:129; cursivering van mij)

frequentativiteit aanduiden¹⁶⁷. De auteurs voegen in dit verband nog toe dat het bij de *ge*-afleiding vaak aanwezige andere additionele element, de negatieve connotatie, niet per se als een voortvloeisel gezien moet worden van het negatieve grondwoord. Het kan volgens hen ook een voortvloeisel zijn van het in de categoriale waarde aanwezige duratieve/iteratieve element dat mogelijk een zekere irritatie wekt, waardoor de betekenis van de afleiding vaak gepaard gaat met een negatieve waardering (vgl. ook Taeldeman 1985:53). In dit geval zijn de werkwoorden met een negatieve connotatie juist vanwege de categoriale betekenis van de *ge*-afleiding (die dus door het iteratieve element gewekte irritatie een negatief betekenselement bevat) zeer geschikt als grondwoorden. Synchroon gezien is het volgens mij de juiste opvatting dat zowel het in de categoriale waarde aanwezige iteratieve element als het ‘negatieve’ grondwoord verantwoordelijk zijn of kunnen zijn voor de negatieve bijklank in de categoriale waarde¹⁶⁸.

In verband met de negatieve connotatie van onze *ge*-afleiding moet nog vermeld worden dat die versterkt kan worden met behulp van een syntactisch middel, namelijk door het aanwijzend voornaamwoord *dat* (dat eventueel nog geïntensiveerd kan worden door het onbepaald voornaamwoord *al*, vgl. ‘*al dat*’) vooraf te laten gaan, bijv. *Dat gezeur* [is sterker dan *Het gezeur*] moet maar eens klaar zijn. (Bouman-Noordermeer 1991:59). Door ‘*dat*’ ervoor te zetten kan er zelfs aan een op zich “neutrale” of “positieve” *ge*-afleiding¹⁶⁹ een negatief tintje worden gegeven, vgl. bijv.

(het) gelach (op zich neutraal) vs. dat gelach (negatieve connotatie):

Aan *het gelach* en geschater van de kinderen in de zaal te horen was de film zeker geslaagd. (www.google.nl)

vs.

Dat gelach moet nu maar eens afgelopen zijn. (Bouman-Noordermeer 1991:58)

(het) gejuich (op zich positief) vs. dat gejuich (negatieve connotatie):

de (al in de voetnoot geciteerde) zin ‘*Uit het stadion klonk een luid gejuich op*’.

vs.

Hou alsjeblief op met dat gejuich (www.google.nl).

Na de uiteenzetting van de semantische eigenschappen van de *ge*-afleiding kunnen we nu de morfologische eigenschappen nader bekijken die ervan afhankelijk zijn. Vanwege haar betekenis is de *ge*-afleiding singulare tantum: ze kan slechts in het enkelvoud worden gebruikt, d.i. het gebruik in het meervoud is niet mogelijk en daarom neemt de *ge*-afleiding geen meervoudsuitgang aan (Booij-Van Santen 1998:90). Hieraan moet ik toevoegen dat ook om dezelfde reden (d.i. vanwege de

¹⁶⁷ In de vakliteratuur wordt soms een onderscheid gemaakt tussen beide termen: *iterativiteit* wordt meer voor handelingen gebruikt, die vaak of regelmatig herhaald worden. *Frequentativiteit* wordt daarentegen meer gebezigd voor handelingen die onregelmatig herhaald worden (Kiefer 1992). In dit boek ga ik geen onderscheid maken tussen beide termen. Ze worden beide als elkaars synoniemen gebruikt om aan te geven dat er sprake is van ‘herhaling’.

¹⁶⁸ Hoe het negatieve betekenselement historisch (d.i. diachroon) te verantwoorden is – daar komen we later nog uitgebreid op terug.

¹⁶⁹ Dit komt weliswaar zoals we hebben gezien weinig voor, maar we moeten er toch ook mee rekening houden.

betekenis) over het algemeen geen sprake kan zijn van diminutiefgebruik. Sommige *ge*-substantieven hebben echter nu al een wat gelexicaliseerde of gemodificeerde betekenis (waarbij er niet meer gedacht wordt aan een actuele aanhoudend herhalende, irritante handeling, maar wel aan een irritant gedrag, gebeurtenis (meer) in het algemeen), waardoor ze wel als geschikt voor diminutiefgebruik worden beschouwd, bijv. *gedoe* – *gedoetje*; *gepraat* – *gepraatje* enz. (vgl. Mackenzie 1985:196). Die – van een diminutiefsuffix voorziene – *ge*-substantieven kunnen overigens wel in het meervoud worden gebruikt, vgl. *gedoetjes*, *gepraatjes* enz.

Als een soort samenvatting kunnen we de belangrijkste morfologische en semantische eigenschappen van de *ge*-afleiding door middel van Schema 4 overzichtelijk maken:

Morfologische eigenschappen	Semantische eigenschappen
het-woorden (← categorie- en genusbepaling door het prefix <i>ge-</i>)	
GEEN meervoud en GEEN diminutiefgebruik ←	(denotatieve) basisbetekenis: handeling Additionele betekeniselementen: (denotatief:) iterativiteit , (connotatief:) negativiteit
↓ BEHALVE <i>gedoetje</i> , <i>gedoetjes</i> enz. ←	enkele <i>ge</i> -substantieven met al wat gelexicaliseerde betekenis: 'irritant gedrag in het algemeen'

Schema 4

7.1.2 De productiviteitsgraad en de productiviteitsbeperkende factoren

Men is het er over eens dat de *ge*-afleiding productief, zelfs zeer productief is (vgl. E-ANS, De Vooy 1967:222, WNT enz.). Over de factoren die de productiviteit ervan beperken, heerst er in de vakliteratuur echter nogal wat onenigheid. Hieronder wordt een overzicht gegeven van de mogelijke productiviteitsbeperkende inherente en niet-inherente talige factoren, waarbij aan die punten steeds uitgebreid aandacht wordt besteed waarover de meningen in de vakliteratuur verdeeld zijn.

7.1.2.1 De inherente talige productiviteitsbeperkende factoren

In de vakliteratuur is men het er over eens dat de inherente productiviteitsbeperkende factoren bij deze *ge*-afleiding zich in eerste instantie manifesteren in de vraag of het grondwoord aan beperkingen onderhevig is. Deze

vraag kunnen we uiteraard ook zo formuleren, welk woord geschikt is als grondwoord. De taalkundige werken komen er ook in overeen dat we hierbij van de morfologische opbouw van het grondwoord moeten uitgaan. Er bestaat in de vakliteratuur geen twijfel over dat de ongelede werkwoorden uitermate geschikt zijn als grondwoord. Over de geschiktheid van de gelede werkwoorden als grondwoord zijn de meningen echter sterk verdeeld. Voor de behandeling van de geschiktheid ervan biedt de E-ANS een goed uitgangspunt die de gelede werkwoorden in drie groepen verdeelt:

Type geleed werkwoord		Voorbeelden
1	Werkwoorden die voorzien zijn van de onscheidbare voorvoegsels <i>be-</i>, <i>ge-</i>, <i>ver-</i> enz	<i>verzenden</i> , <i>berekenen</i> enz.
2	Scheidbaar samengestelde werkwoorden met als eerste lid een bijwoord of een adjectief	<i>toegeven</i> , <i>weglopen</i> , <i>opendoen</i> , <i>stilzitten</i> enz.
3	Met andere elementen (dan de genoemde prefixen <i>be-</i> , <i>ge-</i> enz.) onscheidbaar samengestelde werkwoorden	<i>flikflooien</i> , <i>glimlachen</i> , <i>harrewarren</i> , <i>stofzuigen</i> enz.

Tabel 11

In de vakliteratuur bestaat er geen onenigheid over dat de werkwoorden van groep 3 als mogelijke basis voor de *ge*-afleiding beschouwd moeten worden, vgl. *geflikflooi*, *geglimlach*, *geharrewar*, *gestofzuig* enz. (E-ANS, Taeldeman 1985:41, De Haas 1990:16, De Haas-Trommelen 1993:85, Booij 2002:117). Wat betreft de geschiktheid van de werkwoorden van groep 1 en 2 als grondwoorden, is er een duidelijk verschil van mening tussen de E-ANS, Taeldeman 1985:35, Booij-Van Santen 1998:65, Mackenzie 1985:189 en het WNT aan de ene kant en De Haas 1990:16 en De Haas-Trommelen 1993:85 aan de andere kant. De eerstgenoemde taalkundige werken en artikelen sluiten deze twee groepen werkwoorden in principe uit als mogelijke grondwoorden of ze beschouwen beide groepen werkwoorden ten minste als grondwoorden waarvan onze *ge*-afleiding moeilijk gevormd kan worden. Als het zeldzaam of bij wijze van uitzondering toch gebeurt dan gaat het om incidentele nieuwvormingen waarmee meestal een komisch of schertsend effect wordt nagestreefd, vgl. bijv.

- een nieuwvorming op basis van een werkwoord van groep 1:

Het programma had de charme van de TROS van het REM-eiland: volstrekt tijdloos gebeweeg. (Mackenzie 1985:189, onderstreping van mij)

- een nieuwvorming op basis van een werkwoord uit groep 2:

dat eeuwige omgezoek (WNT, lemma *ge-*, onderstreping van mij)

In de hierboven laatstgenoemde taalkundige werken, De Haas 1990:16 en De Haas-Trommelen 1993:85, wordt echter beweerd dat we de gelede werkwoorden van groep 1 en 2 helemaal niet moeten uitsluiten als mogelijke basis. In tegendeel. Volgens deze werken zijn beide groepen gelede werkwoorden net zo geschikt als grondwoorden als de ongelede werkwoorden of gelede werkwoorden van groep 3. Dit wordt uitgebreid met voorbeelden geïllustreerd, vgl.

werkwoorden van groep 1 als grondwoorden:

gebewapen, gegenees, geontvoer, geversier, gevervloek (De Haas-Trommelen 1993:85), *ge-bedissel*¹⁷⁰ (De Haas 1990:16);

werkwoorden van groep 2 als grondwoorden:

gedoorvoer, ge-invul, ge-optel, gesamenvoeg, geuitlach, gevoorlees (De Haas-Trommelen 1993:85), *ge-heen-en-weerloop* (De Haas 1990:16) enz.

Wat de plaats van het prefix *ge-* betreft, zien we dat de eerstgenoemde werken er met de laatstgenoemde werken in overeenkomen dat *ge-* – mocht de *ge-* afleiding van een werkwoord van groep 1 gevormd zijn – helemaal *voorop* staat (vgl. *gebeweeg*). In verband met de plaats van *ge-* bij een werkwoord van groep 2 als grondwoord blijkt echter een duidelijk meningsverschil te bestaan tussen de laatstgenoemde werken (d.i. De Haas 1990 en De Haas-Trommelen 1993) aan de ene kant en het WNT¹⁷¹ aan de andere kant. Volgens De Haas en Trommelen staat het prefix *ge-* ook in dit geval helemaal voorin (bijv. *geuitlach*), terwijl het WNT beweert dat *ge-* in dit geval tussenin moet staan, d.i. tussen het eerste lid (een bijwoord of een adjectief) en de stam van het als basis dienende samengestelde werkwoord (bijv. *ingekijk*). Als we een snel onderzoek doen met de zoekmachine *google*, dan zien we dat beide gevallen voorkomen, maar dat er wel een aanzienlijk verschil is in de gebruiksfrequentie. In het overgrote deel van de voorbeelden van de *ge-* afleidingen, gevormd op basis van groep 2-werkwoorden is de plaats van het prefix *ge-* tussenin (*samengevoeg, uitgelach, voorgelees* enz.), maar in bescheidener mate komen er ook voorbeelden voor waarin *ge-* *voorop* staat, vgl. bijv.

ge-invul	na veel papier- <i>ge-invul</i> [...]
ge-optel	dat <i>ge-optel</i> van 0 tot 2048 [...]
gevoorlees	een verliefd puberstelletje die [...] meeluisterden naar mijn <i>gevoorlees</i> van Gouden Boekjes
ge-heen-en-weer-loop	We mogen terugkijken op een bewogen maar geweldige prijsuitreiking [...] Met veel <i>ge-heen en weer loop</i> , opmerkingen om mezelf op de [sic] been te houden (cursiveringen van mij)

¹⁷⁰ We zien een soort onzekerheid in de spelling (*ge-* aaneen met de met een onscheidbaar prefix samengestelde werkwoordstam vs. *ge-* door een koppelteken gescheiden van de met zo'n prefix samengestelde werkwoordstam), wat er (hoewel deze bronnen dit niet vermelden) op wijst dat we hier – wat de morfologische structuur betreft – toch met ongewone afleidingen te maken hebben.

¹⁷¹ Van de eerstgenoemde werken is het alleen maar het WNT dat op de plaats van *ge-* ingaat in de door de eerstgenoemde werken als zeldzaam of bij wijze van uitzondering beschouwde gevallen, wanneer de *ge-* afleiding op basis van een werkwoord van groep 2 gevormd wordt.

Synchroon gezien lijkt dus – ondanks het feit dat de voorkeur duidelijk naar „tussenin” schijnt te gaan – toch een zekere onzekerheid te bestaan omtrent de „juiste” plaats van *ge-* (tussenin of voorop) bij de groep 2-werkwoorden. Hoe deze voorkeurssituatie is ontstaan of we te maken hebben met een zich nog steeds afspelende terreinwinst van de „tussenin”-plaats van *ge-* ten koste van de „voorop”-plaats (d.i. het kleine aantal „voorop” geplaatste *ge*-voorbeelden is te verklaren met het terugdringen ervan door „tussenin”-geplaatste *ge*-voorbeelden), of we juist te maken hebben met een onlangs begonnene opkomst en terreinwinst van de mogelijkheid van „voorop” plaatsen van *ge-* bij de groep 2-werkwoorden (en daarmee het kleine aantal „voorop” geplaatste *ge*-voorbeelden is te verklaren), kan slechts een onderzoek naar de ontwikkeling van onze *ge*-afleiding, d.i. diachroon onderzoek verhelderen (dat, preciezer gezegd: de resultaten ervan, zoals al in hoofdstuk 1 aangekondigd, in hoofdstukken 9 t/m 13 worden gepresenteerd). Waaraan de onzekerheid omtrent de „juiste” plaats van *ge-* bij de werkwoorden van groep 2 kan liggen, lijkt echter wel duidelijk te zijn. Waarschijnlijk is er sprake van een soort onzekerheid omtrent de „juiste” structuur van de afleiding: moeten we het nominaliserend *ge-* – naar voorbeeld van het voltooid deelwoord waarin het participiaal *ge-* tussen de twee leden van het scheidbaar samengestelde werkwoord staat – tussen de twee leden van het werkwoordelijke grondwoord plaatsen (vgl. het standpunt van het WNT) of moeten we de twee leden van het werkwoordelijke grondwoord bij elkaar houden en als een eenheid beschouwen en het nominaliserend *ge-* daarom vóór het werkwoordelijk geheel plaatsen (vgl. het standpunt van De Haas 1990 en De Haas-Trommelen 1993:85)? De onzekerheid omtrent de „juiste” structuur van de *ge*-afleiding leidt ook tot een onzekerheid omtrent de juiste spelling (aaneen als *ingekijk*, *geuitlach* of met een koppelteken als *ge-optel*, *ge-invul*), wat ook als een onzekerheid omtrent de mate van de hechtheid van het verband tussen het nominaliserend *ge-* en het werkwoordelijk geheel kan worden gezien (vgl. de schrijfwijze met koppelteken suggereert dat men meer verband voelt tussen de twee leden van het werkwoordelijk geheel en dat *ge-* er wat losser aan is gekoppeld).

Op dit punt kunnen we als een soort samenvatting met behulp van Tabel 12 overzichtelijk maken hoe men in de vakliteratuur de geschiktheid van de verschillende types werkwoorden als mogelijke grondwoorden beoordeelt:

Type ww. Literatuur	ONGELEED	GELEED	
		Groep 1 en 2	Groep 3
E-ANS, Tældeman, Booij-Van Santen, Mackenzie, WNT	<i>geschikt</i>	niet of weinig geschikt	<i>geschikt</i>
De Haas, De Haas-Trommelen	<i>geschikt</i>	geschikt	<i>geschikt</i>

Tabel 12

Op de mogelijke oorzaak van de meningsverschillen die zich binnen de vakliteratuur voordoen in verband met de geschiktheid van de gelede werkwoorden als grondwoorden bij de *ge*-afleiding en op de mogelijke consequenties van de zojuist

genoemde zichtbare onzekerheid omtrent de hechtheid van het verband tussen het nominaliserend *ge-* en het werkwoordelijk geheel zal ik in het volgende hoofdstuk binnen het kader van kritische beschouwingen nog uitgebreid terugkomen.

Hier moeten we nog vermelden dat in Booij-Van Santen 1998:65-66 achter de geschiktheid, mindere geschiktheid of ongeschiktheid van de verschillende types werkwoorden als grondwoorden een samenspel van semantische, syntactische en fonologische factoren wordt vermoed die elkaar wederzijds ondersteunen. De *ge-*afleiding drukt – zoals in 7.1.1 al behandeld – de door het werkwoord genoemde handeling en de voortdurende van de werking uit. Uit deze categoriale waarde zou – volgens Booij-Van Santen 1998:66 – een voorkeur voortvloeien voor een basiswoord met een duratief of atelisch aspect waarin het eindpunt van de handeling dus niet is geïmpliceerd. De ongelede werkwoorden zijn – zoals in hoofdstuk 3 en 4 al behandeld – in het Nederlands meestal duratief en daardoor uiterst geschikt als grondwoorden van de *ge-*afleiding. De gelede werkwoorden zijn echter over het algemeen niet of minder geschikt als grondwoorden, omdat ze vaak van een perfectiverend eerste lid voorzien zijn¹⁷²; en de perfectieve werkwoorden passen niet bij de categoriale waarde van de *ge-*afleiding. Met durativiteit resp. perfectiviteit hangt ook de syntactische valentie van het werkwoord vaak samen: de intransitieve of optioneel transitieve werkwoorden zijn over het algemeen duratief en daardoor uitermate geschikt als grondwoorden (vgl. *dansen* – *gedans* of *schrijven* – *geschrijf*), terwijl de (verplicht) transitieve werkwoorden vaak perfectief of telisch zijn (d.i. ze duiden een handeling aan waaraan een eind komt) en daardoor niet geschikt als grondwoorden (vgl. Booij-Van Santen 1998:66). Verder beginnen veel transitieve werkwoorden in het Nederlands met een onbeklemtoond prefix. Zo zouden – door prefigering van het eveneens onbeklemtoond *ge-* voor het prefix van het werkwoord – twee onbeklemtoonde prefixen elkaar direct opvolgen (Booij-Van Santen 1998:65), wat – zoals bij de vorming van de voltooide deelwoorden behandeld – in tegenspraak is met een algemene fonologische tendens in het Nederlands, namelijk met een verbod op een sequentie van onbeklemtoonde prefixen (vgl. bijv. **ge*[prefix]*be*[prefix]’*deeld* maar *bedeeld*) en bijwoorden (vgl. bijv. *ge*[prefix]*achter*[bijwoord]’*volgd* maar *achtervolgd*). De perfectieve transitieve gelede werkwoorden zijn ook vanwege deze fonologische beperking niet of weinig geschikt als grondwoorden (Booij-Van Santen 1998:66). De duratieve intransitieve ongelede werkwoorden zijn echter aan deze fonologische beperking uiteraard niet onderhevig en hiermee komen we aan het eind van de uiteenzetting van het samenspel van verschillende factoren die volgens Booij-Van Santen eigenlijk een “factorencirkel” vormen. Zie het door mij op basis van de bovenstaande gegevens van Booij-Van Santen ontworpen schema:

¹⁷² Het Nederlands beschikt over een aantal prefixen en bijwoorden die een ongeleed duratief werkwoord perfectief maken, vgl. bijv. het prefix *be-* in *bereiken* of het bijwoord *af-* in *afmaken*.

FACTOR (volgens Booij-Van Santen)	GRONDWOORD	
	geschikt	niet (of minder) geschikt
semantisch	<i>duratief werkwoord</i> ↓ (is vaak) ↑	<i>perfectief werkwoord</i> ↓ (is vaak) ↑
syntactisch	<i>intransitief werkwoord</i>	<i>transitief werkwoord</i> ↓ (is vaak) ↑
fonologisch	<i>geen onbeklemtoond prefix of bijwoord bevattend werkwoord</i>	<i>van een onbeklemtoond prefix voorzien werkwoord</i>

Schema 5

Hoewel het door Booij-Van Santen gesuggereerde samenspel van beperkende factoren een samenhangende cirkel en klaarblijkelijk een overtuigend geheel vormt, mogen we hier niet ongenoemd laten dat bepaalde observaties in andere taalkundige werken er niet helemaal mee overeenkomen. In verband met de syntactische valentie van de werkwoorden die als grondwoorden fungeren, wordt in De Haas-Trommelen 1993:85 beweerd dat ze zowel transitief als onergatief (= intransitief in de terminologie van Booij van Santen) kunnen zijn. Volgens de auteurs van dit boek ontbreekt de *ge*-afleiding op basis van werkwoorden die uitsluitend ergatief kunnen worden gebruikt, d.i. op basis van werkwoorden waarbij het onderwerp uit de zin niet als handelende entiteit (Agens) optreedt, maar als een entiteit die de handeling ondergaat (Thema), bijv. *zinken* → **gezink* enz. De E-ANS formuleert in dit kader de beperking dat intransitieve werkwoorden die een onwillekeurige handeling of een onwillekeurig proces uitdrukken over het algemeen niet als grondwoorden voorkomen. Woorden als *gesterf*, *gebloe* en *geschijn* zijn normaliter uitgesloten. Dat deze observaties op bepaalde punten – namelijk wat betreft de bruikbaarheid van transitieve werkwoorden als grondwoorden en wat betreft de vraag of de geschiktheid van de intransitieve werkwoorden als grondwoorden aan restricties (willekeurigheid) onderhevig is) elkaar zo opvallend tegenspreken, laat een soort onzekerheid vermoeden wat de geldigheid en de strengheid van de beperkingen in kwestie betreft¹⁷³.

Uit de voorafgaande uiteenzetting over de mogelijke inherente productiviteitsbeperkende factoren blijkt in ieder geval duidelijk dat we geenszins van absolute of heel sterke restricties kunnen spreken. De beperkingen bleken relatief te zijn, preciezer gezegd: meer relatief dan het bij de voltooide deelwoorden (4.1) of de *ge*-telwoorden (3.3.1) het geval was. Zo is het hier wellicht doeltreffender om deze kwestie in die zin “positief” te benaderen dat we in plaats van beperkingen voorkeuren trachten te achterhalen voor de mogelijke grondwoorden van de *ge*-afleiding en voor de *ge*-afleiding zelf. Met behulp van de positieve benadering kunnen we een zekere hiërarchie opstellen binnen de

¹⁷³ De mogelijke consequenties van deze onzekerheid komen later – samen met de al gesuggereerde andere onzekerheden en tegenspreken – gedetailleerd aan de orde.

mogelijkheden waardoor we inzicht kunnen krijgen in de toepassingswaarschijnlijkheid van ons woordvormingsprocédé, de eigenschappen van de geprefereerde, “prototypische” *ge*-afleiding en de periferie-gevallen die niet of in mindere mate voldoen aan de eisen van de prototypische *ge*-afleiding (vgl. Booij-Van Santen 1998:65 en Hüning 1999:236-239). Zo’n “positieve” benadering vinden we in Mackenzie 1985:190-191 waarin de volgende voorkeurshiërarchieën worden opgesteld voor onze *ge*-afleiding:

GRONDWOORD: WERKWOORD		PROTOTYPE	>	PERIFERIE
Morfologische eigenschap		<i>ongeleed</i> (geen prefix)	<i>geleed</i> (scheidbaar pref.)	<i>geleed</i> (onscheidbaar pref.)
Semantische eigenschappen	het type stand van zaken	<i>dynamisch</i>		<i>niet dynamisch</i>
	de waarneembaarheid van de stand van zaken	<i>hoorbaar</i>	<i>op een andere manier waarneembaar</i>	<i>niet direct waarneembaar</i>
	ongunstige connotatie	<i>aanwezig</i> (→ ook in de <i>ge</i> -afl.)	<i>afwezig</i> (maar in de <i>ge</i> -afl. toch wel aanwezig als gevolg van het afleidingsprocédé)	<i>afwezig</i> (→ ook in de <i>ge</i> -afl.)
Fonologische eigenschap		<i>wwstam op -el, -er</i>		

(De tabel is door mij op basis van de gegevens in Mackenzie 1985 ontworpen.)

Tabel 13

Uit Tabel 13 kunnen we aflezen dat Mackenzie bij de prototypische *ge*-afleiding een grondwoord voorstelt dat een ongeleed werkwoord is waarvan de stam op *-el* of *-er* eindigt¹⁷⁴ en waarvan de betekenis een dynamische stand van zaken aanduidt die hoorbaar is en een ongunstige connotatie heeft, bijv. *huichelen* → *gehuichel* (Mackenzie 1985:191). Vermeld moet worden dat de prototype-semantiek van het grondwoord in de E-ANS en in Taeldeman 1985:50 met het betekeniselement bewustheid aangevuld wordt. Daar wordt ook beweerd dat de *ge*-afleiding naast op basis van een zintuiglijk waarneembare handeling uitdrukken werkwoorden vooral voorkomt op basis van werkwoorden die een bewuste handeling uitdrukken (*gefluit*, *gestoei*, *gevloek*) en op basis van werkwoorden die handelingen uitdrukken die onbewust plaatsvinden, maar waarbij toch een zekere persoonlijke verantwoordelijkheid in het spel is (*gesnurk*, *gestotter*). Het prototypische grondwoord drukt dus of een werking uit die een zintuiglijke (in eerste instantie hoorbare) waarneembaarheid impliceert of een handeling die bewust plaatsvindt of waarbij ten minste een zekere persoonlijke verantwoordelijkheid te ontdekken valt. Verder kan over het algemeen gesteld worden dat hoe specifiek de handeling is die het werkwoord uitdrukt, des te gemakkelijker het werkwoord zich als grondwoord leent (vgl. Taeldeman 1985:52). Zo wordt het woord *getimmer* van het een

¹⁷⁴ Hieraan voegt Mackenzie toe dat *-el* en *-er* historisch gezien frequentatieve achtervoegsels zijn (wat goed past bij het herhalende betekeniselement dat de *ge*-afleiding bevat). Synchron lijkt er echter eerder sprake te zijn van een fonologisch geprefereerd patroon dan een semantische voorkeur. Maar achter dit fonologische prototype kan echter wellicht ook synchron een zekere semantische voorkeur schuilgaan, d.i. de voorkeur voor werkwoorden met ongunstige connotatie: veel werkwoorden op *-el* en *-er* hebben namelijk een ongunstige connotatie, bijv. *beuzelen* en *bibberen* (Mackenzie 1985:192).

specifieke handeling uitdrukken *timmeren* bijv. veel gemakkelijker afgeleid, dan *gemaak* van het te weinig specifieke *maken* (Taeldeman 1985:52-53)¹⁷⁵.

Uit Tabel 13 is ook af te lezen dat de *ge*-afleiding die aan de periferie ligt, volgens Mackenzie geen ongunstige connotatie bevat, d.w.z.

de ongunstige connotatie is niet ontstaan als gevolg van het
woordvormingsprocédé

en

ligt ook niet in het grondwoord opgesloten dat in dit geval een met een
onscheidbaar prefix samengesteld werkwoord is dat een niet direct waarneembare,
niet dynamische stand van zaak aanduidt.

In verband met de periferie-gevallen moet nog opgemerkt worden dat we tot nu toe ervan zijn uitgegaan dat het grondwoord een werkwoord is. Maar we moeten eigenlijk zelfs in geval van de woordsoort van het grondwoord van een zekere voorkeurshiërarchie spreken. Het is weliswaar zo dat de prototypische woordsoort van het grondwoord het werkwoord is en onze *ge*-afleiding daardoor terecht ook als *ge*-*werkwoordstam*-afleiding wordt genoemd, maar aan de periferie moeten we tegelijk ook rekening houden met andere woordsoorten, zelfs met grotere eenheden dan woorden, namelijk woordgroepen en zinnen als mogelijke grondwoorden. Voorbeelden van woordgroepen en zinnen als grondwoorden vinden we in De Haas-Trommelen 1993:85, De Haas 1990:16 en Hüning 1999:273-274, vgl. *gebriefschrijf*, *ge-in-het-voordeel-van*, *ge-ben-je-nerveus*, *ge-van-je-lang-zal-ze-leven*, *ge-ik kom iets later vandaag* enz. Op grond hiervan zegt De Haas 1990:16 dat de basis van deze *ge*-prefigering aan minder beperkingen onderhevig is dan die van de overige nominaliserende inheemse prefixen zoals bijv. *ver-*, waarbij de volgende afleidingen niet mogelijk zijn: **verbedissel*, **verpianospeel* enz.

Apart moeten we hier het speciale geval behandelen, waarbij het grondwoord een andere woordsoort (voornaamwoord, zelfstandig naamwoord, voegwoord enz.) is dan een werkwoord. Hier hebben de afgeleide substantieven een systematisch bepaald betekenisaspect dat als ‘al dat X zeggen’ kan worden omschreven en waarin veelal een pejoratieve connotatie ligt opgesloten (De Haas-Trommelen 1993:85). Bij dit speciale geval komen eigenlijk alle woorden – zelfs ook mogelijke, maar niet bestaande woorden (1) en ‘woorden’ die de fonologische structuurregels van het Nederlands overtreden (2) – als basiswoord in aanmerking, die als eenwoordszin in de directe rede bij een werkwoord als *zeggen* kunnen voorkomen, vgl. *gejij* ‘al dat jij zeggen’, *gemaar* ‘al dat maar zeggen’, *geplus* ‘al dat plus zeggen’, *gebroer* ‘al dat broer zeggen’, *ge-au* ‘al dat au zeggen’, *geblabla* ‘al dat blabla zeggen’ (De Haas-Trommelen 1993:85, Van der Hoek 1972-1973:417-418, Hüning 1999:274) en voorbeelden voor (1) *gevek*, *geblak* (in ‘*dat gevek en*

¹⁷⁵ Vermeld dient te worden dat de bruikbaarheid van de afleiding *gedoe* in het licht van het bovengenoemde enigszins verrassend kan lijken. Maar waarschijnlijk fungeert dit woord als een *passer-partout* “wanneer men voor een specifieke handeling niet direct het gepaste werkwoord vindt of wanneer men die specifieke handeling niet expliciet wil noemen” (Taeldeman 1985:53). Hoewel het werkwoord *doen* op zich geen specifieke betekenis heeft, vervult het in de afleiding *gedoe* wel een specifieke functie, en vandaar dat deze afleiding gebruikelijk is.

geblak verveelt me’) en voor (2) *getsjrng* (*tsjrng) (in ‘*we vertrouwen dat getsjrng van de centrale verwarming niet erg*’ Van den Hoek 1972-1973:417-418).

Twee opmerkingen moet ik hier echter nog wel maken:

(1) In geval van substativisch grondwoord hebben we niet altijd te maken met het betekenisaspect ‘al dat X zeggen’, maar er kan ook sprake zijn van aanduiding van handelingen, indien het grondwoord een zelfstandig naamwoord is dat de activiteit identificeert, waar het om gaat, of van aanduiding van een gedrag, indien het grondwoord een persoonsnaam is, vgl. bijv. *geklootzak* van *klootzak* of *gewonderkind* van *wonderkind* (Hüning 1999:275).

(2) In Van der Hoek 1972-1973:418 wordt gezegd dat de vorming van onze *ge-*afleiding in geval van een grondwoord, waarvan de woordsoort anders is dan werkwoord, kennelijk via een tussenstadium verloopt, waarin van ‘X zeggen’ via een transformatie een werkwoord *X-en* gevormd wordt. Hierdoor wordt eigenlijk beweerd dat we hier in de werkelijkheid niet te maken hebben met een andere woordsoort (of woordgroepen of zinnen) als grondwoord, maar met werkwoorden die ontstaan zijn door conversie (z.nw. > werkw., adj. > werkw., voornw. > werkw. enz.). Gezien het feit dat het afleiden van werkwoorden van andere woordsoorten door conversie (d.i. zonder toevoegsel) in het hedendaags Nederlands alleen maar in geval van substantivische grondwoorden productief is (vgl. E-ANS: *badminton* (z.nw.) > *badmintonnen* (werkw.), *computer* (z.nw.) > *computeren* (werkw.)), zou het uiterst raar zijn als de *ge-*substantieven in kwestie die duidelijk productief zijn, via een onzichtbare tussenstadium tot stand zouden komen, die een deelproces (conversie van verschillende woordsoorten tot werkwoorden) zou bevatten dat alleen maar in geval van substantivisch grondwoord productief is, en bij andere grondwoorden duidelijk improductief; en we kunnen ook niet van een gemeenschappelijk betekenselement spreken dat zulke, van andere woordsoorten door conversie ontstane werkwoorden allemaal bevatten. Daarom denk ik niet dat we hier te maken hebben met zo’n tussenstadium bij de vorming en zo beschouw ik de *ge-*afleidingen in kwestie – net als in De Haas 1990, De Haas-Trommelen 1993 en Hüning 1999 gedaan wordt – ook als substantieven die gevormd zijn op basis van een ander woordsoort dan werkwoord (of op basis van woordgroepen of zinnen). Hoe we dan de ook in de categoriale waarde van deze *ge-*afleidingen aawezige ‘handeling’-betekenis kunnen verantwoorden, kunnen we volgens mij niet beantwoorden zonder eerst naar het ontstaan en naar de ontwikkeling van dit speciale geval van de *ge-*afleidingen te kijken. Daarom kom ik op deze kwestie bij het presenteren van de resultaten van mijn eigen diachroon onderzoek nog terug (zie 13.2.2 en 13.2.3).

7.1.2.2 De niet-inherente talige productiviteitsbeperkende factoren

Na de bespreking van de inherente talige factoren moeten we ons tot de niet-inherente talige factoren wenden. Zo’n factor is – zoals we al bij de behandeling van de *ge-*telwoorden hebben gezien – de blokkering. In het vervolg moeten we daarom gaan bekijken of we woordvormingspatronen vinden die vanwege synonymie of

gelijkvormigheid het tot stand komen en in gebruik blijven van nieuwvormingen van de *ge*-afleiding kunnen hinderen.

7.1.2.2.1 *Blokkering door een bestaande morfologische categorie met dezelfde betekenis: de nomina actionis nader bekeken*

In 7.1.1 hebben we gezien dat de basisbetekenis van de *ge*-afleiding ‘het uitdrukken van een (abstracte) handeling’ is. Ter aanduiding van een (abstracte) handeling wordt niet alleen de *ge*-afleiding gebruikt, maar er worden ook andere derivatiemogelijkheden gebezigd. In concreto:

- het woordvormingspatroon met het suffix *-erij* van het type *ophitserij*
- het woordvormingspatroon met het suffix *-ing* van het type *aanraking*
- het woordvormingspatroon met het suffix *-atie* van het type *taxatie*
- het woordvormingspatroon met het suffix *-st* van het type *dienst*
- het woordvormingspatroon met het suffix *-nis* van het type *bemoeienis*
- het substantiveren van infinitieven (vgl. (het) *schrijven*)
- het substantiveren van werkwoordstammen (vgl. *koop*)

De substantieven die een handeling uitdrukken, worden overigens ook wel met de overkoepelende term *nomina actionis* aangeduid. De bestaande woorden die tot stand zijn gekomen volgens deze andere derivatiemogelijkheden kunnen theoretisch of potentieel het tot stand komen van nieuwe woorden, gevormd naar ons patroon met *ge-*, systematisch hinderen. Hieronder ga ik daarom op basis van de bestaande vakliteratuur¹⁷⁶ de verhouding tussen de *ge*-afleiding en de andere woordvormingspatronen met dezelfde basisbetekenis beschrijven, welke uiteenzetting uiteindelijk steeds toegespitst wordt op de vraag of deze woordvormingspatronen (niet alleen theoretisch maar ook) werkelijk in staat zijn om het tot stand komen van nieuwvormingen van de *ge*-afleiding te hinderen.

Laten we eerst het woordvormingsprocédé met het suffix *-st* onder de loep nemen. Het hedendaags Nederlands bewaart slechts een handvol voorbeelden van deverbale afleidingen met *-st*, vgl. onder andere *dienst*, *gunst*, *komst* (*terugkomst*, *afkomst* enz.), *kunst* en *winst* (E-ANS), het procédé is dus improductief. Dat er te weinig voorbeelden zijn, waarvan sommige bovendien al sterk gelexicaliseerd zijn (vgl. *gunst* ‘onverplichte goedheid van een meerdere jegens zijn mindere’, GVD of *kunst* ‘kennis, vaardigheid, bekwaamheid’, GVD), betekent al op zich dat de bestaande deverbale *-st*-afleidingen niet in staat zijn om de nieuwvormingen van onze *ge*-afleiding te blokkeren. Bovendien bevatten de *ge*-substantieven naast de gemeenschappelijke denotatieve basisbetekenis, ‘handeling’, – zoals we hebben gezien – nog andere additionele betekenselementen, *iterativiteit*

¹⁷⁶ Om precies te zijn: er bestaat niet veel vakliteratuur over de verhouding tussen de *ge*-afleiding en andere *nomina actionis* zelf. Bij de uiteenzetting van die verhouding moet ik daarom grotendeels genoeg nemen met de vakliteratuur die ik over de verschillende *nomina actionis* heb gevonden en op basis hiervan bekijk ik dan of de verschillende *nomina actionis* inderdaad in staat zijn om de *ge*-afleiding te blokkeren.

of *durativiteit* (op het denotatieve vlak) en *negativiteit* (op het connotatieve vlak), of kunnen die bevatten. Dit betekent dat tussen een bestaand *-st*-substantief en een nieuwvorming met *ge-* totale synonymie niet kan voorkomen¹⁷⁷, wat een belangrijke voorwaarde is voor blokkering. De bestaande *-st*-afleidingen zijn dus om meerdere redenen niet in staat om nieuwvormingen met *ge-* te hinderen¹⁷⁸.

Precies dezelfde situatie doet zich voor bij de *-nis*-afleidingen: het woordvormingsprocédé, volgens welk van werkwoorden met behulp van het suffix *-nis* (en varianten: *-enis*, *-tenis*) nomina actionis worden afgeleid, is eveneens improductief, en in het hedendaags Nederlands vinden we slechts enkele voorbeelden (vgl. bijv. *begrafenis*, *bemoeienis*), waarvan sommige bovendien al sterk gelexicaliseerd zijn, vgl. *kennis*, *erfenis*, *hindernis* enz. De bestaande *-nis*-afleidingen missen verder – net als de bestaande *-st*-afleidingen – ook de additionele betekenselementen *iterativiteit* en *negativiteit* waarover de *ge*-afleiding wel beschikt. De nomina actionis op *-nis* zijn dus ook niet in staat om nieuwvormingen met *ge-* te belemmeren.

Het volgende woordvormingspatroon dat we nader gaan bekijken, is dat met het beklemtoonde, niet-inheemse achtervoegsel *-atie*. Volgens dit patroon worden – in tegenstelling tot de zojuist behandelde beide afleidingsprocédés – productief nomina actionis gevormd (vgl. Booij 2002:127). Hier moeten we echter wel rekening houden met een morfologische beperking: het grondwoord moet een niet-inheems werkwoord op beklemtoond *-eren* zijn. In semantisch opzicht kan het werkwoord zowel duratief (*solliciteren*, *organiseren* etc.) als perfectief (*evacuëren*, *installeren*) zijn, vgl. de daarvan gevormde *-atie*-afleidingen¹⁷⁹: *sollicitatie*, *organisatie*, *evacuatie*, *installatie* (ook: *herinstallatie*, *re-installatie*) enz. (E-ANS). We hebben bij de *ge*-afleiding gezien dat het niet uitmaakt of het grondwoord een inheems of een niet-inheems werkwoord is. In vormelijk opzicht betekenen werkwoorden op *-eren* ook geen enkel probleem. Maar in semantisch opzicht manifesteert zich bij onze *ge*-afleiding wel een voorkeur voor de duratieve grondwoorden boven de perfectieve. De potentiële nieuwvormingen van de *ge*-afleiding zouden dus theoretisch alleen in dat geval gehinderd worden door bestaande woorden met *-atie*, wanneer die op basis van duratieve werkwoorden zijn ontstaan. In de praktijk gebeurt het echter niet, omdat de betekenis van de *ge*-substantieven – ondanks de gemeenschappelijke denotatieve basisbetekenis en het (uit de duratieve grondwoorden voortvloeiende) gemeenschappelijke denotatieve additionele betekenselement *durativiteit* – nooit helemaal overeenkomt met de betekenis van de betreffende *-atie*-afleidingen. Zoals genoemd kunnen de *ge*-substantieven – in tegenstelling tot de volstrekt neutrale *-atie*-afleidingen – nog een

¹⁷⁷ vgl. bijv. het betekenisverschil tussen het bestaande woord *dienst* ‘het dienen, dienbaar-zijn’ en de potentiële nieuwvorming *gedien* ‘het voortdurend dienen’.

¹⁷⁸ Opgemerkt moet worden dat het niet aan de bestaande *-st*-woorden *gunst*, *komst* en *kunst* ligt dat nieuwvormingen als *gegun*, *gekun* en *gekom* niet of niet gemakkelijk voorkomen, maar aan inherente factoren, namelijk aan de betekenis van de werkwoorden *gunnen* (te weinig specifieke handeling, men kan “van alles” *gunnen*), *kunnen* (geen (bewuste) handeling, maar een toestand) en *komen* ((1) perfectief werkwoord, (2) te weinig specifieke handeling). Die werkwoorden zijn vanwege hun betekenissen niet geschikt als grondwoorden.

¹⁷⁹ Het achtervoegsel komt hierbij in de plaats van *-eren* (vgl. *truncatie-* of *kapregel*, welke term door Aronoff in 1976 werd geïntroduceerd (Booij 2002:15)).

connotatief additioneel betekeniselement (negativiteit) bevatten; en dit additionele element manifesteert zich in synonymiegevaar ook daadwerkelijk en zo treedt er betekenisdifferentiatie op, vgl. *sollicitatie* (neutraal) vs. *gesolliciteer* (negatief); *organisatie* (neutraal) vs. *georganiseer* (negatief), ten gevolge waarvan we niet van totale synonymie kunnen spreken, en daardoor wordt niet aan een belangrijke voorwaarde voor blokkering voldaan.

Een ander middel om nomina actionis te vormen is de substantivering van werkwoordstammen. Het procédé is volgens de E-ANS beperkt productief. De door middel van gesubstantiveerde werkwoordstammen gevormde nomina actionis¹⁸⁰ kunnen zowel op basis van ongelede als gelede werkwoorden tot stand komen, vgl. *duw* (van *duwen*), *roep* (van *roepen*), *bloei* (van *bloeien*), *duik* (van *duiken*), *koop* (van *kopen*) resp. *aanpak* (van *aanpakken*) of *doorstroom* (van *doorstromen*) enz. (vgl. E-ANS). Hoewel de gesubstantiveerde werkwoordstammen en de *ge*-afleiding de basisbetekenis ('abstracte handeling') gemeen hebben, komt ook hier totale synonymie nooit voor. Bekijken we de additionele betekeniselementen bij beide afleidingstypes nader, dan blijkt dat de gesubstantiveerde werkwoordstammen een connotatief neutrale handeling uitdrukken die afzonderlijk (en herhaalbaar) is (vgl. E-ANS), terwijl de *ge*-afleiding zoals al meermalen genoemd een meestal connotatief negatieve handeling aanduidt die lang voortduurt of meermalen wordt herhaald. De additionele betekeniselementen van beide woordvormingprocédés komen dus op het denotatieve noch op het connotatieve vlak met elkaar overeen en zo zijn de gesubstantiveerde werkwoordstammen niet in staat om nieuwvormingen met *ge-* te blokkeren, vgl. *geduw* naast *duw*, *geroep* naast *roep* enz.¹⁸¹

Ook door middel van substantivering van infinitieven worden nomina actionis¹⁸² gevormd. Het procédé is uitermate productief: in principe kunnen alle infinitieven (dus de infinitieven zowel van gelede als ongelede werkwoorden) gesubstantiveerd worden (vgl. E-ANS, Taeldeman 1985:62). De gesubstantiveerde infinitieven kunnen

¹⁸⁰ Hier moet genoemd worden dat heel veel van de volgens dit procédé gevormde substantieven – behalve als nomen actionis – ook als concrete substantieven kunnen voorkomen, bijv. *aanplant*, *afwas*, *inleg* enz. Andere komen uitsluitend voor als concretum of als abstractum dat het resultaat van een handeling of werking noemt, bijv. *afstap(je)*, *indruk*, *nasleep* enz. In de 'concretum/abstractum'-betekenis kan bij sterke werkwoorden als grondwoorden vaak modificatie optreden in de stam, vgl. bijv. *greep* (en niet *grijp-*) van *grijpen*, *zicht* (en niet *zie-*) van *zien* enz. Voor de *ge*-afleiding zijn natuurlijk alleen die gesubstantiveerde werkwoordstammen potentiële concurrenten die een abstracte handeling uitdrukken. Gesubstantiveerde werkwoordstammen met een andere betekenis worden hier daarom buiten beschouwing gelaten.

¹⁸¹ Dat woorden als *gebloei*, *gegroeï*, *geduik*, *gekoop* enz. niet of niet gemakkelijk voorkomen, ligt niet aan de blokkerende invloed van de gesubstantiveerde werkwoordstammen *bloei*, *groeï*, *duik*, *koop* enz., maar aan inherente factoren, namelijk aan de betekenis van het grondwoord: *bloeien* drukt een onbewust proces uit, *duiken* is een perfectief werkwoord en *kopen* drukt – zoals al genoemd – een te weinig specifieke handeling uit om zich gemakkelijk voor grondwoord bij de *ge*-afleiding te lenen.

¹⁸² Een aantal daarvan kunnen daarnaast ook als concreet substantief voorkomen, bijv. (*het*) *eten* in een zin als *Het eten staat op tafel* (E-ANS), maar het concrete gebruik van de gesubstantiveerde infinitieven is niet relevant voor de *ge*-afleiding, daarom wordt het hier verder buiten beschouwing gelaten.

zowel een afzonderlijke handeling,

vgl. de zin *Voor het duwen van zijn medevluchter kreeg hij 1 minuut straf*

als een handeling of werking in het algemeen,

vgl. de zin *Op het duwen van medevluchters staat gewoonlijk straf*

uitdrukken (E-ANS). In de ‘afzonderlijke handeling’-betekenis moeten we de gesubstantiveerde infinitief als een potentiële concurrent voor de *ge*-afleiding beschouwen. De verhouding tussen de gesubstantiveerde infinitief en de *ge*-afleiding wordt in Bouman-Noordermeer 1991:58-60 behandeld. De nadruk wordt in dit werk in eerste instantie gelegd op het feit dat de additionele betekenselementen – net als bij de verhouding tussen de *ge*-afleiding en de gesubstantiveerde werkwoordstam het geval was – op het *denotatieve* noch het *connotatieve* vlak helemaal overeenkomen. Weliswaar speelt durativiteit additioneel bij de gemeenschappelijke basisbetekenis (een handeling) een rol in geval van beide woordvormingsprocedures, maar terwijl het bij de gesubstantiveerde infinitieven om ‘langdurigheid’ gaat, is er bij de *ge*-afleiding (zoals behandeld) sprake van ‘voortdurendheid’ en/of ‘iterativiteit’. De door de gesubstantiveerde infinitieven uitgedrukte handeling is verder connotatief neutraal, terwijl de *ge*-afleiding – zoals we weten – meestal connotatief negatief is. In principe heeft Bouman-Noordermeer er volgens mij gelijk in dat zij deze verschillen benadrukt, op basis waarvan we tot de conclusie kunnen komen dat ook de gesubstantiveerde infinitieven in de praktijk niet in staat zijn om het tot stand komen van nieuwvormingen van de *ge*-afleiding te belemmeren. Het beeld moet in mijn opinie echter wat genuanceerd worden. De door Bouman-Noordermeer aangegeven “neutraliteit” van de gesubstantiveerde infinitieven moeten we zo opvatten dat die in het procédé ligt: tijdens het derivatieproces wordt aan de connotatieve waarde van het grondwoord geen additionele connotatieve waarde toegevoegd. In concreto betekent dit dat de connotatieve waarde van de gesubstantiveerde infinitief altijd overeenkomt met die van het grondwoord: bij negatief grondwoord is de gesubstantiveerde infinitief ook negatief (vgl. bijv. *het zeuren*), bij neutraal grondwoord is de gesubstantiveerde infinitief ook neutraal (vgl. bijv. *het spreken*) en bij positief grondwoord is de gesubstantiveerde infinitief ook positief (vgl. bijv. *het juichen*). Bij de *ge*-afleiding hebben we in 7.1.1 behandeld dat de negatieve connotatie ervan versterkt kan worden door een syntactisch middel, namelijk het aanwijzend voornaamwoord *dat* ervoor te zetten en dat door dit syntactische middel zelfs aan de (weliswaar niet vaak voorkomende) op zich neutrale of positieve *ge*-substantieven een negatief tintje kan worden gegeven. Bij de gesubstantiveerde infinitieven kunnen we met behulp van dit syntactisch middel hetzelfde effect bereiken: de gesubstantiveerde infinitieven worden in geval van negatieve grondwoorden connotatief nog negatiever door ‘*dat*’ ervoor te zetten en in geval van neutrale of positieve grondwoorden krijgen ze daardoor een negatief tintje, vgl.

Het meezingen (op zich neutraal – dit is het meest voorkomende geval) in Swingend hoogtepunt was *het meezingen* met de CD [...] (www.google.nl)
vs. dat meezingen (door ‘(al) dat’ negatieve connotatie gekregen) in Ben je *al dat meezingen* van de liedjes een beetje moe geworden? (www.google.nl)

Het juichen (op zich positief) in [...] ik hoorde *het juichen* van de mannen [...] (www.google.nl)
 vs. dat juichen (door 'dat' negatieve connotatie gekregen) in Stop *dat juichen* (www.google.nl)

Het zeuren (op zich (al) negatief), vgl. We moeten eens ophouden met *het zeuren* over dat luchtvervuiling de volkgezondheid aantast (www.google.nl).
 vs. dat zeuren (nog 'negatiever'), vgl. Hou toch eens op met *dat zeuren* over microsoft, [...] (www.google.nl).

Door 'dat' ervoor te zetten kunnen we dus zowel aan de *ge*-afleiding als aan de gesubstantiveerde infinitief een zekere negatieve connotatie hechten: bij de *ge*-afleiding gaat het meestal om het versterken van de negatieve connotatie, gezien het feit dat deze afleiding prototypisch negatief is, terwijl er bij de gesubstantiveerde infinitieven meestal sprake is van 'echte' negativering, gezien het feit dat de gesubstantiveerde infinitieven prototypisch "neutraal" zijn¹⁸³. Wegens het negativerende effect van het voornaamwoord moeten we met de mogelijkheid rekening houden dat de *ge*-afleiding en de gesubstantiveerde infinitief naast de gemeenschappelijke basisbetekenis ook het additionele connotatieve betekenselement (*negativiteit*) met elkaar delen, waardoor de gesubstantiveerde infinitief een mogelijke blokkerende factor voor de *ge*-afleiding zou kunnen zijn. Hieraan moeten we toevoegen dat er weliswaar een klein verschil in de "graad" van negativiteit bestaat (*dat gepraat* is een stuk negatiever dan *dat praten*, dat op z'n beurt in dit opzicht eigenlijk ongeveer aan *het gepraat* gelijk staat). Maar de gesubstantiveerde infinitief is door zijn onbeperkte productiviteit in veel gevallen een geschiktere kandidaat om een als negatief beoordeelde handeling uit te drukken dan de door verschillende factoren in haar productiviteit beperkte *ge*-afleiding. We moeten dus "altijd" met de blokkerende invloed rekening houden van de van het aanwijzend voornaamwoord 'dat' voorziene gesubstantiveerde infinitief wanneer nieuwvormingen van de *ge*-afleiding al door inherente factoren moeilijk tot stand zouden komen. Zo is het tot stand komen van een nieuwvorming *aangebeld* op zich al vanwege morfologische beperkingen minder waarschijnlijk, maar het maakt de kans op de totstandkoming ervan nog kleiner dat er een andere, veel geschiktere kandidaat, '*dat aanbellen*', bestaat om de irritante handeling, het irritant gedrag uit te drukken, vgl. *Dat aanbellen* lijkt me toch al heel ver te gaan (www.google.nl).

Met behulp het suffix *-erij* worden ook productief substantieven¹⁸⁴ afgeleid (vgl. bijv. *ophitserij*, *vermakerij* enz.) die niet alleen de basisbetekenis met de *ge*-substantieven delen, maar ook het connotatieve additionele betekenselement (*negativiteit*). In Hüning 1992 en 1998:273-281 wordt de verhouding tussen beide procédés uitgebreid onderzocht en op basis hiervan kunnen we tot de conclusie

¹⁸³ Afwijking van de „neutraliteit” zien we zoals behandeld slechts bij „negatieve” of „positieve” grondwoorden, die echter ten opzichte van de „neutrale” grondwoorden in de minderheid zijn.

¹⁸⁴ Hierbij moet genoemd worden dat de hedendaagse *-erij*-afleidingen in twee grote betekenisclusters worden verdeeld: substantieven die een hobby, vak of bedrijf uitdrukken resp. substantieven die een irritante handeling, een irritant gedrag aanduiden (vgl. Hüning 1999:213). In onze context is natuurlijk sprake van de tweede betekeniscluster.

komen dat de bestaande *-erij*-afleidingen werkelijk in staat zijn om nieuwvormingen van de *ge*-afleiding te hinderen, maar slechts in die gevallen waarin het – gezien het feit dat *-erij*-afleidingen op basis van neutrale grondwoorden niet gemakkelijk worden gevormd – om connotatief negatieve grondwoorden gaat en wanneer het tot stand komen van de *ge*-afleiding ook al vanwege inherente factoren niet of minder waarschijnlijk is. Hier moeten we denken aan de periferie-gevallen van de *ge*-afleiding, wanneer het grondwoord een geleed werkwoord, een substantief (persoonsnaam/zaaknaam) of een woordgroep is. Deze types grondwoorden horen juist tot het “prototype” van de *-erij*-afleidingen. Zo kunnen bestaande *-erij*-afleidingen als *ophitserij*, *navelstaarderij* of *geld-over-de-balk-smijterij* (vgl. Hüning 1999:273-281) het tot stand komen van de nieuwvormingen *geophits*, *ge-navelstaar* of *ge-geld-over-de-balk-smijt* hinderen. Hieraan moeten we toevoegen dat ook omgekeerd, een bestaande *ge*-afleiding op z’n beurt het tot stand komen van een *-erij*-afleiding kan belemmeren, namelijk als het om door het procédé met *-erij* niet geprefereerde grondwoorden gaat. In concreto zijn de niet-geprefereerde grondwoorden de ongelede werkwoorden en connotatief neutrale werkwoorden, die zich zoals we hebben gezien juist uitstekend lenen als grondwoorden bij de *ge*-afleiding. Op dit punt moet echter benadrukt worden dat overlappingsen aan beide kanten mogelijk zijn (vgl. bijv. *gezweefkees* / *zweefkezerij* (Hüning 1999:281) en ook de doubletten in Taeldeman 1985:62-63) en er zo geen sprake is van absolute blokkering, maar alleen een sterke tendens daartoe.

Ten slotte moeten we nog het woordvormingspatroon ‘*werkwoordstam+ing*’ behandelen. Volgens dit procédé worden eveneens productief nomina actionis¹⁸⁵ gevormd, waarvan de betekenis ongeveer met die van de gesubstantiveerde infinitieven overeenkomt. De *-ing*-substantieven komen zowel op basis van gelede als ongelede werkwoorden¹⁸⁶ voor (vgl. *dreiging*, *wrijving* resp. *verdrijving*, *aanbidding*, *tegemoetkoming* enz.). Maar er blijkt – precies andersom dan bij de *ge*-afleiding – een duidelijke voorkeur te bestaan voor een gelede basis (vgl. Booi-Van Santen 1998:66, De Haas-Trommelen 1993:242, Taeldeman 1985:45). Bij ongelede werkwoorden als *denken*, *volgen* of *wensen* enz. ontbreekt een *-ing*-afleiding (*?denking*, *?volging*, *?wensing*¹⁸⁷), terwijl die wel voorkomt bij

¹⁸⁵ Vermeld moet worden dat de substantieven die gesuffigeerd zijn met *-ing* naast de abstracte ‘handeling’-betekenis vaak ook een concrete ‘resultaat’-lezing hebben, vgl. bijv. *uitvinding* ‘het uitvinden’ resp. ‘dat wat uitgevonden is’ (vgl. De Haas-Trommelen 1993:241, E-ANS) en dat er ook voorbeelden zijn die alleen een concrete lezing hebben, vgl. *woning*, *uitnodiging*, *lading* enz. (De Haas-Trommelen 1993:241). Ten opzichte van de *ge*-afleiding is natuurlijk slechts de abstracte ‘handeling’-betekenis relevant, daarom wordt de ‘resultaat’-lezing verder buiten beschouwing gelaten.

¹⁸⁶ Genoemd moet worden dat het suffix *-ing* in geval van eenlettergrepige werkwoorden met een infinitief op *-n* niet aan de werkwoordstam wordt gehecht, maar aan de infinitief, voorzover suffigering met *-ing* gerealiseerd wordt. Van *doen*, *zien*, *gaan*, *slaan*, *staan* en *zijn* laten namelijk alleen de eerste twee en slechts na prefigering of samenkoppeling *-ing*-suffigering toe, vgl. **doening*/*bedoening*/*voldoening*/*aandoening* en **ziening*/*voorziening*/*herziening* (De Haas-Trommelen 1993:242) – de *-n* van de infinitiefvorm fungeert hier kennelijk als een soort *hiatvulling* tussen twee klankers (vgl. *bedoe-n-ing*).

¹⁸⁷ Bij de afwezigheid van bepaalde *-ing*-afleidingen moeten we natuurlijk ook rekening houden met de blokkerende invloed van een bestaand woord zoals bijv. *wens*, maar van absolute blokkering is ook hier geen sprake, vgl. dubbelparen als *vinning* – *vondst*, *huivering* – *huiver* enz. (De Haas-Trommelen 1993:242)

een corresponderend geleed werkwoord, vgl. *herdenken* – *herdenking*, *vervolgen* – *vervolging* en *gelukwensen* – *gelukwensing* enz. (Booij-Van Santen 1998:67, De Haas-Trommelen 1993:242). Hier is geen sprake van een fonologische factor als bij de *ge*-afleiding het geval was: het suffix *-ing* wordt niet gehinderd door een al dan niet onbeklemtoond prefix (Booij-Van Santen 1998:67). De morfologische voorkeur voor gelede werkwoorden als grondwoorden kan echter vanuit een semantische invalshoek wel verklaard worden. Substantieven op *-ing* hebben namelijk – in tegenstelling tot de *ge*-afleiding – een perfectieve betekenis. Zo kiezen ze bij voorkeur een perfectief werkwoord als basis, en we hebben eerder gezien dat juist perfectieve werkwoorden meestal geleed (en transitief) zijn (Booij-Van Santen 1998:67, De Haas-Trommelen 1993:241-242), vgl.

ongeleed *springen* (duratief) vs. geleed *bespringen* (perfectief) – *bespringing*

ongeleed *duiken* (duratief) vs. geleed *ontduiken* (perfectief) – *ontduiking* enz.
(Booij-Van Santen 1998:67)

Gezien het feit dat de *ge*-afleiding in vormelijk opzicht (vgl. de keuze tussen ongelede en gelede grondwoorden) blijkbaar complementair is aan de suffigering met *-ing*, moeten we met een wederzijdse blokkerende invloed rekening houden. Een bestaande *-ing*-afleiding, gevormd op basis van een geleed werkwoord, kan het tot stand komen van een nieuwvorming van de *ge*-afleiding hinderen, vgl. *verzending* – **/?ge-verzend*, *berekening* – **/?ge-bereken* (maar wel *geraken*) (E-ANS). En andersom: een bestaand *ge*-substantief, gevormd op basis van een ongeleed werkwoord, kan het tot stand komen van een nieuwvorming op *-ing* blokkeren, vgl. bijv. *gejuich* – **juiching* (maar wel *toejuiching*), *getik* – **tikking* (maar wel *aantikking*) enz. (De Haas-Trommelen 1993:242, Booij-Van Santen 1998:70, Van Haeringen 1971:454 en Taeldeman 1985:36). Vermeld dient te worden dat ook hier slechts sprake is van voorkeuren en tendensen, en geenszins van absolute blokkering, wat duidelijk blijkt uit het bestaan van *draaiing* (basis: ongeleed werkwoord) naast *gedraai* resp. het bestaan van *geredevoer* (basis: geleed werkwoord) naast *redevoering* enz.

Verder kunnen we zowel bij de *ge*-afleiding als bij de nomina actionis op *-ing* een zekere “registergebondenheid” ontdekken, maar juist in de tegenovergestelde “richting”. Zo horen de nomina actionis op *-ing* vooral thuis in de hogere stijl, het meer formele register, waarbij min of meer vulgaire, platte werkwoorden moeilijk als basis kunnen fungeren. De vulgaire, platte werkwoorden lenen zich voor ons woordvormingspatroon met *ge-*, dat meer een procédé is uit de spreektaal, echter juist uitstekend. Werkwoorden uit de hogere stijl die juist voor suffigering met *-ing* zo geschikt zijn, komen daarentegen moeilijk als grondwoord bij de *ge*-afleiding voor (Booij-Van Santen 1998:67, E-ANS). Ook in dit opzicht moeten we dus bij deze woordvormingsprocédés met een tendens tot een wederzijdse blokkering rekening houden: een op basis van een min of meer plechtig of formeel werkwoord gevormde *-ing*-afleiding kan het tot stand komen van een nieuwvorming met *ge-* op dezelfde basis belemmeren, vgl. bijv. (grondwoord: *zenden*) *zending* – *?gezend* (maar op basis van een niet verheven, “gewoon” synoniem is de *ge*-afleiding wel mogelijk: *gestuur*). En andersom: een op basis van

een min of meer vulgair of plat werkwoord gevormde *ge*-afleiding kan het tot stand komen van een *-ing*-afleiding op dezelfde basis hinderen, vgl. bijv. (grondwoord: *kotsen*) *gekots* - ?*kotsing* (maar op basis van een formeel synoniem is de *-ing*-afleiding wel mogelijk: *vomering*). (Booij-Van Santen 1998:67, E-ANS en Booij 2002:118 en 126).

In deze paragraaf hebben we de woordvormingspatronen bekeken volgens welke substantieven worden gevormd die – net als de *ge*-afleiding – een (abstracte) handeling uitdrukken. Vanwege hun gemeenschappelijke basisbetekenis zijn deze allemaal potentiële concurrenten van de *ge*-afleiding waardoor de bestaande woorden, gevormd volgens deze woordvormingspatronen, het tot stand komen van nieuwvormingen van de *ge*-afleiding in principe zouden kunnen blokkeren. We hebben onderzocht, bij welke woordvormingspatronen we daadwerkelijk van blokkering kunnen spreken en bij welke niet. In Tabel 14 kunnen de belangrijkste gegevens worden samengevat:

Nomina actionis	Blokkering van de <i>ge</i> -afleiding: mogelijk?	Zo nee, waarom niet? / Zo ja, hoe?
op <i>-st</i>	nee	weinig voorbeelden, meestal met <i>gelex.bet.</i> , geen totale synonymie
op <i>-nis</i> (<i>-enis</i> , <i>-tenis</i>)	nee	weinig voorbeelden, meestal met <i>gelex.bet.</i> , geen totale synonymie
op <i>-atie</i> (morf. beperking: slechts ww-en op beklemtoond <i>-eren</i> als basis)	nee	geen totale synonymie: <i>-atie</i> -afl.-en missen additionele betekenselementen die de <i>ge</i> -afl. wel heeft
gesubstantiveerde <i>werkwoordstammen</i>	nee	geen synonymie op het additionele denotatieve en connotatieve vlak
gesubstantiveerde <i>infinitieven</i>	nee	geen synonymie op het additionele denotatieve en connotatieve vlak
dat + gesubstantiveerde infinitief	ja	"altijd" wanneer het tot stand komen van de <i>ge</i>-afl. al door inherente factoren moeilijk is
op <i>-erij</i>	ja	bij 'negatieve' gelede werkwoorden, substantieven en woordgroepen als grondwoord
op <i>-ing</i>	ja	bij gelede werkwoorden als grondwoorden en bij werkwoorden uit de hogere stijl, uit het formele register

Tabel 14

In Tabel 14 tekent zich het *synchrone* netwerk van nomina actionis af en er is duidelijk uit af te lezen dat we bij de *ge*-afleiding in geval van de constructie '*dat+gesubstantiveerde infinitief*' en van nomina actionis op *-erij* resp. op *-ing* met een blokkerend effect rekening moeten houden. Er moet echter erbij gezegd worden dat het blokkerend effect zeker niet als een al te sterke productiviteitsbelemmerende factor genoemd mag worden: bij deze nomina actionis is zoals gezien vooral sprake van blokkerend effect wanneer het tot stand komen van de *ge*-afleiding al door inherente factoren gehinderd is; verder zijn deze nomina actionis, net als de *ge*-

afleiding, in het hedendaags Nederlands zeer productief, en er is de observatie dat “if the rival processes are very productive, blocking is not a very strong factor” (Booij 2005:71). In verband met de relatie van de constructie ‘*dat+gesubstantiveerde infinitief*’ en van nomina actionis op *-erij* resp. op *-ing* tot de *ge*-afleiding kunnen we daarom in plaats van blokkering of blokkerend effect misschien beter van concurrentie (die tegenwoordig dus in volle gang is) of van min of meer waarschijnlijke toepassing van een van deze woordvormingsprocédés spreken.

Van de andere types nomina actionis is gebleken dat ze (tenminste: synchroon gezien) helemaal niet in staat zijn om het tot stand komen van nieuwvormingen van de *ge*-afleiding daadwerkelijk te belemmeren.

7.1.2.2.2 *Blokkering door een morfologische categorie met dezelfde vorm: de improductieve deverbale ge-afleiding (het type gebouw) nader bekeken*

Nadat we de mogelijke gevallen van blokkering hebben besproken, waarbij een nieuwvorming van de *ge*-afleiding door een bestaande morfologische categorie met dezelfde betekenis gehinderd wordt, gaan we in deze paragraaf de andere vorm van blokkering bekijken, welke niet uit synonymie-, maar uit homonymiegevaar voortvloeit. We gaan onderzoeken of het tot stand en in gebruik komen van nieuwvormingen van de *ge*-afleiding door een bestaande morfologische categorie met dezelfde vorm geblokkeerd kan worden. Over de improductieve¹⁸⁸ deverbale¹⁸⁹ *ge*-afleiding van het type *gebouw* werd in 3.1 gezegd dat die sterke vormovereenkomst vertoont met de *ge*-afleiding en daarom niet onder de improductieve *ge*-afleidingen aan de orde komt, waar ze thuis zou horen, maar samen met de *ge*-afleiding wordt behandeld. De improductieve deverbale *ge*-afleiding (in het vervolg –gemakshalve en ter onderscheiding van onze *ge*-afleiding – aangeduid met ‘improductieve *ge*-afleiding’ of ‘improductief *ge*-substantief’) wordt hier als mogelijke blokkerende factor bij de *ge*-afleiding onder de loep genomen. Hierbij moeten we in eerste instantie nagaan in hoeverre de naar beide woordvormingsprocédés gevormde woorden in morfologische (maar ook in andere eigenschappen) met elkaar overeenkomen, d.i. in welke mate voldaan wordt aan de voorwaarden van blokkering.

Wat de morfologische eigenschappen van de improductieve *ge*-afleiding betreft, ze is net als de *ge*-afleiding neutrum en selecteert daarom het lidwoord *het* (De Haas-Trommelen 1993:63). We hebben in 7.1.1 gezien dat de *ge*-afleiding

¹⁸⁸ Dat dit type afleiding improductief is, blijkt uit het feit dat nieuwvormingen als **gebrei*, **gedruk*, **geschilder* niet (kunnen) voorkomen (Taeldeman 1985:34).

¹⁸⁹ Genoemd moet worden dat er volgens het WNT een klein aantal substantieven van dit type *ge*-afleiding is, dat – hoewel we daarnaast ook wel werkwoorden vinden – van semantisch verwante substantieven lijkt afgeleid te zijn, vgl. bijv. *gebraad* is waarschijnlijk afgeleid van mnl. *braet* (mhd. *brät*) (en niet van *braden*) en *gebroid* van mnl. *broet* (hd. *brut*) (en niet van *broeden*). Ik zou dit liever zo formuleren dat het in geval van deze voorbeelden niet eenduidig op te maken is of we met reguliere vormen te maken hebben of met uitzonderingen die de regel (d.i. dat het grondwoord een werkwoord is) bevestigen.

vanwege haar betekenis ('abstracte handeling') over het algemeen geen meervoudsvorming en geen diminutiefgebruik toelaat. Ook in geval van de improductieve *ge*-afleiding is de meervoudsvorming en het diminutiefgebruik afhankelijk van de betekenis, maar hier is de betekenis moeilijker om onder één noemer te brengen. Tot deze morfologische categorie behoren namelijk abstracte niet-telbare substantieven als *geduld*, abstracte telbare substantieven als *gebod*, stofnamen als *gebak*, voorwerpsnamen als *gebit*, *gebouw* en verzamelnamen als *gehoor* ('toehoorders'), vgl. De Haas-Trommelen 1993:85, De Vooys 1967:222 en WNT. De abstracte niet-telbare substantieven, de stof- en verzamelnamen nemen natuurlijk net als onze *ge*-afleiding geen meervoudsuitgang aan, maar de telbare abstracte substantieven en de voorwerpsnamen laten de meervoudsvorming wel toe, vgl. *geboden* resp. *gebitten*, *gebouwen* enz. (De Haas-Trommelen 1993: 83). De substantieven die in het meervoud kunnen staan, kunnen ook in het diminutief¹⁹⁰ worden gebruikt, vgl. *gebodje* resp. *gebitje*, *gebouwtje* enz.

De improductieve *ge*-afleiding lijkt dus allerlei betekenistoepassingen te bevatten en mede daaruit vloeit voort dat deze substantieven in tegenstelling tot de *ge*-afleiding geen uniform morfologisch profiel hebben. De verschillende betekenistoepassingen lijken op het eerste gezicht weinig met elkaar te maken te hebben. In Taeldeman 1985:39-40 werd echter toch geprobeerd om een systematische beschrijving te geven van de verschillende betekenistoepassingen, wat in de volgende classificering heeft geresulteerd:

Effectobjecten: afleidingen die het resultaat van de in het werkwoord genoemde handeling aanduiden, vgl. bijv. *gebak*, *gebouw*, *gedicht*

Affectobjecten: afleidingen die het object aanduiden dat passief bij de (door het werkwoord uitgedrukte) handeling betrokken is, vgl. bijv. *geschenk*

Onafhankelijke objecten: afleidingen die een object noemen waaraan zich iets voltrekt. Er is hier geen agens in het spel, vgl. bijv. *gewas*, *gevolg* ('dat wat uit iets volgt')

Instrumentalis: afleidingen die het object aanduiden waarmee de (door het werkwoord uitgedrukte) handeling uitgevoerd wordt, vgl. bijv. *gehoor* ('zintuig'), *geweer*

Agentief: afleidingen die levende wezens aanduiden die actief bij de (door het werkwoord genoemde) handeling betrokken zijn, vgl. bijv. *gehoor* ('zij die toehoren') en misschien ook *gevolg* ('zij die volgen')

Zoals we zien, hebben alle betekenisgroepen met elkaar gemeen dat ze (en dit in tegenstelling tot onze *ge*-afleiding) geen actie uitdrukken. De betekenisgroepen zijn verder – met uitzondering van de laatste groep – allemaal aan het begrip '*object*' gerelateerd (waarin de in het werkwoord genoemde handeling resulteert / waaraan of

¹⁹⁰ Vermeld dient te worden dat de stofnamen – ondanks het feit dat ze niet in het meervoud kunnen worden gebezigd – de diminutiefuitgang toch toelaten, vgl. *gebakje* (en het kan dan ook in het meervoud worden gebruikt: *gebakjes*).

waarmee iets verricht wordt / waaraan zich iets voldoet)¹⁹¹. Verder moet vermeld worden dat de ‘resultaat’-betekenis (d.w.z. het door Taeldeman als ‘effectobject’-aangeduide betekenisaspect) niet voor niets als eerste in de classificering staat. Deze betekenis is namelijk de prominentste betekenis van de improductieve *ge*-substantieven (vgl. de meeste voorbeelden) en tevens ook – zoals we in het diachrone overzicht zullen zien – de oorspronkelijke; de andere betekenis toepassingen zijn door metonymimische betekenisuitbreiding ontstaan met het resultaat dat we bij de improductieve *ge*-afleidingen met polysemie rekening moeten houden (vgl. 1.2.2). Willen we de betekenis van onze *ge*-afleiding en die van de improductieve *ge*-afleiding met elkaar contrasteren, dan kunnen we dat op de volgende manier doen: onze *ge*-afleiding heeft – zoals meermalen behandeld – een ‘voortdurende/zich herhalende handeling’-lezing, terwijl de improductieve *ge*-afleiding een ‘resultaat’-lezing heeft.

Gaan we van de eigenschappen van de improductieve *ge*-afleiding over naar de eigenschappen van hun grondwoorden, dan zien we dat het prefix *ge-* – in tegenstelling tot onze *ge*-afleiding, waarbij het zich uitsluitend aan de “gewone”(ongemodificeerde) stam van het werkwoord¹⁹² hecht – zowel aan de ongemodificeerde als aan de (door ablaut,umlaut of verkorting) gemodificeerde werkwoordstam gehecht kan worden. Het eerste geval doet zich voor bij als grondwoord fungerende zwakke werkwoorden (a), het laatste bij als grondwoord fungerende sterke werkwoorden (b), vgl.

(a) *duld-* – *geduld*, *hoor-* – *gehoor*, *schenk-* – *geschenk*, *welf-* – *gewelf*, *zwe-* – *gezwel* enz.

(b) *bid-* – *gebed*, *bijt-* – *gebijt*, *dring-* – *gedrang*, *schiet-* – *geschut*, *spreek-* – *gesprek*, *zing-* – *gezang* enz. (vgl. De Haas-Trommelen 1993:86)¹⁹³

Als blokkerende factor komen natuurlijk slechts de woorden van groep (a) (waarbij de vorm van de stam dus niet aangetast wordt) in aanmerking, gezien het feit dat alleen maar dan sprake is van volledige vormovereenkomst met potentiële nieuwvormingen van onze *ge*-afleiding. Bij de substantieven van groep (b) en de

¹⁹¹ Hieraan moeten we toevoegen dat tot de laatste groep uitsluitend zulke substantieven behoren die in een andere betekenis in een van de „object”-groepen zijn ingedeeld. Die betekenis is hun oorspronkelijke betekenis, het agentieve betekenisaspect is later door betekenisuitbreiding tot stand gekomen, vgl. *gehoor* ‘het horen, het vermogen om te horen’ > ‘het aanhoren’ > ‘dat wat men hoort’ > ‘het handelen als reactie op wat men hoort’ > ‘degenen die toehoren, d.w.z. de toehoorders’ resp. *gevolg* ‘wat volgt’ > ‘zij die volgen’ (vgl. EWN). De laatste groep is daarom ook slechts „schijnbaar” een uitzondering.

¹⁹² Hier laten we de ten opzichte van blokkering door de improductieve deverbale *ge*-afleidingen niet relevante (periferie-)gevallen buiten beschouwing, waarbij het prefix *ge-* zich aan andere woordsoorten of hele woordgroepen of zinnen hecht.

¹⁹³ Deze verschillen tussen de werkwoordstam en de daarvan gevormde afleiding zijn overigens niet specifiek voor dit type prefigering, maar ze worden ook bij andere vormen van substantivering aangetroffen, vgl. bijv. (stam – gesubstantiveerde stam) *dring* – *drang*, *schiet* – *shot* enz. (vgl. De Haas-Trommelen 1993:86 en voetnoot 180). Genoemd moet echter worden dat ablaut,umlaut en rekking die een werkwoordstam kunnen modifieren, in het Nederlands lang niet meer actief zijn. Zo ontstaan er door middel van substantivering van werkwoorden met behulp van ablaut,umlaut en rekking geen nieuwe woorden meer zoals *opbraak* voor *een opgebroken staat*.

betreffende potentiële nieuwvormingen van de *ge*-afleiding hebben we te maken met duidelijke vormverschillen, vgl. bijv. *gebēd* vs. *gebīd* ‘voortdurend bidden’, *gebīt* vs. *gebijt* (‘voortdurend bijten’) enz.

Bij onze *ge*-afleiding hebben we gezien dat die zowel ongelede (vgl. bijv. *fluiten*) als gelede werkwoorden (vgl. in eerste instantie van het type *stofzuigen*) als basis kan hebben (vgl. *gefluit* resp. *gestofzuig*), waarbij het niet uitmaakt of het werkwoord inheems of uitheems is, vgl. bijv. *aarzelen* - *geaarsel* resp. *anticiperen* - *geanticipeer*. De improductieve *ge*-afleiding neemt daarentegen alleen maar ongelede inheemse werkwoorden als grondwoord, vgl. bijv. *bouwen* - *gebouw* en *dulden* - *geduld* enz. Niet alleen de gelede werkwoorden zijn uitgesloten die door middel van een toevoegsel¹⁹⁴ van werkwoorden zijn afgeleid en die dus vanwege de aanwezigheid van het toevoegsel qua vorm duidelijk verschillen van de ongelede werkwoorden. Ook zijn werkwoorden uitgesloten die zonder toevoegsel (d.i. door impliciete transpositie) van een ander woordsoort (vooral van substantieven) tot stand zijn gekomen. In dit kader moet genoemd worden dat de meeste ongelede werkwoordstammen eenlettergrepig zijn en dat de stammen van de werkwoorden die van eenlettergrepige substantieven (of eventueel een andere woordsoort) afgeleid zijn, qua vorm helemaal overeenkomen met de “gewone” ongelede werkwoord(stam)men, gezien het feit dat de transpositie (subst. → ww.) impliciet is. In De Haas-Trommelen 1993:84 wordt de aandacht er expliciet op gevestigd dat het prefix *ge-* – in tegenstelling tot onze *ge*-afleiding (*het deel* - *delen* - *gedeel* ‘voortdurend delen’) – ook aan zulke, qua vorm met de ongelede werkwoordstammen helemaal overeenkomende, denominale werkwoordstammen niet kan worden gehecht (vgl. *het deel* - *delen* - **gedeel* ‘het resultaat van delen’).

De improductieve *ge*-afleiding is dus slechts in die gevallen in staat om (potentiële) nieuwvormingen van de *ge*-afleiding te blokkeren, wanneer *ge-* zich aan een ongelede inheemse verbale stam hecht, die tijdens het procédé ongemodificeerd blijft (d.w.z. die tijdens het procédé geen ablaut, umlaut of rekking ondergaat) (De Haas-Trommelen 1993:83-84, Taeldeman 1985:37, Booij-Van Santen 1998:68). In andere gevallen is de blokkering niet mogelijk. Hier moeten we opnieuw benadrukken dat er bij blokkering geen sprake is van een absolute werking: we kunnen slechts van een algemene hinderende tendens spreken. Een bestaande improductieve *ge*-afleiding als *gebouw*, waarvan de gevestigde, gangbare betekenis ‘bouwwerk’ is, kan het tot stand komen van een gelijkvormige nieuwvorming van de *ge*-afleiding, vgl. *gebouw* in de abstracte lezing ‘het voortdurend bouwen’ weliswaar bemoeilijken, maar helemaal uitgesloten is het niet dat *gebouw* ook in de abstracte lezing gebezigd wordt. In dat geval moeten we het woord *gebouw* als polyinterpretabel beschouwen. *Gebouw* ‘bouwwerk’ en *gebouw* ‘het voortdurend bouwen’ zijn homoniemen. (De Haas-Trommelen 1993:84).

In verband met de improductieve *ge*-afleiding moet nog genoemd worden dat deverbale *be-*, *ge-*, *ver-* en *ont*-afleidingen, waarvan de relatie tot de semantisch

¹⁹⁴ *Toevoegsel* vat ik op als een element dat vóór of achter de werkwoordstam wordt geplaatst. Onder ‘toevoegsel’ vallen dus niet alleen affixen, maar ook bijwoorden als *af-*, *bij-* en *op-* enz. (vgl. *afwerken*, *bijkomen*, *opmaken* enz.), zelfs andere woordsoorten die als eerste lid optreden bij samengestelde werkwoorden (bijv. het adjectief *goed* in *goedkeuren* of het substantief *raad-* in *raadplegen*).

verwante werkwoorden niet uitgedrukt wordt met een fonetisch zichtbaar prefix¹⁹⁵, er – op basis van opvallende overeenkomsten – onder de naam ‘impliciete *ge*-afleidingen’ vaak ook bij worden gerekend (vgl. De Haas-Trommelen 1993, Don 1989, 1990). De opvallende overeenkomsten kunnen in de volgende punten worden samengevat (vgl. De Haas-Trommelen 1993:63-64, 84):

- beide types zijn *improductief*
- beide types zijn *neutra*, vgl. *het gebed*, *het gebit* enz. resp. *het verzoek*, *het ontwerp* enz.¹⁹⁶
- bij beide types kan het prefix zowel aan de *ongemodificeerde* (a) als aan de (door *ablaut*, *umlaut* of *verkorting*) *gemodificeerde* (b) stam van het werkwoord gehecht worden, vgl.
 - (a) (de al geciteerde voorbeelden) *duld-* – *geduld*, *hoor-* – *gehoor* enz. resp. *begin-* – *begin*, *geloof-* – *geloof* enz.
 - (b) (de al geciteerde voorbeelden) *bid-* – *gebēd*, *bijt-* – *gebit* enz. resp. *bedraag-* – *bedrag*, *begrijp-* – *begrip* enz.
- bij geen van beide types kan het prefix gehecht worden aan *denominale verbale stammen*, vgl. het al geciteerde voorbeeld van de improductieve *ge*-afleiding: *het deel*, *delen*, **het gedeel* resp. *het bos*, *bebossen*, **het bebos*; *het huis*, *verhuizen*, **het verhuis* enz.
- beide types drukken *geen actie* uit, maar verder is het bij beide types moeilijk om de verschillende betekenisaspecten op één noemer te brengen.

De afwezigheid van het prefix *ge-* bij de *be-*, *ge-*, *ver-* en *ont*-afleidingen moeten we waarschijnlijk verklaren vanuit het bij de voltooiden deelwoorden (vgl. 4.1.1) genoemde algemene verbod op een sequentie van onbeklemtoonde prefixen en bijwoorden. Het is een sterke algemene tendens¹⁹⁷ dat twee onbeklemtoonde

¹⁹⁵ vgl. (werkwoord - afleiding): *besluiten* – *besluit*, *gelooven* – *geloof*, *verzoeken* – *verzoek*, *onthalen* – *onthaal* enz.

¹⁹⁶ De improductieve *ge*-afleiding selecteert uitzonderingloos het bepaald lidwoord *het*. Van de impliciete *ge*-afleidingen kunnen *vergiet* en *ontvang* zowel met het lidwoord *het* als met het lidwoord *de* worden gebruikt. *Verhuur*, *verkoop* en *verbouw* lijken op het eerste gezicht uitzonderingen te zijn, omdat ze het lidwoord *de* kiezen. Bij deze substantieven kan echter zijn dat een verschil in uitspraak ons tot een derivationeel verschil brengt. Bij andere substantieven met *ver-* (vgl. bijv. *verblijf*, *verband* en *vertier*) wordt het prefix uitgesproken als [vər]. Deze uitspraak is ook toegestaan bij de substantieven *verbouw*, *verhuur* en *verkoop*, maar de uitspraak [vər] is *gebruikelijker*. In dit geval valt het hoofddaccent op het prefix (vgl. *vérbouw*, *vérhuur*, *vérkoop*). Het verschil in de accentuering van het prefix *ver-* wijst mogelijk op een derivationeel verschil tussen het type *verblijf* en het type *verkoop*. Wellicht zijn de substantieven van het type *verkoop* niet gevormd met het „impliciete” *ge-*, maar zijn ze gevormd volgens het in 7.1.2.2.1 behandelde beperkt productieve procédé volgens welk van werkwoordstammen eveneens substantieven worden afgeleid, vgl. de gesubstantiveerde werkwoordstammen van het type *duik*, *loop*, *overloop* en *uitval* enz. Deze gesubstantiveerde werkwoordstammen nemen wel altijd het lidwoord *de*. (vgl. De Haas-Trommelen 1993:83, 89) De betekenis van *verhuur* (‘het verhuren’), *verkoop* (‘het verkopen’) en *verbouw* (‘het verbouwen’) wijst ook in de richting van het type *duik*.

¹⁹⁷ Bij de *ge*-afleiding hebben we in 7.1.2.1 gezien dat het – weliswaar niet gemakkelijk maar – in het hedendaags Nederlands weleens voor kan komen dat het prefix *ge-* aan een van een onbeklemtoond prefix

prefixen niet op elkaar kunnen volgen (vgl. *besluit* – **gebesluit*, *geloof* – **gegeloof*, *onthaal* – **geonthaal* enz.). Zo worden de morfologische en semantische overeenkomsten tussen substantieven van het type *geduld* en *besluit* verklaarbaar en zo kunnen deze substantieven (de improductieve *ge*-afleidingen en de impliciete *ge*-afleidingen) morfologisch onderscheiden worden van de gesubstantiveerde werkwoordstammen van het type *de duik* die veelal een actie uitdrukken en altijd het bepaald lidwoord *de* selecteren¹⁹⁸.

Als we de impliciete *ge*-afleidingen dus ook tot de morfologische categorie van de improductieve *ge*-afleiding rekenen, moeten we – wat betreft het blokkerende effect van de improductieve *ge*-afleiding op onze *ge*-afleiding – nog een beperking aanbrengen: gezien het feit dat het prefix *ge-* bij de *ge*-afleiding altijd fonetisch zichtbaar is, kunnen de tot de improductieve *ge*-substantieven behorende impliciete *ge*-afleidingen, waarbij het prefix *ge-* fonetisch niet zichtbaar is, geen blokkerende invloed op de *ge*-afleiding uitoefenen. Er is namelijk nooit sprake van vormovereenkomst tussen een bestaand woord van de impliciete *ge*-afleidingen en een nieuwvorming van de *ge*-afleiding (vgl. *besluit*, *geloof*, *verzoek* resp. *gebesluit*, *gegeloof*, *geverzoek*^{199, 200} enz.).

voorzien werkwoord wordt gehecht, vgl. *gebeweeg*, *geversier* enz. Daarom kunnen we – tenminste synchroon gezien – slechts van een sterke algemene tendens spreken en niet van een absoluut verbod op de opeenvolging van twee onbeklemtoonde prefixen.

¹⁹⁸ Genoemd moet worden dat er ook een andere opvatting is omtrent de *be-*, *ge-*, *ver-* en *ont-*substantieven, volgens welke deze juist tot de gesubstantiveerde werkwoordstammen van het type *duik* worden gerekend (vgl. Booij-Van Santen 1998:32-33, 145). Deze opvatting gaat ervan uit dat beide types van werkwoordstammen door impliciete transpositie zijn ontstaan. Dat de afleidingen in dit geval niet allemaal een belangrijk vormelijk kenmerk (vgl. de keuze van het bepaald lidwoord) delen, wordt opgelost door te zeggen dat er een bepaalde systematiek in de keuze van het lidwoord ontdekt kan worden: de gesubstantiveerde werkwoordstammen (ongeleed (*duik-*) of schijdbaar samengesteld (*uitleen-*)) selecteren het lidwoord *de*, behalve als de werkwoordstam een onbeklemtoond prefix (*be-*, *ge-*, *ver-*, *ont-*) bevat (Booij-Van Santen 1998:33, Booij 2002:137-138). Accepteren we deze systematiek binnen de morfologische categorie van de gesubstantiveerde werkwoordstammen (die in dit geval overigens de enige morfologische categorie in het Nederlands zou zijn waarin de leden volgens een bepaalde systematiek voor het lidwoord *de* resp. het lidwoord *het* zouden kiezen – doorgaans kiezen de leden van één morfologische categorie namelijk óf het ene lidwoord óf het andere, hoogstens zijn er enkele uitzonderingen binnen de categorie zoals bijv. bij de substantieven op *-nis* het geval is die over het algemeen *de*-woorden zijn (*duisternis*, *erfenis*, *kennis*), maar we vinden een paar uitzonderingen: *vuilnis* kan bijv. zowel *de-* als *het*-woord zijn), dan blijft de vraag nog onopgelost hoe te verantwoorden is dat een deel van de categorie beperkt productief is, terwijl het andere deel (juist de *be-*, *ge-*, *ver-* en *ont-*substantieven) niet productief is. Om die reden kies ik persoonlijk voor de in de lopende tekst uiteengezette ‘impliciete *ge-*’-opvatting, wat *be-*, *ge-*, *ver-* en *ont-*substantieven betreft.

¹⁹⁹ Deze nieuwvormingen worden – zoals we in 7.1.2.1 hebben gezien – weliswaar niet vaak gevormd, maar als ze voorkomen dan is het prefix *ge-* in alle gevallen fonetisch zichtbaar. *Gebesluit*, *gegeloof* en *geverzoek* worden in het informele taalgebruik inderdaad weleens aangetroffen (vgl. www.google.nl)

²⁰⁰ In deze context moet nog genoemd worden dat de ‘impliciete *ge*-afleiding’-gedachte in Booij 2002:139 op basis van het feit afgewezen wordt dat prefigeren met *ge-* van een onbeklemtoond prefix voorzien werkwoord in bepaalde gevallen niet onmogelijk is:

The empirical problem for this analysis [d.i. ‘impliciete *ge*-afleiding-gedachte] is that the prefix *ge-* is actually kept before prefixed verbs, [...]. For instance, a noun such as *ge-belazer* ‘cheating’ from the verbal stem *be-lazer* ‘to cheat’ is a well-formed noun.

Dit is echter een verkeerde redenering, want:

1) „de gevallen waarin prefigeren met *ge-* van een met een onbeklemtoond prefix voorzien werkwoord” niet onmogelijk is, horen allemaal tot het woordvormingsprocédé, waarbij onze *ge*-afleidingen, d.i. *ge-*

Samenvattend kunnen we zeggen dat we in het synchrone overzicht – met behulp van de bestaande vakliteratuur – enerzijds de belangrijkste morfologische en semantische eigenschappen van de *ge*-afleiding hebben trachten te beschrijven. Anderzijds hebben we de productiviteitsgraad en de productiviteitsbeperkende factoren zo grondig mogelijk bekeken. Er bleek sprake te zijn van een hoogproductief procédé dat aan bepaalde beperkende inherente en niet-inherente talige factoren echter min of meer wel onderhevig is.

7.2 Diachroon overzicht

In een diachrone context kunnen – op basis van het zojuist gegeven synchrone overzicht – de volgende kwesties interessant zijn in verband met onze *ge*-afleiding:

1	Wat is de oorsprong van de <i>ge</i>-afleiding? (Is het een <i>oud</i> afleidingstype of moeten we het als een <i>nieuwe</i> derivatiemogelijkheid beschouwen?)
2	Hoe ziet het netwerk van nomina actionis diachroon eruit en welke plaats neemt de <i>ge</i>-afleiding daarin in? (Hebben er in het netwerk diachroon gezien zekere veranderingen, verschuivingen plaatsgevonden? Zijn de additionele betekeniselementen van de <i>ge</i>-afleiding (<i>durativiteit/literativiteit</i> resp. <i>negatieve connotatie</i>) van begin af aanwezig, of heeft de <i>ge</i>-afleiding die er in de loop der tijd bij gekregen?)
3	Bestaat er een historisch verband tussen de <i>ge</i>-afleiding en de improductieve <i>ge</i>-afleiding, die vanuit het synchrone perspectief opvallende overeenkomst in vorm vertonen?

Tabel 15

+*werkwoordstam*-afleidingen in de ‘voortdurend of vervelend lang iets doen’-betekenis worden afgeleid. De „impliciete *ge*-afleiding”-gedachte rekent de deverbale *be-*, *ge-*, *ver-*, *ont*-afleidingen niet tot onze *ge*-afleidingen, maar tot een ander procédé, namelijk de improductieve deverbale *ge*-afleidingen die het resultaat van de handeling uitdrukken en waarbij prefigering met *ge-* van een onbeklemtoond prefix voorzien werkwoord – zoals gezien – niet mogelijk is. Het is dus volgens mij verkeerd de „impliciete *ge*-afleiding”-gedachte af te wijzen op basis van „mogelijkheden” die zich (ten minste synchroon gezien) in een ander woordvormingsprocédé met *ge-* voordoen dan in het procédé met *ge-* waartoe de deverbale *be-*, *ge-*, *ver-*, *ont*-afleidingen, d.i. de „impliciete” *ge*-afleidingen gerekend worden.

2) Verder is prefigeren met *ge-* van een onbeklemtoond prefix voorzien werkwoord overigens ook bij onze *ge*-afleiding, zoals in 7.1.2.1 gezien, niet typisch, maar uitzonderlijk, er is sprake van periferiegevallen, waarvan de „well-formedness” (ten minste heden ten dage nog) niet door iedereen wordt aanvaard.

Over het algemeen kunnen we zeggen dat we in de vakliteratuur weinig diachrone informatie vinden over de *ge*-afleiding: de oorsprong van de *ge*-afleiding en haar mogelijke historische band met de improductieve *ge*-afleiding (punt 1 en 3 dus) worden in de taalkundige werken even kort aangestipt, maar over het diachrone netwerk van de nomina actionis en de plaats van de *ge*-afleiding daarin (punt 2 dus) zijn in de bestaande vakliteratuur helemaal geen gegevens te vinden.

Het WNT en Schönfeld 1970:245 vermelden in verband met de oorsprong van de *ge*-afleiding (punt 1) dat de betekenis ‘voortdurende/herhaling van een handeling’ van de oorspronkelijke betekenis van *ge-*, ‘samen’ rechtstreeks afgeleid kan worden. In het WNT wordt verder beweerd dat de *ge*-afleiding oorspronkelijk door een discontinu affix (*ge-...-i*) in het Middelnederlands: *ge-...-e*) werd gevormd, waarvan het tweede element in de loop der tijd door verzwakking (*-i* > *-e* > *-ə* > *-Ø*) afgesleten is. Daarom is het prefix *ge-* heden ten dage bij dit afleidingsprocédé in plaats van een tweeledig (d.w.z. discontinu) affix als enig affix overgebleven (bijv. Mnl. *ghecritē* resp. Nnl. *gekrijt*, Mnl. *ghepense* resp. Nnl. *gepeins* enz., vgl. ook MNW). Over de oorsprong van het suffix *-i* (*-e*) in de *ge*-afleiding en de mogelijke consequenties van de wegval ervan wordt echter niets gezegd.

Om te kunnen beoordelen of er een historische band te ontdekken valt tussen de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding (punt 3), moeten we ook de oorsprong en de ontwikkeling van de improductieve *ge*-afleiding kennen. Hiervoor kunnen we weer bij het WNT terecht, waarin de betekenis van de improductieve *ge*-afleiding eveneens rechtstreeks van de oorspronkelijke betekenis van *ge-*, *samen*, wordt afgeleid, echter via meer stappen: ‘samen’ → perfectief *ge-*, participiaal *ge-* → *ge-* in de betekenis ‘resultaat’ bij de improductieve *ge*-afleiding. De aandacht wordt bij dit type dus erop gevestigd dat (de betekenis van het) prefix *ge-* in deze afleidingen eigenlijk gerelateerd moet worden aan het ‘perfectieve’ *ge-* en het participiaal *ge-*, omdat ook hierbij sprake is van ‘voltooidheid’ (vgl. ook 2.4). De oorspronkelijke betekenis van de improductieve *ge*-afleiding is dus de ‘resultaat’-lezing. Over de andere betekenisaspecten wordt weliswaar niets gezegd, maar die zijn blijkbaar ontstaan door uitbreiding: het ‘object’ kon langzamerhand niet alleen als resultaat in de handeling betrokken worden (vgl. effectobject), maar op allerlei andere manieren en zo ontstonden de betekenisaspecten die we in het synchrone overzicht hebben behandeld. Wat betreft de vormelijke ontwikkeling van de improductieve *ge*-afleiding, wordt in het WNT beweerd dat dit type – net als bij de *ge*-afleiding het geval was – oorspronkelijk door een discontinu affix (*ge-...-i*) werd gevormd, waarvan het tweede element in de loop der tijd door verzwakking (*-i* > *-e* > *-ə* > *-Ø*) afgesleten is. Hierdoor wordt dus indirect gesuggereerd dat de vormontwikkeling van beide types diachroon gezien dezelfde kant op ging, maar er wordt in het WNT niet direct op de diachrone relatie tussen beide ingegaan. In Schönfeld 1970:245 en Te Winkel 1901:157-158 wordt deze kwestie echter wel – weliswaar heel even – aangeroerd: de auteurs zien een duidelijke historische band tussen beide types, waarachter volgens hen een algemene semantische tendens schuilgaat, namelijk polysemie die zich in dit geval uit in de concretisering van abstracte begrippen: de vorm ‘*ge-+werkwoordstam*’ werd oorspronkelijk in een abstracte (‘voortdurende/zich herhalende handeling’) lezing gebezigd en daaruit ontwikkelde zich naast deze lezing een concrete (‘resultaat’) lezing.

We kunnen de in de taalkundige werken gevonden informatie over de kwesties die in het begin van het diachrone overzicht werden geschetst, in Tabel 16 samenvatten:

KWESTIE	VAKLITERATUUR	INFORMATIE
OORSPRONG van de <i>ge</i> -afleiding	WNT, Schönfeld (en MNW)	• de betekenis v. de <i>ge</i>-afleiding rechtstreeks af te leiden v. de oorspronkelijke betekenis van <i>ge-</i> ('samen') • oorspr. vorm: <i>ge-+wwstam+ -i</i>; huidige vorm: ontstaan door verzwakking en afslijting van het suffix <i>-i</i>
het DIACHRONE NETWERK van NOMINA ACTIONIS en de PLAATS van DE <i>GE</i> - AFLEIDING daarin	GEEN	GEEN
een mogelijk HISTORISCHE BAND tussen de <i>ge</i> -afleiding (1) en de improductieve <i>ge</i> -afleiding (2)	WNT, Schönfeld, Te Winkel (en MNW)	• de betekenis van (2) eveneens als die van (1) rechtstreeks af te leiden van de oorspronkelijke betekenis van <i>ge-</i> (alleen via meer stappen) • parallele vormontwikkeling tussen (1) en (2): <i>ge-wwstam+ -i</i> → <i>ge-+wwstam</i> • historische band: uit (1) is (2) ontwikkeld door polysemie ('abstract' → 'concreet')

Tabel 16

Of ik met de in de vakliteratuur voorkomende diachrone informatie in alle details akkoord kan gaan, zal uit het volgende hoofdstuk duidelijk worden, waarin ik het behandelde synchrone en diachrone materiaal nog een keer aan de orde stel en daaraan enkele kritische overwegingen toevoeg, zodat ik aan het eind concrete vragen kan formuleren voor mijn eigen onderzoek.

8 ONDERZOEKSVRAGEN EN HET ONDERZOEKS-MATERIAAL

8.1 Kritische beschouwingen over de vakliteratuur en de onderzoeksvragen

Wat bij de behandeling van de *ge*-afleiding in de vakliteratuur (zie vorig hoofdstuk) meteen opvalt, is een duidelijk onevenwichtige verhouding tussen de hoeveelheid beschikbare synchrone en de hoeveelheid beschikbare diachrone informatie – ten voordele van de synchrone. Deze paragraaf wil ik daarom niet met synchrone overwegingen beginnen maar met de kwestie waarmee ik het diachrone overzicht heb beëindigd, namelijk de historische band tussen onze *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding. We hebben gezien dat in de vakliteratuur (Schönfeld 1970, Te Winkel 1901) kort aangestipt wordt dat de “oorspronkelijke” betekenis van de ‘*ge*+*werkwoordstam*’-vorm de ‘voortdurende/zich herhalende handeling’-lezing is en dat de ‘resultaat’-lezing daaruit, door polysemie (in ons geval door concretisering) van de “oorspronkelijke”/oudere abstracte betekenis, is ontstaan. Met andere woorden: de *ge*-afleiding is de “moeder” van de improductieve *ge*-afleiding en zo is de *ge*-afleiding ouder dan het andere type. Als we echter het verkregen totaalbeeld nog een keer bekijken, komen er punten naar voren op basis waarvan het – hoewel de door Schönfeld aangegeven betekenisontwikkeling op het eerste gezicht mooi in een algemene semantische tendens past – moeilijk wordt om het oorspronkelijk/ouder-zijn van de *ge*-afleiding te aanvaarden:

- onze *ge*-afleiding is een hoogproductief procédé, terwijl het andere type al improductief is geworden. Het is moeilijk voor te stellen dat een hoogproductief woordvormingsprocédé de “moeder” is van een improductief procédé. Meestal is het juist andersom: uit een procédé dat in de loop der tijd improductief raakt, ontwikkelt zich (door verandering in de vorm en/of betekenis) een ander procédé dat (steeds meer) productief wordt.
- bij de behandeling van de meervoudsvorming en het diminutiefgebruik konden we in het synchrone overzicht aan de hand van hedendaagse voorbeelden volgen hoe bij bepaalde bestaande woorden, gevormd naar onze *ge*-afleiding, een zekere semantische verandering optreedt, met name lexicalisatie²⁰¹: de betekenis van deze woorden verschuift op die manier dat er niet meer gedacht wordt aan een actuele aanhoudend zich herhalende, irritante handeling, maar aan een irritant(e) gedrag of

²⁰¹ De lexicalisatie van bepaalde bestaande woorden van de *ge*-afleiding blijkt er ook uit dat die deel gaan uitmaken van spreekwoorden, gezegden en vaste uitdrukkingen, vgl. bijv. daar heb je het *gedonder* in de glazen; *gegoochel* met cijfers; *gerommel/gerotzooi/gekroei* in de marge; veel *geschreeuw/gescheer* maar weinig wol; *gekllets/gezwam/gezwets/gelul* in de ruim enz. (Stoett 1974, Idioom 1999).

gebeurtenis in het algemeen, bijv. *gedoe* ‘allerlei niet nader gepreciseerde dingen die men ‘doet’, en die iem. moeite, last of ergernis veroorzaken’ (GVD) enz. Er treedt dus soms wel een semantische verandering bij de *ge*-afleiding op, maar niet op de manier als door Schönfeld gesuggereerd wordt: er is geen sprake van polysemie, in concreto concretisering van een abstracte handeling, maar wel van lexicalisatie in de vorm van ‘veralgemening’ van ‘een actuele handeling’.

Op basis hiervan moet de verhouding tussen beide types juist andersom zijn: de improductieve *ge*-afleiding moet ouder zijn dan de *ge*-afleiding²⁰². Moeten we de improductieve *ge*-afleiding dan ook als de “moeder” van de *ge*-afleiding beschouwen? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moeten we ver in de tijd teruggaan en daar bewijzen zoeken. In het Nederlands kunnen we hier geen bewijzen voor zoeken, omdat de schriftelijke overlevering – zoals bekend – tamelijk laat begon; en toen waren beide types al aanwezig. We moeten hier daarom de taalvergelijkende methode te hulp roepen. In concreto betekent dit dat we eerst de betekenis van de verbaalabstracta met *ga-* in de oudste gedocumenteerde Germaanse taal, het Gotisch, moeten bekijken. In het Gotisch vinden we verbaalabstracta met *ga-* in de ‘resultaat’-lezing zoals bijv. *ga-filh* ‘begravenis’ van *filhan* ‘graven’, *ga-liug* ‘leugen’ van *liugan* ‘liegen’, *ga-prask* ‘dorsvloer’ van *priskan* ‘dorsen’²⁰³ (vgl. Feist 1939, Schönfeld 1970:245), maar we vinden geen enkel voorbeeld voor verbaalabstracta met *ga-* in de ‘voortdurende/handeling’-lezing. Verder is er in vormelijk opzicht in het Gotisch eigenlijk van dezelfde twee mogelijkheden sprake als bij de improductieve *ge*-afleiding in het Nederlands het geval is: het prefix *ga-* wordt òf aan de ongemodificeerde òf aan de (door ablaut) gemodificeerde stam van het werkwoord gehecht (vgl. resp. *filh-* – *ga-filh* en *prisk-* – *ga-prask*). Deze gegevens ondersteunen eveneens de veronderstelling dat de improductieve *ge*-afleiding ook in het Nederlands ouder moet zijn dan de *ge*-afleiding.

Gezien het feit dat het Gotisch in de 6-8ste eeuw, nog lang voor het begin van de schriftelijke overlevering van het Nederlands, langzamerhand uitsterft, moeten we ons tot een andere verwante taal wenden, waarin de schriftelijke overlevering eerder begon dan in het Nederlands, om een indicatie te kunnen krijgen over de verdere ontwikkeling van de verbaalabstracta met *ge-*. Zo’n taal is het Engels waarvoor vanaf de 9de eeuw schriftelijke bronnen bestaan (vgl. bijv. Dollinger 2001:4). Voor het Engels wordt in de Oud-Engelse periode (450-1100) uitgebreid gebruik van verbaalabstracta met *ge-* gesignaleerd, waarbij we in vormelijk opzicht met dezelfde twee mogelijkheden te maken hebben als bij de verbaalabstracta met *ga-* in het Gotisch (d.i. met prefigering aan de ongemodificeerde stam in geval van zwakke werkwoorden resp. met prefigering aan

²⁰² In dit kader wil ik even terugverwijzen naar Schema 1 dat een algemeen beeld geeft van de ontwikkeling van de gebruiksmogelijkheden van het prefix *ge-* in de Germaanse talen. De daarin geschetste ontwikkeling komt helemaal overin met deze conclusie.

²⁰³ In verband hiermee moet opgemerkt worden dat het soms moeilijk is om vast te stellen of het om een gesubstantiveerde werkwoordstam gaat of er sprake is van een verbaalabstractum met *ga-*, gezien het feit dat er in het Gotisch veel zgn. werkwoordsparen zijn waarvan het ene werkwoord van het prefix *ga-* voorzien is, terwijl het andere *ga*-loos is. Zo kon een woord als *ga-fāh* ‘vangst’ zowel tot stand zijn gekomen door substantivering van de werkwoordstam van het werkwoord *ga-fāhan* ‘opvangen’ als door prefigering van de werkwoordstam van *fāhan* ‘vangen’ met *ga-*.

de gemodificeerde stam in geval van sterke werkwoorden). In semantisch opzicht is er duidelijk sprake van de ‘resultaat’-lezing, vgl. bijv. *gecrod* ‘menigte’ van **crūden* ‘drukken’, *gehror* ‘ruïne’ van *hrēosan* ‘vallen’ enz. (Stanley 1982:38). Aan het eind van de Oud-Engelse periode en aan het begin van de Middel-Engelse periode wordt in Stanley 1982:38-39 echter een belangrijke vormverandering gesignaleerd, die met een verandering in de betekenis gepaard blijkt te gaan. Het prefix *ge-* wordt ook bij de sterke werkwoorden steeds meer aan de ongemodificeerde stam gehecht, welke ontwikkeling we volgens Stanley in een context moeten zien, waarin het sterke-werkwoordensysteem geleidelijk inkrimpt: de ablaut verdwijnt steeds meer uit het verbale systeem²⁰⁴ van het Engels, wat natuurlijk ook gevolgen heeft voor de woordvorming waarbij oorspronkelijk sterke werkwoorden betrokken zijn. Het toenemende gebruik van ongemodificeerde werkwoordstammen opent er de weg voor dat deze afleidingen steeds meer gekoppeld worden aan het heden en niet aan het verleden zoals bij de ‘resultaat’-lezing het geval is: de ongemodificeerde werkwoordstam is namelijk gelijk aan de presensstam van het werkwoord. Dat de verbaalabstracta met *ge-* dientengevolge steeds meer ervaren worden als uitdrukkingmiddel van de ‘handeling zelf’, meer dan van ‘het resultaat van de handeling’, blijkt duidelijk uit de in Stanley 1982:38 aangegeven Nieuw-Engelse equivalenten, vgl. bijv. *gepēot* ‘howling’ (Ndl. ‘het huilen’) van het werkwoord *pēotan* (Ndl. huilen) en *geter* ‘tearing’ (Ndl. ‘het scheuren’) van het werkwoord *teran* ‘tear’ (Ndl. scheuren). Een verandering in de vorm opent de weg dus voor een betekenisherinterpretatie en zo ontwikkelt zich een nieuw type dat niet meer het resultaat uitdrukt, maar de handeling zelf. In principe kunnen we met de visie en de redenering van Stanley zeker akkoord gaan, maar mijns inziens behoeft die toch nadere uitleg. Het is een goede benadering om de ontwikkeling die zich bij de *ge-*+werkwoordstam-afleidingen afspeelde, in de context van het inkrimpen van het sterke-werkwoordensysteem te plaatsen. Het volgende moet er echter ook bij gezegd worden: het inkrimpen van het sterke-werkwoordensysteem betekent eigenlijk het afbrokkelen van het ablautsysteem. Oorspronkelijk speelde ablaut een belangrijke rol bij de vorming van werkwoordstijden en zo werd het preteritum (d.i. verleden tijd) met behulp van modificatie van de werkwoordsstam (ablaut) gemarkeerd. Met het afbrokkelen van het ablautsysteem wordt ook bij het markeren van de verleden tijd steeds meer de ongemodificeerde werkwoordsstam gebruikt die gelijk is aan de presensstam. Het ontstaat echter geen verwarring tussen het markeren van de tegenwoordige tijd en dat van de verleden tijd, omdat een zgn. dentaalsuffix (Germaanse vernieuwing, karakteristiek voor de steeds meer op de voorgrond tredende “zwakke” werkwoorden) steeds meer de functie van de ablaut overneemt, vgl. bijv. Oud-Engels *wyrca* – *worhte*, maar Nieuw-Engels *work* – *work-ed*. Maar wat gebeurt er precies bij de *ge-*+werkwoordstam-afleidingen? De vormverandering, d.i. de overgang tot het gebruik van de ongemodificeerde werkwoordstam die gelijk is aan de presensstam in plaats van de gemodificeerde werkwoordstam (werkwoordstam met ablaut) zou niet automatisch moeten betekenen dat die gepaard gaat met een verandering in de betekenis die voortaan betrekking heeft op het heden (‘de actuele handeling’) en niet meer op het verleden (‘resultaat van de handeling’).

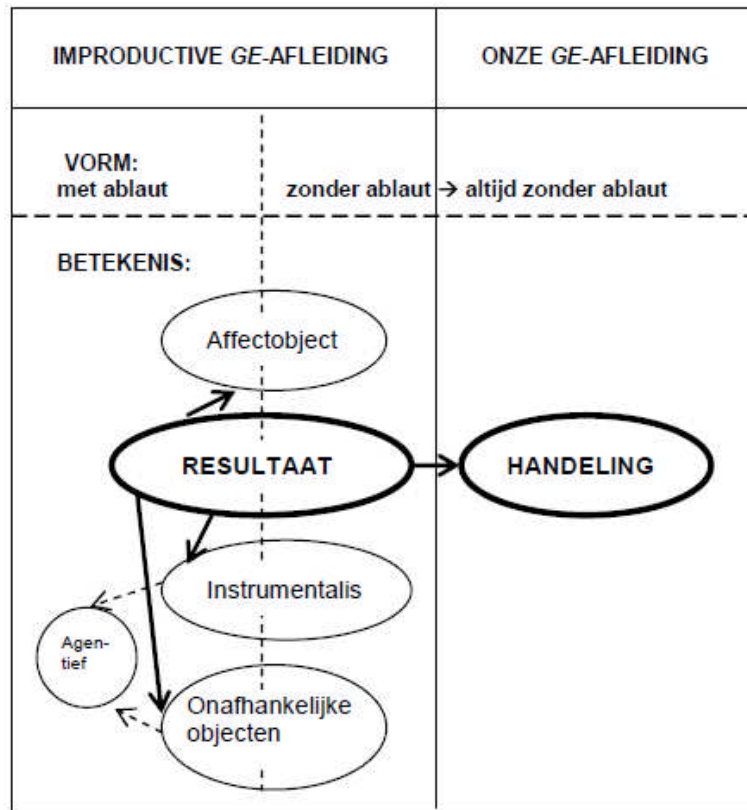
²⁰⁴ Maar niet helemaal: nog heden ten dage vinden we sterke werkwoorden in het Engels, vgl. bijv. *ride* – *rode* – *riden*.

De op het verleden betrekking hebbende betekenis werd namelijk niet alleen door de gemodificeerde stam uitgedrukt, maar uiteraard ook door het prefix *ge-*. D.w.z. *ge-* en ablaut gaven oorspronkelijk samen aan dat de betekenis van dit type *ge-*afleiding gekoppeld kan worden aan het verleden. Ten gevolge van de zojuist genoemde vormverandering blijft het *ge-* als markeerder van de gekoppeldheid aan het verleden over. Waarom de betekenisverandering “gekoppeldheid aan het verleden → gekoppeldheid aan het heden” als gevolg van de genoemde vormverandering toch tot stand kan komen, moeten we er waarschijnlijk mee verklaren dat het prefix *ge-* zelf – zoals in 2.4 gezien – in het Engels ook aangetast werd door een vormverzwakking (*ge-* > *i-/y-*) en (in samenhang ermee door een) betekenisverzwakking, waardoor *ge-* alleen niet meer sterk genoeg was om de “gekoppeldheid aan het verleden” uit te drukken en zo kon de steeds meer in gebruik komende presensstam bij de *ge-*+*werkwoordstam*-afleidingen uiteindelijk toch resulteren in de betekenisverandering “verleden → heden”, in concreto: “resultaat van een handeling → de actuele handeling zelf”, waardoor ten slotte – zoals gezien – een nieuw patroon ontstaat.

Opgemerkt moet echter ook worden dat de woorden, gevormd naar dit nieuwe type, uiteraard ook niet gespaard blijven voor de in het Engels zowel bij de werkwoordelijke als bij de naamwoordelijke *ge-*afleiding aanwezig zijnde vormverzwakking van het prefix *ge-*, vgl. bijv. *icheu* ‘het kauwen’ van het werkwoord *cheuen*, *chewen* ‘kauwen’. De verzwakking van het prefix *ge-* gaat zelfs zo ver – zoals onder 2.3.2.2 behandeld – dat het aan het eind van de Middel-Engelse periode helemaal verdwijnt, en daarom vinden we in het hedendaagse Engels helemaal geen afleidingen meer met *ge-*, ook geen verbaalabstracta met *ge-* (de betekenis ervan wordt nu door andere middelen uitgedrukt, bijv. door substantieven op *-ing*: *drinking* ‘het drinken’ enz.).

Waarschijnlijk moeten we ook voor het vroege stadium van het Nederlands dezelfde ontwikkeling aannemen, waarbij dus door een vormverandering en een daaruit voortvloeiende betekenisinterpretatie een nieuw type, namelijk onze *ge-*afleiding ontstaat. De betekenisinterpretatie betekent voor de *ge-*+*werkwoordstam*-afleidingen eigenlijk een betekenisuitbreiding, waarbij in feite sprake is van een op metonymie (in ons geval: van concreet (resultaat) naar abstract (handeling)) berustende polysemie. De improductieve *ge-*afleiding moet dus naar alle waarschijnlijkheid ook in het Nederlands als de “moeder” van onze *ge-*afleiding beschouwd worden en niet andersom: er is dus geen sprake van concretisering (van abstract naar concreet)²⁰⁵ – zoals in de vakliteratuur gesuggereerd wordt –, al is de ‘handeling’-betekenis synchroon gezien wel de centrale betekenis van de vorm ‘*ge-*+*werkwoordstam*’, maar we moeten op basis van diachrone en taalvergelijkende gegevens van abstractisering spreken, waarbij het volgende uitbreidingsschema zich aftekent (de in 7.1.2.2.2 behandelde andere betekenis toepassingen die eveneens op metonymie berusten en verdere polysemie teweegbrengen zijn uiteraard ook in het schema afgebeeld):

²⁰⁵ Bij een ander nomen actionis, de deverbale *-ing*-afleiding, hebben we bijv. wel vaak met concretisering te maken, als het om op metonymie berustende polysemie gaat: „Another case of regular polysemy is the class of deverbal *-ing*-nouns: they denote primarily actions and processes, but systematically also the result of these actions/processes” (Booij 2002:106).

Schema 6

We zien dat de betekenis van de oorspronkelijk ‘het resultaat van een handeling’ aangevende improductieve *ge*-afleiding met twee soorten binaire metonymische relatie²⁰⁶ (‘resultaat’ naar ‘object’ resp. ‘resultaat’ (concreet) naar handeling (abstract)) uitgebreid wordt, waarbij de tweede soort binaire relatie, gekatalyseerd door een vormverandering (nooit ablaut in de stam), in het ontstaan van een nieuw type resulteert.

Hier moet opgemerkt worden dat de verzwakking van *ge-* in vorm (*gi-* > *ji-* > *ə*) ook het Nederlands trof, hoewel dit verschijnsel zich hier in eerste instantie zoals onder 4.2.5 behandeld bij de voltooiden deelwoorden heeft voorgedaan, maar er

²⁰⁶ Genoemd moet worden dat de metonymische relatie binnen de afleidingen niet noodzakelijk binair is, bij de *-erij*-afleidingen zien we bijv. zowel binaire relaties als een netwerk van metonymieën (meer hierover zie Hüning 1999:174-213)

raakten ook andere woordsoorten – zo ook het nieuwe type, onze *ge*-afleiding – (weliswaar in mindere mate) door aangetast²⁰⁷.

Het beginstadium en het (in het synchrone overzicht beschreven) huidige stadium van de ontwikkeling van de *ge*-afleiding tekenen zich nu duidelijk af, vgl.

Beginstadium	Het ontstaan van een nieuw type <i>ge</i> -afleiding (<i>ge</i> -+werkwoordstam) door vormverandering en een daaruit voortvloeiende betekenisinterpretatie (vgl. de 'handeling'-lezing), dat niettemin te strijden had met een beginnende verzwakking van het prefix <i>ge</i> -.
Tussenstadium	?
Huidig stadium	De <i>ge</i> -afleiding is een hoogproductief en springlevend procédé, waarin het prefix <i>ge</i> - een heel stabiel element is en volgens welk niet meer slechts van werkwoorden, maar ook van andere woordsoorten, zelfs van woordgroepen en hele zinnen nomina actionis worden gevormd. De betekenis bevat naast het basiselement 'handeling' ook de additionele betekenselementen 'iterativiteit' en 'negatieve connotatie'.

Tabel 17

Bekijken we het beginstadium en het huidige stadium nader, dan kunnen we een zekere tegenspraak ontdekken: in het begin had het prefix *ge*- met een beginnende verzwakking te strijden, terwijl het in het hedendaags Nederlands een heel stabiel element is. Door de beginnende verzwakking van *ge*- ontstond er – net als in het Engels – het gevaar dat dit voorvoegsel vóór de werkwoordstammen uiteindelijk helemaal verdwijnt, waardoor het woordvormingsprocédé zelf als het ware in gevaar moest komen (met een toenemende kans erop dat de betekenis 'uitdrukking van een handeling' door andere middelen aangegeven zouden moeten worden). Dat dit gevaar inderdaad aanwezig was, blijkt uit de door het WNT gesignaleerde aanwezigheid van het suffix *-e* (*ghecrite*, *ghepense*) in het Middelnederlands (vgl. 7.2). In het archaische Gotisch en het Oud-Engels zien we namelijk nog geen spoor van een suffix, op basis waarvan we mogen veronderstellen dat de aanwezigheid van een suffix, bij onze *ge*-afleiding (en de improductieve *ge*-afleiding), geenszins de oorspronkelijke toestand weerspiegelt zoals het WNT suggereert. De gegevens wijzen er namelijk op dat het prefix *ge*- op een bepaald tijdstip niet sterk genoeg was om alleen de 'handeling'- resp. 'resultaat'-betekenis bij beide types uit te drukken en zo werd het suffix te hulp geroepen. Het suffix *-e* sleet in de loop der tijd zoals al geconstateerd echter langzamerhand af, waardoor het in het hedendaags Nederlands niet meer te zien is dat het vroeger in sommige gevallen om een discontinu affix ging. De bestaande woorden en de nieuwvormingen van onze *ge*-afleiding zijn – zoals we in 7.1 hebben gezien – uitsluitend met behulp van het prefix *ge*- afgeleid en de bewaard gebleven voorbeelden van de improductieve *ge*-afleiding laten evenmin een spoor zien van het suffix *-e* (vgl. ook de in 3.2.2.3.2 behandelde vergelijkbare ontwikkeling van hetzelfde suffix *-e* achter collectieven met *ge*- als Mnl. *gemoede* → Nnl. *Gemoed*)²⁰⁸. De deverbale *ge*-afleidingen met 'resultaat-betekenis' zijn –

²⁰⁷ vgl. voetnoot 137.

²⁰⁸ In het Middelnederlands werd het suffix *-e* dus eigenlijk ter betekenisversterking in drie woordvormingsprocédés met *ge*- (*ge*-+substantief+*-e* met collectieve betekenis, onze *ge*-afleiding en de

waarschijnlijk mede doordat het versterkende suffix afgesleten was – improductief geworden. Onze *ge*-afleiding is echter – ondanks het feit dat het prefix *ge-* in het beginstadium blijkbaar met vorm- (en dientengevolge met een betekenis)verzwakking te kampen had en dat het te hulp geroepen suffix *-e* in de loop der tijd helemaal afsleet – in het hedendaags Nederlands hoogproductief. Het prefix *ge-* is erin een heel stabiel element, d.w.z. (dat erop lijkt) dat *ge-* in het hedendaags Nederlands niet “bedreigd” wordt door (verdere) verzwakking (tot *e-*) of door gehele verdwijning) en volgens dit patroon worden niet meer slechts van werkwoorden, maar ook van andere woordsoorten en zelfs van woordgroepen en hele zinnen nomina actionis afgeleid, die bovendien niet meer uitsluitend een handeling uitdrukken, maar ook additionele elementen bevatten als “iterativiteit” en “negativiteit”. Sinds het beginstadium is dus niet alleen het prefix *ge-* – tegen de verwachting in – (opnieuw) een stabiel element van de *ge*-afleiding geworden, maar de betekenis van de *ge*-afleiding en de kring van de potentiële grondwoorden zijn ook blijkbaar uitgebreid. Een soort onzekerheid zien we in de bestaande vakliteratuur – zoals onder 7.1 behandeld – echter wel over de geschiktheid van de gelede werkwoorden als grondwoorden en over de mate waarin andere woordsoorten, woordgroepen en gehele zinnen dat zijn. En bij deze onzekerheden komt nog een onzekerheid over de spelling (aaneen vs. met een koppelteken), wat eveneens op een onzekerheid duidt over de mate waarin er van een hecht verband tussen het nominaliserend *ge-* en het werkwoordelijk geheel sprake is. Deze onzekerheden in de beschrijving van de *ge*-afleiding wijzen volgens mij allemaal in één richting, namelijk dat er bij dit procédé heden ten dage een belangrijke verandering gaande is: de fonologische, morfologische en semantische beperkingen worden steeds meer opgeheven. Hoe deze beperkingen bij de *ge*-afleiding zo “gemakkelijk” overtreden of opgeheven kunnen worden (vgl. bijv. het verbod op opeenvolging van een sequentie van onbeklemtoonde prefixen: *gebeweeg*, *geversier*), terwijl de verschillende soorten beperkingen bij andere patronen zo sterk

improductieve *ge*-afleiding) in gebruik genomen. Genoemd moet worden dat in bepaalde dialecten bij deze drie woordvormingsprocédés een ander suffix ter betekenisversterking te hulp werd geroepen, dat door het afslijten van de toonloze *-e* niet werd aangetast. In deze dialecten hebben we nog heden ten dage met een discontinu affix te maken bij deze woordvormingsprocédés. Vgl. de voorbeelden voor de drie woordvormingsprocédés (1. collectieven, 2. verbaalabstracta met ‘resultaat’-lezing en 3. nomina actionis met ‘voortdurende/zich herhalende handeling met al dan niet een negatieve connotatie’-lezing) uit de volgende dialecten: in het Limburgs is het discontinu affix bij deze procédés *ge-+...+-s*, vgl. 1. *gederms* (gedarmte, ingewanden), *geraems* (geraamte); 2. *gebeks* (gebak), *gewölfs* (gewelf); 3. *getrampels* (getrampel), *geloups* (geloop), *gebruls* (gebrul) (Dols 1942-1947:138-139, Weijnen 1958:242, Weijnen 2001:3-7, De Vaan 2004:41). In het West-Vlaams is het discontinu affix voor deze procédés *ge-+...+-sel*, vgl. 1. *gevogelsel* (gevogelte), *gewormsel* (gewormte); 2. *gebouwsel* (gebouw); 3. *gehakkelsel* (gehakkel), *gehuilsel* (gehuil), *genaaisel* (genaai) (De Bo 1892, Weijnen 1958:242). In bepaalde noordoostelijke dialecten is het discontinu affix *ge-+...+-te*, vgl. in het Winterswijkse 1. *gebargte* (gebergte), *geraamte* (geraamte), 2. *gebak(te)* (gebak), 3. *getreiterte* (getreiter), *gekrönte* (gekreun) (Weijnen 2001:38-42, Deunk 1981). (Bij de collectieven (vgl. groep 1) komt het discontinu affix *ge-+...+-te* overeen met het discontinu affix dat in de standaardtaal nog heden ten dage bewaard is gebleven – in tegenstelling tot het andere collectieve discontinu affix *ge-+...+-e*, dat door het afslijten van het suffix zoals we hebben gezien onherkenbaar is geworden als discontinu affix: alleen het prefix *ge-* is overgebleven, vgl. Mnl. *gemoede*, Nnl. *gemoed*).

standhouden²⁰⁹, kan volgens mij waarschijnlijk niet anders verklaard worden dan vanuit het feit dat het onbeklemtoonde prefix *ge-* steeds meer als de drager van de categoriale waarde ('voortdurend/herhaling van een handeling met al dan niet een negatieve connotatie') ervaren wordt, die "oorspronkelijk" door het afleidingsprocédé ontstaat (ontstond). Zo is aan het prefix *ge-* een belangrijke semantische functie, als het ware een eigen betekenis gekoppeld. En de belangrijke semantische functie van *ge-* legt waarschijnlijk meer gewicht in de schaal dan bijv. de onbeklemtoondheid ervan die aanleiding zou kunnen geven tot (verdere) verzwakking of verdwijning van *ge-*. Dit prefix begint bij de *ge-*afleiding volgens mij door de eraan gekoppelde belangrijke semantische waarde steeds meer op een bijwoord te lijken²¹⁰, wat ook gesuggereerd wordt door zijn nogal vrije status²¹¹, d.i. door zijn lossere "aanhechting" aan het (complexe) grondwoord (het is veelbetekenend dat *ge-* in de volgende voorbeelden met het grondwoord niet aaneengescreven wordt, maar apart) in voorbeelden als *ge-van-je-lang-zal-ze-leven*, *ge-ik kom iets later vandaag* enz. (vgl. De Haas 1990:16, De Haas-Trommelen 1993:85 en 7.1.2.1). Vanuit het synchrone perspectief is de heel stabiele status van het prefix *ge-* in het hedendaags Nederlands dus wel te verklaren, maar hoe is de situatie diachroon gezien ontstaan? Hoe kon de beginnende verzwakking van *ge-* in de loop van de tijd omgekeerd worden, zodat het prefix *ge-* opnieuw een heel stabiel element (zelfs met een nogal vrije status) is geworden van onze *ge-*afleiding?

Met deze vraag komen we terecht in de tussen het beginstadium en het huidige stadium verlopen periode. Naar deze tussenperiode werd tot nu toe geen onderzoek gedaan. Hier is een grote lacune in onze kennis van de *ge-*afleiding, terwijl juist deze tussenperiode (de ontwikkeling van de *ge-*afleiding vanaf de Middelnederlandse periode tot rond 1900) belangrijke informatie zou kunnen verstrekken over de zojuist gestelde vraag:

²⁰⁹ Het fonologische verbod op opeenvolging van twee onbeklemtoonde prefixen of bijwoorden houdt bij alle andere *ge-*afleidingen stand (zo worden de „impliciete” *ge-*afleidingen: *begin* (**gebegin*), *verzoek* (**geverzoek*) etc. juist om die reden zonder een fonologisch zichtbaar prefix (*ge-*) gevormd of bij de voltooide deelwoorden wordt *ge-* achterwege gelaten, als het om werkwoorden gaat, die van een onbeklemtoond prefix voorzien zijn, vgl. *besluiten* – *besloten* (**gebesloten*); *verspreken* – *versproken* (**geversproken*) enz.),

²¹⁰ Al kan dit prefix vanwege het feit dat het onbeklemtoond is en dat de vorm ervan verzwakt is (de *e-* in *ge-* is immers geen volle klinker, maar een sjwa), een echt bijwoord waarschijnlijk nooit worden.

²¹¹ In verband met de vrijere grammaticale status, de „bijwoord”-status van het prefix *ge-*, wil ik de aandacht vestigen op een interessante „cirkel”-ontwikkeling: we hebben onder 2.3.1 gezien dat het prefix *ga-* in het Gotisch (dat representatief is voor het Gemeengermaans) de status van een zwak geaccentueerde bijwoord had, dat bij de werkwoorden gemakkelijk van het werkwoord gescheiden kon worden (vgl. voetnoot 25, de vrijere status bij de nomina komt ook tot uitdrukking in de spelling, vgl. het koppelteken in bijv. *ga-fihl*). *Ge-* krijgt later in de Germaanse talen – zoals in hoofdstuk 2 behandeld – de status van een prefix (zie de observatie van Givón: „[t]oday’s morphology is yeaterday’s syntax” (geciteerd naar Brinton-Traugott 2005:53)), en in die status wordt het door een soort verzwakking in vorm en betekenis aangetast, zoals we het in het Middelnederlands duidelijk kunnen zien. In het hedendaags Nederlands heeft *ge-* de status van een prefix in die woordvormingsprocédés, waarin het bewaard kon blijven. Maar wat betreft onze *ge-*afleiding moeten we dus met een ontwikkeling rekening houden die heden ten dage gaande is waarbij *ge-* steeds meer opnieuw de vrijere status krijgt van een bijwoord (zie in dit verband de aanvulling van de bovengenoemde observatie van Givón, gedaan door Ramat: „today’s grammar may become tomorrow’s lexicon”), en zo sluit de „cirkel” zich (voorlopig).

Waarom is het toe te schrijven dat de beginnende verzwakking van *ge-* in de loop van de tijd omgekeerd kon worden, zodat het prefix *ge-* een heel stabiel element is geworden van de *ge-*afleiding, waardoor sprake is van een springlevend procédé?

en tevens over andere belangrijke vragen als:

Wanneer is de kring van de mogelijke grondwoorden uitgebreid tot andere woordsoorten dan de werkwoorden, zelfs tot woordgroepen en zinnen?

Wanneer heeft er een soort betekenisuitbreiding plaatsgevonden, waardoor er aan de semantische basisbetekenis ('uitdrukking van een handeling') additionele betekenselementen ('durativiteit/iterativiteit' en 'negativiteit') zijn toegevoegd?

en over de al bij het diachrone overzicht gesignaleerde ononderzochte vraag:

Hoe ziet het netwerk van nomina actionis diachroon globaal eruit en welke plaats neemt de *ge-*afleiding daarin in?

8.2 Het onderzoeksmateriaal

8.2.1 Inleiding

Zoals uit de vorige paragraaf blijkt, wil ik mijn eigen onderzoek – door het bestuderen van het tijdperk vanaf de Middelnederlandse periode tot rond 1900 – toespitsen op het opvullen van de lacune in onze kennis over de *ge-*afleiding. Deze paragraaf beoogt het onderzoeksmateriaal zo duidelijk mogelijk af te bakenen en de gemaakte keuzes zo goed mogelijk te verantwoorden. Om een genuanceerd beeld te kunnen krijgen van het lacune-tijdperk baseer ik me bij het onderzoek op drie soorten bronnen: grammatica's, woordenboeken en (literaire en niet-literaire) teksten. Bij de teksten gaat het duidelijk om teksten uit die tijd waarin ik de *ge-*afleiding wil onderzoeken. Bij beide andere soorten bronnen, de grammatica's en de woordenboeken, zouden we ons in principe kunnen voorstellen dat grammatica's en woordenboeken zowel uit het te onderzoeken tijdperk als over het te onderzoeken tijdperk nuttig zouden kunnen zijn. Gezien het feit dat mijn onderzoek toegespitst wordt op eerder niet of nauwelijks onderzochte kwesties, kunnen we van de grammatica's die de taal van het te onderzoeken tijdperk behandelen (vgl. bijv. Van Loey 1976, Van Helten 1973, Weijnen 1968 of De Korne-Rinkel 1987 enz.), echter geen resultaat verwachten. Deze worden bij mijn onderzoek daarom buiten beschouwing gelaten. Maar de woordenboeken over het te onderzoeken tijdperk kunnen ons wel nuttige informatie geven over bepaalde aspecten van de *ge-*afleiding: de lemma's kunnen ons – om maar een voorbeeld te noemen –

waardevolle gegevens verstrekken over de betekenisontwikkeling van deze *ge-*afleiding. De woordenboeken die ter beschikking staan *over* dit tijdperk worden daarom bij het onderzoek betrokken²¹².

Gezien het feit dat het te onderzoeken tijdperk tamelijk groot is, wordt het in eerste instantie in twee periodes onderverdeeld, namelijk: de Middelnederlandse periode (1200-1550) en de periode tussen 1550-1900. In het vervolg ga ik er gedetailleerd op in van welke soorten bronnen ik voor deze periodes in concreto gebruik maak.

8.2.2 *De Middelnederlandse periode (1200-1550)*

Van de in 8.2.1 genoemde bronnen vallen er twee, de grammatica's en woordenboeken uit de Middelnederlandse periode, meteen af, doordat de eerste grammatica's en woordenboeken op het Nederlandse taalgebied pas in de 16de eeuw het licht zien. De teksten uit de Middelnederlandse periode en de woordenboeken over deze periode blijven dus als mogelijke bronnen over. Doordat er "goede" periodewoordenboeken ter beschikking staan waarin de woordenschat van de verschillende literaire en niet-literaire Middelnederlandse teksten systematisch verwerkt is, kan ik me bij deze periode beperken tot deze woordenboeken en hoef ik zelf geen Middelnederlandse teksten bij het onderzoek te betrekken. In concreto baseer ik me bij deze periode op de volgende woordenboeken:

- het Vroegmiddelnederlands Woordenboek (VMNW): een 4-delig periodewoordenboek van het 13de-eeuws Nederlands dat in hoofdzaak gebaseerd is op het Corpus Gysseling, aangevuld met het *Glossarium Bernense* en een aantal andere teksten uit de 13de eeuw (voor een precieze bronnenlijst verwijs ik naar de Inleiding van het VMNW).
- het Middelnederlandsch Woordenboek (MNW): een 9-delig²¹³ periodewoordenboek van het tussen 1250-1550 in de Lage Landen gesproken Nederlands dat een zeer brede scala aan literaire en niet-literaire Middelnederlandse teksten als bron heeft gebruikt.
- het Middelnederlandsch Handwoordenboek (MNHW): een ééndelig periodewoordenboek dat gebaseerd is op het MNW (A-S), maar dat tevens ook het aanvullend materiaal van Verdam bevat dat in het MNW niet verwerkt is.

²¹² Op dit punt moet worden vermeld dat het hier ten dele om woordenboeken zal gaan waarvan bij het op de bestaande vakliteratuur gebaseerde synchrone of diachrone overzicht al gebruik werd gemaakt (zoals bijv. het MNW). Het moge echter duidelijk zijn dat de intentie daar anders is geweest: bij het op de bestaande vakliteratuur gebaseerde overzicht heb ik lemma 'ge-' bekeken in verschillende woordenboeken om te zien hoe ze de verschillende functies van *ge-* beschrijven. Bij mijn onderzoek ga ik echter die lemma's van deze woordenboeken systematisch bekijken waarin voorbeelden van de *ge-*afleiding voorkomen om op die manier informatie te verkrijgen over de door mij gestelde onderzoeksvragen.

²¹³ Later werd er een tiende (*Bouwstoffen* door De Vreese en Liefstinck) en elfde deel (*de wateren van Nederland* door Beekman) aan toegevoegd.

8.2.3 *De periode tussen 1550-1900*

Voor de periode tussen 1550 en 1900 bestaan er – in tegenstelling tot de Middelnederlandse periode – geen “echte” periodewoordenboeken. Het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) dat een historisch, wetenschappelijk, beschrijvend woordenboek is van het Nederlands van 1500-1921²¹⁴, staat weliswaar tot mijn beschikking en er wordt wel enkele keren beroep op gedaan bij mijn onderzoek, maar het beoogt in eerste instantie de beschrijving van de woordenschat van de bovengenoemde heel grote periode in het algemeen, waardoor het voor mijn onderzoek niet specifiek genoeg is. Bij deze periode is het daarom wel noodzakelijk om contemporaine grammatica’s, woordenboeken en verschillende teksten bij het onderzoek te betrekken.

Vermelding dient nog dat deze periode – om een zo precies mogelijk beeld te kunnen krijgen van de ontwikkeling van onze *ge*-afleiding – in dezelfde subfases wordt verdeeld als die, die bij de behandeling van het participiale *ge-* een rol speelden, namelijk de begin- (rond 1550-1650), midden- (rond 1650-1800) en eindfase (rond 1800-1900). Ook wat betreft het betrekken van Zuid-Nederlandse bronnen hanteer ik hetzelfde principe als bij het onderzoek naar het participiaal *ge-* het geval was: bij de beginfase maak ik zowel van Noord-Nederlandse als van Zuid-Nederlandse bronnen gebruik, maar bij beide andere fases beperk ik me tot de Noord-Nederlandse bronnen (voor de motivering van dit principe verwijs ik terug naar 5.2). In het vervolg ga ik per bronsoort gedetailleerd in op de criteria die bij de selectie van het onderzoeksmateriaal voor deze periode zijn gehanteerd.

8.2.3.1 *De grammatica’s*

Voor mijn onderzoek naar het participiaal *ge-* in de periode tussen 1550-1900 heb ik al een grammatica-corpus samengesteld en geraadpleegd. Voor het gedeelte van mijn onderzoek naar onze *ge*-afleiding dat zich op de grammatica’s en taalkundige werken uit deze periode richt, neem ik dit grammatica-corpus over. Daar zijn niet alleen praktische maar ook wetenschappelijke redenen voor. Wat de laatste betreft: net als bij het onderzoek naar het participiaal *ge-* kunnen ons ook bij het onderzoek naar de *ge*-afleiding niet alleen de Nederlandstalige grammatica’s en taalkundige werken nuttige informatie verstrekken. Dat kan ook het geval zijn bij grammatica’s van het Nederlands die in een vreemde taal zijn geschreven wanneer deze de *ge*-afleiding expliciet behandelen en naast de voorbeelden vreemdtalige equivalenten vermelden. Voor de selectie en samenstelling van het grammatica-corpus op het niveau van de concrete werken kan ik hier daarom terugverwijzen naar 5.2.

²¹⁴ NB. Er zijn inmiddels drie delen Aanvullingen verschenen, waarin niet het jaar 1921 als eindgrens wordt gehanteerd, maar het jaar 1976.

8.2.3.2 De woordenboeken

Bij de selectie van de woordenboeken uit de tijd van 1550 tot 1900 heb ik Bakker-Dibbets 1977 en Sterkenburg 1984 te hulp geroepen en het voortdurend geactualiseerd samenvattend werk over de geschiedenis van het Nederlands op de weblocatie van de Universiteit van Wenen²¹⁵ geraadpleegd. Uit deze overzichten blijkt dat eentalige, alleen in het Nederlands gestelde woordenlijsten of woordenboeken in de begin- en middenfase (16de-18de eeuw) vooral voor bijzondere doeleinden werden vervaardigd zoals bijv. de *Tresoor der Duytsscher talen* (Antwerpen 1553) van *Jan van den Werve*, waarin de Nederlandse synoniemen van juridische bastaardwoorden worden vermeld. Gezien het feit dat ik de contemporaine woordenboeken wil gebruiken voor een onderzoek naar de *ge-*afleiding die gevormd is naar een inheems woordvormingsprocédé binnen het algemeen taalgebruik, biedt een woordenboek als de *Tresoor der Duytsscher talen* geen geschikt onderzoeksmateriaal. Daarom laat ik dit en een woordenboek als dat van de *Nederlandtsche woorden-schat* van *Nil volentibus arduum* (1650, vanaf 1654 onder de naam van Lodewijk Meyer uitgegeven) buiten beschouwing, waarin beoogd wordt om “echte” Nederlandse alternatieven te bieden voor de bastaardwoorden en de kunstmatige Nederlandse woorden die gevormd zijn naar vreemd voorbeeld.

In de 16-18de eeuw moeten we ons voor een betere kennismaking met de “algemene” Nederlandse woordenschat op de vertaalwoordenboeken van het Nederlands in een andere taal richten. In de beginfase was de andere taal òf het Latijn, de taal van de wetenschap, òf het Frans, dat in de Franstalige gebieden van de oude Nederlanden (maar ook erbuiten) een bekende taal was. Zo is mijn keuze voor de beginfase enerzijds gevallen op het Nederlands-Franse Naembouck (1562)²¹⁶ van Joos Lambrecht, anderzijds op het eerste (1574) en het laatste (1599) van de drie Nederlands-Latijnse woordenboeken van Kiliaan²¹⁷. Het Naembouck wordt in de vakliteratuur gekarakteriseerd als een vrij volledige weergave van de woordenschat en als het eerste eigenlijke woordenboek in moderne zin met het Nederlands voorop. Kiliaan 1574 wordt als een grondige vernieuwing in de Nederlandse lexicografie gezien. Het is een woordenboek waarin een duidelijk streven naar wetenschappelijkheid kan worden geconstateerd. Het derde en laatste woordenboek van Kiliaan is een aanzienlijk uitgebreide versie van het eerste (ongeveer 12000 trefwoorden vs. 40000 trefwoorden), waarin de lemma's vaak zijn aangevuld met etymologische informatie. Vermeld moet worden dat zowel *het Naembouck* als de woordenboeken van *Kiliaan* in het Zuiden werden uitgegeven (Gent resp. Antwerpen). Hoewel de beginfase over het algemeen – zoals in 5.2 behandeld – als

²¹⁵ <http://www.ned.univie.ac.at/publicaties/taalgeschiedenis/nl/woerterbuch2.htm>

²¹⁶ Dit is de 2de uitgave van het Naembouck, maar de eerste valt nog net buiten mijn onderzoeksperiode, vandaar de keuze voor die uitgave, die bovendien in een herdruk uit 1945 heel gemakkelijk raadpleegbaar is.

²¹⁷ Er is ook nog een zgn. ‘vierde Kiliaan’, waarin Kiliaans eigenhandige noten voor een nieuwe bewerking voor het eerst zijn verwerkt, maar die pas honderden jaren na Kiliaans dood, in de jaren 1980, voor het eerst werd uitgegeven. Deze uitgave heb ik ter zijde gelaten.

een overgangsfase moet worden beschouwd, waarin het zwaartepunt van de schriftelijke overlevering van het Zuiden naar het Noorden werd verplaatst, ligt het zwaartepunt in deze fase op lexicografisch gebied dus nog duidelijk in het Zuiden.

In de middenfase komt hier echter duidelijk verandering in en krijgt het Noorden ook op dit gebied de overhand. Verder spelen er zich ook in de status van de vreemde talen veranderingen af. Het Latijn dat in de 16de eeuw nog op de eerste plaats stond, werd in de 17-18de eeuw geleidelijk aan door andere talen van die positie verdrongen. De eerste plaats van het Latijn werd ingenomen door het Frans, het Engels ging de tweede plaats innemen en het Duits de derde²¹⁸. Daarom heb ik voor de middenfase de belangrijkste Nederlands-Franse, Nederlands-Engelse en Nederlands-Duitse woordenboeken uitgekozen, namelijk: Halma 1710 en Marin 1717 resp. Hexham 1658 en Séwel 1691 resp. Kramer 1719.

De lexicografie die zich alleen op het Nederlands richt, zonder een speciale belangstelling voor bastaardwoorden, komt pas aan het eind van de 18de eeuw op gang (vgl. de oproep van Josua van Iperen in 1762 tot het vervaardigen van een woordenboek waarin de moedertaal centraal staat). Het eerste resultaat daarvan is het zeer omvangrijke *Nederduitsch taalkundig woordenboek* (1799-1811) in elf delen door Pieter Weiland. Voor de eindfase heb ik daarom voor dit werk gekozen.

Genoemd moet nog worden dat er vanaf het midden van de 19de eeuw grote woordenboekprojecten worden opgevat, waarvan de eerste vruchten, het eerste deel van het WNT (1882) en de eerste uitgave van het Van Dale-woordenboek, het *Nieuw Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1872), aan het eind van de eeuw het licht zien. Deze projecten sluiten echter al meer bij de 20ste eeuw aan: het WNT werd uiteindelijk pas aan het eind van de 20ste eeuw (in 1998) voltooid en het *Nieuw Woordenboek der Nederlandsche Taal* is het boek waarop de verschillende uitgaven van de “dikke Van Dale” teruggaan. Deze woordenboeken worden daarom hier buiten beschouwing gelaten.

De selectie van de woordenboeken ziet dus per fase als volgt eruit:

Beginfase (ca. 1550-1650)	Middenfase (ca. 1650-1800)	Eindfase (ca. 1800-1900)
Naembouck 1562 Kiliaan 1574 Kiliaan 1599	Hexham 1658 Séwel 1691 Halma 1710 Marin 1717 Kramer 1719	Weiland 1799-1811

Tabel 18

²¹⁸ Vgl. <http://www.ned.univie.ac.at/publicaties/taalgeschiedenis/nl/woerterbuch2.htm>

8.2.3.3 De teksten

Om in een relatief korte tijd een omvangrijk tekstcorpus uit de periode van 1550 tot 1900 te kunnen samenstellen en dat daarna verantwoord te kunnen doorzoeken ben ik praktisch te werk gegaan. De selectie van het materiaal heb ik namelijk uitsluitend gebaseerd op elektronisch beschikbare teksten. Hierbij vormden het materiaal van de CD-ROM Klassieke literatuur (voortaan: KL) en het tekstenbestand van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren²¹⁹ (voortaan: DBNL) het uitgangspunt. Beide bronnen bevatten een degelijke selectie van (zoals de titels al zeggen) vooral literaire teksten. Bij de KL hebben we bovendien met een opmaak te maken, die heel geschikt is voor ons type onderzoek: de werken zijn in één stuk zonder paginanummering te raadplegen.

De selectie is degelijk, maar niet helemaal onproblematisch. Ten eerste zitten er zowel in de KL als in de DBNL niet alleen Noord-Nederlandse teksten tussen, maar ook Zuid-Nederlandse. Ten tweede bestaan de KL en de DBNL zoals gezegd grotendeels uit literaire teksten, waardoor de niet-literaire teksten²²⁰ duidelijk ondervertegenwoordigd zijn²²¹.

Het eerste probleempunt, de aanwezigheid van Zuid-Nederlandse teksten in het KL- en DBNL-materiaal, is op basis van het hierboven al gehanteerde principe natuurlijk gemakkelijk op te lossen: de Zuid-Nederlandse teksten worden bij de tekstkeuze slechts in de beginfase (1550-1650) in beschouwing genomen, maar niet in de beide andere fasen.

Het tweede probleempunt kan gerelateerd worden aan de evenwichtigheid, beter gezegd: onevenwichtigheid van het KL- en DBNL-materiaal ten nadele van de niet-literaire teksten. Maar omdat de niet-literaire teksten over het algemeen dichterbij het algemeen taalgebruik staan dan de literaire teksten en omdat onze *ge*-afleiding – zoals in hoofdstuk 7 gezien – stijlgebonden (vooral karakteristiek voor de omgangstaal, dus voor het algemene taalgebruik en niet voor het verheven taalgebruik) is, moeten we – bij het kiezen van de teksten uit het KL- en DBNL-materiaal voor ons tekstcorpus – naar een redelijke vertegenwoordiging van niet-literaire teksten²²² streven, ondanks het feit dat het aanbod ervan veel bescheidener is dan dat van literaire teksten.

²¹⁹ Zie de weblocatie: www.dbnl.org

²²⁰ Soms lijkt het natuurlijk moeilijk te zijn om precies de grens te trekken tussen wat literair en wat niet-literair is. Bij zulke gevallen heb ik naar de auteur gekeken: als die als literator wordt beschouwd, dan ben ik uitgegaan van de veronderstelling dat zijn niet of minder literair werk ook in een bepaalde (voor hem karakteristieke) stijl is geschreven en daarom heb ik zo'n werk tot de categorie 'literair' gerekend.

²²¹ Vermeld dient te worden dat we in het materiaal van de KL en de DBNL zowel originele werken als vertalingen vinden. Dit zou echter alleen maar een probleempunt kunnen zijn, als het in ons geval om een vreemd woordvormingsprocédé, bijv. de *-atie*-afleiding, zou gaan. Dan zouden we misschien kunnen verwachten dat onder invloed van de originele taal (als het om een Romaanse taal gaat) in de Nederlandse vertaling meer gebruik van dit procédé wordt gemaakt dan in een oorspronkelijk Nederlandse tekst. In geval van de *ge*-afleiding is echter sprake van een *inheems* procédé, waarbij het dus niet (of weinig) van belang is of de Nederlandse tekst een oorspronkelijk Nederlandse tekst of een Nederlandse vertaling is.

²²² Hier moet vermeld worden dat ik in de middenfase naast de niet-literaire teksten uit het KL- en DBNL-materiaal gebruik kon maken van 3 andere elektronische niet-literaire teksten: het dagboek van de

We mogen echter niet zeggen dat elk genre binnen ‘niet-literair’ resp. binnen ‘literair’ even dichtbij of even ver weg is van het algemene taalgebruik. Wat betreft de niet-literaire teksten, weerspiegelen de zgn. egodocumenten (dagboeken, brieven en reisbeschrijvingen enz.) over het algemeen de omgangstaal beter dan de zgn. “wetenschappelijke documenten” (kritieken, essays en studies enz.). Binnen de literaire teksten staan poëzie en toneel/drama het verst weg van het algemene taalgebruik (de eerstgenoemde heeft over het algemeen meer vrijheid, het laatstgenoemde juist minder dan de omgangstaal) en het is het proza dat onder de literaire genres nog het dichtst bij het algemeen taalgebruik staat. Bij de keuze van de teksten voor ons tekstcorpus moet daarom niet alleen naar een evenwichtigheid in “literair” en “niet-literair” gestreefd worden, maar ook naar een evenwichtigheid qua genre²²³ binnen deze twee categorieën. D.w.z. de verschillende genres moeten in het tekstcorpus goed vertegenwoordigd worden om geen vertekend beeld te krijgen van de ontwikkeling van onze *ge*-afleiding.

Omdat ik van een onderzoek naar het tekstcorpus verwacht dat we op basis ervan een zo objectief en zo verantwoord mogelijk beeld krijgen en dat daarmee het op basis van de contemporaine grammatica’s en woordenboeken verkregen beeld gepreciseerd kan worden, moet ons tekstcorpus ook in andere opzichten evenwichtig zijn. Hier gaat het er namelijk om dat de teksten uit het KL- en DBNL-materiaal zo gekozen moeten worden dat er een evenwichtigheid ontstaat qua spreiding in de tijd binnen de drie fases en qua tekstomvang per fase. Het eerstgenoemde behoeft geen verder uitleg, maar aan het laatstgenoemde moet toegevoegd worden dat de tekstomvang per fase gerelateerd moet worden aan de lengte van de fases om de vergelijkbaarheid tussen de fases mogelijk te maken. De beginfase bevat net als de eindfase 100 jaar. Voor deze beide fases moet ik dus evenveel tekst hebben. De middenfase bevat echter 150 jaar, dus 1,5 keer meer dan de eindfase en de beginfase. Ik moet daarom voor de middenfase zoveel teksten hebben dat deze in totaal ongeveer 1,5 keer meer woorden bevat dan de begin- of eindfase. Het aantal woorden heb ik bij de begin- en eindfase tot rond 1 miljoen beperkt om het tekstcorpus nog verantwoord te kunnen doorzoeken. Voor de middenfase heb ik de grens dan bij 1,5 miljoen woorden getrokken.

De op basis van de bovengenoemde criteria samengestelde tekstcorpus ziet in concreto als volgt eruit:

zusters Lammens en Swellengrebel, de brieven door Christina van Steensel, en de brieven door Aagje Luytsen. (Hiervoor dank ik prof.dr.Marijke van der Wal).

²²³ In dit verband moet nog genoemd worden dat we zelfs binnen één genre verschillen kunnen ontdekken, wat betreft de “dichtbijheid” tot het algemene taalgebruik. Het toneel is bijv. vanwege een groot aantal inhoudelijke en vormelijke gebondenheid over het algemeen (zoals zojuist gezegd) ver weg van het algemene taalgebruik. Tegelijkertijd moeten we ook constateren dat er ook dialogen in voorkomen of voor kunnen komen die juist het dagelijkse taalgebruik willen weergeven. Een reden meer dus om naar evenwichtigheid te streven.

²²⁴ Genoemd moet worden dat het aantal woorden slechts als een indicatie mag beschouwd worden, omdat ik genoodzaakt was wat betreft het tellen van woorden verschillende applicaties te gebruiken. Bij het KL-materiaal, dat zonder modificering „klaar” stond voor ons type onderzoek, kon ik namelijk de eigen teller van de cd-rom gebruiken, bij het DBNL-materiaal, dat eerst gemodificeerd moest worden (vgl. weghalen van paginamummering en noten), kon ik echter alleen maar gebruik maken van de woordenteller van Word.

Beginfase (1550-1650)

DATUM	AUTEUR: TITEL	TYPE TEKST	AANTAL WOORDEN
1549-1602	Jan de Pottre: Dagboek van Jan de Pottre	N/e	58.193
1557	Ambrosius Zeebout: Tvoyage van Mher Joos van Ghistele	N/e	184.307
1564	D.V. Coornhert: Vijftigh lustighe historiën oft nieuwigheden Joannis Boccattij	L/pr	164.501
1569	anoniem: Historie van broer Cornelis	L/pr	121.523
1596	Jan van Hout: Loterijspel	L/t	11.308
1604	Karel van Mander: Schilder-boeck	N/w	13.085
1605	Gerrit Hendricksz. van Breughel: De tweede vijftigh lustige historiën ofte nieuwigheden Johannis Boccattii	L/pr	113.654
1605	P.C. Hooft: Granida	L/t	14.619
1613	Justus de Harduwijn: De weerliicke liefden tot roosemond	L/po	12.542
1615	G.A. Bredero: Moortje	L/t	36.666
1622	G.A. Bredero: Boertig, amoreus en aendachtigh groot liedboek	L/po	55.120
1627	C. Huygens: Dagh-werck	L/po	12.365
1634	Revius: Over-Ysselsche sangen en dichten	L/po	56.021
1637	Joost van den Vondel: Gysbrecht van Aemstel	L/t	19.472
1641	Jan Jansz. Orlers: Beschrijvinge der stad Leyden	N/w	53.232
1642-1647	P.C. Hooft: Nederlandse Historiën	L/pr	15.113
1646	Willem Bontekoe: Journael	N/e	38.141
1648	Joost van den Vondel: Leeuwendalers	L/t	21.171
			1.001.033

Middenfase (1650-1800)

DATUM	AUTEUR: TITEL	TYPE TEKST	AANTAL WOORDEN
1650	C. Huygens: Hofwyk	L/po	26.939
1654	Joost van den Vondel: Lucifer	L/t	18.463
1657	Joannes Six van Chandelier: Spadichten	L/po	7.480
1664	Joost van den Vondel: Adam in ballingschap	L/t	16.539
1667	Jan Vos: Medea	L/t	25.534
1669	Aernout van Overbeke: Geestige en vermaecklycke reijs beschrijving naar Oost-Indiën	N/e	15.208
1671	Jan Luyken: Duytsche lier	L/po	17.412
1691	Johannes Duijkerius: Het leven van Philopater	L/pr	30.563
1695	Nicolaas Heinsius: Den vermakelyken avonturier	L/pr	220.796
1697	Johannes Duijkerius: Vervolg op 't leven van Philopater	L/pr	39.935
1708	Hendrik Smeeks: Beschryvinge van het magtig Koningryk Krinke Kesmes	L/pr	56.116
1710	Jan Baptista Wellekens: Gezangen voor Elsryk	L/po	9.171
1711	Cornelis de Bruyn: Reizen over Moskovie	N/e	29.643
1714	Pieter Langendijk: Het wederzyds huwelijksbedrog	L/t	24.351

1716	H.K. Poot: Mengeldichten	L/po	15.665
1719	Balthasar Huydecoper: Achilles	L/t	19.865
1727	Jacob Campo Weyerman: Den Opkomst en den Val van een Koffihuys Nichtje	L/pr	9.845
1728	H.K. Poot: Gedichten deel 2	L/po	68.861
1731	Justus van Effen: De Hollandsche Spectator	L/pr	19.123
1736	het dagboek van de zusters Lammens en Swellengrebel	N/e	26.118
1756	Franciscus Lievens Kersteman: Zeldzaame levensgevallen van J.C. Wyerman	N/w	46.843
1769	Nicolaas Simon van Winter: De jaargetyden	L/po	38.241
1769	Onno Zwier van Haren: Agon, sulthan van Bantam	L/t	15.112
1770	Jan Jacob Hartsinck: Beschryving van Guiana, of de wilde kust in Zuid-America	N/w	306.130
1776-1780	de brieven door Aagje Luytsen	N/e	31.428
1781	Simon Stijl: Het leven van Jan Punt	N/w	26.755
1781	Rijklof Michaël van Goens: Historie van de Oliekoeken	L/pr	7.222
1782	Elisabeth Wolff en Agatha Deken: De historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart	L/pr	148.050
1782	Jacobus Bellamy: Gezangen mijner jeugd	L/po	9.751
1786-1787	de brieven door Christina van Steensel	N/e	14.969
1787	Hieronymus van Alphen: Proeve van kleine gedichten voor kinderen	L/po	7.648
1788	J.A. Schasz M.D. (Gerrit Paape): Reize door het Aapenland	L/pr	21.047
1792	Rhijnvis Feith: Het Graf	L/po	17.858
1792-1795	Pieter van Woensel: Aanteekeningen, gehouden op eene reize door Turkeyen	N/e	111.713
			1.500.394

Eindfase (1800-1900)

DATUM	AUTEUR: TITEL	TYPE TEKST	AANTAL WOORDEN
1801	Johannes Kinker: De menschheid in 't Lazarushuis	L/t	6.390
1808	Willem Bilderdijk: Proeve van Fabelen	L/pr	3.124
1818	Isaac Da Costa: Alfonsus de Eerste	L/t	13.238
1819	H. Tollens: De overwintering der Hollanders	L/po	6.884
1821	H. Uden Masman sr.: Kort verslag van den zwaren brand te Paramaribo	N/w	6.296
1821	Isaac Da Costa: Gezangen en Liederen	L/po	72.987
1833	Marten Douwes Teenstra: Bijzonderheden betrekkelijk den brand te Paramaribo	N/w	11.273
1834	J.F. Oltmans: Het slot Loevestein	L/pr	151.534
1842	Gaspard Philippe Charles van Breugel: Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo reisbeschrijving	N/e	31.250
1851	P.A. de Génestet: Eerste gedichten	L/po	18.285
1854	W.R. van Hoëvell: Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet	N/w	130.454
1854	A. Kappler: Zes jaren in Suriname	N/e	88.567
1860	Multatuli: Max Havelaar	L/pr	105.126
1872	Multatuli: Vorstenschool	L/t	22.217
1876	Gerard Bilders: Brieven en dagboek	N/e	122.199
1888	Lodewijk van Deyssel: De kleine republiek	L/pr	130.036
1888	Herman Gorter: Mei	L/po	32.468
1889	Jac. van Looy: De dood van mijn poes	L/pr	8.904
1890	Frederik van Eeden: Don Torribio	L/t	20.126
1894	Willem Kloos: Verzen	L/po	14.611
1898	Lucie Broedelet: Idylle	L/t	4.249
			1.000.218

L= Literair werk

pr= proza

po= poëzie

t= toneel

N= Niet-literair

e= egodocument

w= wetenschappelijk document

Tabel 19, 20 en 21

(Genoemd moet worden dat het aantal woorden slechts als een *indicatie* mag beschouwd worden, omdat ik genoodzaakt was wat betreft het tellen van woorden verschillende applicaties te gebruiken. Bij het KL-materiaal, dat zonder modificering 'klaar' stond voor ons type onderzoek, kon ik namelijk de eigen teller van de cd-rom gebruiken, bij het DBNL-materiaal, dat eerst gemodificeerd moest worden (vgl. weghalen van paginamummering en noten), kon ik echter alleen maar gebruik maken van de woordenteller van Word.)

9 ONDERZOEKSRESULTATEN I: DE MIDDEL-NEDERLANDSE PERIODE (1200-1550)

9.1 Inleiding

In de volgende hoofdstukken ga ik de onderzoeksresultaten, verkregen voor de ‘lacune’-periode 1200-1900 systematisch beschrijven. In dit hoofdstuk wordt gefocust op de Middelnederlandse periode (1200-1550) waarbij – zoals in het vorige hoofdstuk behandeld – het materiaal van het Vroegmiddelnederlands Woordenboek (VMNW), het Middelnederlandsch Woordenboek (MNW) en het Middelnederlandsch Handwoordenboek (MNHW) wordt onderzocht. Het VMNW behandelt de beginfase van de Middelnederlandse periode (1200-1300), terwijl het MNW zich vooral op de midden- en eindfase (1300-1550) concentreert, al is de onderste grens bij 1250 getrokken. Gezien het feit dat het materiaal van het MNHW zich in hoofdzaak op dat van het MNW baseert, wordt het MNHW-materiaal in de analyse alleen in die gevallen apart ter sprake gebracht, wanneer dat een aanvulling op het MNW biedt.

Het materiaal van deze woordenboeken gaan we in dit hoofdstuk op twee manieren bewerken: enerzijds bekijken we nauwkeurig de informatie die we uit de woordenboekartikelen kunnen halen waarvan het trefwoord een voorbeeld van onze *ge*-afleiding is. Denk hierbij aan de aangegeven Nieuwnederlandse synoniemen en de omschrijvingen. Anderzijds gaan we het trefwoordenbestand (uiteraard de trefwoorden met een voorbeeld van onze *ge*-afleiding) zelf systematisch onder de loep nemen. Voordat we op beide aspecten kunnen ingaan, moeten we echter eerst de in deze woordenboeken aangetroffen vorm- en betekenisbijzonderheden aan de orde stellen.

9.2 Vorm- en betekenisbijzonderheden van de *ge*-afleiding

In het vorige hoofdstuk hebben we geconstateerd dat onze *ge*-afleiding al uit de improductieve *ge*-afleiding ontwikkeld was en een apart woordvormingsprocédé was geworden, toen de schriftelijke overlevering in het Nederlands begon. In de Middelnederlandse periode waren het nieuwe en het oude woordvormingsprocédé naast elkaar aanwezig. Het materiaal van het VMNW, het MNW en het MNHW laat ons zien, wat we in het vorige hoofdstuk al op basis van andere bronnen aannemelijk

konden maken: onze *ge*-afleiding kon niet (helemaal) gespaard blijven voor een vorm- (vgl. *yblas* VMNW) -en betekenisverzwakking van *ge-* (vgl. de versterking van *ge-* door het toevoegen van het suffix *-e* (<i>i</i>) aan de werkwoordstam in *geprike*²²⁵ MNW). De gewone vorm in het woordenboekmateriaal is echter (alweer) de vorm ‘*ge*+werkwoordstam (zonder modificatie)’, vgl. *ghebijt*, *gheloop* (MNW)²²⁶.

Het woordenboekmateriaal bevat bovendien resten uit een waarschijnlijke overgangsfase, waarin de *ge*-afleiding op het punt stond om zich definitief af te zonderen van de improductieve *ge*-afleiding. De situatie in schema:

	VORM	BETEKENIS
De improductieve <i>ge</i>-afleiding	geen modificatie in de wwstam bij zwakke ww.	RESULTAAT
	modificatie in de wwstam bij sterke ww.	
De <i>ge</i>-afleiding	nooit modificatie in de wwstam	HANDELING

Schema 7

De overgangsfase moeten we ons voorstellen als een periode waarin de vorm-betekenis-correspondenties nog niet helemaal uitgekristalliseerd waren. We vinden namelijk voorbeelden van verwarringen. Hier moeten we in eerste instantie denken aan het gebruik van de gemodificeerde werkwoordstam bij *ge*-substantieven waarbij het duidelijk om een ‘handeling’-lezing gaat:

a) verkorting van de stamvocaal

- aa > a:** *geblas* (naast de “correcte” vorm *gheblaes*) (vgl. de stam is *blaas*-) (MNW)
gejach (vgl. *jaag*-) (MNW)
gheclach (vgl. *klaag*-) (VMNW, MNW)
gecrac (naast de “correcte” vorm *gecraec*) (vgl. *kraak*-) (MNW)
gheslach (vgl. *sla*- van *slaan* (oorspr. *slaag*- van *slagen*)) (VMNW, MNW)
ee > e: *gheles* (vgl. *lees*-) (VMNW)
uu > u: *gedrusch* (naast de “correcte” vorm *gedruusch*, *gedruys*) (vgl. *druus*-, *druis*-) (MNW)

²²⁵ Bij *geprike* is het duidelijk dat het in geval van *-e* om een suffix gaat, omdat de *ge*-afleiding in de nominatief staat in de enige voorbeeldzin in het MNW: *Onse overmoet, onse geprike ontvalt ons vanden hogen dike, Vierde Mart. 431*. In veel gevallen is echter op basis van de voorbeeldzinnen niet uit te maken of er sprake is van het suffix *-e* of van een buigings *-e* (in concreto datiefuitgang). Dat is bijv. het geval bij *met* [regeert datief] haren *ghebele* (VMNW) of *van* [regeert datief] den *gheruusche* (MNW). Verder gaat het in een aantal gevallen bij de vorm met het suffix *-e* blijkbaar slechts om een nevenvorm die naast de (al weer) meer gewone vorm zonder suffix bestaat (zie *Bijlage 20* voor de minder gewone vorm *gecrake* naast de vorm *gecraec* of de vorm *gecrite* naast de vorm *gecrijt*)

²²⁶ Voor verdere voorbeelden zie *Bijlage 20*.

g(h)erus(ch) (naast de “correcte” vorm *geruusc(h)*) (vgl. *ruus-*, *ruis-*) (VMNW, MNW)²²⁷

In verband met dit verschijnsel moet opgemerkt worden dat de vocaallengte in het vroege Middelnederlands nog niet altijd consequent werd gemarkeerd. In principe zou het dus ook kunnen dat we hier niet met een gemodificeerde werkwoordstam te maken hebben, maar met een spellingeigenaardigheid. Dat hier toch meer aan de hand is dan een ‘simpele’ spellingeigenaardigheid, is waarschijnlijk omdat sommige van de verkorte vormen van het type *aa > a* ook later nog voorkomen, wanneer de spelling van het Nederlands meer geregulariseerd is, vgl. *geblas* (‘Soufflement’, Naembouck 1562), *gejagh* naast *gejaegh* (‘Venatus’ Kiliaan 1599; ‘A Hunting, a Chasing’ Hexham 1658), *geklog* (Séwel 1691; Halma 1710; Marin 1717; Weiland 1799-1811 ‘de daad van klagen’). De vormen *geklog* (als oudere in de hogere, dichterlijke stijl gebezigde vorm naast de jongere vorm *geklaag*) en *geslag* (als een vorm ter uitdrukking van een voortdurende handeling die vooral in samenstellingen gebruikt wordt, vgl. *kloggeslag*) zijn zelfs nog in het WNT²²⁸ als trefwoorden opgenomen.

b) ablaut van de stamvocaal

i > a: het bezigen van de vorm met gemodificeerde werkwoordstam, *gedranc* (vgl. *dring-*), naast de “correcte” vorm met ongemodificeerde werkwoordstam, *gedrinc*, in de ‘handeling’-betekenis (‘toeloop van mensen’) (MNW)²²⁹.

Het bezigen van de vorm met gemodificeerde werkwoordstam, *geclanc* (vgl. *klink-*), naast de “correcte” vorm met ongemodificeerde

²²⁷ Vermeld moet worden dat in geval van enkele van deze *ge*-substantieven naast de ‘handeling’-betekenis (h) ook betekenissen genoemd worden die duidelijk bij de ‘resultaat’-lezing (r) thuishoren. In concreto:

gejach: ‘strijdgewoel, gedrang, het opdringen van de eene partij tegen de andere’ (h), ‘jachtbuit, vangst’ (r) (MNW);

geclach: ‘Geklaag; zowel het aanheffen van eene enkele klacht, beklag, klacht; als het herhaalde klagen, geklaag, gejammer’ (h), ‘Klacht, aanklacht, eisch, in rechte’ (r), ‘Reden tot beklag, jammer, ellende’ (r), ‘Lot, toestand’ (r) (MNW);

geslach: ‘Het slaan, vooral het herhaaldelijk slaan met of op iets’ (h), ‘plaats in het lichaam, waar een slagader ligt’ (r) (MNW);

gheles: ‘voorlezing’ (h), ‘dat wat voorgelezen wordt’ (r) (VMNW).

In de ‘resultaat’-betekenissen is de modificatie in de stam van de (oorspronkelijk) sterke werkwoorden *jagen* (*joeg/jaagde* - *gejaagd*), *slaan* (*sloeg* - *geslagen*) en *lezen* (*las* - *gelezen*) natuurlijk terecht (vgl. *geles* < *lees*- net als de nog heden ten dage bruikbare improductieve *ge*-afleiding: *gesprek* < *sprek-*). Ook bij *geclach* is de modificatie in de stam terecht als het om een ‘resultaat’-lezing gaat: het werkwoord *klagen* werd vroeger namelijk (ook) sterk vervoegd, zie *klagen* - *kloeg* - *geklogen*. De sterke vervoeging komt heden ten dage overigens slechts weinig en alleen in dialectaal taalgebruik (vooral in het Zuid-Nederlands) voor. De standaardtaal vervoegt dit werkwoord zwak: *klagen* - *klaagde* - *geklaagd*.

²²⁸ In de GVD vinden we echter al geen voorbeelden meer van vormen met korte stamvocaal die een ‘handeling’ uitdrukken, maar kleine resten van dit type verwarring in de vorm-en betekenis-correspondenties zijn dus blijkbaar toch tamelijk lang bewaard gebleven in het Nederlands.

²²⁹ Van oudsher wordt de vorm *gedrang* zowel in de (oorspronkelijke) ‘resultaat’-betekenis (‘een menigte mensen die op elkaar aandringen of elkaar voortstuwen’ (GVD)) als in de bovengenoemde ‘handeling’-betekenis gebezigd). Het is eigenlijk het enige geval, waarin de vorm met de gemodificeerde stam, *gedrang*, in de ‘handeling’-betekenis ook nog heden ten dage de gewone vorm is ten opzichte van de verwachte, regelmatige vorm, *gedring* (vgl. WNT).

werkwoordstam, *geclinc*, in de ‘zintuiglijke werking’-betekenis (‘ieder geluid, dat weerklinkt, eig. *wapengekletter*’, zie: Daer was van swerden groot geclanc. MNW)²³⁰

Het gebruik van de vorm met gemodificeerde werkwoordstam, *gesanc*²³¹ (vgl. *zing-*) in de ‘handeling’-betekenis naast de “correcte” vorm met ongemodificeerde werkwoordstam *gesinc* (vgl. de voorbeeldzin in het MNW: Haer ghesanc ende haer ghescrei, *Bloeml.* 3, 118, 6.)^{232, 233}

Het komt omgekeerd ook voor dat er in plaats van een gemodificeerde werkwoordstam een ongemodificeerde werkwoordstam wordt gebruikt bij een sterk werkwoord, wanneer het duidelijk om een ‘resultaat’-lezing gaat, d.w.z. wanneer er sprake is van een improductieve *ge*-afleiding, vgl. bijv.: *gebliff*²³⁴ (*blijven* – *bleven* – *gebleven*) in de ‘resultaat’-betekenis ‘wat er blijft, wat overblijft’ (VMNW, MNW), *gecrijch* (van het sterke werkwoord *krijgen* – *kregen* – *gekregen*) in de ‘resultaat’-betekenis ‘begeerte, lust om iets te krijgen’ (MNW). Ter vergelijking zie voorbeelden waarin de vorm- en betekenis-correspondenties bij de improductieve *ge*-afleiding op een “juiste” manier worden gehanteerd: *gebit* (van het sterke werkwoord *bijten* – *beten* – *gebeten*); *gedelf* (van het sterke werkwoord *delven* – *dolven* – *gedolven*) in de ‘resultaat’-betekenis ‘Het gegravene, wat door delven ontstaat; gracht, kanaal’.

Dat het woordenboekmateriaal voorbeelden van zulke verwarringen toont, wijst erop dat de op basis van de andere Germaanse talen gereconstrueerde ontwikkeling (namelijk het ontstaan van de *ge*-afleiding uit de improductieve *ge*-afleiding door een vorm- en een daaruit voortvloeiende betekenisverandering) zich inderdaad in het Nederlands afgespeeld heeft, hoewel de schriftelijke overlevering dit niet laat zien. Anders geformuleerd: hoewel de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding in het Middelnederlands duidelijk twee zelfstandige woordvormingsprocédés zijn²³⁵, heeft de ontwikkeling van de *ge*-afleiding uit de

²³⁰ Verwarring in de vorm-betekenis-correspondenties bij dit woord komt ook nog later voor, zie *Ghe-klanck*. Clangor, sonus, sonitus, tinnitus, tinnimentum. resp. *Ghe-klinck*. Tinnitus. (Kiliaan 1599); *Geklanck ofte geklinck*, A Sounding, a Tinkling, or an Eccho (Hexham 1658).

²³¹ Vermelding dient dat het bezigen van de gemodificeerde vormen *geclanc* en *gesanc* uiteraard „juist” is wanneer die aan een ‘resultaat’-betekenis (‘klank, geluid van stem of muziek’ resp. ‘zang’) worden gekoppeld, d.w.z. wanneer het om improductieve *ge*-afleidingen gaat.

²³² Deze verwarring komt nog lang voor, vgl. *gezag*: de daad van zingen (Weiland 1799-1811); zelfs in het WNT wordt bij het trefwoord *gezag* nog de ‘handeling’-betekenis vermeld, hoewel de „verwachte” vorm *gezing* bij die betekenis al gewoner is.

²³³ Verdere voorbeelden die in het MNW te vinden zijn:

Het gebruik van de vorm *geprant* (vgl. de werkwoordstam *prind-*) in plaats van de “verwachte” vorm *geprind* in de ‘handeling’-betekenis ‘*Gegrijp, het uitsteken van de handen om iets te grijpen, gegris.*’ (MNW)

Het gebruik van de vorm *gewranc* in plaats van de „verwachte” vorm *gewring* (vgl. de werkwoordstam *wring-*) in de ‘handeling’-betekenis ‘*Het wringen, van een voorwerp; vooral van de handen gezegd.*’ (MNW)

²³⁴ Het bezigen van deze vorm is natuurlijk „juist”, wanneer die aan de ‘handeling’-betekenis (*het blijven, vertoeven, vertoef*) wordt gekoppeld, d.w.z. wanneer het om onze *ge*-afleiding gaat.

²³⁵ D.w.z. dat die naast elkaar bestaan met duidelijke vorm-betekenis-correspondenties, vgl. Schema 6.

improductieve *ge*-afleiding toch sporen achter gelaten, namelijk in de beschreven vorm- en betekenisbijzonderheden in het Middelnederlands.

Ten slotte moet nog één betekenisbijzonderheid genoemd worden, waarvan we eveneens enkele voorbeelden vinden in het woordenboekmateriaal. Bij een aantal voorbeelden van de *ge*-afleiding zien we lexicalisatie: de betekenis verschuift zo dat niet meer een actuele handeling, maar eerder een gebeurtenis in het algemeen wordt weergegeven. Ter illustratie kunnen de volgende voorbeelden gegeven worden:

ghescheide (ghescheit) (van het werkwoord *scheiden*) wordt in de gelexicaliseerde 'handeling'-betekenis '*afscheid, scheiding, (het) uiteengaan* (VMNW), *Scheiding, het scheiden of zich verwijderen van iemand, verwijdering of afscheid* (MNW)', d.i. 'de gebeurtenis, waarbij afscheid van iemand wordt genomen' gebruikt, vgl. de volgende voorbeeldzin: Mar doe die tijt van din ghescheede Genaket was. (VMNW)

Dat ghescheide in het Middelnederlands ook in *woordverbindingen* (vgl. in *dat ghescheide, ghescheit* 'Bij het afscheid': Mar int ghesceet gaf hi hem raet. (VMNW)) gebruikt wordt, duidt ook op een 'gelexicaliseerde' toestand. In het hedendaags Nederlands is dit woord met de gelexicaliseerde 'handeling'-betekenis in onbruik geraakt.

ghevrach (van het werkwoord *vragen*) wordt in de gelexicaliseerde 'handeling'-betekenis 'navraag' gebruikt, vgl. de verbinding *ghevrach doen* 'navraag doen' (VMNW, MNW), d.i. 'de gebeurtenis, waarbij er over iets gevraagd wordt'. In het hedendaags Nederlands is dit woord met de gelexicaliseerde 'handeling'-betekenis in onbruik geraakt.

ghepens (van het werkwoord *peinzen*) wordt naast de 'handeling'-betekenis '*het peinzen, het nadenken over iets*' ook in de gelexicaliseerde 'handeling'-betekenis 'een gebeurtenis, waarbij over iets nagedacht wordt' gebruikt, vgl. de verbinding in *ghepense zijn/verzonken*, waarbij *ghepeins* zelfs in het *meervoud* voor kan komen! (VMNW, MNW). Dit woord werd ook later in deze gelexicaliseerde 'handeling'-betekenis gebezigd (vgl. Naembouck 1562; Kiliaan 1574, 1599; Hexham 1658; Séwel 1691; Halma 1710; Marin 1717; Kramer 1719 en Weiland 1799-1811), en is zelfs in het hedendaags Nederlands in gebruik (vgl. WNT, GVD).

De aanwezigheid van zulke voorbeelden maakt ons erop attent dat we al in een nogal vroege fase van het zelfstandige leven van de *ge*-afleiding met de "nevenontwikkeling" rekening moeten houden waarbij de 'actuele handeling'-betekenis door lexicalisatie naar 'een gebeurtenis in het algemeen' verschuift. In hoofdstuk 7 hebben we gezien dat bij de *ge*-afleiding, ondanks zijn springlevendheid en hoge productiviteit in het hedendaags Nederlands, deze "nevenontwikkeling" (vgl. bijv. *gedoe, gepraatje*) nog steeds een rol speelt. Op de vraag hoe de "hoofdontwikkeling" bij de *ge*-afleiding zich in de Middelnederlandse periode heeft afgespeeld of kan afgespeeld hebben, probeer ik in het vervolg van dit hoofdstuk een antwoord te vinden.

9.3 De behandeling van de *ge*-afleiding in de woordenboeken over het Middelnederlands: informatie uit de lemma's

In deze paragraaf wordt bekeken, welke informatie we met betrekking tot de ontwikkeling van de *ge*-afleiding kunnen halen aan de ene kant uit de in de woordenboeken gegeven hedendaags Nederlandse equivalenten, aan de andere kant uit het daarin gevonden commentaar op de betekeniseigenschappen van de *ge*-afleiding.

9.3.1 *De gegeven hedendaags Nederlandse equivalenten*

Zowel in het VMNW als in het MNW (en het MNHW) worden bij elk trefwoord met de *ge*-afleiding ten minste één, maar vaak meerdere hedendaags Nederlandse equivalenten aangegeven. Deze equivalenten kunnen in principe informatief zijn met betrekking tot de betekeniseigenschappen van ons woordvormingsprocédé in het Middelnederlands, omdat we de betekenis van die equivalenten precies kennen. Of die equivalenten ons inderdaad van betrouwbare informatie voorzien, zal uit een korte analyse moeten blijken.

Op basis van de betekenis en het type woordvormingsprocédé kunnen we de hedendaags Nederlandse equivalenten in de volgende drie groepen indelen:

1) de groep van ons type *ge*-afleiding, waarbij het om een hedendaags Nederlands equivalent gaat dat niet alleen een handeling uitdrukt, maar dat ook volgens hetzelfde woordvormingsprocédé (*ge*-+wwstam) als het trefwoord is afgeleid. In concreto is zo'n equivalent:

a) de hedendaags Nederlandse vorm van hetzelfde woord als het trefwoord, vgl. bijv. (trefwoord) *gheblaes* – (equivalent) *geblaas* (VMNW), *geclap* – *geklap* (MNW).

of

b) een hedendaags Nederlands voorbeeld van de *ge*-afleiding, gevormd van een met het grondwoord van het Middelnederlandse trefwoord synoniem grondwoord, vgl. bijv. *gheruut* (van *ru(i)ten*) – *gegons* (van *gonzen*) (*ru(i)ten* en *gonzen* zijn synoniemen) (VMNW), *geneie* (van *neien*) – *gehinnik* (van *hinniken*) (*neien* en *hinniken* zijn synoniemen) (MNW).

2) de groep van andere types nomina actionis, waarbij er sprake is van een hedendaags Nederlands equivalent, dat met het trefwoord gemeen heeft dat er een handeling mee wordt uitgedrukt, maar dat volgens een ander woordvormingsprocédé is afgeleid dan het trefwoord. In concreto gaat het hier om gelede woorden die van hetzelfde grondwoord zijn afgeleid als dat van het trefwoord of gelede woorden die van een met het Middelnederlandse trefwoord

synoniem grondwoord zijn afgeleid. Hierbij kunnen de volgende subgroepen worden onderscheiden:

a) nomina actionis die een handeling neutraal uitdrukken, waarbij we naar type geleeheid de volgende subsubgroepen kunnen onderscheiden:

α) gesubstantiveerde infinitief, bijv. *geblijf* (van *blijven*) – *het blijven* (van *blijven*), (MNW), *gheroep* (van *roepen*) – *het schreeuwen* (van *schreeuwen*) (*roepen* en *schreeuwen* zijn synoniemen) (VMNW).

β) –ing-afleiding: *gequel* (van *kwellen*) – *kwelling* (van *kwellen*) (MNW), *gestune* (van *stuinen*) – *tegenkating* (van *tegenkanten*) (*stu(i)nen* en *tegenkanten* zijn synoniemen) (MNW).

γ) gesubstantiveerde werkwoordstam: *gespot* (van *spotten*) – *spot* (van *spotten*) (MNW), *gheroep* (van *roepen*) – *schreeuw* (van *schreeuwen*) (*roepen* en *schreeuwen* zijn synoniemen) (VMNW) enz.

δ) –ment-afleiding: we vinden er slechts één voorbeeld van: *ghedreech/gedreich* (van *dreigen*) – *dreigement* (=‘bedreiging in woorden’) (van *dreigen*) (VMNW, MNW).

b) nomina actionis die een handeling negatief, met een negatieve connotatie, uitdrukken. Hiervan vinden we onder de aangegeven hedendaags Nederlandse equivalenten slechts voorbeelden die volgens een bepaald woordvormingsprocédé zijn afgeleid, namelijk de afleidingen op –erij: *gemute* (van *mu(i)ten*) – *mouterij* (van *muiten*) (MNW) enz.

3) de groep van equivalenten (ongelede, gelede of samengestelde woorden), die geen actie uitdrukken, vgl. bijv.: *gheruusc* – *lawai* (VMNW), *gecroon* – *beklag* (MNW), *gepijp* – *fluitmuziek* (MNW). Dit is dus een “verzamelgroep” van alle, als equivalent aangegeven woorden, die geen handeling beschrijven. Gezien het feit dat de *ge*-afleiding een handeling uitdrukt, en deze ‘geen handeling’ uitdrukkende groep zo op zich al weinig specifiek voor een betekenisonderzoek naar onze *ge*-afleiding is, kan van een verdere differentiatie erbinnen afgezien worden.

De numerieke verhoudingen tussen de trefwoorden en de groepen hedendaags Nederlandse equivalenten kunnen in de Tabel 22 en 23 overzichtelijk worden gemaakt:

VMNW (1200-1300)

HET TOTALE AANTAL TREFWOORDEN MET ONZE GE- AFLEIDING	AANTAL TREFWOORDEN WAARNAAST EEN OF MEERDERE EQUIVALENTEN WORDEN AANGEGEVEN VAN DE VOLGENDE TYPES:							
	ons type ge- afleiding (groep 1)	andere types nomina actionis (groep 2)					een (ongeleed, geleed of samengesteld) woord dat geen handeling uitdrukt (groep 3)	
		connotatief neutraal (subgroep a)						connotatief negatief (subgroep b)
		infinitief	-ing- afleiding	werkwoordstam	-ment- afleiding	-erij- afleiding		
22(=100%)	17(=77,3%)	4(=18,2%)	5(=22,7%)	1(=4,5%)	1(=4,5%)	0	9(=41%)	
22(=100%)	17(=77,3%)	11 (=50%)					0	9(=41%)
22(=100%)	17(=77,3%)	11 (=50%)						9(=41%)

Lees: in totaal vinden we 22 (100%) trefwoorden met onze *ge*-afleiding. Bij 17 trefwoorden (=77,3% van de 22 trefwoorden) vinden we een of meerdere hedendaags Nederlandse synoniemen aangegeven die zelf ook voorbeelden van onze *ge*-afleiding zijn. Bij 4 trefwoorden (18,2% van de 22 trefwoorden) worden een of meerdere gesubstantiveerde infinitieven als hedendaags Nederlands synoniem gegeven enz.

MNW (met aanvulling van trefwoorden uit het MNHW) (1250-1550)

HET TOTALE AANTAL TREFWOORDEN MET ONZE GE- AFLEIDING	AANTAL TREFWOORDEN WAARNAAST EEN OF MEERDERE EQUIVALENTEN WORDEN AANGEGEVEN VAN DE VOLGENDE TYPES:							
	ons type ge- afleiding (groep 1)	andere types nomina actionis (groep 2)					connotatief negatief (subgroep b)	een (ongeleed, geleed of samengesteld) woord dat geen handeling uitdrukt (groep 3)
		connotatief neutraal (subgroep a)						
		infinitief	-ing- afleiding	werkwoordstam	-ment- afleiding	-erij- afleiding		
118(=100%)	74(=62,71%)	39(=33,05%)	20(=16,95%)	4(=3,39%)	1(=0,85%)	4(=3,39%)	47(=39,83%)	
118(=100%)	74(=62,71%)	64(=54,24%)					4(=3,39%)	47(=39,83%)
118(=100%)	74(=62,71%)	68(=57,63%)						47(=39,83%)

Lees: in totaal vinden we 118 (100%) trefwoorden met onze *ge*-afleiding. Bij 74 trefwoorden (=62,7% van de 118 trefwoorden) vinden we een of meerdere hedendaags Nederlandse synoniemen aangegeven die zelf ook voorbeelden van onze *ge*-afleiding zijn. Bij 39 trefwoorden (33,05% van de 118 trefwoorden) worden een of meerdere gesubstantieeerde infinitieven als hedendaags Nederlands synoniem gegeven enz.

Tabel 22 en 23

(Voor de concrete voorbeelden verwijs ik naar Bijlage 3.)

Het is niet verrassend dat het zowel in het VMNW als in het MNW (en het MNHW) de leden van de groepen, die een handeling uitdrukken, dus groep 1 en 2, zijn, die het vaakst als hedendaags Nederlandse equivalenten voorkomen. Uit Tabel 22 en 23 kunnen we echter ook aflezen dat groep 3, de “verzamelgroep” van woorden, die geen actie uitdrukken, ook redelijk vertegenwoordigd is. Maar met deze groep equivalenten kunnen we verder weinig beginnen. In veel gevallen drukken de leden van deze groep niet alleen geen handeling uit, maar ze hebben ook een veel breder betekenisveld dan dat van het trefwoord, d.i. ze zijn hyperoniemen van het trefwoord²³⁶.

Bij equivalenten van groep 2 gaat het meestal om nomina actionis (infinitieven, *-ing*-afleidingen en werkwoordstammen) die een handeling neutraal uitdrukken, maar 4 keer wordt ook een *-erij*-afleiding als equivalent aangegeven, waarin het additionele betekenselement negativiteit ligt opgesloten. Voordat we hier voorbarig de conclusie uit zouden willen trekken dat negativiteit in de Middelnederlandse periode al tot de categoriale waarde van de *ge*-afleiding behoorde, moeten we bekijken, of die negativiteit niet met het grondwoord te maken heeft. Het gaat hier om de volgende voorbeelden:

gemute van *mu(y)ten* ‘opstaan, oproer of opstand maken (MNW)’ (gegeven equivalent: *muit(erij)*) (MNW)
gescent van *schenden* ‘iemand te schande of tot een voorwerp van spot maken (MNW)’ (gegeven equivalent: *straatschenderij*) (MNW)

²³⁶ Dikwijls dekken ze de betekenis van meerdere *ge*-trefwoorden, vgl. bijv. *rumoer* dat als equivalent staat aangegeven van *ghescal* (VMNW), *gebaer*, *gebrees* (*gebriesc*), *gecrijt* (MNW) enz.).

gespot van *spotten* ‘zich vermaken ten koste van een ander, de spot drijven met iemand of iets, zich op een spottende of honende wijze over iem. of iets uitlaten (MNW)’ (gegeven equivalent: *spotternij*) (MNW)
gesmeec (gesmeic) van *smecken* ‘vleien, flemen (MNW)’ (gegeven equivalent: *vleierijen*) (MNHW) (onderstrepingen van mij)

De onderstreepte elementen van de betekenisomschrijvingen geven aan dat het grondwoord een negatieve connotatie bevat. We zien dat we bij alle vier voorbeelden te maken hebben met grondwoorden die al op zich een negatieve connotatie bevatten. De negatieve connotatie van de *ge*-substantieven in kwestie vloeit dus al uit de negatieve connotatie van het grondwoord voort en daarom is het helemaal niet zeker dat de negatieve connotatie al in de Middelnederlandse periode in het woordvormingsprocédé met *ge-* ligt opgesloten.

Wat groep 1 betreft, is het opvallend dat het duidelijk deze groep is, waarvan de leden het vaakst als equivalenten worden aangegeven. We weten dat de *ge*-afleiding in het hedendaags Nederlands naast de basisbetekenis ‘handeling’ ook de additionele betekenis-elementen, ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ en ‘negativiteit’, bevat. Het is verleidelijk om het numerieke overwicht van groep 1 op te vatten als een aanwijzing dat de *ge*-afleiding ook al in de Middelnederlandse periode over deze additionele betekenis-elementen beschikte. Maar we moeten bedenken dat het feit dat de leden van groep 1 volgens hetzelfde woordvormingsprocédé (*ge*-+werkwoordstam) worden gevormd als de Middelnederlandse trefwoorden en dezelfde basisbetekenis (‘handeling’) hebben als de trefwoorden, op zich een voorkeur voor het gebruik van leden van groep 1 als equivalenten in de hand werkt. Het is dus niet met zekerheid te zeggen, in hoeverre achter de voorkeur van de woordenboekredacteurs voor groep 1 het overeenkomende woordvormingsprocédé en de overeenkomende basisbetekenis liggen, en of dit suggereert dat de *ge*-afleiding in de Middelnederlandse periode al de additionele betekenis-elementen ‘negativiteit’ en ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ bevatte.

Ten slotte moet worden genoemd dat we bij sommige hedendaags Nederlandse equivalenten (zelfs bij equivalenten uit groep 3) elementen vinden die de betekenis van het trefwoord nader definiëren (bijv. *ghecrac* – krakend geluid (specificerend element (adjectief) + een equivalent van groep 3) (VMNW)). Bepaalde equivalenten zijn zelfs nogal omschrijvingsachtig (bijv. het opvangen of schutten van vee dat eens anders eigendom beschadigt (equivalent van groep 2 (MNHW)). Enkele van dit soort equivalenten bevatten bovendien expliciete informatie in verband met de aanwezigheid van het additionele betekenis-element ‘voortdurendheid’ en/of ‘frequentativiteit’ van het Middelnederlandse trefwoord. In concreto gaat het om de volgende gevallen:

gejanc - een aanhoudend klaaglijk geluid²³⁷ (MNW)
gheloop - heen en weer geloop (VMNW) resp. **geloop** - het heen en weer lopen, het aanhoudend of telkens lopen (MNW)
gernerre - het lang duren van iets, dat men als tijdverlies beschouwt. (MNW)
gesciet - het herhaalde, onophoudelijke schieten, van pijlen en andere werptuigen. (MNW)
geslach - het slaan, vooral het herhaaldelijk slaan met of op iets. (MNW)
gesloc - het slokken, het herhaalde slokken of groote beten of teugen nemen. (MNW)
gesoec - het aanhoudend zoeken naar iemand of iets (MNW)
gestijt - herhaalde (mnl. *ge-*) oneenigheden (MNW)
gevecht - strijd, niet alleen van eene vechtpartij en van een veldslag, als thans, maar ook van een voortdurenden toestand (MNW)

Op het eerste gezicht lijken deze equivalenten ervan te getuigen (zie de onderstreepte gedeelten) dat de trefwoorden, waarnaast ze vermeld staan ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ bevatten, d.i. dat ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ in de categoriale waarde van onze *ge*-afleiding afgesloten ligt. Maar als we de grondwoorden van deze trefwoorden bekijken, zien we dat ze allemaal betekenselementen in zich hebben (of in zich kunnen hebben), die ‘frequentativiteit/voortdurendheid’ suggereren:

janken: ‘een klagend geluid maken’ (MNW) dat bestaat uit ‘hoge, gerekte tonen’ (GVD)
merren: ‘zich ophouden, talmen, dralen, wachten, tijd verliezen; iemand ophouden, vertragen, belemmeren’ (MNW)
soeken: ‘trachten aan te treffen, te verkrijgen, te bereiken’ (WNT)
striden en **vechten** beschrijven eigenlijk een toestand van ‘kampen (in een oorlog)’ (MNW)
schieten: ‘het eene of andere schiettuig, oorspronkelijk eene pijl en dgl., ook steen en looden kogels uit belegeringswerktuigen; later ook met vuurwapenen en geschut’ (MNW)
slaan: een slag (eenmalige handeling) of slagen (herhaaldelijke handeling) geven aan iemand, met de hand, een stok, ook een wapen (MNW)
slocken: ‘gulzig slikken’ (MNW) (d.w.z. ‘hapjes van het eten door het keelgat doen gaan’ (herhaaldelijke handeling)).

De enige uitzondering is het grondwoord van *gheloop/geloop*: *lopen* ‘zich met meer of minder groote snelheid door middel van de beenen (pooten) voortbewegen’ (WNT)²³⁸. Als we echter de voorbeeldzinnen bekijken, op basis waarvan de

²³⁷ Hier gaat het om een equivalent van groep 3 (*geluid*) dat de denotatieve basisbetekenis van *gejank* (een zintuiglijk waarneembare handeling) niet specifiek genoeg weergeeft. Naast het equivalent staat echter het specificerende element *aanhoudend* vermeld, waardoor de aanwezigheid van het denotatieve additionale element *voortdurendheid* in het *ge*-trefwoord wel gesuggereerd kan worden (ondanks dus de niet specifiek genoeg aangegeven basisbetekenis).

²³⁸ Preciezer gezegd is *lopen* ‘zich met meer of minder groote snelheid door middel van de beenen (pooten) [d.i. de benen of poten afwisselend naar voren brengend] voortbewegen’ (WNT). D.w.z. *lopen* bestaat weliswaar uit een zich herhalende bewegingenreeks, maar de nadruk ligt toch meer op de beweging(enreeks) als een geheel die een proces representeert (het zich voortbewegen) dan op het

redacteuren waarschijnlijk de beslissing hebben genomen om naast *gheloop* equivalenten vermelden die expliciet aangeven dat het hier om voortdurendheid/frequentativiteit gaat, zien we dat er bij iedere voorbeeldzin sprake is van een context die frequentativiteit/voortdurendheid suggereert (zie ‘meerdere of veel mensen (in één geval: honden) lopen vanuit alle richtingen naar iemand/iets of in alle richtingen’):

si quam daer [ende] [haer] [de] [liede] worden gheware [wart] [daer] [groet] [g]heloep om hare (hs. gehavend) Lutg. A p. 3, r. 10-12, Brabant-Oost, 1276-1300 (VMNW)

Niet verre van den cloester was een monster, daer die gemene gheloep hadden, groet ende cleene, Sp. III2, 31, 62. (MNW)

Dat geloep ent gedranc toten doden was te groot, III3, 25, 42. (MNW)

Daer was van volke groot gheloop, Stoke III, 299. (MNW)

Het was herde goet te home van dien honden dat geloep, Ferg. 110. (MNW)

Doe wert een groet gheloep des volcs hem volghende, Hs. Moll 7, 99d. (MNW)

De conclusie moet zijn dat we dus niet weten of ‘frequentativiteit/voortdurendheid’ in de *ge*-afleiding zelf ligt of dat het uitsluitend de context is die dit betekeniselement aan de *ge*-afleiding toevoegt.

9.3.2 *Het in de woordenboeken gegeven commentaar op de betekeniseigenschappen van de ge-afleiding*

In het VMNW vinden we naast een aantal trefwoorden expliciet commentaar op de betekeniseigenschappen van de *ge*-afleiding. Zo is het prefix *ge-* voorzien van het etiket “collectiverend”, vgl. bijv. *ghedreeg* “Van de stam van het ww. dreighen 'dreigen; waarschuwen' met het collectiverende prefix ghe-.” of *ghecrijt* “Van de stam van het ww. criten 'schreeuwen, gillen' met het collectiverende prefix ghe-.” Aan deze informatie kunnen we echter niet veel belang hechten, omdat dit etiket weinig specificerend is, onder andere, omdat het ook bij een aantal trefwoorden gebruikt wordt, waarbij er sprake is van de improductieve *ge*-afleiding, vgl. bijv. *gheblijf* (in de betekenis ‘dat wat overblijft’) “Van de stam van het ww. bliven '(over)blijven, achterwege blijven, gestaakt worden' met het collectiverende prefix ghe-.” Zo is de *ge*-afleiding op basis van deze informatie niet van de improductieve *ge*-afleiding te onderscheiden.

Verder wordt bij twee trefwoorden in het commentaar expliciet genoemd dat er sprake is van het frequentatieve betekenisaspect:

gheblaes “Verbaalabstractum van het ww. blasen met een iteratief betekenisaspect.”

ghepens “Van het ww. pensen ‘denken’ en het prefix ghe- met de betekenis ‘gedurige herhaling’.” (VMNW, onderstrepingen van mij)

herhaaldelijke karakter van de bewegingen (de benen afwisselend naar voren te brengen). Daarom kunnen we bij lopen niet (echt) van frequentativiteit spreken.

Ook hier moeten we echter aan toevoegen dat “het verbaalabstractum” *gheblaes* “het iteratieve betekenisaspect” ook al vanwege het grondwoord (blazen=piepen!, zie VMNW) bevat. Die is dus niet (per se) tijdens het woordvormingsprocédé ontstaan. Bij *ghepens* hebben we met een vergelijkbaar geval te maken: het grondwoord *peinzen* is al op zich frequentatief. Dit betekenisaspect vloeit dus niet (per se) voort uit de ‘frequentatief makende’ functie van het prefix *ge-*.

9.4 Het voorbeeldmateriaal van de Middelnederlandse woordenboeken systematisch bekeken: het grondwoord

In het tweede deel van dit hoofdstuk gaan we – zoals in 9.1 aangegeven – het trefwoordenbestand nader bekijken. Het trefwoordenbestand vormt dus voor de Middelnederlandse periode ons voorbeeldmateriaal van de *ge*-afleiding. In concreto gaan we de grondwoorden van de in de Middelnederlandse woordenboeken gevonden trefwoorden systematisch bestuderen. Hierdoor hoop ik niet alleen meer te weten te komen over de grammaticale eigenschappen van de grondwoorden zelf, maar ook over de *ge*-afleiding.

9.4.1 Werkwoorden als grondwoorden van de *ge*-afleiding

Het overgrote gedeelte van de voorbeelden zijn van werkwoorden afgeleid. Bij de analyse daarvan ga ik uit van een indeling in betekenisgroepen. Het uitgangspunt hierbij is de indeling van de E-ANS. Deze heeft weliswaar betrekking op de hedendaagse situatie (vgl. hoofdstuk 7), maar als we deze indeling gebruiken voor de Middelnederlandse periode (en later ook bij de analyse van de periode 1550-1900), dan kunnen de verschillende periodes gemakkelijk met elkaar vergeleken worden. Zoals eerder besproken onderscheidt de E-ANS drie betekenisgroepen:

B-groep , waarbij er sprake is van een <i>Bewuste handeling</i> (bijv. <i>gefluit</i>)
O-groep , waarbij het eigenlijk om een <i>Onbewuste handeling</i> gaat, waarin echter toch een zekere persoonlijke verantwoordelijkheid te ontdekken valt (bijv. <i>gesnurk</i>)
Z-groep , waarbij we met <i>Zintuiglijke waarneembaarheid</i> te maken hebben (bijv. <i>geklater</i>)

Tabel 24

Binnen de Z-groep zal ik verder op basis van het zintuig een onderverdeling maken. Dit doe ik, omdat er in het hedendaags Nederlands bij de keuze van de grondwoorden – zoals onder 7.1.2.1 behandeld – een duidelijke voorkeur bestaat voor werkwoorden die een hoorbare werking uitdrukken (prototype-geval). Met behulp van deze onderverdeling kan ik bekijken hoe de situatie in de Middelnederlandse periode was (en in de periode van 1550-1900 die in de volgende hoofdstukken aan de orde zal komen).

Vermeld moet nog worden dat ik – hoewel de betekenisgroepen in theorie goed afgebakend zijn – in de praktijk (d.w.z. op het niveau van concrete voorbeelden) soms op indelingsproblemen ben gestuit. In concreto zijn vooral die gevallen problematisch waarin het om een handeling gaat die tegelijk een duidelijke zintuiglijke waarneembaarheid impliceert, zoals bijv. *gejanc* (MNW). Bij de indeling van zulke probleemgevallen heb ik het volgende principe gehanteerd: ligt de nadruk op de handeling en de bewustheid ervan (d.w.z. het gaat om mensen die iets verrichten bijv. *gejanc* = gezannik, dan worden de voorbeelden in kwestie in de B-groep ingedeeld; ligt de nadruk echter op de perceptie (vgl. bijv. geluid, veroorzaakt door dieren en dingen: *gejanc van een hond*), dan komen die voorbeelden in de Z-groep terecht.

Behalve deze semantische eigenschappen van het grondwoord neem ik bij de indeling verder ook de connotatie in beschouwing. Binnen de betekenisgroepen maak ik een tweedeling: neutraal (of eventueel: positief) resp. negatief grondwoord. Zo hoop ik meer te weten te komen over (het tot stand komen van) de negatieve bijklank bij de *ge*-afleiding, die zoals we weten heden ten dage een belangrijk kenmerk daarvan is. Vermeld moet worden dat het in de praktijk soms lastig bleek te zijn om vast te stellen of een woord connotatief neutraal of negatief is. Zo drukt *blaten* bijv. aan de ene kant het gewone stemgeluid van schapen en geiten (neutrale connotatie) uit, maar wekt het aan de andere kant bij veel mensen irritatie op (negatieve connotatie). Van de grondwoorden die ik als connotatief negatief bestempel, geef ik daarom in het Aanhangsel een verantwoording in de vorm van een betekenisomschrijving waarin de elementen waarop ik mijn oordeel baseer, onderstreept zijn (zie Bijlage 4).

Ten slotte moet nog voor alle duidelijkheid genoemd worden dat ik bij de analyse van de werkwoordelijke grondwoorden in de Middelnederlandse periode – uit de aard van het voorbeeldmateriaal (trefwoordenbestand) met types en niet met tokens (alle voorkomens van een woord) zal werken.

9.4.1.1 De connotatie van het grondwoord

Gezien het feit dat ik de connotatie van het grondwoord als een van de basisonderscheidingen heb gekozen, is het vanzelfsprekend dat ik er bij het bestuderen van de grammaticale eigenschappen van de grondwoorden mee begin. Als uitgangspunt hiervoor heb ik tabel 25 en 26 samengesteld waarin de verhouding tussen de neutrale en negatieve grondwoorden in getallen wordt uitgedrukt:

VMNW (1200-1300)

	Grondwoord neutraal (of positief)	Grondwoord negatief
B-groep	4	11
O-groep	0	0
Z-groep	oor (hoorbaar) 1	oor (hoorbaar) 5
	oog (zichtbaar) 0	oog (zichtbaar) 0

In totaal 21 voorbeelden (types).

MNW (met aanvulling van de trefwoorden van MNHW) (1250-1550)

	Grondwoord neutraal (of positief)	Grondwoord negatief
B-groep	33	54
O-groep	2	2
Z-groep	oor (hoorbaar) 3	oor (hoorbaar) 27
	oog (zichtbaar) 3	oog (zichtbaar) 3

In totaal 127 voorbeelden (types).

Tabel 25 en 26

(Voor de concrete voorbeelden zie Bijlage 4)

Hoewel er een duidelijke onevenwichtigheid gezien kan worden, wat betreft het totale aantal voorbeelden (types), tussen het VMNW en het MNW (-MNHW) ten voordele van het MNW, tekent zich eigenlijk op basis van Tabel 25 en 26 hetzelfde beeld af: het is de “hoorbare” Z-groep waarin de negatieve grondwoorden het meest domineren, maar in de B-groep is de dominantie van de negatieve grondwoorden ook duidelijk. Wat dit met betrekking tot het tot stand komen van de negatieve connotatie van de *ge*-afleiding kan betekenen, kunnen we niet zeggen zonder deze verhouding eerst met die van de periode 1550-1900 te hebben vergeleken. Maar wat we al nu kunnen veronderstellen, is dat we – als de connotatie van het grondwoord van invloed blijkt te zijn op de ontwikkeling van de negatieve connotatie bij de *ge*-afleiding – de oorsprong van die ontwikkeling in de “hoorbare” Z-groep of in de B-groep moeten lokaliseren. In de O-groep en in de “zichtbare” Z-groep lijken de neutrale en de negatieve grondwoorden in evenwicht te zijn, al kunnen we dit –

vanwege het schaarse aantal voorbeelden – uiteraard niet met volle zekerheid zeggen.

9.4.1.2 De geleedheid van het grondwoord

In het VMNW hebben we alleen maar met ongelede werkwoorden te maken, d.w.z. al de 21 voorbeelden van de *ge*-afleiding zijn van ongelede werkwoorden afgeleid. Ook in het MNW (-MNHW) is het overgrote deel (123) van de *ge*-substantieven van ongelede werkwoorden gevormd. Beter gezegd: als we deze *ge*-substantieven nader bekijken, dan blijkt dat een aantal ervan afgeleid is van een werkwoord dat slechts ongeleed lijkt, maar in de werkelijkheid door impliciete transpositie van een eenlettergrepig naamwoord tot stand is gekomen. Vandaar dat zo'n werkwoord qua vorm helemaal overeenkomt met een ongeleed werkwoord. In concreto is dat bijv. het geval bij het grondwoord van *gescherm(e)*, *schermen*, dat door impliciete transpositie afgeleid is van het eenlettergrepige zelfstandig naamwoord *scherm* of bij het grondwoord van *gebaer*²³⁹, *baren* 'oorspr. zich vertoonen, dan: zich aanstellen, te keer gaan' (WNT), dat door impliciete transpositie afgeleid is van het eenlettergrepige bijvoeglijk naamwoord *baar*. Op basis hiervan is duidelijk dat de vormelijke beperking dat slechts ongelede werkwoorden als grondwoorden kunnen optreden, die de *ge*-afleiding oorspronkelijk van de improductieve *ge*-afleiding (vgl. 7.1.2.2.2) heeft geërfd, in die zin al heel vroeg opgeheven is dat in het Middelnederlands ook werkwoorden als grondwoorden kunnen fungeren die in de werkelijkheid geleed zijn (namelijk die door impliciete transpositie van een andere woordsoort (substantief of adjectief) afgeleid zijn), maar die qua vorm (vgl. de stam is eenlettergrepig) overeenkomen met de ongelede werkwoorden.

Omdat de eenlettergrepige denominale (en de-adjectivische) werkwoorden *zich* blijkbaar – wat betreft het vormen van onze *ge*-afleiding – precies op dezelfde manier gedragen als de prototypische "echte" ongelede werkwoorden:

roepen ('echt' ongeleed werkwoord): *ge*-+ *roep*- (wwstam) → *geroep*
 resp.
schermen (gevormd van het zelfstandig naamwoord *scherm* door impl. transp.): *ge*-
 + *scherm*- → *gescherm*

kunnen deze werkwoorden met het oog op ons doel (namelijk het bepalen van de voorkeurshiërarchie²⁴⁰) in de Middelnederlandse periode al zonder meer tot het prototypische geval (ongelede werkwoorden als grondwoord) worden gerekend en hebben ze verder geen aparte behandeling nodig. D.w.z. in het vervolg concentreren we ons hier, maar ook bij de analyse van de geleedheid van het grondwoord in de

²³⁹ NB. Dit *gebaer* mag niet verward worden met het gelijkkluidende woord, dat 'het geheel van uitdrukkingbewegingen' betekent en van het werkwoord *gebaren* afgeleid is en daarom natuurlijk geen voorbeeld is van onze *ge*-afleiding.

²⁴⁰ D.i. het bepalen wat prototypisch en wat periferisch is, wat betreft de eigenschappen van de grondwoorden.

volgende periode, op de gelede werkwoorden waarvan de stam in vormelijk opzicht afwijkt van de (prototypisch eenlettergrepige) stam van het ongeleed werkwoord, d.i. op de meerlettergrepige gelede werkwoorden.

In het MNW(-MNHW) treffen we ook 4 voorbeelden²⁴¹ (vgl. *gepangel*, *gesnater*, *gecrisel* en *geru(u)sel*) aan van *ge*-substantieven die van meerlettergrepige gelede werkwoorden zijn afgeleid. Twee van deze *ge*-substantieven horen in semantisch opzicht – in de negatieve “hoorbare” Z-groep thuis (*gecrisel*, *geru(u)sel*). D.w.z. hun grondwoorden drukken een zintuiglijke waarneembaarheid uit die met het oor te percipiëren is. Beide andere *ge*-substantieven behoren tot de B-groep (*gepangel* en *gesnater* (= ‘gebabbel’)), d.i. hun grondwoorden drukken een bewuste handeling uit.

In vormelijk opzicht is in twee gevallen, namelijk *gepangel* (pangelen = ‘(ver)ruilen’ (WNT) en *gesnater*, de etymologie van het als grondwoord fungerende werkwoord *pangelen*²⁴² resp. *snateren*²⁴³ niet met zekerheid vast te stellen, daarom is het ook niet mogelijk om het type geleedheid precies te bepalen. In geval van beide andere *ge*-substantieven, *gecrisel* en *geru(u)sel* zijn de grondwoorden gelede

²⁴¹ Genoemd moet worden dat we onder het trefwoord *gepens* gegeven voorbeeldzinnen ook een twijfelgeval vinden, wat betreft de geleedheid van het grondwoord, vgl.

(Uitbreiding van de context op basis van de *dbnl*: Want hi sal onse zonden So scaerpelike trecken vort.)

Dat no *weder gepeins* noch wort sal daer (bij het jongste gericht) mogen achterbliven, III3, 5, 144. (MNW, onderstreping van mij)

Het feit zelf dat dit voorbeeld onder het trefwoord *gepens* staat vermeld, suggereert dat we hier met een *ge*-substantief te maken hebben dat van het ongelede werkwoord *peinzen* is afgeleid. Als we de context bekijken, waarin dit voorbeeld staat, dan is het echter duidelijk dat het woord *weder* bij het woord *gepeins* hoort (Dat ze niet aaneengeschreven zijn mag in de Middelnederlandse periode niet als een bewijs beschouwd worden dat ze niet bij elkaar horen. Toen kwam het nog vaak voor dat duidelijk bij elkaar horende woorden (samenstelling) apart werden geschreven, vgl. *help geroup of eygen gesueck*. Bovendien worden deze samenstellingen ook onder de trefwoorden *geroep* resp. *gesoec* vermeld, en niet onder trefwoorden als *helpgeroep* en *eigengeroep*.). In principie is het mogelijk dat *weder gepeins* van het werkwoord *weder'peinzen* is afgeleid (vgl. *weder-* (hedendaagse vorm: *weer-*) ter aanduiding van een handeling die *terug* of *tegen* iets in gaat, waarbij de klemtoon op het werkwoord ligt). Wat deze interpretatie echter toch moeilijk aanvaardbaar maakt, is het feit dat werkwoorden die voorzien zijn van onscheidbare voorvoegsels ook heden ten dage nog slechts heel zelden als grondwoorden optreden bij de *ge*-afleiding, waarvan de reden is dat we in het Nederlands met een verbod te maken hebben op de opeenvolging van twee onbeklemtoonde prefixen (in ons geval: *weder* en *ge-*). Verder zouden we verwachten dat het prefix *ge-*, als het om een afleiding van het onscheidbaar samengestelde werkwoord *wederpeinzen* zou gaan, bij de afleiding *weder gepeins niet tussenin* staat, maar *voorop* (*gewederpeins*). Hoe kunnen we de vorm *weder gepeins* dan toch verklaren? Het is waarschijnlijker dat *weder gepeins* een samenstelling is van het bijwoord *weder* ‘terug, tegen’ dat ook in samenstellingen met naamwoorden voor kan komen en van het zelfstandig naamwoord *gepeins* dat op z'n beurt in dit geval afgeleid is van het ongelede werkwoord *peinzen*. (In dit geval ligt de nadruk in tegenstelling tot wat het geval is bij de werkwoorden wel op *weder*, vgl. andere voorbeelden als ‘*wederantworde* ‘terugantwoord’ (MNW) enz.)

²⁴² Vgl. het WNT: “Een woord dat vooral in de N. ^{lijke} en O. ^{lijke} gewesten thuisbehoort en in Friesland, Groningen, Drente en Gelderland nog bekend is. Zie DE JAGER, *Freq.* 1, 439; MOLEMA 317; DIJKSTRA 339. Daarnaast komt ook *panjeren* voor, b.v. in de stad Groningen en in zoll. zeemansplaatsen (Vlaardingen). Of het woord samenhangt met *pingelen* is onzeker.”

²⁴³ Vgl. het WNT (dat zich hierbij baseert op het EWA (Etymologisch woordenboek van het Afrikaans)): Ndl. *Snateren* is “gedeelteklanknabootsend gevorm en hou ook verband met ander Ndl. woorden wat met *sn-* begin, soos *snavel* (al Mnl.) “*snawel*”, *sneb* (1518) “*mond, snater*” en *snip* (1898 – 1920).”

werkwoorden die met een toevoegsel²⁴⁴ zijn afgeleid. Bij deze grondwoorden (*krijnselen* en *ruiselen*) is er duidelijk sprake van achtervoeging: *krijnsen* en *ruisen* zijn voorzien van het (historisch gezien) frequentatief suffix *-el*. Het is opvallend dat *gesnater* en *gepangel*, hoewel ze wat het type geleedheid van het grondwoord betreft, geen voorbeelden zijn van achtervoeging, qua vorm (beide eindigen op *-el* of *-er*) toch op achtervoeging met de frequentatieve suffixen *-el* en *-er* lijken. Op deze manier bekeken bestaat de (door ons als) ‘gelede grondwoorden’ (beschouwde)-categorie in ons voorbeeldmateriaal van de Middelnederlands periode eigenlijk uitsluitend uit werkwoorden die afgeleid zijn met behulp van het frequentatieve suffix *-el* en uit werkwoorden die qua vorm erop lijken.

Concluderend kunnen we zeggen dat het overduidelijk is dat we in de Middelnederlandse periode de ongelede werkwoorden (incl. de eenlettergrepige denominale/(de)-adjectivische) werkwoorden) als prototype-grondwoorden moeten beschouwen. Maar de (meerlettergrepige) gelede werkwoorden verschijnen ook als periferie-gevallen, wat betekent dat een beperking, geërfd van de improductieve *ge*-afleiding, definitief doorbroken is: bij de *ge*-afleiding hoeven – in tegenstelling tot de improductieve *ge*-afleiding – niet meer uitsluitend ongelede werkwoorden als grondwoorden op te treden.

9.4.1.3 Frequentativiteit bij de ongelede werkwoorden

Omdat zojuist gebleken is dat de categorie *gelede grondwoorden* bestaat uit met behulp van het frequentatieve suffix *-el* afgeleide werkwoorden en uit werkwoorden, die qua vorm erop lijken, is het de moeite waard om te kijken of we ook bij de ongelede grondwoorden (uit het in 9.4.1.2 gezegde voortvloeiend zijn de eenlettergrepige denominale of de-adjectivische werkwoorden ook inbegrepen)²⁴⁵ “frequentativiteit” aantreffen. Vooraf moet gezegd worden dat het bepalen daarvan in de praktijk *soms* – vooral bij een handeling, waarbij er sprake is van bepaalde bewegingen – problematisch is gebleken. Laten we *lopen* en *dansen* als voorbeeld nemen: beide stellen bijv. precies genomen een herhaling van een zekere bewegingenreeks voor: *lopen* is ‘zich met meer of minder groote snelheid door middel van de beenen (pooten) [d.i. de benen of poten afwisselend naar voren brengend] voortbewegen’ (WNT) en *dansen* is ‘eene reeks van door maat en rythme beheerschte passen doen en bewegingen maken, in den regel op maat van muziek’ (WNT). Bij *lopen* ligt de nadruk echter meer op de beweging(enreeks) als een geheel die een proces representeert (het zich voortbewegen) dan op het herhaaldelijke karakter van de bewegingen (de benen afwisselend naar voren te brengen)²⁴⁶. In geval van *dansen* is het juist andersom: de nadruk ligt op het

²⁴⁴ Toevoegsel vat ik – zoals in 7.1.2.2.2 vermeld – op als een element (dus niet alleen affixen vallen eronder) dat vóór of achter de werkwoordstam wordt geplaatst.

²⁴⁵ Bij de behandeling van de frequentativiteit bij de ongelede grondwoorden worden de eenlettergrepige denominale/(de)-adjectivische werkwoorden ook in de volgende periode (1550-1900) zonder verdere uitleg inbegrepen.

²⁴⁶ Vgl. ook voetnoot 238.

bewegen in vaste, telkens herhaalde figuren. Met deze gedachte in het achterhoofd heb ik *lopen* onder de niet-frequentatieve ongelede werkwoorden ingedeeld en *dansen* onder de frequentatieve. Bij andere probleemgevallen van dit type heb ik de indeling volgens de genoemde overwegingen (nadruk op de beweging als een geheel of op het herhaaldelijke karakter ervan) gemaakt.

Voordat ik de numerieke verhoudingen tussen de frequentatieve en niet-frequentatieve ongelede werkwoorden in tabellen samenvat, moet nog genoemd worden dat we (zoals al ten dele in 9.3 gezien) ook een aantal werkwoorden vinden die zowel een eenmalige als een herhaaldelijke handeling uit kunnen drukken, vgl. bijv. *slaan* ‘een slag (eenmalige handeling) of slagen (herhaaldelijke handeling) geven aan iemand, met de hand, een stok, ook een wapen (MNW). Deze voorbeelden heb ik in Tabel 27 en 28 daarom in een aparte rubriek (wel of niet frequentatief) opgenomen.

VMNW (1200-1300)

	Frequentatief		Niet frequentatief		Wel of niet frequentatief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	1		3	10		1
O-groep						
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
		2	1	3		
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)

MNW (met aanvulling van de trefwoorden van het MNHW)

	Frequentatief		Niet frequentatief		Wel of niet frequentatief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	6	7	23	41	3	6
O-groep	1	1			1	1
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	2	15	1	9		1
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	1	3	2			

Tabel 27 en 28

(Voor de concrete voorbeelden wordt verwezen naar Bijlage 5.)

Net als bij de negatieve connotatie het geval was, is het de (“hoorbare”) Z-groep waarin de frequentatieve ongelede werkwoorden het meest domineren. Hun dominantie tegenover de niet-frequentatieve werkwoorden is weliswaar minder groot dan de dominantie van de negatieve werkwoorden tegenover de neutrale werkwoorden was, maar de dominantie is ook hier duidelijk. Naast de Z-groep, moeten we de frequentatieve ongelede werkwoorden nog in de B-groep zoeken. In de O-groep treffen we ook twee voorbeelden aan die duidelijk frequentatief zijn

(*blazen*(=ademen), *z(w)oegen*(=sterk ademen)), maar het totale aantal voorbeelden van de *ge*-afleiding die in de O-groep horen is – zoals al eerder genoemd – heel klein (4) waardoor er een kans op toevalligheid bestaat wat de eigenschappen van de grondwoorden betreft. Deze groep wordt hier daarom verder buiten beschouwing gelaten.

Of de frequentativiteit van de grondwoorden van invloed is geweest op het tot stand komen van dit additionele betekenisaspect bij de *ge*-afleiding kunnen we – net als bij de negatieve connotatie het geval is – niet zeggen zonder de verhoudingen eerst met die van de periode 1550-1900 te hebben vergeleken. Maar wat we nu al kunnen veronderstellen, is dat we – als de frequentativiteit van het grondwoord van invloed blijkt te zijn op de ontwikkeling van het frequentatieve betekenisaspect bij de *ge*-afleiding – de oorsprong van die ontwikkeling in de (in eerste instantie “hoorbare”) Z-groep of in de B-groep moeten lokaliseren. De situatie met de O-groep is niet duidelijk vanwege het geringe aantal voorbeelden.

9.4.1.4 Overige kenmerken van de werkwoorden als grondwoorden

In het voorafgaande hebben we enkele grammaticale eigenschappen (connotatie, geledheid en frequentativiteit) van de werkwoorden als grondwoorden bestudeerd. Wat de hedendaagse situatie betreft, worden in de vakliteratuur – zoals in hoofdstuk 7 behandeld – ook andere grammaticale eigenschappen, zoals de semantische kwestie van “durativiteit-perfectiviteit” en de kwestie van de syntactische valentie (transitiviteit) onderzocht. Het is belangrijk om te kijken hoe de situatie in deze opzichten in de Middelnederlandse (en de daarop volgende) periode is, zodat er een vergelijking tussen de periodes mogelijk wordt.

9.4.1.4.1 *Durativiteit – perfectiviteit bij de werkwoorden als grondwoorden*

Als we “duratief” (een handeling die een zekere duur heeft en waarbij het eindpunt niet geïmpliceerd wordt) tegenover “perfectief” (een handeling die ten volle, helemaal tot stand komt) stellen, zoals het in Booij-Van Santen 1998 voor de hedendaagse situatie gedaan wordt, dan tekenen de volgende verhoudingen zich af in de Middelnederlandse periode:

VMNW (1200-1300)

	Duratief		Perfectief		Duratief/perfectief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>Negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	4	10				1
O-groep						
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	1	5				
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)

MNW (met aanvulling van trefwoorden van het MNHW) (1250-1550)

	Duratief		Perfectief		Duratief/perfectief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>Negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	21	42	9	6	3	6
O-groep	1	1			1	1
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	3	26				1
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	3	3				

Tabel 29 en 30

(Voor de concrete voorbeelden zie Bijlage 6.)

Onder de categorie ‘duratief/perfectief’ heb ik de grondwoorden ingedeeld die zowel een eenmalige als een herhaalde handeling uit kunnen drukken (in concreto zijn het de voorbeelden die in Tabel 27 en 28 onder ‘wel of niet frequentatief’ werden ingedeeld). Gaat het namelijk om een eenmalige handeling, dan zien we dat in de betekenis van deze grondwoorden elementen zitten, die op een te verwachten resultaat, het slot van de handeling wijzen, waardoor ze als perfectieven beschouwd moeten worden. Drukken de grondwoorden in kwestie echter een herhaalde handeling uit, dan zijn ze in het binaire indelingssysteem ‘duratief – perfectief’ als duratief²⁴⁷ op te vatten: hierbij ligt de nadruk namelijk op het feit dat de handeling (meermalen) herhaald wordt, waardoor we van een handelingenreeks moeten spreken, die een bepaalde duur impliceert, en niet op het feit dat de handeling waaruit de – een bepaalde duur implicerende – handelingenreeks bestaat, op zich perfectieve elementen bevat. Dit kunnen we illustreren aan de hand van het enige grondwoord in het VMNW dat niet duratief is:

- slaan:** a) *perfectief*: een slag geven om pijn te doen (nadruk op de te verwachten resultaat)
 b) *duratief*: slagen geven (nadruk op de herhaling, waardoor de handeling een bepaalde duur heeft) (vgl. het WNT, onderstreping van mij)

²⁴⁷ Er bestaan ook aspectindelingen waarin perfectief niet tegenover duratief, maar tegenover imperfectief wordt gesteld. Dan worden de duratieven en de frequentatieven als twee aparte subcategorieën van de categorie imperfectief beschouwd (vgl. bijv. Van Swaay 1901)

Wat het materiaal van het MNW (-MNHW) betreft, zien we dat de duratieve werkwoorden ook hier overheersen. Duidelijke perfectieve werkwoorden²⁴⁸ als grondwoorden vinden we slechts in de (neutrale en negatieve) B-groep (vgl. bijv. *tasten* ‘aanraken’ of *schenden* ‘ontteren’ enz.), maar ook daar zijn ze weinig in getal. Verder dient vermelding dat deze werkwoorden allemaal ongeleed zijn.

Op basis van deze gegevens mogen we dus concluderen dat we de duratieve grondwoorden in de Middelnederlandse periode – net als heden ten dage nog (vgl. hoofdstuk 7) – als prototypisch moeten beschouwen. Aan de periferie kan de aanwezigheid van perfectieve ongelede grondwoorden echter al in deze periode gesignaleerd worden.

9.4.1.4.2 Transitiviteit bij de werkwoorden als grondwoorden

Wat de syntactische valentie (in concreto: de transitiviteit) van het grondwoord in de Middelnederlandse periode betreft, kunnen de Tabel 31 en 32 gegeven worden:

VMNW (1200-1300)

	<i>Intransitief</i>	<i>Optioneel transitief</i> ²⁴⁹	<i>(Verplicht) transitief</i>	<i>Ergatief</i> ²⁵⁰
B-groep	11	4		
O-groep				
Z-groep	5	1		

²⁴⁸ Vermeld dient te worden dat bewegingswerkwoorden als *lopen* etc., waarmee eigenlijk zowel een perfectieve als een duratieve handeling uitgedrukt kan worden, bij de indeling tot de duratieven worden gerekend. De reden ervan is dat deze werkwoorden alleen maar als perfectief opgevat kunnen worden als ze samen met een richtingsbepaling worden gebruikt en daarom kunnen we hier niet van duidelijke perfectiviteit spreken; de bewegingswerkwoorden zelf moeten we als duratief beschouwen.

²⁴⁹ Onder de term *optioneel transitief* worden de volgende drie gevallen verstaan:

a) het werkwoord kan zowel intransitief als transitief worden gebruikt (bijv. *jagen*: hij jaagt op patrijs (intr.) resp. hij jaagt herten (tr.));
 b) het werkwoord kan zowel transitief als ergatief gebezigd worden (bijv. *kraaken*: hij kraakt noten (tr.) resp. het bed kraakt (erg.) – d.w.z. het onderwerp in de zin (het bed) is niet de handelende entiteit (Agens), maar een entiteit die de handeling ondergaat (Thema));
 c) het werkwoord is transitief maar het complement is optioneel (bijv. *schrijven*: hij schrijft resp. hij schrijft een brief).

²⁵⁰ In navolging van De Haas en Trommelen die, zoals in hoofdstuk 7 gezien, bij de behandeling van de syntactische valentie van de werkwoorden die in het hedendaags Nederlands als grondwoorden van de *ge-*afleiding op kunnen treden, onder „ergatief” de werkwoorden indelen die uitsluitend als zodanig gebruikt kunnen worden (bijv. *zinken*), reken ik werkwoorden die naast het transitieve gebruik ook een ergatief gebruik kennen niet tot de ergatieve werkwoorden, maar tot de optioneel transitieve werkwoorden, vgl. ook voetnoot 249.

MNW (met aanvulling van de trefwoorden van het MNHW) (1250-1550)

	<i>Intransitief</i>	<i>Optioneel transitief</i>	<i>(Verplicht) transitief</i>	<i>Ergatief</i>
B-groep	50	22	15	
O-groep	4			
Z-groep	34	2		

Tabel 31 en 32

(Voor een overzicht met vermelding van de concrete voorbeelden verwijs ik naar Bijlage 7.)

Uit de gegevens van het VMNW en het MNW(-MNHW) komt een nogal eenvormig beeld te voorschijn: de intransitieve werkwoorden zoals *lachen*, *gapen* of *blaffen* domineren in alle drie de betekenisgroepen, daarnaast zijn de optioneel transitieve werkwoorden als *lezen* of *jagen* nog redelijk vertegenwoordigd (vooral in de B-groep, maar we stuiten ook in de Z-groep op enkele voorbeelden (bijv. *kraken*)). Verplicht transitieve werkwoorden vinden we alleen maar in de B-groep en slechts in kleine(re) getallen in het MNW(-MNHW)-materiaal (bijv. *groten*, *kwellen*). Ergatieve werkwoorden als grondwoorden komen niet in het woordenboekmateriaal voor.

Op basis van dit beeld mogen we waarschijnlijk concluderen dat de diachrone bevindingen het standpunt van Booij-Van Santen 1998 (intransitieve en optioneel transitieve werkwoorden als prototypische grondwoorden) met betrekking tot de synchrone situatie lijken te bevestigen tegenover het standpunt van De Haas-Trommelen 1993 (transitieve (en onergatieve (in onze terminologie: intransitieve)) werkwoorden als prototype).

9.4.2 Probleemgevallen

We hebben gezien dat het overgrote gedeelte van onze *ge*-substantieven in de Middelnederlandse periode van werkwoorden is afgeleid. We treffen echter enkele voorbeelden, namelijk *gedalsc*, *gecri*, *gehu*, *geroe* (en *gewoege*²⁵¹) aan, die op basis van het aangegeven hedendaags Nederlandse equivalent en de voorbeeldzinnen²⁵² duidelijk tot onze *ge*-afleiding behoren, maar die wat betreft het grondwoord, aparte aandacht nodig hebben. Hun grondwoorden zijn problematisch omdat naast deze

²⁵¹ Gezien het feit dat het gebruik van dit woord zich volgens het MNW tot een heel klein gebied lijkt te beperken (d.w.z. dat het woord sterk geografisch bepaald lijkt te zijn), wordt het hier verder buiten beschouwing gelaten.

²⁵² Zie Bijlage 20, de groen gemarkeerde gedeelten.

ge-substantieven geen Middelnederlandse werkwoorden zijn opgetekend²⁵³, die als grondwoord zouden kunnen fungeren. Het MNW vermeldt in drie gevallen (*gehu*, *gecri* en *geroe*) de mogelijkheid ervan dat de *ge*-substantieven in kwestie toch van een werkwoord zijn afgeleid, echter niet van een Nederlands, maar van een vreemdtalig (*Frans* en *Duits*) werkwoord (*huer*, *crier* resp *rohen/rugen*)²⁵⁴. In dit geval hebben we te maken met een doorbreking van de oorspronkelijke (van de improductieve *ge*-afleiding geërfde) beperking dat ‘alleen maar inheemse werkwoorden als grondwoorden kunnen fungeren’²⁵⁵. Verder wordt in geval van twee *ge*-substantieven (*gedalsch* en *gehu*) in het MNW ook de mogelijkheid te berde gebracht dat die van naamwoorden zijn afgeleid (vgl. *gedalsch* van het adjectief *dol* (vgl. Mnd. *dwelsch*) of van het niet opgetekende substantief **dwalsc*) en *gehu* van het zelfstandig naamwoord of als interjectie gebruikte woord *hu*). Dit zou een doorbreking zijn van de oorspronkelijke (van de improductieve *ge*-afleiding geërfde) sterke beperking dat ‘alleen maar werkwoorden als grondwoorden bij de *ge*-afleiding kunnen fungeren’. Maar gezien het feit dat deze – aan naamwoorden gerelateerde etymologie in het MNW als onzeker²⁵⁶ gelabeld is, mogen we er geen al te groot belang aan hechten en het op zich niet als een bewijs zien voor het doorbreken van de bovengenoemde sterke beperking.

²⁵³ Dat een woord in het Middelnederlands niet opgetekend is, maakt het natuurlijk nog niet voor 100% zeker dat dit woord niet bestaan heeft of bestaan kan hebben, maar de kans is dan toch groot dat dit woord in het Middelnederlands dan niet gebruikelijk was.

²⁵⁴ Vgl. GEHU

Gewoonlijk afgeleid van fr. *huer*, *schreeuwen*, vanwaar ook fr. *hué* [dus: van een Franse werkwoord en niet van een Middelnederlands werkwoord *huen*]. (MNW, onderstrepingen van mij)

NB. Het VMNW neemt wel het bestaan van een werkwoord als *huwen* aan voor de Middelnederlandse periode.

GECRI

Van fr. *crier*; lat. *quiritare*; [dus: van een Franse werkwoord en niet van een Middelnederlands werkwoord *criën*, maar MNW voegt hier nog aan toe:] doch met synonieme ww. uit het germaansch in betrekking gebracht, b.v. met criten, crayen en scrien (scree). (MNW, onderstrepingen van mij)

GEROE

Het woord schijnt een keelletter aan het eind te hebben verloren, als na, hd. nach; ho voor hooch; door, hd. durch; dwer-s voor dwerch-s (Tijdschr. 4, 2, 14) en zal zijn van den stam van mhd. *rohen*, *ruohen*, brullen; [...]; mnd. *ruen*, *ruien*, lärmén, brüllen, en lärmend, tumultueus und gehn [dus niet van een Middelnederlands werkwoord *ru(g)en* afgeleid]. (MNW, onderstreping van mij)

²⁵⁵ Dat werkwoorden die ontleend zijn aan een vreemde taal en die intussen min of meer aangepast zijn aan het Nederlands, in de Middelnederlandse periode al wel degelijk als grondwoorden kunnen optreden bij onze *ge*-afleiding is tevens ook duidelijk, vgl. *g(h)epens* van Mnl. *pensen* < Fr. *penser* of *geprijs* van Mnl. *prisen* Ofr. *preiser*, *prisier*, *priser* (MNW, GVD).

²⁵⁶ Vgl. GEDALSC(H)

De oorsprong van het woord is niet met zekerheid bekend: misschien staat *gedalsc* met niet ongewone uitstootting der w voor **gedwalsc*, en komt het van den stam van *dol* en *dwalen*. Zie T. en Lettb. 2, 66 vlgg. [...] In het Mecklenburgsch bestaat nog het bnw. *dwalsch* en het mnd. kent het adj. *dwelsch*, *delirus*, vanwaar *dwelscheit*, alsmede *overdwalsc*. Doch om *gedwalsc* met zekerheid te verklaren, moet er of een znw. *dwalsc*, of een ww. **dwalscen* of **dwalscen* geweest zijn, en die worden nergens gevonden. (MNW, onderstrepingen van mij)

GEHU

Doch daar dit [Fr. ww. *huer*] zelf van het znw. *hu*, dat één is met het fr. tusschenw. *hu*, afgeleid is, kan wellicht *gehu* onmiddellijk worden afgeleid van de interj. *hu*, die ook in 't germ. bestaat, en gebezigd wordt tegen mensch of dier dat wordt voortgejaagd, b. v. „hu paard!” (MNW, onderstrepingen van mij)

9.5 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we de in de Middelnederlandse woordenboeken gevonden trefwoorden met de *ge*-afleiding en de bijbehorende lemma's uit verschillende gezichtshoeken bestudeerd. Op basis hiervan lijkt het erop dat de categoriale waarde van de *ge*-afleiding in de Middelnederlandse periode de additionele betekeniselementen frequentativiteit/ voortdurendheid en negativiteit nog niet bevatte: nergens konden we namelijk eenduidig op het spoor komen van de aanwezigheid van deze betekeniselementen in het afleidingsprocédé. Wel konden we de dominantie van frequentatieve en connotatief negatieve grondwoorden signaleren in de „hoorbare” Z-groep en in de B-groep. Om erachter te komen, wat dit echter voor de ontwikkeling van de additionele betekeniselementen bij de *ge*-afleiding kan betekenen, zullen we de gegevens eerst met die van de volgende periode moeten contrasteren. In verband met de grondwoorden is verder gebleken dat er meestal sprake is van ongelede inheemse werkwoorden. In een klein aantal hebben we echter ook zowel uitheemse werkwoorden als gelede werkwoorden aangetroffen, waardoor de van de improductieve *ge*-afleiding geërfde beperking doorbroken is dat alleen maar inheemse ongelede werkwoorden als grondwoorden kunnen optreden. Het prototypische grondwoord bleek bovendien duratief en intransitief (of optioneel transitief) te zijn, maar aan de periferie zijn ook perfectieve werkwoorden en verplicht transitieve werkwoorden aanwezig. Als we de situatie met die van het hedendaags Nederlands (zie hoofdstuk 7) vergelijken, dan kunnen we constateren dat het Middelnederlandse prototypische grondwoord (inheems, ongeleed, duratief en intransitief werkwoord) heden ten dage nog de kern vormt van het prototype.

10 ONDERZOEKSRESULTATEN II: DE PERIODE TUSSEN 1550-1900: DE BEHANDELING VAN DE *GE*-AFLEIDING IN DE GRAMMATICA'S EN ANDERE TAALKUNDIGE WERKEN

Bij de periode tussen 1550-1900 kon ik – om de in 8.2 genoemde redenen – geen gebruik maken van woordenboeken over het tijdperk. Het onderzoeksmateriaal bestaat daarom voor deze periode – in tegenstelling tot de Middelnederlandse periode – uit contemporaine bronnen, namelijk: grammatica's en een aantal andere taalkundige werken, woordenboeken en een tekstcorpus. Uit een brontypologische invalshoek gezien hebben we dus streng genomen in deze periode met een ander soort bronmateriaal, namelijk een onbewerkt, ongesystemiseerd materiaal uit de periode van 1550-1900, geselecteerd door mijzelf, te maken dan in de vorige periode, namelijk een bewerkt en gesystemiseerd materiaal uit de Middelnederlandse periode, geselecteerd door 20ste-eeuwse woordenboekredacteuren. De onderzoeksresultaten zijn toch goed te vergelijken en te contrasteren, omdat we het materiaal methodologisch gezien op dezelfde manier gaan bestuderen en behandelen, d.w.z. we bekijken enerzijds nauwkeurig, hoe de *ge*-afleiding in z'n algemeen in de grammatica's resp. in de woordenboekartikelen behandeld worden en anderzijds gaan we de in de grammatica's gevonden voorbeelden, het trefwoordenbestand van de woordenboeken en de in het tekstcorpus gevonden voorbeelden zelf systematisch onder de loep nemen.

In de volgende vier hoofdstukken ga ik de verkregen resultaten presenteren, waarbij ik – net als bij het onderzoek naar het participiaal *ge-* – deze grote periode onderverdeelt in begin- (1550-1650), midden- (1650-1800) en eindfase (1800-1900). In dit hoofdstuk komt in concreto aan de orde, welke informatie over onze *ge*-afleiding we uit de beschrijvingen in de contemporaine grammatica's kunnen halen.

10.1 De beginfase (1550-1650)

Genoemd moet worden dat de beknoptheid (korte uitleg en weinig voorbeeldmateriaal) bij uitstek een karakteristiek is van de grammatica's uit de beginfase. Zo wordt onze *ge*-afleiding niet apart behandeld, maar in het kader van andere deverbale substantieven:

Van de Werckwoorden spruyten de Werkstammige woorden als *Lezinge*, ende *Gelees*, van *Leezen*, *Loopinge* ende *Geloop*, van *Loopen*, *Bereydinge*, *Bereytzel*, van *Bereyden*, *Schijninge*, *Schijnzel*, ende *Geschijn*, van *Schijnen*. (Van Heule 1625:20-21, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Alle Zelf-standige woorden die van de Werk-woorden komen worden Werkachtige woorden genaemt als *Lezinge*, *Lopinge*, *Bereydinge*, *Getuygenisse* zijn Werc-achtige woorden welke komen van *Lezen*, *Lopen* en *Bereyden*.

Ooc behoren onder de Werc-achtige *Het gelee*s, *Het be*loop, *Het ge*zeg [nu: gezegde], *Het ver*hael, en diergelijke.” (Van Heule 1633: 30, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Hier worden deverbale afleidingen (“de werkstammige woorden”, “de werkachtige woorden”) die een abstracte handeling uitdrukken (nomina actionis als de *ge*-afleiding (*gelee*s, *ge*loop, *ge*schijn), de *-ing*-afleidingen (*lezinge*, *lopinge*, *bereydinge*) en *-nis*-afleidingen (*getuygenisse*)) en deverbale afleidingen die iets concreets betekenen (voorwerps-, verzamel-, stofnamen enz. als *-sel*-afleidingen (*bereytsel*, *schijnzel*) en voorbeelden van de improductieve *ge*-afleiding (en de eronder horende impliciete *ge*-afleidingen) (*be*loop, *ge*zeg, *ver*hael)) naast en door elkaar opgesomd.

Wanneer de eigenschappen die de deverbale afleidingen met elkaar gemeen hebben, in de grammatica’s uit deze fase ter sprake komen, worden deze afleidingen niet op basis van de semantische eigenschappen onderverdeeld, maar op basis van de morfologische eigenschappen. Vanwege overeenkomst in de geslachts- en getalseigenschappen worden de *ge*-afleiding, de improductieve *ge*-afleiding en de impliciete *ge*-afleidingen onder één noemer behandeld. Over hun geslacht komen we te weten dat deze afleidingen uitzonderingsloos²⁵⁷ onzijdig (d.w.z. in moderne termen uitgedrukt: *het*-woorden) zijn:

Hier by [=bij het onzijdig geslacht] behooren ook **alle Werkstammige** die met **Ge**, **De** [Be], ofte **Ver**, beginnen ende welke niet in *Inge* en eyndigen als *Het gewerk*, *Het gedraeg*, *Het begriep*, *Het be*loop, *Het ver*maen, *Het ver*hael. (Van Heule 1625:18-19) (vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Alle Werc-achtige woorden die met **Ge**, **be** of **ver** beginnen behoren tot het **Generley** [=onzijdig] **geslacht** als *het gewerc*, *het begriep*, *het ver*loop, *het ver*hael. (Van Heule 1633:19) (vet gezet door mij en onderstreping van mij)

Alle Werk-woordige Naam-woorden, die met **Ghe**, **Be** óft **Ver** be-ghinnen [...] zijn **gheenerley**; als *het Ge-werk*²⁵⁸, *het Be-loop*, *het Ver-standt*. (Kók 1649:20) (vet gezet door mij en onderstreping van mij)

Uit het eerste citaat blijkt tevens vermoedelijk ook dat de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding als één categorie worden beschouwd: *het gewerk* (onze

²⁵⁷ Deze eigenschap hebben deze drie types afleiding nog heden ten dage gemeen met elkaar (vgl. 7.1.2.2.2). Alleen zien we bij de impliciete *ge*-afleidingen enkele dubieuze gevallen (vgl. voetnoot 196).

²⁵⁸ Dat er in de oude grammatica’s vaak dezelfde voorbeelden (in dit geval *het gewerk*) worden gebruikt, is niet verrassend. Toen was het heel gewoon om zonder bronvermelding voorbeelden van elkaar over te nemen (vgl. de becommentarieerde uitgaven van de oude grammatica’s zoals bijv. A.L. Kók’s *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst*, uitgegeven door G.R.W. Dibbets (Assen: Van Gorcum, 1981), waarin in de voetnoot voortdurend verwezen wordt naar de mogelijke bronnen).

*ge-*afleiding) en *het gedraeg* (improductieve *ge-*afleiding²⁵⁹) staan allebei als voorbeelden vermeld voor de categorie ‘deverbale substantieven die met *ge-* beginnen’. Uit de formulering “die met *Ge* [...] beginnen” komt bovendien ook naar voren dat het aan de aanwezigheid van het prefix *ge-* ligt, dat deze afleidingen onzijdig zijn. Men is zich er dus al in de 17de eeuw van bewust dat dit prefix genusbepalend is. Men beseft verder ook dat dit in strijd is met de algemene regel volgens welke het het laatste lid van een samenstelling/afleiding is dat genusbepalend is:

Een zelf-standich samen-gevoucht [...] woort / behoort tot het geslacht van het laetste woort / als Koop-stat, mis-daet [...], zijn woorden van het Vrouwelic geslacht / om dat Stat, daet [...] Vrouwelijcke woorden zijn. [...] Ooc worden hier uytgenomen alle werc-achtige die met *ge*, *be*, of *ver*²⁶⁰, beginnen als *geval*, *bedwang*, *verstant*, welke tot het generley geslacht behoren alhoewel *val*, *stant* en *dwang*, tot het Mannelic geslacht behoort.” (Van Heule 1633:21 en vgl. ook Van Heule 1625:106) (onderstrepingsen van mij)

Uit dit citaat komt ook duidelijk naar voren dat de hier onder één noemer behandelde deverbale substantieven (de *ge-*afleiding, de improductieve *ge-*afleiding en de impliciete *ge-*afleiding) vanwege het genusverschil duidelijk onderscheiden worden van de gesubstantiveerde werkwoordstammen (vgl. *val*, *dwang*, *stant*).

De getalseigenschap van de *ge-*afleiding, de improductieve *ge-*afleiding en de impliciete *ge-*afleiding wordt alleen maar in de twee grammatica’s van Van

²⁵⁹ Vermeld moet worden dat de spelling <ae> erop wijst dat we hier met een lange *a* en zodoende met een ongemodificeerde werkwoordstam (*draeg-* (draag-)) te maken hebben. Gezien het feit dat *dragen* een sterk werkwoord is, zouden we bij een voorbeeld van de improductieve *ge-*afleiding een gemodificeerde werkwoordstam verwachten (*draag-* > *drag-* → *gedrag*). In vormelijk opzicht past de in *gedraeg* voorkomende ongemodificeerde stam bij een voorbeeld van onze *ge-*afleiding. De betekenis van het woord *gedraeg* is niet aangegeven. Dat we hier toch met een voorbeeld van de improductieve *ge-*afleiding te maken hebben, maakt echter het volgende waarschijnlijk:

- *gedraag* in de betekenis ‘het (voortdurend) dragen’ is heden ten dage wel een mogelijk, maar (nog steeds) niet vaak gerealiseerd woord (vgl. we vinden er geen spoor van in de hedendaagse woordenboeken).
- *gedrag*, d.i. de gewone vorm van de improductieve *ge-*afleiding komt daarentegen al in het Middelnederlands voor in de ‘resultaat’-betekenis ‘gedrang, hoop, opeenhoping van mensen’ (MNW) (De huidige betekenis ‘de wijze waarop iemand zich gedraagt’ is pas in het begin van de 18de eeuw opgetekend (GVD).)

Dat de vorm *gedraeg* in geval van een improductieve *ge-*afleiding eigenaardig lijkt te zijn, kan waarschijnlijk met (1) of (2) verklaard worden:

- (1) in 9.2 hebben we gezien dat sporen van verwarringen in de vorm-betekenis-correspondenties bij de *ge-*afleiding en de improductieve *ge-*afleiding bij een aantal woorden ook na de Middelnederlandse periode bewaard zijn gebleven. Hier kunnen we ook met zo’n spoor te maken hebben dat in het 17de-eeuwse Nederlands nog aanwezig was.
- (2) in 8.1 hebben we gezien dat het suffix *-i(>e)* in het Middelnederlands ter betekenisversterking was geroepen bij de improductieve *ge-*afleiding. Het kan dus zijn dat we achter de 17de-eeuwse vorm *gedraeg* een vroegere vorm, *gedrage* moeten veronderstellen. In deze vorm is de lange *a* te verklaren uit *rekking* die in het Middelnederlands nog werkzaam was. We hebben in 8.1 eveneens geconstateerd dat het suffix *-e* later afgesleten was en daarom kan het zijn dat we bij *gedraeg* en *rekking*svokaal te maken hebben dat door apocope in een gesloten syllabe kwam te staan.

²⁶⁰ Hier wordt niet alleen *ge-*, maar ook *be-* en *ver-* als genusbepalend beschouwd. Onder 7.1.2.2.2 hebben we echter gezien dat we de gelijkenissen tussen de improductieve *ge-*afleiding en de deverbale *be-*, *ge-*, *ver-* enz.-afleidingen beter kunnen verantwoorden als we ook bij het laatste type de „impliciete” aanwezigheid van het prefix *ge-* vermoeden en zo moeten we ook bij dit type *ge-* als genusbepalend beschouwen.

Heule aan de orde gesteld waar wordt gezegd dat deze substantieven geen meervoud hebben:

Hier by [= bij substantieven die geen meervoud hebben] behooren ook veel **Werkstammige woorden** die met **GE**, **BE**, ende **Ver** beginnen als **Geklap**, *Verhael* (in de betekenis van ‘mogelijkheid van of gelegenheid tot schadeloosstelling’)²⁶¹, *Bedrog* ende *diergelijke*. (Van Heule 1625:22) (vet gezet door mij en onderstreping van mij)

Hier by behoren ooc alle **Werc-achtige woorden** die met **GE**, **BE**, en **Ver** beginnen als **Geklap**, *bedrog*, *verhael* (‘mogelijkheid van of gelegenheid tot schadeloosstelling’)²⁶², en *diergelijke*. (Van Heule 1633:32) (vet gezet door mij en onderstreping van mij)

Terwijl de gemeenschappelijke geslachtseigenschap van de bovengenoemde types deverbale substantieven in de grammatica’s uit de beginfase duidelijk als regel wordt geformuleerd, zien we bij de beschrijving van de gemeenschappelijke getalseigenschap van deze substantieven een zekere aarzeling of hier sprake is van een sterke tendens (vgl. het gebruik van het woord *veel* in het eerste citaat) of van een regel (vgl. het gebruik van het woord *alle* in het tweede citaat). Op basis van onze huidige kennis (vgl. hoofdstuk 7) is het duidelijk dat we – indien we deze drie types afleidingen onder één noemer brengen en daarbinnen geen nuancering aanbrengen – slechts van een sterke tendens kunnen spreken²⁶²: onze *ge*-afleiding neemt weliswaar nooit een meervoudsuitgang aan, maar de improductieve *ge*-afleiding en de impliciete *ge*-afleiding laten de meervoudsvorming – zoals onder 7.1.2.2.2 behandeld – wel toe als ze telbare abstracte substantieven of voorwerpsnamen zijn.

Concluderend kunnen we zeggen dat we in de grammatica’s uit de beginfase geen expliciete informatie krijgen over de betekenis van de deverbale substantieven. Zo komen we niets te weten over de betekenisontwikkeling van onze *ge*-afleiding: we weten niet of we al met de aanwezigheid van de additionele betekenselementen rekening moeten houden of niet. Verder tekent het netwerk van de nomina actionis in de 16de-17de eeuw en de plaats van de *ge*-afleiding daarin zich zo ook niet af. Het ordeningsprincipe bij de behandeling van de deverbale substantieven is namelijk niet de betekenis, maar de morfologische eigenschappen (preciezer gezegd: de vormovereenkomsten). Wat uit deze grammatica’s wel duidelijk naar voren komt, is dat onze *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding als één morfologische categorie worden beschouwd en dat die categorie in morfologisch opzicht (geslacht, getal) verwantschap toont met de impliciete *ge*-

²⁶¹ In de betekenis van ‘vertelling’, ‘novelle’ of ‘relaas’ kan *verhael* natuurlijk wel in het meervoud worden gebruikt.

²⁶² Het is merkwaardig dat we in de eerder verschenen grammatica van Van Heule (1625) in dit opzicht de juiste formulering aantreffen, terwijl „geen meervoud” in de later – eveneens van zijn hand – verschenen grammatica (1633) ten onrechte als een regel wordt beschouwd. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat we in de 17-18de eeuw een steeds verdergaande reguleringsdrang zien, wat de Nederlandse taal betreft, en dit kan soms natuurlijk tot overdrijvingen leiden: ook verschijnselen als regel worden beschreven, waarbij slecht sprake is van tendens.

afleidingen. Het interessante hieraan is dat de grammatici van de 16de-17de eeuw de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleidingen op basis van de natuurlijk nog steeds aanwezige vormovereenkomsten²⁶³ als één woordvormingsprocédé ervaren, terwijl we in 8.1 en 9.2 hebben gezien dat de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding op basis van de betekenis ('*handeling*'-lezing resp. '*resultaat*'-lezing) al in de Middeleeuwen van elkaar onderscheiden kunnen en moeten worden.

10.2 De middenfase (1650-1800)

Aan het begin van de middenfase vinden we met betrekking tot de *ge*-afleiding dezelfde opvattingen en informatie terug als in de beginfase. De nadruk ligt dus op de morfologische eigenschappen en niet op de betekenis. Ter illustratie moge hier twee voorbeelden staan voor de beschrijving van het *geslacht*, waarbij onze *ge*-afleiding, de improductieve *ge*-afleiding en de impliciete *ge*-afleiding duidelijk onder één noemer worden behandeld:

Neuter gender:

[...] So **all Verbal-nouns** which begin with **be ge** /& **ver**: [...] het geraes [voorbeeld van de *ge*-afleiding] the noise, het gesang [voorbeeld van de improductieve *ge*-afleiding (NB. de klinkerwisseling in de werkwoordstam)] the singing of singen to sing [...]. (Richardson 1677:63-64, vet gezet door mij en onderstreping van mij)

All Verball words which begin with *ge*, *be*, or *ver*, are of the **Neuter Gender**; as Het gewerck, The work, het begriip, The apprehension, Het verhael, The rehearsall. (Hexham 1678:z.blz.num., vet gezet door mij en onderstreping van mij)

Uit het eerste citaat blijkt tevens ook dat onze *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding als één categorie ('deverbale substantieven die met *ge*- beginnen') worden beschouwd.

In het begin van de 18de eeuw zien we geleidelijk veranderingen optreden in de behandeling van en opvattingen over de *ge*-afleiding. Aan de ene kant worden de morfologische eigenschappen (*geslacht* en *getal*) met steeds meer voorbeelden geïllustreerd:

[**Onzijdig** zijn de] **Werkwoordelyke Naamwoorden** beginnende met *Be*, *Ge*, *Ver*, als Bederf, Bedryf, Begryp, Behelp, Bejag, Beklag, Belét, Beraad, Bescheyd, Bestél, Betoog; Gebak, Gebied, Gebraad, Geding, Gedreun, Gefluuyt, Gegons, Gehak, Gehoor, Geklag, Geklap, Gelach, Gemaal, Gemor, Gepiep.

²⁶³ Dat de *ge*-afleiding – zoals in 8.1 behandeld – door een vormverandering (en een daaruit voortvloeiende betekenisinterpretatie) van de improductieve *ge*-afleiding is ontstaan, betekent natuurlijk nog niet dat er tussen beide types geen vormovereenkomsten en vormgelijkenissen meer overblijven.

Gequél, Gerammel, Geroep, Gesuysch, Gesnap, Gestél, Getreur, Gevecht, Gewas, Gezwél: Verblyf, Verdék, Vergift, Verhaal, Verloop, Verstek, Vervólg, Verwyf, Verzét (Séwel 1712: 97-98, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

wat aan het eind van de 18de eeuw zelfs in een enorme toename van voorbeeldmateriaal resulteert:

Dat ook meerendeels der **woorden** die met **GE** beginnen: van het **Onzijdige Geslachte** zijn. Als: Gebaar, gebabbel, gebaf, gebak, gebas, gebed, gebeente, gebergte, gebied, gebit, geblaas, geblaet, gebloemt, gebod, gebouw, gebrad, gebrek, gebriesch, gebroed, gebrom, gebruik, gebruis, gebrul, gebulk, gedans, gedicht, geding, gedommel, gedonder, gedrag, gedrang, gedrogt, gedruis, geduld, gefémel, geflonker, gefluit, gegil, gegons, gegrim, geheim, gehémelt, geheugen, gehoor, gehugt, gehuil, gejank, gejammer, gejok, gejuich, geschal, gekijf, geklag, geklak, geklank, geklap, geklater, geklakklak, geklots, geknor, gekir, gekraai, gekrak, gekrasch, gekrijt, gekweel, gekwel, gelaat, gelag, geleide, gelid, geloei, geloof, geloop, geluid, geluk, gemaal, gemaauw, gemak, gemeen, gemoed, gemompel, gemor, gemuit, genet, genies, genoeg, genot, gepeins, gepeupel, gepiep, gepoch, gepraat, geraas, gerammel, gerecht, gerief, gerijf, gerit²⁶⁴ [= 'ruiterij, paardenvolk'], geroep, gerugt, geruisch, geschal, geschenk, geschil, geschrei, geschrift, geschut, geslacht, gesmeek, gesnap, gesnor, gesnork, gespan, gespeel, gespook, gesprek, gespuis, gesteen, gestel, gestigt, gestoei, gestreel, getal, geteem, getier, getij, getimmer, getoet, getokkel, getommel, getouw, getrappel, getrippel, getrommel, getij, gevaar, geval, gevegt, gevest, gevlei, gevloek, gevoel, gevoelen, gevolg, gevrj, gewaad, gewag, geween, geweze, gewei, geweef, geweld, gewémel, gewest, geweeten, gewigt, gewin, gewisse, gewoel, gewoud, gewrigt, gewrogt, gezag, gezang, gezant, gezet, gezigt, gezin, gezogt, gezuip, gezuis, gezweer, gezwel, enz.²⁶⁵ (Zeydelaar 1791: 151-152, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Aan de andere kant gaat men – hoewel onze *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding weliswaar nog steeds als één categorie worden beschouwd – proberen de morfologische eigenschappen van de *ge*-afleiding beter af te bakenen:

Alle Werklyke Naemwoorden **van twee Lettergreepen**, die **met** de Onscheidbaere Voorzetselen, *Be*, *Ge*, *Ont*, en *Ver* beginnen, behooren tot het Onzydige Geslacht; als, *Bedryf*, *gewoel*, *verstant*, *onthael*, & c. (Moonen 1706:78) (vet gezet en onderstreping van mij)

²⁶⁴ Gezien het feit dat er geen context staat aangegeven, is het niet uit te maken of we hier te maken hebben met een voorbeeld van een denominale „collectieve” *ge*-afleiding ‘ruiterij, paardenvolk’ of met een voorbeeld van onze *ge*-afleiding, waarbij dan sprake is van het werkwoord *ritten* als grondwoord.

²⁶⁵ NB. Hier worden allerlei types *ge*-afleidingen (dus: onafhankelijk ervan of ze van werkwoorden of van een ander woordsoort zijn afgeleid) onder één noemer behandeld. Er wordt dus geen onderscheid gemaakt binnen de verschillende onzijdige naamwoordelijke *ge*-afleidingen (de *ge*-+...-*te*-afleidingen, onze *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding). Er staat zelfs een woord met de “string” *ge*- (waarbij ‘*ge*-’ dus geen prefix is) onder de voorbeelden (vgl. *genet* [ʒən’et] ‘een vlug Spaans rijpaard’).

[Substantieven, die geen meervoud hebben:] Werklyke Naemwoorden, die, **met Ge, Be, Ont, en Ver** beginnende, **van twee of drie lettergreepen** en het Onzydige Geslachte zyn; als Geklap, Gerammel, Bedrog, Onthout, Verhael, Verraet, Ontwerp, Bedryf.

Eenige weinige, als Geslacht, Geschil, Gebou, Verbont, Vernuft, Verstant & c. worden hier van uitgezondert. (Moonen 1706:80) (vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

In beide citaten staat er bij de “Werkelijke Naemwoorden” een toevoeging ‘van twee Lettergreepen’ resp. ‘van twee of drie lettergreepen’, wat een inperking is op de lengte van de substantieven met *be-*, *ge-*, *ont-* en *ver-*. Uit de ter illustratie aangegeven substantieven zijn *gewoel*, *geklap* en *gerammel* duidelijke voorbeelden van onze *ge-*afleiding. Vanuit een hedendaags perspectief lijkt de inperking op de lengte onterecht te zijn: er zijn ook voorbeelden van onze *ge-*afleiding die uit meerdere lettergrepen bestaan, bijv. de vreemde werkwoordstammen op *-eer* (*redeneer-* van de infinitief *redeneren*). De met behulp van deze werkwoordstammen afgeleide voorbeelden van de *ge-*afleiding, die eveneens *onzijdig* zijn en geen meervoud hebben, worden dus impliciet en ten onrechte van zowel de geslachts- als het getalsregel uitgesloten. Halen we het hedendaagse perspectief uit ons hoofd en bedenken we dat deze inperking mogelijk ook een informatiebron kan zijn over de morfologische eigenschappen van de werkwoorden die aan het begin van de 18de eeuw als grondwoord kunnen fungeren, dan is er het volgende uit af te leiden: dat onze *ge-*afleiding uit twee lettergrepen bestaat, betekent dat de stam van het als grondwoord fungerende werkwoord uit één lettergreep bestaat. De stam van de meeste (inheemse) ongelede werkwoorden bestaat ook inderdaad uit één lettergreep (vgl. ook 9.4.1.2). Beide citaten impliceren dat dit type werkwoorden bij uitstek geschikt is als grondwoord voor de *ge-*afleiding. Dat de toevoeging ‘van drie lettergreepen’ waaruit blijkt dat de stam van het als grondwoord fungerende werkwoord uit twee lettergrepen bestaat, slechts in één van beide citaten voorkomt, suggereert een minder hoge frequentie van deze werkwoorden als grondwoorden. In concreto wordt *gerammel* als voorbeeld gegeven van een *ge-*substantief van drie lettergrepen, waarbij het grondwoord een klanknabootsend werkwoord op *-el* is. Qua vorm lijkt dit werkwoord eenduidig op gelede werkwoorden die voorzien zijn van het historisch gezien frequentatieve achtervoegsel *-el*. Op basis van de inperkingen in beide citaten kunnen we dus waarschijnlijk de conclusie trekken dat het – volgens de observatie van de contemporaine grammatica’s – aan het begin van de 18de eeuw het ongelede (inheemse) werkwoord is dat als het prototypische grondwoord moet worden beschouwd, maar dat af en toe ook werkwoorden als grondwoorden kunnen fungeren die van de frequentatieve voorvoegsels *-el* en *-er* voorzien zijn of qua vorm daarop lijken. Werkwoorden waarvan de stam uit meer dan twee lettergrepen bestaat (vgl. bijv. de uitheemse werkwoorden op *-eren*), lijken nog helemaal niet voor te komen als grondwoorden bij de *ge-*afleiding. Op basis van de observaties in de contemporaine grammatica’s lijkt de voorkeurshiërarchie ten opzichte van de Middelnederlandse periode onveranderd te zijn gebleven.

Uit de in het tweede citaat van Moonen gegeven concrete voorbeelden blijkt verder dat men binnen de categorie ‘deverbale substantieven die met *ge-* beginnen’ (op basis van de getalseigenschap) een onderscheid aanbrengt tussen de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding. Als voorbeeld voor de regel dat de ‘deverbale substantieven die met *ge-* beginnen’ geen meervoud hebben, worden uitsluitend substantieven aangegeven die tot onze *ge*-afleiding behoren (*geklap*, *gerammel* – ‘geen meervoud’ is een eigenschap van dit type afleiding bij uitstek), terwijl de voorbeelden voor uitzonderingen van deze regel uitsluitend uit substantieven bestaan, die tot de improductieve *ge*-afleiding behoren (*geslacht*, *geschil*, *gebou* – ‘geen meervoud’ is tot op zekere hoogte weliswaar een kenmerk van dit type afleiding, maar hier vinden we – in tegenstelling tot de *ge*-afleiding ook wel veel uitzonderingen).

Tijdens de 18de eeuw is men steeds duidelijker bezig om de vormelijke eigenschappen en beperkingen vast te stellen die eigen zijn aan de *ge*-afleiding, hoewel dit in de praktijk zelfs nog aan het eind van de middenfase (rond 1800) niet resulteert in een duidelijke onderscheiding tussen onze *ge*-afleiding, de improductieve *ge*-afleiding én de impliciete *ge*-afleiding. De observaties die gelden voor de *ge*-afleiding en de observaties die gelden voor de improductieve *ge*-afleiding en de impliciete *ge*-afleiding lopen door elkaar:

Werkw. in de **onbep.wijze** worden onzijdige naamw. met **afkapping** van **en**, en **voorvoeging** van **ge**, **beduidende de werking van dat werkw.** *het geraas, gesnap, gebabbel, getalm*. — Doch dat voorvoegsel *ge* wordt weggelaten, wanneer de werkw. *be*, *ver*, *ont*, voor op hebben, *het beraad, beleg, beval*, zo ook *voorschrift, misbruik, toeval, verblijf, ontwerp, ontzet*. (Stijl 1787: 158, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Het zakelijke deel der werkwoorden (derzelver **uitgang en in de onbepaalde wijze afgekapt** zijnde), met **vervoeging** van **ge**, maakt onzijdige naamwoorden, die **de werking van het werkwoord** aanduiden; het *geraas, geroep, geloof*: - maar er kooft geen ge voor, wanneer de werkwoorden zelve de onafscheidelijke voorvoegsels *ge*, *be*, *ont*, *ver*, reeds voor zich hebben; het *geraas, bedrijf, ontwerp, verblijf*. (Van Bolhuis 1793:20, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

In het eerste gedeelte van beide citaten gaat het duidelijk om onze *ge*-afleiding, vgl. de beschrijving van de vorming²⁶⁶, de betekenisomschrijving en de aangegeven

²⁶⁶ In verband met de vorming van de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding moet opgemerkt worden, dat we in een grammatica uit de middeleeuwen vinden die voor de huidige lezer nogal vreemd overkomen. Deze houden in, dat deze types (in die grammatica wordt er geen onderscheid tussen gemaakt) uit het voltooid deelwoord zijn ontstaan, waarbij vaak van „valse” voltooid deelwoordsvormen wordt uitgegaan:

Regula VIII Nomina substantiva, tum composita ac decomposita, tum per metaplasmum decurtata aut contracta, servant genus dictionis primitivae. [...] Huc spectant participia omnia materialiter aut substantivè posita; quaeque per apocopen decurantur. Ut *Het gevoel / geblaes / geraes / gevolg / gestrijk*; à *gevoelde / geblaesde / geraesde / gevolgde / gestrijke* / & c. (Batavus 1707: 17, vgl. ook Batavus 1707:59)

voorbeelden, maar wanneer de speciale gevallen of uitzonderingen ter sprake komen, zien we een zekere samensmelting van onze *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding. In het tweede gedeelte van beide citaten (Stijl, Van Bolhuis) worden de speciale gevallen van de *ge*-afleiding behandeld, maar de aangegeven voorbeelden (*beraad*, *beleg*, *voorschrift*²⁶⁷ enz.) horen bij de improductieve *ge*-afleiding thuis: ze zijn allemaal impliciete *ge*-afleidingen die speciale gevallen zijn van de improductieve *ge*-afleiding. De grammatici van de late 18de eeuw zijn dus al bezig met het formuleren van een vormelijke beperking op de productiviteit van onze *ge*-afleiding: ze zijn er zich namelijk bewust van dat er met de werkwoorden die met een (meestal ongeaccentueerd) voorvoegsel beginnen, iets aan de hand is, dat ze niet zomaar geschikt zijn voor de *ge*-afleiding, maar bij het geven van concrete voorbeelden komen substantieven aan bod, die volgens een ander procédé gevormd zijn (vgl. de tot de improductieve *ge*-afleiding behorende impliciete *ge*-afleiding).

Wat verder een heel belangrijke verandering ten opzichte van de grammatica's uit de beginfase is, is het feit dat we in de grammatica's uit de middenfase niet meer alleen over de morfologische eigenschappen, maar ook – zoals de laatst geciteerde twee gedeeltes al laten zien – over de betekenis van de *ge*-afleiding expliciete informatie kunnen vinden. Hierbij zijn drie types informatie van elkaar te onderscheiden: 1) Nederlandstalige omschrijving, 2) vreemdtalige equivalent, 3) expliciete beschrijving van de betekenis.

1) NEDERLANDSTALIGE OMSCHRIJVING

Voor Nederlandstalige omschrijving heb ik in de grammatica's uit de middenfase één voorbeeld aangetroffen:

[Vertaling 1: Regel VIII. Substantieven, zowel samengestelde en van samengestelde afgeleide, als die door het metaplasme ingekort of samengetrokken zijn, behouden het geslacht van het oorspronkelijke woord. [...]]

Hiertoe behoren alle deelwoorden die materialiter of substantivisch zijn gebruikt, en die door apocope zijn ingekort. Bijv. Het gevoel, geblaes, geraes, gevolg, gestrijk, van gevoelde, geblaesde, geraesde, gevolgte, gestrijkte, enz. (Knol 1996:25-27)]

[Vertaling 2: 8de Regel: De zelfstandige naamwoorden, tzy tsaamgestelde, tzy van zelfstandige afgeleide, 't zy by rymverlof verkorte of ingetrokkene, behouden het geslacht van hun wortelnaamwoord. [...]]

Hiertoe zyn betrekbaar alle deelwoorden stoffelyk of als zelfstandige naamwoorden gezet, en die door afkapping ingekort worden, als *het gevoel*, *geblaes*, *gevolg*, *gestryk*, van *gevoelde*, *geblaesde*, *geraesde*, *gevolgte*, *gestrykte*, enz. (Kluit 2000:28-29)]

Deze gedachte wordt echter – terecht – al door de tijdgenoten helemaal afgewezen, vgl:

Op pag. 17. Het *gevoel*, *geblaes* & c. van *gevoelde*, *geblaesde* & c. zegge ik niet anders, dan dat *gevoel*, *geblaes* & c. vry veel verschillen van *gevoelde*, *geblaesde* of *geblazene*; dewyl de eerste eene daet of bedryf betekenen, de leste Lydende Deelwoorden zyn. Het geen ook aangemerkt moet worden op den ondersten regel pag. 59. *gegeef*, *geschryf*, *bedryf*, voor *gegeefd*, *geschryfd*, *bedryfd* by Nalaet stellende. (Hoogstraten 1711:236-237)

²⁶⁷ In het tweede citaat wordt het substantief *geraas* dat een „regulier” voorbeeld is van de *ge*-afleiding, ten onrechte als een speciaal geval vermeld: als voorbeeld voor het geval waarin het naamwoordelijke prefix *ge-* zich niet kan manifesteren, omdat het grondwoord een werkwoord is dat al met *ge-* begint. *Geraas* is echter niet van *gerazen*, maar van *razen* afgeleid, het is dus geen speciaal geval. Een correct voorbeeld van zo'n speciaal geval is bijv. *geloof* dat van het werkwoord *gelooven* afgeleid is.

v. 402. EEN GESNOR VAN VLEUGELN)

[...] **GESNOR** wordt nu veel gebezigd, om **een ydel geraas**, en **winderig geschreeuw**, ook de personen zelfs, die zulks veroorzaaken, te beteken. (Huydecoper 1730: 249, vet gezet door mij en onderstreping van mij)

Uit de betekenisomschrijving komt naar voren dat *gesnor* primair wordt gebruikt om het voortbrengen van een sterk, onaangenaam geluid (*ydel geraas*, *winderig geschreeuw*) aan te duiden en dat dit woord bij overdracht ook ter aanduiding van de veroorzaker(s)/voortbrengers van dit geluid gebezigd kan worden. Gezien het feit dat de laatste betekenis een secundaire ontwikkeling²⁶⁸ is, wordt die hier verder buiten beschouwing gelaten. Uit de betekenisomschrijving is verder af te leiden dat dit concrete voorbeeld in die tijd (18de eeuw) frequent gebruikt wordt en een zekere negatieve connotatie bevat (vgl. ydel geraas, winderig geschreeuw). Maar of de negatieve connotatie al in het afleidingsprocédé opgesloten ligt (d.w.z. of de *ge*-afleiding naast de basisbetekenis *handeling* al het additionele betekenselement 'negativiteit' bevat), blijkt uit dit voorbeeld niet, omdat het grondwoord '*snorren*' een zintuiglijk waarneembare werking uitdrukt, waaraan al op zich een zekere negatieve, onaangename connotatie gekoppeld is (vgl. WNT: 'een ruisend en tevens enigszins gonzend geluid voortbrengen', onderstreping van mij). Het negatieve grondwoord zorgt dus al op zich voor de negatieve connotatie van de afleiding '*gesnor*'. Gezien het feit dat in de betekenisomschrijving synonieme substantieven (*geraas*, *geschreeuw*) gebruikt worden die eveneens tot de *ge*-afleiding behoren, is het ook niet mogelijk om vast te stellen of *gesnor* reeds het andere – voor de *ge*-afleiding nu kenmerkende – additionele element 'iterativiteit' bevat. We komen dus niet te weten of *iterativiteit* al tot de categoriale waarde van de *ge*-afleiding behoort (vgl. herhaalde *handeling*) of dat hier op het denotatieve vlak nog steeds slechts sprake is van de basisbetekenis 'handeling'. Wat echter uit het feit dat synoniemen worden gebruikt die eveneens voorbeelden van de *ge*-afleiding zijn, wel opgemaakt kan worden, is dat het frequente gebruik waarschijnlijk niet alleen voor *gesnor* (in geval waarvan het zoals gezien expliciet gezegd wordt) geldt, maar voor onze *ge*-afleiding in de 18de eeuw over het algemeen.

2) VREEMDTALIG EQUIVALENT

Vooraf moet gezegd worden dat we in geval van vreemdtalige equivalenten (synoniemen) rekening moeten houden met betekenisveldverschillen: het betekenisveld van een woord in de ene taal komt zelden helemaal overeen met dat van het equivalent in de andere taal, d.w.z. het bereik van de betekenis van een

²⁶⁸ Genoemd moet worden dat de betekenisomschrijving van Huydecoper – hoewel het er verder niet toedoet – niet helemaal precies is: het gebruik van *gesnor* ter aanduiding van personen is wel een secundaire ontwikkeling, maar niet van *gesnor* in de betekenis van 'een snorrend geluid voortbrengen', maar van *gesnor* dat een collectieve benaming is voor stoffelijke en onstoffelijke zaken van weinig waarde (*beuzelingen*, *nietigheden*). Van deze laatste betekenis ontwikkelde zich bij metonymische overdracht de secundaire betekenis: 'gemeen volk, gespuis, gepeupel'. *Gesnor* in de betekenis van 'een snorrend geluid voortbrengen' en *gesnor* in de betekenis van 'nietigheden', waaruit de 'persoonsaanduidende' betekenis 'gemeen volk' zich ontwikkelde, hebben semantisch gezien niets met elkaar te maken, het zijn *homoniemen* (vgl. WNT, lemma *gesnor*).

woord in de ene taal is vaak beperkter of juist breder dan het equivalent in de andere taal. In geval van de voorbeelden van de *ge*-afleiding uit de grammatica's van de middenfase waarnaast een vreemdtalig equivalent vermeld staat, brengt dit feit de volgende moeilijkheden met zich mee:

a) Het betekenisveld van het Nederlandse woord is beperkter dan het vreemdtalige equivalent, waardoor het aangegeven equivalent niet specificerend, afbakend genoeg is, vgl. bijv.: *gegons* waarvan het grondwoord *gonzen* 'een *dof*, hetzij dan *brommend*, *snorrend* of *suizend* geluid voortbrengen' betekent (WNT, onderstrepingen van mij), wordt in De la Grue 1744:89 gewoon in het Frans met *bruit* ou *son* [lawaai of geluid] aangeduid. Het gebruik van vreemdtalige equivalenten die een breder betekenisveld hebben, leidt er bovendien vaak toe dat hetzelfde vreemdtalige equivalent naast meerdere (over een beperkter betekenisveld beschikkende) Nederlandse woorden staat, zo staat bijv. het zojuist geciteerde Franse woord *bruit* [lawaai] naast *gedreun* (dat 'een sterke trilling met een *dof* (weerklinkend) geluid' betekent), *gerammel* (dat het *geraas* betekent dat veroorzaakt wordt door het tegen elkaar stoten van voorwerpen) en *gegons* en *caquet*, *babil* [babbeltje, het babbelen] naast *gesnap* en *geklap*.

b) In het aangegeven geval kan het misleidend werken, als we op basis van het bredere betekenisveld van het vreemdtalige equivalent bij het Nederlandse woord in principe zowel aan een voorbeeld van de *ge*-afleiding als een voorbeeld van de improductieve *ge*-afleiding zouden kunnen denken, terwijl er in de werkelijkheid alleen maar sprake is van onze *ge*-afleiding (1) of van de improductieve *ge*-afleiding (2):

(1) *Gehak*, *gequel* en *gelees* zijn bijv. allemaal uitsluitend voorbeelden van de *ge*-afleiding, terwijl het betekenisveld van de aangegeven vreemdtalige equivalenten misleidend laat vermoeden dat hier zowel van onze *ge*-afleiding (o) als van een improductieve *ge*-afleiding (i) sprake kan zijn: *gehak* hachure (De la Grue 1744:89) dat in het Frans zowel '(de handeling van) het arceren' (o) als het resultaat van het arceren, 'keep, kerf' (i) kan betekenen; *gequel* tourment (De la Grue 1744:90) dat in het Frans zowel '(de handeling van) het kwellen' (o) als het resultaat van het kwellen, 'pijn' kan betekenen; *gelees* reading²⁶⁹ (Richardson 1677:56) dat in het Engels onder andere zowel '(de handeling van) het lezen' (o) als 'het object' kan betekenen 'dat passief bij de handeling van het lezen betrokken is'²⁷⁰, d.w.z. 'de lectuur, de leesstof' (i).

(2) *Geklanck*²⁷¹ en *gehoor*²⁷² zijn bijv. daarentegen allebei uitsluitend voorbeelden van de improductieve *ge*-afleiding, terwijl het betekenisveld van de aangegeven vreemdtalige equivalenten misleidend laat vermoeden dat hier zowel

²⁶⁹ Het suffix *-ing* heeft in het Engels net als in het Nederlands zowel een abstracte als een (of meerdere) concrete lezing(en).

²⁷⁰ Hier is geen sprake van de meest frequente resultaat-lezing, maar van het in 7.1.2.2.2 behandelde affectobject-betekenisaspect.

²⁷¹ Bij *geklanck* kan ook al van de vorm afgelezen worden (vgl. de klinkerwisseling in de werkwoordstam) dat er slechts sprake kan zijn van een improductieve *ge*-afleiding. Onze *ge*-afleiding, waarbij het grondwoord *klinken* is, luidt volgens de regel als volgt: *geklink*.

²⁷² *Gehoer* zou in vormelijk opzicht ook een voorbeeld van onze *ge*-afleiding kunnen zijn, maar omdat een bestaand woord, een improductieve *ge*-afleiding al dezelfde vorm heeft, vgl. *gehoor* 'een van de vijf zintuigen', wordt het tot stand komen van een nieuwvorming *gehoor* in de betekenis '(de handeling van) het horen' over het algemeen geblokkeerd (vgl. 7.1.2.2.2).

van een improductieve *ge*-afleiding (i) als van onze *ge*-afleiding (o) sprake kan zijn:

Het geklanck wordt in Richardson 1677:56 aangeduid als ‘the sound from klincken’. Op basis van deze weinig specifieke aanduiding is het niet op te maken of er sprake is van (o) of van (i).

Het gehoor wordt in Richardson 1677:56 aangeduid als ‘hearing from hooren’. *Hearing* kan in het Engels zowel ‘(de handeling van) het horen’ (o) als ‘het object’ beteken ‘waarmee de handeling van het horen uitgevoerd wordt’²⁷³, d.w.z. ‘het zintuig waardoor men geluidsindrukken waarneemt’ (i).

In de zojuist genoemde gevallen zijn we dus door de vreemdtalige equivalenten op het verkeerde spoor gezet. Maar het vreemdtalige equivalent kan wel verhelderend zijn als het betekenisveld van het Nederlandse woord in principe breder kan zijn dan het vreemdtalige equivalent. In concreto gaat het hier om woorden die op basis van hun *vorm* zowel van de *ge*-afleiding als van de improductieve *ge*-afleiding voorbeelden kunnen zijn. Het over een beperkter betekenisveld beschikkende vreemdtalige equivalent kan er ons duidelijkheid over verschaffen, met welke van de beide afleidingstypes we in geval van deze woorden te maken hebben. *Gebraad*, *gebak* en *gevecht* kunnen bijv. in principe zowel voorbeelden zijn van de *ge*-afleiding (vgl. de betekenissen ‘(de handeling van) het braden, bakken resp. vechten’) als van de improductieve *ge*-afleiding met de gelexicaliseerde betekenissen ‘braadvlees, gebraden vlees’, ‘baksel’ resp. ‘strijd, veldslag’. Maar als we naar de betekenis van het in De la Grue 1744:89-90 aangegeven Franse equivalenten (*du roti, fricassé* resp. *bataille*) kijken, dan wordt het duidelijk, dat met deze woorden niet voorbeelden van de *ge*-afleiding bedoeld wordt, maar voorbeelden van de improductieve *ge*-afleiding. Deze voorbeelden moeten we hier daarom verder buiten beschouwing laten.

Als we afzien van de hierboven uiteengezette moeilijkheden en alleen maar de betekenis van het vreemdtalige equivalent in beschouwing nemen die voor onze *ge*-afleiding van toepassing is, dan ontstaat het volgende rijtje van de voorbeelden van onze *ge*-afleiding:

gedreun *bruit* [lawaai, geluid], *tintamarre* [rumoer, herie]; **gefluyt** *sifflement* [het fluiten]; **gegons** *bruit, son* [geluid]; **gehak** *hachure* [het arceren]; **geklap** *caquet, babil* [het babbelen, het kletsen]; **gelach** *sourir* [het lachen]; **gemor** *murmure* [het mompelen, het fluisteren]; **gequel** *tourment* [het kwellen]; **gerammel** *bruit, tintamarre*; **geroep** *appel* [het roepen]; **geruysch** *bruit sourd* [dof geluid], **gesnap** *caquet, babil*; **getreur** *lamentation* [het klagen, het jammeren] (De la Grue 1744:89-90) en **gelees** *reading* [het lezen] (Richardson 1677: 56), **gewerk** *work* [het werk(en)] (Hexham 1678:z.p.nr.)

Uit dit rijtje kunnen we het volgende aflezen: volgens de vreemdtalige equivalenten is er in geval van de *ge*-afleiding sprake van een neutrale weergave óf van handelingen óf van werkingen die een zintuiglijke waarneembaarheid impliceren.

²⁷³ Hier is geen sprake van de meest frequente resultaat-lezing, maar van het in 7.1.2.2.2 behandelde instrumentalis-betekenisaspect.

De vreemdtalige equivalenten laten dus vermoeden dat de *ge*-afleiding in de middenfase nog niet de additionele betekenis-elementen ‘negativiteit’²⁷⁴ en ‘iterativiteit’ bevat.

3) EXPLICIETE BESCHRIJVING VAN DE BETEKENIS

Met uitzondering van één taalundig werk (waarover straks meer) vinden we pas in de grammatica’s die aan het eind van de middenfase het licht zien, expliciete betekenisbeschrijvingen betreffende de *ge*-afleiding. Theoretisch zouden de expliciete beschrijvingen in deze grammatica’s de meest concrete bronnen zijn voor onze kennis over de betekenis van de *ge*-afleiding. Uit de expliciete beschrijvingen in de grammatica’s uit het eind van de middenfase komen we echter niets anders te weten dan dat wat we al uit de Nederlandstalige omschrijving en de vreemdtalige equivalenten konden opmaken, namelijk dat de *ge*-afleiding een handeling, een werking uitdrukt, vgl. de eerder in een andere context al geciteerde gedeelten:

Werkw. in de onbep.wijze worden onzijdige naamw. met afkapping van en, en voorvoeging van ge, beduidende de werking van dat werkw. het geraas, gesnap, gebabbel, getalm. — (Stijl 1787: 158, onderstrepingen van mij)

Het zakelijke deel der werkwoorden (derzelver uitgang en in de onbepaalde wijze afgekapt zijnde), met vervoeging van *ge*, maakt onzijdige naamwoorden, die de werking van het werkwoord aanduiden; het *geraas, geroep, geloop*: [...]. (Van Bolhuis 1793:20, onderstrepingen van mij)

Het taalkundig werk dat bij wijze van uitzondering al vóór het eind van de middenfase een expliciete beschrijving geeft van de betekenis van de *ge*-afleiding, is Ten Kate 1723. Hierin vinden we het volgende:

De *Collectiva* (zo ik gisse, vermits iet Algemeens beteekenende, [...]) vind men doorgaends als Onzijdig genomen; [...] Dezelfde rede, gisse ik, is oorzaak geweest, waarom onze *Infinitiva*, tot *Substantiva* gemaekt zijnde, *Neutra* worden: Zo mede die zelfde Infinitiva primitiva van –EN agter-af ontbloot, en GE-, BE-, VER- of ONT- daer voor gezet zijnde, veranderen in *Substantiva Neutra*; beteekenende beide soorten **de Beweging in ’t Algemeen; dog de laetste soort als ze GE- voorop heeft, vervat eenigsints een Fræquentativum, dus ’T LOOPEN** (*Cursus generalis* [‘lopen in het algemeen’]), en **HET GELÓÓP** (*Cursus iterativus* [‘herhalend/herhaald lopen’]). (Ten Kate I 1723:407) (vet gezet door mij, onderstrepingen van mij)

Als *Substant*., vermits alle onze Infinitivi tot *Subst: Neutra* kunnen overgaen, en zoodanig in gebruik zijn: dus van *LOOPEN Currere*, maekt men **HET LOOPEN; hebbende omtrent dezelfde beteekenis als onze Substant: met INGE agter, of met GE voor het Worteldeel van het Verbum, als LOOPINGE, en GELÓÓP;**

²⁷⁴ Op basis van de vreemdtalige equivalenten lijkt het erop dat de *ge*-afleiding alleen in dat geval een negatieve bijklank heeft als het grondwoord al op zich negatief is (vgl. bijv. *gequel* van *quellen* ‘pijn aandoen’ of *gesnap* van *snappen* ‘babbelen, d.w.z. praten over onbelangrijke dingen’).

alleenlijk met dat **onderscheid**, dat die met INGE meerder een tegenwoordige dadelijkheid, die met GE een onbepaelder tijd en menigvuldiger werking, en die met EN een geduerzamer werking verbeelden; als LOOPINGE, *Cursus, cursitatio* ['lopen'], HET LOOPEN *Cursitatio quodammodo continuans* ['enigermate voortdurend lopen'], en HET GELÓÓP *Cursitatio aliquatenus frequens* ['enigermate telkens herhaald lopen'], enz, [...]. (Ten Kate II 1723:75) (vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Aan de ene kant kunnen we hieruit aflezen dat de *ge*-afleiding, de improductieve *ge*-afleiding en de impliciete *ge*-afleiding bij de behandeling van de algemene morfologische eigenschappen (vgl. het geslacht (deze woorden zijn neutra)) ook hier niet helemaal duidelijk van elkaar worden onderscheiden, maar aan de andere kant gaat het duidelijk alleen maar om onze *ge*-afleiding, wanneer de betekenis aan de orde komt en voorbeelden worden gegeven (vgl. het vet gezette gedeelte uit het eerste citaat en het gehele tweede citaat). De informatie die we hieruit kunnen halen, is – in tegenstelling tot de informatie in de grammatica's uit het eind van de middenfase – wel in meerdere opzichten interessant en merkwaardig. Ten Kate 1723 is namelijk het eerste taalkundig werk waarin naast de basisbetekenis 'handeling of werking [in de terminologie van Ten Kate: "Beweging in 't Algemeen"]' ook een additioneel betekenselement, namelijk de iterativiteit (frequentativiteit), wordt gesignaleerd. De aanwezigheid van dit additionele element komt niet alleen uit de expliciete beschrijving duidelijk naar voren, maar ook uit de tussen haakjes aangegeven Latijnse equivalenten/omschrijvingen (*gelóóp cursus iterativus* ('herhaald/herhalend lopen'), *cursus aliquatenus frequens* ('enigermate telkens herhaald lopen')). Verder is dit het eerste taalkundig werk waarin de *ge*-afleiding in het kader van andere nomina actionis wordt geplaatst, d.i. waarin de deverbale substantieven volgens semantische eigenschappen (en niet op basis van morfologische eigenschappen) worden behandeld. In het eerste citaat wordt de betekenis van de *ge*-afleiding met die van de gesubstantiveerde infinitief vergeleken en in het tweede citaat worden de *-ing(e)*-afleidingen nog bij de vergelijking betrokken. Uit de vergelijking blijkt dat zowel de gesubstantiveerde infinitief als de *ge*-afleiding een handeling/werking in het algemeen aangeeft. Benadrukt moet hier worden dat de bepaling 'in het algemeen' bij Ten Kate – in tegenstelling tot de manier waarop we 'in het algemeen' in 7.1.2.2.1 hebben begrepen (vgl. handeling in het algemeen vs. een afzonderlijke handeling) – niet op de handeling/werking zelf slaat, maar op de tijd waarin de handeling/werking plaats vindt: de *ge*-afleiding en de gesubstantiveerde infinitieven geven een handeling van onbepaalde duur aan. De *-ing(e)*-afleidingen duiden daarentegen meer een eenmalige handeling aan die zich op dit moment voor onze ogen afspeelt (vgl. 'tegenwoordige dadelijkheid'). Deze observatie komt helemaal overeen met datgene wat we onder 7.1.2.2.1 in moderne termen voor de hedendaagse situatie hebben geconstateerd: de *-ing*-afleidingen hebben een perfectieve betekenis: ze bevatten dus naast de basisbetekenis 'handeling' ook nog het additionele denotatieve betekenselement 'perfectiviteit'. De *ge*-afleiding en de gesubstantiveerde infinitieven bezitten daarentegen 'durativiteit' als additioneel denotatief betekenselement. Ten Kate nuanceert zijn term 'handeling in het algemeen' (d.w.z. 'durativiteit') zelfs nog verder: bij de *ge*-afleiding wordt – zoals al genoemd – de gedachte van een 'fræquentativum'

(iterativiteit) opgeroepen, terwijl we in geval van de gesubstantiveerde infinitieven meer aan een ‘geduerzamer werking’ (voortdurendheid) denken.

Deze gedetailleerde uiteenzetting en beschrijving van de betekenis van de *ge*-afleiding en andere nomina actionis is uniek voor zijn tijd. Maar hoe moeten we deze uniciteit opvatten, d.w.z. hoe moeten we het feit interpreteren dat de grammatica’s uit het eind van de middenfase bij de betekenis van de *ge*-afleiding slechts de basisbetekenis ‘handeling/werking’ aangeven, terwijl in het eerder verschenen Ten Kate 1723 boven de basisbetekenis ook ‘iterativiteit’ als additioneel element wordt signaleerd. Het is uiterst onwaarschijnlijk dat ‘iterativiteit’ die oorspronkelijk niet aanwezig was bij de *ge*-afleiding, in de 18de eeuw een kenmerk wordt dat aan het eind van dezelfde eeuw verdwijnt, maar in het hedendaags Nederlands – zoals in hoofdstuk 7 gezien – weer een additioneel element wordt van de *ge*-afleiding. Eerder is er daarom sprake van dat Ten Kate zijn tijd vooruit is met de precisie en uitgebreidheid van zijn observatie: in de 18de eeuw is ‘iterativiteit’ al een kenmerk van de betekenis van de *ge*-afleiding en is dat tot heden ten dage gebleven. Dat de grammatica’s uit het eind van de middenfase ‘iterativiteit’ niet noemen, betekent niet dat die niet aanwezig zou zijn, maar dat hun observaties minder precies en uitgebreid zijn dan die van Ten Kate. Of dit inderdaad zo is, zal moeten blijken uit de volgende hoofdstukken – vooral uit hoofdstuk 13 waarin de resultaten worden behandeld die we op basis van het tekstcorpus krijgen.

Concluderend kan gezegd worden dat men in de middenfase steeds duidelijker bezig is om de vormelijke eigenschappen en beperkingen vast te stellen die eigen zijn aan de *ge*-afleiding, hoewel dit in de praktijk nog niet leidt tot een duidelijke onderscheiding tussen onze *ge*-afleiding, de improductieve *ge*-afleiding én de impliciete *ge*-afleiding. De belangrijkste verandering ten opzichte van de beginfase is het feit dat we in middenfase, namelijk bij Ten Kate, al expliciete informatie vinden over de betekenis van de *ge*-afleiding, waaruit te leren valt dat de *ge*-afleiding in de 18de eeuw naast de basisbetekenis ‘handeling’ al het additionele betekenselement ‘iterativiteit’ bezit.

10.3 De eindfase (1800-1900)

Zoals in 5.2 gezegd en beredeneerd heb ik me bij de eindfase tot het bestuderen van vier grammatica’s beperkt. In de uit het begin van de eindfase bekeken grammatica, Weiland 1805, komt de *ge*-afleiding bij de behandeling van het getal en het geslacht van de substantieven aan de orde.

Ook lijden die woorden **geen meervoud, welke van de onbepaalde wijs der werkwoorden afgeleid worden, met wegwerping van den uitgang en en voorvoeging van *ge*;** en welke zelfstandige naamwoorden de werking dier werkwoorden uitdrukken; als: *gehuil, gezucht, geroep, gekraak, gefluister, gevraag, gerij, gevrij, gebulder, gejammer, gedonder, gebabbel, gedobbel, gekakel* enz. (Weiland 1805:54, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Ook die woorden [zijn **onzijdig**], welke van de onbepaalde wijs der werkwoorden, met wegwerping van *en* en voorzetting van *ge*, afkomen, en derzelve werking aanduiden, als: *geraas, geroep, gesnap, getier*, van *razen, roepen, snappen, tieren* enz. [...]

§. 132. Tot dezen regel behooren ook alle woorden, welke, met voorzetting *ge*, van de **voortdurende werkwoorden** op *el* en *er* af komen, en niets anders, dan derzelve werking aanduiden, als: *gebulder, gedaver, gedonder, gejammer, gebabbel, gehakkel, getokkel* enz., van *bulderen, daveren, donderen, jammeren, babbelen, hakkelen, tokkelen* enz. (Weiland 1805:68, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Dat het hier om de *ge*-afleiding gaat, komt uit de beschrijving van de vorming en de betekenisomschrijving (vgl. de onderstreepte gedeelten) en de aangegeven voorbeelden duidelijk naar voren. Wat hierbij opvalt, is het feit dat de substantieven die op basis van werkwoorden op *-el* en *-er* door voorvoeging van *ge-* worden gevormd, bij de behandeling van het geslacht (tweede citaat) als een speciaal geval worden beschouwd. De reden daarvan wordt niet aangegeven, maar waarschijnlijk schuilt er de gedachte achter, dat de meeste werkwoordstammen uit één lettergreep bestaan (vgl. de stammen van de ongelede werkwoorden), terwijl de werkwoordstammen van werkwoorden op *-el* en *-er* tweelettergrepig zijn en bovendien ook een gemeenschappelijk betekenselement bevatten ‘voortdurendheid’ (in moderne termen durativiteit). Als we helemaal precies willen zijn, dan gaat het hier om een speciaal geval van voortdurendheid of durativiteit, namelijk frequentativiteit: werkwoorden op *-el* en *-er* zijn zoals al meermalen genoemd oorspronkelijk frequentatieve: *-el* en *-er* zijn in oorsprong frequentatieve achtervoegsels. We hebben gezien dat aan het begin van de middenfase wordt gesuggereerd dat de *ge*-afleiding op basis van werkwoorden op *-el* en *-er* weinig voorkomt. Het feit dat dit nu als een speciaal geval met een eigen vorm- en semantisch kenmerk (vgl. de frequentatieve achtervoegsels *-el*, *-er*) wordt behandeld en het feit dat er een groot aantal voorbeelden gegeven wordt laten echter voor het begin van de eindfase al het tegenovergestelde vermoeden: hier moet sprake zijn van een duidelijke frequentietoename bij de werkwoorden op *-el* en *-er* als grondwoorden. Van een perifeer grondwoordtype aan het begin van de middenfase lijkt dit type werkwoord langzaam de categorie ‘prototypisch grondwoordtype’ te benaderen. Of de frequentietoename van het gebruik van dit type werkwoorden, waarbij door Weiland dus een gemeenschappelijk betekenselement wordtesignaleerd, invloed heeft op de betekenis van de *ge*-afleiding, komen we echter niet te weten: Weiland omschrijft diens betekenis net als de grammatica’s uit het eind van de middelfase slechts met ‘uitdrukking van een werking’, welke omschrijving niet verder wordt genuanceerd.

Genoemd moet ook nog worden dat het in de praktijk ook in deze grammatica nog niet helemaal gelukt is om onze *ge*-afleiding, de improductieve *ge*-afleiding én de impliciete *ge*-afleiding duidelijk van elkaar te onderscheiden, ze worden eigenlijk als één categorie beschouwd:

Zoo [zijn] ook [de volgende woorden onzijdig:] *gerij, getij, gevrij, gevloek, geschrijf, gebaf, gebak, gebouw, gebraad* enz., van *rijen, tijen, vrijen, vloeken, schrijven, baffen, bakken, bouwen, braden* enz.; van welke sommigen van zin veranderen, zoo dat zij van de werkende daad overgaan, om de bewerkte, of voortgebragte aan te duiden, als: het **gebak, gebouw, gebraad** enz., welke niet meer *het bakken, bouwen, braden* enz. beteekenen, maar dat geen, wat uit het bakken, bouwen, braden enz., voorkomt. Intusschen is het natuurlijk, dat **het voorgevoegde *ge* weggelaten wordt** in woorden, **afgeleid van werkwoorden, welke reeds een der onscheidbare voorzetsels hebben**, als: *het beleg, ontwerp, verblijf* enz., van *beleggen, ontwerpen, verblijven* enz. (Weiland 1805:68, vet gezet door mij, onderstrepingen van mij)

Maar tegelijkertijd vinden we hier een opmerking over de interne verhoudingen binnen deze “categorie” die we voor het eerst in een grammatica op zien duiken: voor het eerst wordt er een zekere – weliswaar verkeerde (vgl. 7.2 en 8.1) – historische band gesuggereerd tussen de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding. Op basis van Weilands opmerking dat sommige *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen een betekenisverandering ondergaan, waardoor deze afleidingen niet meer een ‘handeling’ uitdrukken, maar het ‘resultaat’ ervan, wordt geïndiceerd dat de improductieve *ge*-afleiding – door polysemie (in concreto: concretisering) – uit de *ge*-afleiding is ontwikkeld²⁷⁵.

Al doet Weiland de eerste (verkeerde) poging tot het vaststellen van de interne verhouding tussen de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding en al herkent of ontdekt hij de aanwezigheid van een speciaal type werkwoord met eigen vorm- en semantisch kenmerk als grondwoord, moeten we toch concluderen dat we ten opzichte van het eind van de middenfase nog geen wezenlijk verschil zien in de behandeling van de *ge*-afleiding: onze *ge*-afleiding, de improductieve *ge*-afleiding én de impliciete *ge*-afleiding worden in de praktijk nog steeds niet duidelijk van elkaar onderscheiden en de betekenis van de *ge*-afleiding wordt nog steeds simplistisch als ‘uitdrukking van een werking’ omschreven (terwijl we uit de (zijn tijd voor zijnde) observatie in Ten Kate 1723 weten dat het additionele iteratieve betekenselement al aanwezig moet zijn).

De grammatica die ik uit het midden van de eindfase heb bestudeerd, Brill 1846, is het eerste grammaticale werk, waarin aan de productiviteit van de Nederlandse voorvoegsels aandacht wordt besteed. Uit de aangegeven *voorbeelden* blijkt dat de *ge*-afleiding productief is, d.w.z. dat met behulp van dit afleidingsprocédé nieuwe woorden kunnen worden afgeleid:

Alle voorvoegsels, met uitzondering van *ant, er* en *oor*, kunnen nog heden ten dage ter daargestelling van nieuw gevormde woorden vrij gebruikt worden. [...] Dus kan men woorden vormen, te voren of nooit of slechts door de vrijmagt van redenaar en dichter of door het spelend vernuft gebezigd, bij voorb.: *aartsdief, besuikeren, gekijk, her-eten, misrijden* [...]. (Brill 1846:156-157, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

²⁷⁵ In 7.2 hebben we gezien dat deze verkeerde gedachte ook nog in 20ste-eeuwse grammaticale werken opduikt.

Vervolgens wordt de *ge*-afleiding tegenover andere types *ge*-afleidingen gesteld en wordt er gezegd waarin het succes (productiviteit en veelvuldig gebruik) van de *ge*-afleiding ligt: het prefix *ge-* heeft hier – in tegenstelling tot de andere inmiddels improductief geworden naamwoordelijke *ge*-afleidingen (waarin *ge-* *semantisch leeg* is) – een eigen betekenis die voor de Nederlander gemakkelijk te doorzien is:

Het voorvoegsel *ge*, hoezeer in *gebabbel*, *gezaag* en dergelijke van **een uitgebreid gebruik** en voor het bewustzijn van de Hollander met eene licht erkenbare beteekenis bedeed, treft men echter voor vele woorden aan, waar het gene blijkbaar wijziging aan het begrip toebrengt, zoodat het voor zoodanige woorden zonder beteekeenis en aan willekeurige onderdrukking onderhevig is: men denke slechts aan *getrouw* en *trouw*, *geheel* en *heel*, [...]. (Brill 1846:157, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Wat de betekenis van *ge-*, oftewel wat het (volgens de auteur voor de Nederlander gemakkelijk herkenbare) gemeenschappelijke betekenismoment is dat alle voorbeelden van de *ge*-afleiding met elkaar delen (d.i. de categoriale waarde), wordt hier niet behandeld, maar ergens anders²⁷⁶, namelijk onder de opsomming van de soorten van de zelfstandige naamwoorden vinden we er wel informatie over:

[...] *namen voor handelingen*, en wel, hetzij zonder het nevensdenkbeeld eener gedurige herhaling van dezelfde handeling, als: *komst*, *loop*, *val*, *slaap*; hetzij met zulk een nevensdenkbeeld (iterativa, frequentativa), als: *gejuich*, *gesnater*, *geklap*. (Brill 1846:261) (vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Sinds Ten Kate 1723 is dit de eerste grammatica, waarin de gedachte van het herhalende element, het iteratieve/frequentatieve aspect weer naar voren komt. Sinds meer dan één eeuw is dit dus weer een grammatica, waarin we van de betekenis van de *ge*-afleiding een meer precies beeld krijgen: onze *ge*-afleiding drukt dus niet alleen een handeling op zich uit, maar een handeling die herhaald wordt. Verder wordt onze *ge*-afleiding hier eigenlijk tegenover een ander nomen actionis gesteld, namelijk de gesubstantiveerde werkwoordstam: beide types drukken weliswaar een handeling uit, maar bij de *ge*-afleiding speelt (additioneel) ook iterativiteit een rol, terwijl de gesubstantiveerde werkwoordstam inderdaad uitsluitend de handeling op zich aanduidt. Deze observatie komt overeen met wat we onder 7.1.2.2.1 voor de hedendaagse situatie hebben geconstateerd.

Brill 1846 bevat ook een gedeelte over de woordvorming. Daarin komen ook onze *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding aan bod:

De voorvoegsels, welke, ter vorming van afgeleide zelfstandige naamwoorden gebezigd worden, zijn [...] de volgende: [...], *ge*, [...].
Ge, [...], vormende, [...] van werkwoorden of zelfstandige stamwoorden met eene vokaal voor klankwisseling vatbaar, substantieven, die de handeling aanduiden, als bij herhaling uitgeoefend (iterativa, frequentativa): [...] (Brill 1846:287-288, onderstrepingen van mij)

²⁷⁶ Vgl. ook: “[...] de frequentatieve naamwoorden met het voorvoegsel *ge* [...]: *geberg* en *gedeel* zou een *gedurig* *bergen* en *deelen* beduiden, als *gebrul* en *geschrei* een *gedurig* *brullen* en *schrijven*. (Brill 1846:85-86) (onderstrepingen van mij)

Hier smelten de kenmerken van de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding duidelijk samen: van vatbaarheid voor klankwisseling is er slechts sprake bij de improductieve *ge*-afleiding en met ‘aanduiden van een herhaalde handeling’ hebben we alleen maar bij onze *ge*-afleiding te maken. Hoewel beide types duidelijk als één categorie worden beschouwd, komen in het vervolg de kenmerken van beide types duidelijk naar voren. Binnen de gemeenschappelijke categorie wordt nu op basis van de betekenis duidelijk onderscheid gemaakt tussen onze *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding:

Doch hier zijn twee gevallen mogelijk: de opvatting is of subjeektief, dat is, men denkt zich de uitoefening der handeling zelve, **en dan komt het substantief steeds van den praesensvorm**²⁷⁷ [dus: geen vatbaarheid voor klankwisseling], als: *gebedel, geblaas, gebrul, gedans, gefluit, gegons, gejuich, gekerm, geklink, gekrijt, gelach, geloop, gemor, gerij, getalm, gezang*; of objektief, dat is, men denkt zich de handeling als uitgeoefend en als hebbende een zeker uitwetsel daargesteld, bij voorbeeld: *gebaar* (van *beren, dragen, houden*, dus zoo veel als *houding*), *gedreun, gedruisch, geflikker, gegolf, geklag, geklank (te vergelijken met geklink, dat de vokaal van het praesens bevat), geklots, gelui, geluid, geraas, geritsel* [van het werkwoord *ritselen*, -sel is dus geen suffix hier], *geruisch, geschal* (van *schellen* [oorspronkelijk, maar nu geïnterpreteerd als afkomstig van *schallen*, vgl. WNT]), *geschil, geschrei, gesprek, gevecht, gezang en gedrang (vergelijk gezang en gedring)*. (Brill 1846: 288-289, vet gezet door mij en doorlopende en onderbroken onderstrepingen van mij)

Hoewel Brill de semantische verschillen tussen beide types hier met eigen termen (‘subjectieve opvatting’ resp. ‘objectieve opvatting’) aanduidt, komt uit de daarop volgende omschrijvingen (‘de uitoefening der handeling zelve’ resp. ‘de handeling als uitgeoefend en als hebbende een zeker uitwetsel daargesteld’) duidelijk naar voren dat in het eerste geval sprake is van de *ge*-afleiding en in het tweede van de improductieve *ge*-afleiding. Verder blijkt ook dat Brill zich er van bewust is dat er (hoewel hij ze bij de beschrijving van de vorming onder één noemer behandelt) tussen de beide afleidingsprocédés ook in vormelijk opzicht verschillen kunnen zijn, vgl. de vet gezette gedeelten. In theorie is het onderscheid dus gemaakt. Bekijken we echter de gegeven voorbeelden, dan zien we, dat die door elkaar lopen (zie de onderbroken gestreepte voorbeelden). De praktijk laat dus nog te wensen over. Waarschijnlijk realiseert Brill zich dit ook, omdat hij er het volgende aan toevoegt:

Het spreekt van zelve dat woorden, aan welke de subjeektieve beteekenis van de uitoefening der handeling eigen is, ook objektief voor het produkt derzelve kunnen genomen worden, als *gebrul* voor het geluid, en, **omgekeerd**, dat woorden, aan welke de objektieve beteekenis bij voorkeur toekomt, mits zij de vokaal van het

²⁷⁷ Preciezer gezegd is het (zoals we weten) de werkwoordstam, maar de werkwoordstam komt in het Nederlands overeen met de 1.pers.sing.pres.-vorm.

praesens bezitten²⁷⁸, ook in **de subjektieve voorkomen**, bij voorbeeld *geraas* voor *een herhaald razen*. (Brill 1846:289, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Hoewel het niet correct is dat gesuggereerd wordt dat er een zekere “wederzijdse” semantische samenhang tussen beide types bestaat en hoewel de gesuggereerde “wederzijdse” mogelijkheid tot overgang van het ene type naar het andere in deze vorm (incl. de gegeven voorbeelden²⁷⁹) evenmin correct is²⁸⁰, is dit de eerste grammatica die er expliciet de aandacht op vestigt dat er woorden kunnen zijn, waarbij er in principe tegelijk sprake kan zijn van beide types – afhankelijk ervan, welke betekenis aan de woordvorm toegekend wordt (ook al is soms een van de betekenissen “gewoner” dan de andere, vgl. bijv. *gebak* – de gewone betekenis is ‘taart e.d.’ (een improductieve *ge*-afleiding), maar de betekenis ‘aanhoudend of telkens bakken’ (onze *ge*-afleiding) is ook niet uitgesloten).

Brill 1846 is dus – kunnen we concluderen – de eerste grammatica sinds het werk van Ten Kate 1723, waarin het iteratieve betekenselement bij de *ge*-afleiding opnieuw opduikt. Ook worden in deze grammatica verdere stappen gezet om onze *ge*-afleiding van de improductieve *ge*-afleiding te onderscheiden: hoewel ze nog steeds als één categorie worden beschouwd, is het in theorie (maar nog niet (helemaal) in de praktijk) toch gelukt binnen die categorie tussen beide types onderscheid te maken.

In de beide laatste grammatica’s, die ik bestudeerd heb en die aan het eind van de eindfase het licht zien, namelijk Terwey en Den Hertog, worden ook de laatste stappen gedaan in deze richting: onze *ge*-afleiding wordt hier zowel in theorie als in de praktijk (zie de gegeven voorbeelden) duidelijk onderscheiden zowel van de impliciete *ge*-afleiding:

[Onzijdig zijn:]

[...] de stammen van werkwoorden, die afgeleid zijn door middel van de voorvoegsels **be**, **ge**, **ont** en **ver** of onscheidbaar zijn samengesteld met een bijwoord: *begrip*, *geloof*, *ontzaq*, *verwijt*, *onderhoud*, *overleg*, *misbruik*. [...]

[...] de stammen van werkwoorden, voorzien van ’t voorvoegsel ge: *ge-loop*, *ge-draaf*, *ge-juich*. (Terwey 1890:68, onderstrepingen van mij)

²⁷⁸ Hieruit komt weer naar voren dat hij er zich bewust van is dat er ook vormverschillen kunnen zijn tussen de *ge*-afleiding en de improductieve *ge*-afleiding.

²⁷⁹ Vgl. *gebrul* en *geraas* kunnen allebei alleen maar tot onze *ge*-afleiding behoren, en niet tot de improductieve *ge*-afleiding: ze hebben geen ‘resultaat’-betekenis.

²⁸⁰ Gezien het feit dat het ene type *ge*-afleiding al improductief is, kan er slechts sprake zijn van dat er een nieuwvorming van de *ge*-afleiding wordt gevormd, die dezelfde vorm heeft als een bestaand woord dat tot de improductieve *ge*-afleiding behoort, maar het omgekeerde is niet mogelijk: er kunnen geen nieuwvormingen van de improductieve *ge*-afleiding (*nieuwvorming* – *improductief* contradictie op zichzelf!) worden gevormd, die de vorm hebben van bestaande woorden van onze *ge*-afleiding. Hier hebben we dus niet met een wederzijdse, maar met een eenzijdse relatie te maken. Of een nieuwvorming van de *ge*-afleiding, die dezelfde vorm heeft als een bestaand woord dat tot de improductieve *ge*-afleiding behoort, door de taalgemeenschap geaccepteerd wordt en werkelijk in gebruik komt, is een ander verhaal (vgl. in verband hiermee ook het onder 7.1.2.2.2 behandelde).

als van de improductieve *ge*-afleiding:

Het [Ge-] vormt van *s t a m m e n v a n w e r k w o o r d e n* substantieven, welke **eene herhaling der werking** aanduiden: *ge*loop, *ge*jubel, *ge*schreeuw, of **'t voort-brenge**l der werking: *ge*bak, *ge*braad, *ge*bouw, *ge*schrijf. (Terwey 1890:144)

Ge-, met de oorspr. beteekenis *samen* of *mede*, speelt bij de vorming van zelfst. nwdn. eene belangrijker rol dan bij die der ww. [...]. Het komt voor in een aantal substantieven, waarin het slechts door de taalhistorie verklaard kan worden, maar het heeft ook eenige beteekenis doen ontstaan:

1°. *verzamelende meervouden*: *ge*broeders, *ge*zusters, *ge*lieven, *ge*buren, *ge*spelen, enz., waarvan sommige ook in het enkelvoud gebruikelijk zijn geworden: *ge*buur, *ge*speel, *ge*noot, *ge*zel, enz.

2°. *Verzamelende enkelvouden*: *ge*beente, *ge*bergte, *ge*boefte, *ge*bloemte, *ge*boomte, *ge*dierte, *ge*peupel, *ge*steente, *ge*vogelte, *ge*zin (vroeger *gesinde*), *ge*broed, *ge*schut, *ge*volg, enz.

3°. **r e s u l t a t e n v a n w e r k i n g e n**: *ge*bak, *ge*bouw, *ge*braad, *ge*schenk, *ge*slacht (vee), *ge*maal (graan), *ge*schrijf (geschreven stukken), *ge*sticht, *ge*zwel, *ge*bed, *ge*zang, *ge*schal, *ge*drang, *ge*vecht, enz., terwijl enkele ook **het middel tot de werking** noemen: *ge*bit, *ge*maal (in *stoomge*maal), *ge*weer, *ge*zicht, *ge*hoor, *ge*voel, enz.

4°. **h e r h a a l d e** en daardoor veelal hinderlijke **w e r k i n g e n**: *ge*bedel, *ge*brom, *ge*brul, *ge*draai, *ge*doe, *ge*fladder, *ge*ginnegap, *ge*huil, *ge*jank, *ge*krioel, *ge*loop, *ge*mors, enz. (Den Hertog 1915:159-160, vet gezet door mij en onderstrepingen van mij)

Verder zien we dat iterativiteit (het herhalende element) al een vast element is van de betekenisomschrijving bij de *ge*-afleiding. In Den Hertog 1915 duikt bovendien ook een nieuw element in de betekenisomschrijving op, namelijk het adjectief 'hinderlijk'. Dit is de eerste grammatica, waarin ook het andere additionele betekenselement, de negatieve connotatie, (als voortvloeisel van het iteratieve element) genoemd wordt. Aan het eind van de eindfase krijgen we dus een behandeling van de *ge*-afleiding, die overeenkomt met onze huidige behandeling: ze wordt als een apart procédé binnen de deverbale naamwoordelijke afleidingen beschouwd en wordt duidelijk van de improductieve *ge*-afleiding en de impliciete *ge*-afleiding onderscheiden. Verder worden bij de *ge*-afleiding naast de basisbetekenis 'handeling/werking' beide additionele betekenselementen (iterativiteit, negatieve connotatie) vermeld.

10.4 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we bekeken, hoe de grammatica's de *ge*-afleiding behandelen, d.i. welke informatie we er met betrekking tot de *ge*-afleiding uit kunnen halen. Het is gebleken dat we in de beginfase en ook nog in de eerste helft van de middenfase geen expliciete informatie krijgen over de betekenis. Er wordt aan de *ge*-afleiding geen speciale aandacht besteed: ze wordt in de grote groep van verschillende deverbale substantieven behandeld, waarbij de vormelijke eigenschappen als ordeningsprincipe worden gehanteerd. Daarna begint de semantiek steeds meer op de voorgrond treden. In de tweede helft van de middenfase wordt in de grammatica's gezegd, dat het bij ons type om een werking gaat. Het eerste en enige taalkundige werk in de middenfase, waarin het frequentatieve element (als iets, waardoor de *ge*-afleiding zich onderscheidt in de groep van nomina actionis) genoemd wordt, is, zoals we hebben gezien, Ten Kate 1723. Dit additionele element duikt bij de behandeling van de *ge*-afleiding pas in de eindfase weer op, en het andere additionele betekenselement, de negatieve connotatie, wordt voor het eerst zelfs pas helemaal aan het eind van de eindfase genoemd.

In verband met Ten Kate 1723 konden we constateren dat hij blijkbaar zijn tijd vooruit is met de precisie en uitgebreidheid van zijn observatie. Daarom is het heel erg waarschijnlijk dat de eerste signalering van de additionele elementen in de grammatica's niet per se overeenkomt met de tijd wanneer ze in de werkelijkheid beginnen deel uit te maken van de categoriale waarde van de *ge*-afleiding. Daarom kunnen we vermoeden dat de in de contemporaine grammatica's gegeven observaties achter de (taal)feiten aanlopen. Wanneer en hoe de *ge*-afleiding precies met de additionele betekenselementen verrijkt is, blijft dus ook voortaan een vraag. Op basis van de grammatica's is alleen maar zeker geworden dat frequentativiteit in de jaren 1720 al een kenmerk is en negativiteit aan het eind van de 19de eeuw. Verdere informatie hierover hoop ik uit de verdere analyse van ons onderzoeksmateriaal voor de periode 1550-1900 te krijgen.

11 ONDERZOEKSRESULTATEN III: DE PERIODE TUSSEN 1550-1900 — DE BEHANDELING VAN DE *GE*-AFLEIDING IN DE WOORDENBOEKEN: INFORMATIE UIT DE LEMMA'S

Aansluitend bij het vorige hoofdstuk, waarin we bekeken hebben, hoe de contemporaine grammatica's de *ge*-afleiding behandelen, gaan we in dit hoofdstuk systematisch beschrijven, welke informatie met betrekking dit type te halen valt uit de lemma's van de contemporaine woordenboeken. Hierbij moeten we in concreto – net als bij de woordenboeken over de Middelnederlandse periode het geval was²⁸¹ – denken aan Nederlandse synoniemen en omschrijvingen. En omdat ik bij deze periode ook vertaalwoordenboeken bij het onderzoek betrokken heb, moeten we verder ook nog met vreemdtalige equivalenten en omschrijvingen rekening houden als potentiële informatiebronnen. De in de woordenboekartikelen gevonden gegevens ga ik per fase volgens de zojuist genoemde types informatie (Nederlandse synoniemen en omschrijvingen resp. vreemdtalige equivalenten)²⁸² systematiseren. Verder moet hier nog genoemd worden dat we – zoals in 8.2.3.2 behandeld – in beide eerste fases (maar niet in de derde fase) met vertaalwoordenboeken te maken hebben, wat in feite bij de beschrijving van de verschillende types informatie twee ordeningsprincipes mogelijk maakt: chronologische volgorde of behandeling per doeltaal. Uit de aard van het onderzoek volgt dat chronologie als het doorslaggevende ordeningsprincipe beschouwd moet worden. Een behandeling per doeltaal zou echter om presentatietechnische redenen ook gewenst zijn: de eigenschappen van de *ge*-afleiding die uit bepaalde kenmerken van de doeltaal vallen af te lezen, zouden op die manier beter naar voren komen. Uiteindelijk zou daarom een gecombineerde aanpak het beste zijn, waarin geen van beide principes het onderspit moet delven. Gelukkig is zo'n aanpak ook mogelijk, want een behandeling per doeltaal levert tegelijk ook een chronologische volgorde op. Zo stel ik in de beginfase het eerst het Naembouck met het Frans als doeltaal aan de orde en daarna de woordenboeken van Kiliaan met het Latijn als doeltaal. In de middenfase resulteert dit ordeningsprincipe in drie categorieën: woordenboeken met het Engels als doeltaal, woordenboeken met het Frans als doeltaal en woordenboeken (beter gezegd: één woordenboek) met het Duits als doeltaal.

²⁸¹ NB. Daar hadden we weliswaar met hedendaags Nederlandse synoniemen (equivalenten) te maken, terwijl het hier uiteraard gaat om contemporaine synoniemen.

²⁸² Voor elk type informatie geldt de toevoeging „waar van toepassing”, gezien het feit dat we niet in elk woordenboek, in elke fase alle types informatie tegelijk vinden. Zo moeten we bijv. in de laatste fase – met Weiland 1799-1811 (eentalig verklarend woordenboek) – geen vreemdtalige equivalenten verwachten.

11.1 De beginfase (1550-1650)

11.1.1 *Nederlandstalige synoniemen*

In Naembouck 1562 wordt niet naast elk trefwoord met de *ge*-afleiding een Nederlandstalig synoniem aangegeven, maar wanneer het wel het geval is, wordt vrij systematisch een (van hetzelfde werkwoord afgeleid) nomen actionis op *-ing* gebruikt: *ghehuul* – *hulijnghe*; *ghekijf* – *kiuijnghe*; *ghelach* – *lachghinghe*; *ghequel* – *quellijnghe*; *gheloop* – *loopijghe*. Een enkele keer wordt ook een met het uitheemse suffix *-age* gevormd nomen actionis als synoniem gebezigd: *ghequel* – *quellage*.

Ook in de woordenboeken van Kiliaan (1574, 1599) wordt niet naast elk trefwoord met de *ge*-afleiding een Nederlandstalig synoniem gegeven, maar als het toch gebeurt, zien we ook hier voorbeelden van (van hetzelfde werkwoord afgeleide) nomina actionis op *-ing* (*ghe-dommel* – *dommelijnghe*; *ghekerm* – *kermijnghe*) als synoniemen verschijnen. In deze woordenboeken wordt echter uiteindelijk de voorkeur gegeven aan (bij hetzelfde werkwoord horende) gesubstantiveerde werkwoordstammen: *ghe-blick* – *blick*; *ghe-deun* – *deun*; *ghe-draey* – *draey*; *ghe-spoock* – *spoock*; *ghe-swerm* – *swerm*.

Gezien het feit dat zowel de nomina actionis op *-ing* (en op *-age*) als de gesubstantiveerde werkwoordstammen een connotatief neutrale handeling uitdrukken, waarin durativiteit of frequentativiteit niet geïmpliceerd is, lijkt het feit dat juist deze types afleidingen als synoniemen worden gehanteerd, erop te wijzen dat de *ge*-afleiding in deze fase nog niet over de karakteristieke additionele betekenselementen, *durativiteit/frequentativiteit* en *negativiteit*, beschikt en dat deze gebruikt wordt als een neutrale weergave van een handeling (of gebeuren).

11.1.2 *Vreemdtalige equivalenten*

Vooraf moet gezegd worden, dat we de gevonden trefwoorden, wat betreft de precisie van het vreemdtalige equivalent (d.i. de mate waarin het vermelde equivalent met de *ge*-afleiding correspondeert²⁸³), duidelijk in twee groepen moeten verdelen. Bij de *ge*-trefwoorden waarbij de nadruk op het uitdrukken van een (bewuste) handeling valt, worden over het algemeen veel preciezere vreemdtalige equivalenten aangegeven dan bij de *ge*-substantieven die in eerste instantie een zintuiglijk waarneembare werking impliceren. Het Naembouck vertaalt bijv. zowel *ghedruusch* als *gheschal* met de geenszins specifieke Franse aanduiding ‘*bruit*’ (geluid, lawaai) en Kiliaan duidt *ghe-druysch*, *ghe-rammel* en *ghe-ruysch* met het eveneens geenszins specifieke Latijnse woord ‘*strepitus*’ (lawaai, geraas, herrie)

²⁸³ In 10.2 hebben we gezien, dat „verschil het betekenisveld” ook al bij die vreemdetaalgrammatica’s een probleempunt was waarin naast de voorbeelden van de *ge*-afleiding vreemdtalig equivalenten vermeld stonden.

aan. Bij de analyse van de informatie die we uit het vreemdtalige equivalent kunnen halen, concentreer ik me daarom op de eerste groep trefwoorden, d.i. de trefwoorden waarbij de nadruk op de handeling valt, en niet op de trefwoorden waarbij er sprake is van een zintuiglijke waarneembaarheid.

In het Naembouck wordt naast deze groep trefwoorden vrij systematisch een Franstalig equivalent op *-ment* aangegeven. Ter illustratie zie de volgende voorbeelden: *gheblas – soufflement*, *gheloop – courement*; *ghecrijsch – criement*, *brayement*; *ghehuul – hurlement* en *gheween – pleurement* enz. Ook equivalenten op *-ée* komen voor, bijv. *ghelach – risée*; *gheroup – criée*; *ghetier – criée*. De suffixen *-ment* en *-ée* worden in het Frans in de 16de eeuw net als heden ten dage (Trésor 11, 1971-1994:649-650; Trésor 7, 1971-1994:582-583) onder andere gebruikt om van werkwoorden substantieven te vormen die de in het werkwoord genoemde handeling neutraal weergeven. Deze gegevens duiden er dus op dat we nog niet met de additionele betekenselementen, *durativiteit/frequentativiteit* en *negativiteit* als kenmerken rekening moeten houden.

Aparte aandacht verdient echter het feit dat er bij twee trefwoorden ook een Franstalig equivalent op *-erie* staat vermeld: *ghekijf – tenserieë* (naast *tensement*) en *ghequel – fascerieë*. Al vanaf de Middel-Franse periode gebruikt men dit suffix (onder andere) om van werkwoorden substantieven te vormen die vaak een zich telkens herhalende – en (daardoor) als pejoratief opgevatte – handeling uitdrukken (vgl. Schönfeld 1970:221, Trésor 8, 1971-1994:81-85). Dat zijn juist de betekenselementen die tegenwoordig kenmerkende eigenschappen zijn van de *ge*-afleiding. Voordat we hieruit de (voortijdige) conclusie trekken dat het gebruik van die twee Franstalige equivalenten op *-erie* er duidelijk op wijst dat er in deze fase al sprake is van frequentativiteit en negativiteit, moeten we eerst een blik werpen op de grondwoorden in kwestie: bij *ghekijf* is het *kijven* en bij *ghequel* is het *quellen*. Beide grondwoorden zijn op zich al connotatief negatief en impliceren een duratieve handeling. Van frequentativiteit kunnen we weliswaar niet spreken, maar wel van de aanwezigheid van een frequentatieve inslag: *kwellen* ‘pijn aandoen (= veel(=steeds weer) last veroorzaken)’, *kijven* ‘tegen elkaar (d.i. de een na de ander en dan omgekeerd) uitvaren’. Bij de *ge*-substantieven in kwestie liggen de additionele betekenselementen of ten minste de kern ervan dus al in het grondwoorden zelf opgesloten.

Wat betreft de Latijnse equivalenten in de woordenboeken van Kiliaan, kunnen we zeggen, dat dat meestal nomina actionis op *-tus*, *-tio/-sio* of *-(t)ium* zijn. Ter illustratie zie de volgende voorbeelden:

-tus: *ghe-bas – latratus*; *ghe-blaes – flatus*; *ghe-blick – nictus*; *ghe-ianck – gannitus*; *ghe-lach – risus*; *gheloop – discursus*; *ghe-schock – quassus*
-tio/-sio: *ghe-hack/ghe-kap – concisio*; *ghe-quel – molestatio, vexatio, afflictio*; *ghe-schreeuw – vociferatio*; *ghe-spore – inuestigatio, inquisitio*; *ghe-werf – actio, negotiatio*
-(t)ium: *ghe-kerm – lamentum*; *ghespot – cauillum*; *ghe-suchte – suspirium*; *ghe-swijgh – silentium*, enz.

Door middel van deze suffixen worden in het Latijn (onder andere) van werkwoorden substantieven gevormd, die de in het werkwoord genoemde handeling

neutraal weergeven (Woltjer 1911:159-160, Rubenbauer-Hofmann 1995:19). Ook deze gegevens duiden er dus op dat de additionele betekeniselementen bij de *ge-*afleiding nog niet aanwezig zijn.

Ook in de woordenboeken van Kiliaan vinden we een vreemdtalig equivalent dat aparte behandeling verdient. Naast het trefwoord *ghe-schach* vinden we de volgende Latijnse aanduiding: *cachinnus* frequens. Hier wordt expliciet gezegd dat het woord *geschach* het betekeniselement *frequentativiteit* bevat. Voordat we hier weer verregaande conclusies uit trekken, moeten we ook in dit geval eerst een blik werpen op het grondwoord. *Geschach* is van het thans verouderde werkwoord *schachen* (Nnl. *schateren*) afgeleid, dat op zich als frequentatief moet beschouwd worden: hier gaat het om het herhalend voortbrengen van luide, lachende geluiden. Ook dit mogen we dus – hoe opvallend het gebruik van de aanduiding *frequens* ook is – niet als een aanwijzing opvatten dat frequentativiteit al in de beginfase aanwezig was. Daarvoor zouden we overtuigender bewijzen nodig hebben. Op basis van de gevonden “opvallende” vreemdtalige equivalenten is het dus niet (eenduidig) aan te tonen dat we frequentativiteit en negativiteit al als kenmerk van de categoriale waarde van de *ge-*afleiding moeten beschouwen. De grondwoorden in kwestie bleken allemaal (de kern van) deze betekeniselementen al op zich te bevatten. Het kan echter wel zijn dat we de basis van de betekenisuitbreiding van de *ge-*afleiding juist in zulke grondwoorden moeten zoeken. Dit zal echter door verdere analyse nog moeten blijken.

11.2 De middenfase (1650-1800)

11.2.1 *Nederlandstalige synoniemen, omschrijvingen*

11.2.1.1 Nederlands-Engelse woordenboeken

De keuze van de trefwoorden met de *ge-*afleiding en de Nederlandse synoniemen is in Hexham 1658 duidelijk sterk gebaseerd op Kiliaan 1599. Zo worden ook hier – indien bij het trefwoord met de *ge-*afleiding een synoniem wordt vermeld – nomina actionis op *-ing* (*gelach* – *lacchinge*; *gezuys* – *vezelinge*) of gesubstantiveerde werkwoordstammen (*gedeun* – *deun*; *gespook* – *spook*) als synoniemen aangegeven. D.w.z. ook hier gaat het om synoniemen (in de regel gevormd van hetzelfde grondwoord als dat van het trefwoord²⁸⁴), die een neutrale handeling uitdrukken.

In het andere, door mij uit deze fase bestudeerde Nederlands-Engelse woordenboek, Séwel 1691, wordt ook slechts af en toe bij het trefwoord een

²⁸⁴ De enige uitzondering is: *gezuys* (van *zuizen* (*suizen*)) – *vezelinge* (van *vezelen*).

Nederlandstalig synoniem gegeven. Indien dat wel het geval is, is het opmerkelijk dat synonymie hier niet wordt uitgedrukt door een (over het algemeen) van hetzelfde grondwoord gevormd substantief, maar dat er consequent wordt gekozen voor een ander voorbeeld van de *ge*-afleiding, gevormd van een synoniem grondwoord: *gebaer* – *getier*; *geklap* – *gesnap*; *geklap* – *geraas*; *gekriel* – *gekrioel* en *gesnork* – *gepóch*. In de woordenboeken uit de beginfase en in Hexham 1658 vinden we hier ook een paar voorbeelden van (*ghebaer* – *ghetier* (Naembouck), *ghedruysch* – *gheruysch* (Kiliaan) of *gekrijsch* – *gekrijt* (Hexham)). Uiteraard komen we niets te weten over de kenmerken van ons woordvormingsprocédé, als naast een trefwoord een ander voorbeeld van de *ge*-afleiding als synoniem wordt gegeven. Vandaar dat ik bij de bovengenoemde woordenboeken aan die weinige gevallen geen belang heb gehecht en die niet heb behandeld. De tot de *ge*-afleiding behorende synoniemen in Séwel 1691 zeggen natuurlijk ook niets over de eigenschappen van dit type, maar het feit dat hier consequent voor deze manier van weergave wordt gekozen, kan er wellicht op wijzen dat de substantieven, gevormd volgens ons woordvormingspatroon, een of meerdere eigenschappen bevatten die niet of niet gemakkelijk weergegeven kunnen worden met behulp van substantieven, gevormd volgens een ander woordvormingsprocédé. Die eigenschappen moeten we natuurlijk niet in de denotatieve basisbetekenis ‘*handeling*’ zoeken die kan immers gemakkelijk door andere woordvormingsprocédés worden weergegeven, maar we moeten hier aan de additionele betekenselementen, *frequentativiteit* en/of *negativiteit* denken. Toevallig of niet bevatten echter de grondwoorden van de trefwoorden met de *ge*-afleiding waarbij in Séwel 1691 een synoniem vermeld wordt, allemaal op zich al een frequentatief en/of een negatief tintje. Zo zouden de van deze grondwoorden afgeleide nomina actionis – onafhankelijk van het woordvormingsprocédé (*-ing*-afleidingen, gesubstantiveerde infinitieven etc.) – zelf ook een frequentatief en/of een negatief tintje hebben. Het feit echter dat naast deze trefwoorden niet een van hetzelfde grondwoord afgeleid ander nomen actionis (bijv. *klapping* of *klappen* naast het trefwoord *geklap*) als synoniem staat, maar een ander voorbeeld van de *ge*-afleiding, afgeleid van een synoniem grondwoord, kan erop wijzen, dat het woordvormingsprocédé met *ge*- een extra ‘portie’ frequentativiteit en negativiteit toevoegt (wat de andere nomina actionis vormende afleidingsprocédés niet doen). Als een bewijs mogen we bovengenoemd feit echter natuurlijk niet interpreteren, maar de opvallende consequentie, waarmee voor deze manier van weergave van synonymie wordt gekozen, blijft toch opmerkelijk.

11.2.1.2 Nederlands-Franse woordenboeken

Vooraf moet gezegd worden, dat de Nederlands-Franse woordenboeken uit deze fase, Halma 1710 en Marin 1717, qua trefwoordenbestand en qua hoeveelheid informatie die de lemma’s bevatten, veel uitvoeriger zijn dan de tot nu toe besproken woordenboeken. Zo wordt in deze woordenboeken naast de trefwoorden met de *ge*-afleiding systematisch een Nederlandstalig synoniem of omschrijving gegeven. Zowel in Halma 1710 als in Marin 1717 worden naast de trefwoorden vaak voorbeelden gegeven, gevormd naar de (deels in de beginfase geziene)

woordvormingsprocédés, volgens welke nomina actionis worden gevormd, die een handeling of gebeuren neutraal weergeven, zie de volgende voorbeelden:

gesubstantiveerde infinitief (soms deel uitmakend van een 'betekenisspecificerende' 'van'-constructie): *geklep* - *het kleppen der klokken*; *gelach* - 't *lachen*; *gelui* - *het luyen der klokken*; *gepiep* - *het piepen*; *geruisch* - 't *ruischen*; *geschok* - 't *schokken van een wagen*; *gespook* - 't *spooken* enz. (Halma 1710); *gebrom* - *het brommen der klokken*; *geblaas* - 't *blaazen van een vermoeyd paard*; *gehuppel* - 't *opspringen der schaapen in de weide*; *gekwaak* of *gekwak* - *het kwakken der eenden*; *gelol* - 't *lollen*, 't *maauwen der katten die speels zyn*; *het gesnor* - 't *snorken der kanon koegel* enz. (Marin 1717);

nomina actionis op -ing: *geblaas* - *blazing*; *gebrabbel* - *brabbeling*; *gehuppel* - *huppeling*; *gemompel* - *mompeling*; *gemor* - *moring*; *gemymer* - *mymering*; *gequel* - *quelling*; *geschermtzel* - *schermutzeling*; *geschommel* - *schommeling*; *gezucht* - *zuchting* enz. (Halma 1710); *gebabbel* - *lurking*; *gekugch* - *kugching*; *gekwyl* - *kwyling*; *gekyk* - *kyking*; *gepeuter* - *peutering*; *gepiep* - *pieping*; *gepreutel* - *knorring*, *mompeling*; *getoet* - *toeting* enz. (Marin 1717).
(en vgl. ook nog één voorbeeld van gesubstantiveerde werkwoordstam: *geschimp* - *schimp* (Marin 1717))

Daarnaast wordt echter ook opvallend frequent voor de in Séwel 1691 geziene en zo-even besproken oplossing van weergave gekozen, d.i. voor een ander voorbeeld van de *ge*-afleiding, gevormd van een met het grondwoord van het trefwoord synoniem grondwoord, zie:

geblaf - *gebas*; *gehuil* - *geschrei*; *gejangel* - *gekyf*, *geraas*; *gejok* - *geschers*; *gekletter* - *geklater*; *gepraat* - *gesnap*; *gekryt* - *gehuil*, *geween*; *geprevel* - *gemompel*; *gepreutel* - *geknor*; *geroep* - *geschreeu*; *geschater* - *geschal*; *geschrol* - *gemor*; *getier* - *geraas* enz. (Halma 1710);

gedommel - *geruisch*; *gejoel* - *geschreeuw*; *gekal* - *gesnap*, *geklap*; *gekerm* - *gejammer*; *geklep* - *gelui*, 't *gebrom der klokken*; *gekriel* - *gewemel*; *gelel* - *geraas*, *getalm*; *gepraat* - *gekal*, *gesnap*; *gerel* - *gereutel*, *gemompel*; *geroep* - *geschreeuw*; *geschrol* - *gemor*; *getier* - *geraas*, *geschreeuw* enz. (Marin 1717).

In tegenstelling tot Séwel 1691 hebben we hier ook gevallen waarin deze weergave van synonymie wordt gehanteerd, wanneer het grondwoord van het trefwoord op zich neutraal is en geen frequentatief tintje heeft (vgl. bijv. *praten*, het grondwoord van *gepraat*).

In beide Nederlands-Franse woordenboeken komen we bovendien voor het eerst ook gevallen (en zelfs niet gering in getal!) tegen waarin naast het trefwoord met de *ge*-afleiding een nomen actionis op *-erij* (*/-arij*) als synoniem vermeld staat:

gehoetel - *hoetelarye*; *gemal* - *boerterye*; *geschacher* - *schachery*; *getalm* - *talmery*; *geteem* - *teemery*; *gezwets* - *snorkereye* enz. (Halma 1710)

gemoffel – *moffelaary*; *gemors* – *morssery*, *plassery*; *geschers* – *scherssery*;
gespook – *spookery*; *gesnork* – *pogchery*; *gevlei* of *gevley* – *vleyery*; *gezwets* –
snorkery, *pogchery* enz. (Marin 1717)

Het plaatsen van het suffix *-erij* achter de stammen van (vooral connotatief negatieve) werkwoorden gold in 18de eeuw (al) als een veelvuldig gehanteerde manier om een voortdurende en irritante handeling uit te drukken (vgl. Hüning 1999:144-147). Het feit dat nomina actionis op *-erij* in groten getale als synoniemen naast trefwoorden met de *ge*-afleiding worden gegeven, doet vermoeden dat de additionele betekeniselementen, voortdurendheid (met al dan niet een frequentatief karakter) en negativiteit, ook al in het woordvormingsprocédé met *ge*- opgesloten lagen. Als een helemaal overtuigend bewijs kunnen we dit feit echter nog niet beschouwen, omdat de trefwoorden in kwestie die additionele eigenschappen in principe ook van hun grondwoorden kunnen geërd hebben: die drukken namelijk allemaal een connotatief negatieve handeling uit, die – al dan niet met een frequentatief karakter – voortdurendheid impliceert.

Dat het in deze fase toch wel degelijk zo is, dat we frequentativiteit als een kenmerk van het woordvormingsprocédé met *ge*- moeten beschouwen, blijkt uit de Nederlandstalige omschrijving naast het volgende trefwoord²⁸⁵ met een *ge*-afleiding in Marin 1717:

GELOOP [...] Gewemel van luiden die over den zelfde weg heen en weer lopen.
 (Marin 1717, onderstrepingen door mij)

Het grondwoord, *lopen*, heeft op zich geen frequentatief karakter. We hebben eerder gezien dat *lopen* streng genomen weliswaar uit een zich herhalende bewegingenreeks bestaat, maar dat de nadruk duidelijk op de handeling (bewegingenreeks als geheel) ligt, waardoor we niet van frequentativiteit kunnen spreken. De in de Nederlandse omschrijving aangeduide frequentativiteit moet dus in het woordvormingsprocédé opgesloten liggen, waardoor van *lopen* *geloop* gevormd is. Dit betekent tevens dat frequentativiteit als kenmerk van de *ge*-afleiding ongeveer op dezelfde tijd voor het eerst in een woordenboek vermeld wordt als in een grammaticaal werk (vgl. Ten Kate 1723).

²⁸⁵ Er zijn in Marin 1717 nog twee trefwoorden te vinden, waarnaast in de Nederlandse omschrijving frequentativiteit duidelijk aangegeven staat, vgl.

GETEEM Teemery, herhaalde klagten (Marin 1717, onderstreping van mij)

Het grondwoord *temen* bevat echter *op zich* al ‘aanhoudendheid’, ‘herhaling’. *Geteem* heeft ‘frequentativiteit’ dus (ook al) van het grondwoord geërd.

GENIES [...] Menigvuldige niezing, feniezing. (Marin 1717, onderstreping van mij)

Het interessante aan dit voorbeeld is, dat het grondwoord ervan, *niezen*, een werkwoord is dat zowel een eenmalige als een zich herhalende handeling kan uitdrukken. Het is dus niet eenduidig of het *ge*-substantief in kwestie *frequentativiteit* van het grondwoord geërd heeft of dat *genies* dat element er tijdens het afleidingsprocédé bij heeft gekregen.

11.2.1.3 Nederlands-Duits woordenboek

Het door mij uit deze fase bestudeerde Nederlands-Duitse woordenboek, Kramer 1719, kan wat betreft de uitvoerigheid ergens tussen de Nederlands-Engelse woordenboeken en de Nederlands-Franse woordenboeken worden geplaatst. Net als bij de Nederlands-Engelse woordenboeken het geval was, wordt er ook in dit woordenboek niet systematisch een synoniem naast de trefwoorden met de *ge-*afleiding vermeld. Wat echter (voor het eerst) wel systematisch aangegeven is, is het grondwoord, vgl. bijv.: *gebrabbel* [von *brabbelen*] of *gehuil* [von *huilen*] enz.

Wanneer we naast het trefwoord met de *ge-*afleiding wel een synoniem vinden, dan worden vergelijkbare types synoniemen gehanteerd als de types die we in de Nederlands-Franse woordenboeken zijn tegengekomen, d.w.z.:

1) nomina actionis die een connotatief neutrale handeling of gebeuren uitdrukken (gesubstantiveerde werkwoordstammen als bijv. *dril* (synoniem naast het trefwoord *gedril*) of deverbale *-ing*-afleidingen als bijv. *rommeling* (synoniem naast het trefwoord *gerommel*));

2) nomina actionis op *-erij* die een voortdurende en irritante handeling uitdrukken (bijv. *gekkery*, aangegeven als synoniem naast *gespot*);

3) een ander voorbeeld van de *ge-*afleiding (bijv. *gejank*, vermeld als synoniem naast *gehuil*).

Het is het laatste type synoniem, waarvoor in Kramer 1719 het meest gekozen wordt.

11.2.2 Vreemdtalige equivalenten, omschrijvingen

Vooraf dient vermeld te worden, dat we in de woordenboeken uit deze periode over het algemeen nog hetzelfde verschil zien, wat betreft de precisie van het vreemdtalige equivalent (d.i. de mate waarin het vermelde equivalent met de *ge-*afleiding correspondeert), als in de woordenboeken uit de beginfase. Dat wil zeggen: de vreemdtalige equivalenten of omschrijvingen zijn duidelijk in twee groepen te verdelen. Naast de *ge-*substantieven waarbij de nadruk op het uitdrukken van een (bewuste, al dan niet zintuiglijk waarneembare) handeling valt, worden er over het algemeen veel preciezere vreemdtalige equivalenten gegeven dan naast de *ge-*substantieven die in eerste instantie een zintuiglijk waarneembare werking impliceren (al kan ook bij de laatste groep een streven ontdekt worden naar enigermate accuratere equivalenten of omschrijvingen²⁸⁶). Om die reden ga ik ook bij de analyse van de middenfase in eerste instantie focussen op de eerste groep.

²⁸⁶ Vgl. bijv. *gedruysch* – A great Noise, or a rushing noise that comes suddenly (Hexham 1658); *het gekriel*, (*gekriol*,) – the Confused motion of a multitude (Séwel 1691); *geklots* – *Bruit des vague contre un vaisseau ou contre les rochers* (Halma 1710) of *gebrom* – Le tintement, le son bourdonnant des cloches (Marin 1717) enz.

11.2.2.1 Nederlands-Engelse woordenboeken

Zowel in Hexham 1658 als in Séwel 1691 worden naast de trefwoorden met de *ge-*afleiding in de regel nomina actionis op *-ing* als Engels equivalent vermeld. Het suffix *-ing* wordt in het Engels (onder andere) – net als in het Nederlands – gebruikt om een handeling connotatief neutraal weer te geven (Marchand 1969:302-304, Koziol 1972:195-196). Ter illustratie zie de volgende voorbeelden:

geblick der oogen – The twinckling of the eyes; *gehack/gekap* – A Mincing, or a Chopping; *geklap* – A Babbling, a Prating, or a Talking; *gescherm* – A Fencing; *gezalf* – An Anointing, or a Salving enz. (Hexham 1658)

gebabbel – a Mumbling in eating; *gejangel* – a Hankering; *gekérm* – Lamenting; *gekneuter* – a Chattering; *gekreun* – a Groaning; *geplas* – a Plashing; *geronk* – a Snoring; *geschimp* – a Scoffing, taunting enz. (Séwel 1691).

Verder komen in beide woordenboeken soms op andere manieren gevormde nomina actionis als equivalenten voor, die de handeling eveneens neutraal weergeven (Marchand 1969:234-236, 259-261, 374-377 en Koziol 1972:214, 243-243, 283-284):

gesubstantiveerde werkwoorden: *gekraeck* – A Crack; *genies* – A Sneeze (Hexham 1658); *gejuich* – Shout; *gekrysch* – a Cry; *gepraat* – the Talk, chat enz. (Séwel 1691);

nomina actionis op *-tion*: *gequel* – a Molestation, or Vexation (Hexham 1658); Vexation (Séwel 1691);

één voorbeeld op nomina actionis op *-age*: *gemymmer* – Dótage (Séwel 1691).

Uit deze Engelse equivalenten blijkt dus niet dat de *ge-*afleiding de additionele betekeniselementen al bezit. In Séwel 1691 vinden we echter een aantal equivalenten die aparte aandacht en behandeling verdienen. Om te beginnen komen we twee voorbeelden met nomina actionis op *-ery* tegen: *foolery* naast *gemal* en *rallery* naast *geral* en *gescherts*. *-Ery* is een aan het Frans ontleend suffix in het Engels, dat gebruikt kon worden om (net als in het Frans) een handeling uit te drukken, waarbij vaak sprake is van herhaling en een pejoratieve connotatie.²⁸⁷ (Marchand 1969:282-285, Koziol 1972:228-229). De grondwoorden van de trefwoorden (*mallen*, *rallen* en *schertsen*), zijn allemaal op zich al negatief en impliceren een duratieve handeling met al dan niet een frequentatieve inslag. Hieruit kunnen we dus – net als bij de beide Franse equivalenten op *-erie* in het *Naembouck*

²⁸⁷ Vgl. nog een enkel voorbeeld van nomina actionis op *-ado*: *gezwets* – rodомontado. *Rodomontado* is een aan het Italiaans via het Frans ontleend woord, waarvan het suffix in de Romeinse talen eveneens gebruikt wordt om een zich herhalende en als pejoratief opgevatte handeling uit te drukken (Murray 1, 1888-1928:107; Trésor 1, 1971-1994:646-648).

het geval was – niet eenduidig concluderen dat de Engelse equivalenten in kwestie suggereren dat durativiteit/frequentativiteit en negativiteit al als kenmerken van het woordvormingsprocédé met *ge-* moeten worden opgevat. Verder zijn er nog twee Engelse equivalenten (omschrijvingen), die suggereren dat de betreffende trefwoorden frequentativiteit als additioneel element bevatten:

het **Getrantel**, a *Walking to and fro*
het **Gesnoep**, a *Frequent buying or eating of dainties or kick-shaws.*

Een eenduidige conclusie kan echter ook hier niet getrokken worden, omdat het grondwoord van *getrantel*, *trantelen* duidelijk op zich al frequentatief is, en het grondwoord van *gesnoep*, *snoepen*, naast de betekenis ‘kleine lekkernijen, zoetigheden eten’ heel vaak ook in de betekenis ‘kleine lekkernijen *plegen te eten*’ wordt gebezigd.

11.2.2.2 Nederlands-Franse woordenboeken

In de Nederlands-Franse woordenboeken, Halma 1710 en Marin 1717, vindt men aan de ene kant de deels al in het Naembouck aangetroffene types “neutrale”²⁸⁸ nomina actionis:

nomina actionis op -ment: *gefluit* – siflement; *gehinnik* – hennissement; *gekittel* – chatouillement; *geknars* – grincement; *gesammel* – retardement enz. (Halma 1710); *gebriesch* – le harnissement des chevaux; *gekakel* – le gloussement; *gekraak* – craquement; *gekugch* – toussement; *gepeuter* – farfouillement enz. (Marin 1717)

nomina actionis op -tion(/-sion): *gequyl* – salivation; *geschimp* – irrisation; *gesteen* – lamentation enz. (Halma 1710); *gejuich* – acclamation; *gekerm* – lamentation (Marin 1717)

verder enkele voorbeelden van nomina actionis op -ée, -age en -ure: *gelach* – risée; *gemal* – badinage; *gemors* – souillure; *gesnipper* – taillure, coupure, rognure (Halma 1710); *gejouw* – huée; *gerabbel* – griffonnage; *geschacher* – grimelinage enz. (Marin 1717)

én neutrale omschrijvingen als Franstalig equivalent:

gebabbel – l’action de mâcher sans dents; *gehuppel* – action de bondir; *gespalk* – l’action qu’on fait quand on ouvre les yeux avec force, ou quand on fait le bandage d’un bras ou d’une jambe cassée enz. (Halma 1710).

²⁸⁸ D.w.z. nomina actionis die „gewoon” de handeling zonder additionele betekenselementen weergeven (vgl. in verband met *-ment*: Trésor 11, 1971-1994:649-650; *-tion(/-sion)*: Trésor 16, 1971-1994:244-246; *-ée*: Trésor 7, 1971-1994:582-583; *-age*: Trésor 2, 1971-1994:96-101; *-ure*: Trésor 16, 1971-1994:837).

Aan de andere kant wordt een nogal groot aantal nomina actionis op *-erie* als equivalent gebruikt die in het Frans van de 18de eeuw – net als in dat van de 16de eeuw – (vgl. Trésor 8, 1971-1994:81-85) de handeling vaak als zich herhalend en pejoratief voorstellen²⁸⁹. Ter illustratie zie:

gejok – raillerie, moquerie; *gemymer* – rêverie, radoterie; *gepreutel* – gronderie; *geroep* – criailerie; *gestreel* – flaterie, caresse; *gezabber* – baverie enz. (Halma 1710);

gekwyl – baverie; *geloop* – courerie; *gemors* – saloperie; *gepiep* – piaillerie; *geschiet* – tirerie; *gesnork* – vanterie, hablerie enz. (Marin 1717).

In tegenstelling tot de in het Naembouck uit de beginfase aangetroffen twee equivalenten op *-erie* waarnaast het grondwoord van de trefwoorden in kwestie op zich al connotatief negatief en duratief was met een frequentatieve inslag, komen er in deze woordenboeken ook voorbeelden voor waarin een nomen actionis op *-erie* als Franstalig equivalent wordt gebruikt, terwijl het grondwoord van het trefwoord connotatief neutraal is, vgl. *strelen*, het grondwoord van *gestreel*. Verder kunnen we hier weer *lopen*, het grondwoord van *geloop* noemen, waarbij geen sprake is van frequentativiteit en negativiteit. Het feit dat het nomen actionis op *-erie*, courerie (in het *Naemboek* wordt (nog) het neutrale *courement* vermeld!) als equivalent bij *geloop* wordt gegeven, doet vermoeden dat ook bij de van de neutrale, niet frequentatieve grondwoorden gevormde *ge*-substantieven sprake is van frequentativiteit en negativiteit. Die additionele betekenselementen moeten dus al in het woordvormingsprocédé opgesloten liggen. Dat het wat frequentativiteit betreft in ieder geval zo moet zijn, blijkt duidelijk uit de volgende Franstalige omschrijving in Halma 1710²⁹⁰, die gegeven is naast het trefwoord *getalm*:

GETALM [...] *Lanternerie, amusement, redite fréquente & ennuyeuse, importunité*. (Halma 1710, onderstrepingen van mij)

Het grondwoord *talmen* bezit namelijk op zich geen frequentativiteit. Dit betekenselement moet dus ontstaan zijn tijdens het afleidingsprocédé. In de Franstalige omschrijving wordt verder aangegeven dat er bij *getalm* duidelijk

²⁸⁹ Vgl. ook nog een klein aantal equivalenten op *-ade*, waarbij er eveneens sprake is van een *zich herhalende* pejoratieve handeling (vgl. Trésor 1, 1971-1994:646-648): *gezwets* – *rodomontade*, *fanfaronnade* (Halma 1710); *gezwets* – *bravade*, *rodomontade*, *fanfaronnade*, *gasconnade* (Marin 1717).

²⁹⁰ In Marin 1717 vinden we ook *ge*-trefwoorden waarnaast een Franstalige omschrijving staat waaruit duidelijk blijkt dat bij de trefwoorden sprake is van frequentativiteit:

GENIES [...] Eternuement *frequent*.

GEBLAAS [...] Le souffle, la respiration *frequente* (d'un cheval fatigué)

GEREL, GEREUTEL. Murmure, bruit *repeté* (Marin 1717, onderstrepingen van mij).

De laatste Franstalige omschrijving is wat de denotatieve betekenis van de trefwoorden betreft weinig specificierend, maar ook in die omschrijving wordt wel rondit gezegd dat de trefwoorden het additionele betekenselement 'frequentativiteit' bezitten. Als bewijs ervoor dat de aanwezigheid ervan aan het woordvormingsprocédé ligt, kunnen we de drie omschrijvingen echter toch niet beschouwen, omdat *genies*, *geblaas*, *gerel* en *gereutel* dit additionele betekenselement ook van de grondwoorden *niezen*, *blazen* (ademen), *rellen* en *reutelen* geërfd kunnen hebben.

sprake is van een negatieve connotatie. Die connotatie ligt echter al wel in *talmen* opgesloten, het *ge*-substantief kan die er dus ook van geërfd hebben²⁹¹.

11.2.2.3 Nederlands-Duits woordenboek

In Kramer 1719 worden meestal verbaalabstracta met *ge-* bij de trefwoorden met de *ge*-afleiding als equivalent vermeld:

gebas, geblaf – Gebelle; *gehuil* – Geheule; *geklots* – Geplaf; *geknaers, geknarzel* – Geknirsche; *geklap, gekal* – Geklaffe / Geschwa^etze / Gereede; *ge-kraai* – Gekrehe; *gekryt* – Gekrische / Geschrey / Geweine; *geloop* – Gelau^effe; *gemal* – Gescherze / das Gespiele; *gepraat* – Geschwa^etze; *gequyl* – Gegeifer / Geseifer; *gequyn* – Geseufze / Geklage; *geschetter, geschatter* – Gela^echter; *geschok* – Geschockel \ Gesto^esse; *geschreeu* – Geschrey; *geween* – Geweine; *gezoek* – Gesuche; *gezucht* – Geseufze enz.

Dit type verbaalabstracta is eigenlijk de Duitse variant van onze *ge*-afleiding, die gevormd wordt naar het patroon *ge-* + *ongemodificeerde werkwoordstam* (+*e*) (Eisenberg 1998:243). De Duitse variant drukt heden ten dage net als onze *ge*-afleiding een zich herhalende en (vaak) connotatief negatieve handeling uit (Meineke 1996:349). Dat deze additionele betekeniselementen ook al in de 18de eeuw eigen waren aan dit Duitse woordvormingsprocédé, kunnen we opmaken uit sporadische opmerkingen in verschillende grammaticale werken (vgl. bijv. Moser-Stopp-Besch 1987:193, Wilmanns 2, 1899:245-246). Het feit dat meestal verbaalabstracta met *ge-*, die dus in die tijd al de additionele betekeniselementen frequentativiteit en negatieve connotatie (lijken te) bezitten, als Duitstalige equivalenten van de *ge*-afleiding worden gebruikt (en niet “neutrale” nomina actionis op *-ung* of gesubstantiveerde infinitieven), doet vermoeden dat we die betekeniselementen ook als kenmerken van die afleiding moeten beschouwen. Van een eenduidig bewijs kunnen we echter niet spreken.

Concluderend over de middenfase kunnen we zeggen, dat het de Nederlands-Franse woordenboeken zijn, die de meest informatierijke bronnen zijn gebleken. Hieruit is naar voren gekomen dat we aan het begin van de 18de eeuw ‘frequentativiteit’ en heel waarschijnlijk ook ‘negativiteit’ als kenmerkende eigenschap van ons woordvormingsprocédé met *ge-* moeten beschouwen. Dat we frequentativiteit in deze fase al als additioneel betekeniselement van de *ge*-afleiding moeten opvatten, is eerder ook al uit de oude grammatica’s is gebleken. Maar dat de negatieve connotatie in de middenfase ook naar alle waarschijnlijkheid aan ons woordvormingsprocédé met *ge-* te koppelen valt, komt voor het eerst uit de

²⁹¹ Bij het trefwoord *geteem* wordt in de Franstalige omschrijving ook expliciet aangegeven dat er sprake is van frequentativiteit en negativiteit:

GETEEM [...] Redites *ennuyenses*, plaintes *rebatuës*. (Marin 1717, onderstrepingen van mij)

Hier liggen deze elementen echter al in het grondwoord *temen* opgesloten.

woordenboeken naar voren. Op basis van de informatie, gevonden in de contemporaine grammatica's, konden we – zoals we eerder zagen – “negativiteit” pas in de volgende fase, d.i. de eindfase aan het procédé koppelen.

11.3 De eindfase (1800-1900)

In tegenstelling tot beide vorige fases hebben we in de eindfase niet met vertaalwoordenboeken te maken, maar met een eentalig woordenboek, Weiland 1799-1811. Wat het trefwoordenbestand betreft, is dit woordenboek duidelijk uitgebreider dan de woordenboeken uit de middenfase zoals Halma 1710 en Marin 1717. In de lemma's worden systematisch morfologische informatie (geslacht en vervoeging (genitief)) en Nederlandstalige synoniemen of omschrijvingen gegeven. Bij het laatste zien we – niet alleen in geval van de *ge*-substantieven waarbij de nadruk op de handeling valt, maar ook in geval van de *ge*-substantieven waarbij de zintuiglijke waarneembaarheid doorslaggevend is – een duidelijk streven naar precisie, vgl. bijv.:

GEBROM [...] Het grove en doffe geluid van beeren, klokken, zware orgelpijpen, enz.

GEKLEP [...] Het geluid der kleine klokken: ook als men den kepel slechts aan de eene zijde laat vallen. (Weiland, 1799-1811)

11.3.1 Nederlandstalige synoniemen, omschrijvingen

In Weiland 1799-1811 worden de met *ge-* beginnende trefwoorden voorafgegaan door een lemma, gewijd aan het voorvoegsel *ge-*. Dit woordenboek is niet het eerste woordenboek waarin dit prefix in een apart lemma wordt behandeld – in Kiliaan 1599 vinden we er ook al een apart lemma over²⁹² –, maar dit is wel het eerste woordenboek waarin onder het lemma *ge-* onze *ge*-afleiding behandeld wordt.

GE, [...] Wijders vormt men, door dit voorzetsel *ge*, met afkapping van den uitgang der werkwoorden, in hunne onbepaalde wijzen, nieuwe zelfstandige woorden. Deze woorden, daardoor, van het onzijdige geslacht, en geven altoos de werkzaamheid van hunne werkwoorden te kennen, als deze voordurende werkwoorden zijn, als: *het gedommel, het gefemel, het geklater, het geklikklak, het gesmaal* (voor *gesmadel*) van *smadelen*, het voordd. werkw. van *smaden*) *het*

²⁹² Vgl. G H E *præpositium & separabile*.

Ghe, *particula præponitur verbis & participiis præteriti temporis*: vt, Ghe-acht / ghe-boren / ghe-broken / ghe-vanghen / &c. *Item verbalibus*: vt, Gheback / ghebod / ghehoor / gesicht / &c. *Exponitur aliquando Latine per con*: vt, Ghenaem / gheselle / ghespele / &c. *Quandoque etiam pluraliter*: vt, Ghebeente / ghe-boeffte / ghe-berghte / ghe-darmte / &c. Ghe (*inquit Becanus*) *vocibus præposita, perfectionem indicat*. (Kiliaan 1599)

gerammel, enz. Doch, wanneer de werkwoorden geene voortdurende zijn, blijven al die woorden wel onzijdige geslacht, en beteekenen, dikwijls, de daad des werkwoords, als: *het gebaf, het geblaas, het geknor, het gedruisch*, enz.; evenwel nemen zij ook eenen lijdelyken zin aan, en beduiden eene gewrochte daad, als: *het gebak, het gebouw, het gedicht*, enz. (Weiland 1799-1811, vet gezet door mij)

Op basis van de betekenis van het grondwoord worden de deverbale *ge*-substantieven hier in twee groepen verdeeld: *ge*-substantieven die van voortdurende werkwoorden (op basis van de gegeven voorbeelden wordt hiermee frequentatieve werkwoorden bedoeld) zijn gevormd en *ge*-substantieven die van niet-frequentatieve werkwoorden zijn gevormd²⁹³. Weiland beweert dat de eerste groep *ge*-substantieven “de werkzaamheid van hunne werkwoorden” uitdrukt, wat we met moderne termen als volgt zouden formuleren: deze groep drukt een voortdurende, zich herhalende handeling uit. Binnen de tweede groep *ge*-substantieven wordt er een tweedeling gemaakt: ze drukken of de handeling zelf of het resultaat van de handeling uit. Hoewel de eerste groep en de twee subgroepen bevattende tweede groep wat betreft de *vorming* – zonder onderscheid te maken of er al dan niet sprake kan zijn van modificatie in de werkwoordstam – onder één noemer worden behandeld, is het duidelijk dat we in geval van de tweede subgroep met *ge*-substantieven te maken hebben die we eerder improductieve *ge*-afleiding hebben genoemd en die dus geen representanten zijn van onze *ge*-afleiding. De tweede subgroep wordt hier verder dus buiten beschouwing gelaten.

Wat betreft Weilands eerste groep en de eerste subgroep van zijn tweede groep is het op basis van de omschrijving en de aangegeven voorbeelden duidelijk dat daar sprake is van onze *ge*-afleiding. We moeten deze onderscheiding voor deze eeuw echter als kunstmatig beschouwen, d.w.z. de frequentativiteit van de *ge*-afleiding is niet (meer) afhankelijk van het al dan niet frequentatief zijn van het grondwoord, maar zit in het afleidingsprocédé zelf. Dit blijkt niet alleen uit de foutieve voorbeelden bij de tweede groep van de *ge*-afleiding: *gebaf, geknor*²⁹⁴ en *gedruis* zijn wel degelijk gevormd uit frequentatieve grondwoorden, maar ook uit een duidelijke inconsequentie bij het toepassen van de tweedeling wanneer het gaat om de Nederlandstalige omschrijvingen bij de trefwoorden met de *ge*-afleiding. Naast de volgens Weilands principes “correct” omschreven trefwoorden zoals bijv.:

a) frequentatief grondwoord → ge-afleiding: frequentatieve handeling

GEFLONKER [...] De gedurige flonkering.
 GEJAMMER [...] Eene gestadige jammering.
 GEPREVEL [...] Onophoudelijke mompeling.

²⁹³ Niet mag vergeten worden dat we zo’n tweedeling van ons type *ge*-afleiding al eerder bij Weiland hebben gezien, namelijk in zijn ongeveer in dezelfde tijd verschenen grammatica, Weiland 1805. Daar was de keuze voor de tweedeling niet gemotiveerd. We konden slechts gissen dat al dan niet frequentativiteit van het grondwoord daar eigenlijk de aanleiding voor was. Uit het lemma *ge-* in zijn woordenboek blijkt dus duidelijk dat het inderdaad het geval is.

²⁹⁴ *Geknor* wordt onder het betreffende trefwoord echter (inconsequent, maar uiteindelijk correct) als *het gedurige knorren* omschreven.

GERONK [...] Eene aanhoudende ronking.
GESCHOK [...] Op- en nederschudding, met gedurige stooting. (Weiland 1799-1811, onderstrepingen van mij)

b) *niet frequentatief grondwoord* → *ge-afleiding: handeling*

GEFLUIT [...] De daad van het fluiten.
GEJAAG [...] De daad van *jagen*
GEKIJK [...] De daad van *kijken*.
GESCHROK [...] De daad van schrokken, gulzig eten. (Weiland, 1799-1811, onderstrepingen van mij)

treffen we talrijke gevallen aan van “foutieve” omschrijvingen, d.i. gevallen, waarin

a) het *ge*-substantief van een niet-frequentatief werkwoord is afgeleid, maar de afleiding zelf toch als frequentatief wordt beschouwd zoals bijv.:

GELOOP [...] Eene gestadige looping.
GEROEP [...] Aanhoudende roeping.
GESTEEK [...] Gedurige steking.
GEVLIEG [...] De eigenlijke herhaalde daad van vliegen. (Weiland 1799-1811, onderstrepingen van mij)

b) het *ge*-substantief van een frequentatief werkwoord is afgeleid, maar de afleiding zelf toch “gewoon” als een uitdrukkingmiddel van een handeling wordt omschreven zoals bijv.:

GEBABBEL [...] De daad van babbelen,
GEBALDER [...] De daad van balderen.
GEMOFFEL [...] De daad van moffelen.
GEPREUTEL [...] De daad van preutelen.
GESCHARREL [...] De daad van scharrelen.
GESNIPPER [...] De daad van snipperen. (Weiland 1799-1811, onderstrepingen van mij)

Als we ten slotte de naast de trefwoorden met de *ge*-afleiding gegeven synoniemen systematisch bekijken, dan zien we eigenlijk de al uit de vorige fase bekende types:

a) synoniemen die de handeling neutraal (zonder additionele betekeniselementen) weergeven:

nomina actionis op -ing: *geklater* – de klatering; *gemompel* – de mompeling;
geschommel – schommeling; *gesnor* – snorring; *geween* – weening;

gesubstantiveerde infinitieven: *gebeef* – het beven; *gedwaal* – het dwalen; *gegolf* – het golven; *gehuil* – het huilen; *gemurmel* – het murmelen; *getuimel* – het tuimelen;

enkele gesubstantiveerde werkwoordstammen zoals bijv. *geklots* – bons [van *bonzen*] (Weiland 1799-1811)

b) synoniemen die een zich herhalende en als pejoratief opgevatte handeling uitdrukken:

nomina actionis op -erij: *gebras* – brasserij; *gemuit* – mouterij; *gerijm* – rijmerij; *gescherts* – schertserij; *geslemp* – slemperij; *gespook* – spookerij; *gestoei* – stoeijerij; *gevlei* – vleierij enz. (Weiland 1799-1811)
(en vgl. ook nog de gevallen, wanneer naast de trefwoorden een ander voorbeeld van de ge-afleiding als synoniem staat vermeld zoals bijv.: *gefemel* – gefutsel, gekriel, gewemel; *gekrijt* – geweën; *gemal* – gedartel; *geprikkelt* – gesteeke; *gespreeuw* – gespot (Weiland 1799-1811))

In tegenstelling tot de vorige fase worden de synoniemen (de *-ing*-afleidingen, de gesubstantiveerde infinitieven enz.) die op zich de handeling neutraal weergeven, niet zelden aangevuld met specificerende adjectieven (hierboven hebben we er eigenlijk al enkele voorbeelden voor gezien), waardoor het blijkt dat er bij de trefwoorden sprake is van een voortdurende/frequentatieve handeling, vgl.

Specificering bij nomina actionis op *-ing*:

GEKERM [...] De daadlijke aanhoudende kerming.
GEKUCH [...] Gedurige kugching.
GEKWEL [...] Eene gestadige kwellling.
GEMETSEL [...] Eene aanhoudende metseling;
GESMEEK [...] Aanhoudende smeeking.
GEZUCHT [...] Aanhoudende zuchting. (Weiland 1799-1811, onderstrepingen van mij)

Specificering bij gesubstantiveerde infinitieven:

GEGEEUW [...] Een gestadig geeuwen.
GEKNOR [...] Het gedurige knorren.
GEKWAK [...] Een gedurig kwakken.
GEKWIJL [...] Een gestadig kwijlen. (Weiland 1799-1811, onderstrepingen van mij)

Specificering bij gesubstantiveerde werkwoordstammen:

GEKOUT [...] Gestadige praat [van *praten*].
GESMAAL [...] Gedurige schimp [van *schimpen*]. (Weiland 1799-1811, onderstrepingen van mij)

Het verschil tussen de nomina actionis op *-ing* en de *ge*-afleiding (d.i. de aanwezigheid van het additionele betekenselement *voortdurendheid/frequentativiteit*) wordt onder het trefwoord *gebabbelt* overigens door Weiland zelf expliciet geformuleerd:

GEBABEL [...] de babbeling. Het fijne onderscheid ligt, daarin, dat *het gebabbelt* eene aanhoudende babbeling is, daar *de babbeling slechts de daad* aanwijst, het babbelen. (Weiland 1799-1811, onderstrepingen van mij)

11.4 Conclusie

Op basis van de woordenboeken valt te concluderen dat we vanaf de middenfase frequentativiteit en (en naar alle waarschijnlijkheid ook) negativiteit als kenmerken van ons woordvormingsprocédé met *ge-* moeten beschouwen. Dat we ‘frequentativiteit’ al in de middenfase als een element van de categoriale waarde van de *ge*-afleiding moeten beschouwen, is ook al uit de analyse van de in de contemporaine grammatica’s gevonden informatie, gebleken, maar dat we in deze fase ook al rekening moeten houden met een negatieve connotatie als additioneel betekenselement bij de *ge*-afleiding, is pas nu – op basis van de woordenboeken – aannemelijk geworden. In de grammatica’s wordt dit additionele element – zoals gezien – pas aan het eind van de volgende fase voor het eerst genoemd.

12 ONDERZOEKSRESULTATEN IV: DE PERIODE TUSSEN 1550-1900 — HET VOORBEELDMATERIAAL VAN DE GRAMMATICA'S EN WOORDENBOEKEN SYSTEMATISCH BEKEKEN: HET GRONDWOORD

12.1 Inleiding

In de voorafgaande twee hoofdstukken hebben we bekeken, hoe de *ge*-afleiding in de contemporaine grammatica's en in de lemma's van de contemporaine woordenboeken behandeld wordt. We konden informatie verkrijgen over (de ontwikkeling van) verschillende vorm- en betekenseigenschappen van de *ge*-substantieven en hun grondwoorden in de periode van 1550-1900. Onze *ge*-afleiding is onzijdig, laat geen meervoudsuitgang toe en beschikt in de middenfase (1650-1800) van de genoemde periode naar alle waarschijnlijkheid al over de, ook heden ten dage kenmerkende, additionele betekenselementen, *frequentativiteit* en *negativiteit*. Of we ook al in de beginfase (1550-1650) naast de basisbetekenis 'handeling' met deze additionele betekenselementen rekening moeten houden, is onduidelijk; we hebben er in ieder geval in de grammatica's noch in de woordenboeken eenduidige verwijzingen voor gevonden. Wat de grondwoorden betreft, lijkt het erop dat de ongelede (inheemse) werkwoorden tot tenminste de eerste helft van de middenfase de prototypische grondwoorden zijn. Daarnaast kunnen soms ook gelede, in eerste instantie van de (historisch gezien) frequentatieve suffixen *-el* en *-er* voorziene werkwoorden (en werkwoorden die er in vormelijk opzicht aan gelijk zijn) als grondwoorden optreden. In de eindfase (1800-1900) zijn de gelede werkwoorden op *-el* en *-er* – zo lijkt het althans – van een perifeer grondwoordtype al een (min of meer) prototypisch grondwoordtype geworden. Verder wordt in de grammatica's duidelijk gesignaleerd dat de van de onbeklemtoonde prefixen *be-*, *ge-* en *ver-* enz. voorziene werkwoorden over het algemeen niet geschikt zijn als grondwoorden.

Om over de grammaticale eigenschappen van de *ge*-afleiding in de periode van 1550-1900 meer te weten te komen ga ik in dit hoofdstuk de voorbeelden van dit afleidingstype die in de grammatica's²⁹⁵ en de woordenboeken²⁹⁶ te vinden zijn, systematisch bestuderen. De analyse van de voorbeelden vult niet alleen de informatie goed aan die we uit de grammatica's en woordenboeken konden halen,

²⁹⁵ Hierbij moeten we uiteraard in eerste instantie aan de *ge*-substantieven denken die als voorbeelden worden genoemd bij de behandeling van onze *ge*-afleiding. Ik wilde echter de voorbeelden van onze *ge*-afleiding niet buiten beschouwing laten die in een geslachtenlijst zijn opgesomd of die ter illustratie van een ander verschijnsel worden gebruikt zoals bijv. *gekwaek*, *gekweest*, *gekwel* als voorbeeld voor "quade scheiding der lettergrepen [...] *Gek-waek*, *gek-weest*, *gek-wel*." (Moonen 1706:12).

²⁹⁶ Hierbij moeten we natuurlijk denken aan het trefwoordenbestand met onze *ge*-afleiding.

maar kan ook als een zekere voorstudie beschouwd worden voor de analyse van het tekstcorpus. Van de analyse van het tekstcorpus verwacht ik – zoals in 8.2 genoemd – een verdere precisering van de ontwikkeling van de *ge*-afleiding in de periode van 1550-1900.

Bij de bestudering van de voorbeelden focus ik – net als bij het voorbeeldmateriaal van de Middelnederlandse periode – op het grondwoord. Ik hanteer hierbij dezelfde methode (het uitgangspunt voor de analyse is een onderscheiding in drie betekenisgroepen: B(ewuste handeling)-groep, O(nbewuste handeling met een zekere persoonlijke verantwoordelijkheid)-groep en Z(intuiglijke waarneembaarheid)-groep), principes en opbouw (de volgorde wordt bepaald door de eigenschappen van het grondwoord) als voor de Middelnederlandse periode. Wat de principes betreft worden bij de door impliciete transpositie van substantieven of de-adjectieven afgeleide werkwoorden de eenlettergrepige bij de ongelede werkwoorden gerekend en de meer lettergrepige tot de gelede werkwoorden.²⁹⁷).

12.2 De connotatie van het grondwoord

Als uitgangspunt voor de analyse van de connotatie van het grondwoord in de periode van 1550-1900 heb ik Tabel 33, 34 en 35 samengesteld waarin de verhouding tussen de neutrale en negatieve grondwoorden in getallen worden uitgedrukt²⁹⁸:

Beginfase (1550-1650)

	Grondwoord neutraal (of positief)	Grondwoord negatief
B-groep	18	18
O-groep	2	1
Z-groep	oor (hoorbaar) 2	oor (hoorbaar) 17
	oog (zichtbaar) 1	oog (zichtbaar) 8

In totaal 67 voorbeelden (types).

²⁹⁷ Voor beredenering hiervan verwijs ik terug naar 9.4.1.2.

²⁹⁸ Vermeld dient te worden dat de getallen – net als het bij de analyse van het voorbeeldmateriaal van de Middelnederlandse periode het geval was – betrekking hebben op het type, en niet op het token (voor de definities van type en token zie 1.2.1).

Middenfase (1650-1800)

	Grondwoord neutraal (of positief)	Grondwoord negatief
B-groep	63	92
O-groep	0	11
Z-groep	oor (hoorbaar) 8	oor (hoorbaar) 67
	oog (zichtbaar) 2	oog (zichtbaar) 11

In totaal 254 voorbeelden (types).

Eindfase (1800-1900)

	Grondwoord neutraal (of positief)	Grondwoord negatief
B-groep	52	85
O-groep	0	13
Z-groep	oor (hoorbaar) 8	oor (hoorbaar) 63
	oog (zichtbaar) 4	oog (zichtbaar) 8

In totaal 233 voorbeelden (types).

Tabel 33, 34 en 35

(Voor de concrete voorbeelden zie Bijlage 8.)

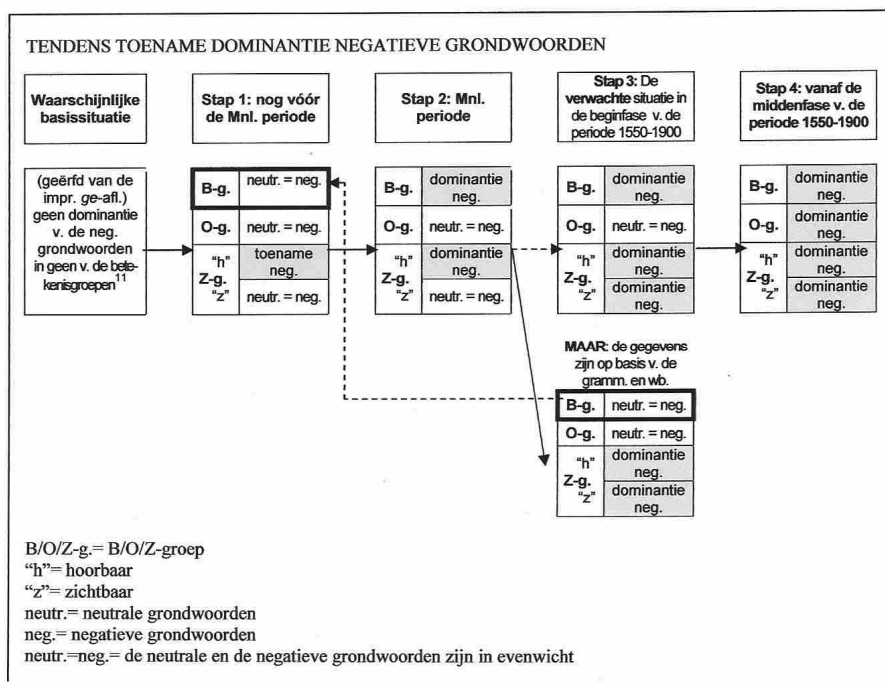
We zien in de midden- en eindfase van de periode tussen 1550-1900 ongeveer dezelfde verhoudingen binnen de drie betekenisgroepen: de negatieve grondwoorden zijn in elke groep duidelijk in de meerderheid (zie de grijze vakken). Als we deze verhoudingen met de voor de Middelnederlandse periode geziene verhoudingen vergelijken, dan tekent zich een duidelijke tendens af: de dominantie van de negatieve grondwoorden ten opzichte van de neutrale grondwoorden begint in de Middelnederlandse periode in de “hoorbare” Z-groep en in de B-groep en breidt zich in de loop der tijd blijkbaar uit naar andere betekenisgroepen, zodat de negatieve grondwoorden in de middenfase van de periode tussen 1550-1900 in alle betekenisgroepen domineren.

De gegevens die we op basis van de voorbeelden in de grammatica's en woordenboeken voor de beginfase van de periode tussen 1550-1900 krijgen (zie Tabel 33), passen in dit beeld echter alleen maar ten dele. Het volgende is zonder

meer te interpreteren als een stap die bij de zojuist genoemde tendens de Middelnederlandse situatie volgt:

- De situatie is in de O-groep (nog) ongewijzigd ten opzichte van de Middelnederlandse periode. D.w.z. de negatieve en de neutrale grondwoorden zijn ongeveer in evenwicht.
- Binnen de Z-groep zien we een uitbreiding van de dominantie van de negatieve grondwoorden ten opzichte van de Middelnederlandse periode: deze grondwoorden domineren niet meer alleen in de “hoorbare” subgroep, maar ook in de “zichtbare” subgroep van de Z-groep.

Maar hoe kunnen we verklaren dat de neutrale en negatieve grondwoorden in de beginfase van de periode van 1550-1900 in de B-groep in evenwicht zijn, terwijl we zowel in de Middelnederlandse periode als in beide andere fases van de periode tussen 1550-1900 een duidelijke dominantie zien van de negatieve grondwoorden. Dit past niet in de zojuist geschetste tendens. Het is alsof we terug zijn gegaan in de tijd, vgl.

Schema 8

²⁹⁹ De improductieve *ge-*afleiding, waaruit onze *ge-*afleiding door een vorm-en betekenisverandering is ontwikkeld, was een „neutrale” manier om het ‘resultaat’ van de handeling uit te drukken. Onze *ge-*afleiding was daarom oorspronkelijk ook een ‘neutrale’ manier om een handeling uit te drukken.

Wat betreft de gegevens van het grammatica- en woordenboekmateriaal in de B-groep, is het in de beginfase van de periode van 1550-1900 alsof die een situatie weerspiegelen die nog vóór de Middelnederlandse periode bestaan kon hebben (vgl. stap 1). Gezien het feit dat de toenemende dominantie van de negatieve grondwoorden anders zo eenduidig is, is het niet waarschijnlijk dat we in de beginfase ineens met het omkeren van de ontwikkeling te maken hebben die dan vanaf de middenfase weer haar normale loop herneemt. De oorzaak ervan dat de dominantie van de negatieve grondwoorden in de B-groep in beginfase tegen de verwachting in niet uitkomt, kan daarom wellicht eerder aan de bronsoorten liggen. We hebben bij de contemporaine grammatica's al in hoofdstuk 10 een waarschijnlijk verschil kunnen signaleren tussen de werkelijke tijd van een bepaalde ontwikkeling en de eerste vermelding ervan. Mogelijk hebben we ook hier met zoiets te maken. Bij de Middelnederlandse periode hebben we met woordenboeken gewerkt die de woordenschat systematiseert van de bewaard gebleven Middelnederlandse teksten. Bij de periode van 1550-1900, zo ook bij de beginfase ervan, zijn we bezig met de voorbeelden van de *ge*-afleiding te analyseren die in de contemporaine grammatica's en woordenboeken voorkomen. De voorbeelden zijn dus niet afkomstig uit contemporaine teksten (zoals het bij de Middelnederlandse periode het geval was), maar zijn verzameld of bedacht door de auteurs van die contemporaine grammaticale werken. Hun doel zal wel geweest zijn om voor de grammaticale verschijnselen voorbeelden te geven of om (bij het systematiseren van het lexicon) woorden te verzamelen die in hun tijd als ingeburgerd gelden. Zo is het niet vreemd dat de auteurs uit de beginfase (1550-1650) vaak voorbeelden aangeven van de *ge*-afleiding die een neutrale handeling uitdrukken (vgl. het prototype-geval nadat de *ge*-afleiding zich uit de improductieve *ge*-afleiding ontwikkeld is), waardoor de dominantie van de negatieve grondwoorden in de B(ewuste handeling)-groep niet tot haar recht kan komen.

Of de bovengenoemde verklaring juist kan zijn, moet nog uit het volgende hoofdstuk blijken, waarin ik voor de periode van 1550-1900 contemporaine literaire en niet-literaire teksten analyseer. Hierbij kan dus geen sprake zijn van door de grammatica-/woordenboekauteur met een bepaald doeleinde bedachte of verzamelde voorbeelden. Wat we echter waarschijnlijk uit de duidelijk aanwezige, hierboven geschetste tendens dat de dominantie van de negatieve grondwoorden vanuit de "hoorbare" Z-groep zich in de loop der tijd naar alle betekenisgroepen uitbreidt, nu al mogen concluderen is het volgende:

De toenemende dominantie van de negatieve grondwoorden kan de categoriale waarde van daarvan afgeleide *ge*-substantieven niet onbeïnvloed hebben gelaten: 'negativiteit' wordt waarschijnlijk steeds meer aan de *ge*-afleiding zelf gekoppeld en daardoor steeds meer als element van het procédé ervaren. In de middenfase van de periode van 1550-1900 lijkt de situatie op basis van de verhouding tussen de negatieve en neutrale grondwoorden in de betekenisgroepen eigenlijk al overeen te komen met de hedendaagse situatie. Op basis hiervan moet de verandering (het koppelen van de oorspronkelijk in de grondwoorden aanwezige *negativiteit* aan het afleidingsprocédé) zich waarschijnlijk aan het eind van de beginfase of aan het begin van de middenfase afgespeeld hebben en dit komt overeen met de voorlopige conclusie die we in verband met dit additionele element in het vorige hoofdstuk konden trekken. Een preciezere vaststelling van de periode hoop ik na de analyse van het tekstcorpus te kunnen geven.

12.3 De geleedheid van het grondwoord

In het grammatica- en woordenboekmateriaal vinden we uitsluitend voorbeelden van de *ge*-afleiding die gevormd zijn op basis van werkwoorden. De numerieke verhouding tussen de als grondwoord fungerende gelede en ongelede³⁰⁰ werkwoorden in de drie fases van de periode tussen 1550 en 1900 kan met behulp van Tabel 36, 37 en 38 overzichtelijk worden gemaakt:

Beginfase (1550-1650)

	Ongeleed		Geleed	
	neutraal	negatief	neutraal	negatief
B-groep	18	18	0	0
O-groep	1	1	1	0
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	2	14	0	3
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	1	6	0	2

Middenfase (1650-1800)

	Ongeleed		Geleed	
	neutraal	negatief	neutraal	negatief
B-groep	45	68	18	24
O-groep	0	7	0	4
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	7	40	1	27
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	1	8	1	3*

*hiertoe behoort ook het grondwoord van *gedwarl*, *dwarlen* dat op het eerste gezicht ongeleed lijkt (de stam lijkt uit één lettergreep te bestaan), maar in de werkelijkheid is hier sprake van een gesyncopeerde vorm van *dwarrelen* dat een met behulp van het suffix *-el* gevormde werkwoord is.

³⁰⁰ Zoals in 9.4.1.2 beredeneerd, worden de eenlettergrepige denominale en de-adjectivische werkwoorden ook inbegrepen.

Eindfase (1800-1900)

	Ongeleed		Geleed	
	neutraal	negatief	neutraal	negatief
B-groep	36	60	16	25
O-groep	0	9	0	4
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	7	35	1	28
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	2	6	2	2

Tabel 36, 37 en 38

Wat met betrekking tot de numerieke verhouding tussen de ongelede en gelede werkwoorden meteen opvalt, is, dat we in de beginfase van deze periode – net als het in de Middelnederlandse periode het geval was – heel weinig gelede werkwoorden vinden (6 geleed tegenover 61 ongeleed). De ongelede werkwoorden moeten absoluut als prototype worden beschouwd. De weinige gelede werkwoorden bevinden zich – op één enkel voorbeeld na (*aesemen* in *gheaesem* behoort tot de O-groep) allemaal in de negatieve Z-groep (drie hoorbare werkingen: *dommelen* in *ghe-dommel*, *popelen* in *ghe-popel* en *rammelen* in *ghe-rammel* en twee zichtbare werkingen: *flickeren* in *gheflicker* en *swadderen* in *ghe-swadder*).

Op basis van de tabelgegevens blijven de ongelede werkwoorden ook in de midden- en eindfase prototypisch, maar we vinden ook al in groten getale gelede werkwoorden. Die lijken dus in de middenfase niet meer een perifeer grondwoordtype te zijn zoals we op grond van de contemporaine grammatica's konden vermoeden. Hun aantal is niet alleen in de Z-groep toegenomen, maar ook in de beide andere betekenisgroepen.

12.3.1 Type geleedheid

In deze paragraaf bekijk ik de gelede werkwoorden die tot stand zijn gekomen door middel van een toevoegsel. Bij deze gelede werkwoorden kan dus – wat het procédé betreft – sprake zijn óf van voorvoeging óf van achtervoeging. In geval van de werkwoorden waaraan een element voorgevoegd is, zullen we ons, wat betreft de daarvan gevormde *ge*-afleiding, uiteraard in eerste instantie op de plaats van *ge*-gaan richten (namelijk *ge*-vooraan of tussen de twee leden van het werkwoord). In geval van de werkwoorden waaraan een element achtergevoegd is, moeten we ons – op basis van de gegevens in de Middelnederlandse periode – vooral concentreren op de vraag of het achtergevoegde element mogelijk iets (zoals bijv. de suffixen *-el* en *-er* frequentiviteit) bij kan dragen aan de betekenis van de van zo'n werkwoord gevormde *ge*-afleiding.

12.3.1.1 Voorvoeging

Binnen dit type geleedheid moeten – zoals in hoofdstuk 7 gezien – drie groepen werkwoorden van elkaar onderscheiden worden: groep 1: werkwoorden die van de onscheidbare voorvoegsels *be-*, *ge-*, *ver-* enz. voorzien zijn (bijv. *verzenden*); groep 2: scheidbaar samengestelde werkwoorden met als eerste lid een bijwoord of een adjectief (bijv. *toegeven*, *opendoen*) en groep 3: met andere elementen dan de genoemde prefixen *be-*, *ge-*, *ver-* enz. onscheidbaar samengestelde werkwoorden (bijv. *glimlachen*, *harrewaren*).

In de Middelnederlandse periode hebben we zoals behandeld geen voorbeelden³⁰¹ gevonden van voorvoeging. Tijdens de periode van 1550-1900 wijzigt deze situatie zich ten dele. Groep 1-werkwoorden treffen we ook in deze periode niet aan. Dit suggereert dat dit subtype ook in deze periode (nog) niet (of weinig) geschikt is als grondwoord. Verder komt in de beginfase van deze periode ook geen groep 3-werkwoord voor, maar in de middenfase is deze groep echter al wel met één voorbeeld³⁰² vertegenwoordigd, namelijk het grondwoord van *geklakklak*, *klikklakken*, en in de eindfase zien we er al meer voorbeelden van, namelijk de grondwoorden van *geginnegap*, *geborrekik*, *geklakklak*, *gekrikkrak* en *gerikkekekik*: *ginnegappen*, *borrekikken*, *klikklakken*, *krikkrakken*, *rikkekikken*. Op basis hiervan kunnen we vermoeden dat dit type geleidelijk steeds geschikter wordt om als grondwoord van onze *ge*-afleiding op te treden. In het hedendaags Nederlands is dit type werkwoord zoals in hoofdstuk 7 gezien zonder meer mogelijk als grondwoord. Uit de voorbeelden blijkt ook dat de plaats van het prefix *ge-* bij dit type grondwoorden (zoals we zouden verwachten) vanaf de eerste verschijning van dit type als grondwoord vast is: het voorvoegsel staat helemaal vooraan en niet tussen de twee leden van de samengestelde stam. De groep 2-werkwoorden heb ik tot nu toe onbesproken gelaten. De reden is dat we in de beide eerste fases van deze periode er geen voorbeelden van vinden. Werkwoorden die tot deze groep behoren, lijken – op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal – pas vanaf de eindfase als mogelijke grondwoorden te gaan meetellen, maar ze lijken ook dan zeer perifere gevallen te zijn. We stuiten maar op twee voorbeelden, vgl. de grondwoorden van *heen-en-weêr-geloop* en *over-en-weêr-gebabbel*, *heen-en-weêrlopen* en *over-en-weêrbabbelen*. Hieruit valt af te lezen dat het prefix *ge-* in beide *ge*-substantieven tussen het bijwoord en de werkwoordstam komt. De hier gevonden twee voorbeelden zijn echter te weinig om op dit punt verregaande

³⁰¹ Er was wel een twijfelgeval, namelijk het grondwoord van de *ge*-afleiding *weder gepeins* (?< *wederpeinzen*), maar we hebben gezien dat hier waarschijnlijk sprake is van het ongelede werkwoord *peinzen*, waarvan een *ge*-substantief is gevormd dat dan op z'n beurt samengesteld is met het bijwoord *weder*.

³⁰² Er is ook een grondwoord, *schermutselen*, dat op basis van zijn vorm onder groep 3 lijkt thuis te horen. Het is echter niet een samenstelling van inheemse woorden, maar een ontlending aan het Frans (preciezer gezegd: *schermutselen* is de van het frequentatieve suffix *-el* voorziene afleiding van *schermutsen* dat een ontlending aan het Frans is), vgl. Ofr. *escarmuchier* (welk werkwoord in het Frans overigens wel door het samenstellen van twee Franse woorden (het Oud-Franse *escremir* 'vechten' en het eveneens Oud-Franse *muchier* 'verbergen') tot stand gekomen is (vgl. De Vries – De Tollenaere 1991:321)).

conclusies te trekken. Daarvoor zouden we meer voorbeelden nodig hebben. De analyse van het tekstcorpus zal – naar ik hoop – ook in dit opzicht meer verhelderend zijn.

12.3.1.2 Achtervoeging

Onder de gelede grondwoorden van de in de grammatica's en woordenboeken gevonden *ge*-substantieven komen drie suffixen voor: de suffixen *-el* en *-er* (vgl. bijv. het grondwoord van *gehuppel*, *huppelen* of dat van *geklepper*, *klepperen*) en het suffix *-iken* (het grondwoord van *gehinnik*, *hinniken* of dat van *gerinnik*, *rinniken*). Deze suffixen worden allemaal gebruikt om frequentatieve werkwoorden af te leiden (vgl. De Vooy 1967:246). In de toepassingsfrequentie van de suffixen kan echter een groot verschil waargenomen worden: terwijl we, wat het suffix *-iken* betreft, eigenlijk alleen maar de genoemde twee voorbeelden vinden (*gehinnik* komt in beide laatste fases voor, *gerinnik* slechts in de middenfase van de periode van 1550-1900), maken de werkwoorden op de suffixen *-el* en *-er* (en de werkwoorden die qua vorm erop lijken zoals de klanknabootsende vorming *rammelen* of het door impliciete transpositie van het substantief *donder* ontstane *donderen*) in alle drie fases van deze periode het grootste deel van het totale aantal gevonden gelede grondwoorden uit. In de Middelnederlandse periode is het al – zoals gezien – ook zo geweest.

12.4 Frequentativiteit bij ongelede grondwoorden

Het is gebleken is dat de categorie “gelede grondwoorden” in deze periode – net als in de Middelnederlandse periode – grotendeels uit met behulp van de frequentatieve suffixen *-el* en *-er* afgeleide werkwoorden en uit werkwoorden bestaat die qua vorm erop lijken. Daarom ga ik in deze paragraaf kijken of we in deze periode ook bij de ongelede grondwoorden frequentativiteit aantreffen. De gegevens in Tabel 39, 40 en 41:

Beginfase (1550-1650)

	Frequentatief		Niet frequentatief		Wel of niet frequentatief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	3	3	15	14		1
O-groep				1	1	
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
		6	2	8		
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
		5	1			1

Middenfase (1650-1800)

	Frequentatief		Niet frequentatief		Wel of niet frequentatief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	8	13	33	50	4	5
O-groep		4		2		1
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	3	22	4	16		2
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	1	7				1

Eindfase (1800-1900)

	Frequentatief		Niet frequentatief		Wel of niet frequentatief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	7	11	28	45	1	4
O-groep		5		2		2
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	3	22	4	11		2
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	2	4		1		1

Tabel 39, 40 en 41

(Voor een overzicht met vermelding van de concrete voorbeelden verwijs ik naar Bijlage 9.)

Uit Tabel 39 kunnen we voor de beginfase eigenlijk vergelijkbare dingen aflezen als we uit Tabel 27 en 28 voor de Middelnederlandse periode konden aflezen: de aanwezigheid van de frequentativiteit is bij de ongelede negatieve grondwoorden van de Z-groep kenmerkend (al vinden we er ook enkele voorbeelden van in de B-groep). Vanaf de middenfase neemt het aantal voorbeelden echter aanzienlijk toe en frequentativiteit is niet alleen meer een kenmerk van de Z-groep (al domineert die daar nog wel), maar we vinden nu ook in de O- en B-groep talrijke voorbeelden.

Uit het feit dat het frequentatieve karakter bij de ongelede werkwoorden in deze periode steeds sterker aanwezig is en uit het feit zoals we in de vorige paragraaf gezien hebben, het aantal gelede werkwoorden op de frequentatieve suffixen *-el* en *-er* en het aantal werkwoorden die qua vorm erop lijken ook steeds meer toeneemt, moeten we waarschijnlijk de volgende conclusie trekken: de grote toename van het aantal ongelede en gelede “frequentatieve” grondwoorden vanaf de middenfase van deze periode kan de categoriale waarde van de *ge*-afleiding niet onbeïnvloed hebben gelaten. Het frequentatieve karakter wordt waarschijnlijk steeds meer aan de afleiding zelf gekoppeld en wordt als een kenmerk van het afleidingsprocédé ervaren, welke conclusie overeenkomt met de conclusie die we op basis van de behandeling van de *ge*-afleiding in de contemporaine grammatica's en woordenboeken konden trekken: frequentativiteit moet vanaf de middenfase als een

element van de categoriale waarde van de *ge*-substantieven worden beschouwd. Wanneer precies de zojuist genoemde verandering zich afspeelt, kan echter op basis van de tabelgegevens niet vastgesteld worden. Maar wat op basis van de tabelgegevens uit de Middelnederlandse periode en de beginfase van deze periode wel duidelijk lijkt te zijn, is, dat we de oorsprong van deze ontwikkeling onder de negatieve grondwoorden van de “hoorbare” Z-groep moeten zoeken.

12.5 Frequentativiteit en negativiteit vanuit de aard van het grondwoord verklaard

In de voorafgaande paragrafen konden we op basis van de tabelgegevens aannemelijk maken dat het toenemend gebruik van negatieve en frequentatieve grondwoorden een zekere verandering (betekenisuitbreiding) in de categoriale waarde van de *ge*-afleiding teweegbrengt:

1) toenemend gebruik van negatieve grondwoorden → ge-afleiding: negatief → → → ge-afleiding zelf als negatief ervaren – onafhankelijk van de connotatie van het grondwoord.   2) toenemend gebruik van frequentatieve grondwoorden → ge-afleiding: frequentatief → → → ge-afleiding zelf als frequentatief ervaren – onafhankelijk ervan of het grondwoord dit betekenselement bevat.

Schema 9

Wat de manier betreft waarop deze verandering zich afspeelt, hebben we hier eigenlijk met een tweeledige herinterpretatie³⁰³ te maken: de zojuist vermelde kenmerken van het grondwoord worden geherinterpreteerd als additionele elementen van de categoriale waarde van de *ge*-afleiding. Vermeld moet nog worden dat het ontstaan van de negatieve connotatie mogelijk ook versterkt werd door de opkomst van grondwoorden met frequentativiteit: herhaling, het herhalend karakter, kan namelijk irritatie opwekken.

De *ge*-afleiding heeft haar „succes”, d.i. haar hedendaagse productiviteit (vgl. hoofdstuk 7), waarschijnlijk grotendeels aan deze tweeledige herinterpretatie te danken: hierdoor onderscheidt de *ge*-afleiding zich van de grote groep nomina actionis die een handeling neutraal weergeven; die is niet meer een van de vele mogelijkheden om een handeling uit te drukken, maar die heeft in de vorm van de additionele betekenselementen (*frequentativiteit* en *negativiteit*) een eigen tint, een eigen karakter gekregen.

In dit kader moet nog genoemd worden dat het feit dat de *ge*-afleiding haar hedendaagse productiviteit wel aan een tweeledige betekenisherinterpretatie te

³⁰³ Over het begrip *herinterpretatie* zie 1.2.3.1.

danken zal hebben, de veronderstelling van Tældeman en Van Marle, volgens welke semantische transparantie/coherentie een voorwaarde is van productiviteit en niet andersom (vgl. 1.2.1, voetnoot 6), lijkt te ondersteunen: als gevolg van een uitbreiding van de categoriale waarde van de *ge*-afleiding die dus door een tweeledige herinterpretatie tot stand is gekomen, hebben de leden van deze morfologische categorie met elkaar voortaan niet alleen gemeen dat ze een handeling uitdrukken, maar ook dat deze handeling voortduurt of herhaald wordt en vaak een negatieve tint heeft. Hierdoor onderscheidt de *ge*-afleiding zich niet alleen van andere nomina actionis, maar de door uitbreiding ontstane volledig transparante categoriale betekenis maakt het mogelijk om de categorie met nieuwe leden uit te breiden.

12.6 Overige kenmerken van de grondwoorden

In het voorafgaande hebben we enkele grammaticale eigenschappen (connotatie, geleedheid en frequentativiteit) van de grondwoorden van de in de grammatica's en woordenboeken gevonden voorbeelden van de *ge*-afleiding bestudeerd. Op basis hiervan kunnen we concluderen dat het ongelede negatieve werkwoord is dat vanaf de middenfase van deze periode – in plaats van het ongelede neutrale grondwoord – als het prototypische grondwoord beschouwd moet worden in alle drie de betekenisgroepen. Verder kan gezegd worden dat het aantal gelede werkwoorden – vooral de gelede werkwoorden op de (historisch) frequentatieve suffixen *-el* en *-er* en de werkwoorden die erop lijken – in de middenfase in grote mate toeneemt. Ook het aantal ongelede werkwoorden met een frequentatief karakter neemt merkbaar toe, al blijven de “niet-frequentatieve” grondwoorden ook nu nog iets gewoner, behalve in de Z-groep, waarin de toename begint: daar lijken de (negatieve) frequentatieve grondwoorden prototypisch te zijn.

De vakliteratuur onderzoekt – zoals in hoofdstuk 7 behandeld – met betrekking tot de grondwoorden van onze *ge*-substantieven in het hedendaags Nederlands ook andere grammaticale eigenschappen, zoals de semantische kwestie van durativiteit-perfectiviteit en de kwestie van de syntactische valentie (transitiviteit). Deze kenmerken hebben we in hoofdstuk 9 ook voor de Middelnederlandse periode onderzocht waarbij is gebleken dat de grondwoorden prototypisch duratief en intransitief (of optioneel transitief) zijn. In het vervolg gaan we bekijken hoe de situatie op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal in de periode van 1550-1900 eruit ziet.

12.6.1 *Durativiteit – perfectiviteit bij de grondwoorden*

Hierbij ga ik van dezelfde drie categorieën ('duratief', 'perfectief', 'duratief/perfectief') uit als ik bij de analyse van de Middelnederlandse situatie gedaan heb. Zo tekenen zich voor deze periode de volgende verhoudingen zich af:

Beginfase (1550-1650)

	Duratief		Perfectief		Duratief/perfectief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	13	17	4			1
O-groep	1	1			1	
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	2	18				
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	1	7				1

Middenfase (1650-1800)

	Duratief		Perfectief		Duratief/perfectief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	51	86	8	1	4	5
O-groep		10				1
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	8	66				1
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	2	10				1

Eindfase (1800-1900)

	Duratief		Perfectief		Duratief/perfectief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	45	80	6	1	1	4
O-groep		11				2
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	8	62				1
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	4	7				1

Tabel 42, 43, 44

De situatie is eenduidig. Uit Tabel 42, 43 en 44 kunnen we aflezen dat de duratieve grondwoorden in alle fases van deze periode overheersen. Duidelijk perfectieve grondwoorden vinden we – net als in de Middelnederlandse periode – slechts weinig, en uitsluitend in de B-groep. Verder hebben de weinig perfectieve eigenschappen niet alleen met elkaar gemeen dat ze allemaal in de B-groep

thuishoren, maar ook dat ze – net als het in de Middelnederlandse periode het geval was – allemaal ongeleed zijn. Ter illustratie:

Beginfase (B-groep):

naaien: ‘door naaien iets maken dat te voren als zoodanig niet bestond’

werven: ‘publiekelijk ertoe brengen dienst te nemen, t.w. d.m.v. tusschenpersonen die de voorwaarden bekendmaken (en zoo aantrekkelijk mogelijk voorstellen), waarbij vaak een handgeld gegeven wordt; aanwerven, recruteeren’

Middenfase (B-groep):

geven: ‘iets aangeven, aanreiken of in iemands nabijheid neerzetten, neerleggen, zoodat hij er over kan beschikken’

snuiten: ‘den of zijn neus snuiten, dien door blazen van slijm ontdoen’

zalven: ‘met zalf bestrijken’

Eindfase:

bakken: ‘toebereide deeg verhitten tot het de gewenschte veranderingen heeft ondergaan’

bergen: ‘iemand of iets in veiligheid brengen’

delen: ‘in delen splitsen; verdelen’

steken: ‘met een puntig, scherp voorwerp, inzonderheid een wapen, een steek geven aan, daarmede wonden of dooden, althans raken of treffen’

(De betekenisomschrijvingen zijn gebaseerd op het WNT (onderstrepingen van mij); voor alle gevonden voorbeelden verwijs ik naar Bijlage 10.)

Op grond van de gegevens moeten we concluderen dat we de duratieve grondwoorden in deze periode (1550-1900) – net als al in de Middelnederlandse periode (vgl. hoofdstuk 9) en ook heden ten dage nog (vgl. hoofdstuk 7) – als prototypisch moeten beschouwen. In het prototype is dus in de loop van de tijd in dit opzicht blijkbaar niet of weinig verandering opgetreden. Tegelijk moeten we echter ook het vermoeden formuleren dat de aanwezigheid van ongelede perfectieve grondwoorden, die zoals gezien al vanaf de Middelnederlandse periode te signaleren is, er een rol in kan hebben gespeeld dat heden ten dage aan de periferie ook gelede, vooral met de onbeklemtoonde prefixen *be-*, *ge-*, *ver-* enz. voorziene perfectieve werkwoorden als grondwoorden van de *ge-*afleiding kunnen verschijnen (bijv. *bewegen* als grondwoord van *gebeweeg*, zie verder hoofdstuk 7).

12.6.2 Transitiviteit bij de grondwoorden

Wat de syntactische valentie (in concreto: de transitiviteit) van het grondwoord in de periode van 1550-1900 betreft, kunnen de gegevens in Tabel 45, 46 en 47 samengevat worden:

Beginfase (1550-1650)

	<i>Intransitief</i>	<i>Optioneel transitief</i>	<i>(Verplicht) transitief</i>	<i>Ergatief</i>
B-groep	21	11	4	
O-groep	3			
Z-groep	26	2		

Middenfase (1650-1800)

	<i>Intransitief</i>	<i>Optioneel transitief</i>	<i>(Verplicht) transitief</i>	<i>Ergatief</i>
B-groep	100	39	17	
O-groep	11			
Z-groep	83	4		

Eindfase (1800-1900)

	<i>Intransitief</i>	<i>Optioneel transitief</i>	<i>(Verplicht) transitief</i>	<i>Ergatief</i>
B-groep	85	40	13	
O-groep	13			
Z-groep	79	3		

Tabel 45, 46 en 47

(Voor een overzicht met vermelding van de concrete voorbeelden verwijs ik naar Bijlage 11.)

Uit de gegevens komt in alle drie fases van deze periode een nogal eenvormig beeld te voorschijn, dat bovendien helemaal overeenkomt met onze bevindingen over de Middelnederlandse periode: de intransitieve werkwoorden domineren in alle drie de betekenisgroepen, daarnaast zijn de optioneel transitieve werkwoorden nog redelijk vertegenwoordigd (vooral in de B-groep, maar we treffen ook in de Z-groep enkele voorbeelden aan). Verplicht transitieve werkwoorden vinden we alleen maar in de B-groep en slechts in kleine getallen. Ergatieve werkwoorden komen in geen van de drie fases voor. Op basis van dit beeld blijkt nu dus eenduidig, wat we al op basis van de gegevens in de Middelnederlandse periode waarschijnlijk konden maken, namelijk: dat de diachrone bevindingen het standpunt van Booij-Van Santen 1998 (intransitieve en optioneel transitieve werkwoorden als prototypische grondwoorden) met betrekking tot de synchrone situatie lijken te bevestigen tegenover het standpunt van De Haas-Trommelen 1993 (transitieve (en onergatieve (in onze terminologie: intransitieve)) werkwoorden als prototype). Nogmaals moet

echter vermeld worden dat het feit dat er over de kwestie van transitiviteit synchroon gezien geen consensus bestaat, er waarschijnlijk op wijst dat er in het hedendaags Nederlands in dit opzicht een verandering gaande is: de beperking dat een transitief werkwoord niet of weinig geschikt is als grondwoord, lijkt steeds minder geldig te zijn (vgl. hoofdstuk 7).

12.7 Conclusie

Met behulp van een systematische analyse van de in de contemporaine grammatica's en woordenboeken gevonden voorbeelden konden we het beeld preciseren dat we op basis van de informatie hebben gevormd die we uit de behandeling van de *ge*-afleiding in dezelfde werken konden halen. Een verdere verfijning van het beeld over onze *ge*-afleiding in de periode van 1550-1900 hoop ik – zoals al in de inleiding van dit hoofdstuk aangestipt – uit de analyse van het tekstcorpus te krijgen.

13 ONDERZOEKSRESULTATEN V: DE PERIODE TUSSEN 1550-1900: HET TEKSTCORPUS — VOORBEELDEN VAN DE *GE*-AFLEIDING SYSTEMATISCH BEKEKEN

13.1 Inleiding

In hoofdstuk 7 hebben we vier onderzoeksvragen geformuleerd, namelijk:

- VRAAG 1** Waaraan is het toe te schrijven dat de beginnende verzwakking van *ge-* in de loop van de tijd omgekeerd kon worden, zodat het prefix *ge-* een heel stabiel element is geworden van de *ge*-afleiding, waardoor sprake is van een springlevend procédé?
- VRAAG 2** Wanneer is de kring van de mogelijke grondwoorden uitgebreid tot andere woordsoorten dan de werkwoorden, zelfs tot woordgroepen en zinnen?
- VRAAG 3** Wanneer heeft er een soort betekenisuitbreiding plaatsgevonden, waardoor er aan de semantische basisbetekenis ('uitdrukking van een handeling') additionele betekenselementen ('durativiteit/iterativiteit' en 'negativiteit') zijn toegevoegd?
- VRAAG 4** Hoe ziet het netwerk van nomina actionis diachroon eruit en welke plaats neemt de *ge*-afleiding daarin in?

Op basis van het tot nu toe onderzochte materiaal (woordenboeken over de Middelnederlandse periode resp. grammatica's en woordenboeken uit de periode 1550-1900) lijkt het erop dat we het antwoord op vraag 1 hebben gevonden. Onze *ge*-afleiding heeft haar "succes", d.w.z. dat we heden ten dage van een springlevend, hoogproductief procédé kunnen spreken, naar alle waarschijnlijkheid in eerste instantie te danken aan het feit dat er zich een tweeledig herinterpretatieproces afgespeeld heeft waarbij de in een groot aantal grondwoorden aanwezige additionele kenmerken negativiteit en frequentativiteit langzaam aan geherinterpreteerd werden als (additionele) elementen van de categoriale waarde van de *ge*-afleiding. Deze additionele elementen zijn dus eigen geworden aan het woordvormingsprocédé zelf en door deze elementen onderscheidt zich onze *ge*-afleiding van andere nomina actionis die de handeling neutraal weergeven. Op basis van de gegevens in het tot nu toe bestudeerde materiaal moeten we de oorsprong van deze ontwikkeling in de tot de "hoorbare" Z-groep behorende grondwoorden lokaliseren: hier kunnen de dominantie van de negatieve grondwoorden ten opzichte van de neutrale grondwoorden en die van de frequentatieve grondwoorden ten opzichte van de niet-frequentatieve grondwoorden voor het eerst gesignaleerd worden. Genoemd moet worden dat de dominantie van de negatieve grondwoorden ten opzichte de neutrale

grondwoorden duidelijk sterker is dan die van de frequentatieve grondwoorden ten opzichte van de niet-frequentatieve. De sterkere dominantie van de negatieve grondwoorden is waarschijnlijk niet alleen een katalysator geweest voor het herinterpretatieproces, maar heeft er zelfs toe geleid dat het grondwoord *heden* ten dage prototypisch negatief³⁰⁴ is (vgl. hoofdstuk 7). De “zwakkere” dominantie van de frequentatieve grondwoorden heeft het herinterpretatieproces weliswaar kunnen katalyseren, maar is blijkbaar niet sterk genoeg geweest om de frequentatieve grondwoorden tot prototype te laten worden.

Verder moet het ook duidelijk zijn dat het een belangrijke voorwaarde voor de tweeledige betekenisherinterpretatie is geweest dat de kring van de mogelijke grondwoorden zich vanaf het begin voortdurend heeft vergroot waardoor de productiviteit van de *ge*-afleiding ondanks de beginnende verzwakking van het prefix *ge-* niet afnam, maar toenam. We hebben gezien dat al in de Middeleeuwen de van de improductieve *ge*-afleiding geërfde oorspronkelijk strenge beperking dat alleen maar inheemse ongelede werkwoorden als grondwoorden kunnen optreden, doorbroken was. De opkomst van gelede werkwoorden op de historisch frequentatieve suffixen *-el* en *-er* die vanwege hun frequentativiteit vaak ook een zekere irritatie kunnen wekken, bleek verder zeer duidelijk bijgedragen te hebben aan het feit dat het tweeledige herinterpretatieproces zich af kon spelen. Als we naar het proces kijken waarvan de opkomst van de gelede werkwoorden op de historisch frequentatieve suffixen *-el* en *-er* deel uitmaakt (vgl. de grijze vakken in Schema 10), dan moeten we zeggen dat er duidelijk sprake is van een analogisch uitbreidingsproces of een analogische uitbreidingsreeks op het vormelijk niveau:

³⁰⁴ Oorspronkelijk is het grondwoord van onze *ge*-afleiding neutraal. Deze eigenschap heeft ze immers van de improductieve *ge*-afleiding geërfd.

³⁰⁵ De met behulp van deze prefixen gevormde werkwoorden lijken – vanwege het fonologische verbod van opeenvolging van twee onbeklemtoonde elementen – ook *heden* ten dage nog niet of weinig geschikt te zijn als grondwoorden (vgl. hoofdstuk 7).

³⁰⁶ *Ginnen* ‘ginniken’ is *heden* ten dage niet meer in gebruik (WNT).

³⁰⁷ *Gappen* is een bijvorm van Mnl. *gabben* ‘schertsen, grappen maken’ (WNT, MNW).

STAPPEN	PROCES
uitgangspunt: van de improductieve <i>ge</i> -afleiding geërfde beperking: uitsluitend ongelede werkwoorden als grondwoorden	PROPORTIONELE ANALOGIE (d.i. bestaande analogische relaties): <i>lopen</i> (stam: <i>loop-</i>): <i>geloop</i> = <i>lezen</i> (<i>lees-</i>): <i>gelees</i>
↓	ANALOGIEVORMING: wwstam (typisch: eenlettergrepige) → voortaan ook: eenlettergrepige denominale of de-adjectivische wwstam , zie:
daarnaast ook: gelede werkwoorden die tot stand zijn gekomen zonder toevoegsel - in concreto: door impliciete transpositie van (a) eenlettergrepige of (b) tweelettergrepige substantieven of adjectieven	(a) <i>lopen</i> (<i>loop-</i>): <i>geloop</i> = <i>schermen</i> (<i>scherm-</i> < <i>scherm</i> (subst.)): X X = geschermd NB. Vanwege het feit dat deze eenlettergrepige gelede werkwoorden zich wat betreft de vorming van onze <i>ge</i> -afleiding precies op dezelfde manier gedragen als de ongelede werkwoorden (zie vormelijke gelijkenis) worden ze in de analyse tot de ongelede werkwoorden gerekend (voor de redenering zie ook 9.4.1.2) ----- ANALOGIEVORMING: eenlettergrepige denominale of de-adjectivische wwstam → voortaan ook: meerlettergrepige denominale of de-adjectivische wwstam , zie: ----- (b) <i>schermen</i> (<i>scherm-</i> < <i>scherm</i> (subst.)): <i>geschermd</i> = <i>asemen</i> (<i>asem-</i> < <i>asem</i> (subst.)): X X = geasemd
↓	ANALOGIEVORMING: meerlettergrepige denominale of de-adjectivische wwstam → voortaan ook: met toevoegsel tot stand gekomen wwstam (typisch: meerlettergrepige), zie:
daarnaast ook: gelede werkwoorden die tot stand zijn gekomen met toevoegsel (a) door achtervoeging (meestal van de suffixen <i>-el</i> en <i>-er</i>)	(a) <i>asemen</i> (<i>asem-</i> < <i>asem</i> (subst.)): <i>geasemd</i> = <i>huppelen</i> (<i>huppel-</i> < <i>hupp-</i> (wwstam van <i>huppen</i>) + <i>-el</i>): X X = gehuppeld (met achtervoegsel tot stand gekomen wwstam → voortaan ook: met voorvoegsel tot stand gekomen wwstam !) (b) <i>asemen</i> : <i>geasemd</i> (versterkt door: <i>ginnegappen</i> (<i>ginnegap-</i> < <i>ginne-</i> (< <i>ginnen</i> ³⁰⁵) + <i>gap-</i> (< <i>gappen</i> ³⁰⁶)): X <i>huppelen</i> : <i>gehuppeld</i> → X = geginnegap
(b) door voorvoeging (meestal van een element (anders dan de onbeklemtoonde prefixen <i>be-</i> , <i>ge-</i> en <i>ver-</i> ³⁰⁴ enz.) dat aan het werkwoord onscheidbaar gehecht wordt)	

Schema 10

In het kort kunnen we dus het antwoord op vraag 1 als volgt formuleren: het huidige succes van de *ge*-afleiding (springlevendheid en hoge productiviteit) is toe te schrijven aan de op het niveau van de categoriale waarde in een betekenisuitbreiding (de additionele betekenselementen *frequentativiteit* en *negativiteit*) resulterende tweeledige herinterpretatie die door een bij de grondwoorden op het vormelijk niveau voortdurend aanwezige analogische uitbreidingsreeks gekatalyseerd werd.

Op de vraag wanneer de betekenisuitbreiding op het niveau van de categoriale waarde heeft plaatsgevonden (vraag 3), kunnen we echter op basis van de informatie die we uit de grammatica's en woordenboeken van de periode 1550-1900 konden destilleren, slechts een voorlopig antwoord formuleren: vanaf de middenfase (1650-1800) moeten we zowel *negativiteit* als *frequentativiteit* als een kenmerk van de *ge*-afleiding beschouwen. Of deze additionele betekenselementen ook al in de beginfase (1550-1650) kenmerkend zijn voor de *ge*-afleiding, is onduidelijk: op basis van de contemporaine grammatica's en woordenboeken kon dat niet aangetoond worden.

Het is echter – zoals we zagen – al wel duidelijk dat de *ge*-afleiding zich door deze additionele betekenselementen onderscheidt van de grote groep nomina

actionis die een handeling neutraal weergeven (vgl. vraag 4). Dit is voor het eerst – zoals we zagen – in Ten Kate 1723 duidelijk onder woorden gebracht: in tegenstelling tot de gesubstantiveerde infinitief (handeling in het algemeen, nadruk op de langdurigheid) en de *-ing*-afleidingen (eenmalige handeling op het spreekmoment) bevat de *ge*-afleiding frequentativiteit. Dat de *ge*-afleiding binnen het netwerk van de nomina actionis steeds meer een aparte plaats gaat innemen, wordt ook ondersteund door de synoniemen die de contemporaine woordenboeken bij de *ge*-substantieven vermelden. In de beginfase van de periode 1550-1900 vinden we synoniemen als *-ing*-afleidingen, *-age*-afleidingen en gesubstantiveerde werkwoordstammen, die de handeling neutraal weergeven. In de midden- en eindfase van deze periode worden deze types neutrale synoniemen nog wel gebruikt (vanaf de eindfase veelal samen met specificerende adjectieven als *aanhoudend*, *menigvuldig*, vgl. bijv. *geroep*: *aanhoudende roeping* enz.), maar er verschijnen ook voorbeelden van de *ge*-afleiding, die gevormd zijn van een met het grondwoord van het trefwoord synoniem grondwoord. Dit wijst erop dat de *ge*-afleiding eigenschappen bezit die door de andere nomina actionis niet kunnen worden uitgedrukt. In de eindfase komen verder ook als synoniemen *-erij*-afleidingen voor waarin negativiteit tot uitdrukking komt, wat eveneens ons vermoeden ondersteunt dat de *ge*-afleiding negativiteit bezit.

Eerder heb ik er al de aandacht op gevestigd dat we zowel in de grammatica's als de woordenboeken van de periode 1550-1900 uitsluitend voorbeelden vinden van de *ge*-substantieven die gevormd zijn van werkwoorden. Dit was – op twee twijfelgevallen na, waar we op zich weinig mee konden doen – ook in de periode ervoor, de Middelnederlandse periode het geval. De vraag wanneer de kring van de mogelijke grondwoorden tot andere woordsoorten is uitgebreid (vraag 2), kunnen we nu nog dus niet beantwoorden. We kunnen wel vermoeden dat de geleidelijke opheffing van verschillende beperkingen bij het grondwoord ertoe geleid kan hebben dat ten slotte ook de beperking 'uitsluitend werkwoorden als grondwoord' opgeheven werd. Geleidelijk konden ook woorden verschijnen die tot een andere woordsoort behoorden als grondwoord³⁰⁸. Wanneer dit gebeurde, hoop ik na de bestudering van het tekstcorpus te kunnen beantwoorden.

In het vervolg zal dus het door mij volgens de in hoofdstuk 8 beschreven criteria samengestelde tekstcorpus worden geanalyseerd. Deze analyse beoogt een tweeledig doel: enerzijds de antwoorden die we op de onderzoeksvragen op basis van het tot nu toe onderzochte materiaal hebben gekregen te toetsen, en die antwoorden – waar nodig – te preciseren of te modificeren; anderzijds op de nog opengebleven vragen en deelvragen een antwoord proberen te vinden.

Bij de analyse gaan we – net als in de vorige hoofdstukken – chronologisch te werk. Voordat we dit doen, moet echter genoemd worden dat in principe ook een behandeling per genre mogelijk zou zijn, maar gezien het feit dat de *ge*-afleiding niet een genrespecifiek verschijnsel is, maar een kenmerk van het algemene taalgebruik en omdat ons onderzoek juist een algemene diachrone beschrijving beoogt, zou een genrespecifieke analyse hier niet doeltreffend zijn. Dit betekent

³⁰⁸ Heden ten dage is zoals we al in hoofdstuk 7 zagen zelfs het niveau van het woord overschreden: er kunnen zowel woordgroepen als hele zinnen als grondwoord voorkomen.

overigens niet dat er geen verschillen in gebruiksfrequentie van de *ge*-afleiding tussen de genres bestaan. Zo is gebleken dat we in de literaire genres in alle drie fases van de periode 1550-1900 met een hogere voorkomensfrequentie van onze *ge*-afleiding te maken hebben dan in de niet-literaire genres. Het verloop en de mate van de frequentieverandering (in ons geval toename) lijken echter bij de literaire en niet-literaire genres wel op elkaar: tussen de begin- en de middenfase hebben we met een matige stijging te maken. In de eindfase neemt de stijging echter aanzienlijke proporties aan. Als we de niet-literaire resp. de literaire groep in concrete genres verdelen, dan kunnen we zeggen dat binnen de literaire groep de poëzie in alle drie fases het hoogste scoort, wat waarschijnlijk te danken is aan het feit dat het poëtische taalgebruik de meeste vrijheid toelaat. Het toneel vertoont eerst een stagnatie (zelfs een matige verlaging in score), maar in de eindfase zien we ook hier een aanzienlijke stijging. Het proza scoort in het begin het laagst binnen de niet-literaire groep, maar laat daarna een constante stijging zien, in de eindfase neemt die zelfs enorme proporties aan. Binnen de niet-literaire groep lijkt het verloop van de frequentieverandering bij de egodocumenten heel sterk op dat van het proza (constante stijging met een aanzienlijke toename aan het eind). De wetenschappelijke documenten vertonen echter een ander verloop: hier is namelijk sprake van verlaging tussen de begin- en middenfase en stagnatie tussen de midden- en eindfase. De reden hiervan moeten we waarschijnlijk in de aard van dit genre (stijl) en de ontwikkeling van ons woordvormingsprocédé met *ge-* te zoeken: de wetenschappelijke documenten worden meestal in een objectieve stijl geschreven die vrij is van gevoelsuitingen. En op basis van de contemporaine grammatica's en woordenboeken konden we aantonen dat de oorspronkelijk een neutrale handeling uitdrukken *ge*-afleiding in de middenfase al over de additionele betekenselementen *frequentativiteit* en *negatieve* connotatie beschikt, waardoor ze minder geschikt wordt voor dit genre (vgl. ook de samenvattende tabellen in Bijlage 12). Om geen vertekend beeld te krijgen zijn de verschillende genres in het tekstcorpus goed vertegenwoordigd (vgl. ook hoofdstuk 8), waardoor de genoemde verschillen onderling worden gecompenseerd.

13.2 Het grondwoord

In het vervolg gaan we focussen op de informatie die we uit de grondwoorden af kunnen leiden. De grondwoorden zullen per woordsoort worden behandeld en bij de analyse van de grondwoorden zal ik – om de overzichtelijkheid te behouden – met types, en niet met tokens (alle voorkomens van een woord) werken.

13.2.1 *Werkwoorden als grondwoorden van de ge-afleiding*

De analyse van de eigenschappen van de werkwoorden die in het tekstcorpus als grondwoorden optreden, ga ik op dezelfde manier en volgens hetzelfde systeem uitvoeren als ik bij de grammatica- en woordenboekmateriaal heb gedaan. In de analyse wordt de nadruk uiteraard gelegd op de overeenkomsten en verschillen met de resultaten die we op basis van dit materiaal hebben gekregen.

13.2.1.1 De connotatie van het grondwoord

Als uitgangspunt kunnen Tabel 48, 49 en 50 worden samengesteld over de verhouding tussen de neutrale en negatieve grondwoorden:

Beginfase (1550-1650)

	Grondwoord neutraal (of positief)	Grondwoord negatief
B-groep	24	43
O-groep	1	3
Z-groep	oor (hoorbaar) 3	oor (hoorbaar) 23
	oog (zichtbaar) 1	oog (zichtbaar) 5

In totaal 103 voorbeelden (types).

Middenfase (1650-1800)

	Grondwoord neutraal (of positief)	Grondwoord negatief
B-groep	37	54
O-groep	1	0
Z-groep	oor (hoorbaar) 4	oor (hoorbaar) 26
	oog (zichtbaar) 2	oog (zichtbaar) 5

In totaal 129 voorbeelden (types).

Eindfase (1800-1900)

	Grondwoord neutraal (of positief)	Grondwoord negatief
B-groep	98	84
O-groep	2	16
Z-groep	oor (hoorbaar) 20	oor (hoorbaar) 61
	oog (zichtbaar) 41	oog (zichtbaar) 28
	neus (ruikbaar) 1	neus (ruikbaar) 0

In totaal 351 voorbeelden (types).

Tabel 48, 49 en 50

(Voor een overzicht van de concrete voorbeelden wordt verwezen naar Bijlage 13.)

De middenfase van de periode 1550-1900 laat een vergelijkbaar beeld zien wat betreft de verhoudingen tussen de neutrale en negatieve werkwoorden in de verschillende betekenisgroepen als bij het grammatica- en woordenboekmateriaal het geval was, namelijk: we hebben in alle groepen met de dominantie van de negatieve grondwoorden als *rabbelen*, *veinzen*, *kraaien* of *tijlpen* te maken³⁰⁹. De begin- en eindfase vertonen echter duidelijke en – op het eerste gezicht – verbazingwekkend grote verschillen (zie de grijze vakken). In de beginfase domineren de negatieve grondwoorden (vgl. bijv. *plagen*, *snauwen*, *knagen* en *sidderen*) eenduidig in alle betekenisgroepen, en niet alleen in de Z-groep. Dit moeten we hoogstwaarschijnlijk zo interpreteren dat de toename van negatieve grondwoorden zich vanuit de Z-groep in een sneller tempo uitbreidt naar de andere betekenisgroepen dan op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal te signaleren was. Het uitbreidingsproces bereikt alle betekenisgroepen al in de loop van de beginfase en niet pas aan het eind van de beginfase of in het begin van de middenfase. De gegevens ondersteunen dus ons vermoeden dat we in geval van de grammatica- en woordenboekgegevens te maken hebben met een fasevertraging en niet met een „tijdelijk” omkeren van de dominantie van de negatieve grondwoorden (er was geen dominantie van de negatieve grondwoorden in de B-groep in de beginfase (1550-1650), terwijl de dominantie in de Middelnederlandse periode al duidelijk te signaleren was).

Wat betreft de verschillen met het grammatica- en woordenboekmateriaal in de eindfase van de periode 1550-1900, kunnen we zeggen dat er zich een

³⁰⁹ Beter gezegd: op de O-groep na in alle groepen, maar in de O-groep vinden we in deze fase in het tekstcorpus te weinig voorbeelden (in concreto: slecht één enkel). Dit kunnen we dus niet als maatgevend beschouwen.

opvallend groot aantal neutrale grondwoorden in de B-groep en in de “zichtbare” Z-groep bevindt. Dat het aantal neutrale grondwoorden als *schikken*, *zingen*, *zitten*, *flonkeren* en *glanzen* enz. in zo’n hoge mate toeneemt, konden we op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal niet signaleren. Dat dit nu uit het tekstcorpus blijkt, moeten we waarschijnlijk zien als een bewijs dat het proces dat erin resulteert dat negativiteit deel uit gaat maken van de categoriale waarde van de *ge*-afleiding, in deze fase al helemaal afgesloten is. Voor de taalgebruiker ligt de negatieve bijklank in de eindfase al duidelijk in het woordvormingsprocédé zelf. De *ge*-afleiding kan gebruikt worden om aan een handeling een negatieve bijklank te geven. Het grondwoord hoeft niet meer negatief te zijn om de *ge*-afleiding een negatieve bijklank te geven. De connotatie van het grondwoord is voortaan van geen of weinig belang. Vandaar dat de neutrale grondwoorden (weer) op de voorgrond treden. Dat dit op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal niet te signaleren was (dat materiaal weerspiegelt – zoals in het vorige hoofdstuk gezien – nog de situatie van de middenfase met dominantie van de negatieve grondwoorden in alle betekenisgroepen), moeten we hoogstwaarschijnlijk ook met een zekere fasevertraging te verklaren. De grammatica’s en woordenboeken nemen vertraagd nieuwvormingen uit het taalgebruik op. D.w.z. deze vormen verschijnen in het grammatica- en woordenboekmateriaal voor het eerst pas wanneer ze niet meer ‘nieuw’ zijn, maar in het taalgebruik al helemaal ingeburgerd zijn (vgl. Booij 2005:69 en 232).

Dit is echter niet een voldoende verklaring voor de explosieve toename van de groep neutrale grondwoorden die een met het oog waarneembare werking uitdrukken. Daarvoor is het contrast met de op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal geobserveerde verhoudingen (in die groep is de dominantie van de negatieve grondwoorden ook in de eindfase eenduidig) te groot. Als we de concrete voorbeelden van het tekstcorpus nader bekijken (Bijlage 13), dan zien we een interessant verschijnsel bij deze groep grondwoorden. Er verschijnen twee nieuwe subgroepen binnen de groep neutrale grondwoorden die een met het oog waarneembare werking uitdrukken:

- 1) een met het oog waarneembaar (langdurig) proces: *geblader* (‘bladeren krijgen’), *gebloei*, *gedaal*, *geduister*, *gekristaliseer*, *geontblader*, *geöntdooi*, *geschemer*, *gesmelt*, *gespin* (‘draderig worden’ (van het ijs)), *gevlak* (‘tot vlokken worden’), *opgebloei*, *opgeschiet* (‘wassen, opgroeien’ (van onkruid)), *uitgedooi*;
- 2) een met het oog waarneembare toestand: *gekier* (‘met een kier openstaan’ (van een deur)), *gestijg* (eig. ‘hoog zijn’ (van een schoorsteen)), *gevries*.

Als we de datum bekijken van de werken waarin de *ge*-substantieven die gevormd zijn van deze grondwoorden, voorkomen, dan zien we (vgl. Bijlage 12) dat ze allemaal in werken voorkomen die na 1880 verschijnen (vgl. Van Deyssel 1888, Gorter 1888, Van Looy 1889). Het is ongeveer de tijd waarin een kunststroming, het impressionisme, op gang komt, die het creatief taalgebruik uitermate bevordert. Gezien het feit dat deze types grondwoorden ook heden ten dage nog geen

ingeburgerde subgroep³¹⁰ vormen, hebben we hier waarschijnlijk te maken met een bijzonder literair taalgebruik. D.i. in het impressionisme wordt creatief omgegaan met de door de taal aangeboden woordvormingsmogelijkheid met *ge-* wat in dit geval tot kortlevende neologismen leidt. Als we het aantal leden van deze subgroepen (17) aftrekken van het totale aantal in deze groep, dan krijgen we een evenwichtige verhouding tussen „neutraal” en „negatief”: 24 resp. 28. Dan staan de gegevens van het tekstcorpus niet meer in fel contrast met de grammatica- en woordenboekgegevens. Het enige, resterende contrast is wel te verklaren met de bovengenoemde fasevertraging.

13.2.1.2 De geleedheid van het grondwoord

De numerieke verhouding tussen de gelede en ongelede³¹¹ grondwoorden in de drie fases kan met behulp van Tabel 51, 52 en 53 overzichtelijk worden gemaakt:

Beginfase (1550-1650)

	Ongeleed		Geleed	
	neutraal	negatief	neutraal	negatief
B-groep	22	34	2	9
O-groep	1	2	0	1
Z-groep	oor (hoorbaar)	Oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	3	18	0	5
	oog (zichtbaar)	Oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	0	4	1	1

In totaal 19 gelede werkwoorden

³¹⁰ De E-ANS zegt voor de hedendaagse situatie zoals in hoofdstuk 7 behandeld expliciet dat werkwoorden die een onwillekeurige handeling of een onwillekeurig proces uitdrukken over het algemeen niet als grondwoorden voorkomen, bijv. *gesterf*, *gebloeit* en *geschied*.

³¹¹ Zoals in 9.4.1.2 beredeneerd, worden de eenlettergrepige denominale en de-adjectivische werkwoorden ook inbegrepen.

Middenfase (1650-1800)

	Ongeleed		Geleed	
	neutraal	negatief	neutraal	negatief
B-groep	33	39*	4	15
O-groep	1	0	0	0
Z-groep	oor (hoorbaar)	Oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	3	22	1	4
	oog (zichtbaar)	Oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	1	4	1	1

In totaal 26 gelede werkwoorden

*Hiertoe wordt ook het grondwoord van *geplammoot*, *plammoten* gerekend. Eertijds luidde dit woord *palnoten*, *palnoten*, dat waarschijnlijk oorspronkelijk een afleiding is van *palm* (handpalm). Maar omdat de geleedheid aan de huidige woordvorm niet meer te herkennen is, moeten we dit werkwoord als ongeleed beschouwen.

Eindfase (1800-1900)

	Ongeleed		Geleed	
	neutraal	negatief	neutraal	negatief
B-groep	61	47	37	38
O-groep	2	10	0	5
Z-groep	oor (hoorbaar)	Oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	13	39	7	22
	oog (zichtbaar)	Oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	21	10	20	18
	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)
	1	0	0	0

In totaal 147 gelede werkwoorden

Tabel 51, 52 en 53

(Voor een overzicht van de concrete voorbeelden wordt verwezen naar Bijlage 14.)

Wat meteen opvalt, is dat de verhouding tussen de gelede en ongelede werkwoorden die we op basis van het tekstcorpus in de beginfase van de periode 1550-1900 kunnen waarnemen, eerder lijkt op de verhouding die bij het grammatica- en woordenboekmateriaal pas in de middenfase is aan te wijzen (vgl. de grijze vakken) dan op de verhouding van het grammatica- en woordenboekmateriaal in de

beginfase. De ongelede werkwoorden zijn namelijk prototypisch, maar we vinden ook al een redelijk aantal gelede werkwoorden, en niet alleen enkele voorbeelden ervan. De aanwezigheid van de gelede werkwoorden is niet alleen bij de negatieve grondwoorden in de Z-groep duidelijk te zien, maar ook bij de negatieve grondwoorden in de beide andere groepen. Het lijkt erop dat we ook hier weer te maken hebben met een zeker faseverschil tussen het grammatica- en woordenboekmateriaal en het tekstcorpus, deze keer wat betreft de opkomst van de gelede werkwoorden als mogelijke grondwoorden van onze *ge*-afleiding.

Verder laten de tekstcorpusgegevens in de eindfase – ten opzichte van de middenfase – (vgl. de grijze vakken) een grote toename zien van de gelede werkwoorden in alle betekenisgroepen, die op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal niet aangetoond kon worden: dit materiaal weerspiegelde in de eindfase – getalsmatig – ongeveer de situatie in de middenfase. Hier hebben we dus waarschijnlijk weer te maken met een fasevertraging aan de kant van het grammatica- en woordenboekmateriaal.

13.2.1.2.1 Type geleedheid

Hier worden net als we bij het grammatica- en woordenboekmateriaal gedaan hebben – de twee types geleedheid nader bekeken die van belang kunnen zijn voor de eigenschappen van de *ge*-afleiding, namelijk: voorvoeging resp. achtervoeging. De gegevens zullen we uiteraard ook hier met die van het grammatica- en woordenboekmateriaal vergelijken.

13.2.1.2.1.1 Voorvoeging

Binnen dit type geleedheid moeten de – uit eerdere hoofdstukken al bekende – groepen werkwoorden van elkaar onderscheiden worden, d.w.z. groep 1: werkwoorden die van de onscheidbare voorvoegsels *be-*, *ge-*, *ver-* enz. voorzien zijn; groep 2: scheidbaar samengestelde werkwoorden met als eerste lid een bijwoord of een adjectief en groep 3: met andere elementen dan de genoemde prefixen *be-*, *ge-*, *ver-* enz. onscheidbaar samengestelde werkwoorden. Zo krijgen we de volgende verhoudingen binnen het tekstcorpusmateriaal:

	groep 1	groep 2	groep 3
Beginfase	0	0	2
Middenfase	0	2	3
Eindfase	2	42	6

Tabel 54

(Voor een overzicht van de concrete voorbeelden zie de vetgezette woorden in Bijlage 14.)

We zien dat het al enkele malen opgevallen faseverschil tussen het grammatica- en woordenboekmateriaal en het tekstcorpus ook hier te merken is: we vinden voorbeelden van groep 3-werkwoorden als grondwoorden al in de beginfase (vgl. *flikflooiën* en *klikklakken*), en niet pas in de middenfase; groep 2-werkwoorden verschijnen al in de middenfase (vgl. *aanleiden* en *naschallen*), en niet pas in de eindfase; en we treffen in de eindfase al een tweetal groep 1-werkwoorden (*ontbladeren*, *ontdooien*), waarvan de aanwezigheid voor de periode 1550-1900 in het grammatica- en woordenboekmateriaal niet aan te tonen was. Deze twee voorbeelden komen weliswaar allebei aan het eind van de eindfase, zo hebben we hier heel waarschijnlijk te maken met de stimulerende invloed van de kuststroming *impressionisme*.

Verder is uit Tabel 54 af te lezen dat het gebruik van groep 3-werkwoorden in de hele periode van 1550-1900 perifeer blijft. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat er in het Nederlands überhaupt niet zoveel zulke onscheidbaar samengestelde werkwoorden bestaan. In vormelijk opzicht zou hun gebruik als grondwoorden van de *ge*-afleiding immers geen problemen veroorzaken, en de plaats van het prefix *ge-* is ook duidelijk bij de groep 3-werkwoorden: *ge-* staat voorop³¹².

Wat betreft de groep 2-werkwoorden, zien we zoals gezegd dat ze al in de middenfase verschijnen. In deze fase moeten we ze echter slechts als een perifeer verschijnsel beschouwen. Maar door hun verschijning wordt er eigenlijk in vormelijk opzicht een verdere stap gedaan in het opheffen van beperkingen dat zoals gezien al in de Middelnederlandse periode gaande is (vgl. hoofdstuk 9) en heden ten dage nog voortduurt (vgl. hoofdstuk 7). De oorspronkelijk als grondwoorden van de *ge*-afleiding niet geschikte groep 2-werkwoorden worden dan in de eindfase steeds meer gebruikt, waardoor het erop lijkt dat we ze niet meer als een periferie-geval moeten beschouwen. Als we echter de datum van de werken bekijken, waarin deze voorbeelden voorkomen, dan zien we dat ze allemaal na 1880 zijn verschenen. Dit duidt eenduidig erop dat de toename van het gebruik weer aan het creatief taalgebruik stimulerende *impressionisme* toe te schrijven is en dat we het gebruik van groep 2-werkwoorden als grondwoorden van onze *ge*-afleidingen ook in de eindfase perifeer moeten zien.

Hier moeten we nog kort terugverwijzen naar het in hoofdstuk 7 besproken verschil van mening tussen de E-ANS, Taeldeman 1985:35, Booij-Van Santen 1998:65, Mackenzie 1985:189 en het WNT aan de ene kant en De Haas 1990:16 en

³¹² De enige uitzondering is misschien het in de eindfase gevonden voorbeeld *weegeklaag*, waarin *ge*-middenin staat. Heden ten dage bestaat er een samengesteld werkwoord als *weeklagen*, waarvan gevormde *ge*-afleiding volgens de regels net als de andere voorbeelden zou moeten luiden als *geweeklaag*. Het kan echter zijn dat we hier niet met een van een samengesteld werkwoord afgeleide *ge*-afleiding te maken hebben, maar met een *ge*-afleiding, gevormd van het ongelede werkwoord *klagen*, die deel uitmaakt van een samenstelling, waarvan het eerste als een soort versterkend element fungeert naast onze *ge*-afleiding (*wee*+*geklaag*) en dit zou ook de plaats van *ge-* verklaren. Dat deze interpretatie ook mogelijk is, wordt ondersteund door het feit dat we in het tekstcorpus ook andere voorbeelden vinden van deze soort samenstelling, waarbij het eenduidig dat de *ge*-afleiding deel uit maakt van een samenstelling (vgl. bijv. *jammer-geschrei*) en niet een *ge*-afleiding kan zijn van een samengesteld werkwoord (**jammerschreien*). Het problematische voorbeeld *weegeklaag* heb ik daarom niet meegerekend bij groep 3.

De Haas-Trommelen 1993:85 aan de andere kant. De eerstgenoemde werken sluiten groep 1 en 2-werkwoorden in principe uit als mogelijke grondwoorden van de *ge*-afleiding, terwijl de laatstgenoemde werken die als geschikte grondwoorden beschouwen. Op basis van ons tekstmateriaal kunnen we nu zeggen, dat de eerstgenoemde werken historisch gezien gelijk hebben: oorspronkelijk waren die groepen werkwoorden niet geschikt, maar in de middenfase (1650-1800) komen groep 2-werkwoorden (weliswaar sporadisch) in gebruik als grondwoorden. Vanuit een synchrone invalshoek lijken dus de laatstgenoemde werken gelijk te hebben. In de eindfase vinden we zoals genoemd zelfs van groep 1-werkwoorden twee voorbeelden, maar dit lijken uitzonderlijke gevallen te zijn. Dit is niet verbazend als we bedenken dat in deze voorbeelden twee onbeklemtoonde prefixen op elkaar volgen, wat in tegenspraak is met de algemene fonologische regels van het Nederlands.

Wat betreft de plaats van *ge-* bij de groep 2-werkwoorden, kunnen we opmerken dat *ge-* in alle voorbeelden zonder uitzondering tussenin staat (bijv. *afgezak*, *nageschal* enz.) We hebben in hoofdstuk 7 gezien dat in het hedendaags Nederlands – ondanks het feit dat de voorkeur duidelijk naar „tussenin” schijnt te gaan – toch een zekere onzekerheid lijkt te bestaan omtrent de „juiste” plaats van *ge-* (tussenin of voorop). Hoe deze voorkeurssituatie is ontstaan of we te maken hebben met een zich nog steeds afspelende terreinwinst van de „tussenin”-plaats van *ge-* ten koste van de „voorop”-plaats (d.i. het kleine aantal „voorop” geplaatste *ge*-voorbeelden) is te verklaren met het terugdringen ervan door „tussenin”-geplaatste *ge*-voorbeelden), of we juist te maken hebben met een onlangs begonnene opkomst en terreinwinst van de mogelijkheid van „voorop” plaatsen van *ge-* bij de groep 2-werkwoorden, konden we zonder diachroon onderzoek niet vaststellen. Uit ons onderzoek is nu gebleken dat er sprake is van het laatstgenoemde: toen de groep 2-werkwoorden als grondwoord verschenen, werd het nominaliserend *ge-* – blijkbaar naar voorbeeld van het voltooid deelwoord waarin het participiaal *ge-* tussen de twee leden van het scheidbaar samengestelde werkwoord staat – tussen de twee leden van het werkwoordelijke grondwoord geplaatst. Genoemd moet echter worden dat het feit dat de mogelijkheid om *ge-* voorop te plaatsen in 19de-20ste eeuw ontstaat, laat vermoeden dat het heden ten dage ook als niet onbelangrijk wordt ervaren dat de twee leden van het werkwoordelijke grondwoord inhoudelijk één geheel vormen; en daarom wordt het nominaliserend *ge-* soms – ondanks de vormelijke scheidbaarheid van het werkwoordelijke grondwoord – ervóór geplaatst. In hoeverre deze mogelijkheid terrein gaat winnen, zal ons de toekomst leren, ook al de voorkeur zal waarschijnlijk blijven voor de „tussenin”-plaats van *ge-*, gezien het feit dat het voltooid deelwoord tamelijk productief is en daardoor een ‘sterk’ voorbeeld biedt voor onze *ge*-afleidingen, wat de plaats van het prefix *ge-* betreft. Bij de groep 1-werkwoorden hebben we met zulke plaatsingsproblemen uiteraard niet te maken. Wordt een *ge*-substantief op basis van een groep 1-werkwoord gerealiseerd, dan staat het prefix *ge-* – zoals zowel het tekstcorpus als de hedendaagse vakliteratuur laten zien – voorop.

13.2.1.2.1.2 Achtervoeging

Als we de als grondwoorden van de *ge*-afleiding fungerende werkwoorden in ons tekstcorpus bekijken die door achtervoeging tot stand zijn gekomen (zie Bijlage 14), dan kunnen we hier dezelfde observatie doen als bij het grammatica- en woordenboekmateriaal het geval was: het zijn de werkwoorden op de historisch gezien frequentatieve suffixen *-el* en *-er* (bijv. *kleppen* in *geklepper*, *knippen* in *geknipper*, *pletten* in *gepletter* enz.) en werkwoorden die in vormelijk opzicht erop lijken (bijv. *fladderen* in *gefladder*, *haspelen* in *gehaspel* en *schouderen* in *geschouder*), die het grootste deel van de gelede werkwoorden uitmaken in alle fases.

Wat echter uit het grammatica- en woordenboekmateriaal niet is gebleken, maar uit het tekstcorpus nu wel blijkt, is, dat we in de eindfase ook al enkele voorbeelden aantreffen van vreemde werkwoorden op *-eer* (*cadanceren* in *gecadanceer*, *fantaseren* in *gefantaseer*, *visioneren* in *gevisioneer* en *kristalliseren* in *gekristalliseer*). Ook dit betekent een verdere uitbreiding van de kring van werkwoorden die als grondwoord van de *ge*-afleiding kunnen fungeren.

13.2.1.3 Frequentativiteit bij ongelede werkwoorden

In het vervolg ga ik – net als bij het Middelnederlandse materiaal en het grammatica- en woordenboekmateriaal en ook om de daar besproken redenen – bekijken hoe de verhouding tussen de niet-frequentatieve en de frequentatieve (althans een frequentatief kenmerk bevattende) ongelede werkwoorden is in de periode 1550-1900. Op basis van het tekstcorpus tekenen zich de volgende verhoudingen af in de drie fases van de genoemde periode:

Beginfase (1550-1650)

	Frequentatief		Niet frequentatief		Wel of niet frequentatief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	5	6	16	27	1	1
O-groep		2	1			
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
		7	3	11		
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
		4				

Middenfase (1650-1800)

	Frequentatief		Niet frequentatief		Wel of niet frequentatief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	12	6	18	31	3	2
O-groep			1			
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	1	9	2	13		
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
		3	1	1		

Eindfase (1800-1900)

	Frequentatief		Niet frequentatief		Wel of niet frequentatief	
	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>	<i>neutraal</i>	<i>negatief</i>
B-groep	14	13	37	30	10	4
O-groep		7	2	1		2
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	4	22	8	15	1	2
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	11	7	10	3		
	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)

Tabel 55, 56 en 57

(Voor een overzicht van de voorbeelden wordt verwezen naar Bijlage 15.)

Uit Tabel 55, 56 en 57 kunnen we net als bij het grammatica- en woordenboekmateriaal aflezen dat het aantal van de frequentatieve ongelede werkwoorden geleidelijk in alle groepen toeneemt. Wat we op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal echter niet durfden te concluderen, namelijk dat de toename van de frequentatieve ongelede werkwoorden als *klappen*, *kloppen*, *hijgen*, *knagen*, *janken* en *piepen* enz. al in de beginfase (vgl. de grijze vakken) op gang komt, tekent zich hier wat markanter af. En omdat we in 13.2.1.2.1.2 gezien hebben dat we in deze fase ook gelede werkwoorden op de frequentatieve en *-el* en *-er* (en werkwoorden die in vormelijk opzicht erop lijken) al in redelijk aantal vinden, moeten we waarschijnlijk aannemen dat het proces waarvan het resultaat is dat frequentativiteit deel uit gaat maken van de categoriale waarde van onze *ge-*afleiding, niet in de middenfase begint, maar – net als bij het additionele element negativiteit het geval is – al in de beginfase op gang is gekomen.

13.2.1.4 Overige kenmerken van de werkwoorden

In deze paragraaf ga ik de tot nu toe nog ongenoemd gebleven eigenschappen van de als grondwoorden fungerende werkwoorden nader bekijken, namelijk de kwestie durativiteit- perfectiviteit en de kwestie van de syntactische valentie (transitiviteit). Hierbij werk ik met dezelfde principes en onderscheidingen als ik heb gedaan bij het Middelnederlandse materiaal en het grammatica- en woordenboekmateriaal.

13.2.1.4.1 Durativiteit-perfectiviteit bij de werkwoorden

De verhoudingen tussen duratief en perfectief werkwoord als grondwoord van de *ge-*afleiding kunnen op basis van het corpusmateriaal in Tabel 58, 59 en 60 worden samengevat:

Beginfase (1550-1650)

	Duratief		Perfectief				Duratief/perfectief	
	neutraal	negatief	neutraal		negatief		neutraal	negatief
			ongeleed	geleed	ongeleed	geleed		
B-groep	19	41	4		1		1	1
			4	0	1	0		
O-groep	1	3						
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)		oor (hoorbaar)		oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	3	21			2			
					2	0		
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)		oog (zichtbaar)		oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	1	5						

Middenfase (1650-1800)

	Duratief		Perfectief				Duratief/perfectief	
	neutraal	negatief	neutraal		negatief		neutraal	negatief
			ongeleed	geleed	ongeleed	geleed		
B-groep	29	52	5				3	2
			4	1				
O-groep	0		1					
			1	0				
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)		oor (hoorbaar)		oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	4	26						
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)		oog (zichtbaar)		oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	1	5	1					
			1	0				

Eindfase (1800-1900)

	Duratief		Perfectief				Duratief/perfectief	
	neutraal	negatief	neutraal		negatief		neutraal	negatief
			ongeleed	geleed	ongeleed	geleed		
B-groep	66	72	21		8		11	4
O-groep	1	14	6	15	1	7		2
			1					
			1	0				
Z-groep	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)		oor (hoorbaar)		oor (hoorbaar)	oor (hoorbaar)
	19	57			2		1	2
					1	1		
	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)		oog (zichtbaar)		oog (zichtbaar)	oog (zichtbaar)
	27	25	14		3			
			4	10	1	2		
	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)		neus (ruikbaar)		neus (ruikbaar)	neus (ruikbaar)
	1							

Tabel 58, 59 en 60

(Voor de concrete voorbeelden verwijs ik naar Bijlage 16.)

Uit deze gegevens kunnen we dezelfde verhoudingen aflezen als we op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal konden doen: we moeten de duratieve grondwoorden in de periode 1550-1900 – net als heden ten dage nog (vgl. hoofdstuk 7) – als prototypisch beschouwen. Tegelijk is ook de aanwezigheid van de ongelede perfectieve grondwoorden in kleine aantallen en wel vooral in de “neutrale” B-groep (vgl. de donkergrijze vakken) duidelijk te merken, vgl. bijv. *knielen* ‘zich op één knie of op beide knieën neerlaten’, *drogen* ‘droog maken’ (WNT). Op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal konden we slechts vermoeden dat de aanwezigheid van de ongelede perfectieve grondwoorden van invloed kan zijn geweest bij het feit dat gelede perfectieve werkwoorden heden ten dage aan de periferie verschijnen. Dat dit inderdaad zo moet zijn, is op basis van het tekstcorpus nu duidelijk aan te tonen: in de eindfase³¹³ verschijnt er al, vooral in de neutrale B-groep, een aantal gelede perfectieve werkwoorden als grondwoord (bijv. *afschuiven* in *afgeschuif*, *loslaten* in *losgelaat*, *toebuigen* in *toegebuig* of *wegbergen* in *weggeberg* enz.).

Het dient apart vermeld te worden dat het aantal perfectieve werkwoorden in de Z-groep bij de met het oog waarneembare werkingen in de eindfase op het eerste gezicht opvallend hoog is (vgl. het lichtgrijze vak). Deze voorbeelden zijn echter allemaal werkwoorden die een langdurig proces uitdrukken. Hier is dus sprake van die subgroep waarvan we – bij de connotatie van de werkwoorden – hebben gezien dat ze door het creatief taalgebruik van het impressionisme

³¹³ Één enkel voorbeeld voor perfectieve gelede werkwoorden vinden we ook al in de middenfase: *aanleiden* ‘geleiden naar de plaats, waar de spreker zich bevindt of waarheen hij zich in gedachte verplaatst’ (WNT) in *aangelei*.

gegenereerde kortlevende neologismen zijn. Als we deze werkwoorden buiten beschouwing laten, dan valt de neutrale Z-groep niet meer uit de toon.

13.2.1.4.2 Transitiviteit bij de werkwoorden

Op basis van het tekstcorpus tekenen de volgende verhoudingen zich af, wat betreft de syntactische valentie (transitiviteit) van de werkwoorden die als grondwoorden fungeren:

Beginfase (1550-1650)

	<i>Intransitief</i>	<i>Optioneel transitief</i>	<i>(Verplicht) transitief</i>	<i>Ergatief</i>
B-groep	51	9	7	
O-groep	3	1		
Z-groep	39	2		1

Middenfase (1650-1800)

	<i>Intransitief</i>	<i>Optioneel transitief</i>	<i>(Verplicht) transitief</i>	<i>Ergatief</i>
B-groep	61	15	15	
O-groep	1			
Z-groep	36	1		

Eindfase (1800-1900)

	<i>Intransitief</i>	<i>Optioneel transitief</i>	<i>(Verplicht) transitief</i>	<i>Ergatief</i>
B-groep	100	54	29	
O-groep	15	2		
Z-groep	125	16	1	9

Tabel 61, 62 en 63

(Voor de concrete voorbeelden wordt verwezen naar Bijlage 17.)

Uit de gegevens komt in alle drie fases van de periode 1550-1900 eigenlijk hetzelfde eenvormig beeld naar voren als we bij het grammatica- en woordenboekmateriaal konden waarnemen: de intransitieve werkwoorden als *praten*, *tieren*, *sidderen*, *krijten*, *schallen* enz. domineren in alle drie de betekenisgroepen, daarnaast zijn de optioneel transitieve werkwoorden (*blazen*, *fluiten* enz.) nog redelijk

vertegenwoordigd (vooral in de B-groep, maar we stuiten ook in de Z-groep (en O-groep) op enkele voorbeelden). Verplicht transitieve werkwoorden als *doen*, *pogen*, *kwellen* enz. vinden we (op één uitzondering na) alleen maar in de B-groep en slechts in kleine getallen, hoewel het aantal in de eindfase een zekere toename laat zien. In de eindfase verschijnen ook sporadisch ergatieve werkwoorden (*dalen*, *stijgen* enz.), maar deze werkwoorden behoren allemaal tot de al behandelde subgroep van met het oog waarneembare werkingen waarbij er sprake is van een langdurig proces. Dit mogen we dus als perifeer verschijnsel buiten beschouwing laten. Als conclusie kunnen we zeggen dat het prototypisch grondwoord een intransitief werkwoord is. De aanwezigheid van optioneel transitieve en verplicht transitieve werkwoorden, waarvan het aantal per fase in een zekere mate toeneemt, wijst erop dat de syntactische beperking “geen transitieve werkwoorden als grondwoord van onze *ge*-afleiding” langzaam aan steeds meer opgeheven wordt.

13.2.2 *Zelfstandige naamwoorden als grondwoorden*

Op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal konden we het gebruik van andere woordsoorten als grondwoorden niet analyseren, omdat in dat materiaal – zoals gezegd – alleen maar werkwoorden als grondwoorden van de *ge*-afleiding voorkwamen. In ons tekstcorpus vinden we echter ook andere woordsoorten als grondwoorden, ook al is het een perifeer verschijnsel. Het zijn de zelfstandige naamwoorden die binnen de perifere groep ‘andere woordsoorten als grondwoorden’ het meest voorkomen. Wat de eigenschappen van deze – als grondwoord fungerende – substantieven betreft, kunnen we zeggen dat die tamelijk afwisselend zijn: er zijn zowel ‘neutrale’ (*brief*, *refrein* enz.) als “negatieve” substantieven (*paskwil*, (*a*)*larm*); zowel ongelede (*brief*, *larm* enz.) als samengestelde substantieven (*snoeshaan*, *kamerdienaar*), zowel inheemse of inheems geworden substantieven (*brief*, *kamerdienaar* enz.) als duidelijk uitheemse substantieven (*paskwil*, *souper* enz.). De van deze substantieven afgeleide *ge*-substantieven komen in de volgende contexten voor:

Ou/ en sal dit gerefereyn/ dit ghepasquil/ en dit gebrief nemmermeer geen eynde hebben/ peyns ic? (Historie broer Cornelis 1569)
 En, als ick 't overweegh, sy wetens' uyt te voeren, De soete vrijery, met aerdiger bestier, Dan wy met all ons Hoofsch gelarm en gesoupir; (Huygens 1650)
 [...] al bulkt gij als een stier en al blaas gij als een walvischt, jij bent bij mij, met al dat gesnoeshaan, maar een bange bloodaard. (Wolff- Deken 1782)
't Is uit met gekamerdienaar en gemajesteit! (Van Eeden 1890) (onderstrepingen van mij en vet gezet door mij)

Hieruit blijkt dat de basisbetekenissen van deze *ge*-substantieven een brede scala van mogelijkheden laten zien:

‘het in het substantief genoemde schrijven’: *gebrief*, *gerefrein*, *gepaskwil*
 ‘het in het substantief genoemde doen’: *gelarm*, *gesouper*
 ‘zich als het in het substantief genoemde gedragen/voordoen’: *gesnoeshaan*

‘het in het substantief genoemde zeggen’ (vgl. dit is de betekenis die voor de hedendaagse situatie als typisch wordt beschouwd bij de van substantieven gevormde *ge*-substantieven van ons type): *gekamerdinaar* ‘kamerdinaar zeggen’, *gemajesteit* ‘majesteit zeggen’

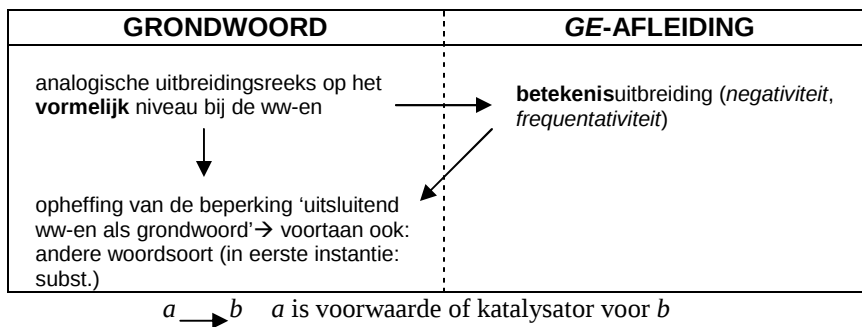
Wat voor al deze basisbetekenissen echter kenmerkend is, is dat er sprake is van een handeling. Verder blijkt uit de bovengeciteerde contexten (vgl. de onderstreepte woorden) ook dat bij deze *ge*-substantieven allemaal sprake is van de additionele betekenselementen ‘frequentativiteit/voortdurendheid’ en ‘negativiteit’. Wat we in principe echter – in tegenstelling tot de hedendaagse situatie (‘frequentativiteit’ en ‘negativiteit’ liggen in de categoriale waarde opgesloten wat door de context eventueel versterkt kan worden, vgl. hoofdstuk 7) – niet kunnen weten, is of de betekenselementen ‘frequentativiteit/voortdurendheid’ en ‘negativiteit’ in deze *ge*-substantieven zelf opgesloten liggen en de context die slechts versterkt of het juist uitsluitend de context is die die betekenselementen aan deze *ge*-substantieven toevoegt. Dat het ook bij deze voorbeelden, tenminste in geval van ‘frequentativiteit/voortdurendheid’, – net als heden ten dage het geval is – toch slechts om een versterkend effect van de context moet gaan, blijkt, als we bedenken hoe de bovengenoemde basisbetekenis ‘handeling’ bij deze – van substantieven afgeleide – *ge*-substantieven kan zijn terechtgekomen. ‘Handeling’ is bij deze *ge*-substantieven immers – in tegenstelling tot de van werkwoorden afgeleide *ge*-substantieven – niet inherent aan het grondwoord. Verder kan de context de ‘handeling’-betekenis uiteraard ook niet aan deze *ge*-substantieven toevoegen. De ‘handeling’-betekenis moet dus in de categoriale waarde van de *ge*-substantieven liggen. Het is echter uiterst onwaarschijnlijk dat ‘handeling’ door een dergelijk herinterpretatieproces als dat bij de additionele betekenselementen ‘frequentativiteit’ en ‘negativiteit’ juist in de tijd van de eerste verschijning van de van substantieven afgeleide *ge*-substantieven in volle gang is, “expliciet” in de categoriale waarde van de *ge*-substantieven komt te liggen. Na zo’n herinterpretatie zouden we verwachten dat de grondwoorden die geen handeling uitdrukken, d.w.z. de niet werkwoordelijke grondwoorden, zoals bijv. de substantivische grondwoorden op de voorgrond treden, net als na de herinterpretatie van de additionele betekenselementen ‘frequentativiteit/voortdurendheid’ en ‘negativiteit’ met de niet-frequentatieve en niet-negatieve grondwoorden het geval was. Na een herinterpretatie zou het immers niet meer nodig zijn dat het grondwoord een ‘handeling’-betekenis bezit; die betekenis zou dan in het woordvormingsprocédé met *ge-* opgesloten liggen. De substantieven zijn als grondwoorden echter niet alleen bij hun eerste verschijning perifeer, maar ze blijven dat tot op heden (vgl. hoofdstuk 7). De ‘handeling’-betekenis moet dus – indien niet ‘expliciet’, dan wel ‘impliciet’ in de categoriale waarde liggen. Het is alleen maar op die manier mogelijk als ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ die een typisch additioneel betekenisaspect van een handeling³¹⁴ is, in de categoriale waarde van de *ge*-substantieven in kwestie ligt

³¹⁴ Dat frequentativiteit in een woord opgesloten ligt dat geen handeling uitdrukt, is zeldzaam. Genoemd moet worden dat het in een van deze substantivische grondwoorden toevallig toch het geval is: in de basisbetekenis van *refrein* ligt herhaling opgesloten, vgl. ‘In de rederijkersliteratuur: strophisch gedicht waarvan iedere strophe denzelfden slotregel (“stok” genaamd) heeft.’ (WNT, onderstreping door mij).

en die de *ge*-substantieven „impliciet” van de ‘handeling’-betekenis voorziet. D.i. hier moet er sprake van zijn dat het door de aanwezigheid van ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ in de categoriale waarde van deze *ge*-substantieven mogelijk is om aan een substantivisch (geen handeling uitdrukkelijk) grondwoord tijdens het woordvormingsprocédé met *ge-* rechtstreeks de betekenis ‘voortdurend/herhaaldelijk het in het substantief genoemde doen’ te koppelen. ‘Frequentativiteit’ maakt dus deel uit van het woordvormingsprocédé met *ge-* en het kan niet de context zijn die dit betekeniselement aan deze *ge*-substantieven toevoegt. De context kan hier dus slechts een versterkende rol spelen.

De volgende vraag is hoe we de aanwezigheid van ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ en mogelijk ook die van ‘negativiteit’³¹⁵ in de categoriale waarde van de van substantieven afgeleide *ge*-substantieven kunnen verklaren. In 13.1 hebben we het vermoeden geformuleerd dat de geleidelijke opheffing van verschillende beperkingen bij het werkwoordelijke grondwoord – hier moeten we in eerste instantie aan de analogische uitbreidingsreeks op het vormelijk niveau denken – de weg ervoor kan geopend of voorbereid hebben dat ten slotte ook de beperking “uitsluitend werkwoorden als grondwoord” opgeheven werd. In 13.1 hebben we ook gezien dat de analogische uitbreidingsreeks bij de werkwoordelijke grondwoorden op het vormelijk niveau ook een katalysator is geweest voor de als gevolg van een tweeledige herinterpretatieproces ontstane betekenisuitbreiding (*negativiteit*, *frequentativiteit* als additionele kenmerken) op het niveau van de categoriale waarde van onze *ge*-afleiding. Het feit dat gebleken is dat de voorbeelden van onze *ge*-afleiding die gevormd zijn van substantieven, vanaf hun eerste verschijning het additionele betekeniselement *voortdurend/frequentativiteit* en mogelijk ook het additionele betekeniselement *negativiteit* vertonen, doet vermoeden dat niet alleen de analogische uitbreidingsreeks bij het werkwoordelijk grondwoord, maar ook de betekenisuitbreiding op het niveau van de categoriale waarde dat in de beginfase – zoals uit 13.2.1.1 tot en met 13.2.1.3 gebleken – al op gang is, op z’n beurt de opheffing van de beperking “uitsluitend werkwoorden als grondwoord” kan hebben gekatalyseerd. De uitgebreide categoriale waarde bij van werkwoorden afgeleide *ge*-substantieven biedt namelijk mogelijkheid om aan een substantivisch grondwoord tijdens het woordvormingsprocédé met *ge-* rechtstreeks de betekenis ‘voortdurend/herhaaldelijk het in het substantief genoemde doen (waarbij sprake kan zijn van een negatieve bijklank)’ te koppelen. De veranderingen op het vormelijk niveau bij de grondwoorden lijken dus in wisselwerking te staan met de veranderingen op het semantisch niveau bij de *ge*-afleiding:

³¹⁵ De aanwezigheid van negativiteit in de categoriale waarde konden we weliswaar niet met zekerheid vaststellen, maar uitsluiten konden we die ook niet. De bron van negativiteit kan naast de categoriale waarde van een afleiding immers ook op andere pijlers berusten, namelijk het grondwoord (in ons geval: *paskwil* en (*a*)*larm*) en de context (in ons geval: elke context waarin de in ons tekstcorpus gevonden, van substantieven afgeleide *ge*-substantieven voorkomen). We moeten dus blijven rekening houden met de mogelijkheid dat negativiteit in de categoriale waarde van deze – van substantieven afgeleide – *ge*-substantieven ligt. Deze mogelijkheid is ook vanwege het feit reël dat de additionele betekeniselementen *frequentativiteit* en *negativiteit* bij de van werkwoorden afgeleide *ge*-substantieven ongeveer tegelijkertijd deel gaan uitmaken van de categoriale waarde. Van frequentativiteit hebben we juist aannemelijk kunnen maken dat die een element is van de categoriale waarde van deze – van substantieven afgeleide – *ge*-substantieven. De kans is dus groot (vgl. de parallelie bij de van de van werkwoorden afgeleide *ge*-substantieven) dat ook negativiteit er een element van is.

Schema 11

Als we de datum van de werken bekijken, waarin deze voorbeelden voorkomen, dan zien we dat de eerste voorbeelden al tamelijk vroeg verschijnen, al in de eerste helft van de beginfase (1569). Het lijkt erop dat de oorspronkelijk strenge beperking dat “alleen maar werkwoorden als grondwoorden van de *ge*-afleiding kunnen fungeren” tamelijk vroeg losser wordt en dat het ook mogelijk wordt om van substantieven voortdurendheid uitdrukken *ge*-afleidingen met een al dan niet negatieve bijklank te vormen.

Apart moet vermeld worden dat we in de eindfase in de na 1880 verschenen werken ook enkele van substantieven gevormde *ge*-substantieven vinden, waarvan de basisbetekenis eigenlijk atypisch is en die op de volgende manier omschreven kan worden: ‘het in het substantief genoemde vormen/krijgen’. De voorbeelden zijn:

geblok ‘blok vormen’, *gehaar* ‘haar krijgen/vormen’, *gescheut* ‘scheut krijgen/vormen’, *geslier* ‘slier krijgen’, *gestekel* ‘stekel krijgen/vormen’, *gestengel* ‘stengel krijgen/vormen’, *gester* ‘ster vormen’, *getak* ‘takken krijgen’, *gewirwar* ‘wirwar vormen’

Dit kunnen we echter waarschijnlijk weer op de rekening schrijven van het door het impressionisme bevorderde creatieve taalgebruik, waarbij er sprake is van een vernieuwing die later geen burgerrecht krijgt. Merk op dat de betekenis van deze *ge*-substantieven sterk lijkt op de betekenis van de subgroep van de neutrale, van werkwoorden gevormde *Z*-groep-*ge*-substantieven, die eveneens in de tijd van het impressionisme opkomt en waarvan de leden de betekenis hebben van ‘een met het oog waarneembaar (langdurig) proces’ (*gevlak* ‘tot vlokken worden’, *geblader* ‘bladeren krijgen’ enz.).

13.2.3 *Andere woordsoorten als grondwoorden*

In de eindfase vinden we in ons tekstcorpus naast het prototypische geval (van werkwoorden gevormde *ge*-substantieven) sporadisch niet alleen van substantieven gevormde *ge*-substantieven, maar ook *ge*-substantieven met de typische additionele

betekeniselementen (negativiteit en voortdurend/frequentativiteit) die op basis van de volgende grondwoorden zijn gevormd:

- 1) mogelijke maar niet-bestaande werkwoorden: *aan-en afgevlagwiebel* (-*vlagwiebelen)
binnengepraat (*binnenpraten: 'binnen iets praten')
geuilmees (*muilmezen), *geprikketik* (*prikketikken)
- 2) adjectief: *gevirtuoos*
- 3) klanknabootsend woord: *ge-brek-kek-kek-qua-qua*³¹⁶

Het lijkt er dus op dat de oorspronkelijk strenge beperking dat “alleen maar werkwoorden als grondwoorden van de *ge*-afleiding kunnen fungeren” in de eindfase eigenlijk al helemaal opgeheven is. Al is het gebruik van een andere woordsoort dan het werkwoord als grondwoord perifeer, het is zoals we in 13.1.2 hebben gezien vanaf de beginfase (1550-1650) mogelijk om aan een substantivisch grondwoord tijdens het woordvormingsprocédé met *ge*- rechtstreeks de betekenis ‘voortdurend/herhaaldelijk het in het substantief genoemde doen (waarbij sprake kan zijn van een negatieve bijklank)’ te koppelen en is het in de eindfase (1800-1900) al mogelijk om ook aan andere woordsoorten (dan werkwoorden en substantieven), zelfs aan niet-bestaande woorden tijdens het woordvormingsprocédé met *ge*- rechtstreeks de betekenis ‘voortdurend/herhaaldelijk het in de gegeven woordsoort genoemde doen (waarbij sprake kan zijn van een negatieve bijklank)’ te koppelen. En heden ten dage is de woordgrens – zoals in hoofdstuk 7 gezien – ook al overschreden: het is nu ook mogelijk om aan woordgroepen en gehele zinnen tijdens het woordvormingsprocédé met *ge*-rechtstreeks de betekenis ‘voortdurend/herhaaldelijk het in de woordgroep of zin genoemde doen (waarbij sprake kan zijn van een negatieve bijklank)’ toe te voegen, zie de al in hoofdstuk 7 geciteerde voorbeelden: *ge-in-het-voordeel-van*, *ge-van-jelang-zal-ze-leven*, *ge-ik kom iets later vandaag* (De Haas-Trommelen 1993:85, De Haas 1990:16 en Hüning 1999:273-274).

13.2.4 Productiviteitstoename weerspiegeld in de getallen: een analyse van de frequentiegegevens

Als afsluiting van de op het tekstcorpus gebaseerde analyse van het grondwoord moeten we nog ingaan op de productiviteitsverandering van onze *ge*-afleiding. In 13.1 hebben we geconstateerd dat de hedendaagse productiviteit van onze *ge*-afleiding naar alle waarschijnlijkheid aan de op het niveau van de categoriale waarde in een betekenisuitbreiding (de additionele betekeniselementen *frequentativiteit* en *negativiteit*) resulterende tweeledige herinterpretatie toe te schrijven is die door een bij de grondwoorden op het vormelijk niveau voortdurend aanwezige analogische uitbreidingsreeks gekatalyseerd werd. Uit 13.2.1.1 tot en met 13.2.1.3 is gebleken dat dit – vanuit de productiviteit van onze *ge*-afleiding belangrijke – tweeledige

³¹⁶ Voor de contexten waarin deze *ge*-substantieven voorkomen verwijs ik naar Bijlage 20.

herinterpretatieproces niet pas in de middenfase van de periode 1550-1900 op gang komt, zoals we op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal hebben gedacht, maar al in de beginfase.

In het kort gezegd konden we op basis van het tot nu toe bestudeerde materiaal duidelijk een productiviteitstoename vaststellen, maar we hebben die getalsmatig nog niet kunnen onderzoeken. Het bronmateriaal voor de Middelnederlandse periode (het VMNW, het MNW én het MNHW) en de twee andere bronmaterialen voor de periode 1550-1900 (contemporaine grammatica's en woordenboeken) konden voor een verantwoorde analyse van (de ontwikkeling van) de frequentiegegevens niet gebruikt worden, omdat ze qua omvang te verschillend waren. Bij de in dit hoofdstuk behandelde bronsoort, het tekstcorpus, is evenwichtigheid in tekstomvang per fase echter een uitgesproken doel geweest (zie 8.2.3.3). Daarom is het voor de periode 1550-1900, voor de periode dus waarin de belangrijke tweeledige herinterpretatie zich afspeelt, toch mogelijk om de productiviteit ook getalsmatig, d.i. aan de hand van frequentiegegevens te volgen (waarvan we uit de onderzoeken van Baayen (1991, 1992 en 1996) weten dat die in nauw verband staan met productiviteit, vgl. 1.2.1).

Als we bekijken hoeveel keer een voorbeeld van onze *ge*-afleiding in het tekstcorpus voorkomt, krijgen we de volgende gegevens:

	TOTAAL AANTAL WOORDEN	TOTAAL AANTAL VOORBEELDEN	AANTAL VOORBEELDEN PER 1000 WOORDEN
Beginfase	1.001.033	306	0,305
Middenfase	1.500.394	556	0,37
Eindfase	1.000.218	995	0,995

Tabel 64

De getalsmatige gegevens laten duidelijk een stijgende lijn zien. Zowel het totale aantal voorbeelden als de cijfers, die we krijgen, wanneer we het aantal voorbeelden bekijken per 1000 woorden suggereren dat onze *ge*-afleiding in de periode 1550-1900 in de teksten steeds frequenter wordt gebruikt. Het is ook gemakkelijk af te lezen dat in de eindfase sprake lijkt te zijn van een grote "sprong". Gezien het feit dat het al meermalen gebleken is dat het impressionisme dat juist aan het eind van deze fase opkomt, creatief taalgebruik uitermate bevordert, moeten we er waarschijnlijk rekening mee houden dat deze kunststroming er een positieve invloed op heeft uitgeoefend dat een voorbeeld van onze *ge*-afleiding steeds frequenter wordt gebezigd. Als we de eindfase nader bekijken, dan merken wij dat we de "enorm" grote sprong inderdaad aan het eind van deze fase moeten lokaliseren:

	TOTAAL AANTAL WOORDEN	TOTAAL AANTAL VOORBEELDEN	AANTAL VOORBEELDEN PER 1000 WOORDEN
1800-1880	789.824	500	0,63
1880-1900	210.394	556	2,64

Tabel 65

In de periode 1550-1900 komen dus steeds meer voorbeelden van onze *ge*-afleiding in de teksten voor, vooral aan het eind van de eindfase wat in eerste instantie aan de kunststroming ‘impressionisme’ te danken is. Het zou te gewaagd zijn om nu uit het steeds frequentere gebruik van een voorbeeld van onze *ge*-afleiding in de teksten de conclusie te trekken dat we te maken hebben met een stijgende lijn wat de productiviteit betreft. Het steeds frequentere gebruik kan in principe er op wijzen dat de categorie productief is, maar de relatie tussen frequentie en productiviteit zit – zoals in 1.2.1 gezien – ingewikkelder in elkaar: hoogfrequente types die – door opname in het mentale lexicon – garanderen dat de woorden in kwestie beschikbaar blijven voor de taalgebruiker en waarbij de interne bouw en de morfologische relaties dus minder of helemaal niet relevant zijn, zijn vooral karakteristiek voor de improductieve morfologische categorieën. Een groot aantal extreem laagfrequente types (vooral hapax legomena waarvan de tokenfrequentie 1 is) is daarentegen een typisch kenmerk van de productieve categorieën, waarbij de leden volgens een bepaalde procédé worden afgeleid en waarbij opname in het mentale lexicon dus minder relevant is. Dit betekent echter niet dat hoogfrequente types die – zoals gezegd – door opname in het mentale lexicon garanderen dat de woorden in kwestie beschikbaar blijven voor de taalgebruiker in geval van productieve morfologische categorieën niet kunnen voorkomen, maar wat in geval van de productieve categorieën belangrijk is, is dat de taalgebruiker niet afhankelijk is van opname in het mentale lexicon, omdat er – aan het grote aantal laagfrequente types te danken – een morfologisch procédé beschikbaar is, aan de hand waarvan de leden van deze categorie (op ieder ogenblik wanneer er behoefte voor is) afgeleid kunnen worden.

Als we de voorkomensfrequentie van de verschillende *ge*-voorbeelden (types) per fase – met in ogenschouw nemen van de mogelijke invloed van de kunststroming ‘impressionisme’ aan het eind van de eindfase – onder de loep nemen, dan tekent zich het volgende beeld af:

	VOORKOMENSFREQUENTIE				
	> 20 zeer hoog	11-20 hoog	5-10 middelhoog	2-4 matig	1 laag
Beginfase	2	5	11	22	57
Middenfase	5	9	14	33	63
Eindfase	7	6	33	84	222

		VOORKOMENSFREQUENTIE				
		> 20 zeer hoog	11-20 hoog	5-10 middelhoog	2-4 matig	1 laag
Eindfase	1800-1880	4	5	11	38	42
	1880-1900	0	4	15	72	180

Tabel 66

(Voor de concrete voorbeelden verwijs ik naar Bijlage 18.)

We zien dat het vanaf de beginfase tot de jaren 1880 van de eindfase het aantal types (van de *ge*-substantieven) die een hoge tot zeer hoge frequentie vertonen (zie de twee meest donkergrijze vakken) is dat constant klein³¹⁷ blijft (tussen 2 en 5 resp. tussen 5 en 9), terwijl de lage tot matige frequentie vertonende types (zie de witte en de meest lichtgrijze vakken) altijd overduidelijk het hoogst (tussen 20 en 40 resp. tussen 40 en 65) scoren. Het constant kleine aantal hoogfrequente types en het constant grote aantal laagfrequente types wijzen er samen eenduidig op dat onze *ge*-afleiding in deze periode constant hoge productiviteit laat zien, d.w.z. de gegevens getuigen ervan dat bij onze *ge*-afleiding in alle fases wel degelijk gebruikt wordt gemaakt van de mogelijkheid om naar voorbeeld van de bestaande woorden nieuwe te vormen. Als extreem geval van het gebruik maken van deze mogelijkheid (vgl. het extreem hoge aantal laagfrequente types: 180) moeten we het eind van de eindfase beschouwen. Dit extreme gebruik werd – zoals meermalen gezien – gestimuleerd door het impressionisme en is daardoor een geval apart.

Genoemd moet nog worden dat ik “hoge productiviteit” hier uitsluitend op basis van de (verhouding tussen) hoogfrequente en laagfrequente types heb vastgesteld en niet in het kader van en met betrekking tot de productiviteit van andere nomina actionis, op welke manier we de plek van onze *ge*-afleiding nog genuanceerder in een productiviteitsscala zouden kunnen bepalen. Dit zou echter een onderzoek apart kunnen zijn, daarom wordt hier in dit proefschrift afgezien. Maar dat in geval van onze *ge*-afleiding in de periode 1550-1900 sprake is van een zeer productief procédé lijkt niet alleen op basis van de bovengenoemde getalsmatige gegevens geen twijfel, maar ook op basis van het feit dat de kring van de mogelijke bases – zoals gezien – voortdurend wordt uitgebreid, wat – zoals in 1.2.1 behandeld – een eenduidig kenmerk is van zeer productieve categorieën. En de in de periode 1550-1900 ontwikkelde hoge productiviteit heeft ertoe geleid dat de taalgebruikers heden ten dage – wat ook een kenmerk is van hoge productiviteit – niet of nauwelijks een onderscheid kan maken tussen nieuwvormingen en bestaande *ge*-afleidingen. *Racketlon* is bijv. de benaming van een tegenwoordig opkomende sport (vier balspelen in één: badminton, squash, tafeltennis en tennis), ‘racketlon spelen’ is *racketlonnen* en als er (irritant) te veel wordt geracketlond kunnen we dit zonder

³¹⁷ Vermeld dient te worden dat de leden binnen de kleine groep met zeer hoge frequentie weliswaar steeds hoger scoren: in de beginfase komt het frequentst voorkomende *ge*-substantief (*gekwel*) 24 keer voor, in middenfase komt het frequentst voorkomende *ge*-substantief (*geraas* resp. *geschreeuw*) 49 keer voor, en in de eindfase 66 keer (*geschreeuw*, daarvan tussen 1800-1880 51 keer).

meer met het *ge*-substantief *geracketlon* aangeduid dat uiteraard een nieuwvorming is maar omdat deze vorm-betekenis-correspondentie binnen dit woord zo eenduidig is, is het maar de vraag of het als zodanig wordt herkend en niet meteen gewoon als een bestaand woord wordt beschouwd.

13.2.4.1 De frequentietoename van onze *ge*-afleiding als deel van een samenstelling: een geval apart

Ten slotte mag in verband van de frequentiegegevens niet ongenoemd worden gelaten dat het gebruik van onze *ge*-afleiding als deel van een samenstelling in de loop van de periode 1550-1900 merkbaar steeds frequenter wordt:

	Voorkomens- frequentie/totaal aantal voorbeelden=percent	Typefrequentie
Beginfase	11/306= 3,59%	10
Middenfase	62/556= 11,15%	44
Eindfase	244/995= 24,52% ³¹⁸	209

Tabel 67

Wat het samenstellingstype betreft, kunnen we zeggen dat het in elke fase in de meeste gevallen om samenstellingen gaat waarbij de *ge*-afleiding het tweede lid, d.w.z. het hoofd is, vgl. bijv. *handgeklap* (Van den Vondel 1637). In zulke gevallen is het eerste lid over het algemeen een zelfstandig naamwoord (vgl. bijv. *mont-geswets*, Bredero 1622)³¹⁹, maar soms vinden we – vooral in de eindfase – ook voorbeelden, waarbij het eerste lid een ander woordsoort (adjectief, bijwoord of voornaamwoord) is, vgl. bijv. *snel-geklop* (Van Deyssel 1888), *vrij-op-gepraat*, *zelfgekwel* (Da Costa 1821) enz. Ik heb verder ook enkele samenstellingen aangetroffen waarbij de *ge*-afleiding niet het hoofd is, maar het eerste lid, bijv. *geschoffel-druisch* (Van Deyssel 1888). In zulke gevallen is het tweede lid zonder

³¹⁸ De stijgende lijn in de drie fases is duidelijk, genoemd moet echter worden, dat de mate van de stijging in de laatste fase waarschijnlijk ook begunstigd wordt door de tegen het eind van die fase verschijnende kunststroming, het impressionisme, dat – zoals we al meermalen hebben gezien – creatief taalgebruik uitermate bevordert. Zo vinden we in ons tekstcorpus rond die tijd samenstellingen waarbij de leden niet in een rechtstreeks verband met elkaar staan, zoals bijv. *hand* en *geklop* in *handgeklap*, vgl. ‘klappen *met* de hand’, maar waarbij de twee leden eigenlijk een hele zin in zich comprimeren, vgl. bijv. *wagon-binnengepraat*: ‘Er wordt in/binnen een wagon voortdurend gepraat’ (Van Deyssel 1888).

³¹⁹ Dit zelfstandig naamwoord is soms al op zich een samenstelling of een afleiding, vgl. bijv.: *zonvonkengesproei* (Gorter 1888), *afwachtings-gemompel* (Van Deyssel 1888) enz.

uitzondering een zelfstandig naamwoord³²⁰. Wat over de samenstellingen tot nu toe gezegd is, kan in Tabel 68 samengevat worden:

	SAMENSTELLINGSTYPE					In totaal (Typefrequentie)
	Ge-afl. als 1ste lid	Ge-afl. als 2de lid				
2de lid	z.nw.	znw.	adj.	bw.	vnw.	
Beginfase	1	8	1	0	0	10
Middenfase	0	44	0	0	0	44
Eindfase	7	194	5	2	1	209

Tabel 68

(Voor een overzicht van de concrete voorbeelden zie Bijlage 19.)

Het gebruik van onze *ge*-afleiding als deel van een samenstelling moeten we als een apart geval beschouwen, omdat we daardoor een nevenontwikkeling op het spoor kunnen komen. Bij deze samenstellingen, maar bij die met onze *ge*-afleiding als eerste lid in ieder geval, is er namelijk duidelijk sprake van lexicalisatie. Bij *gedreun* en de andere *ge*-voorbeelden in samenstellingen als *gedreun-schetterbrom* verdwijnt de gedachte dat het om een actuele aanhoudend herhalende, irritante handeling gaat. In deze gevallen is er meer sprake van een irritant gebeurtenis in het algemeen, en de *ge*-afleiding fungeert als bepaling bij het tweede lid van de samenstelling. In zulke samenstellingen is de *ge*-afleiding dus geen hoofd, maar het lid dat het hoofd nader bepaalt, vgl. het gegeven voorbeeld, waarbij het om een *schetterbrom* gaat dat nader bepaald wordt door *gedreun*.

Dat we in de geschiedenis van onze *ge*-afleiding rekening moeten houden met lexicalisatie is eerder gebleken uit ons bronmateriaal voor de Middelnederlandse periode. En we weten uit de vakliteratuur dat lexicalisatie als “nevenontwikkeling” ook heden ten dage aanwezig is bij onze *ge*-afleiding. Dat lexicalisatie zich ook in de periode 1550-1900 manifesteert, konden we nu dus op basis van de samenstellingen aannemelijk maken waarvan een van de leden een voorbeeld van onze *ge*-afleiding is. Het feit dat we bij onze *ge*-afleiding voortdurend rekening moeten houden met de aanwezigheid van deze nevenontwikkeling beïnvloedt de hoofdontwikkeling ‘het gebruik van onze *ge*-afleiding om een actuele zich aanhoudend herhalende irritante handeling uit te drukken’ echter blijkbaar niet: de productiviteitstoename ervan vertoont – zoals we zagen – een ononderbroken stijgende lijn. D.w.z. de lexicalisatie die over het algemeen een productiviteitsverlagend effect heeft op de productiviteit van een procédé (vgl. 1.2.2), is bij onze *ge*-afleiding al vanaf de Middelnederlandse periode aanwezig, maar die kan vanwege het feit dat die constant een nevenontwikkeling blijft, de negatieve impact op de productiviteit van dit procédé toch niet merkbaar laten gelden.

³²⁰ Vermeld moet worden dat twee van de samenstellingen waarvan het eerste lid een *ge*-afleiding is, zelf als hoofd (2de lid) deel uitmaken van een samenstelling: *slijp-gerikketik-tjing*, *raampjes-gekneutergrom* (Van Deyssel 1888, onderstrepingen van mij).

13.3 Conclusie

Concluderend kan gezegd worden dat we met behulp van de analyse van het tekstcorpus het op basis van het grammatica- en woordenboekmateriaal gevormde beeld van de *ge*-substantieven die van werkwoorden zijn gevormd, konden preciseren en (waar nodig is gebleken) modificeren. Zo is gebleken dat we in geval van het grammatica- en woordenboekmateriaal heel vaak te maken hadden met een fasevertraging, wat betreft het signaleren van bepaalde verschijnselen. Verder konden we de mate van de al eerder gesignaleerde productiviteitstoename bij de *ge*-afleiding op basis van het tekstcorpus ook getalsmatig bekijken. In deze bronsoort hebben ook informatie gevonden over het verschijnen van andere woordsoorten als grondwoorden van de *ge*-afleiding en zo konden we antwoord krijgen op de tot nu toe onbeantwoorde onderzoeksvraag wanneer de kring van de mogelijke grondwoorden uitgebreid wordt tot andere woordsoorten dan de werkwoorden (vgl. 13.2.2 en 13.2.3).

14 ONDERZOEKSRESULTATEN VI (AANVULLING): AANWIJZINGEN UIT DE CONTEXT IN HET “LACUNE”-TIJDPERK (1200-1900)

14.1 Inleiding

We hebben ons onderzoeksmateriaal in de voorafgaande hoofdstukken vanuit verschillende invalshoeken bestudeerd en het is ons gelukt om op de geformuleerde vragen antwoorden te vinden. Een systematisch onderzoek naar de context, d.i. naar de vraag welke informatie over onze *ge*-afleiding we uit de context kunnen halen, is tot nu toe echter achterwege gebleven. Één van de redenen is uiteraard dat niet alle onderzoeksbronnen zich voor zo’n onderzoek even goed lenen:

Tijd	MIDDELNEDERLANDSE PERIODE			PERIODE 1550-1900		
Bron	VMNW	MNW	MNHW	grammatica's (en andere taalkundige werken)	woordenboeken	teksten
Context	aangegeven	aangegeven	niet aangegeven	meestal niet aangegeven	a) Niet aangegeven (Naembouck 1562, Kiliaan 1574 en 1599, Hexham 1658 en Séwel 1691) b) Niet systematisch aangegeven (Kramer 1719 en Weiland 1799-1811) c) Vrij systematisch aangegeven (Halma 1710 en Marin 1717)	aangegeven
Opmerking				Uitgekozen voorbeelden ter illustratie van bepaalde verschijnselen	Ook bij c) vaak voorbeelden als “t Gebas van een hond” (Halma 1710) of “t GELOEY der Ossen en Stieren” (Marin 1717) → blijkt niets over de gramm. eigenschappen van de <i>ge</i> -afleiding	
Geschied voor een context-onderzoek	ja	ja	nee	nee	nee of slechts in geringe mate	ja

Tabel 69

Maar omdat zowel voor de Middelnederlandse periode als voor de periode 1550-1900 wel degelijk materiaal beschikbaar is op basis waarvan we een contextonderzoek voor het “lacune”-tijdperk zouden kunnen uitvoeren (zie witte vakken van Tabel 69: het VMNW, het MNW en het tekstcorpus³²¹), is het verschil van het onderzoeksmateriaal niet de voornaamste reden ervan dat we tot nu toe de context als mogelijke informatiebron niet systematisch onder de loep hebben genomen. Belangrijker is dat een onderzoek naar de context, wat onze *ge*-afleiding

³²¹ Voor een overzicht van de contexten waarin de in deze werken gevonden voorbeelden van onze *ge*-afleiding voorkomen, zie Bijlage 20.

betreft, ook in andere opzichten niet onproblematisch is. Onze belangstelling zou namelijk naar de volgende twee kwesties uitgaan:

- Welke aanwijzingen vinden we in de context met betrekking tot de aanwezigheid van de additionele betekenselementen (*frequentativiteit/voortdurend* en *negativiteit*) in onze *ge*-afleiding?
- Welke aanwijzingen treffen we in de context aan met betrekking tot de plaats van onze *ge*-afleiding in het netwerk van de nomina actionis?

Bij de laatstgenoemde kwestie moeten we aan het analyseren van de gevallen denken waarbij we in de nabije context van ons *ge*-substantief een ander voorbeeld van een nomen actionis (een ander voorbeeld van onze *ge*-afleiding of een voorbeeld van een ander type nomen actionis) vinden dat eraan nevensgeschikt is. Bij de eerstgenoemde kwestie moeten we aan contexten denken waaruit duidelijk blijkt dat er bij onze *ge*-afleiding sprake is van ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ en/of ‘negativiteit’. Uit de onmiddellijke context kan de frequentativiteit of voortdurendheid van de *ge*-afleiding blijken, als het onbepaald telwoord *veel*, het bijvoeglijk naamwoord *vol* of een temporeel adjectief als *stadig* of *eeuwig* enz. ervoor staat of als de zin een andere temporele uitdrukking bevat die de ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ van de *ge*-afleiding suggereert (bijv. *nacht en dag* enz.). Ter illustratie geef ik hier enkele concrete voorbeelden:

De Middelnederlandse periode (1200-1550): **veel** ghecroons (MNW), **vol** rampich gheschals (MNW); **teeuwig** ghequel (MNW); dat gecusse was **so lanck** (MNW); Ende dies toghen si noch **uele nachtes** met haren ghebele. (VMNW) enz. (vet gezet door mij)

De periode 1550-1900: Beginfase: **vele** ghekijs (Zeebout 1557), sal dit gequelle of dit geplaech **nemmermeer gheen eynde** hebben? (Historie Cornelis 1569), in een **eenpaerigh** ghesucht (de Harduwijn 1613);

Middenfase: en [een] **lang** gewaeck (Hofwyk 1650), een **stadiglijk** geroer (Luyken 1671), een **onophoudelijk** geschreeuw (Hartsinck 1770);

Eindfase: **eindloos** stoomgewoel en fluitend spoorgesnor (Da Costa 1821), een **herhaald** uilengeschreeuw (Oltmans 1834), een **aanhoudend** gewemel (Van Breugel 1842), **eeuwig** geruisch (Gorter 1888) (vet gezet door mij)

Uit de onmiddellijke context kan de negatieve connotatie van de *ge*-afleiding in eerste instantie blijken, als het aanwijzend voornaamwoord *dit/dat* (eventueel voorafgegaan door het onbepaald voornaamwoord *al*), het vragend voornaamwoord *wat* (voor *een*), het aanwijzend voornaamwoord *zulk* (*een*) enz. ervoor staat of als de zin een *werkwoord* bevat dat *een negatieve houding van de spreker* te kennen geeft tegenover de in de *ge*-afleiding uitgedrukte handeling (bijv. *haten*). Enkele concrete voorbeelden:

De Middelnederlandse periode (1200-1550): van **desen** ghedreighe (MNW), **al dit** gebronc (MNW), **sulc** gheclas (MNW), **wat** quader gepeise (MNW), hoe groot die jacht was ent ghesouch (MNW), **soe** iammerlic gheslach (VMNW) (vet gezet door mij), Ic **en houde niet** van uwen ghedrege (MNW) enz.

De periode 1550-1900: **Beginfase:** **dit** ghedonder (Coomhert 1564), **houdt op** 't gecrijs (Hooft 1605), **wat** gewemel (Revius 1634), **sulcken** ghehuyl (Bontekoe 1646);

Middenfase: **wat** gedruis (Van den Vondel 1654), **al haar** angstig geschreeuw (Heinsius 1695), **zulk een** ysselyk gekerm (Van Effen 1731);

Eindfase: **alle** gemor (Oltmans 1834), **wat** gekibbel (Multatuli 1872) (vet gezet door mij)

Bij deze typische contexten waaruit de 'voortdurendheid/frequentativiteit' resp. 'negativiteit' van onze *ge*-afleiding blijkt, stuiten we echter op een essentieel probleem dat we in 9.3.1 en in 13.2.2 in een andere samenhang eigenlijk al aangestipt hebben: uit deze contexten blijkt weliswaar duidelijk dat er bij onze *ge*-afleiding sprake is van de bovengenoemde additionele betekeniselementen, maar wat niet duidelijk is, is of die elementen in de *ge*-afleiding zelf opgesloten liggen en die door de context slechts versterkt worden (vgl. de hedendaagse situatie) of dat die betekeniselementen uitsluitend door de context aan onze *ge*-afleiding worden toegevoegd³²². Een analyse naar de vraag of we in de context eenduidige aanwijzingen kunnen vinden waaruit de aanwezigheid van de additionele betekeniselementen in de categoriale waarde van onze *ge*-afleiding blijkt, kan dus niet uitgevoerd worden. Wat echter (met enig voorbehoud) wel onderzocht kan worden door naar de verandering van de percentages te kijken van de 'frequentativiteit/voortdurendheid' resp. 'negativiteit' aangevende contexten, waarvan de functie dus „dubieus” (versterkend of toevoegend) is, is het volgende: kan de context eraan bijgedragen hebben dat deze additionele betekeniselementen in de loop der tijd deel gaan uitmaken van de categoriale waarde van de *ge*-afleiding? In het vervolg gaan we dit bekijken op basis van de ervoor geschikte bronnen en daarna gaan we ons richten op onze andere kwestie: een op de context gebaseerd onderzoek naar het netwerk van de nomina actionis en de plaats van onze *ge*-afleiding erin.

³²² NB. Bij de in het tekstcorpus gevonden, van substantieven afgeleide *ge*-substantieven was er ook sprake van contexten waarbij we op zich niet konden weten of de additionele betekeniselementen 'frequentativiteit/voortdurendheid' en 'negativiteit' in de *ge*-afleiding zelf opgesloten liggen en die door de contexten slechts versterkt worden of die betekeniselementen uitsluitend door de contexten aan onze *ge*-afleiding worden toegevoegd. Vanwege andere overwegingen moesten we echter tot de conclusie komen dat die contexten in geval van 'frequentativiteit/voortdurendheid' toch wel op de aanwezigheid van dit betekeniselement in de categoriale waarde van deze *ge*-substantieven wijzen. Dit is echter een perifeer geval en vermindert de algemene geldigheid van het problematische van de context niet, wat betreft het vaststellen van de aanwezigheid van de additionele betekeniselementen in de categoriale waarde van onze *ge*-afleiding.

14.2 Aanwijzingen uit de context met betrekking tot de aanwezigheid van de additionele betekenselementen

14.2.1 *Frequentativiteit/voortdurendheid*

De verandering van de percentages van de contexten waaruit ‘frequentativiteit/voortdurendheid’ naar voren komt, kan in Tabel 70 samengevat worden voor het “lacune”-tijdperk (1200-1900):

		VOORTDURENDHEID, FREQUENTATIVITEIT (op grond van de context: vol; veel; temporeel adjectief etc.)	VOORTDURENDHEID, FREQUENTATIVITEIT (op grond van de context: vol; veel; temporeel adjectief etc.) – alleen de voorbeelden, waarbij het grondwoord zelf geen <i>voortdurendheid</i> of <i>frequentativiteit</i> bezit	percent van het voorbeeldmateriaal
Middel- nederlandse periode 1200-1550	VNWV (1200-1300)	3	1	(1/57) 1,75%
	MNVV (1250-1550)	35	32	(32/521) 6,14%
	Beginfase (1550-1650)	20	17	(17/306) 5,56%
Periode 1550-1900	Middenfase (1650-1800)	33	17	(17/556) 3,06%
	Endfase (1800-1900)	52	32	(32/995) 3,22%

Tabel 70

(Voor de concrete voorbeelden wordt verwezen naar Bijlage 21.)

In de linkerkolom van Tabel 70 vinden we het aantal *ge*-substantieven waarbij er sprake is van ‘frequentativiteit/voortdurendheid’. Onder deze *ge*-substantieven treffen we echter ook zulke afleidingen aan waarbij het grondwoord al op zich ‘frequentiviteit’ of ‘voortdurendheid’ bezit, bijv. “Ende dies toghen si noch uele nachtes [=‘frequentatieve’ context] met haren *ghebele* [*belen* ‘blaffen’= frequentatief grondwoord].” (vetgezet en onderstreping door mij). Omdat de *ge*-afleiding bij deze gevallen vanwege het frequentatieve grondwoord ook frequentatief is, kunnen we, wat de frequentatieve context betreft, eigenlijk toch³²³ slechts van een versterkend effect spreken. Gezien het feit dat we met een mogelijke rol van de context bij de herinterpretatie van “frequentativiteit/voortdurendheid” als element van de categoriale waarde van de *ge*-substantieven slechts rekening kunnen houden, indien de mogelijkheid er is dat het de context is die dit additionele

³²³ D.i. ondanks het feit dat we op basis van de context op zich niet kunnen weten of frequentativiteit in de *ge*-afleiding ligt en die door de context versterkt wordt of die uitsluitend door de context wordt toegevoegd.

element aan het *ge*-substantief toevoegt, moeten we de zojuist genoemde gevallen hier dus verder buiten beschouwing laten.

Als we deze gevallen aftrekken en als we dan – ten opzichte van het gehele voorbeeldmateriaal – slechts de contexten bekijken waarin het grondwoord niet frequentatief is, vallen er twee percentages duidelijk uit de toon, namelijk dat van het MNW dat vooral representatief is voor de tweede helft van de Middelnederlandse periode en dat van de beginfase (1550-1650) van de periode 1550-1900 (zie de grijze vakken met 6,14% resp. 5,56%). De rest ligt tussen de 1,5% en de 3,5%. De bovengenoemde twee tijdvakken zijn juist de tijdvakken waarin we de toename van het aantal frequentatieve grondwoorden konden signaleren. We hebben gezien dat deze toename ertoe leidt dat frequentativiteit/voortdurendheid geleidelijk geherinterpreteerd wordt als deel van de categoriale waarde van de *ge*-afleiding. De parallellie in de tijd (toename frequentatieve grondwoorden en toename percentage context waaruit frequentativiteit/voortdurendheid naar voren komt) kan erop wijzen dat de context er ook aan bijgedragen kan hebben dat het herinterpretatieproces zich afspeelde en frequentativiteit/voortdurendheid deel ging uitmaken van de categoriale waarde van onze *ge*-afleiding.

14.2.2 Negativiteit

De verandering van de percentages van de contexten waaruit negativiteit naar voren komt, kan in Tabel 71 samengevat worden voor het “lacune”-tijdperk (1200-1900):

		NEGATIVITEIT (op grond van de context)				NEGATIVITEIT (op grond van de context) – alleen de voorbeelden, waarbij het grondwoord zelf geen <i>negatieve connotatie</i> bezit	percent van het totale voorbeeldmateriaal
		(al) dit/dat, alle enz.	wat (voor een), zulk (een)	op andere manier uit de onmiddellijke context	in totaal		
Middel-nederlandse periode (1250-1550)	VMNW (1200-1300)	8 (waarvan 2 met “dat”)	1	0	9	7	(7/57) 12,28%
	MNW (1250-1550)	90 waarvan 59 met “dat”	31	1	122	34	(34/521) 6,53%
Periode 1550-1900	Beginfase (1550-1650)	36	31	2	69	12	(13/306) 3,92%
	Middenfase (1650-1800)	45	23	0	68	13	(13/556) 2,34%
	Eindfase (1800-1900)	34	10	0	44	9	(9/995) 0,9%

Tabel 71

(Voor een overzicht van de concrete voorbeelden zie Bijlage 22.)

Voordat we de percentages nader onder de loep nemen, dient vermeld te worden dat we bij het gebruik van “dat” in het Middelnederlands rekening moeten houden met het volgende:

In zeer veel gevallen blijft het onduidelijk of er een aanwijzend voornaamwoord dan wel een lidwoord is bedoeld. [...] Een bekend struikelblok is het *lidwoord van bepaaldheid nominatief enkelvoud onzijdig*. Het Middelnederlands heeft hiervoor als vrijwel enige vorm: *dat*. Dus niet: *het*. De vorm **het** wordt zelfstandig gebruikt, namelijk als persoonlijk voornaamwoord, en slechts bij hoge uitzondering als lidwoord. (Van Royen 1990:94-95) (vet is uit de oorspronkelijke tekst, onderstreping is van mij)

Van negativerend effect bij onze *ge*-afleiding is slechts in geval van het aanwijzend voornaamwoord *dat* sprake en uiteraard niet in geval van het als lidwoord gebruikte “dat”. Wat betreft ons materiaal voor het Middelnederlands, kunnen we dus niet met zekerheid weten wanneer het om het aanwijzend voornaamwoord *dat* gaat, en wanneer om het als lidwoord gebruikte “dat”. Gezien het feit dat dit “dubieuze” “dat” in ons Middelnederlandse materiaal vóór een niet gering aantal *ge*-substantieven (zie aparte vermelding in Tabel 71) gebezigd wordt, moeten we de percentages voor de Middelnederlandse periode met wat voorbehoud hanteren.

Verder moeten we – om dezelfde redenen als het bij de “frequentatieve” contexten het geval was waarbij de grondwoorden van de *ge*-substantieven op zich al frequentatief waren – de gevallen buiten beschouwing laten waarbij de “negatieve” context vanwege de negatieve grondwoord duidelijk³²⁴ slechts een versterkend effect kan spelen. Als we deze gevallen aftrekken en als we dan – ten opzichte van het gehele voorbeeldmateriaal – slechts de contexten bekijken waarin het grondwoord niet negatief is, dan zien we geen piek, maar een voortdurend dalende lijn (vgl. de rechtste kolom van Tabel 71). Op het eerste gezicht kan deze dalende lijn vreemd lijken, gezien het feit dat we in andere opzichten zoveel parallellen hebben ontdekt tussen het verloop van het herinterpretatieproces van ‘frequentativiteit/ voortdurendheid’ en dat van ‘negativiteit’. We moeten echter bedenken dat we er eerder ook een verschil in konden constateren tussen beide herinterpretatieprocessen dat we in het begin van het herinterpretatieproces bij de negatieve grondwoorden een duidelijke dominantie zien, terwijl de veranderingen, wat frequentativiteit betreft, minder duidelijk naar voren komen. In 13.1 hebben we er de waarschijnlijkheid over geformuleerd dat de sterkere dominantie van de negatieve grondwoorden niet alleen het herinterpretatieproces heeft gekatalyseerd, maar er ook toe geleid dat het prototypische grondwoord van neutraal tot negatief is geworden. In deze samenhang signaleert de dalende lijn van de negatieve context waarschijnlijk dat “negativiteit” zich op beide niveaus van de *ge*-substantieven (grondwoord en categoriale waarde) steeds meer inburgert. Van neutraliteit is er bij onze *ge*-afleiding steeds minder sprake en daardoor is het steeds minder nodig dat de context het negatieve tintje eraan toevoegt. Het hoge beginpercentage (VMNW (1200-1300, d.i. eerste helft van de Middelnederlandse periode) – 12,28%) wijst er echter mogelijk wel op dat de context het herinterpretatieproces, waarbij negativiteit

³²⁴ Zie vorige voetnoot.

deel gaat uitmaken van de categoriale waarde van de *ge*-substantieven, heeft medegekatalseerd.

In verband met de mogelijke invloed van de context op de ontwikkeling van de negatieve connotatie bij onze *ge*-afleiding moet ten slotte nog genoemd worden dat onze *ge*-afleiding in ongeveer 30-35% van ons materiaal samen met een connotatief niet neutraal adjectief (vgl. bijv. onsuver (-) gepeis (MNW), dit creupele (-) gedicht of dat alle synlicke (+) gesueck (MNW), 't bly geroep (voorbeeld uit ons materiaal voor de middenfase van de periode 1550-1900)³²⁵) wordt gebruikt:

		Het totale aantal "connotatie beïnvloedend" adjectief	percent van het voorbeeldmateriaal
Middelnederlandse periode (1200-1550)	VMINW (1200-1300)	16	(16/57) 28,07%
	MNW (1250-1550)	190	(190/521) 36,47%
Periode 1550-1900	Beginfase (1550-1650)	93	(93/306) 30,39%
	Middenfase (1650-1800)	190	(190/556) 34,17%
	Eindfase (1800-1900)	327	(327/995) 32,86%

Tabel 72

Meestal voegt zo'n adjectief een negatieve connotatie toe:

		INVLOED ADJECTIEF			
		negatief	percent van het totale aantal "connotatie beïnvloedend" adjectief	positief	percent van het totale aantal "connotatie beïnvloedend" adjectief
Middelnederlandse periode (1200-1550)	VMINW (1200-1300)	14	(14/16) 87,5%	2	(2/16) 12,5%
	MNW (1250-1550)	177	(177/190) 93,16%	13	(13/190) 6,84%
Periode 1550-1900	BEGINFASE	82	(82/93) 88,2%	11	(11/93) 11,8%
	MIDDENFASE	163	(163/190) 85,8%	27	(27/190) 14,2%
	EINDFASE	223	(223/327) 68,2%	104	(104/327) 31,8%

Tabel 73

De connotatie van de *ge*-afleiding negatief beïnvloedende adjectieven (verder "negatieve" adjectieven) domineren duidelijk in beide periodes ten opzichte van de connotatie van de *ge*-afleiding positief beïnvloedende adjectieven (verder 'positieve' adjectieven). Bij het MNW dat zoals gezegd vooral representatief is voor de tweede

³²⁵ Voor alle gevonden voorbeelden zie Bijlage 23.

helft van de Middelnederlandse periode, zien we een piekje met 93,16%. Dit tijdvak is juist het tijdvak waarin de toename van de negatieve grondwoorden begint wat zoals gebleken tot een herinterpretatie leidt. Dat het piekje juist in dat tijdvak is, kan er misschien op wijzen dat de toename van het gebruik van “negatieve” adjectieven naast onze *ge*-afleidingen er ook bijgedragen kan hebben dat het herinterpretatieproces op gang is gekomen.

Verder zijn het de percentages voor de eindfase van de periode 1550-1900 die uit de toon vallen: na het piekje zien we een daling in de percentages van de “negatieve” adjectieven (68,2%, terwijl het in de middenfase nog om 85,8% gaat). De reden hiervan kan zijn dat de negatieve connotatie van onze *ge*-afleiding in de categoriale waarde in de eindfase al zo ingeburgerd is, dat de aanwezigheid van een – de negativiteit versterkend – adjectief duidelijk minder belangrijk is. Tegelijkertijd kan het groeiend percentage van de ‘positieve’ adjectieven (31,8%, terwijl het in de middenfase slechts om 14,2% gaat) erop wijzen dat een “positief” adjectief – vanwege de vast ingeburgerde negativiteit van onze *ge*-afleiding – echter wel altijd nodig is, als we aan de *ge*-afleiding (in uitzonderlijke gevallen) een positief tintje willen geven. Daarvoor is een positief (of neutraal) grondwoord niet meer voldoende, de *ge*-substantieven, gevormd van positieve of neutrale grondwoorden zijn ook connotatief negatief, de connotatie van het grondwoord speelt geen beslissende rol meer. Voor een positieve connotatie hebben we een ‘positief’ adjectief nodig, of die moet op een andere manier uit de context blijken, maar de *ge*-afleiding op zich is negatief.

14.3 Aanwijzingen uit de context met betrekking tot het netwerk van nomina actionis en plaats van onze *ge*-afleiding erin

Ten slotte moeten we bij ons onderzoek naar de context de aanwijzingen systematisch bestuderen die we betreffende het netwerk van de nomina actionis en de plaats van onze *ge*-afleiding erin vinden. Dit kunnen we – zoals in 14.1 genoemd – het best onderzoeken, als we de gevallen onder de loep nemen, waarbij we in de nabije context van een voorbeeld van de *ge*-afleiding (bijv. *gescrei*) een of meer voorbeelden vinden van een nomen actionis (een ander voorbeeld van de *ge*-afleiding, bijv. *gheween* of een voorbeeld van een ander type nomen actionis, bijv. een gesubstantiveerde infinitief (*carmen*)), dat eraan nevensgeschikt is. Omdat de proportionele verhouding van gevallen, waarbij een *ge*-afleiding aan een zelfstandig naamwoord is nevensgeschikt dat geen handeling uitdrukt, tot de gevallen van nevenschikking van nomina actionis aan de *ge*-afleiding ook informatief kan zijn, zal ik ook die gevallen niet buiten beschouwing laten. Bij “nevenschikking” moeten we in eerste instantie natuurlijk aan gevallen denken, waarin nomina actionis door nevenschikkende voegwoorden *en*, *of* enz. aan elkaar gekoppeld zijn zoals in “gheschrei ende krijsseling van tanden” (VMNW). Het woord *nevenschikking* wil

ik hier echter ook in een ruimere zin opvatten, namelijk in de zin van ‘het naast elkaar of in elkaars nabijheid plaatsen van twee of meerdere door een of ander element aan elkaar gekoppelde woorden’. Het verbindend element kan bijv. een voorzetsel als *na* of een voegwoord van vergelijking als *dan* zijn („Beter zijn wonden ontfaen van enen dien mint, dan bose gecusse van enen die haet” (MNW)).

De numerieke en proportionele verhoudingen tussen de voor de Middelnederlandse periode gevonden voorbeelden en die tussen de voor de periode 1550-1900 aangetroffen voorbeelden kunnen in Tabel 74 en Tabel 75 samengevat worden:

	NOMIA ACTIONIS							Z.NW. - GEEN HANDELING	IN TOTAAL
	ander vb. van ge-afleiding	infinitief	-ing- afleiding	-tie- afleiding	werkwoord- stam	-ment- afleiding	-erij- afleiding		
VMNW (1200-1300)	2 (=15,38%)	0 (=0%)	3 (=23,08%)	0 (=0%)	2 (=15,38%)	0 (=0%)	0 (=0%)	6 (=46,15%)	13 (=100%)
	7 (=53,85%)							6 (=46,15%)	13 (=100%)
MNW (1250-1550)	73 (=35,78%)	16 (=7,84%)	2 (=0,98%)	5 (=2,45%)	3 (=1,47%)	1 (=0,49%)	0 (=0%)	104 (=50,98%)	204 (=100%)
	100 (=49,02%)							104 (=50,98%)	204 (=100%)
	73/100 (=73%)	27/100 (=27%)							

Tabel 74

(Voor een overzicht van de concrete voorbeelden zie Bijlage 24.)

	NOMINA ACTIONIS						z.nw. - geen handeling	In totaal
	ander vb. van ge-afleiding	infinitief	-ing- afleiding	-erij- afleiding	-tie- afleiding	werkwoord- stam		
Beginfase	34 (=31,5%)	16 (=14,8%)	5 (=4,6%)	1 (=0,9%)	2 (=1,9%)	0 (=0%)	50 (=46,3%)	108 (=100%)
	58 (=53,7%)						50 (=46,3%)	108 (=100%)
Middenfase	50 (=39,1%)	34 (=26,6%)	3 (=2,3%)	4 (=3,1%)	0 (=0%)	1 (=0,8%)	36 (=28,1%)	128 (=100%)
	92 (=71,9%)						36 (=28,1%)	128 (=100%)
Eindfase	121 (53,8=%)	46 (20,4=%)	11 (=4,9%)	0 (=0%)	0 (=0%)	6 (=2,7%)	41 (=18,2 %)	225 (=100%)
	184 (=81,8%)						41 (=18,2 %)	225 (=100%)

Tabel 75

(Voor een overzicht van de concrete voorbeelden zie Bijlage 25.)

Wat meteen opvalt, is dat de proportionele verhouding tussen “nevengeschikte” nomina actionis en ‘nevengeschikte’ zelfstandige naamwoorden die geen handeling uitdrukken, in de Middelnederlandse periode en in de beginfase van de periode 1550-1900 ongeveer 50-50% is. Daarna neemt het gebruik van een weinig specifiek, geen handeling uitdrukkend substantief echter ongeveer in hetzelfde tempo af, als

het bezigen van een ander voorbeeld van onze *ge*-afleiding³²⁶ binnen de nomina actionis toeneemt, vgl. de stijgende lijn van de tweede kolom 39,1% - 53,8% met de dalende lijn van de achtste kolom: 28,1% - 18,2%). De stijgende lijn en de dalende lijn suggereren zeer waarschijnlijk hetzelfde: in de loop van de tijd wordt het blijkbaar zo ervaren dat de betekenis van onze *ge*-afleiding (vanwege de steeds verdergaande inburgering van de additionele betekeniselementen *negativiteit* en *frequentativiteit* in de categoriale waarde) steeds specifieker wordt waardoor een ander voorbeeld van onze *ge*-afleiding als het meest geschikt beschouwd wordt, als het om “nevenschikking” aan ons *ge*-substantief gaat. Tegelijkertijd worden de zelfstandige naamwoorden die niet eens een handeling uitdrukken met de verdergaande specificering van de betekenis van de *ge*-afleiding steeds minder geschikt ervaren als kandidaat voor “nevenschikking” aan ons *ge*-substantief³²⁷.

Van de afleidingen, die een handeling uitdrukken en geen ander voorbeeld zijn van onze *ge*-afleiding, vinden we in het VMNW te weinig voorbeelden (slechts 5 in totaal) om de proportionele verhoudingen daarbinnen als maatgevend of representatief te kunnen beschouwen. Deze voorbeelden leg ik daarom in het vervolg ter zijde en ik concentreer me – wat de Middelnederlandse periode betreft – uitsluitend op de in het MNW aangetroffen voorbeelden.

Binnen de andere types nomina actionis dan onze *ge*-afleiding zijn het de gesubstantiveerde infinitieven die in de Middelnederlandse periode met 16 voorbeelden het hoogst scoren bij de nevenschikking; van de andere afleidingen hebben we slechts 5 (de *-tie*-afleidingen) of minder dan 5 voorbeelden (de *-ing*-afleidingen, de gesubstantiveerde werkwoordstammen en de *-ment*-afleidingen) en van ‘nevenschikking’ van *-erij*-afleidingen vinden we helemaal geen voorbeeld. Het feit dat de “nevengeschikte” andere types nomina actionis de handeling allemaal neutraal uitdrukken, laat vermoeden dat ‘negativiteit’ nog niet in de categoriale waarde van onze *ge*-afleiding ligt opgesloten.

In de periode 1550-1900 zijn het – net als het al in de Middelnederlandse periode het geval was – de infinitieven die binnen de andere types nomina actionis het hoogst scoren. Daarnaast zijn het de *-ing*-afleidingen die over het algemeen (met uitzondering van de middenfase) nog redelijk hoog scoren. De *-erij*-afleidingen, de *-tie*-afleidingen en de werkwoordstammen halen constant heel lage tot lage percentages. In geval van de laatste twee kunnen we de lage percentages waarschijnlijk met de verdergaande specificatie van de betekenis van onze *ge*-

³²⁶ Vermeld dient te worden dat we al ook in de Middelnederlandse periode en in de beginfase van de periode 1550-1900 een voorkeur zien voor een ander voorbeeld van onze *ge*-afleiding bij „nevenschikking”. Het feit dat in deze tijdvakken aan een groot aantal *ge*-substantieven weinig specifieke, geen actie uitdrukken zelfstandige naamwoorden worden nevengeschikt, suggereert dat de voorkeur voor het nevenschikken van *ge*-substantieven aan elkaar slechts op de naast de gemeenschappelijke basisbetekenis aanwezige overeenkomst in het woordvormingsprocédé moet berusten en dat die voorkeur in deze tijdvakken nog niet op de aanwezigheid van de additionele elementen ‘frequentativiteit’, ‘negativiteit’ in de categoriale waarde van onze *ge*-afleiding wijst.

³²⁷ Genoemd moet worden dat er – wanneer het toch het geval is, d.w.z. wanneer een geen handeling uitdrukken, weinig specifiek substantief aan onze *ge*-afleiding toch nevengeschikt wordt –, dan vaak sprake is van een ander type *ge*-afleiding zoals een voorbeeld van de improductieve *ge*-afleiding (bijv. *geweld*). Al kunnen we bij zulke voorbeelden dus niet van overeenkomst in betekenis spreken, hebben we in vormelijk opzicht toch met een zekere verwantschap te maken tussen onze *ge*-afleiding en het eraan „nevengeschikte”, geen handeling uitdrukken substantief.

afleiding verklaren: de *-tie*-afleidingen en de werkwoordstammen, die een handeling neutraal uitdrukken, zijn niet (meer) of weinig geschikt om aan de *ge*-afleiding “nevengeschikt” te worden; daarvoor is hun betekenis te weinig specifiek. Het laag scoren van de *-erij*-afleiding is – in tegenstelling tot de Middelnederlandse periode – in deze periode echter merkwaardig. Uit Hüning 1999:114-115 weten we dat negativiteit na de Middelnederlandse periode deel gaat uitmaken van de categoriale waarde van de *-erij*-afleidingen. Dit type afleiding ondergaat dus in dit opzicht een vergelijkbare ontwikkeling als onze *ge*-afleiding. Omdat de *-erij*-afleidingen niet alleen erin overeenkomen met onze *ge*-substantieven dat ze een handeling uitdrukken, maar ook in de negatieve connotatie, zouden ze in veel gevallen wel degelijk geschikt zijn om aan onze *ge*-substantieven “nevengeschikt” te worden. Dat ze toch niet frequent “nevengeschikt” aan onze *ge*-afleiding in ons tekstcorpus voorkomen, kan komen, omdat de negatieve connotatie – zoals in 14.2.2 gezien – nog door zoveel andere middelen uitgedrukt kan worden, vgl. bijv. door vóór een zelfstandig naamwoord een negatief adjectief te plaatsen, vgl. bijv. “[...] beefden nu weer van hare tong, berouwd Door klaaglijk lied, eentonig lang getreur, Heel soms een blijde noot, [...]” (voorbeeld uit ons materiaal voor de eindfase van de periode 1550-1900, onderstrepingen door mij).

De infinitieven en de *-ing*-afleidingen, die het hoogst scoren, drukken een handeling in principe – net als de laag scorende *-tie*-afleidingen of gesubstantiveerde werkwoordstammen – ook “neutraal” uit. Maar het feit dat deze woordvormingsprocédés zeer productief zijn en dat hiermee ook nomina actionis gevormd kunnen worden, die met het *ge*-patroon vanwege inherente factoren niet of moeilijk mogelijk zijn, zijn ze toch goede kandidaten voor “nevenschikking” aan onze *ge*-afleiding. In de Middelnederlandse periode en de beginfase van de periode 1550-1900 worden deze afleidingen ook nog vaak aan een voorbeeld van onze *ge*-afleiding ‘nevengeschikt’, als er geen inherente factoren zijn, die het tot stand komen van een *ge*-afleiding zouden belemmeren³²⁸, vgl. bijv.

Twee voorbeelden uit de Middelnederlandse periode:

u scelden [gescheld√] ende u **gheknorch** (MNW, vet gezet en onderstreping door mij)
 ons zuchten [gezucht√], ons weenen [geween√] ende ons **ghecrijt** (MNW, vet gezet door mij en onderstreping van mij)

Een voorbeeld uit de beginfase van de periode 1550-1900:

Maer jck ben opgevoedt Onder 't **gekners** van't stael, 't **geberst** van helm en swaerden, 't **gekrijs** van't oorloochs-volck, en 't briesschen [gebries√] van de paerden; (onderstreping van mij en vet gezet door mij)

Maar naarmate de betekenis van de *ge*-afleiding specifieker wordt, worden de infinitieven en (vooral) de *-ing*-afleidingen steeds meer (vooral in de eindfase) alleen maar in die gevallen gebezigd bij ‘nevenschikking’, als onze *ge*-afleiding op

³²⁸ Al vinden we uiteraard ook al in deze tijdvakken voorbeelden van „nevenschikking” van beide types nomina actionis aan onze *ge*-afleiding, als er wel belemmerende factoren zijn voor het tot stand komen van de betreffende *ge*-afleiding, vgl. bijv. “zynen **ghestoke** ende toedoene [*toegedoe]” of “alle synlicke gesueck ende **aencleevinge** [*aangekleef]” (MNW, vet gezet door mij en onderstreping van mij).

basis van het betreffende grondwoord niet of moeilijk mogelijk is, zoals bijv. in geval van werkwoorden met de prefixen *be-*, *ge-*, *ver-* enz. of woordgroepen. Deze observatie kan door Tabel 76 aanschouwelijk worden gemaakt:

	inf. op basis van een voor onze <i>ge</i> -afl. niet of minder geschikte grondwoord	percent van het totaal aantal voorbeelden van 'nevengeschikte infinitieven'	<i>-ing</i> -afl. op basis van een voor onze <i>ge</i> -afl. niet geschikte grondwoord	percent van het totaal aantal voorbeelden van 'nevengeschikte' <i>-ing</i> -afl.
Beginfase	verandwoorden	(1/16) 6,25%	belacchinghe	(1/5) 20%
Middenfase	teegenweëren; weeklaagen	(2/34) 5,9%	verwarring	(1/3) 33%
Eindfase	nederploffen; openbersten; het elkander toeroepen der ruiters; het slaan der golven van buiten tegen het schip; binnen-lachen; afknabbelen; bewegen; het de-held-zijn; het telkens nog ééntje pakken; hun opgewonden-zijn	(10/46) 21,7%	verheffing bevrijding beweging (3x) verrimpeling voet ver zetting	(7/11) 63,64%

Tabel 76

In verband met de infinitieven en de *-ing*-afleidingen moet nog genoemd worden, dat er ook gevallen zijn, waarin het door een of andere syntactisch middel (ervoor geplaatste adjectief of onbepaald voornaamwoord *al*) duidelijk naar voren komt dat er sprake is van “frequentativiteit/voortdurendheid” of “negativiteit”, vgl. bijv.:

Door 't gequel en stadigh bidden En op Trijnten Luls versoeck, Koft hy noch ien lange koeck, [...] (Bredero 1622)
Verstoken van deezen maatstok, is **al onze redeneering**, en zo ook die van Profess. stoll, niet meer dan een gescherp in 't wild. (Van Woensel 1792-1795)
Door **al deze beweging** en dit geraas ontwaakt, gaat gij naar beneden, (Van Hoëvell 1854) (onderstreping van mij en vet gezet door mij)

Vanwege het feit dat deze voorbeelden aan onze *ge*-substantieven “nevengeschikt” zijn, kunnen we hier met een aanwijzing te maken hebben dat – wat bij *deze infinitieven en -ing*-afleidingen door een syntactisch middel wordt uitgedrukt, namelijk “frequentativiteit/voortdurendheid” of “negativiteit” –, onze *ge*-substantieven zelf bezitten, d.w.z. dat deze betekenselementen erin geïntegreerd zijn.

14.4 Conclusie

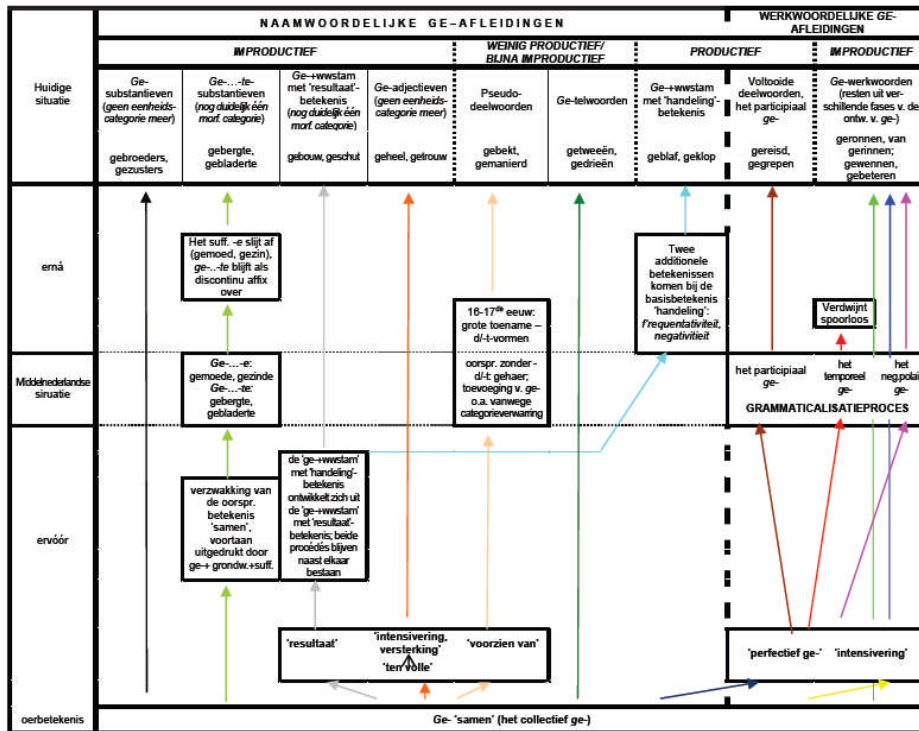
In dit hoofdstuk hebben we systematisch de context bestudeerd waarin de voorbeelden van onze *ge*-afleiding voorkomen. We hebben gezien dat de context mogelijk een rol heeft gespeeld in het opgang komen van de tweeledige herinterpretatie waardoor de additionele betekeniselementen ‘voortdurendheid/frequentativiteit’ en ‘negativiteit’ deel zijn gaan uitmaken van de categoriale waarde van onze *ge*-afleiding. Verder hebben we bekeken wat voor een beeld van het netwerk van de nomina actionis zich op basis van de context aftekent en hoe de plaats van onze *ge*-afleiding daarin tijdens het “lacune”-tijdperk (1200-1900) verandert. De reden ervan dat we de context als laatste – ná ons eigenlijke onderzoek naar onze *ge*-afleiding – hebben bestudeerd, is geweest dat een contextonderzoek in meerdere opzichten niet onproblematisch is gebleken en dat de hier verkregen resultaten daarom met enig voorbehoud moeten worden gehanteerd. Dus: niet als wezenlijke resultaten van ons eigenlijke onderzoek, maar eerder als een zekere aanvulling erop.

15 BESLUIT

In dit proefschrift hebben we ons op de *ge*-afleidingen in het Nederlands gericht. We hadden een tweeledig doel voor onze ogen: enerzijds – op basis van de bestaande vakliteratuur – een algemeen overzicht te bieden van de ontwikkeling van de woordvormingspatronen met *ge-*, anderzijds een bijdrage te leveren aan onderzoek naar tot nu toe verwaarloosde aspecten. Hierbij hebben we als hoofdvraag geformuleerd: waaraan kan het liggen dat het prefix *ge-* productief kon blijven? Productiviteit van de verschillende woordvormingspatronen waarvan *ge-* deel uitmaakt, hebben we als indicator opgevat van de productiviteit van ons voorvoegsel. In het kader van het algemene overzicht van de verschillende *ge*-afleidingen wilden we daarom een zo precies mogelijk beeld krijgen van hun productiviteitsgraad. Een aantal *ge*-patronen bleek in het hedendaags Nederlands helemaal improductief te zijn: de werkwoordelijke *ge*-afleidingen (*gelukken* enz.), de *ge*-adjectieven (*getrouw* enz.), de *ge*-substantieven van het type *gebroeders*, de *ge*-...-te-afleidingen (*gebergte*) en de *ge*-+werkwoordstam-afleidingen die het resultaat van een handeling uitdrukken (*gebouw* enz.) De eerste drie vormen niet eens eenheidscategorieën. Bij de *ge*-substantieven is het het uiterst klein aantal bewaard gebleven leden dat ons niet toelaat om ze als één morfologische categorie te beschouwen. Bij de *ge*-adjectieven is er – zoals in 3.2.2.1 gezien – zowel sprake van morfologische als semantische oorzaken, en de hedendaagse improductieve *ge*-werkwoorden vertegenwoordigen vanuit het diachrone perspectief allerlei resten uit verschillende fases van de ontwikkeling, vgl. het collectief *ge-* (*geronnen*, het voltooid deelwoord van het al verloren gegane werkwoord *gerinnen* ‘samenlopen, stollen’), het perfectief *ge-* (*gewennen* bewaart in de vorm van versterkend effect een spoor van deze functie van *ge-*, in zuivere vorm is deze functie echter nergens in het hedendaags Nederlands bewaard gebleven) en het negatief polair *ge-* (in uitdrukkingen als *iets niet kunnen gebeteren*). De *ge*-...-te-afleidingen (*geboomte*, *gesteente*, *gevogelte* enz.) die – op enige gelexicaliseerde voorbeelden (bijv. *gehemelte*) na – verzamelnamen zijn, en de *ge*-+werkwoordstam-afleidingen met een ‘resultaat’-lezing (*gebed*, *geduld*, *geschut* enz.) vormen echter – ieder voor zich – allebei nog duidelijk een eenheidscategorie. In geval van twee andere woordvormingspatronen, de *ge*-telwoorden (*getweeën*, *gedrieën*, *gevijven*, *genegenen*, *getwaalven* enz.) en de pseudo-deelwoorden (*gebekt*, *gemanierd*, *gejast*, *gedesillusioneerd* enz.) was het enigszins problematisch om de productiviteit te bepalen. Bij beide type *ge*-afleidingen ligt de productiviteitsgraad dichtbij de improductiviteit, maar een (beperkt) aantal onopzettelijke nieuwvormingen is toch mogelijk. We hebben de factoren (3.3.1.1.2) en de feiten (3.3.2.1.2) die voor de lage productiviteit van deze *ge*-afleidingen verantwoordelijk kunnen zijn, nauwkeurig geïnventariseerd.

Onze bevindingen over de improductieve en weinig productieve *ge*-afleidingen kunnen – samenvattend – in Schema 12 aanschouwelijk worden

gemaakt. In dit schema worden ook de productieve *ge*-afleidingen afgebeeld waardoor het tevens een overgang vormt naar ons volgend onderwerp:

Schema 12

In het hedendaags Nederlands zijn slechts twee patronen duidelijk productief, zelfs zeer productief, het participiaal *ge-* (*gereisd, gegrepen* enz.) en de *ge*-+werkwoordstam-afleiding die 'een voortdurende/zich herhalende – meestal als irritant ervaren – handeling' (*geblaf, geklop* enz.) uitdrukt. Deze twee patronen zijn dus de "pijlers" waarop de productiviteit van *ge-* in het hedendaags Nederlands rust. Deze twee pijlers worden in feite door de aanwezigheid van de improductieve en weinig productieve *ge*-patronen gesteund, preciezer gezegd: door het feit dat deze patronen ondanks hun improductiviteit of geringe productiviteit niet helemaal uit de taal zijn verdwenen, maar in een bepaalde vorm bewaard zijn gebleven. Dit neemt echter niet weg dat we ons – om op onze hoofdvraag waaraan het kan liggen dat *ge-* tot op heden productief kon blijven, een antwoord te kunnen vinden – op de productieve *ge*-patronen moesten richten: Waarom kan het participiaal *ge-* zich standhouden, terwijl de twee andere werkwoordelijke functies, het temporele *ge-* en het negatief polaire *ge-*, die in het Middelnederlands eveneens nog productief waren, niet konden standhouden? resp. Waaraan is de hedendaagse productiviteit van de *ge*-+werkwoordstam-afleiding toe te schrijven die 'een voortdurende/zich herhalende – meestal als irritant ervaren – handeling' uitdrukt?

Bij beide patronen zijn we ervan uitgegaan dat op basis van de ter beschikking staande diachrone gegevens niet te verwachten is dat ze in het hedendaags Nederlands zo productief zijn. De tendens om de onbeklemtoonde functie-elementen te reduceren waarvan de functie gemakkelijk door andere middelen kan worden uitgedrukt was immers – net als bij het temporeel *ge-* en het negatief polair *ge-* – ook bij het participiaal *ge-* aanwezig (vgl. 5.1) en we hebben gezien dat de in de vakliteratuur tot nu toe in kaart gebrachte talige en niet-talige factoren (vgl. Schema 3) alleen het bewaard blijven van het participiaal *ge-* niet kunnen verantwoorden. Bij de zojuist genoemde *ge-+werkwoordstam*-afleidingen konden we vaststellen (vgl. 8.1) dat ze te kampen hadden met een beginnende verzwakking van het prefix *ge-*, nadat ze – wat we bij gebrek aan schriftelijke documenten met behulp van de taalvergelijkende methode aannemelijk konden maken – door vormverandering en een daaruit voortvloeiende betekenisinterpretatie (vgl. de ‘handeling’-lezing) uit de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen met een ‘resultaat’-lezing zijn ontwikkeld.

Bij het participiaal *ge-* hebben we aangenomen dat we waarschijnlijk met een extra niet-talige factor rekening moeten houden die een rol moet hebben gespeeld in de handhaving van het prefix *ge-* in de voltooidde deelwoorden. Daarom hebben we – door middel van een op basis van grammatica’s en taalkundige werken uit de periode 1550-1900 gebaseerd onderzoek bekeken of het standaardisatieproces hierbij een rol kan hebben gespeeld. Uit ons onderzoek (hoofdstuk 6) is gebleken dat we bij het handhaven van het participiaal *ge-* en de productiviteit ervan in het hedendaags standaard-Nederlands waarschijnlijk met het standaardisatieproces als een (extra) factor rekening moeten houden.

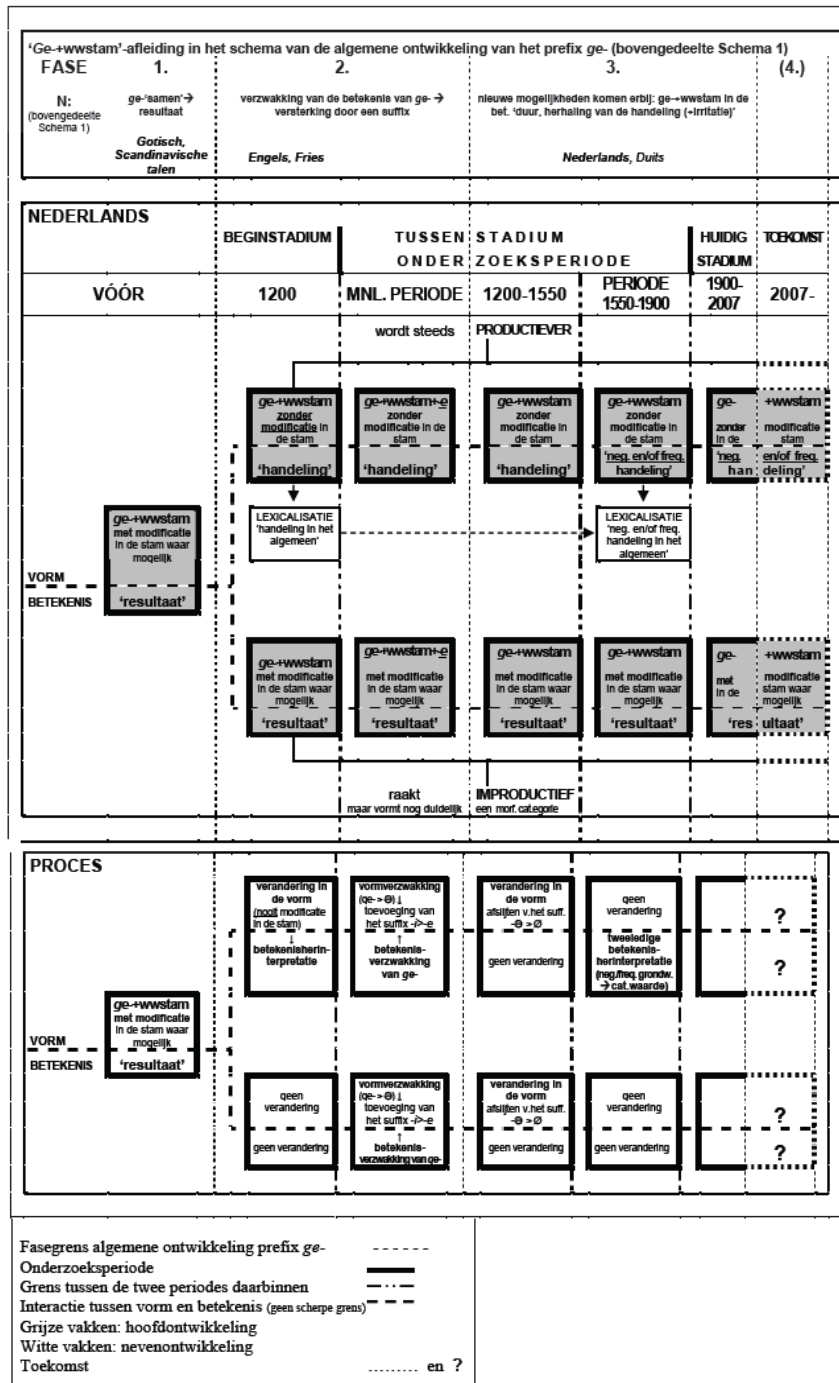
Bij de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen met een ‘handeling’-lezing hebben we een gedetailleerd onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van dit woordvormingspatroon tussen 1200 en 1900 om erachter te komen waaraan de – vanuit een diachroon perspectief onverwachte – hoge productiviteit van dit patroon kan worden toegeschreven. Hiervoor heb ik periodewoordenboeken (voor de Middelnederlandse periode, 1200-1550) en contemporaine grammatica’s, woordenboeken en teksten (voor de periode 1550-1900) geraadpleegd. Dit onderzoek was het zwaartepunt van mijn bijdrage aan de tot nu toe verwaarloosde aspecten. Hieruit is gebleken dat het huidige ‘succes’ (springlevendheid en hoge productiviteit) van de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen met een ‘handeling’-lezing hoogstwaarschijnlijk aan het feit toe te schrijven is dat er zich een tweeledig herinterpretatieproces afgespeeld heeft. Daarbij werden de in een groot aantal grondwoorden aanwezige additionele kenmerken *negativiteit* (bijv. *schreeuwen* in *geschreeuw*) en *frequentiviteit* (*lachen* in *gelach*) langzaam aan geherinterpreteerd als (additionele) elementen van de categoriale waarde van deze afleidingen (vgl. hoofdstukken 9 t/m 14). Ze onderscheidden zich hierdoor van andere nomina actionis als gesubstantiveerde infinitieven en werkwoordstammen, *-ing-*, *-tie-* afleidingen die een handeling neutraal uitdrukken:

CONNOTATIE	NEUTRAAL	NEGATIEF
Huidige situatie	gesubst. Inf., gesubst. wwstam, -ing-afl., -tie-afl.	<i>ge-+wwstam-afl.</i> +frequentativiteit (connotatie grondw. maakt niet uit) <i>-erij-afl.</i> (vooral op basis van neg. grondw.-en)
Middelnederlandse situatie	<i>gesubst. Inf., gesubst.</i> <i>wwstam, -ing-afl., -tie-afl.</i> <i>ge-+wwstam-afl.; -erij- afl.</i>	

Schema 13

Mogelijk heeft ook de in de onmiddellijke *context* van deze *ge*-afleidingen aanwezige frequentatieve/voortdurendheid aangevende elementen (zoals bijv. een temporeel adjectief als *stadig*) en negatieve elementen (zoals bijv. het aanwijzend voornaamwoord *dit/dat*) ertoe bijgedragen dat het tweeledige herinterpretatieproces zich afspeelde (vgl. hoofdstuk 14). Diachroon gezien is er bij de tweeledige herinterpretatie sprake van twee *aparte* ontwikkelingen die parallel lopen, namelijk de herinterpretatie van ‘negativiteit’ als deel van de categoriale waarde resp. de herinterpretatie van ‘frequentativiteit’ als deel daarvan. Het is echter niet uitgesloten dat het ontstaan van de negatieve connotatie ook versterkt werd door de opkomst van grondwoorden met frequentativiteit: herhaling kan namelijk irritatie opwekken. De oorsprong van de tweeledige herinterpretatie moeten we al in de Middelnederlandse periode plaatsen. Vanaf de fase 1550-1650 gaan deze betekeniselementen deel uitmaken van de categoriale waarde van de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen met een ‘handeling’-betekenis.

De vorm- en betekenisveranderingen die deze *ge*-afleidingen meemaken, kan – bij wijze van samenvatting – in Schema 14 afgebeeld worden. In het bovenste gedeelte van Schema 14 wordt het bovengedeelte van Schema 1 aangegeven zodat de ontwikkeling van deze *ge*-afleidingen in het Nederlands tegelijk in het schema van de algemene ontwikkeling van het prefix *ge-* in de Germaanse talen wordt geplaatst. Het middelste en het onderste gedeelte van Schema 14 maken overzichtelijk welke stappen zich in de ontwikkeling van dit patroon in het Nederlands hebben voorgedaan en door welk proces deze stappen bereikt zijn. In deze gedeelten staat de verdere ontwikkeling van de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen met de ‘resultaat’-lezing – ter vergelijking – afgebeeld, nadat de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen met de ‘handeling’-lezing zich er definitief van hebben afgezonderd. Bij de *ge-+werkwoordstam*-afleidingen met de ‘handeling’-lezing moeten we verder met een nevenontwikkeling, lexicalisatie rekening houden (7.1.1; 9.2; 13.2.4.1); ook deze ontwikkeling is verwerkt in Schema 14:

Schema 14

Ten slotte moeten we nog vermelden dat uit ons onderzoek ook gebleken is dat een belangrijke voorwaarde voor het herinterpretatieproces is geweest dat er zich bij de grondwoorden op het vormelijk niveau voortdurend analogische uitbreidingen afspeelden (vgl. Schema 10). Hierdoor nam de productiviteit van deze *ge*-afleidingen niet af ondanks het feit dat ze te kampen hadden met beginnende verzwakking van het prefix *ge-*. Ook door de voortdurende uitbreiding van de kring van de mogelijke grondwoorden werd de toename van de frequentatieve en negatieve grondwoorden mogelijk gemaakt (denk alleen al aan de toename van gelede werkwoorden als grondwoorden die op de historisch frequentatieve suffixen *-el* en *-er* eindigen). De analogische uitbreidingen zijn overigens niet beperkt gebleven tot de werkwoorden, maar hebben ook woordsoortgrenzen (*gebrief* van *brief*, vgl. 13.2.2), zelfs de woordgrens (*ge-ik kom iets later vandaag* 7.1.2.1) overschreden. Weliswaar zijn zulke vormingen perifeer; het werkwoord moet nog steeds als het prototypische grondwoord worden beschouwd. De eigenschappen ervan zijn in de loop van de tijd echter niet onveranderd gebleven. Het is gebleken dat het de duratieve, intransitieve of optioneel transitieve ongelede neutrale werkwoorden zijn die we diachroon gezien als prototypisch moeten beschouwen (als erfenis van de *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen met een 'resultaat'-betekenis). Dit type werkwoorden vormt ook heden ten dage nog de kern van het prototypische grondwoord (vgl. hoofdstuk 7), durativiteit en intransitiviteit zijn er nog steeds bij uitstek kenmerkend voor, maar de connotatie ervan is prototypisch niet meer neutraal, maar negatief en heden ten dage komen niet meer alleen ongelede werkwoorden als grondwoorden voor: ook gelede werkwoorden, vooral die op *-el* en *-er*, vinden we in grote aantallen.

Het lijkt er – concluderend – op dat we een antwoord hebben gevonden op de vraag waarom het participiaal *ge-* en de *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen met 'handeling' als basisbetekenis – tegen de verwachting in – zeer productief zijn en daardoor de pijlers van de huidige productiviteit van het prefix *ge-* in het Nederlands vormen. Bij de huidige productiviteit van het participiaal *ge-* heeft een externe ontwikkeling, namelijk het standaardisatieproces heel waarschijnlijk een niet onbelangrijke rol gespeeld: het is aan de standaardisatie te danken dat het participiaal *ge-* als het eerste deel van het discontinue affix *ge-...-t/-d/-en* bewaard is gebleven; en gezien het feit dat het voltooid deelwoord synchroon gezien als flexie categorie wordt beschouwd (vgl. 4. 1.3) en dat het flexie categorieën zijn die over het algemeen het productiefst zijn, is het participiaal *ge-* heden ten dage hoogproductief.

Bij de *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen hebben we zoals gezien met een interne ontwikkeling, eigenlijk met een drift, een ingewikkeld onzichtbare-hand-proces (zie 1.2.3.1) te maken: er speelt zich in onze onderzoeksperiode een tweeledige herinterpretatie af, waarover we vanuit de taalgebruiker benaderd kunnen zeggen dat de oorspronkelijk in de grondwoorden aanwezige negativiteit en frequentativiteit door de taalgebruikers als deel van de categoriale waarde van de *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen worden opgevat, beter gezegd: geïnterpreteerd; en ze gaan deze *ge*-afleidingen vervolgens in overeenstemming hiermee in hun uitingen in de betekenis 'een voortdurende/zich herhalende handeling met (al dan niet) een negatieve tint' bezigen – ook in gevallen waarin de grondwoorden niet negatief

en/of frequentatief zijn. Dit resulteert erin dat deze betekeniselementen daadwerkelijk deel gaan uitmaken van deze *ge*-afleidingen, die zich hierdoor van de andere nomina actionis gaan onderscheiden en steeds productiever worden. De taalgebruikers hebben uiteraard niet de bedoeling gehad om verandering in de categoriale waarde van deze *ge*-afleidingen te brengen, ze hebben deze *ge*-afleidingen in hun uitingen in overeenstemming met de door hun als “juist” gedachte betekenisinterpretatie gebruikt. De communicatieve handelingen van de taalgebruikers (in ons geval: het gebruik van deze *ge*-afleidingen in frequentatieve en negatieve betekenis ten gevolge van een tweeledige herinterpretatie) hebben onbedoeld op den duur echter toch ertoe geleid dat er verandering is opgetreden in de categoriale waarde van deze *ge*-afleidingen. Het is alsof er een onzichtbare hand in het spel is geweest, beter gezegd: is. Dit proces is namelijk – zoals we in Schema 14 en eerder in hoofdstuk 7 konden zien – nog steeds niet afgesloten, gezien het feit dat de kring van de mogelijke grondwoorden zich nog altijd uitbreidt, wat een typisch kenmerk is voor hoge productiviteit (vgl. 1.2.1). De uitbreiding is in de vakliteratuur duidelijk gesignaleerd, maar er zou nader onderzoek nodig zijn om na te gaan op welke wijze en in welk tempo die uitbreiding zich voltrekt.

Om het beeld van de productiviteit van het prefix *ge-* in het Nederlands in ruimer diachroon perspectief te zetten, zou verder contrastief vervolgonderzoek kunnen plaatsvinden, in eerste instantie uiteraard naar de productieve *ge*-patronen, het participiaal *ge-* en de *ge-*+*werkwoordstam*-afleiding die ‘een voortdurende/zich herhalende – meestal als irritant ervaren – handeling’. Dat vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op het Duits en het Afrikaans, talen waarin het prefix *ge-* eveneens duidelijk aanwezig is.

BIBLIOGRAFIE

- Andersen, Henning, 1973. Abductive and deductive change. In: *Language* 49, 765-793.
- Andersen, Henning, 1989. Understanding linguistic innovations. In: Breivik, L.E. – Jahr, E.H. (eds.), *Language change. Contributions to the study of its causes*. Berlin [etc.]: Mouton de Gruyter, 5-27.
- Anderson, S. R., 1977. On the formal description of inflection. In: *CLS* 13, 15-44.
- Anderson, S.R., 1982. Where's Morphology? In: *Linguistic Inquiry* 13, 571-612.
- Anderson, S.R., 1988. Morphological Theory. In: Newmeyer, F.J. (eds.), *Linguistics: The Cambridge survey I. Linguistic Theory: Foundations*. Cambridge: CUP, 146-191.
- Aronoff, M., 1976. *Word formation in generative grammar*. Cambridge Mass.: MIT Press.
- Baayen, R. H., 1991. Quantitative aspects of morphological productivity. In: Booij, G. E. – Marle, J. van (eds.), *Yearbook of Morphology 1991*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, vol. 4, 109-149.
- Baayen, R. H., 1992. On frequency, transparency, and productivity. In: Booij, G. E. – Marle, van J. (eds.), *Yearbook of Morphology 1992*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, vol. 5, 181-208.
- Baayen, R. H. – Renouf, A., 1996. Chronicling the Times: Productive lexical innovations in an English Newspaper. In: *Language* 72, nr. 1, 69-96.
- Bakel, Jan van, 1972. Voltwoord deelwoord: flexievorm of afleiding? In: *Tabu* 2, 49-50.
- Bakker, D.M. – Dobbins, G.R.W. (eds.), 1977. *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Den Bosch: Malmberg.
- Bauer, L., 1988. *Introducing linguistic morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Becker, T., 1990. *Analogie und morphologische Theorie*. München: Fink.
- Beekes, R. S. P., 1990. *Vergelijkende taalwetenschap. Tussen Sanskrit en Nederlands. Een inleiding in de vergelijkende Indo-europese taalwetenschap*. Utrecht: Het Spectrum.
- Bennett, William H., 1968. The Accentuation of Gothic *ga-*. In: *Germanic Studies in Honor of Edward Henry Sehrt* (Miami, Fla.), 53-60.
- Bennett, William H., 1970. The Stress Patterns of Gothic. In: *Publications of the Modern Language Association* 85:3 463-472.
- Bernhardt, E., 1870. Die Partikel *ga-* als Hilfsmittel bei der gothischen Conjugation. In: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 2, 158-166.
- Berteloot, Amand, 2004. Nogmaals de prefixloze voltooide deelwoorden in het Middelnederlands. In: Caluwe, Johan de – Schutter, Georges de – Devos, Magda – Keymeulen, Jacques van (eds.), *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent: Academia Press, 67-86.

- Bo, L.L. de, 1892. *Westvlaamsch Idioticon*. Gent: Alfons Siffer. [Tweede druk, bewerkt door Samyn, J., eerste druk: 1873]
- Booij, Geert, 2002. *The Morphology of Dutch*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Booij, Geert, 2005. *The Grammar of Words*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Booij, Geert – Santen, Ariane van, 1998. *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press. [Tweede druk, eerste druk: 1995]
- Bouman-Noordermeer, Dina [et al], 1991. *Beter Nederlands*. Muiderberg: Coutinho.
- Braune, W. – Reiffenstein, I., 2004. *Althochdeutsche Grammatik I*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. [Vijftiende druk, eerste druk: 1886]
- Bree, Cor van, 1977. *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands: klank- en vormleer: met een beknopte grammatica van het Gotisch*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Bree, Cornelis van, 1981. *Hebben-constructies en datiefconstructies binnen het Nederlands taalgebied: Een taalgeografisch onderzoek*. [Oegstgeest (Frans Halslaan 61): de auteur].
- Bree, Cor van, 1987. *Historische grammatica van het Nederlands*. Dordrecht: Foris Publications.
- Bree, Cor van, 1990. *Historische taalkunde*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Bree, Cor van, 1996a. *Historische taalkunde*. Leuven/Amersfoort: Acco. [Eerste druk: 1990. De geactualiseerde internetversie werd in 2004 toegankelijk gemaakt: zie www.dbnl.org].
- Bree, Cor van, 1996b. Taalverandering als normverandering. In: Bree, Cor van – Santen, Ariane van (eds.), *Leidse mores. Aspecten van taalnormering*. Leiden: Stichting Neerlandistiek, 30-44.
- Bree, Cor van, 2000. Bestaat het isomorfieprincipe? In: Gillis, Steven – Nuyts, Jan – Tældeman, Johan (eds.), *Met taal om de tuin geleid: een bundel opstellen voor Georges De Schutter ter gelegenheid van zijn pre-emiritaat*. Antwerpen: Reprografie van de Universitaire Instelling Antwerpen.
- Bremmer, R. H., Jr., 2009. *An Introduction to Old Frisian: History, Grammar, Reader, Glossary*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. [Te verschijnen in januari 2009]
- Bremmer, R. H., Jr., 2005. „Genabuurd(e)”: een omissie in onze woordenboeken. In: Quack, Arend – Schoonheim, Tanneke (eds.), *Gehugdic sis samnungun thinro. Liber amicorum Willy Pijnenburg*. Groningen: Gopher Publishers.
- Brinton, Laurel J. – Traugott, Elizabeth Closs, 2005. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coetsem, Frans van, 1988. *Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact*. Dordrecht [etc.]: Foris.
- Coetsem, Frans van, 1996. *Towards a Typology of Lexical Accent. ‘Stress Accent’ and ‘Pitch Accent’ in a Renewed Perspective*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- Coetsem, Frans van – Kufner, Herbert L. (eds.), 1972. *Toward a grammar of Proto-Germanic*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Coseriu, E., 1974. *Synchronie, Diachronie und Geschichte. Das Problem des Sprachwandels*. Übersetzt von Helga Sohre. München: Fink. [Vertaling van: *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*. Montvideo, 1958.]
- Coseriu, E., 1988. Linguistic change does not exist. in: *Energeia und Ergon. Sprachliche Variation – Sprachgeschichte – Sprachtypologie*. Band I: *Schriften van Eugenio Coseriu (1965-1987)*. Eingeleitet und herausgegeben von J. Albrecht. Tübingen: Narr, 147-157. [Oorspronkelijk in: *Linguistica nuova ed antica*. Anno I (1983), 51-63.]
- DBNL: *Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren*. www.dbnl.org
- Deunk, G.H., 1981. *Woordenboek van het Winterswijkse*. Groningen: Stabo/All-Round. [Tweede druk, bewerkt door H. Entjes; ingeleid door K. Heeroma]
- Dijk, Kees van, 1998. Het prefix *ge-* in het Middelnederlands. In: Klooster, W. G. et al.(eds.) *Eerste Amsterdams colloquium Nederlandse taalkunde: lezingen gehouden op 10 en 11 december 1997*; Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Leerstoelgroep Nederlandse Taalkunde, 23-50.
- Dik, S.C. – Kooij, J. G. 1984. *Algemene taalwetenschap*. Utrecht/Antwerpen. [Eerste druk: 1979]
- Dollinger, Stefan, 2001. The Old English and Middle English prefix *ge-* as a linguistic replicator: A morphological case study in a neo-Darwinian framework. In: *IEWS 10/2* (Vienna English Working Papers), 3-29.
- Dols, W., 1942-1947. Iets over Limburgsche Dialecten. In: *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg* 78-83.
- Don, Jan, 1989 [versch. 1990]. Ge-deletion in Dutch nouns. In: *OTS yearbook*, 1-9.
- Don, Jan – Zonneveld, Wim et al (eds.), 1994. *Inleiding in de generatieve morfologie*. Bussum: Coutinho.
- Dort-Slijper, Marjolein van, 1997. Kortgerokt en breedgeschouderd. Geen modebeeld maar een morfologische verkenning. In: Elffers-van Ketel, E.H.C. – Horst, J.M. van der – Klooster, W.G. (eds.), *Grammaticaal Spektakel: artikelen aangeboden aan Ina Schermer-Vermeer bij haar afscheid van de Vakgroep Nederlandse Taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam: Vakgroep Nederlandse Taalkunde, Universiteit van Amsterdam, 37-45.
- Duinhoven, Antonius Maria, 1988. *Middelnederlandse syntaxis: synchroon en diachroon. 1. De naamwoordgroep*. Leiden: Nijhoff.
- E-ANS: <http://oase.uci.kun.nl/~ans/> – de elektronische versie van Haeseryn – Romijn – Geerts – Booij – Toorn, van den (eds.), 1997. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff – Wolters Plantijn.
- Eisenberg, Peter, 1998. *Grundriß der deutschen Grammatik*. Deel 1. *Das Wort*. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- EWN: www.etymologie.nl – de elektronische versie van Philippa, Marlies (ed.), *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press. [Nog niet compleet, verschijnt in 4 delen tussen 2003 en 2009]
- Feist, Sigmund, 1939. *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache: mit Einschluss des Krimgotischen und sonstiger zerstreuter Überreste des Gotischen*. Leiden: Brill. [Bewerkte en vermeerderde uitgave, eerste druk: 1909].

- Geeraerts, D., 1989. *Wat er in een woord zit. Facetten van de lexicale semantiek*. Leuven: Peeters.
- Gosses, G., 1952. *Grammatica van het Oudfries*. [Groningen: Fries Instituut aan de R.U. te Groningen].
- Groot, A. W. de, 1968. *Inleiding tot de algemene taalwetenschap*. Groningen: Wolters-Noordhoff N.V. [Eerste druk: 1962]
- Günther, Curt, 1880. *Die Verba im Altostfriesischen. Ein Beitrag zu einer altfriesischen Grammatik*. Leipzig- Leeuwarden: Woldemar Urban - Provinsjale Biblioteek fan Fryslân.
- GVD: Geerts, G. – Boon, C.A. den (eds.), 1999. *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale Lexicografie. [Dertiende druk]
- Haas, Wim G. de, 1990. *Restricties op de opeenvolging van prefixen in het Nederlands*. In: *De Nieuwe Taalgids* 83, 1 (januari), 2-18.
- Haas, Wim de – Trommelen, Mieke, 1993. *Morfologisch handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming*. Sdu Uitgeverij, 's-Gravenhage.
- Haeringen, C. B. van, 1948. Participia praeverbalia. In: *De Nieuwe Gids* 42, 187-191.
- Haeringen, C.B. van, 1962. Iets over het voorvoegsel in het verleden deelwoord. In: Haeringen, C.B. van, *Gramarie: keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd*. [samengest. door Smit, W.A.P. – Koelmans, L. – Hugenholtz, F.W.N. et al], Assen, 68-74. [Eerder verschenen in: *Driemaand. Bl. N.S.*: 2 (1950), 109-116.]
- Haeringen, C.B. van, 1971. Het achtervoegsel *-ing*: mogelijkheden en beperkingen. *De Nieuwe Taalgids* 64, 449-468.
- Haugen, Einar, 1966. Dialect, Language, Nation. In: E.S. Firchow et al (eds.) *Studies by Haugen*. Den Haag - Parijs: Mouton.
- Haugen, Einar, 1976. *The Scandinavian Languages*. London: Faber.
- Haugen, Einar, 1982. *Scandinavian Language Structures. A comparative historical survey*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Haverbeke, P. van, 1955. *De 13de-eeuwse Middelnederlandse Oorkondentaal te Brugge en omgeving*. Gent: Secretarie der Academie Koningsstraat 18.
- Heeroma, K, 1941. Aantekeningen bij 'Het prefix in het verleden deelwoord'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 61 (1), 13-23.
- Helten, W.L. van, 1973. *Middelnederlandsche spraakkunst*. Walluf (bei Wiesbaden): Sändig. [Reprogr. herdruk van de uitgave van 1887]
- Hol, A.R., 1941. Het prefix in het verleden deelwoord. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 60 (3-4), 249-293.
- Hoek, Theo van den, 1973. GE-afleidingen en Chomsky's lexicalistische hypothese. In: *Spektator* 2, 405-420.
- Hoeksema, Jack, 1983. Zwaarlijvig en breedgeschouderd. In: *TABU* 13, 49-70.
- Horgan, Dorothy M., 1980. Patterns of Variation and Interchangeability in Some Old English Prefixes. In: *Neuphilologische Mitteilungen* 81, 127-130.
- Horst, Joop van der, 1985. Veranderingen in het hedendaagse Nederlands. In: *Ons Erfdeel* 28, 57-65.
- Hutterer, Miklós, 1986. *A germán nyelvek*. Budapest: Gondolat.
- Hutterer, Miklós, 1993. *Bevezetés a germanisztikába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. [Veertiende druk]

- Hutterer, Miklós, 1992. *A gót nyelv. Grammatika, szövegek, szótár*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. [Derde druk]
- Hüning, Matthias, 1992. De concurrentie tussen deverbale nomina met *ge-* en *op-erij*. In: *Spektator* 21 (2), 161-172.
- Hüning, Matthias, 1993. Visies op taalverandering. In: *Forum der letteren* 34, 281-302.
- Hüning, Matthias, 1999. *Woordensmederij. De geschiedenis van het suffix -erij*. Den Haag: Holland Academic Graphics. [LOT Dissertation Series 19]
- Idioom: H. de Groot (ed.), 1999. *Van Dale Idioomwoordenboek: verklaring en herkomst van uitdrukkingen en gezegden*. Utrecht (etc.): Van Dale Lexicografie; Amsterdam (etc.): The Reader's Digest NV.
- Janssen, Theo (ed.), 2002. *Taal in gebruik. Een inleiding in de taalwetenschap*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Kaldewaij, J. – Koefoed, G., 1979. Strukturalisme en T.G.G. in het licht van de tegenstelling paradigmatiek – syntagmatiek. In: *Forum der Letteren* 20, 93-119.
- Keller, Rudi, 1992. *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Tübingen: Francke (UTB). [Eerste druk: 1990]
- Kern, H., 1877. Een paar bedorven plaatsen. In: *Taalkundige Bijdragen I*, 210-214.
- Kiefer, Ferenc (ed.), 1992. *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiparsky, Paul, 1974. Remarks on analogical change. Herdrukt in: Kiparsky, Paul, 1982. *Explanation in Phonology*. Dordrecht: Foris, 199-215.
- KL: CD-ROM *Klassieke Literatuur: Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen tot en met de Tachtigers*, 1999. (productie: ab_c media ; samenstelling, vormgeving en technische realisatie: Arjan den Boer; inleidende teksten: Wessel Spoelder [et al.]; interviews en adviezen: Willem Kuiper [et al.]), Utrecht: Het Spectrum Electronic Publishing.
- Kloeke, G.G., 1927. *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten: proeve eener historisch-dialectgeographische synthese*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Klooster, Wim, 2001. *Grammatica van het hedendaags Nederlands: Een volledig overzicht*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Kluge, F., 1883. Zur altgermanischen Sprachgeschichte. In: *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, XXVI, 68-103.
- Knol, J. – Maas, Marius, 1977. *Bibliografie van de geschriften op het gebied van de Nederlandse taalkunde uit de periode 1691-1804*. Amsterdam [etc.]: s.n.
- Koefoed, G.A.T., 1993. *Benoemen. Een beschouwing over de faculté de langage*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut.
- Korne, Annet de - Rinkel, Tineke, 1987. *Cursus zestiende- en zeventiende-eeuws Nederlands*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Koziol, Herbert, 1972. *Handbuch der englischen Wortbildungslehre*. Heidelberg: Winter. [Bewerkte uitgave van 1937]
- Lewandowski, Theodor, 1976. *Linguistisches Wörterbuch*. Heidelberg: Quelle und Meyer. [Herziene en uitgebreide uitgave van 1973-1975, 3 delen]
- Leiss, Elisabeth, 2000. *Artikel und Aspekt: die grammatischen Muster von Definitheit*. Berlin [etc.] : de Gruyter. [Studia linguistica germanica 55]

- Lenz, Philipp, 1886. *Der syntactische Gebrauch der Partikel ge in den Werken Alfred des Grossen*. Diss. Darmstadt: Otto.
- Lessen, J. H. van, 1949. Bestaan er "participia praeverbalia"? In: *De Nieuwe Gids* 43, 153-159.
- Lindemann, Richard J.W., 1965. Old English Preverbal „ge-”: A Re-examination of Some Current Doctrines. In: *Journal of English and Germanic Philology* 61:1, 65-83.
- Loey, A. van, 1976. *Middel nederlandse spraakkunst. I: Vormleer*. Groningen: Tjeenk Willink. [Verbeterde uitgave van 1948]
- Maas, Marius, 1977. *Bibliografie van Nederlandse geschriften op taalkundig gebied uit de periode 1550 tot 1690*. Nijmegen: Katholieke Universiteit.
- Mackenzie, J. L., 1985. Genormaliseer. In: Dik, S. C. (ed.) *Valentie in functionele grammatika*. Speciaal nr. van: *TTT, Interdisciplinair Tijdschrift voor taal- en tekstwetenschap* 5 (2), 177-199.
- Marchand, Hans, 1969. *The categories and types of present-day English word-formation: a synchronic-diachronic approach*. München: Beck. [Geheel vernieuwde en uitgebreide uitgave van 1960]
- Marle, J. van, 1985. *On the paradigmatic dimension of morphological creativity*. Dordrecht: Foris.
- Marle, J. van, 1991. The Relationship between Morphological Productivity and Frequency: a Comment on Baayen's Performance-Oriented Conception of Morphological Productivity. In: Booij, G. E. – Marle, J. van (eds.), *Yearbook of Morphology 1991*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, vol. 4, 151-163.
- Meineke, Eckhard, 1996. *Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache*. Heidelberg: Winter.
- MNW: Verwijs, E. – Verdam, J. (eds.), 1885-1971. *Middelnederlandsch woordenboek*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. [11 delen]
- Moser, Hugo – Stopp, Hugo – Besch, Werner, 1987. *Grammatik des Frühneuhochdeutschen*. Deel III. Heidelberg: Winter.
- NEW: Vries, J. de, 1971. *Nederlands etymologisch woordenboek* [met aanvullingen, verbeteringen en woordregisters door F. De Tollenaere]. Leiden: Brill.
- Noreen, Adolf, 1970. *Altnordische Grammatik I*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. [Vijfde druk]
- Olsen, Susan, 1991. Ge-Präfigierungen im heutigen Deutsch. Ausnahmen von der »Righthand Head Rule«? In: *PBB (= Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur)* 113, 333-366.
- Paardekooper, P.C., 1990. Een uitstervend morfologisch ingweonisme: het type *platboomd*. In: *Leuvense Bijdragen* 79, 279-299.
- Paul, Hermann, 1920. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle: Niemeyer. [Vijfde druk, eerste druk 1880]
- Pauwels, J.L., 1979. Het voltooid deelwoord van de *her-werkwoorden*. In: *Nederlands van Nu (voortzetting van Nu Nog)* XXVII, 13-17.
- Pei, Mario, 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York – London: Columbia University Press.
- Pilch, Herbert, 1952-1953. Das ae. Präverb *3e-*. In: *Anglia* 71, 129-139.

- Pilch, Herbert, 1955. Der Untergang des Praverbs ge- im Englischen. In: *Anglia* 73, 37-64.
- Pijnenburg, W., 1982. De mnl. ghe-loze participia. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 98 (2-3), 104-116.
- Plank, Frans, 1986. Das Genus der deutschen „Ge-“ Substantive und Verwandtes. In: *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 39 (1), 44-60.
- Poel, Hetty van de, 1972. Voltwoord: flexievorm of afleiding? in: *Tabu* 2 (2), 30.
- Pollak, Hans, 1975. Zur Methode der Ermittlung von Bedeutung und Funktion der altgermanischen Vorsilbe ga-. In: *Neuphilologische Mitteilungen* 76 (1), 130-137.
- Postma, Gertjan, 1999. De negatieve polariteit van het syntactische GHE-partikel in het Middelnederlands. In: *Nederlandse Taalkunde* 4, 310-329 [In manuscriptenvorm al in 1997 voorhanden]
- Postma, Gertjan, 2001. Negative Polarity and the Syntax of Taboo, voordracht gehouden op de conferentie “Perspectives on Negation”, 25-27 aug 1996, Groningen. In: Hoeksema, Jack - Rullmann, Hotze - Sánchez-Valencia, Víctor – Wouden, Ton van der (eds.): *Perspectives on Negation and Polarity Items*. Amsterdam: Benjamins, 283-330.
- Pyles, Thomas – Algeo, John, 1993. *The origins and development of the English language*. Fort Worth: Harcourt. [Vierde druk]
- Rooij-Bronkhorst, Anke de, 1980. Past participle prefix ge-delation and the role of stress in Dutch complex verbs. In: Zonneveld, Wim – Coetsem, Frans van – Robinson, Orrin W. (eds.): *Studies in Dutch phonology*. Den Haag, 159-203. [*Dutch Studies*; vol. 4]; Verbeterde en uitgebreide tekst van een werkstuk voor de Universiteit van Massachusetts te Amherst, voltooid in februari 1978, blz. 200-203 Appendix]
- Royen, Machteld van, 1990. *Klank- en vormleer van het Middelnederlands*. Groningen: Universiteitsdrukkerij, Rijksuniversiteit Groningen, Vakgroep Nederlands.
- Rubenbauer, Hans – Hoffmann, J.B., 1995. *Lateinische grammatik*. Bamberg: C.C. Buchners Verlag, München: J. Lindauer Verlag, München: R. Oldenbourg Verlag. [Twaalfde door Heine, R. Bewerkte druk van 1975]
- Ruijsendaal, Els, 1991. Letterkonst: het klassieke grammaticamodel en de oudste Nederlandse grammatica's. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Santen, Ariane van, 1992. *Productiviteit in taal en taalgebruik*. Dissertatie Rijksuniversiteit Leiden.
- Scherer, Philip, 1964. The Theory of the Function of the Gothic Preverb „ga-“. In: *Word* 20 (2), 222-245.
- Schönfeld, M., 1970. *Historische grammatica van het Nederlands: klankleer, vormleer, woordvorming*. Zutphen: Thieme, 1970. [Achtste door A. van Loey uitgegeven druk van 1921]
- Schultink, H., 1962. De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands. Den Haag: Van Goor Zonen.
- Schultink, H., 1964. De bouw van nieuwvormingen met her-. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 80, 151-184.

- Schultink, H., 1986. Geboefte en consorten als morfologisch probleem. In: *GLOT* 9, 105-109.
- Schultink, H., 1987. Discontinuity and multiple branching in morphology. In: Sijs, Nicoline van der (ed.), *Aspects of language: studies in honour of Mario Alinei*; Vol. II: Theoretical and applied semantics: papers presented to Mario Alinei by his friends, colleagues and former students on the occasion of his 60th birthday; editorial committee: Crespo, Roberto - Dotson Smith, Bill - Schultink, H. Amsterdam: Rodopi, 481-491.
- Smedts, W. – Belle, W. van, 1993. *Taalboek Nederlands*. Kapellen: DNB/Pelckmans.
- Smith, N.S.H., 1982. Over complexe werkwoorden. In: *Forum der letteren* 23 (4), 269-273.
- Stanley, E.G., 1982. The prenominal prefix „ge-” In late Old English and early Middle English. in: *Philological Society, Transactions* 80, 25-66.
- Sterkenburg, P.G.J. van, 1984. *Van woordenlijst tot woordenboek: inleiding tot de geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands*. Leiden: Brill.
- Stoett, F. A. – Kruyskamp, C., 1974. *Nederlandse spreekwoorden en gezegden. Verklaard en vergeleken met die in het Frans, Duits en Engels*. Zutphen: B.V. W.J. Thieme & Cie.
- Swaay, H. A. J. van, 1901. *Het prefix ga-gi-ge- en de „Actionsart” in het Oudnederfrankisch en het Oudsaksisch*. Utrecht: Kemink & Zoon.
- Swaay, H.A.J. van, 1909. De perfectiva simplicia in het Nederlandsch. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 28, 1-47.
- Taeldeman, Johan, 1985. Afleidingen van het type [ge + ww.stam] in het Nederlands: semantiek en produktiviteit. In: Caluwe, J. de – Taeldeman, J. (eds.), *Leksikaal-semantische aspecten van de Nederlandse woordvorming*, Gent, 34-69. [*Studia Germanica Gandensia*, nieuwe reeks, nr. 3]
- Tálasi, Zsófia, 2004. Een onder een GElukkelig GEsternte GEboren prefix. In: *AMOS-ETVN* (1ste jaargang, nummer 3), te raadplegen op <http://www.ned.univie.ac.at/CMS/Comenius/Amos/Tijdschrift/>
- Toorn, M.C. van den, 1984. Van godevolen tot computergestuurd. In: *Spektator* 13, 405-416.
- Trask, R.L., 1996. *A Dictionary of Phonetics and Phonology*. London – New York: Routledge.
- Trésor: Imbs, Paul – Quemada, Bernard, 1971-1994. *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXme siècle (1789-1960)*. Paris: Éditions du Centre national de la recherche scientifique (vanaf 1986:) Gallimard. [16 delen]
- Trobevšek Drobnak, Frančiška, 1994. The Old English Preverbal *ge-* in the Light of the Theory of Language Change as Strengthening or Weakening. In: *Studia Anglica Posnaniensia XXVIII*, 123-141.
- Uhlenbeck, E.M., 1953. The study of word-classes in Javanese. In: *Lingua* 3, 322-354.
- Uhlenbeck, E.M., 1978. *Studies in Javanese Morphology*. The Hague: Nijhoff. [Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Translation Series, 19]

- Uitterdijk, Dreves, 1902. *Volledig leerboek der opkomende wereldtaal "Esperanto", met dubbel woordenboek en oefeningen*. (vrij bewerkt naar 't "Manuel Complet" van L. de Beaufort, Epernay (Marne)), Bolsward: De Jong.
- Vaan, Michiel de, 2004. *Inleiding in de studie van de Limburgse dialecten*. Leiden: Opleiding Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap. [syllabus Universiteit Leiden]
- Veen, K.F. van der (ed.), 1990. *Wurdboek fan de Fryske taal / Woordenboek der Friese taal*. Ljouwert [Leeuwarden]: Fryske Akademy. [band 7]
- Velde, J.B. van der, 1994. *Grammatica van Twents : woarin opnômn de universele skriefwize van n Kreenk vuur de Twentse Sproak*. Enschede: Van de Berg.
- Verdenius, A.A., 1942. Het prefix in het verleden deelwoord. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 61 (3), 161-169.
- Verdenius, A.A., 1943. Uit het rariteitenkabinet der Nederlandse taal. In: Verdenius, A.A., *In de Nederlandse taaltuin: wandelingen en waarnemingen*. Amsterdam: Elsevier, 182-185. [Tweede druk: 1944, derde, vermeerderde druk 1946, 209-212]
- VMNW: W.J.J. Pijnenburg (ed.), 2001. *Vroegmiddelnederlandswoordenboek: woordenboek van het Nederlands van de dertiende eeuw in hoofdzaak op basis van het Corpus-Gysseling*. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Groningen: Gopher Publishers. [4 delen, bewerkt door W.J.J. Pijnenburg et al]
- Vooyo, C.G.N. de, 1967. *Nederlandse spraakkunst*. Groningen: Wolters. [Zevende door Schönfeld, M. herziene uitgave]
- Vries, J.W. de, 1975. *Lexicale morfologie van het werkwoord in modern Nederlands*. Leiden: Universitaire Pers Leiden.
- Vries, J. de – Tollenaere, F. de, 1991. *Etymologisch woordenboek*. Utrecht: Het Spectrum. [Zestiende druk]
- Wadstein, Elis, 1895. Nordische Bildungen mit dem Präfix *ga-*. In: *Indogermanische Forschungen* 5, 1-32.
- Wal, M. J. van der (- Bree, Cor van), 1992. *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Utrecht: Het Spectrum [Aula-boeken].
- Wal, M. J. van der, 1995. *De moedertaal centraal. Standarisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650*, Den Haag: SDU.
- Wedel, Alfred R., 2001. Alliteration and the Prefix *Ge-* in Cynewulf's *Elene*. In: *Journal of English and Germanic Philology* 100 (2), 200-210.
- Weijnen, A.A., 1958. *Nederlandse dialectkunde*. Assen: Van Gorcum [etc.].
- Weijnen, A. A., 1966. *Nederlandse dialectkunde*. Assen: Van Gorcum & Comp N.V.
- Weijnen, A.A., 1968. *Zeventiende-eeuwse taal*. Zutphen: Thieme. [Vijfde druk van 1952]
- Weijnen, A.A., 2001. *Woordvorming in de Noordoostnederlandse dialecten: een verkenning*. Amsterdam: Meertens Instituut.
- Wilmanns, Wilhelm, 1899. *Deutsche Grammatik: Gotisch, Alt- Mittel- und Neuhochdeutsch*. Strassburg: Trübner.
- Winkel, J. te, 1901. *Geschiedenis der Nederlandsche taal*. Naar de 2de hoogduitsche uitgave met toestemming van de schrijver vertaald door F.C. Wieder Culemborg: Blom & Olivierse.

- WNT: de CD-rom-versie van Vries, M. de – Winkel, A. te e.a (eds.), 1864-1998.
Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's-Gravenhage enz.: M. Nijhoff enz.,
 686 afl. in 29 delen (Dl. 1 gedateerd 1882) en vgl. ook E-WNT:
www.wnt.inl.nl
- Woltjer, J., 1911. *Latijnsche grammatica voor gymnasiën*. Groningen: Wolters.
 [Vijfde, verbeterde druk van 1883]
- Wyngaerd, Guido vanden, 1994. Partikelwerkwoorden in het Nederlands. In: *TABU*
 24 (4), 141-148.

Weblocaties:

www.google.nl

http://www.inl.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=222&Itemid=244

<http://www.ned.univie.ac.at/publicaties/taalgeschiedenis/nl/fries.htm#top>

<http://www.ned.univie.ac.at/publicaties/taalgeschiedenis/nl/fries.htm>

<http://www.ned.univie.ac.at/Publicaties/taalgeschiedenis/nl/germaans.htm>

<http://www.ned.univie.ac.at/publicaties/taalgeschiedenis/nl/woerterbuch2.htm>

<http://www.onzetaal.nl/advies/herroepen.html>

HET ONDERZOEKSMATERIAAL (per periode)

De Middelnederlandse periode (1200-1550) (alfabetisch)

- MNHW: Verdam, J. (ed.), 1973. *Middelnederlandsch handwoordenboek*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. [Onveranderde herdruk en van het woord *sterne* af opnieuw bewerkt door Ebbinge Wubben, C.H.]
 Supplement: Voort van der Kleij, J.J. van der, 1983. *Verdam Middelnederlandsch handwoordenboek: supplement*. Leiden - Antwerpen: Nijhoff.
- MNW: Verwijs, E. – Verdam, J. (eds.), 1885-1971. *Middelnederlandsch woordenboek*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. [11 delen]
- VMNW: W.J.J. Pijnenburg et al. (eds.), 2001. *Vroegmiddelnederlandswoordenboek: woordenboek van het Nederlands van de dertiende eeuw in hoofdzaak op basis van het Corpus-Gysseling*. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Groningen: Gopher Publishers. [4 delen]

De periode tussen 1550-1900 (per bronsoort)

GRAMMATICA'S (alfabetisch)

- Ampzing, Samuel, 1628. Taelbericht der Nederlandsche spellinge. In: Zwaan, Frederik Lodewijk (uitgeg., samengevat en toegel.), 1939. *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst: grammatische stukken van De Hubert, Ampzing, Statenvertalers en reviseurs en Hoof*. Groningen: J. B. Wolters.
- Atteveld, J van, 1650. *Wat nius: d'oude vrij-eygen letter-klanc*. Utrecht: Amelis van Paddenburgh.
- Basson, Thomas, 1586. *The conjugations in English and Netherdutch, according as Gabriel Meurier hath ordayned the same, in Netherdutch, and Frenche = De conjugatien in Engelsch ende Nederduytsche, also de selve door Gabriel Meurier in Nederduytsche ende Franchoyse zijn gemaect ende gheordonneert*. Leyden: Thomas Basson.
- Batavus (Verwer, Adriaan Pietersz), 1707. *Linguae Belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica / deprompta ex Adversariis Anonymi Batavi: In usum proximi amici*. Amsterdam: François Halma.
 (in vertalingen: Kluit 2000: Verwer, Adriaen: *Letterkonstige, dichtkonstige en redenkonstige schetse van de Nederduitsche tale*; uit het Latijn vertaald door Kluit, A. naar de editie-1707, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek. [ingeleid en bezorgd door Igor van de Bilt en Jan Noordegraaf]
 Knol 1996: Verwer, Adriaen: *Schets van de Nederlandse taal : grammatica, poëtica en retorica*; naar de editie van E. van Driel vertaald door Knol, J.; met een fotomechanische herdruk van Anonymus Batavus' "Idea linguae belgicae grammatica, poetica et rhetorica" bezorgd door Everhardus van Driel, Leiden 1783, Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU. [bezorgd door Th.A.J.M. Janssen en J. Noordegraaf; met medewerking van A.J.Burger ... et al.]

- Belle, Jan van, [1748]. *Korte wegwyzer, ter spel- spraak- en dichtkunden. Tót gemak voor 't geheugen van ouden en jongen, in Neederduitse dichtmaate, op 100 bladzyden gesteld*. Te Haarlem gedrukt, : by Izaak van der Vinne.
- Belle, Jan van, 1755. *Korte schets der Néderduitsche spraakkunst: waar in op eene zeer korte en beknopte wyze, niet alleen de waare gronden van de Néderduitsche taale worden aangewezen, maar ook, inzonderheid, de waare eigenschap der naambuigingen, (declinatie,) en der tydvoegingen, (conjugatie,) worden voorgesteld, en met duidelyke, en voor elk bevatbaare, voorbeelden bevestigd*. Haarlem: by Christoph Henrich Bohn.
- Bolhuijs, Lambertus van, 1793-1796. *Beknopte Nederduitsche spraakkunst*. Te Leyden, Deventer, en Groningen: bij D. du Mortier en zoon, J.H. de Lange, en J. Oomkens.
- Brill, W.G., 1846. *Hollandsche spraakleer*, Leiden: Luchtmans.
- Burman, Frans, 1761. *Eenige nieuwe aenmerkingen, de Nederduitsche tael en verscheidene oudheden aengaende*. Utrecht: [s.n.].
- Dafforne, Richard, 1627. *Grammatica ofte Leez-leerlings steunsel*. Amsterdam: J. Ev. Kloppenburgh.
- Duykerius, Johannes, 1696. *Schouburgh der Needer-duytsche Letter-, Spel- en Lees-Konst, geschikt na de natuur der Taal, kragt der Woorden en Uytspraaken*. [...], Amsterdam: [s.n.].
- Gherwen, Abraham van, 1624. *Voor-loperken, inhoudende een kort onderricht der letter-kunst: dat is: 't wel-spellen des Neder-Duytschen taals [...]*. [Ghoude].
- Grue, Philippe de la, 1744. *Grammaire flamande = Nederduytsche spraak-kunst*. Amsterdam.
- Haes, Frans de, 1764. *De nagelaten gedichten, en Nederduitsche spraekkunst*. Te Amsteldam: by Pieter Meijer [...].
- Hakvoord, Barend, 1743. *Oprecht onderwys van de letter-kunst: bekwaam om alle personen in korten tijd wel te leeren spellen en leezen [...]*. Utrecht.
- Helderen, Johannes Gosens van, 1683. *Neerduitse spelkonst: waar in grondig onderwezen wort de ouwe en nieuwe manier van spellen [...]*. Amsterdam, Jacob vande Velde.
- Hertog, C.H. den, 1915. *De Nederlandsche taal: practische spraakkunst van het hedendaagsche Nederlandsch*. Amsterdam: W. Versluys. [Vierde druk van 1897]
- Heuiter, Pontus de, 1581. *Nederduitse orthographie*. (Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door G.R.W. Dibbets), Groningen: Wolters Noordhoff, 1972.
- Heule, Christiaan van, 1625. *De Nederduytsche grammatica ofte spraec-kunst*. (Uitg., ingel. en toegel. door W.J.H. Caron), Groningen Djakarta: Wolters, 1953.
- Heule, Christiaan van, 1633. *De Nederduytsche spraec-kunst ofte tael-beschrijvinghe*. (Uitg., ingel. en toegel. door W.J.H. Caron), Groningen Djakarta: Wolters, 1953.
- Hexham, Henry, 1678. *Dictionarium, ofte woordenboeck, begrijpende den schat der Nederlandtsche tale, met de Engelsche uytlegginge, verrijckt met een korte ende bondige Nederduytsche grammatica*. Rotterdam: Wed. Arnold Leers.

- Hilarides, Johannes, 1705. *Nieuwe taalgronden der Neederduitsche taal; weegens het gebruik der voorleedekens, de, den: die; deeze, dit, dat, het; en de Neederlantsche woordrekkinge*. Te Franeker: gedrukt by Jacobus Horreus [...].
- Hillenius, Francois, 1664. *Den Engelschen ende Ne'erdutschen onderrichter, ... regulen tot onderwysinghe van de Engelsche sprake, t'zamenpraatjes, gemeens redenen, discoursen, zendt-brieven, en zinspreuken, [...]* = *The English, and Low Dutch instructor* [...], Rotterdam.
- Hooft, P.C., ca. 1638. Waernemingen op de Hollandsche taal. In: Zwaan, Frederik Lodewijk (uitgeg., samengevat en toegel.), 1939. *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst: grammatische stukken van De Hubert, Ampzing, Statenvertalers en reviseurs en Hooft*. Groningen: J. B. Wolters.
- Hoogstraten, David van, 1711. *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden: ten dienst der taellievenden tot een proeve opgesteld*. Rotterdam.
- Hubert, Antois de, 1624. Noodige waarschouwinge aan alle liefhebbers der Nederduijtsche tale. In: Salemans, Ben J.P. – Schaars, Frans A.M. (eds.), 1989. *Alfabetische concordanties van Vroegnieuw nederlandse grammaticale geschriften*. Wijhe: Quarto. [Dl. VIII]
- Huydecoper, Balthasar, 1730. *Proeve van taal- en dichtkunde, in vrijmoedige aanmerkingen op Vondels vertaalde Herscheppingen van Ovidius [...]* waar achter volgen eenige bijvoegsels en verbeteringen, een kort bericht wegens de letter Y, en twee bladwijzers. T' Amsterdam: by E. Visscher en J. Tirion [...].
- Kate, Lambert ten, 1710. *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche*. Herdruk uit 2001: Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, Münster: Nodus. [ingel. en bezorgd door Igor van de Bilt en Jan Noordegraaf; met als bijlage Jean Le Clerc *Convenance des langues Gothique & Flamande* (1710)]
- Kate, Lambert ten, 1723. *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake: waer in hare zekerste grondslag, edelste kragt, nuttelijste onderscheiding, en geregeldste afleiding overwogen en naegespoort, en tegen het allervoornaemste der [...] taelverwanten, als 't oude Moeso-Gotthisch, Frank-Duitsch, en Angel-Saxisch [...] vergeleken word*. Fotomechanische herduk uit 2001: Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro Holland. [met een inl. van Jan Noordegraaf en Marijke van der Wal]
- Kók, A.L., 1649. *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst: uit de natuur der Neder-duitsche taal, de redelijke ghe-woonte en 't ghebruik der ghoede schrijvers [...]* t' zaâm-ghe-stelt. 't Amsterdam: voor Johannes Troóst/ghe-druckt by Adriaan Roest.
- Lambrecht, Joos, 1550. *Néderlandsche spellinghe, uutghesteld by vrághe ende andwoorde, tot onderwijs der jonghers voor haar eerste beghin*. Gent.
- Leupenius, Petrus, 1653. *Aanmerkingen op de Nederduitsche taale*. t' Amsterdam: by Hendryk Donker.
- Mayre, Marten le, 1606. *The dutch shoole master: VWherein is shewed the true and perfect way to learne the Dutch tongue, to the fartherance of all those which would gladlie learne it*. At London: printed by George Elde for Simon Waterson.
- Meurier, Gabriel, 1558. *Conjugaisons, règles et instructions, mout propres et nécessairement requises pour ceux qui désirent apprendre francpis, italien, espagnol et flamen*. Herdruk uit 1973 : Genève: Slatkine reprints.

- Montanus, Petrus, 1635. *De Spreeckonst*. Herdruk uit 1964 Groningen: Wolters. [uitg. en ingel. door W.J.H. Caron]
- Moonen, Arnold, 1706. *Nederduitsche spraekkunst, ten dienste van in- en uitheemschen*. (1706) Fotomechanische herdruk uit 1977: Amsterdam: Vrije universiteit, Faculteit der letteren.
- Nyloë, Jacobus, 1707. *Aanleiding tot de Nederduitsche taal; waarin geleert wort hoe men goet en zuiver Nederduitsch zal spreken of schryven: en wat 'er in 't bijzonder dient waargenomen om enen goeden en netten styl te schryven [...]*. Leeuwarden: Hero Nauta.
- Palm, Cornelis vander, 1769. *Nederduitsche spraekkunst voor de jeugdt. Uit verscheidene onzer voornaemste Spraekkunstschryveren opgesteld*. Rotterdam: Arrenberg, 1769
- Pielat, Barthélemy, 1673. *L'anti-grammaire, of D'oude spraek-konst verworpen; seer bequaem [...] om de Fransche en Nederduytsche tale te leeren*. Amsterdam: by Joann. Janssonius van Waesberge.
- Pieteron, Hendrik, 1774. *Verhandeling over de scheid- en onscheidbaare voorzetsels van de werkwoorden der Nederduitsche taale [...]; en eene lyst van vertaalde uitheemsche woorden, getrokken uit de schriften van [...] Pieter Cornelisz. Hooft*. Te Amsterdam: by A.D. Sellschop en P. Huart [...].
- Plemp, Cornelis Gijsbertsz, 1637. *Orthographia Belgica: in quâ etiam obiter de latina et graeca*. Amsterodami: H. Laurentius.
- Richardson, Edward, 1677. *Anglo-Belgica, d'Engelsche en Nederduytsche Academy, in drie deelen: behelsende de naaukeurighste grammaticale regelen, allernuttelyckste discoursen en brieven met een bondigh woordenboek [...]*. t'Amsterdam: by Steven Swart boeckverkooper [...].
- Sexagius, Antonius, 1576. *De orthographia linguae Belgicae, sive de recta dictionum Teutonicarum scriptura, secundum Belgarum, praesertim Brabantorum, pronuntiandi usitatam rationem*. Lovanii: J. Masius.
- Séwel, Willem, 1712. *Nederduytsche spraakkunst: waarin de gronden der Hollandsche taale naauwkeuriglyk opgedólven, en zelfs voor geringe verstanden, zo ten aanzien der spellinge als bewoordinge, duydelyk aangewezen zyn*. Te Amsterdam: ten huyze van Robert Blókland [...].
- Stijl, Klaas, 1778. *Beknopte aanleiding tot de kennis der spelling, spraakdeelen, en zinteekenen van de Nederduitsche taal / ten dienste van mingevoorderden, naar den nieuweren smaak ter uitgave opgesteld door Klaas Stijl; na des schrijvers tusscheninvallenden dood uitgegeven, aangeprezen in eene voorrede, en voor de helft vermeerderd met bijgevoegde aanmerkingen [...] door Lambertus van Bolhuis [...]*. Te Groningen: bij Jan Oomkens. [Tweede en nauwkeurigere druk]
- Stijl, Klaas, 1787. *Beknopte aanleiding tot de kennis der spelling, spraakdeelen, en zinteekenen van de Nederduitsche taal / ten dienste van mingevoorderden, naar den nieuweren smaak ter uitgave opgesteld door Klaas Stijl; na des schrijvers tusscheninvallenden dood uitgegeven, aangeprezen in eene voorrede, en voor de helft vermeerderd met bijgevoegde aanmerkingen [...] door Lambertus van Bolhuis [...]*. [Derde druk, verbeterd, en vermeerderd met een aanhangsel over de geslachten der zelfstandige naamwoorden, en ene grotere geslachtlijst]. Te Groningen: bij Jan Oomkens.

- Schuere, Jacob van der, 1612. *Nederduydsche spellinge*. Herdruk uit 1957: Groningen [etc.]: Wolters. [ingel. en toegel. door F.L. Zwaan]
- Terwey, T., 1890. *Nederlandsche spraakkunst*. Groningen: Wolters. [Achtste druk, eerste druk: 1878]
- The Dutch-Tutor. [1659.] *A new-book of Dutch and English. Containing plain and easie rules for the ready pronouncing, writing, speaking, and understanding the Dutch-tongue*. London. [Microreprod. uit 1974: London: Scolar Press.]
- Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst. 1584. Herdruk uit 1985: Assen [etc.]: Van Gorcum. [ingel., geïnterpreteerd, van commentaar voorzien en uitg. door G.R.W. Dibbets]
- Voorreden. 1568. In: Zwaan, Frederik Lodewijk, 1939. *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst: grammatische stukken van De Hubert, Ampzing, Statenvertalers en reviseurs en Hooft*. Groningen: J. B. Wolters.
- Weiland, Pieter, 1805. *Nederduitsche spraakkunst*. Amsterdam: J. Allart.
- Weyden, Dirkz. van der, 1651. *Inleydinge tot een vast-gegronde Nederduytsche letterstellinge*. t'Utrecht: voor de weduwe van Dirk van Rijsbeek [...].
- Winschooten, Wigardus à, 1683. W: A: *Winschootens letterkonst, sijnde het eerste deel van de Neederlandse spraakkonst*. Gedrukt te Leiden: [s.n.].
- Zeydelaar, Ernst, 1791. *Néderduitsche spraakkonst, ten dienste der Néderlandsche taalbeminnaars*. Te Amsteldam, : bij Willem van Vliet.

WOORDENBOEKEN (alfabetisch)

- Halma, François, 1710. *Woordenboek der Nederduitsche en Fransche talen. Uit het gebruik en de beste Schryveren, met hulpe van voornaame taalkundigen, in de voorrede gedacht, opgesteld door Halma [...]* = *Dictionnaire flamend et françois* [...]. Utrecht: Willem van de Water; Amsterdam: Pieter Mortier.
- Hexham, Henry, 1658. *A copious English and Netherduytisch dictionarie, composed out of our best English authours: with an appendix of the names of all kind of beasts, fowls, birds, fishes, hunting, and hawking, as also a compendious grammar for the instruction of the learner / Het groot woordenboek: gestelt in 't Nederduytisch, ende in 't Engelsch [...]* verrijckt met een korte ende bondige Nederduytsche grammatical. Rotterdam: Aernout Leers.
- Kiliaan, Cornelius, 1574. *Dictionarium teutonicolatinum*. Herduk uit 1975: Hildesheim [etc.]. [Opnieuw uitgegeven met een inleiding van Claes, F.]
- Kiliaan, Cornelius, 1599. *Etymologicum teutonicae linguae*. Herdruk uit 1972: 's-Gravenhage: Mouton. [Opnieuw uitgegeven met een inleiding van Claes, F.]
- Kramer, Matthias, 1719. *Het koninglyk Neder-Hoog-Duitsch en Hoog-Neder-Duitsch dictionnaire, of beider hoofd en grond-talen woordenboek [...]* = *Das königliche Nider-Hoch-Teutsch-, und Hoch-Nider-Teutsch-Dictionarium, oder beider Haupt- und Grund-Sprachen Wörter-Buch [...]*. Frankfurt am Mein – Leipzig – Nürnberg.
- Marin, Pieter, 1717. *Compleet Nederduitsch en Fransch woordenboek* = *Dictionnaire complet Hollandois et François*. Amsterdam: Gedrukt door de auteur Pieter Marin.

- Naembouck: Lamrecht, Joos, 1562. *Het naembouck*. [Tweede druk van het Nederlands-Frans woordenboek van Joos Lambrecht]. Herdruk uit 1945: Liège : Faculté de Philosophie et Lettres. [Uitgegeven door Verdeyen, R.]
- Séwel, Willem, 1691. *A new dictionary English and Dutch = Nieuw woordenboek der Engelsche en Nederduytsche taale*. Amsterdam: de weduwe van Steven Swart.
- Weiland, Pieter, 1799-1811. *Nederduitsch taalkundig Woordenboek*. Amsterdam: Johannes Allart (Deel 6 bij Jeremias Breeman) [11 delen]

TEKSTEN (alfabetisch)

uit de KL:

- Alphen, Hieronymus van, 1787. *Proeve van kleine gedichten voor kinderen*.
- Bellamy, Jacobus, 1782. *Gezangen mijner jeugd*.
- Bilderdijk, Willem, 1808. *Proeve van Fabelen*.
- Bontekoe, Willem, 1646. *Journael*.
- Bredero, G.A., 1615. *Moortje*.
- Bredero, G.A., 1622. *Boertig, amoreus en aendachtigh groot liedboek*.
- Costa, Isaäc Da, 1818. *Alfonsus de Eerste*.
- Costa, Isaäc Da, 1821. *Gezangen en Liederen*.
- Deyssel, Lodewijk van, 1888. *De kleine republiek*.
- Effen, Justus van, 1731. *De Hollandsche Spectator*.
- Feith, Rhijnvis, 1792. *Het Graf*.
- Génestet, P.A. de, 1851. *Eerste gedichten*.
- Goens, Rijklof Michaël van, 1781. *Historie van de Oliekoeken*.
- Gorter, Herman, 1888. *Mei*.
- Harduwijn, Justus de, 1613. *De weerliicke liefden tot roose-mond*.
- Haren, Onno Zwier van, 1769. *Agon, sulthan van Bantam*.
- Hooft, P.C., 1605. *Granida*.
- Hout, Jan van, 1596. *Loterijspel*.

- Huydecoper, Balthasar, 1719. *Achilles*.
- Huygens, C., 1627. *Dagh-werck*.
- Huygens, C., 1650. *Hofwyk*.
- Kinker, Johannes, 1801. *De menschheid in 't Lazarushuis*.
- Kloos, Willem, 1894. *Verzen*.
- Langendijk, Pieter, 1714. *Het wederzyds huwelijksbedrog*.
- Looy, Jac. Van, 1889. *De dood van mijn poes*.
- Luyken, Jan, 1671. *Duytsche lier*.
- Mander, Karel van, 1604. *Schilder-boeck*.
- Multatuli, 1860. *Max Havelaar*.
- Multatuli, 1872. *Vorstenschool*.
- Oltmans, J.F., 1834. *Het slot Loevestein*.
- Poot, H.K., 1716. *Mengeldichten*.
- Revijs, 1634. *Over-Ysselsche sangen en dichten*.
- Schasz M.D., J.A. (Gerrit Paape), 1788. *Reize door het Aapenland*.
- Six van Chandelier, Joannes, 1657. *Spadichten*.
- Tollens, H., 1819. *De overwintering der Hollanders*.
- Vondel, Joost van den, 1637. *Gysbrecht van Aemstel*.
- Vondel, Joost van den, 1648. *Leeuwendalers*.
- Vondel, Joost van den, 1654. *Lucifer*.
- Vondel, Joost van den, 1664. *Adam in ballingschap*.
- Vos, Jan, 1667. *Medea*.
- Wellekens, Jan Baptista, 1710. *Gezangen voor Elsryk*.

Weyerman, Jacob Campo, 1727. *Den Opkomst en den Val van een Koffihuys Nichtje*.

Wolff, Elisabeth – Deken, Agatha, 1782. *De historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart*.

uit de DBNL:

anoniem, 1569. *Historie van broer Cornelis*.

Bilders, Gerard, 1876. *Brieven en dagboek*.

Breughel, Gerrit Hendricksz. van, 1605. *De tweede vijftigh lustige historiën ofte nieuwicheden Johannis Boccatii*.

Breugel, Gaspard Philippe Charles van, 1842. *Dagverhaal van eene reis naar Paramaribo reisbeschrijving*.

Broedelet, Lucie, 1898. *Idylle*.

Bruyn, Cornelis de, 1711. *Reizen over Moskovie*.

Coornhert, D.V., 1564. *Vijftigh lustighe historiën oft nieuwicheden Joannis Boccatii*.

Duijkerius, Johannes, 1691. *Het leven van Philopater*.

Duijkerius, Johannes, 1697. *Vervolg op 't leven van Philopater*.

Eeden, Frederik van, 1890. *Don Torribio*.

Hartsinck, Jan Jacob, 1770. *Beschryving van Guiana, of de wilde kust in Zuid-America*.

Heinsius, Nicolaas, 1695. *Den vermakelyken avonturier*.

Hoëvell, W.R. van, 1854. *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet*.

Hooft, P.C., 1642-1647. *Nederlandse Historiën*.

Kappler, A., 1854. *Zes jaren in Suriname*.

Kersteman, Franciscus Lievens, 1756. *Zeldzaame levens-gevallen van J.C. Wyerman*.

Masman, H. Uden sr., 1821. *Kort verslag van den zwaren brand te Paramaribo*.

Orlers, Jan Jansz., 1641. *Beschrijvinge der stad Leyden*.

Overbeke, Aernout van, 1669. *Geestige en vermaecklycke reijs beschrijving naar Oost-Indiën.*

Poot, H.K., 1728. *Gedichten deel 2.*

Pottre, Jan de, 1549-1602. *Dagboek van Jan de Pottre.*

Smeeks, Hendrik, 1708. *Beschryvinge van het magtig Koningryk Krinke Kesmes.*

Stijl, Simon, 1781. *Het leven van Jan Punt.*

Teenstra, Marten Douwes, 1833. *Bijzonderheden betrekkelijk den brand te Paramaribo.*

Winter, Nicolaas Simon van, 1769. *De jaargetyden.*

Woensel, Pieter van, 1792-1795. *Aanteekeningen, gehouden op eene reize door Turkeyen.*

Zeebout, Ambrosius, 1557. *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele.*

3 andere elektronische teksten, ter beschikking gesteld door prof.dr. Marijke van der Wal

het dagboek van de zusters Lammens en Swellengrebel, 1736.

de brieven door Aagje Luytsen, 1776-1780.

de brieven door Christina van Steensel, 1786-1787.

SAMENVATTING

Dit proefschrift biedt een analyse van de geschiedenis van het prefix *ge-* in het Nederlands waarbij een tweeledig doel wordt gesteld. Enerzijds wordt ernaar gestreefd om – door de bestaande vakliteratuur te inventariseren en kritisch te beschouwen – een, tot nu toe ontbrekend, algemeen overzicht te geven van de ontwikkeling van de woordvormingspatronen met *ge-* in het Nederlands. Daarbij wil ik laten zien dat het prefix *ge-* in het Nederlands nog steeds een belangrijke rol speelt bij de woordvorming, dat is productief kon blijven. Anderzijds wordt beoogd een bijdrage te leveren aan onderzoek naar tot nu toe verwaarloosde aspecten. Het laatstgenoemde doel wordt bereikt met mijn eigen onderzoek dat ik toespits op de vraag waaraan het kan liggen dat het prefix *ge-* in het Nederlands productief kon blijven. Deze vraag benader ik in eerste instantie door vanuit het historische perspectief te focussen op de heden ten dage eenduidig productieve woordvormingspatronen met *ge-*, namelijk het in het voltooid deelwoord voorkomende zgn. participiaal *ge-* en de *ge-*+*werkwoordstam*-afleidingen zoals *geblaf*, *geloop* in de ‘voortdurend of vervelend lang iets doen’-betekenis.

Dit proefschrift is in eerste instantie descriptief, d.w.z. er wordt geen poging gedaan om op een directe manier een bijdrage te leveren aan theorievorming. Wel wordt de analyse in een theoretisch kader gezet en worden de verkregen resultaten (terug)gekoppeld naar (actuele) theoretische kwesties. De theoretische achtergrond wordt in het eerste, inleidende hoofdstuk geschetst: er wordt voor een gecombineerde diachroon-synchrone aanpak gekozen waarbij de (in Europa) traditionele morfologische benadering, de paradigmatische morfologie wordt gehanteerd. Preciezer gezegd: wat mijn eigen onderzoek betreft kies ik voor de traditionele paradigmatische benadering waarbij de systematiek in de vorm-betekenis-correspondenties tussen de woorden van een taal centraal staat. Die benadering staat tegenover de in de “traditionele” generatieve taalkunde populaire syntagmatische morfologie die ervan uitgaat dat een geleed woord langs een horizontale lijn is opgebouwd uit betekenisdragende stukjes, morfemen. Bij het overzicht van (de ontwikkeling van) de verschillende *ge*-afleidingen waarbij ik me op de bestaande literatuur baseer, verwerk ik resultaten van generatief onderzoek naar bepaalde woordvormingspatronen met *ge-*. In het overzicht vergelijk en contrasteer ik die met het traditionele kader en geef ik er waar nodig kritiek op. Dit doe ik vanuit het traditionele paradigmatische kader waarbij het begrip *analogie* een wezenlijke rol speelt. De woordenschat wordt opgevat als een systeem van analogieën, een netwerk van systematische relaties tussen woorden. In principe zijn er geen onmogelijke analogievormingen, maar toch moet duidelijk gemaakt worden waarom sommige woorden wél, maar andere niet door de taalgemeenschap gevormd of geaccepteerd worden. Het is daarom belangrijk om te onderzoeken welke interne, d.w.z. talige en welke niet-talige factoren een analogievorming bevorderen of juist belemmeren.

Een belangrijk begrip bij mijn analyse van de *ge*-afleidingen is *productiviteit*. Productiviteit, aan de hand waarvan ik wil laten zien dat het prefix *ge*- in het Nederlands nog steeds een belangrijke rol speelt bij de woordvorming, vat ik niet op als een absolute notie, maar als een gradueel begrip, waarbij geen scherpe grenzen zijn en we verschillende graden kunnen onderscheiden. In het inleidende eerste hoofdstuk geef ik ook mijn visie op taalverandering: taalverandering is deels een onbewust (taalintern) proces, een onbedoeld gevolg van communicatieve handelingen zoals dat in de onzichtbare hand-theorie van Keller (1990) goed wordt geïllustreerd, deels een doelbewust ingrijpen in de taalontwikkeling waarvan een duidelijk voorbeeld het standaardisatieproces is.

Na het inleidende hoofdstuk wordt de ontwikkeling van de woordvormingspatronen met het prefix *ge*- in het Nederlands in drie delen uitgewerkt. In het eerste deel wordt eerst – op basis van bestaande (vooral recente) vakliteratuur – een globaal overzicht gegeven van de (uiteenlopende) ontwikkeling van het prefix *ge*- in de Germaanse talen (hoofdstuk 2) waardoor het Nederlandse *ge*- in een breed historisch en taalvergelijkend kader wordt geplaatst. Hierbij krijgt de rol van de klemtoon speciale aandacht en wordt erop gewezen dat de Germaanse accentverschuiving en de klemtoonpatronen in de Germaanse talen, zo ook in het Nederlands, als een belangrijke factor beschouwd moeten worden voor de ontwikkeling van ons prefix *ge*- respectievelijk van de functies ervan. Ik laat – met behulp van twee lijnen, namelijk die van de naamwoordelijke *ge*-afleidingen respectievelijk die van de werkwoordelijke *ge*-afleidingen en een indeling in drie fasen – globaal zien hoe de verschillende functies en betekenissen van het prefix historisch samenhangen en hoe de twee lijnen waarvan het beginpunt hetzelfde is (vgl. het collectieve *ge*-, bijv. Gotisch *garazna* (zelfst.nw.) ‘buurman’; *gaqiman* (ww.) ‘letterlijk samenkomen, d.w.z. zich verzamelen’ enz.), in de loop der tijd steeds meer uit elkaar lopen. De naamwoordelijke lijn blijft door de eeuwen heen uitsluitend lexicaal, terwijl zich op de werkwoordelijke lijn een geleidelijk grammaticalisatieproces afspeelt: uit het zgn. perfectieve *ge*- ontstaan er drie nieuwe functies (het zgn. negatief polair *ge*-, het zgn. temporele *ge*- en het zgn. participiale *ge*-), waarvan slechts één (het participiaal *ge*-) standhoudt in de Germaanse talen (het Nederlands en het Duits en hun dochtertalen) waarin het prefix *ge*- nog heden ten dage bewaard is gebleven.

Na het globale overzicht zoem ik in op het voorvoegsel *ge*- in het Nederlands. In hoofdstuk 3 wordt een systematisch overzicht gegeven van de improductieve en bijna improductieve/weinig productieve *ge*-afleidingen. Ik ga per afleiding uit van de huidige situatie (synchroon overzicht) en baseer me daarbij in eerste instantie op de elektronische versie van de Algemene Nederlandse Spraakkunst en recente taalkundige werken over morfologie. Na het synchrone overzicht van elke *ge*-afleiding wordt gekeken welke diachrone verwijzingen we in de zojuist genoemde bronnen vinden. Hierbij betrek ik bovendien historische grammatica’s en artikelen die een woordvormingspatroon met *ge*- vanuit diachroon perspectief onderzoeken.

Van de duidelijk improductieve *ge*-afleidingen komen eerst de werkwoordelijke *ge*-afleidingen (het type *genezen*, *gelukken* enz.) aan bod. De heden ten dage improductieve *ge*-werkwoorden blijken daarbij vanuit diachroon perspectief allerlei resten uit de verschillende fasen van de ontwikkeling van de

gebruiksmogelijkheden van *ge-* (vgl. collectief *ge-*, perfectief *ge-* en negatief polair *ge-*) te vertegenwoordigen. Daarom kunnen we synchroon gezien niet van een eenheids categorie spreken. Wat de improductieve naamwoordelijke *ge*-afleidingen betreft, zien we in het hedendaags Nederlands dat – buiten de deverbale *ge*-afleiding van het type *gebouw* die in vormelijk opzicht sterke overeenkomst vertoont met een productieve deverbale *ge*-afleiding (vgl. het type *geblaf*) en daarom samen ermee wordt behandeld – eigenlijk slechts één type is dat een duidelijke morfologische categorie vormt, namelijk de groep van de *ge*-...-*te*-substantieven (*gebergte*, *gevlugelte* enz.). De andere types improductieve naamwoordelijke *ge*-afleidingen, de groep van de *ge*-substantieven (*gebroeders*, *gezusters* enz.) en die van de *ge*-adjectieven (*geheel*, *gering* enz.), vormen in het hedendaags Nederlands geen eenheids categorie. De diachronie leert ons echter dat deze typen afleidingen vroeger wel degelijk een eenheids categorie vormden. Vanuit het diachrone perspectief is ook te verklaren waarom het synchroon gezien niet zo is. Bij de *ge*-substantieven is het namelijk het uiterst kleine aantal bewaard gebleven leden dat ons niet toelaat om ze als één morfologische categorie te beschouwen. Bij de *ge*-adjectieven is er sprake van morfologische (het grondwoord gaat in een aantal gevallen verloren) en semantische (de verzwakking van de oorspronkelijke betekenis van *ge-*) oorzaken.

Bij de weinig productieve *ge*-afleidingen, d.w.z. de *ge*-telwoorden (*getweeën*, *gedrieën* enz.) en de pseudo-deelwoorden (*gebekt*, *gemanierd* enz.) wordt in het synchrone overzicht behalve aan de grammaticale (morfologische, semantische (en syntactische)) eigenschappen aparte aandacht besteed aan de productiviteitsgraad en productiviteitsbeperkende factoren. De reden waarom de *ge*-telwoorden – ondanks het feit dat er oneindig veel getallen zijn – weinig productief zijn, blijkt te liggen in verschillende inherente (semantische en morfologische) en niet-inherente factoren (blokkering door de duidelijk productieve synonieme constructie ‘*met* + onbeklemtoond bezittelijk voornaamwoord + telwoord’, bijv. *met z’n tweeën*) talige factoren, maar ook aan niet-talige factoren zoals het denksysteem van de mens met betrekking tot de getallen. Uit het diachrone overzicht komt naar voren dat de *ge*-telwoorden weliswaar een oud afleidingstype representeren, waarbij de oorspronkelijke betekenis van *ge-* (collectiviteit) nog goed voelbaar is, maar dat ze ook al in het Middelnederlands slechts een beperkte toepassing kenden.

Wat de pseudo-deelwoorden betreft, wordt het al dan niet productief zijn van dit type afleiding in de vakliteratuur niet uniform beoordeeld. Maar hoe verschillend de meningen ook kunnen lijken, ze worden toch op dezelfde overwegingen gebaseerd: men is het er namelijk over eens dat de pseudo-deelwoorden op zich improductief of weinig productief zijn. Het aantal voorbeelden kan echter wel aanzienlijk worden uitgebreid als we ook de vormen bestaande uit een adjectief/adverbium en een pseudo-deelwoord (*fijngebekt*, *hooggehakt* enz.) erbij rekenen. Deze vormen zijn zeer productief. De grammaticale en taalkundige werken die de pseudo-deelwoorden dus als productieve categorie beschouwen, baseren hun oordeel op deze uitbreidingsmogelijkheid. Hier wordt echter door geïmpliceerd dat we met behulp van één woordvormingsprocédé zowel pseudo-deelwoorden als samenstellende afleidingen, bestaande uit een adjectief/adverbium en een pseudo-deelwoord, kunnen vormen, maar mijns inziens moeten we ze als twee aparte categorieën beschouwen en moeten we vaststellen dat het woordvormingsprocédé met behulp waarvan pseudo-deelwoorden worden gevormd

in het hedendaags Nederlands improductief (of: bijna improductief/weinig productief) is.

In de beide andere delen van het proefschrift wordt gefocust op de productieve *ge*-afleidingen. In het tweede deel komt het participiaal *ge*-, de enige werkwoordelijke functie waarin dit voorvoegsel nog heden ten dage productief is, uitgebreid aan de orde, terwijl in het derde deel de enige duidelijk productieve naamwoordelijke *ge*-afleiding, *ge*-+werkwoordstam-afleidingen van het type *geblaf* centraal staat. Beide delen volgen dezelfde opbouw: eerst geef ik een – op de vakliteratuur gebaseerde – synchroon-diachroon overzicht dat volgens dezelfde principes en op dezelfde basis wordt samengesteld als de overzichten van de improductieve *ge*-afleidingen. Deze systematische beschrijving vormt het uitgangspunt voor het formuleren van specifieke vragen in verband met de voor het eigen onderzoek gekozen aspecten. Daarbij wordt ook ruime aandacht besteed aan de selectie van het onderzoeksmateriaal dat voor het participiaal *ge*- bestaat uit contemporaine grammatica's en andere taalkundige werken uit 1550-1900 en voor de *ge*-+werkwoordstam-afleidingen uit periodewoordenboeken van het Middelnederlands en uit contemporaine grammatica's en andere taalkundige werken, woordenboeken en teksten uit 1550-1900. Tenslotte eindigt zowel het tweede deel als het derde deel met een gedetailleerde uiteenzetting van de verkregen onderzoeksresultaten.

In het synchroon-diachrone overzicht van het participiaal *ge*- (hoofdstuk 4) wordt eerst aan de hand van de vorming van de voltooid deelwoorden gesystematiseerd welke regels in het hedendaags Nederlands zijn voor de aanwezigheid van het prefix *ge*- en de plaats ervan. Het vormen van het voltooid deelwoord is heden ten dage weliswaar de enige werkwoordelijke *ge*-functie die productief is. In die functie is *ge*- hoogproductief: met uitzondering van zekere fonologische beperkingen (geen *ge*- vóór met een onbeklemtoond prefix of bijwoord beginnend werkwoord: *weerlegd*, *verdeeld*) wordt *ge*- in alle voltooid deelwoorden daadwerkelijk gerealiseerd. Synchroon gezien heeft dit prefix een puur grammaticale functie en het voltooid deelwoord waarvan het deel uitmaakt wordt als een flexiecategorie van het werkwoord ervaren, gezien het feit dat de belangrijkste functie ervan, de vorming van de voltooid tijden tegenwoordig als werkwoordelijk wordt ervaren. De diachronie leert ons echter dat het niet altijd zo is geweest: in oorsprong zijn de deelwoorden – zo ook de voor ons belangrijke voltooid deelwoorden adverbiale afleidingen van werkwoordstammen. Oorspronkelijk was er dus geen sprake van flexie, maar van derivatie bij de voltooid deelwoorden en er waren (daarom) ook meer *ge*-loze vormen. De voltooid deelwoorden van de zgn. perfectiva simplicia (*comen*, *liden*, *vinden* enz.) waren aanvankelijk immuun voor het aannemen van het participiaal *ge*-. Verder treffen we in de loop van de geschiedenis van het Nederlands in bepaalde dialecten ook voltooid-deelwoordsvormen zonder *ge*- aan (bijv. *boren*, *daen*, *heeten*, *screven* in plaats van *geboren*, *gedaen*, *geheeten*, *gescreven*) waarbij geen sprake is van aanvankelijke immuniteit, maar van het wegvallen van het prefix, welk proces door een aantal talige en niet-talige factoren wordt gekatalyseerd (zoals de rol van de morfologische functie van *ge*-, de syntactische functie van het voltooid deelwoord (verbaal vs. adjectivisch), het sociale milieu, de tegenstelling tussen de taal van de oude en jonge mensen en het daarmee samenhangende verschil in spreektempo).

Gezien het feit dat het participiaal *ge-* al vanuit veel gezichtshoeken uitgebreid werd bestudeerd, stem ik het eigen onderzoek af op de vraag waarom het participiaal *ge-* zich kon handhaven, terwijl de andere werkwoordelijke functies van dit prefix niet konden standhouden. De factoren die een rol spelen of gespeeld kunnen hebben in de verzwakking of totale verdwijning van het participiaal *ge-* of juist in het weerstand bieden aan de verzwakking ervan respectievelijk in het succes van het herstelproces van *ge-*, werden ook met betrekking tot de dialecten – zoals gezien – in de vakliteratuur behandeld. Aan deze factoren moet worden toegeschreven dat *ge-* het vaste voorvoegsel is bij de voltooidde deelwoorden in het hedendaags standaard-Nederlands. Deze factoren kunnen echter niet alleen verantwoordelijk zijn voor het standhouden van het participiaal *ge-* in de standaardtaal. Daarvoor zijn er – en dit wordt in hoofdstuk 5 gedetailleerd uiteengezet – te veel tegenwerkende krachten. We moeten daarom waarschijnlijk een extra factor vóór het handhaven van *ge-* aannemen die in staat is om deze tegenwerkende krachten te overwinnen. Ik ga ervan uit en de onderzoeksvragen spits ik erop toe dat deze factor niets anders kan zijn dan de rol van het standaardisatieproces zelf. Bij het eigen onderzoek hanteer ik verder de veronderstelling dat het participiaal *ge-* als een soort erfenis van de (als verheven beschouwde) zuidelijke schriftelijke traditie bij het standaardisatieproces (eerst onbewust dan steeds bewuster) verder werd gebruikt. De selectie van het onderzoeksmateriaal, d.w.z. mijn keuze voor grammatica's en andere taalkundige werken uit 1550-1900, wordt bepaald door het feit dat het verloop van de standaardisatie het best getraceerd kan worden aan de hand van werken die de regulering en normering van de taal beogen respectievelijk aan de hand van de observaties die de toenmalige grammatici maakten met betrekking tot de verschillen tussen de schrijf- en spreektaal. De onderzoeksresultaten, d.w.z. de in de contemporaine grammatica's en andere taalkundige werken over het standaardisatieproces gevonden aanwijzingen en observaties die in hoofdstuk 6 in de volgorde van de geformuleerde onderzoeksvragen worden besproken, wijzen er inderdaad sterk op dat we bij het handhaven van het participiaal *ge-* en de productiviteit ervan in het hedendaagse standaard-Nederlands met het standaardisatieproces als een (extra) factor rekening moeten houden.

In Deel III richt ik me op de enige naamwoordelijke *ge-*afleiding die in het hedendaags Nederlands duidelijk productief is: de *ge-*+*werkwoordstam*-afleidingen in de 'voortdurend of vervelend lang iets doen'-betekenis (in het vervolg – gemaks- en overzichtelijkheidshalve – aangeduid met dit/ons type *ge-*afleiding). In hoofdstuk 7 wordt er een synchroon-diachroon overzicht gegeven. Dit woordvormingsprocédé wordt in de vakliteratuur gekarakteriseerd als een productieve manier om van werkwoordstammen door middel van het voorvoegsel *ge-* abstracta af te leiden die naast de denotatieve basisbetekenis 'handeling' ook nog een denotatief additioneel betekenselement, *frequentativiteit* en een connotatief additioneel element, *negativiteit* bevatten. Vanwege haar betekenis is dit type *ge-*afleiding singulair en er kan over het algemeen niet een diminutief van worden afgeleid. Verder wordt in de vakliteratuur geconstateerd dat in deze *ge-*afleidingen tot uitdrukking komt dat het prefix *ge-* – in tegenstelling tot de meeste Nederlandse prefixen – een uitzonderlijke morfologische eigenschap heeft: het is categorie- en genusbepalend.

Men is het er over eens dat dit type *ge*-afleiding productief, zelfs zeer productief is. Over de factoren die de productiviteit ervan beperken, heerst er in de vakliteratuur echter onenigheid. Wat de inherente talige factoren betreft, zien we een samenspel van semantische, syntactische en fonologische (verbod op opeenvolging van twee onbeklemtoonde segmenten) factoren die de duratieve intransitieve (of optioneel transitieve) en bij voorkeur ook nog connotatief negatieve ongelede werkwoorden uitermate geschikt maken als grondwoord. Ook de gelede werkwoorden die van de historisch gezien frequentatieve suffixen *-el* en *-er* voorzien zijn, treden vaak als grondwoorden op. Over de geschiktheid van de samengestelde werkwoorden als grondwoord zijn de meningen (die in hoofdstuk 7 eveneens uitgebreid aan de orde komen) echter sterk verdeeld. Ondanks de meningsverschillen rondom de inherente talige factoren is één ding duidelijk: het prototypische grondwoord is een werkwoord. In de vakliteratuur wordt voor het hedendaags Nederlands echter ook gesignaleerd dat we aan de periferie ook rekening moeten houden met andere woordsoorten (voornaamwoord, zelfstandig naamwoord, voegwoord enz., zelfs mogelijke, maar niet-bestaande woorden: *gejij*, *ge-au*, *gemaar* enz.), en ook met grotere eenheden dan woorden, namelijk woordgroepen en zinnen (*ge-in-het-voordeel-van*, *ge-ik kom iets later vandaag* enz.) als mogelijke bases.

Wat de niet-inherente talige productiviteitsbeperkende factoren betreft, moeten we in ogenschouw nemen dat we woordvormingspatronen vinden die vanwege synonymie of gelijkvormigheid het tot stand komen en in gebruik blijven van nieuwvormingen van dit type *ge*-afleiding eventueel kunnen hinderen. Gezien het feit dat dit type *ge*-afleiding deel uitmaakt van de nomina actionis, d.w.z. van de groep deverbale substantieven die een handeling uitdrukken, zouden de andere nomina actionis de *ge*-afleidingen theoretisch kunnen hinderen. In het hedendaags Nederlands blijkt er echter – vanwege het feit dat ons type *ge*-afleiding ook de additionele betekenselementen *frequentativiteit* en *negativiteit* bevat – in de werkelijkheid slechts sprake te zijn van een blokkerend effect in geval van de constructie ‘dat+gesubstantiveerde infinitief’ en van nomina actionis op *-erij* respectievelijk op *-ing*. Hier moet echter bij gezegd worden dat het blokkerend effect zeker niet als een al te sterke productiviteitsbelemmerende factor genoemd mag worden: bij deze nomina actionis is vooral sprake van blokkerend effect wanneer het tot stand komen van de *ge*-afleiding al door inherente factoren gehinderd is; we kunnen daarom in plaats van blokkering of blokkerend effect misschien beter van concurrentie spreken.

Met eventueel blokkerend effect dat voortvloeit uit gelijkvormigheid met ons type *ge*-afleiding, moeten we slechts in geval van één woordvormingsprocédé rekening houden, namelijk de improductieve – het resultaat van een handeling aangevende – deverbale *ge*-afleiding (bijv. *gebouw*), waarvan de grammaticale eigenschappen in dit hoofdstuk eveneens aan bod komen. Op basis daarvan blijkt de improductieve deverbale *ge*-afleiding slechts in die gevallen in staat te zijn om (potentiële) nieuwvormingen van ons type *ge*-afleiding te blokkeren, wanneer *ge*-zich aan een ongelede inheemse verbale stam hecht die tijdens het procédé ongemodificeerd blijft (d.w.z. die tijdens het procédé geen ablaut,umlaut of rekking ondergaat). In andere gevallen (vgl. bijv. de ablaut in de – van *zingen* gevormde –

improductieve deverbale *ge*-afleiding *gezing*) is de blokkering niet mogelijk (ons type *ge*-afleiding dat gevormd is op basis van *zingen* is *gezing*).

Met betrekking tot het diachrone perspectief vinden we in de vakliteratuur over ons type *ge*-afleiding de informatie dat de betekenis ‘voortdurende/herhaling van een handeling’ van de oorspronkelijke betekenis van *ge*-, ‘samen’ rechtstreeks afgeleid kan worden. Verder wordt de kwestie van een mogelijke historische band tussen beide deverbale *ge*-afleidingen in de vakliteratuur heel even aangeroerd en er wordt een duidelijke historische band geconstateerd, waarachter een algemene semantische tendens schuilgaat, namelijk *polysemie* die zich in dit geval uit in de concretisering van abstracte begrippen: de vorm ‘*ge*-+werkwoordstam’ werd oorspronkelijk in een abstracte (‘voortdurende/zich herhalende handeling’) lezing gebezigd en daaruit ontwikkelde zich naast deze lezing een concrete (‘resultaat’) lezing.

Wat uit het synchroon-diachrone overzicht duidelijk blijkt, is de grote onevenwichtigheid tussen de in de vakliteratuur aangeboden synchrone en diachrone informatie ten voordele van de eerste. De aangeboden diachrone informatie blijkt bovendien niet alleen weinig te zijn, maar ook nog onjuist of niet precies wanneer we ze – en dit gebeurt in hoofdstuk 8 – kritisch bekijken.

Op basis van het verkregen totaalbeeld is het – om maar een voorbeeld te noemen – moeilijk voor te stellen dat ons type *ge*-afleiding dat hoogproductief is, de moeder is van de deverbale *ge*-afleiding van het type *gebouw* dat al improductief is geworden. Meestal is het juist andersom. Dat de improductieve deverbale *ge*-afleiding inderdaad de moeder moet zijn van ons type *ge*-afleiding en dat het laatste type afleiding inderdaad door een vorm- (het gebruik van ongemodificeerde vormen bij alle werkwoordstammen) en betekenisverandering (concreet (‘resultaat’ - verleden)) naar abstract (‘handeling’ - heden)) uit het eerste type is ontstaan, kunnen we bij gebrek aan schriftelijke documenten met behulp van taalvergelijkende gegevens uit het Gotisch en Oud- en Middel-Engels waarschijnlijk maken. Verder had ons type *ge*-afleiding – net als het equivalent in het Engels waaruit *ge*-uiteindelijk helemaal verdwenen is – te kampen met een beginnende verzwakking van het prefix *ge*-. Zo rijst de vraag hoe de beginnende verzwakking van *ge*- in de loop van de tijd omgekeerd kon worden, zodat het prefix *ge*- opnieuw een heel stabiel element is geworden van onze *ge*-afleiding die heden ten dage – zoals in het synchroon overzicht gezien – hoogproductief is. Op basis van specifieke vragen die eveneens in hoofdstuk 8 worden geformuleerd, wordt mijn eigen onderzoek afgestemd op de „ontbrekende stukjes” uit de geschiedenis van deze *ge*-afleiding.

De resultaten van dit onderzoek die (zoals ook uit de ondertitel van het proefschrift naar voren komt) het eigenlijke zwaartepunt vormen, worden – chronologisch en per bronsoort – in hoofdstukken 9 t/m 13 gepresenteerd waarbij de gegevens en feiten uitgebreid met bijlagemateriaal worden ondersteund. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat het huidige “succes” (springlevendheid en hoge productiviteit) van ons type *ge*-afleiding hoogstwaarschijnlijk aan het feit toe te schrijven is dat er zich een tweeledig herinterpretatieproces afgespeeld heeft. Daarbij werden de in een groot aantal grondwoorden aanwezige additionele kenmerken *negativiteit* (bijv. *schreeuwen* in *geschreeuw*) en *frequentativiteit* (*lachen* in *gelach*) langzaam aan geherinterpreteerd als (additionele) elementen van de categoriale waarde van deze afleidingen. Ze onderscheidden zich hierdoor in de loop

der tijd van andere nomina actionis als gesubstantiveerde infinitieven en werkwoordstammen, *-ing-*, *-tie-*afleidingen die een handeling neutraal uitdrukken en ze gingen daardoor dus een aparte plaats binnen het netwerk van nomina actionis innemen; onze *ge-*afleidingen zijn niet meer een van de mogelijkheden waardoor een neutrale handeling uitgedrukt kan worden, maar ze drukken een speciale handeling uit die dus frequentatief en connotatief negatief is.

De oorsprong van de tweeledige herinterpretatie moeten we al in de Middelnederlandse periode plaatsen. Vanaf de fase 1550-1650 gaan deze betekeniselementen deel uitmaken van de categoriale waarde van ons type *ge-*afleiding. Uit het onderzoek blijkt verder ook dat een belangrijke voorwaarde voor het herinterpretatieproces is geweest dat er zich bij de grondwoorden op het vormelijk niveau voortdurend analogische uitbreidingen afspeelden. Hierdoor nam de productiviteit van deze *ge-*afleidingen niet af ondanks het feit dat ze te kampen hadden met beginnende verzwakking van het prefix *ge-*. Ook door de voortdurende uitbreiding van de kring van de mogelijke grondwoorden werd de toename van de frequentatieve en negatieve grondwoorden mogelijk gemaakt (denk alleen al aan de toename van gelede werkwoorden als grondwoorden die op de historisch frequentatieve suffixen *-el* en *-er* eindigen). De analogische uitbreidingen zijn overigens niet beperkt gebleven tot de werkwoorden, maar hebben ook woordsoortgrenzen (het eerste voorbeeld uit het onderzoeksmateriaal is een substantief (*brief* > *gebrief*) uit 1569, andere woordsoorten verschijnen als grondwoord eerst in de 19de eeuw) en – zoals in het synchrone overzicht gezien – zelfs de woordgrens (*ge-ik kom iets later vandaag*) overschreden. Weliswaar zijn zulke vormingen perifeer; het werkwoord moet uiteraard ook nog heden ten dage als het prototypische grondwoord worden beschouwd. De eigenschappen ervan zijn in de loop van de tijd echter niet onveranderd gebleven. Het is gebleken dat het de duratieve, intransitieve of optioneel transitieve ongelede neutrale werkwoorden zijn die we diachroon gezien als prototypisch moeten beschouwen (als erfenis van de resultaat uitdrukkende *ge-+werkwoordstam*-afleidingen, d.w.z. het type *gebouw*). Dit type werkwoorden vormt ook heden ten dage nog de kern van het prototypische grondwoord (vgl. het synchrone overzicht): durativiteit en intransitiviteit zijn er nog steeds bij uitstek kenmerkend voor, maar de connotatie ervan is prototypisch niet meer neutraal, maar negatief en heden ten dage komen niet meer alleen ongelede werkwoorden als grondwoorden voor; ook gelede werkwoorden, vooral die op *-el* en *-er*, vinden we in grote aantallen.

Ná het eigenlijke onderzoek worden in hoofdstuk 14 – als aanvulling – nog de resultaten van een klein onderzoek naar de rol van de context aan de orde gesteld. De reden ervan dat deze resultaten als laatste en slechts als aanvulling aan de orde komen, is dat het contextonderzoek in meerdere opzichten niet onproblematisch blijkt te zijn en dat de hier verkregen resultaten daarom met enig voorbehoud moeten worden gehanteerd. Maar op basis van de verkregen gegevens is het zeker niet uitgesloten dat ook de in de onmiddellijke context van ons type *ge-*afleiding aanwezige frequentatieve/voortdurendheid aangevende elementen (zoals bijv. een temporeel adjectief als *stadig*) en negatieve elementen (zoals bijv. het aanwijzend voornaamwoord *dit/dat*) ertoe hebben bijgedragen dat het tweeledige herinterpretatieproces zich afspeelde. Verder lijken de gegevens die we op basis van de contextanalyse (d.w.z. de bestudering van de in de teksten aan ons type *ge-*

afleiding nevensgeschikte andere nomina actionis) krijgen, het idee te versterken dat ons type *ge*-afleiding zich door het verkrijgen van de additionele betekeniselementen *frequentativiteit* en *negativiteit* geleidelijk aan onderscheidt van de nomina actionis die een handeling neutraal uitdrukken.

Aan het eind van het uit drie delen bestaande proefschrift worden de belangrijkste bevindingen in een apart hoofdstuk (hoofdstuk 15) met behulp van schema's samengevat en de slotconclusies getrokken, namelijk dat het weliswaar het participiaal *ge*- en de *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen in de 'voortdurend of vervelend lang iets doen'-betekenis zijn die de "pijlers" vormen waarop de productiviteit van *ge*- in het hedendaags Nederlands rust, maar dat deze twee pijlers tegelijk ook door de aanwezigheid van de improductieve en weinig productieve patronen worden gesteund, preciezer gezegd: door het feit dat deze patronen ondanks hun improductiviteit of geringe productiviteit – in tegenstelling bijv. tot het Engels – niet helemaal uit de taal zijn verdwenen, maar in een bepaalde vorm bewaard zijn gebleven. Verder lijkt het erop dat we een antwoord hebben gevonden op de vraag waarom het participiaal *ge*- en de *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen met 'handeling' als basisbetekenis – tegen de verwachting in – zeer productief zijn en daardoor de pijlers van de productiviteit van het prefix *ge*- in het Nederlands zijn gaan vormen. Bij de huidige productiviteit van het participiaal *ge*- heeft een externe ontwikkeling, namelijk het standaardisatieproces heel waarschijnlijk een niet onbelangrijke rol gespeeld: het is vermoedelijk aan de standaardisatie te danken dat het participiaal *ge*- als het eerste deel van het discontinue affix *ge*-...-*t*-*d*-*en* bewaard is gebleven; en gezien het feit dat het voltooid deelwoord synchroon gezien als flexiecategorie wordt beschouwd en dat het flexiecategorieën zijn die over het algemeen het productiefst zijn, is het participiaal *ge*- heden ten dage hoogproductief. Bij de *ge*-+*werkwoordstam*-afleidingen hebben we met een interne ontwikkeling, een tweeledig herinterpretatieproces te maken. In dit laatste hoofdstuk worden tenslotte ook nog de (voorlopig) open gebleven vragen signaleerd die om verder onderzoek vragen.

SUMMARY

This dissertation provides an analysis of the history of the prefix *ge-* in Dutch. It has two goals. Firstly, it intends to give a general account of the development of the word formation processes concerning *ge-* through an overview and a critical survey of the existing linguistic literature. In this account, I would like to demonstrate that the prefix *ge-* still plays an important role in word formation in Dutch, i.e. it could remain productive. Besides, it seeks to contribute to those aspects of general research in the field that have so far been neglected. This latter goal is served by the presentation of my own research, which focuses on the question what can be the cause of the fact that the prefix *ge-* could remain productive in Dutch. In seeking the answer to this question, the primary subjects of my approach are the contemporary productive word formation processes of *ge-*, i.e. the so-called participial *ge-* occurring in the past participle, and the *ge+verbal stem* derivations, such as *geblaf*, *geloop* conveying the meaning ‘persistent or annoyingly long action’, that I am investigating from a historical perspective.

This dissertation is descriptive in the first place, i.e. no attempt is made to directly contribute to theory forming. However, the analysis is set into a theoretical framework and the link between the achieved results and (contemporary) theoretical issues is established. The theoretical background is set out in the first, introductory chapter: a combined diachronic-synchronic approach is chosen with which the traditional (European) morphological approach, paradigmatic morphology, is employed. Stated more precisely, with regard to my own research, I have decided to use the traditional paradigmatic approach, according to which the system of the form-meaning correspondence between the words of a language is central. That approach is opposed to syntagmatic morphology popular in traditional generative linguistics which starts out from the fact that a morphologically complex word is built up of meaningful units along a horizontal line, i.e. of morphemes. In the survey of (the development of) the different derivations of the prefix *ge-* where I base my research on the existing literature, I process the results of the generative research according to certain word formation patterns with *ge-*. In the survey, I compare and contrast them with the traditional framework and I pass, where necessary, criticism. I do this in the traditional paradigmatic framework where the term *analogy* plays an essential role. Vocabulary is interpreted as a system of analogies, a network of systematic relationships between words. In principle, there are no impossible analogy formations, nevertheless it must be made clear why some words are, but others are not formed or accepted by the linguistic community. Therefore it is important to investigate which internal, i.e. linguistic and which non-linguistic factors promote or just hinder an analogy formation.

An important concept in my analysis regarding derivations of the prefix *ge-* is *productivity*. Productivity – according to which I want to show that the prefix *ge-* still plays an important role in the word formation in Dutch – is not interpreted here

as an absolute notion, but as a gradual concept, where no sharp borderlines exist and where we can distinguish different grades. In the introductory first chapter I also share my view on language change: language change is partly an unconscious (language internal) process, an unintentional consequence of communicative events as it is well illustrated in Keller's invisible hand theory (1990), partly a conscious interference in language development, of which a clear-cut example is the standardisation process.

After the introductory chapter, the development of the word-forming patterns with the prefix *ge-* in Dutch is worked out in three sections. In the first section I begin with a global survey – based upon existing (particularly recent) literature – on the (varied) development of the prefix *ge-* in the Germanic languages (chapter 2) by means of which the Dutch *ge-* is placed in a wide historic and linguistically comparative framework. Here, the role of stress receives special attention. The Germanic accent shift and the stress patterns of the Germanic languages, just like that of Dutch, must be treated as an important factor in the development of the prefix *ge-* and its functions. I will show globally – with the help of two lines, namely that of the nominal and that of the verbal derivations of the prefix *ge-*, and a division into three phases – how the different functions and the meanings of the prefix are linked together historically and how the two lines diverge more and more through time whose point of departure is the same (cf. the collective *ge-*, i.e. Gothic *garazna* (noun) 'neighbour'; *gaqiman* (verb) 'literally come together, assemble', etc.). The nominal line remains exclusively lexical throughout the centuries, while in the verbal line a gradual grammaticalization process takes place: three new functions originate from the so-called perfective *ge-* (the so-called negative polar *ge-*, the so-called temporal *ge-* and the so-called participial *ge-*), from which only one (the participial *ge-*) holds out in the Germanic languages (Dutch and German and their daughter languages) in which the prefix *ge-* is preserved to this day.

After the global survey I zoom in on the prefix *ge-* of Dutch. In chapter 3 a systematic survey is given on the unproductive and the almost unproductive/slightly productive derivations of the prefix *ge-*. I take my departure from the present situation for every derivation (synchronic survey) and I establish my research in the first place on the electronic version of the *Algemene Nederlandse Spraakkunst* and recent linguistic works on morphology. After the synchronic survey of each *ge-* derivation, I point out which diachronic references are found in the just named sources. Here, I also involve historical grammar books and articles that examine word formation processes with *ge-* from a diachronic perspective.

From the clearly unproductive *ge-*derivations, the verbal derivations come first under examination (the type *genezen*, *gelukken*, etc.). From a diachronic perspective, the today unproductive *ge-*verbs prove to represent all sorts of remainders from the different phases of the development of the usage possibilities of *ge-* (cf. collective *ge-*, perfective *ge-* and negative polar *ge-*). That is why we cannot speak of a uniform category from a synchronic point of view. With regard to the unproductive nominal *ge-*derivations, we see that, in modern Dutch – outside the deverbal *ge-*derivation of the type *gebouw* that shows strong resemblance in a formal view to a productive deverbal *ge-*derivation (cf. the type *geblaf*), due to which it is handled together with this productive deverbal *ge-*derivation – in fact

only one type forms a clear morphological category, namely the group of the *ge*-...-*te*-nouns (*gebergte*, *ge vleugelte* etc.). The other types of unproductive nominal *ge*-derivations, the group of the *ge*-nouns (*gebroeders*, *gezusters* etc.) and that of the *ge*-adjectives (*geheel*, *gering* etc.), do not form a uniform category in modern Dutch. Diachronic study tells us, however, that these types of derivations previously formed a uniform category. From the diachronic perspective it is also clear why this is not so from a synchronic perspective. With regard to the *ge*-nouns, it is the extremely small number of surviving members that prevents us from regarding them as one morphological category. As for the *ge*-adjectives, we see morphological (the root is lost in a number of cases) and semantic (the weakening of the original meaning of *ge*-) causes.

With regard to the slightly productive *ge*-derivations, i.e. *ge*-numerals (*getweeën*, *gedrieën* etc.) and pseudo-participles (*gebekt*, *gemanierd* etc.), separate attention is paid to the grade of productivity and the factors limiting productivity in the synchronic survey besides the grammatical (morphologic, semantic (and syntactic)) characteristics. The reason why the *ge*-numerals – despite the fact that there is an endless amount of numbers – are productive to such a small degree, appears to lie in different inherent (semantic and morphological) and non-inherent linguistic (blocking by the clearly productive synonymous construction ‘*met* + unstressed possessive pronoun + numeral’, e.g. *met z’n tweeën*) factors, but also non-linguistic factors such as human thinking with respect to numbers. From the diachronic survey it turns out that, although the *ge*-numerals represent an old type of derivation, whereby the original meaning of *ge*- (collectiveness) is still well tangible, their use was already fairly restricted in Middle Dutch.

About pseudo-participles we can say that the productivity of this type of derivation is not uniformly viewed in linguistic literature. But regardless of how different the opinions may seem, they are still based upon the same grounds: all agree that pseudo-participles in themselves are unproductive or productive only to a small degree. The number of examples can be, however, substantially enlarged if we also take the formations comprising an adjective/adverb and a pseudo-participle (*fijngebekt*, *hooggehakt* etc.) into consideration. These formations are extremely productive. The grammatical and linguistic works that regard pseudo-participles as a productive category base their judgment on this extension possibility. It is implied in these works that we can form both pseudo-participles and complex derivations, consisting of an adjective/adverb and a pseudo-participle, with the help of just one word-forming procedure, but in my opinion we must regard them as two separate categories and we have to conclude that the word-forming process by which pseudo-participles are formed is unproductive (or: almost unproductive/slightly productive) in modern Dutch.

In both of the other sections of the dissertation, the focus is on the productive *ge*-derivations. In the second section the *participial ge*-, the only verbal function where this prefix is still productive, is discussed in detail, while in the third section the only clear productive nominal *ge*-derivation, ‘*ge*- + verbal stem’ derivations of the type *geblaf* is highlighted. Both sections have the same structure. First, based on the linguistic literature, I give a synchronic-diachronic surveys according to the same principles and on the same basis as the survey of the unproductive *ge*-derivations. This systematic description forms the starting point of the formulation

of specific questions in connection with the aspects chosen for my own research. In addition to this, ample attention is devoted to the selection of the research material that consists of contemporary grammars and other linguistic works from the period 1550-1900 for the participial *ge-* and of dictionaries from the Middle Ages, contemporary grammars and other linguistic works, dictionaries and texts from the period 1550-1900 for the '*ge-*+verbal stem'-derivations. Finally both the second and third section end with a detailed explanation of the achieved results.

In the synchronic-diachronic survey of the participial *ge-* (chapter 4), it is first systematised on the basis of the forming of the past participles which rules are responsible in modern Dutch for the presence and absence of the prefix *ge-* and its position. The forming of the past participle is today, to be sure, the only verbal *ge-*-function that is productive. In that function, *ge-* is very productive: with the exception of certain phonological limitations (no *ge-* before a verb beginning with an unstressed prefix or adverb: *weerlegd*, *verdeeld*) *ge-* is actually realised in all past participles. Seen synchronically, this prefix has a pure grammatical function and the past participle, of which it is part, is considered as an inflectional category of the verb. This is based on the fact that the most important function of it, the forming of the perfect tenses, is considered as verbal today. However, diachronic study makes it clear that it hasn't always been so: originally the participles – including the past participles important to us – were adverbial derivations of the verb stem. Therefore, past participles were originally no inflections, but derivations and there were (consequently) also more forms lacking *ge-*. The past participles of the so-called perfectiva simplicia (*comen*, *liden*, *vinden* etc.) were initially immune to the acceptance of participial *ge-*. Further, in the history of Dutch we also encounter past participle forms without *ge-* (e.g. *boren*, *daen*, *heeten*, *screven* in place of *geboren*, *gedaen*, *geheeten*, *gescreven*) in certain dialects. These cases do not represent initial immunity, but the disappearance of the prefix, a process catalysed by a number of linguistic and non-linguistic factors (such as the role of the morphological function of *ge-*, the syntactic function of the past participle (verbal vs. adjectival), the social environment, the difference between the language use of young and old people and the related difference in speech speed).

With regard to the fact that participial *ge-* has been widely investigated, I tune my own research to the question why the participial *ge-* could maintain itself, while the other verbal functions of this prefix could not hold out. The factors which play or could have played a role in the weakening or complete disappearance of participial *ge-* or, on the contrary, in the resistance to its weakening or in the success of the recovery process of *ge-*, were – as seen – also dealt with in the literature with respect to dialects. It must be attributed to these factors that *ge-* is the fixed prefix in the case of past participles in modern standard Dutch. These factors cannot, however, be responsible for the holding out of *ge-* in the standard language. For that there are – as it is explained in chapter 5 in detail – too many opposing forces. We must, therefore, probably accept an extra factor for the maintenance of *ge-* that is able to overcome these opposing forces. I assume the notion and I concentrate the research questions on it that these factors cannot be anything other than the role of the standardization process itself. In my own research, I employ furthermore the assumption that participial *ge-* was used as a sort of inheritance from the southern written tradition (that was viewed as elevated) during the standardization process

(first unconscious and then more and more conscious). The selection of the research material, i.e. my choice of grammars and other linguistic works dating from the period 1550-1900, is determined by the fact that the course of standardization can be best traced on the basis of works whose purpose is to regulate and standardize the language, as well as on the basis of the observations of the grammarians of the time with respect to the differences between written and spoken language. Indeed, the results of the research, i.e. the indications and observations found in contemporary grammars and other linguistic works about the standardization process that are discussed in chapter 6 in the order of the formulated research questions, strongly indicate that we must take the standardization process into account as an (extra) factor within the maintenance of the participial *ge-* and its productivity in modern standard Dutch.

In Part III, I establish my research on the only nominal *ge*-derivation that is productive in contemporary Dutch: the '*ge-+verb stem*' derivations with the meaning 'doing something continuously or annoyingly long' (for convenience's sake henceforth indicated as 'this/our type of *ge*-derivation'). In chapter 7 a synchronic-diachronic survey is given. This word-formation process is characterised in the literature as a productive way of deriving abstracta from verb stems by means of the *ge*-prefix that, in addition to the denotative basic meaning of 'action', contain a denotative additional semantic element, namely *repeatedness* and an additional connotative element, i.e. *negativity*. On account of its meaning this type of *ge*-derivation is a singular tantum and in general it is not possible to derive a diminutive from it. Furthermore, it is established in the literature that it is expressed in this type of *ge*-derivations that the prefix *ge-* – contrary to most of the Dutch prefixes – has an exceptional morphological characteristic: it determines the category and gender.

Linguists agree that this type of *ge*-derivation is productive, even very productive. Concerning the factors that limit the productivity, however, disagreement rules within the literature. With regard to the inherent linguistic factors, we see a collaboration of semantic, syntactic and phonological (ban on the succession of two unstressed segments) factors that make the durative intransitive (or optionally transitive) and preferably connotatively negative underived verbs extremely suitable as root-word. The derived verbs comprising the historic frequentative suffixes *-el* and *-er* often appear as root-words as well. With regard to the suitability of compound verbs as root-words the opinions of the linguists (discussed in chapter 7 in detail) are deeply divided. In spite of the division of these opinions pertaining to the inherent linguistic factors one thing is clear: the prototypical root-word is a verb. In the literature it is also indicated for modern Dutch that we must also deal with other parts of speech on the periphery (pronouns, nouns, conjunctions etc. even possible, but non-existing words like *gejij*, *ge-au*, *gemaar* etc.), and also with units larger than words, i.e. word groups and sentences (*ge-in-het-voordeel-van*, *ge-ik kom iets later vandaag* etc.) as possible bases.

What concerns the non-inherent linguistic factors limiting productivity, we must take into account that we find word-formation patterns that, because of synonymy or homonymy, can hinder the establishing and continual usage of neologies of this type of *ge*-derivation. Granted that this type of *ge*-derivation constitutes a part of the nomina actionis, i.e. of the group of deverbal nouns

expressing an action, the other nomina actionis could theoretically hinder the *ge*-derivations. In modern Dutch it appears however that – due to the fact that our type of *ge*-derivation also contains the additional elements of meaning *repeatedness* and *negativity* – the blocking effect is in reality only valid in the case of the construction ‘dat+nominalised infinitive’ and of the nomina actionis with the endings *-erij* and *-ing*. It must, however, be mentioned, that the blocking effect certainly cannot be seen as a factor which hinders productivity too strongly: in the case of this nomina actionis, the blocking effect only occurs when *ge*-derivation is blocked beforehand by inherent factors; we can therefore perhaps rather speak of concurrence than of blocking or a blocking effect.

It is only in the case of one word-forming procedure that we must deal with an eventual blocking effect resulting from the homonymy with our type of *ge*-derivation, i.e. the unproductive deverbal *ge*-derivation that expresses the result of an action (e.g. *gebouw*). The grammatical characteristics of this derivation are discussed in this chapter as well. Based on this, it becomes clear that the unproductive deverbal *ge*-derivation is only able to block (potential) neologies of our type of *ge*-derivation in those cases, when *ge*- attaches itself to an underived indigenous verbal stem that remains unmodified during the procedure (i.e. during it does not undergo an ablaut, umlaut or lengthening). In other cases (c.f. the ablaut in the unproductive deverbal *ge*-derivation *gezang* formed from *zingen*) blocking is not possible (our type of *ge*-derivation that is formed on the basis of *zingen* is *gezing*).

With regard to the diachronic perspective, we find the information in the linguistic literature about our type of *ge*-derivation that the meaning ‘continuity/repetition of an action’ can be derived directly from the original meaning of *ge*-, i.e. ‘together’. Furthermore, the question of a possible historic relation between both deverbal *ge*-derivations is touched upon in linguistic works and a clear historic relation is established. Behind this historic relation a general semantic tendency hides, namely *polysemy* that is expressed in this case in the concretizing of abstract concepts: the form ‘*ge*+verb stem’ is *originally* used in an abstract (‘continuous/repeating action’) reading. From this reading a concrete (‘result’) reading has developed beside the original one.

What becomes entirely clear from the synchronic-diachronic survey is the large imbalance between the synchronic and diachronic information given in the literature in favour of the first. Besides, the given diachronic information does not only appear to be small in quantity, but also incorrect or not precise when we – as in chapter 8 – examine them critically.

Based on the overall picture, it is – just to mention one example – difficult to believe that our type of *ge*-derivation, which is very productive, is the mother of the deverbal *ge*-derivations of the type *gebouw*, which has already become unproductive. Most of the time it is the other way around. That the unproductive deverbal *ge*-derivation must indeed be the mother of our type of *ge*-derivation and that the last type of derivation has indeed originated through a change in form (the use of unmodified forms in the case of all verb stems) and in meaning (from concrete (‘result’ – past)) to abstract (‘action’ – present) from the first type, can be established with the help of the linguistic comparison with Gothic and Old and Middle English, as we lack written documents of the very early stage of Dutch. Furthermore, our type of *ge*-derivation – just as its equivalent in English, where *ge*-

has ultimately completely disappeared – had to compete with a starting weakening of the prefix *ge-*. So the question arises how the starting weakening of *ge-* could have been turned around in the course of time, so that the prefix *ge-* once again became a very stable element of our *ge*-derivation that – such as is seen in the synchronic survey – presently is very productive. Based on specific questions that are also formulated in chapter 8, my own research is tuned to the “missing parts” from the history of this *ge*-derivation.

The results of this research that (as it comes forward from the subtitle of the dissertation) form the actual main points, are presented – chronologically and according to the type of source – in chapters 9 to 13, where the data and facts are widely supported with supplementary material. From the results of the research, it appears that the present “success” (vitality and high productivity) of our type of *ge*-derivation is most probably to be attributed to the fact that a double reinterpretation process has occurred. During this process, the additional semantic features present in a large number of root-words, i.e. *negativity* (e.g. *schreeuwen* in *geschreeuw*) and *repeatedness* (e.g. *lachen* in *gelach*) were slowly reinterpreted as (additional) elements of the categorical value of these *ge*-derivations. In the course of time they distinguish themselves in this manner from other nomina actionis as nominalised infinitives and verb stems, *-ing-*, *-tie-*-derivations that express an action neutrally, and they thus began to occupy a separate place within the network of nomina actionis. Our *ge*-derivations are no longer one of the possibilities by which a neutral action can be expressed, they rather express a special action that is frequentative and connotatively negative.

We must place the origin of the double reinterpretation already in Middle Dutch. From the period 1550-1650 on these elements of meaning are going to constitute a part of the categorical value of our type of *ge*-derivation. From the research it also comes forward that an important condition for the reinterpretation process has been that continuous analogical extensions have occurred with regard to the root-words on the formal level. Due to this the productivity of these *ge*-derivations did not decrease, despite the fact that they had to compete with a starting weakening of the prefix *ge-*. Also due to the continuous extension of the circle of the possible root-words, the increase of the frequentative and negative root-words was made possible (c.f. the increase of the derived verbs as root-words that end with the historically frequentative suffixes *-el* and *-er*). The analogical extensions did not, for that matter, remain limited to verbs, but have also crossed boundaries for the parts of speech (the first example from the research material is a substantive (*brief* > *gebrief*) from 1569, other parts of speech appear as root-words first in the 19th century) and – as is seen in the synchronic survey – even the word boundary (*ge-ik kom iets later vandaag*). To be sure, such formations are peripheral; the verb naturally also still must be viewed presently as the prototypical root-word. However, its characteristics have not remained unaltered as time has passed. It has been proven that it is the durative, intransitive or optionally transitive underived neutral verbs that we must consider diachronically as prototypical (as inheritance of the ‘*ge*+*verb* stem’-derivation expressing a result, i.e. the type *gebouw*). This category of verbs forms also at present the core of the prototypical root-word (c.f. the synchronic survey): durativity and intransitivity are still especially characteristic of it, but its connotation is prototypically not neutral any more, but negative, and at the present not only

underived verbs occur as root-words, we also find derived verbs, particularly those ending with *-el* and *-er*, in great numbers.

After the presentation of the main research the results of a small research on the role of context are presented in chapter 14 as a supplement. The reason these results are covered lastly and as a supplement, is that the research on context appears to be problematic in several aspects and that the results acquired here must therefore be handled with reservation. However, based on the acquired data it certainly cannot to be ruled out that the frequentative elements/elements indicating continuity (e.g. temporal adjectives as *stadig*) and negative elements (e.g. the demonstrative pronoun *dit/dat*) that are present in the direct environment of our type of *ge*-derivation, have also contributed to the double reinterpretation process which have occurred. Furthermore, it appears that the data we receive on the basis of the context analysis (i.e. the investigation of the other nomina actionis that are coordinated to our type of *ge*-derivation in the texts) support the idea that our type of *ge*-derivation gradually distinguishes itself by acquiring the additional elements of meaning, *frequentativity* and *negativity* from the nomina actionis that express an action neutrally.

At the end of the three-sections dissertation the most important results are summarized in a separate chapter (chapter 15) with the help of diagrams and the final conclusions are made, namely that it is the participial *ge*- and the '*ge*-+verb stem'-derivations with the meaning 'doing something continuously or annoyingly long' that form the pillars upon which the productivity of *ge*- in modern Dutch rests. But these two pillars are also supported by the presence of the unproductive and slightly productive patterns, or, to be more precise, by the fact that these patterns, despite their unproductiveness or slight productiveness – as opposed to, for example, English –, have not disappeared entirely from the language, but have been preserved in a certain form. Furthermore, it seems that we have found an answer to the question why the participial *ge*- and the '*ge*-+verb stem'-derivations with the basic meaning 'action' – contrary to expectations – are very productive and, due to that, have come to form the pillars of the productivity of the prefix *ge*- in Dutch. Within the present productivity of the participial *ge*- an external development, namely the standardization process, has most likely played a not unimportant role: it is probably for the most part due to this process of standardization that the participial *ge*- has been preserved as the first part of the discontinuous affix *ge*-...-*t/-d/-en*; and due to the fact that the past participle is synchronically considered as an inflectional category and that inflectional categories are the ones that are generally the most productive, participial *ge*- is at present very productive. In the case of '*ge*-+verb stem'-derivations we are dealing with an internal development, a double reinterpretation process. In this last chapter, the questions that are (temporarily) remained open and that make further research necessary, are finally also indicated.

DE BELANGRIJKSTE AFKORTINGEN

adj. = adjectief
 basisw. = basiswoord
 bijw. nw. of b.nw. = bijvoeglijk naamwoord
 De. = Deens
 deelw. = deelwoord
 dial. = dialectaal
 Du. = Duits
 eig. = eigenschap
 Eng. = Engels
 erg. = ergatief
 Germ. = Germaans
 Got. = Gotisch
 impl. transp. = impliciete transpositie
 lit. = literair
 Meng. = Middel-Engels
 Mnd. = Middel-Nederduits
 Mnl. = Middelnederlands
 Ndl. = Nederlands
 Neng. = Nieuw-Engels
 Nhd. = Nieuw-Hoogduits
 Nnl. = Nieuwnederlands
 Oeng. = Oud-Engels
 Ofri. = Oud-Fries
 Ohd. = Oud-Hoogduits
 pseudo-deelw. = pseudo-deelwoord
 subst. = substantief
 volt. deelw. = voltooid deelwoord
 ww. = werkwoord
 wwstam = werkwoordstam
 zelfst. nw. of z.nw. = zelfstandig naamwoord

CURRICULUM VITAE

Zsófia Tálasi werd op 9 januari 1978 geboren te Budapest (Hongarije). In 1996 rondde zij met het afleggen van het eindexamen haar schoolopleiding af aan het Eötvös József Gimnázium te Budapest. In datzelfde jaar ging zij Scandinavische taal- en letterkunde studeren met Deens als hoofdtal aan de Eötvös Loránd Tudományegyetem (Universiteit ELTE) te Budapest. In 1999 begon zij daarnaast met het vak Nederlandse taal- en letterkunde. Tijdens haar eerste universitaire jaren volgde zij ook een cursus IJslands. In 2002 behaalde zij zowel het MA-diploma Scandinavische taal- en letterkunde als het MA-diploma Nederlandse taal- en letterkunde. In datzelfde jaar begon zij aan een driejarige PhD-studie Nederlandse taalkunde in de Onderzoeksschool Taalkunde (Universiteit ELTE). In het laatste jaar van deze studie kon zij met een Huygensbeurs onder begeleiding van prof.dr. Marijke van der Wal en prof.dr. Cor van Bree historisch-taalkundig onderzoek verrichten aan de Universiteit Leiden. De onderzoeksperiode kon – dankzij een buitengewone beurs van de Universiteit Leiden (september 2005 - juni 2006) en een promotiebeurs van de Taalunie (september 2006- februari 2007) – met anderhalf jaar worden verlengd. Het in Leiden verrichte onderzoek resulteerde in dit proefschrift.